

ДАНИЛО ЯНЕВСЬКИЙ

**ПОЛІТИЧНІ СИСТЕМИ УКРАЇНИ
1917—1920 РОКІВ:
СПРОБИ ТВОРЕННЯ І ПРИЧИНИ ПОРАЗКИ**

ДУХ І ЛІТЕРА

Данило Яневський

ПОЛІТИЧНІ СИСТЕМИ УКРАЇНИ
1917–1920 років:
СПРОБИ ТВОРЕННЯ І ПРИЧИНИ ПОРАЗКИ

НБ ІНУС

653858

ДУХ І ЛІТЕРА
Київ – 2003

Монографія являє собою новий крок у вивченні передумов Визвольних змагань українського народу 1917–1920 рр., їх перебігу і багатопланових причин поразки. В роботі знайшли відображення всі стадії політичної еволюції України тієї доби аж до утвердження державності радянського зразка. Автор чи не вперше у вітчизняній історіографії робить спробу розглянути події і політичні спрямування різних течій в українській революції у набагато ширшому контексті світової геополітики, з'ясувати типологію української версії соціалістичних перетворень, прослідкувати становлення і визначити перспективність української зовнішньої і внутрішньої політики того часу на обширному й ретельно добраному матеріалі конституційного процесу й законотворчості, окреслити етапи становлення політичної системи самостійної української державності поч. ХХ ст, запровадити до аналізу політичних перспектив українських політичних течій геополітичні категорії.

Книгу адресовано широким колам читачів — історикам, політологам, студентам і викладачам, науковим працівникам, усім, кого цікавить історична доля української державності новітнього часу.

Рекомендовано до друку вченою радою Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, протокол № 8 від 27 лютого 2003 року.

Рецензенти:

Дробот І.І., доктор історичних наук, професор;

Андрусисин Б.І., доктор історичних наук, професор;

Реєнт О.П., член-кореспондент НАН України, доктор історичних наук, професор.

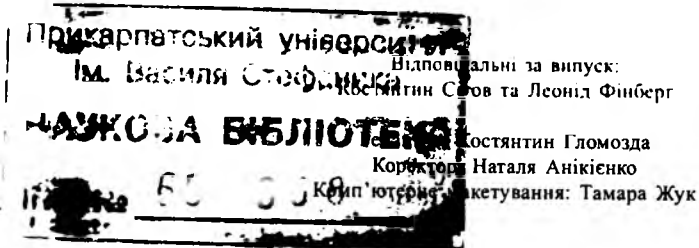
Що сталося, відстатися не може. Те, що минуло, не зникло, а живе в сучасності і не може бути знищене.

М. Грушевський

Державного мужа характеризує його спроможність визначити справжнє відношення між силами, і це своє знання він присвячує для здійснення своєї мети.

Жодна політика не може бути кращою, ніж її мета, яку вона визначає для себе.

Г. Кіссінджер

Яневський Д. Політичні системи України 1917–1920 років: спроби творення і причини поразки. – К.: ДУХ І ЛІТЕРА, 2003. – 767 с.

На обкладинці використано фрагмент обкладинки журналу “Солнце труда” роботи художника Георгія Нарбута

Ця розвідка була написана і побачила світ лише завдяки моїй матері Лідії Петрівні Яневської — світла їй пам'ять, — любові, допомозі та всебічній підтримці моєї дружини Марти Коломиєць-Яневської. Великим стимулом до цієї роботи були сини Олександр та Георгій.

Сердечно дякую всім, хто надихав у вірі, підтримував у чорні години життя добрим словом, шматком хліба, дружньою порадою, вчив мислити, відчувати, писати, читати, мав велике терпіння бути слухачем, спів-автором, опонентом, другом, радником, поводитирем:

А. Артюх, кандидату мистецтвознавства Л. Артюх, канд.філос. наук Ю. Бауману, родині Беляєвих, особливо канд.мед.наук К. Беляєвій, канд.іст.наук В. Боєчку, канд.іст.наук О. Бойко, д-ру іст.наук О. Буравченку, д-ру іст.наук В. Верстюку, В. Гайдуку, канд.іст.наук О. Галенку, Л. Гарній (Мелько), канд.іст.наук К. Гломозді, д-ру іст.наук А. Гриценку, Ю. Задираці, О. та І. Зотіковим, Ш.Ісхакову, В. та Н. Кірсановим, канд.іст.наук Т. Клінченко, О. Коломийченко, св. п. академіку НАН України Ю. Кондурфору, д-ру філос.наук В. Крисаченку, канд.юрид.наук В. Крюкову, канд.іст.наук О. Кудлай, канд.іст.наук Я. Курку, Н. Кухтіній, В. Леонідову (м. Москва), К. Малєєву, Г. Онищенко, канд.іст.наук Т. Осташко, чл.-кор. НАН України М. Поповичу, св. п. д-ру філос.наук Ю. Прилюку, І. Ралле, чл.-кор. НАН України О. Реєнту, канд.іст.наук В. Репринцеву, С. Ройз, Г. Свідзінській, д-ру іст.наук Д. Табачнику, д-ру іст.наук Ю. Терещенку, канд.іст.наук В. Устименку, директору Українського музею-архіву А. Фединському (м. Клівленд), канд. іст. наук Т. Фінікову св. п. канд.іст.наук І. Хворостяному, канд.іст.наук І. Хмелю, св. п. В. Черкезу, канд.іст.наук Ф. Шабільду, В. Шмотолосі, співробітникам наукової бібліотеки Інституту історії України НАНУ Н. Дегтярьовій, св. п. Є. Кузнєцовій, Л. Мусі, членам редакційної ради та співробітникам редакції часопису «Філософська та соціологічна думка», особливо В. Гломозді, а також прихильникам, колегам та різноманітним керівникам телерадіокомпаній «Нова мова» та «Студія 1+1».

Уклінно дякую духовним вчителям — о. д-ру П. Галадзі (ун-т Св. Павла, м. Оттава, Канада), о. д-ру Б. Гудзяку (Український католицький університет, м.Львів), ченцям-кармелітам о. Ришарду (Столярчику) та о. Максиміліану (Подвіці) (парафія Воздвиження Св. Хреста, м. Київ).

ГЛАВА 1. ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ ТА СПРОБИ ЇЇ ВИРІШЕННЯ Історіографічний огляд

§ 1. Історики УРСР та діаспори про політичні системи України

Що відбувалося і що відбулося в Україні в ключових, як здається сьогодні, для її подальшого історичного розвитку 1917–1920 рр.?

Для автора даної розвідки це питання інтерполюється таким чином: чому і на яких підставах процвітаючі роди Демущьких, Кістяківських, Павловських, Філіпченків, Яневських — як і багато інших українських фамілій — було вирубано під корінь, все їх майно пограбовано, а ті, кому пощастило залишитись живими, були позбавлені Отчини?

Впродовж ХХ ст. принаймні чотири покоління дослідників — як у самій Україні, так і поза її межами — намагалися дати відповідь, як правило, остаточну, на перше запитання. Неосяжна література, присвячена різним аспектам становлення та функціонування політичної системи доби 1917–1920 рр. в Україні, чітко поділяється на кілька основних груп.

Перша — більшовицька. Нагромаджувана протягом 80 років, вона одного дня перетворилася на купу макулатури, оскільки впродовж усього періоду свого існування всіляко намагалася не допустити постановки та обговорення проблеми існування й розвитку альтернативних комуністичній моделей політичного державного устрою та політичного ладу в Україні в 1917–1920 рр. та спроб їх інституціоналізації як в Основних законах, так і в їх проектах. Наявність останніх фактично замовчувалася, оскільки існуюча ідеологія не допускала навіть згадки про наявність некомуністичних державних утворень на території України в зазначений період. Наведемо лише два, але надзвичайно характерні, з нашої точки зору, приклади.

Фундаментальна двотомна «Історія національно-державного будівництва в СРСР» розглядає виключно процес утворення УРСР під керівництвом ЦК РКП(б) і особисто В.Леніна. Засадничі тези, сформульовані в цьому виданні, суть дві: національний рух на українських землях, інкорпорованих до складу Російської імперії — так само як і в інших «національних» її районах — після лютого 1917 р. вступив у період підйому. В цьому русі все чіткіше почали визначатися дві протилежні течії. Класовою основою першої «були інтереси національної буржуазії та куркульської верхівки селянства, які виступали під прапором «загальнонаціональних» завдань, а фактично несли масам нову імперіалістичну кабалу». В основі другої течії, — стверджували автори, — лежали інтереси робітників і селян гноблених національностей¹. Одночасно авторами видання факт наявності українського державного утворення на землях, які входили до складу Габсбурзької монархії, ігнорувався.

Другий приклад — фундаментальна колективна праця, підготовлена спеціально до 70-ї річниці «Великого Жовтня». Її автори, так само як і всі інші дослідники тієї доби, поставили перед собою завдання — «всєбічно вивчити історію Рад у період боротьби проти буржуазно-націоналістичної контрреволюції, за встановлення диктатури пролетаріату на Україні», «глибоко висвітлити процес перетворення Рад, керованих більшовиками, в єдину систему, їх роль у зміцненні союзу робітничого класу та найбільшого селянства в інтернаціональному згуртуванні трудящих братніх республік, у захисті завоювань Великого Жовтня». При цьому дослідники виходили з апріорно сформульованого твердження: «Революційні події в Україні були складовою частиною боротьби за перемогу Жовтня по всій країні та розвивалися на основі загальних закономірностей». Разом з тим, вони не оминули натяків на надзвичайну складність політичної ситуації на Україні, але ніяк не пояснили ні її суті, ні принципових відмінностей від ситуації в Росії².

Друга група — це розвідки, спомини, документи, які були надруковані поза межами України в 20–80-ті роки. Цей комплекс матеріалів можна поділити принаймні на п'ять підгруп — відповідно до політичної орієнтації авторів або публікаторів. Оскільки в межах даного дослідження ми не можемо говорити про це скільки-небудь докладно, наведемо найбільш яскраві, з нашої точки зору, приклади.

Національно-комуністична (або «провинниченківська»). Немає правди діти: до неї належить хіба що сам Володимир Кирилович. Блискучий письменник, він почав створювати власну апологетичну історіографію ще тоді, коли перебував в ореолі вождя української національної соціалістичної революції, але вже ясно бачив її і свою політичну смерть. Намагаючись пояснити собі та нащадкам власну політичну безпорадність, встановити суб'єктиві історичної відповідальності за ганебну поразку справи, яка так блискуче починалася, тодішній голова Директорії УНР записав у своєму щоденнику: «29. XII. 1918. Немає у нас нації. Є темний, осоловілий від усяких історичних дурманів народ. Ми хочемо зробити його нацією, а він скося дивиться на наші маніпуляції й сердито бурмочить»³. Згодом у нього з'явилися й інші винуватці — М. Грушевський, більшовики, Гетьман П. Скоропадський, С. Петлюра — власне вся «науково-публіцистична спадщина цього автора, а передовсім загальновідоме «Відродження нації», є прикладом блискучої і від того ще більш ганебної фальсифікації української історії 1917–1929 років.

Національно-соціалістична (або «прошаповалівська»). Передовсім до неї належить неперевершене до сьогодні дослідження М. Стахів⁴. Воно є першою і єдиною від 1923 р. спробою створити науковий нарис державного устрою та політичного розвитку УНР в 1919–1920 рр. У передмові до цієї унікальної й надзвичайно цінної праці М. Стахів сформулював два фундаментальні положення, які, власне, і прагнув обґрунтувати. Перше — «відновлення Української Держави в 1917 році спирається на природне право самовизначення народів». Друге — «існує єдність правової основи відновленої української державності, а тому також тотожність цієї держави без огляду на різні її режими. В цій державності, — стверджував він, — упродовж її розвитку мінялися тільки форми влади, режими та суспільні владні групи, що надавали даному режимові суспільного змісту»⁵. Виходячи з цих міркувань М. Стахів розділив історію України 1917–1920 рр. на три доби: УЦР, УД під проводом гетьмана П. Скоропадського та Директорії УНР. Державно-правний розвиток останньої він, у свою чергу, поділив на такі періоди: 15.11.1918 – 14.12.1918, громадянська війна між Директорією УНР і гетьманом П. Скоропадським; 14.12.1918 – 27.01.1919, змагання до визначення основних засад державного ладу; 28.01.1919 – 21.11.1920, змагання до парламентської системи; від 21.11.1920, Державний Центр УНР на еміграції⁶.

Говорячи про унікальну наукову цінність дослідження М. Стахіва, який узагальнив величезну кількість документів, споминів, інших друкованих матеріалів, не можна оминати її відвертої політичної заангажованості. За будь-яку ціну, часом усупереч елементарній логіці та здоровому глуздові, автор прагнув обгрунтувати безальтернативність вибору, який стояв перед УН Союзом та Директорією, тобто перед М. Шаповалом — фактичним організатором та керівником цих інституцій.

Національно-державницька (прогетьманська) історіографія.

Наукову цінність за «відсутністю в історичній науці ... аналітичної монографії про Гетьманат і спеціалізованих досліджень різних його аспектів, — як справедливо зауважив Я. Пеленський, — складають лише три роботи». З них, власне, — писав дослідник, — тільки мемуари Д. Дорошенка «можна вважати своєрідною енциклопедією цього періоду, а одночасно і єдиним підручником з історії Гетьманату»⁷, адже, зокрема, саме спомини Д. Дорошенка містять загальні відомості про існування, авторів та зміст конституційних документів, підготовлених Гетьманом та його оточенням.

На нашу думку, до числа згаданих шановним дослідником україномовних праць можна також віднести фундаментальне історико-політичне дослідження П. Солухи. Автор, виступивши на захист П. Скоропадського, піддав нищівній критиці ідеологію і практику українських соціалістичних партій, передовсім соціал-демократичної та соціал-революційної, а також їх лідерів та членів Директорії УНР. Зокрема, П. Солуха виразно поставив на порядок денний питання про негативний вплив особистих якостей лідерів УНР на політичний процес у країні. Так, він показав дві домінуючі риси В. Винниченка як політика — його патологічну жадобу до публічних атрибутів влади та схильність до фінансових махінацій⁸. Чи не головний висновок роботи П. Солухи: «Соціалізм-комунізм, революція-повстання це ті два наркотики, на які хворіли тоді наші вожді, лідери, парламенти (Центральна Рада), міністри, «державні мужи» нашої революційної демократії» — витримав випробування часом.

Спомини та науковоподібна література національно-державницької («пропетлюрівської») орієнтації натомість являють собою комплекс апологетичних розвідок та творів мемуарного характеру, суть приклад свідомого перекручування історичної дійсності, передовсім тому, що їх автори в будь-який спосіб і за будь-яку ціну намагалися і

намагаються уникнути відповідей на запитання про легітимність «обрання» Головного Отамана Головою Директорії УНР, про його відповідальність за свідоме та цілеспрямоване порушення тимчасової конституції, ухвалені Трудовим Конгресом Народів України, нарешті, про легітимність чи не найважливішого конституційного закону, підписаного С. Петлюрою — «Закону про тимчасовий державний устрій та порядок законодавства в УНР». Навіть загалом лояльно налаштований щодо С. Петлюри дослідник — о. І. Нагаєвський, автор узагальнюючої праці, присвяченої історії державного будівництва в Україні, зазначив, що Симон Васильович «був великим патріотом, але не був державним мужем»¹⁰. Ще один приклад такого роду — розвідка М. Шкільника. Головна думка цього мемуариста — про «підступність» Гетьмана П. Скоропадського, який, мовляв, проголосив незалежну українську державу з єдиною метою — обманути німців, відбудувати «єдину» та «неділиму» Російську імперію, знищити українську інтелігенцію, «зросійщити» Україну насамперед за допомогою російської православної церкви. Розвиваючи цю тезу, М. Шкільник намагався переконати себе і читачів у тому, що П. Скоропадський «своєю діяльністю скомпрометував у широких масах саму ідею української держави»; «позбавив Україну оборонної здатності»; «найважливішою річчю для Скоропадського ... було ... зліквідувати українську державу»; Гетьман «ані думав, ані хотів ніякої федерації з Росією»¹¹.

У сучасних умовах цю лінію продовжують організатори та учасники псевдонаукових Петлюрівських читань. Так, Голова Всеукраїнського товариства «Просвіта», відомий нардеп Павло Мовчан сміливо поставив ім'я цього уродженця Полтави другим після Т. Шевченка, а самому місту визначив місце «національної Мекки»¹².

Відомий дослідник В. Ревегук стверджує: Українська революція «породила три величких постаті» — М. Грушевського, В. Винниченка, С. Петлюру, який, мовляв, став Головою Директорії УНР 11 лютого 1919 р., тобто «очолив Українську Державу з функціями президента». За словами дослідника, «С. Петлюра не потребує реабілітації. Перед своїм народом він нічим не завинив. Він увійшов в українську історію як борець за визволення, як український національний герой. І сьогодні С. Петлюра є взірцем того, як треба любити свій народ і боротися за його незалежність, за його волю»¹³.

Не менш красномовними видаються й інші твердження учасників Петлюрівських читань. Наприклад: економічні погляди С. Петлюри та В. Винниченка були тотожні програмі УСДРП; вони вважали приватну власність на засоби виробництва головною причиною зла і насильства в суспільстві, обстоювали ідею про «життєву необхідність повного контролю з боку українського уряду всього народногосподарського комплексу»; для С. Петлюри найголовнішим була «не форма власності, а незалежність, насамперед в політичному відношенні. України»¹⁴; С. Петлюра був і соціалістом, і автономістом, і федералістом, і самостійником; на відміну від В. Винниченка, прихильника російського варіанта соціал-демократичної ідеї, схилився до західноєвропейської її моделі¹⁵.

Гортаючи сторінки цитованих збірників, можна дізнатися також і таке: в основі проблеми шаблонів та стереотипу «іконізації» постаті Симона Васильовича лежить «метаісторичне осмислення української історії, літератури й мистецтва в його творчості, співзвучне національній ідеї, тобто співзвучне як колективній свідомості, так і національному міфу, в якому чи не визначальніше місце посідає ідея волі»; підсвідомість С. Петлюри визначав «фатум українського села»; «постать С. Петлюри є, поза всяким сумнівом, міфотворчою»; і для нього є місце «на паперті національної слави» — поруч з М. Грушевським та В. Винниченком¹⁶; С. Петлюра — «непатентований учений в ділянці української культури», «великий теоретик», «безстрашний воїн і полководець», «батько новітньої української державности» й «мученик»¹⁷. З матеріалів Читань можна дізнатися і про інші непересічні таланти Головного Отамана Армії УНР, наприклад, воєнні: об'їзд фронту на білому коні, звитяжне керівництво кулеметним вогнем тощо¹⁸.

Мабуть вичерпний список україномовних праць про Головного Отамана, які вийшли друком впродовж останнього десятиліття ХХ ст., подав С. Литвин¹⁹. Він підтримав точку зору відомого дослідника В. Сергійчука про те, що С. Петлюра — це не більш і не менш як саме та людина, «котра несла на своїх плечах неймовірний тягар державної влади в чи не найскладніший період української історії».

Водночас С. Литвин дорікнув В. Кременю, В. Солдатенку, Д. Табачнику, В. Ткаченку та І. С. Хмелю, які, мовляв, «тенденційно принижують його (С. Петлюри.— Д.Я.) місце та роль в історії».²⁰

Наукова історіографія українських істориків, які опинилися в еміграції, в свою чергу, виразно поділяється на три групи.

Перша з них — археографічна спадщина, з-поміж якої слід відзначити фундаментальну збірку, підготовлену видатним науковцем о. д-ром Теофілом Горникевичем. У 1966 р. заходами Східноєвропейського Дослідного Інституту ім. В. Липинського він видав 4-томну збірку «Події в Україні 1914 — 1922, їх значення та історичне тло», до якої увійшло понад 700 унікальних документів тієї доби. Зокрема, о. Т. Горникевич показав, що під час мирових переговорів у Бресті австрійський уряд — очевидно, під тиском внутрішніх проблем — був готовий погодитися на приєднання Холмщини до УНР, а також створити окремий коронний край під австрійським протекторатом у складі Східної Галичини та Буковини. Власне, це рішення і було реалізоване 8 лютого 1918 р., коли О. Севрюк та австрійська делегація підписали в Бресті таємний документ, згідно з яким Австрія зобов'язалася створити такий коронний край до 20 липня 1918 року. Очевидно, що під тиском Польщі і через прагнення уряду Зайдля — Черніна до створення австро-польського державного утворення угода 8 лютого ніколи не була реалізована, а єдиний її примірник було спалено в Берліні в липні 1918 р.²¹

Другий пласт еміграційної літератури — власне наукові розвідки. Одна з найкращих, наукове значення якої зберігається до сьогодні, вийшла з-під пера члена уряду ЗО УНР Миколи Чубатого²². Написана в 1920 р., вона випала з наукового обігу і була перевидана на Заході майже через 70 років. Докладно розповівши про створення Української Національної Ради та Державного Секретаріату, М. Чубатий навів їх персональний склад, дослідив партійну належність депутатів УН Ради та членів уряду, детально описав сферу компетенції найважливіших державних секретарств, органів місцевої державної адміністрації. Досліджуючи стартові умови, за яких українці Галичини розпочали процес творення національної державности, дослідник звернув увагу на те, що, на відміну від інших національних меншин в Австро-Угорській монархії, український люд «не мав жодної частини державного апарату в своїх руках»²³. Засадничий висновок своєї праці автор сформулював так: «Та кождий розумів, що самостійна Західно-Українська Республіка, друга окрема українська держава побіч Великої України — се лиш переходова проява, бож нинішній час — се доба, в якій лунав клич —

одна нація, одна держава». М. Чубатий критично зазначив, що державний устрій ЗУНР у перші дні нагадував радянський, «з тим, що наші ради репрезентували не одну клясу (робітництво і селянство), але одну націю (диктатуру однієї нації)», а найбільшою проблемою, яку розв'язувало, але так і не розв'язало її керівництво, було створення власних збройних сил²⁴.

Ще одна праця, без якої неможливо уявити процес конституційної розбудови України в 1917–1920 рр., — це монографія К. Костіва²⁵. Вона довгі роки залишалася єдиною ґрунтовною роботою, що розглядала історію України 1917–1920 років у юридично-історичному аспекті, і ще й досі може служити прикладом широти та ґрунтовності підходу до теми дослідження. Автор гармонійно об'єднав аналіз основних конституційних документів УНР, а саме — резолюцій Всеукраїнського Національного Конгресу, чотирьох Універсалів, Конституції УНР 29.04.1918 р. з аналізом основних законів доби Гетьманату — «Грамоти до всього українського народу», закону про тимчасовий державний устрій України та грамоти Павла Скоропадського про федерацію України з Росією. Ним були проаналізовані також Декларація Директорії УНР 26 грудня 1918 р., Тимчасовий основний закон ЗУНР, документи про злуку УНР та ЗУНР, а також закони про тимчасову владу в УНР, ухвалені Трудовим Конгресом.

Прикладне значення своєї роботи К. Костів (як виявилося, марно) вбачав у тому, що, мовляв, «ґрунтовний досвід і глибоке всебічне знання» наведених ним документів «допоможе нашим парламентаристам і державним мужам покласти правильні підвалини під політично-державним будівництвом України»²⁶. Однак перші роки української незалежності разюче спростували ці сподівання науковця, оскільки посткомуністичні еліти, які закріпилися при владі в Україні після 1991 р., керуються не загальнонаціональними, а особистими або, в кращому разі, вузькими груповими прагматичними еґоїстичними інтересами.

Поза тим, неабияке наукове значення дослідження К. Костіва полягає в тому, що він дав ґрунтовний огляд розвитку основних понять, які закладаються в будь-який основний закон будь-якої європейської держави (суверенність, поділ влади на виконавчу, законотворчу, судову, права людини тощо) від XVI ст. Разом з тим, дослідження К. Костіва мало і низку недоліків, головними з яких суть відсутність посилань на джерела, тексту «Закону про тимчасовий державний устрій та порядок законодавства в УНР»

від 12 листопада 1920 р. Сьогодні важко погодитися з одним із висновків автора про те, що, мовляв, «значення доби Директорії Української Народньої Республіки полягає в тому, що вона на три роки продовжила безперервність й легітимність Української Держави і тим самим надзвичайно спопуляризувала українські постулати між своїми і чужинцями»²⁷. Життя спростувало й інший висновок дослідника — про те, що «відновлена Українська Держава впродовж свого правового існування від 1917 до 1920 р. характеризується одним джерелом свого правового оформлення і безперервною тяглістю та ідентичністю однієї і тієї самої державної формації»²⁸. Сьогодні видається таким, що не зовсім відповідає історичним фактам, і твердження, що «основні акти базуються тільки на природне право вільного й необмеженого самовизначення націй, що становить основну засаду демократії»²⁹.

У контексті даного дослідження ми не можемо обминути увагою дві розвідки В. Трембіцького. В першій з них автор наводить цікаві подробиці щодо історії народження двох конституційних проектів 1920 р. — проекту, підготовленого д-ром С. Бараном під егідою Всеукраїнської Національної Ради, та проекту, автором якого став заступник міністра закордонних справ УНР, професор Київського університету Св. Володимира О. Ейхельман. Згідно з одним твердженням В. Трембіцького, проект, який підготувала комісія під головуванням С. Барана, було завершено в першій половині травня 1920 р. та «як конституційний акт, проголошено 13 травня 1920 р.». Згідно з другим твердженням, цей конституційний проект був готовий 13 травня 1920 р., виданий на кошт УН Ради друкарнею Ставропільського Інституту у Львові, а остаточний варіант конституційного проекту О. Ейхельмана, в основу якого було покладено принципи кантонального федеративного устрою Швейцарії, було схвалено 1 червня 1920 р. і видано Союзом Українців Державників у Тарнові. В. Трембіцький також стверджував, що ініціатором створення цього конституційного проекту виступила «президія Української Національної Ради в Україні, створена 22 червня 1920 р.»³⁰.

В іншій розвідці — науково-популярній статті, вміщеній у виданні Українського Народного Союзу (найстаршої української кредитової організації, яка діє в Північній Америці з кінця XIX ст.), В. Трембіцький зробив спробу проаналізувати дванадцять, за його підрахунками, історичних українських конституцій — від Руської Правди Ярослава Мудрого до Основного закону, ухваленого Верховною Радою 28 червня 1996 р.³¹ Впродовж 1917–1920 рр., на думку автора, було підготовлено лише 6 документів:

Конституція УНР від 28.04.1918 р.; Конституція УД від 30.04.1918 р.; «Деклярація про тимчасову владу в УНР» Директорії УНР від 25.01.1919 р., ухвалена Трудовим Конгресом 28.01.1919. Четвертим документом, за В. Трембіцьким, став проект С. Барана, п'ятим — конституційної комісії А. Ніковського/О. Саліковського, шостим — проект О. Ейхельмана³². Цінність цієї назагал інформативної розвідки значною мірою знижує та обставина, що автор опустил посилання на будь-які використані джерела.

Одним з найкращих прикладів еміграційної аналітичної мемуаристики залишаються спомини активного учасника національно-демократичного руху та національно-державного будівництва в 1917–1920 рр., члена УПСФ, відомого дипломата доби УНР А. Марголіна³³. Досьогодні це одна з наймудріших і найпроникливіших книг з проблем революції та громадянської війни в Україні. Наприклад, менше ніж через рік після формального закінчення громадянської війни і перемоги ленінського режиму А. Марголін упевнено передрік державний розпад Радянської Росії. Написана по гарячих слідах подій у 1921 р., вона, власне, пережила випробування часом і донині залишається чи не найглибшим дослідженням зовнішньополітичних впливів на державне будівництво в добі Директорії УНР

Але основну увагу в своїх споминах А. Марголін зосередив на двох фундаментальних, визначальних рисах сучасного йому суспільства — його, суспільства, атомарному стані та надзвичайній радикальності настроїв. «Замкнувшись у свою національну або партійну шкаралупу, люди не знали, що відбувається тут-таки, поруч — часом у тому ж самому місці чи навіть у тому ж будинку — в національному чи партійному житті інших народностей або іншої політичної організації, — з глибоким сумом констатував він.— Одне лише нагадування при викладі земельної програми про необхідність певної винагороди поміщикам прожитковим мінімумом хоча б на деякий час, викликало ремство та обурення»³⁴.

Зупинився Марголін і на інтегральній проблемі національного державного будівництва в Україні. Вже влітку 1917 р., — писав він, — «було ясно, що відокремлення від Росії тієї чи іншої значної частини державної цілості може забезпечити повну перемогу центральних держав та анексію ними як частини, що відокремилася, так і інших частин за їх вибором». Незважаючи на ці міркування, масові політичні партії та громадські організації «соціалістичної орієнтації» висунули ідею визнання за націями, які населяли імперію, права на національне самовизначення аж до виокрем-

лення від Росії (точніше — від Великої Росії). Натомість нечисленні право-соціалістичні партії висунули ідею перетворення російської держави на федеративних засадах, — констатував А. Марголін³⁵.

Автор цитованих споминів зупинився і на генетичних недоліках пропорційної системи виборів до Установчих зборів та тієї статті виборчого закону, яка дозволяла друкувати списки кандидатів також польською і єврейською мовами, вказав на фатальну помилку керівників та членів Всеросійських Установчих зборів, які, знаючи про прагнення більшовиків до розгону законно обраного органу народного представництва, так і не спромоглися ухвалити рішення про перенесення їх засідань до Києва або іншого міста, яке перебувало під юрисдикцією УЦР, висловив міркування про те, що розгін Установчих Зборів у Петрограді покликав до життя ІV Універсал УЦР³⁶.

Зауваживши, що після лютого 1918 р. в УЦР точилася боротьба націй, а не боротьба партій, А. Марголін прямо заявив: власне «в цьому полягала ненормальність становища»³⁷. Робота щодо перетворення українських національних партій на партії державницькі, на його думку (якій важко, якщо не неможливо заперечити), дала практичні наслідки тільки у випадку з УПСФ, а голова УЦР, який передовсім мав би бути зацікавлений у розв'язанні проблеми, «був занадто завалений роботою в Центральній Раді — і, очевидно, так і не спромігся перевести відповідну реформу в структурі інших українських партій»³⁸.

Своє ставлення до однієї з кардинальних політичних проблем сучасної йому доби — до речі, не розв'язаної й до сьогодні, — А. Марголін висловив так: «І як непереконливо, по-обивательськи звучать всі ці розмови про те, що «Україна не може існувати без Великої Росії», що «Великоросія не може існувати без Чорного моря»... Інше питання, чи бажане повне відокремлення України від сусідніх з нею Дону, Білорусі, Великої Росії й т.д. або ж, навпаки, взаємні економічні інтереси всіх частин Східної Європи вимагають в майбутньому утворення з них однієї економічної цілості на основах митного союзу або конфедерації»³⁹.

Еміграційна історіографія залишила нам у спадок і теоретичні дослідження. Один з кращих, на нашу думку, прикладів такої літератури — творчість відомого історика, публіциста І. Кедрина. Надзвичайно актуальним сьогодні звучить, зокрема, таке міркування І. Кедрина. «Тому роки 1917–1918, — писав він,— мають в історії української політичної думки

значення горнила, в якому перетоплювались: романтичний патріотизм з неясним уявленням рідної волі, неясна австрофільська концепція самостійної України, сфедерованої з двома частинами наддунайської монархії під скіпетром Габсбургів, автономізм галичан, який до 1 листопада 1918 р. не виходив поза межі поділу (за офіційною термінологією) «Королівства Галичини і Лодомерії з великим князівством Освенцімським і Заторським» на західну польську і східну українську частини, свідома чи хай навіть підсвідома віра у спільність української свободолюбної ідеології з російським лібералізмом, особливо ж із російським соціалістичним табором, — віра в можливість «договоритись» з російською демократією, — автономізм в межах української держави. Усі ці й їм подібні течії, що ще глибоко нуртувались у горнилі української революції у виразний світогляд державницького самостійництва»⁴⁰. Головним же досягненням доби національно-визвольних змагань І. Кедрін вважав те, що українці «відкрили в часи революційної практики те, що Європа відкрила сторіччями раніше: соціальну справедливість однаково з повнотою культурних прав можна досягнути тільки у власній державі»⁴¹.

Ще один приклад неупередженого погляду на процес політичного буття України в 1917–1920 рр. — творчість В. Старосольського. Він довів бездоказовість марксистської історіографії епохи, показавши, що українська революція була не пролетарською, а селянською. Наслідком цієї соціальної революції за В. Старосольським стала «тільки народня маса — закріпощена, темна, безсильна, що тільки десь в глибині душі заховала пам'ять про минуле, про колишні соціальні та політичні змагання і пориви»⁴².

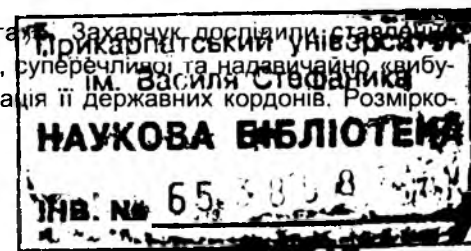
В контексті теми даного дослідження не можемо не згадати популярну працю одного з найвідоміших сучасних українських істориків — професора Т. Гунчака. Це — виклад політичних подій в Україні, зокрема в 1917–1919 рр., написаний з позиції обґрунтування необхідності та доцільності формування української самостійної соціалістичної і демократичної держави. Однак прискіпливість вченого постійно перемагала патріотичний ентузіазм. Зокрема, Т. Гунчак показав, що в одному з вирішальних пунктів політичної боротьби — містах Наддніпрянської України — УЦР та її прихильники мали абсолютну меншість прибічників, що було «мабуть найбільшою перешкодою у створенні української держави»⁴³.

Підводячи підсумок, можна констатувати, що при всіх явних відмінностях двох зазначених груп джерел та літератури, їх об'єднує неповнота:

небажання (в першому випадку) і неможливість (у другому) взяти до уваги весь комплекс матеріалів, які стосуються певного іншого того процесу, який, зазвичай, називається сьогодні добою революції та громадянської війни на Україні 1917–1920 років. При цьому обидва напрями впродовж десятиріч існували немов би у паралельних світах — автономно одна від одної і не кореспондуючись між собою у видимий спосіб.

Ситуація принципово змінилася з приходом до влади в СРСР партійно-державного керівництва на чолі з М. Горбачовим. Повернення до наукового та громадського обігу джерел та літератури, вилучених протягом попередніх 70 років, реабілітація спочатку наукових шкіл (у першу чергу П. Волобуєва), а згодом і політичних діячів тієї буремної доби (наприклад, Л. Троцького, М. Бухаріна, М. Грушевського, В. Винниченка), дозволили спочатку на емоційному, а потім і на раціональному рівні розпочати процес переосмислення вітчизняної історії початку ХХ століття. На Україні її власну «берлінську стіну» свідомих фальсифікацій та умовчання почали руйнувати наприкінці 1988 — на початку 1989 р., коли політична ізоляція і, отже, відставка тодішнього партійного керівництва республіки на чолі з В. Щербицьким вже не викликала сумнівів. Революційну роль у цьому процесі відіграли київські клуби «Спадщина» та «Український культурологічний», редакції часописів «Пам'ятки України», «Філософська та соціологічна думка», «Київ», неперіодичного друкованого органу Інституту історії АН УРСР «Історичні зошити», а також тодішнє керівництво новонародженого Народного руху України за перебудову. Саме вони розпочали процес повернення історичної правди — у формі диспутів, «круглих столів», наукових конференцій, публікацій уривків з невідомих тоді в Україні друкованих джерел. Перші публічні невідцензурні диспути науковців⁴⁴ засвідчили, що українські суспільствознавці поділилися на два основних табори. Представники першого (наприклад, В. Верстюк, Я. Грицак, Ю. Кондуфор, О. Копиленко, І. Курас, М. Литвин та інші) вже тоді зробили значний крок у напрямі об'єктивного дослідження подій зазначеного періоду, закликали колег до їх неупередженого вивчення. Ця група дослідників вбачала свій професійний та громадянський обов'язок у тому, щоби, скориставшись послабленням цензурних та ідеологічних обмежень, пролити світло на «темні плями» минулого.

Так, В. Боєчко, О. Ганжа та інші, Закарпатський університет урядів України до такої складної, суперечливої та надалі чинної «вибухонебезпечної» теми, як демаркація її державних кордонів. Розмірков-

вуючи над проблемою українсько-польських міждержавних відносин, автори, зокрема, відзначили «особливе місце» в них територіального питання. Кордони польської держави були визначені в грудні 1919 року у Спа за принципом: національна держава — національні території. Однак екстремістські елементи у керівництві Польської республіки, підкреслювали дослідники, намагалися відновити Польщу «від можа до можа», головним чином за рахунок українських земель. З початку свого існування Польща відмовлялася визнати кордони УНР і поволі відсувала свої кордони на схід. В. Боечко, О. Ганжа та Б. Захарчук дослідили деталі квітневої (1920 р.) угоди між УНР та Польщею, згідно з якою до останньої мали відійти «Східна Галичина і п'ять повітів Волині з населенням понад 10 млн чоловік по річках Збруч і Горинь, тобто території, які раніше належали Австро-Угорщині»⁴⁵.

Ще одна наукова сенсація того часу — відомості про те, що Центральна Рада сприяла захопленню Бессарабії румунськими військами наприкінці грудня 1917 – у лютому 1918 р., сподіваючись на підтримку останньої у боротьбі проти більшовиків, але фактично прорахувалася. Після виходу військ на рубежі Дністра Румунія вже не хотіла підтримувати Центральну Раду, що також претендувала на південну (Буджак) та північну (Хотинщина) частини Бессарабії. Ця позиція Бухареста була підтримана керівництвом Антанти⁴⁶.

Одна з небагатьох розвідок, яка, до слова, торкалася реальностей залаштуноквої політики в Україні в період досліджуваної доби, вийшла з-під пера В. Манжосова. Хоча в цілому автор не зміг розв'язати цієї проблеми, але фактом свого дослідження поставив на порядок денний проблему ролі і місця у визначенні нових принципів та форм державного будівництва організацій тієї частини імперської фінансово-промислової еліти, яка діяла на території України⁴⁷.

Натомість, друга група дослідників (наприклад, П. Варгатюк, Ю. Гамрецький, І. Гошуляк, Я. Мендусь, Ф. Рудич, Р. Симоненко, В. Солдатенко, І. С. Хміль та інші) стояла на послідовно марксистсько-ленінських позиціях, вбачаючи головне завдання у потребі «правильного прочитання В. Леніна», в дослідженні «концептуальних проблем початкового етапу історії КП(б)У» тощо. Її представники бурхливо сперечалися, наприклад, з такої «проблеми»: як правильно визначити період від 25 жовтня 1917 р. до лютого 1918 р. — «Перемога Жовтневої революції і

початок громадянської війни в Україні» чи «Тріумфальна хода Радянської влади і початок громадянської війни в Україні» тощо.

Наведемо лише два приклади творчості представників цього напрямку в українській історичній науці. Наприклад, тогочасні розвідки І.С. Хміля ґрунтувались на апріорній ідеологемі: Центральна Рада, Генеральний Секретаріат та Директорія — «політичні утворення буржуазно-націоналістичної контрреволюції, яка піднялася як реакція на Великий Жовтень і встановлення Радянської влади в Україні». Дослідник стверджував, не обтяжуючи себе при цьому ніякими доказами, що «історію запроданства, вчиненого Центральною Радою ...повторила Директорія, яка ціною незалежності України здобувала підтримку з боку імперіалістів Антанти і США»⁴⁸.

Інший активіст цього напрямку, Ю. Гамрецький, вважав, що УЦР «являла собою ліберально-демократичний орган буржуазних і дрібнобуржуазних партій та організацій і була установою парламентського типу». На його думку, «лідери Ради обмежувалися проголошенням вказаних гасел (демократичних та соціалістичних — Д.Я.), не прагнучи здійснювати корінні зміни в соціально-економічному житті України». Дослідник дотримувався тієї точки зору, що в серпні 1917 р. «особливо яскраво виявилася двоїстість політики Ради, яка не наважувалася розірвати стосунки з Тимчасовим урядом, щоб не викликати революційний вибух мас, яких вона найбільше побоювалася, і разом з тим змушена була боротися за збереження свого впливу». Оцінюючи значення III Універсалу, Ю. Гамрецький писав, що в згаданому документі УЦР не наважилася проголосити самостійність, бо, мовляв, «самостійницькі гасла не підтримують трудящі». На його думку, після оприлюднення цього акта, «протягом п'яти — шести тижнів Центральна Рада повністю дискредитувала себе»; «лідери Центральної Ради, враховуючи роль Рад робітничих, селянських і солдатських депутатів у революції, всіляко намагалися дезорієнтувати маси», оскільки Центральна Рада не ставила за мету докорінно змінити суспільний лад». На його думку, IV Універсал «став заключним акордом у діяльності Центральної Ради». «За час, що минув після обнародування попереднього Універсалу, — доводив він, — тобто за два місяці, вона остаточно викрила себе як антинародна організація». Автори IV Універсалу, за Ю. Гамрецьким, «намагалися викликати національну ворожнечу, прищепити українським трудящим почуття ненависті до братнього російського наро-

ду». «Контрреволюційна політика Ради зумовила піднесення розмаху політичної боротьби на Україні, — заявляв автор. — На першому етапі своєї діяльності Рада дійсно сприяла національному відродженню української державності. Завдяки цьому, — підсумовував він, — зростав її авторитет в масах. Але її соціальна політика не відповідала інтересам трудящих і невдовзі призвела до повного розриву з власним народом, що, зрештою, зумовило крах Центральної Ради і закономірний перехід у табір ворогів революції»⁴⁹.

¹ История национально-государственного строительства в СССР 1917–1978: В 2-х т. Т. 1. Национально-государственное строительство в СССР в переходный период от капитализма к социализму (1917–1936). — 3-е изд., доп. и перераб. — М., 1979.

² Гамрецкий Ю., Тимченко Ж., Щусь О. Триумфальное шествие советской власти на Украине. — К., 1987. — С. 2, 28, 29, 30 та ін.

³ Винниченко В. Щоденник: У 2-х т. Т.1. 1911–1920. — Едмонтон; Нью-Йорк, 1980. — С. 309.

⁴ Стахів М. Україна в добі Директорії УНР. В 7 т. — Скрантон, 1962. — (Наукове товариство ім. Т. Шевченка. Бібліотека українознавства. — Т. 10). Єдиний відомий нам цікавий аналіз роботи Стахіва див: Прохода В. Уваги до праці д-ра Матвія Стахова «Україна в добі Директорії УНР» (Т.Т. 1–7, 1962–1966, Скрантон, США) // Український історик. — 1967. — № 1–2 (13–14). — С. 91–102. Головний висновок автора, який в 1919 р. обіймав посаду начальника штабу Коростенської групи Армії УНР, полягав у тому, що «національна революція для Великої України прийшла перед-часно. Після двохсотлітнього національного духовно-культурного поневолення український народ був в стадії етногенези. Процеси націогенези почались «в огні і бурі революції...».

⁵ Стахів М. Україна в добі Директорії УНР. — Т. 1. Власними силами. — С.12.

⁶ Там само. С. 12–13. В іншому місці цієї ж праці автор вважає першим періодом діяльності Директорії час від 15 листопада 1918 р. до 12 січня 1919 р. Див.: Там само. С. 220.

⁷ Пеленський Я. Гетьманат Павла Скоропадського. Міфи та дійсність // Останній Гетьман. Ювілейний збірник пам'яті Павла Скоропадського. — К., — 1993. — С. 5–6.

⁸ Говорячи сучасною мовою, В. Винниченко активно використовував службове становище в особистих цілях упродовж 1917–1919 рр. Див.: Солуха П. Договір з Москвою проти Гетьмана Павла Скоропадського (Володимир Винниченко та Микита Шаповал по допомогу до Москви — до Леніна). — (Б.м.), 1973. — С. 320–326.

⁹ Там само. С. 157.

¹⁰ Нагаєвський І. Історія Української держави ХХ століття. — Рим, 1989. — С. 264.

¹¹ Шкільник М. Україна в боротьбі за державність в 1917–1921 роках. — Торонто, 1971. — С. 318–320.

¹² Полтавська Петлюріана. Матеріали II Петлюрівських читань, проведених у Полтаві 15 серпня 1993 р. — Полтава, 1993. — С. 3.

¹³ Реверук В. Постать С. Петлюри на тлі української революції 1917–1921 рр. // Полтавська Петлюріана. Матеріали II Петлюрівських читань, проведених у Полтаві 15 серпня 1993 р. — Полтава, 1993. — С. 8, 10, 12.

¹⁴ Там само. С. 28, 29, 30, 32.

¹⁵ Там само. С. 38.

¹⁶ Там само. С. 39, 40, 42, 43.

¹⁷ Ротач П. Науковий внесок професора М.О. Степаненка в петлюрознавство // Там само. С. 58, 65.

¹⁸ Никитченко Д. Петлюра на фронті // Полтавська Петлюріана. Число 2. Матеріали III Петлюрівських читань, проведених в Полтаві 5 листопада 1994 р. — Полтава, 1996. — С. 25–29.

¹⁹ Литвин С. Симон Петлюра в українській історіографії новітньої доби (1990–1999) (матеріали до бібліографічного покажчика) // Бібліотечний вісник – 2000. – N1. – С. 44–48.

²⁰ Там само. – С.44.

²¹ Докл. див.: Богословія. — Рим, 1984. — Т. 48. — С. 109–111.

²² Чубатий М. Державний лад на Західній Области Української Народної Республіки. — Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто. — 1987. — 50 С. — (Наукове товариство ім. Шевченка. Бібліотека українознавства. — Том 58.— Правнична комісія, ч. 3). Розвідку про М. Чубатого див.: Ленцик В. Микола Чубатий. Спогад про професора і виховника // Богословія. — Рим., 1976. — Том 40. — С. 155–163.

²³ Чубатий М. Державний лад... — С. 2.

²⁴ Там само. С. 4, 11.

²⁵ Костів К. Конституційні акти відновленої української держави 1917–1919 років і їхня політично-державна якість. — Торонто, 1964. — 186 С.

²⁶ Там само. С. 9.

²⁷ Там само. С. 181.

²⁸ Там само. С. 182.

²⁹ Там само.

³⁰ Трембіцький В. Хрест в українських державних інсигніях, на гербах та прапорах в 1918–1920 роках // Богословія. — Рим, 1984. — Том 48. — С. 160.

³¹ Трембіцький В. Дванадцять українських Конституцій // Альманах Українського Народного Союзу. — Джерзі Сіті; Нью Йорк. — 1997. — С. 52–60.

³² Там само. С. 55–58. У черговому випуску «Вісника УН Союзу» В. Трембіцький подав тексти ще двох конституційних документів: Акту соборності та тимчасової

конституції УНР, ухвалені Конгресом Трудового Народу України 28 січня 1919 р. — запозичені з публікації Костіва К. «Конституційні акти...» (С. 166–178). Див.: Трембіцький В. Державні акти УНР. — С. 61–66.

³³ Марголин А. Украина и политика Антанты (Записки еврея и гражданина).— Берлин, (Б.г.) — 397с.

³⁴ Там само. С. 6, 34.

³⁵ Там само. С. 6, 36.

³⁶ Там само. С. 48, 49.

³⁷ Там само. С. 52.

³⁸ Там само. С. 54.

³⁹ Там само. С. 57–58.

⁴⁰ Кедрін І. У межах зацікавлення. С. 201. Не можна в зв'язку з цим не пригадати і такої влучної характеристики: «Галицький ідеал соборности обертався в межах власне ідеології, а не практичної політики». (Там само. С. 114).

⁴¹ Там само. С. 202.

⁴² Старосольський В. Національний і соціальний момент в українській історії // Володимир Старосольський. 1878–1942. — Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто. — 1991. — С. 90. (Записки Наукового товариства ім. Шевченка. Історично-філософська секція. Т. 210).

⁴³ Гунчак Т. Україна. Перша половина ХХ століття. Нариси політичної історії. — К., 1993. — С. 98.

⁴⁴ Наукова конференція Народного Руху України, присвячена Дню соборності України. Київ, 13 січня 1990 р.; Екологія культури: історія, традиції, сучасність. Львів, 11–12 травня 1990 р.; «Круглий стіл» на засіданні Вченої Ради Інституту політичних досліджень (Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПУ). Київ, 12 червня 1990 р.; Українська держава наприкінці ХХ ст. — Київ, Міжнародна асоціація українців, 28–31 серпня 1990 р.

⁴⁵ Боечко В.Д., Ганжа О.І., Захарчук Б.І. Формування державних кордонів України 1917–1940 р.р. — К., 1991. — С. 8. — (Академія Наук Української РСР. Інститут історії України. Препринт № 3). За підрахунками дослідників, за Ризьким миром до Польщі відійшло 162 тис.кв.км. українських земель із населенням 11 млн чоловік (Там само. С. 12).

⁴⁶ Там само. С. 11.

⁴⁷ Манжосов В.А. Представницькі організації гірничопромисловців Півдня Росії в 1917–1919 р.р. // Український історичний журнал. — 1991. — № 10. — С. 84.

⁴⁸ Хміль І.С. Політична діяльність В.К. Винниченка // Український історичний журнал. — 1989. — № 7. — С. 82, 87.

⁴⁹ Гамрецький Ю.М. Універсали — визначальні вихи в історії Центральної Ради // Український історичний журнал. — 1991. — № 8. — С. 23, 24, 25, 27, 28, 29. До речі, Ю. Гамрецький надрукував тексти чотирьох Універсалів за варіантом, поданим В. Винниченком у «Відродженні нації», хоча був добре обізнаний з існуючими автентичними текстами. Див.: Там само. — С. 23–30.

§ 2. Проголошення державної незалежності України та сучасний стан розуміння проблеми.

Проголошення державної незалежності України, розпад Радянського Союзу докорінним чином змінили і ситуацію в історичній науці. Скасування будь-яких формальних обмежень на друкування утаємнених історичних джерел, перевидання величезної кількості вилучених досліджень, мемуарів, знайомство з науковою спадщиною, накопиченою поза межами колишнього СРСР призвели до формування нових «груп впливу» в українській історичній науці.

Представники першої групи прагнуть примирити неокомуністичні догми з відомими емпіричними даними, реанімують псевдонаукові ідеологеми, головним чином національно-комуністичного забарвлення, сформульовані деякими політичними та «науковими» діячами української еміграції ще в 20–30-ті роки. Класичним зразком тут є наукова творчість відомого в професійних колах історика-дослідника більшовицької преси на Україні В. Солдатенка, який здійснив, на нашу думку, невдалу спробу застосувати «метод історичної ретроспективи»¹. Наслідком став сусальний панегірик, присвячений аналізу діяльності В. Винниченка, переповнений висловами на зразок: «в неймовірних душевних терзаннях, не знаходячи скільки-небудь переконливих відповідей на запитання, що його мучили, Винниченко свідомо, з власної ініціативи вирішує припинити своє сходження на Голгофу, кладе край найцікавішому, найактивнішому, найпліднішому етапу власної політичної кар'єри (1917–1920 рр.)»² тощо. В. Солдатенко безпідставно стверджував, що «перше сходження на Голгофу» почалося для Винниченка після його обрання на Всеукраїнсь-

кому конгресі 6 — 8 квітня заступником голови УЦР. «Непересічна особистість, велетенський літературний таланти і романтична натура», яка «в основу політики намагалася покласти кредо чесності, щирості», Винниченко, на думку дослідника, «справді мав власне бачення ситуації, перспектив її дальшого розвитку, орієнтирів, до яких слід було спрямовувати народний рух». «В його уяві, — розмірковував В. Солдатенко, — дійсно існувала більш-менш цілісна система поглядів на питання — як змінити долю України, як вивести її народ на якісно нові обрії існування і розвитку. Це була його, Винниченкова, *національна ідея*» (курсив наш. — Д.Я.). Намагаючись обґрунтувати цю тезу, В. Солдатенко висунув гіпотезу, згідно з якою національна ідея В. Винниченка була «закумуляована» в його «концепції української революції», якої він був «видатним ідеологом, а згодом і науковим інтерпретатором». На думку В. Солдатенка, «у найголовнішому, найвизначальнішому» ця концепція «передбачала реалізацію двох взаємопов'язаних завдань: українське відродження, досягнення національної державності в тій чи іншій формі і просування українського народу по шляху суспільного прогресу за визнаними програмами соціал-демократії Заходу»³.

Мабуть, саме задля реалізації цих завдань В. Винниченко постійно і свідомо зрікався принципів, вірність яким завзято декларував. Наприклад, у питанні про державний устрій України він упевнено і послідовно пройшов шлях від ідеї парламентської республіки, через радянську систему організації влади, до системи т. зв. «трудова рад»⁴. Мабуть, саме задля реалізації цього В. Винниченко самовіддано і послідовно розколював ізсередина рідну соціал-демократичну партію — особливого успіху тут він досяг, як бачимо з розвідки В. Солдатенка, влітку 1919 р., — та вів ганебні таємні переговори із лідерами більшовицького режиму — Л. Троцьким, Л. Каменєвим, Г. Зинов'євим, Й. Сталінім, Г. Чичерінім, К. Радеком⁵.

Крім усього іншого, В. Солдатенко прагнув довести, що найголовнішими стратегічними прагненнями українських політичних партій були, по-перше, національне відродження, запровадження української державності; по-друге — здійснення соціальних перетворень демократичного характеру, змін на користь більшості людності Краю⁶. Але два з трьох наведених тверджень є неправдою. По-перше, українські соціалістичні партії в 1917 р. бажали «запровадження» не просто української державності, але автономії у складі Російської республіки.

По-друге, соціальним реформам вони відчайдушно прагнули надати не демократичного, а соціалістичного, конфіскаційного характеру.

В 1997–1999 р. центр «Просвіта» видав двотомне фундаментальне дослідження В.Ф. Солдатенка «Українська революція. Концепція та історіографія (1917–1920 рр.)», написане головним чином на основі публікацій М. Грушевського, В. Винниченка, Д. Дорошенка, І. Мазепи, С. Петлюри, П. Христюка, М. Шаповала. Головний пафос дослідження — сакралізація Української Революції («Української ідеї», «Української справи»); відповідно місце В. Леніна обійняв В. Винниченко; К. Ворошилов (С. Будьонний, В. Антонов-Овсеєнко, Є. Примаков тощо) поступився місцем С. Петлюри. В цьому контексті можна стверджувати, що цитоване дослідження являє собою ніщо інше, як антинауковий панегірик С. Петлюри та І. Мазепи.

«...Українська революція, — підбиває підсумки шановний дослідник, — знаменувала небачений до того стрімкий злет національного духу, справжній вибух визвольної енергії, справила велетенський вплив на всю подальшу долю українського народу і досьогодні залишається чи не найпритягальнішою і найповчальнішою скарбницею досвіду національного відродження»⁷. «Основний урок подій 1917–1920 рр. в Україні, — продовжує автор, — саме в тому і полягає, що спроба лідерів нації (sic! — питання про те, хто, де, коли, кого і за яких обставин визнав лідерами неіснуючої і розділеної поміж двома імперіями «нації» у В. Солдатенка залишається назавжди відкритим. — Д.Я.) розірвати тісно взаємо-пов'язані між собою взаємодетерміновані складові цілісного (принагідно зауважимо, що невзаємодетермінованих частин цілого не буває, як не буває «масляного масла»; з іншого боку, питання — хто, де, коли довів, що це був «цілісний процес», також залишається відкритим; в цьому контексті слушно зауважити, що такий блискучий політичний стратег і тактик, як В. Ульянов-Ленін, визначав принаймні три складових цього «цілісного процесу». — Д.Я.) призвели до серії прорахунків, невдач, поразок і, в кінцевому рахунку — до провалу планів, які накреслювались лідерами нації на початку революційного шляху (питання про «початок революційного шляху знову залишається відкритим. — Д.Я.). Тобто, — підсумував В. Солдатенко, — суспільна практика неодноразово (принаймні крупномасштабно — тричі) (питання «чому крупномасштабно?», «чому тричі?» також залишаються відкри-

тими.— Д.Я.) довела неспроможність волонтаристських підходів до такого складного явища, як революція, зокрема, довільного ранжування її завдань, відкладання деяких з них «на потім»⁸.

Одним словом, за В. Солдатенком, винне все і всі — і «неструктуроване українське суспільство», і «реакційний режим гетьманщини», і «отаманщина» з її «кінською повинністю», і «відсутність єдності, розбіжності і навіть суперництво всередині керівного ядра українства», і «краєвий патріотизм» і багато чого іншого. Але в будь-якому разі остаточний висновок доктора історичних наук залишає у читача вікопомне відчуття історичного оптимізму: «ідеї, досягнення видатних діячів і перших істориків Української революції гідно витримали випробування часом»⁹.

У цитованій праці міститься й цілий ряд вельми оригінальних тверджень, аналіз яких виходить як за межі даної розвідки, так і наукової дискусії, наприклад: «Директорія — керівний центр українства»¹⁰ тощо.

Очевидний історичний факт — Директорія ніколи ним не була і бути не могла, хоча б тому, що за нею не стояло законне волевиявлення навіть частини українського етносу, не кажучи вже про російський, польський, татарський, єврейський тощо — просто ігнорується. Адже в кращому випадку можна говорити про те, що Директорія спиралася на організовану збройну підтримку озброєних громадян Австро-Угорської імперії українського походження — Корпус Українських Січових Стрільців, іррегулярних озброєних загонів частини селянства Наддніпрянської України та лідерів деяких київських ультрарадикальних політичних національно-соціалістичних гуртків з гучними назвами типу «українська соціал-демократична робітничка партія».

У своїй підсумковій роботі згаданий автор сформулював ще одну засадничу тезу: події 1917–1920 рр. — ніщо інше, як «особливі», «вершинні», суть «своєрідний апогей, вища точка цивілізаційного поступу, історичний момент, яким особливо гордий народ». Порівняти цю добу, за В. Солдатенком, можна хіба що з війною Б. Хмельницького або проголошенням незалежності в 1991 р¹². Пересякнута ця праця дивним — для обставин місця і часу — некритичним ставленням до діяльності М. Грушевського, В. Винниченка, М. Шаповала, П. Христюка та деяких інших радикально налаштованих «особистостей, які у відповідальний момент перебували біля керма Української революції»¹³, яка у В. Солдатенка

обійняла місце деміурга — і це після десятків років ревного оспівування іншої революції — Великої Жовтневої і Соціалістичної.

Але в дослідженні В. Солдатенка є, на нашу думку, декілька позитивних рис. Так, автор справедливо відзначає «президентоманію» принаймні деяких дослідників, тобто їх намагання представити чи то М. Грушевського, чи то В. Винниченка, чи то С. Петлюру, чи то наступників останнього «Президентами» УНР¹¹. В. Солдатенко спромігся також подати найбільш повний з відомих сьогодні перелік документів, збірників документів і матеріалів, мемуарних видань, монографій, брошур, статей, збірників статей, а також матеріалів наукових конференцій, присвячених добі 1917–1920 рр.

Ще один характерний приклад — науково неспроможна творчість І. Гошуляка. Одна з його програмних статей містить низку оцінок на кшталт: «Саме при ній (УНР — Д.Я.) було закладено основи майбутнього політичного, суспільного ладу вільної і незалежної України, що ґрунтувався на засадах якнайширшої демократії, свободи, справедливості. Не випадково, — стверджував дослідник, — нинішній процес будівництва незалежної Української держави багато в чому ґрунтується саме на досвіді державотворницької діяльності Центральної Ради»¹⁴. Головне прагнення І. Гошуляка — за будь-яку ціну довести — не наводячи при тому жодних доказів — загальну слабкість українського національно-демократичного руху, «нездатність» УЦР вирішити завдання, поставлені перед нею історією, відсутність «політичної мудрості», «рішучості» та інших необхідних якостей у її лідерів, а також «міцне власне коріння Радянської влади на українському ґрунті»¹⁵. Показовим є й інше твердження: «передумовою створення державності має бути панування в суспільстві більш-менш тривалої національної єдності, згоди переважної більшості населення в справі розбудови держави». При цьому цитований автор не спромігся відповісти, а яким чином можуть виникнути всі ці фактори в умовах, коли стрижень внутрішньої політики пануючого політичного режиму (в даному випадку — монархії Романових) — був спрямований власне на недопущення формування відповідних чинників?! І. Гошуляк сформулював 10 основних причин, які, на його думку, «зумовили кінцеву поразку Центральної Ради». Перше місце серед них посідає «складність політичної і економічної обстановки в Україні», а останнє — «демора-

лізація і розклад серед основних партій, які керували Центральною Радою»¹⁶.

Автор іншої розвідки, Г. Гулянович, повторила безпідставні та необґрунтовані звинувачення Тимчасового уряду в проведенні «великодержавницької» політики¹⁷, — звинувачення, яке висувала цьому урядові ленинська історіографія. Але поза увагою дослідника залишилася проста обставина: Тимчасовий уряд — при всіх його очевидних хибах — все ж таки намагався діяти в межах чинних законів і тих повноважень, які були надані йому в момент формування тимчасовим комітетом Державної Думи та виконкомом Петроградської Ради робітничих та солдатських депутатів. Це означало, зокрема, що Тимчасовий уряд не мав права вирішувати будь-які питання стосовно державного устрою Російської Республіки або її складових, оскільки це належало виключно до компетенції Всеросійських Установчих Зборів.

Дослідження Т. Заруди, яке висвітлює «обережну позицію» європейських країн у питанні визнання незалежності України, також є прикладом реанімації безнадійно застарілих наукових положень. Авторка не звернула уваги на те, що провід УНР не лише не бажав враховувати існуючі міжнародні реалії, не лише свідомо ігнорував їх, а й, більше того, намагався діяти так, нібито в Європі доби Першої світової війни просто не існувало ніяких воєнно-політичних союзів і блоків¹⁸.

Об'єктивно до цієї групи тяжіє і праця Т. Бевз¹⁹. Чи не всі її головні висновки — УНР «була національною державою»; «державність України на той момент виникла не як безпосередній наслідок широкого національного руху, а як природна реакція на розпад центральної влади Російської імперії, як засіб запобігти внутрішній усобиці, різні, занепаду»; у зв'язку з розпадом Російської імперії «свідома частина української інтелігенції», «використавши свій шанс», «вступила на шлях боротьби за втілення ідеї української державності»; «свою державотворчу місію Центральна Рада виконувала в складних умовах непередбачуваного розвитку подій»; «висока правова культура, ерудованість і освіченість... творців правничих засад національного громадянського суспільства» «забезпечили не тільки прогресивний демократичний зміст законодавчих актів, а й багато в чому їх історично-випереджальний характер»; головна хиба і помилка УЦР — нерішучість і непослідовність в державотворчій політиці; «українська національна революція» — це українське націо-

нальне відродження і запровадження української державності та соціальні перетворення на користь української людності (парадоксально, але факт: паралельно з цим дослідниця визнає «державною структурою» і харківський уряд); створення УЦР було не тільки результатом співробітництва всіх українських політичних партій і впливових організацій, а й виразним проявом існування української нації. Центральна Рада стала ядром консолідації українських політичних сил і ареною їх протистояння»²⁰ — лишаються непідтвердженими гаслами. Ще один висновок Т. Бевз (щодо проголошення незалежності України): «акт, вимушений обставинами, але не зумовлений власне національно-визвольним рухом» — дослівно і без посилання на першоджерело запозичено з іншої розвідки іншого автора²¹, тобто є плагіатом.

Представники іншої групи українських істориків, яка сформувалася після 1991 р., — а це більшість сучасних дослідників проблеми, — звільнившись від контролю з боку цензурних органів, свідомо виконують свій професійний обов'язок. Працюючи в екстремальних умовах, вони вже повернули і продовжують повертати до наукового обігу величезні масиви документальних даних, інших джерел та літератури. Останній приклад такого роду — наукова конференція «Центральна рада і український державотворчий процес»²², яка стала помітним кроком у напрямі дослідження комплексу проблем, що їх переживала Україна в 1917–1920 рр. Майже 50 науковців, котрі взяли участь в її роботі, докладно обговорили державотворчі, політичні, економічні, міжнародні, соціальні, військові, культурологічні аспекти формування різних українських державних утворень у зазначений період. Так, наприклад, Я. Калакура дослідив новітню історіографію державотворчої діяльності УЦР²³. 1995 р. побачила світ ґрунтовна історіографічна розвідка С. Дерев'янка та А. Панчука, в якій підбито підсумки вивчення історії 1917–1920 рр. істориками Радянської України, українськими істориками в еміграції, західноукраїнськими дослідниками 20–30-х та 80–90-х рр., а також матеріали наукових конференцій, що відбулися після проголошення державної незалежності України. Проаналізувавши з об'єктивістських позицій «наукове» надбання дослідників Радянської України впродовж 70 років, С. Дерев'янка та А. Панчук зазначили: існуючі статті та дисертації мають головним чином інформативний характер, в узагальнюючих працях, створених в Україні, «не було навіть спроб наукового

аналізу», вивчення історії ЗУНР «відображає в основному тенденції в розвитку історичної науки за радянських часів в Україні»²⁴. З-поміж наукових праць, виданих у діаспорі, автори цитованого дослідження цілком справедливо виокремили фундаментальне дослідження М. Стахіва. Розглянувши «напівмемуарні напівдослідження» діячів ЗУНР, наукові розвідки, видані в Західній Україні в 20–30-х та 1989–1991 рр., С. Дерев'янку та А. Панчук охарактеризували їх так: «від абсолютної ідеалізації до повного неприйняття»²⁵.

Інший приклад спроби серйозного історіографічного аналізу — вступна стаття до двотомної збірки документів та матеріалів Української Центральної Ради. На наш погляд, її автори зробили вдалу спробу підбити головні підсумки вивчення теми в 1991–1995 рр. і зрозуміли, що подолання більшості перепон, які стояли на шляху розбудови так званої «національної» української держави в 1917–1918 рр., «виявлялося не під силу керманічам молодій Українській державі»²⁶. Важко не підтримати й думку, що діяльність УЦР, яка виступила лідером розгортання національно-визвольного руху в Україні, не може оцінюватися однозначно²⁷. Разом з тим автори обійшли мовчанкою органічні вади так званого українського національно-демократичного руху в зазначений період, не дали наукову оцінку діяльності таких керманічів УНР та УЦР, як М. Грушевський, В. Винниченко, С. Петлюра та ін.

В. Верстюк справедливо зауважив генетичну рису провідних політичних українських сил: їх програмну вимогу національно-територіальної автономії України, — з одного боку, схильність до реалізації соціалістичної моделі розвитку суспільних відносин, — з другого, що зафіксував уже Всеукраїнський національний конгрес 6 — 8 квітня²⁸. 27 жовтня УЦР винесла резолюцію про владу в країні, в якій «говорилося про необхідність переходу влади «до рук всієї революційної демократії», але ніяк не до рад робітничих і солдатських депутатів, які «становлять тільки частину революційної демократії». Висновок: «Українська Ц.Р. висловлюється проти повстання в Петрограді і буде енергійно боротись з усякими спробами піддержати бунт на Україні»²⁹. Інакше кажучи, ця резолюція вперше сформулювала два наріжні положення, які визначили всю подальшу логіку розвитку політичного процесу в Україні. Перше полягало в тому, що УЦР не на словах, а на ділі відмовилася підтримати законний Тимчасовий уряд у боротьбі

проти заколотників. Друге — УЦР припустила можливість утворення владної коаліції з представницькими органами тих політичних сил, які не поділяли принципів парламентарного устрою в державному будівництві. І це за умови, що на початку листопада в Україні фактично ще не виявилось альтернативних Раді політичних сил, які б могли реально претендувати на владу!

Висновок В. Верстюка не можна не визнати цілком справедливим: «Загалом події в Києві свідчили про загальну кризу влади, дезорієнтованість суспільства і його політичної верхівки подіями у Петрограді. За сотні років провінція звикла жити за імперативами центру, і, коли вони несподівано зникли, з'явилася спочатку повна розгубленість і лише потім постала проблема вибору»³⁰, — підкреслював він. До сказаного слід додати, що зазначена резолюція УЦР чи не вирішальною мірою сприяла згаданій політичній дезорієнтації суспільства. Називаючи речі своїми іменами, треба констатувати, що саме ця резолюція УЦР відкрила шлях до краху так званих «національно-визвольних змагань українського народу 1917–1920 рр.» з усіма катастрофічними наслідками, які спіткали цей народ протягом наступної історичної епохи.

Принципово не можна погодитися з іншим міркуванням дослідника. Воно, коротко кажучи, зводиться до того, що М. Грушевський розумів федералізм «не як повне заперечення незалежної української державності, а як крок їй назустріч»³¹. На нашу думку, ані передреволюційна «теоретична» спадщина М. Грушевського в сфері теорії державного будівництва, ані його практична діяльність у цій царині (принаймні протягом першої половини 1917 р.) не дають підстав для такого твердження. Можна говорити, що лідер УЦР лише під тиском певних політичних обставин схилився врешті-решт до підтримки проголошення самостійності України. Але за будь-яких обставин це був вимушений політичний крок, а не вільний свідомий вибір М. Грушевського, який все своє наукове та політичне життя — так само як і інші його брати-масони — обґрунтовував та пропагував ідею федеративного устрою романівської імперії. Так, визначення ключової для 1917 року політичної дефініції «національно-територіальної автономії» він дав у відомій праці «Якої ми хочемо автономії і федерації». М. Грушевський вважає, що це, по-перше, *територіальне об'єднання всіх українських етнічних земель*. Друга її ознака — організація «на основах широкого демократичного (нецензованого) громадського

самоупорядкування» від «дрібної земської одиниці» до «українського союму». Сфера компетенції українського національно-територіального утворення — економічні, культурні, «політичні», аграрні питання, військо, шляхи сполучення, власні адміністративне законодавство та суди. До сфери компетенції центральної влади М. Грушевський вважав за доцільне віднести «справи війни і миру», «міжнародні трактати», загальне військове командування, «пильнування одностайної монети, міри, ваги, «оплат митових», «нагляд за поштами і телеграфами», надання «певної одностайності» карному та цивільному праву, а також охорону прав «національних меншостей» у тій чи іншій частині федеративного державного утворення³². Однак недоліки, які ми вбачаємо в розвідках В. Верстюка, не можуть перекреслити тієї обставини, що він чи не вперше у сучасній вітчизняній історичній науці спромігся об'єктивувати такі фундаментальні факти: Українська Центральна Рада «свою працю будувала як парламент», але «як парламент себе не називала і не розглядала»; «після падіння Тимчасового уряду Генеральний Секретаріат цілком законно без елементів узурпації зосередив у своїх руках владу, поширивши її на всі українські губернії»³³. Дослідник показав принциповий характер розбіжностей між двома течіями українського національного руху — ліберальної, представленої ТУПом, та радикально-соціалістичною, представленою передовсім УПСР та УСДРП; докладно проаналізував склад та структуру УЦР, Малої Ради, Генерального Секретаріату; довів, що у першій половині березня УЦР не усвідомлювала і не виявляла свою історичну місію, а наступна її метаморфоза — метаморфоза «політичного аутсайдера» — пояснюється «непрогнозованим вибухом стихійного українського руху» та «феноменом М. Грушевського»³⁴.

В. Верстюк поділив історію УЦР на три періоди: від становлення до Всеукраїнського Національного Конгресу включно; період боротьби за автономію України; період УНР. У свою чергу, два останніх періоди він вважав за доцільне поділити на ряд окремих етапів, «пов'язаних з превалюванням тих чи інших політичних акцій»³⁵, але цього не зробив. Він вважає, що Тимчасовий уряд «не бачив у найближчому майбутньому можливості перетворення Росії з централізованої унітарної держави на федеративну республіку»³⁶.

Останній за часом написання приклад сумлінного історіографічного дослідження — дисертація П. Біляна. На наш погляд, автору в цілому

вдалася спроба комплексного узагальнення та порівняльного аналізу праць вітчизняних та зарубіжних дослідників, які вивчали політичні, соціально-економічні, військові та т.зв. «державотворчі» процеси в Україні в зазначений період. Так, він погоджується (хочи і вважає його «надто критичним») із принциповим висновком О. Субтельного: здобутки істориків української діаспори, порівняно з євразійською доктриною російських емігрантів та їх учнів — радянологів, незначні, адже вони не висунули принципових новацій у розробці проблем історії України, включаючи й період доби Центральної Ради. П. Білян розділив істориків повоєнного покоління в діаспорі на два табори — радикально-націоналістичний та ліберально-консервативний. Представники першого, а це, насамперед, М. Стахів, П. Мірчук, І. Нагаєвський, С. Млиновецький, В. Верига та ін., трактували події 1917 — початку 1918 рр. «як революцію виключно національну, головною метою якої мало стати відродження самостійної української держави». Другу течію, на думку П. Біляна, уособлюють І. Лисяк—Рудницький, О. Субтельний, Б. Кравченко, Л. Винар та ін.

Разом з тим дослідник не уникнув традиційних для більшої частини суспільствознавців висловів типу «українська історіографія загалом, її складова частина — історіографія української революції, зокрема, виступають активним чинником витвору національної свідомості»; «повернення до вжитку незаслужено забутої спадщини діячів української революції, усвідомлення історико-державницької традиції українського народу — все це сприятиме піднесенню національної свідомості, створенню нової системи духовних вартостей і культурних цінностей»; «неупереджене, об'єктивне історіографічне дослідження української революції може послужити інтелектуальним інструментом для створення новітньої концепції історії України» тощо. Зауважимо, що наука, за визначенням, є «історично сформованою сукупністю, яка постійно зростає, розширює і поглиблює знання про дійсність» і, отже, принципово не може мати завданням створення системи будь-яких вартостей, тим більше — духовних. Створення ж чергової «новітньої концепції історії України» поза існуючими концепціями історії світу чи навряд матиме позитивні результати навіть і в короткотерміновій політичній перспективі.

Як би там не було, факт залишається фактом: лише проголошення державної незалежності в 1991 р. дозволило відкрито поставити на порядок денний питання про конституювання різних політичних режимів

на території сучасної України в 1917–1920 рр., про роль, місце та позиції різних соціальних та політичних груп у цих процесах.

Так, наприклад, О. Щусь узагальнила відомі факти щодо процесу поширення українського національного руху серед військовиків. Навесні 1917 року українські військові діячі, які об'єдналися навколо «Українського військового клубу імені гетьмана Павла Полуботка» на чолі з М. Міхновським та Українського Генерального Військового комітету на чолі із С. Петлюрою, цілком поділяли засадничу позицію УЦР з питання державного устрою — автономний статус України у складі федеративної Російської Республіки³⁷.

І. В. Хміль, у свою чергу, акцентував увагу на тому, що Українська партія соціалістів-революціонерів, яка використовувала Українську Селянську Спілку як надпартійне прикриття, всупереч настановам Національного конгресу взяла курс на створення не загальнонаціональних, а соціальних організацій. Дослідник показав, що керівники УПСР П. Христюк, М. Стасюк, М. Ковалевський, А. Степаненко роздмухували радикальні настрої: від негайного проголошення автономії до курсу на цілковиту державну незалежність. Поміrkовані елементи, які закликали не ставити цього питання до закінчення війни, «викликали велике незадоволення» делегатів I Всеукраїнського селянського з'їзду³⁸. Характерною тут була і позиція М. Грушевського. Отримавши телеграму від П. Стебницького: «Основні вимоги автономії відкинуто. Військо застається в дозволивих межах», — Голова УЦР «несподівано» залишає пленарне засідання Ради задля виступу перед делегатами селянського з'їзду. Зокрема, він сказав: «Але тепер на наш український нарід, на нашу волю надходить грізна хмара, яка загрожуює великими розрухами. Справа стає складною»³⁹.

Головний висновок відомого дослідника робітничого руху А. Гриценко полягав у тому, що I Всеукраїнський робітничий з'їзд «став невід'ємною ланкою у ланцюгу подій поряд з Національним конгресом, військовими та селянськими з'їздами, які передували остаточному оформленню Центральної ради як всеукраїнського парламенту»⁴⁰. Авторка показала, що світорозуміння провідних діячів УСДРП було значною мірою просякнуте класичними марксистськими мотивами. Не маючи можливості зупинитися на цьому докладно, наведемо лише один приклад. Лідер української соціал-демократичної партії, заступник голови

УЦР, голова Генерального Секретаріату В. Винниченко висловлювався на цьому з'їзді так: «І коли большевики говорять, що соціалізм можна внести зараз, то в їх словах є частина правди. Тепер вже соціалізм не є пустим звуком, він ясно став перед очима пролетаріату». «Тому національне визволення, — твердив один з лідерів національно-визвольних змагань українського народу, — не задержить наших стремлень — воно єсть тільки засобом до будучого світлого визволення, яке прийде разом з соціалізмом»⁴¹ (курсив наш.— Д.Я.).

У докторському дослідженні О. Реєнта показано «вкрай суперечливі тенденції боротьби трудящих за ідеї національної державності»⁴². Автор довів, що робітничий клас України — декларована соціальна опора УСДРП, провідної сили в УЦР та Генеральному Секретаріаті, — почав формуватися пізніше, ніж в метрополії, був «малограмотним та політично нерозвиненим», більшість робітників проживала на селі або у робітничих селищах; у національному відношенні більшість найманого робітництва складали росіяни, «зрусифіковані українці», а також євреї⁴³.

Отже, не буде перебільшенням твердження, що «українське» робітництво в цілому відтворювало відносини та сповідувало погляди, притаманні патріархальному, а не індустріальному суспільству, поперше, та не було гарячим прихильником ідей власне «українського» національно-державного відродження, по-друге. Більше того, саме наймані робітники і стали соціальною, почасти і збройною опорою РСДРП (б), в основному у великих містах та індустріальних районах. Підтримка більшовицьких теорій мала катастрофічні наслідки не лише для «соціально ворожих» верств населення, а й у першу чергу для самих робітників. Ідеться і про їх тотальну і швидку люмпенізацію, і про систематичне зниження життєвого рівня до мінімально можливих порогових рівнів, і про військові мобілізації, і про створення концентраційних таборів та «трудоових армій», і про руйнацію всіх уявлень про правопорядок, і про відмову від дотримання норм суспільної поведінки та моралі, і про тотальне відчуження від надбань світової культури, і про спроби заміни останньої так званою «пролетарською культурою» тощо. О. Реєнт на емпіричному матеріалі підтвердив висловлене раніше положення про те, що внаслідок особливостей капіталістичної еволюції в Російській імперії пролетаріат її інтегрованої частини — України — «не пройшов достатньої школи в умовах капіталізму, з його уроками

економічної, соціальної та політичної організації». Це мало своїм наслідком не тільки значну популярність в його середовищі утопічних поглядів на шляхи соціального розвитку та своє місце в цьому процесі⁴⁴. Одним з головних наслідків цього є фатальне звуження соціальної бази не лише української соціал-демократії⁴⁵, а й тих політичних інститутів, у створенні та діяльності яких її лідери брали найактивнішу участь. Йдеться передовсім про УЦР, її виконавчі органи — Генеральний Секретаріат (згодом — Раду Народних Міністрів) у 1917–1918 роках, Директорію УНР та її уряди в 1919–1920 рр.

У зв'язку з цим наведемо точку зору такого авторитетного дослідника, як А. Буравченков. «Соціалістичний провід, — писав він, — розглядав незалежність України як проміжний щабель на шляху до федерації соціалістичних республік, а надалі й до світової федерації, ставив соціалістичну революцію вище за державність... На українських землях, — підкреслював дослідник, — зіткнулися два світи, два світогляди, державницький — Гетьманщина та інтернаціональний — УНР»⁴⁶, при чому Центральна Рада вищою формою національного державотворення вважала федерацію із соціалістичною Росією. Разом з тим, А. Буравченков справедливо наголошував на тому, що «українські партії в 1917 р. не були готові взяти владу. Сміливі в опозиції, вони, опинившись при владі, не знали, як управляти. До цього завдання вони не були підготовлені ні ідейно, ані матеріально, ані навіть психологічно»⁴⁷.

Чітку позицію в цьому контексті зайняв П. Захарченко. Він показав, що саме «курс УЦР на поглиблення соціалістичних перетворень в країні», в першу чергу в сфері аграрних відносин, здетонував соціальний вибух. Другий фактор його поглиблення, за словами дослідника, — намагання колишніх власників відновити свої майнові права після укладення Берестейського миру і появи в Україні союзних німецьких та австро-угорських військ.

Іншими словами — саме політика селянсько-національно-соціалістичної за походженням та духом УЦР була основним дестабілізуючим фактором в країні, головним чинником розпочатої громадянської війни, підґрунтя до якої було закладено III Універсалом.

Оскільки головною метою Гетьманату було відновлення інституту приватної власності, — вважає П. Захарченко, — саме це, а також

об'єктивні зловживання окупаційної військової адміністрації, помножені на відкрити, широку та активну національно-соціалістичну агітацію обумовили фактично неконтрольований розмах селянських заворушень, формальний провід над яким влітку 1918 р. «тримали у своїх руках ліві українські есери», які після провалу «повстанської компанії літа 1918 р.» розпочали таємну підготовку до повалення режиму П. Скоропадського. Головним оперативним центром її «взявся оперативний штаб Української партії соціалістів-революціонерів»⁴⁸.

На проблемі спадковості державотворчої політики гетьмана П. Скоропадського, режим якого за більшістю засадничих питань успадкував те, що було напрацьовано за попередньої доби, «відмовившись лише від крайнощів соціалістичних експериментів» доби УЦР, спеціально зупинився Г. Папакін. Натомість, за словами цього дослідника, діяльність Директорії УНР «призвела до руху українського визвольного процесу по низхідній, а в кінцевому підсумку — до поразки визвольних змагань початку ХХ ст.»⁴⁹.

Вихідним пунктом для створення режиму П. Скоропадського та конституювання Української Держави в 1918 р. стала Брестська мирна угода між Німеччиною та її спільниками і Українською Народною Республікою. До сьогодні чи не найкращою аналітичною розвідкою в сфері філософії геополітичного контексту російсько-німецьких стосунків напередодні Першої світової війни залишається невелика за обсягом стаття І. Каменецького. Автор проаналізував «об'єктивні фактори та ірраціональні мотиви», які визначили атмосферу та розвиток двосторонніх взаємовідносин у передвоєнний період, політичну природу гострих суперечностей між режимом Гогенцоллернів та «двоєдиною» монархією Габсбургів щодо російської політики на теренах Центральної, Південної та Східної Європи, природу німецької зацікавленості у підтримці децентралізаторських рухів у Росії та, відповідно, австрійські побоювання та застереження, в основі яких був страх втратити Східну Галичину, а також «невідповідність» Ostpolitik обох центральноєвропейських імперій⁵⁰.

Серед сучасних дослідників необхідно передовсім відзначити М. Несука. Універсальність його дослідження, з нашої точки зору, полягає, насамперед у тому, що автору вдалося гармонічно поєднати виклад геополітичних обставин, які склалися в Європі на завершальному етапі Першої світової війни з аналізом реальних можливостей, які мали у зв'язку з цим основні політичні гравці в контексті

політичних реалій, які виникли були на теренах країни після розпаду Російської імперії та проголошення державної незалежності УНР. М. Несук подав ґрунтовний аналіз політики Центральних держав щодо України як від 1914 р., так і після укладання Берестейського миру, докладно зупинився на переговорному процесі в Брест-Литовську, проаналізував комплекс мирних угод між країнами Четвірного союзу та Українською Народною Республікою, а також військово-політичні наслідки, які ці угоди мали для кожної сторони окремо. М. Несук став чи не першим вітчизняним дослідником, який, нарешті, показав стратегічно невдалий вибір для України та іманентно суперечливий характер реалізації цього вибору провідними національно-соціалістичними колами УНР⁵¹.

На цьому тлі сьогодні вже досить наївними видаються деякі положення такого авторитетного дослідника, як І. Лупандін. Сформульовані ще на початку 90-х рр. ці тези свого часу сприймалися як ультрадикальні. На думку І. Лупандіна, переговори в Бересті між Німеччиною та її партнерами по коаліції, з одного боку, та Україною — з другого, «завершилися для молоді української держави значним успіхом». Підписана мирна угода, на думку дослідника, стала «вагомим зовнішньополітичним актом, який відкривав перспективи зміцнення державного суверенітету України», «зміцнив правовий статус Центральної Ради та її уряду — Генерального Секретаріату», які були офіційно визнані державами Четверного Союзу». «Тим самим, — відзначає О. Лупандін, — Центральна Рада здобула перемогу у політичній боротьбі за владу в Україні». Разом з тим, на тій самій сторінці І. Лупандін наголосив, що мирні угоди в Бересті, німецько-австрійська окупація України справили вирішальний вплив як на внутрішню, так і зовнішню ситуацію і визначили їх подальший розвиток. «Захоплення революційно-соціалістичною фразеологією на шкоду реальним заходам, — писав він, — природно, завадили тогочасному українському керівництву розпочати активну роботу з метою встановлення в Україні ладу та спокою. Внаслідок такої слабковільної політики Центральна Рада була усунута від влади шляхом державного перевороту. Її місце зайняли сили, які встановили в Україні твердішу централізовану владу, що відповідає поточному моменту і прагненням відповідних політичних кіл. Новий гетьманський уряд, — вважає І. Лупандін, — у своїй

національно державній політиці продовжував загальну лінію попереднього українського уряду, створеного ще за часів Центральної Ради. Складовою частиною цієї політики були: визнання об'єктивної необхідності встановлення відносин з іншими державами світу, зокрема з Радянською Росією, боротьба за визнання ними незалежності України, що, природно, стало б підсумком зміцнення міжнародно-правового статусу Української Держави»⁵².

Відмінну від попередньої позицію зайняв Василь Барладяну-Бирладник. Докладно проаналізувавши позицію українських діячів «національно-соціалістичної» орієнтації, він справедливо зауважив, що Україна була єдиною з новостворених на теренах колишньої Російської імперії держав, яка підписала мирну угоду з Центральними державами. Підписавши Брестську угоду, вона тим самим визнала себе «воюючою і переможеною країною» з усіма наслідками, які з цього випливали.

Друга теза В. Барладяну-Бирладника — гетьман П. Скоропадський, виконуючи умови Брестської угоди, «рятував Україну від приєднання до Німеччини»; третя — «виступ проти Гетьмана був результатом антидержавної змови В. Винниченка та інших провідників Директорії з німецькими окупантами і большевицькою Москвою».

В. Барладяну-Бирладник навів свідчення про те, що в Галичині про підготовку повстання стало відомо близько 10 вересня, у зв'язку з чим Є. Петрушевич направив Л. Цегельського та професора О. Колесу до Києва. Завданням львівських делегатів було не допустити участі УСС у повстанні та «здержати українських соціалістів від будь-якого активного виступу». Нарешті, 13 листопада В. Винниченко зустрівся на квартирі В. Мазуренка з Х. Раковським та Д. Мануїльським, які наказали йому почати повстання 14 листопада. Це, в свою чергу, примусило Гетьмана оприлюднити відому грамоту про федерацію з Росією, оскільки країни Антанти офіційно повідомили гетьманських дипломатів про те, що вони не підтримують ідею самостійного державного існування України⁵³.

На останній проблемі докладно зупинився Ф. Проданюк, який у своєму дослідженні дав змістовний виклад конституційних документів та найважливіших законів доби Гетьманату, періодизацію режиму, головні надбання останнього в сфері державного будівництва⁵⁴.

У свою чергу, К. Бондаренко довів, що підписання Акта про федеративні стосунки з Росією було «єдино можливим кроком в ситуації,

що склалася». Він відзначив, що фактично Гетьман не мав з ким підписувати цей документ, адже Верховний Уряд Росії було проголошено лише через 4 дні після оприлюднення Акта — 18 листопада⁵⁵.

Завісу над таємницями створення соціалістичних державних утворень на території України підняли П. та Л. Гарчеви. Дослідники висвітлили «недемократичний, кулуарний процес створення республіки на території Криму в 1919 р., показали її «фіктивний, буферний характер». На прикладі створення радянської республіки в Криму вони викрили методи комуністичного «державного будівництва». 23 квітня 1919 р. Політбюро ЦК РКП(б) ухвалило постанову: визнати «бажаним» утворення Кримської Радянської Республіки. «Причини створення республіки в Криму, — зауважили П. та Л. Гарчеви, — в постанові не вказувалися — вони були засекречені»(!!!). 28–29 квітня 30 делегатів від 5 міст, розташованих на півострові, гаряче підтримали ініціативу вождів. Заодно ухвалили рішення про «повну підзвітність «уряду» нового держутворення урядам УРСР та РСФРР. Ознайомившись з рішеннями партконференції, 28 травня Політбюро ЦК РКП(б) за присутності лише трьох своїх членів — Леніна, Каменєва та Крестинського — ухвалило нове таємне рішення: «уряд (Криму.— Д.Я.) діє на правах губвиконкому»⁵⁶.

Продовжуючи дослідження особливостей більшовицьких засобів та методів державного будівництва, О. Реснт та О. Рубльов показали, що більшовики утверджували свою владу в Україні всупереч ухваленому ними ж Основному закону⁵⁷. Підсумки більшовицького «конституційного» будівництва в Україні підбив С. Кульчицький. Він показав, що всі радянські конституції до 1936 р. не були нічого варті тому, що вони не регулювали політичне життя, не згадували реальних носіїв влади. За слушним зауваженням С. Кульчицького, засади радянського державного устрою взагалі визначав не Основний закон, а побудова компартії, а в Україні в 1920 р. — ще 1,2 млн вояків Червоної армії, тобто 1/4 частина її особового складу в цілому⁵⁸.

Ще один приклад сумлінного дослідження — дисертація М. Шевченка. Автор розкрив процес утворення ВУЦВК, його «повноваження», структуру, порядок роботи, «взаємодію» із ЦК КП(б)У. Дослідник показав маріонетковий характер комуністичної української держави, створеної тільки і виключно завдяки «порадам, вказівкам, відправленні в Україну з РРФСР партійних, радянських та військових працівників, надсиланню зброї, набоїв,

промислових товарів, грошей тощо». Всупереч обставинам місця й часу М. Шевченко не приховував, що «законодавчі акти ВУЦВК одночасно були і директивами Комуністичної партії», а державне будівництво комуністичної України відбувалося не на підставі народного волевиявлення, не на підставі рішень бодай сурогату народного представництва, як, наприклад, Всеукраїнський з'їзд Рад, а виключно на основі російськомовного Маніфесту так званого тимчасового робітничо-селянського уряду України⁵⁹.

На таємному рішенні іншого українського уряду — уряду Директорії УНР доби головування в ній С. Петлюри — зосередив увагу С. Варгатюк. Він виявив в українських архівах цікаві документи про горезвісні переговори української дипломатичної місії на чолі з А. Лівіцьким, які призвели до підписання Варшавської угоди 22 квітня 1920 р., одним з результатів якої стала втрата Українською Народною Республікою свого суверенітету⁶⁰.

Загальні оцінки конституційного процесу 1917–1919 рр. викладено у ґрунтовному дослідженні М. Держалюка про зовнішньополітичні обставини виникнення та функціонування українських державних утворень у 1917–1919 рр. На думку дослідника, конституції УНР 1917, 1919 рр. та ЗУНР 1918 р. «ґрунтувалися на загальноєвропейських принципах», «забезпечували курс на формування соціалістичного за змістом та народно-демократичного за формою державного устрою з поділом влади між законодавчими, виконавчими та судовими структурами»; основний закон Гетьманату передбачав «побудову конституційної монархії і авторитетного авторитарного устрою на демократичних засадах»; водночас конституції «радянської доби не внесли позитивного елемента в процес українського державотворення». Загальний висновок науковця — «боротьба за відродження української державності у 1917–1918 рр. завершилася успішно»⁶¹.

Гідний внесок у дослідження політики в українському питанні провідних країн Антанти — Великої Британії та Франції, а також «приєднаною до союзу» державою, США — зробила Н. Городня. Вона показала, що ключовий пункт для розуміння українського питання — прагнення союзників за будь-яку ціну зберегти Східний фронт Першої світової війни «шляхом утримання Росії у війні, а в разі неможливості, заміна її іншим чинником», у зв'язку з чим і «виникла зацікавленість держав Антанти у стосунках з Україною». Лейтмотивом діяльності української дипломатії після розгрому Німеччини стала необхідність отримати дозвіл країн Згоди

«залишити німецькі війська на території України для захисту її від більшовиків, а також створити умови для визнання країнами Антанти України як самостійної держави». Перша ідея — з очевидних міркувань — підтримки у західних альянтів не знайшла. Але об'єктивний розвиток подій, на думку дослідниці, «мав спричинити до підтримки Антантою, хоча б тимчасово, місцевого антибільшовицького руху в Україні, тобто гетьманської влади» (курсив наш.— Д.Я.). Підписання П. Скоропадським Маніфесту про федерацію з Росією,— справедливо зауважує дослідниця,— створювало підґрунтя для російсько-українського антибольшевицького блоку. Тож приход до влади Директорії з гаслами незалежності України був сприйнятий французьким урядом різко негативно. Н. Городня не обминула увагою причини «поразки української національної справи на міжнародній арені в 1919 році». З-поміж інших вона виділила дві: неухильне дотримання переможцями своїх союзницьких зобов'язань щодо Росії та протилежність політичних орієнтацій галицьких та наддніпрянських політиків⁶².

Ще один гідний, з нашої точки зору, приклад дослідження цієї надзвичайно контраверсійної теми — дисертація М. Яцюка. Автор акцентував увагу на трьох головних причинах несприйняття Антантою Директорії, отже, й Української держави 1919–1920 рр. Це — укладення УНР Брестського миру; ліворадикальний характер Директорії; відсутність «місця незалежній Україні в планах Антанти». Ситуацію значно ускладнювала і часта зміна військово-політичного курсу, яка нібито «свідчила про активний пошук Україною свого місця в геополітичній системі інтересів». Цікавими видаються і висновки, яких дійшов дослідник. Так, прихід Директорії до влади, за його словами, «був об'єктивно обумовлений революційними суспільно-політичними процесами 1917–1920 років в країні, а також кардинальними змінами в світі після закінчення Першої світової війни». Український Національний Союз, який мав на меті повалення режиму Гетьманату, не мав чіткої програми державотворення (на нашу думку, це — евфемізм. Наявні емпіричні факти не дозволяють говорити бодай про якусь програму державотворення УНС.— Д.Я.). Натомість концептуальні засади військово-політичного курсу Директорії,— пише М. Яцюк,— «формувались невважено, без урахування і планування чітких стратегічних загальнодержавних пріоритетів, а виникали як запізнана реакція на той чи інший військово-політичний момент»⁶³.

Фундаментальні системоутворюючі історичні чинники виникнення та функціонування українських державних утворень стали предметом дослідження С. Кобринської. Вона справедливо відзначила, що існування та розвиток українських етнографічних земель в межах двох імперій (точніше, на нашу думку, було би сказати «в межах двох цивілізаційних моделей».— Д.Я.) обумовило те, що «за справу державного будівництва в Україні взялися різні політичні сили», внаслідок чого і виникло «протисторова боротьба трьох українських державних організмів» — УНР, ЗУНР та УСРР. В основі їх боротьби між собою була «боротьба за утвердження та міжнародно-правове визнання». Чи не вирішальним фактором «по завоюванню статусу суб'єкта міжнародного права» стало зіткнення польської та української державності. Саме тому польська сторона не дуже переймалася виконанням умов угоди з урядом С. Петлюри і невдовзі дійшла до повного порозуміння із антагоністом останнього та своїм майбутнім могильником — совітським режимом. З нашого погляду, конче необхідно зробити одне уточнення: провідні польські політичні кола, їх головний речник та лідер Ю. Пілсудський мусили дбати — і дбали — передовсім і тільки про польські, а не українські національні інтереси (в тому вигляді, в якому вони їх на той час розуміли і бачили).

С. Кобринська — чи не єдиний сучасний дослідник, який звернув увагу на системоутворюючий негативний чинник «скоріше зовнішньо-демонстраційного, аніж правно-державного» Акта злуки: оскільки ЗУНР увійшла до складу УНР як Область, це спрацювало проти неї «як суб'єкта міжнародного права». Остаточо ж «втрату міжнародно-правового статусу ЗУНР підсумував та оформив Варшавський договір». Цікаво, що при цьому державно-правовий статус однієї зі сторін договору — більшовицької України — залишався неоформленим, так само як і Галицької СРР; невизначеною залишалася і форма міждержавних взаємин між УСРР та РСФРР. При цьому Польща, уклавши прелімінарний мирний договір з Радянською Росією, «створила безпрецедентну з правової точки зору ситуацію — на терені України існувало два різних українських уряди, визнаних поляками» — УНР та УСРР». Зігнорувавши законні права УНР, цим договором Польща фактично денонсувала Варшавську угоду, і «УНР втратила державно-правові підстави свого існування в Україні»⁶⁴.

На жаль, наскільки нам відомо, жоден з вищезгаданих дослідників не звернув увагу на висновки відомих знавців доби 1917–1920 рр. О. та М.

Копиленків. Революційне, без перебільшення, значення їх останньої роботи, на нашу думку, полягає насамперед у тому, що вона стала першою в українському суспільствознавстві розвідкою, яка перевела комплекс проблем, що розглядаються, в єдино доцільну з наукової точки зору площину. А саме, науковці, залишивши осторонь питання про «політичну доцільність» українського національно-визвольного руху та покликаних ним до життя інституцій, зробили спробу визначити легальні та правові засади їх діяльності, показали еволюцію суспільного руху УНР від соціалістичних до загальнодемократичних засад, звернули увагу на те, що в 1917–1920 рр. «Україна існувала як унітарна держава, яка весь час (за винятком періоду Гетьманату) тяжіла до федералізації». До змістовного додатка включено низку законодавчих актів, які, на думку авторів, «досить точно характеризують законотворчу діяльність УНР та УД» і не друкувались на той час в Україні⁶⁵.

Свій внесок у дослідження політично-правових аспектів діяльності Центральної ради та утворених нею численних органів намагався зробити й О. Мироненко. З тексту першої його розвідки, зокрема, можна дізнатися, що період громадянської війни (вірогідно, дослідник мав на увазі період 1917–1920 рр.) за радянський період відображено більше як у 15 тис. індивідуальних та колективних монографій, брошур, книжок, наукових статей та майже у 80 збірниках документів⁶⁶.

Більш змістовною стала друга розвідка О. Мироненка. Відомий український юрист, суддя Конституційного Суду починає виклад матеріалу з констатації: в лютому 1917 р. Російська імперія «нарешті впала», залишаючи за дужками, наприклад, ціну цього падіння — життя чи не 15 мільйонів наших співвітчизників і всі інші «принади» концтаборового соціалістичного радянського життя для тих, кому пощастило тимчасово вижити. З другого боку, чи не вперше в історії сучасного українського суспільствознавства, О. Мироненко відверто констатував очевидну для будь-якого неупередженого дослідника річ: «абсолютна більшість мешканців України залишалась «вірними малоросами», «неділимцями», була політично інертною, апатичною, нерухомою масою, далекою від будь-яких політичних уподобань чи національних почуттів, але втягувалась у бурхливий вир суспільно-політичного життя чи то примусом, по мобілізації, чи то за сплетенням, збігом обставин, чи то під впливом агітаторів»⁶⁷.

Ще один висновок автора звучить так: розробка законів про Всеросійські Установчі збори свідчить, що якби не Жовтнева революція, Росія перетворилася б на дуалістичну унітарну республіку, побудовану на засадах німецького уявного конституціоналізму, а Україна, може й назавжди, втратила б навіть своє ім'я. Саме Жовтнева революція в Петербурзі, — пише О. Мироненко, — відкрила шлях до першого кроку її (України. — Д.Я.) уконституціювання у назвах — УНР (Центральної Ради), УНР (Більшовицька), Українська держава, УНР (директоріанська), ЗУНР, УСРР»⁶⁸. Залишаючи осторонь питання про уможливленість такого висновку, не можемо не зауважити, що шановний дослідник ігнорує питання про ціну такого варіанта політичного курсу. Як засвідчили подальші події, ціна — мільйони загублених людей (причому кількість мільйонів все ще уточнюється).

О. Мироненко також показав, що, по-перше, «правознавча скарбниця» доби 1917–1920 рр. «багато в чому виявилась спорідненою з романо-германською правовою сім'єю», а, по-друге, «на карті «юридичної географії Європи на межі XIX-XX ст. поряд з «материнськими» (континентальною та англосаксонською) та «гібридними» (скандинавською, римсько-голландською та ін.) з'явилась уже досить досконала романо-слов'янська правова система, в еволюції якої українська юриспруденція поряд з російською відіграла вирішальну роль»⁶⁹.

До суттєвих недоліків цієї праці слід віднести надмірний рівень самоцититування та відсутність посилань на першоджерела у деяких важливих випадках. Так, наприклад, автор стверджує: член Товариства українських правників М. Левитський був головою Комісії для розробки Статуту автономії України та одним з провідних розробників проекту Конституції УНР; професор-правознавець О. Ейхельман брав участь у підготовці Конституції УНР 1918 р.; В. Завадський є автором конституційного закону «Про тимчасове верховне управління Українською державою»; В. Леонтович — «автором грамоти про зречення П. Скоропадського з посади гетьмана Української держави»; В. Бачинський, відповідно, автором конституційних законів про об'єднання УНР та ЗУНР; чільний діяч УСДРП, правник за освітою В. Садовський «редакційно опрацював» конституційний проект О. Ейхельмана, а інший політик — В. Садовський «здійснював консультування і редагування» цього ж проекту; українською мовою рукопис, над яким автор працював майже

три роки, зробив М. Литвицький, а термінологічну допомогу О. Ейхельманові надавали В. Садовський та Г. Шиянов⁷⁰. При цьому посилання на джерела, з якого запозичено цю інформацію, відсутні.

Деякі твердження автора, наприклад, про те, що «концептуальні засади нових тимчасових законів чи їх проектів, побудованих виключно на німецьких принципах уявного монархічного конституціоналізму» були сформульовані під диктовку генерала Гренера; вибори до Трудового Конгресу Народів України «майже повсюдно проводились швидко і організовано»⁷¹, прямо суперечать деяким вже беззаперечним та введеним до наукового обігу даним.

Автор припустився також прикрих неточностей і щодо таких безперечно встановлених та/або ніким досьогодні неспростованих фактів. Так, він вважає «Закон про Державну Народну Раду УНР» від 12 листопада 1920 р. частиною «некодифікованої», за його власним висловом, конституції УНР, ухваленою Трудовим Конгресом 1919 р.⁷². Насправді, проект цього документа був власноручно підписаний С. Петлюрою в той самий день, що і «Закон про тимчасовий державний устрій та порядок законодавства в УНР», а обидва документи генетично пов'язані між собою.

Серйозно зменшує наукову цінність праці також ігнорування автором процесу «перетікання» влади від колективного органу вищого державного керівництва — Директорії УНР до рук С. Петлюри, й апологетичні висловлювання на адресу В. Винниченка, наприклад: «не можна не враховувати глибоке розуміння В. Винниченком суті політичної ситуації, реальну оцінку ним перспектив відокремлення від Росії, геніальну передбачуваність майбутнього України» або що⁷³, й неатрибутованість двох цікавих конституційних проектів, наведених у додатках.

Цитована праця залишає внутрішньо суперечливе враження. Адже автор примудрився написати її в такий спосіб, що у необізаного читача може скластися враження, що до автора жоден дослідник ані одного рядка на цю тему не написав. Але це далеко не так.

Ще 1993 р. світ побачила збірка українських конституційних документів XVII—XX ст., підготовлена А. Слюсаренком та М. Томенком⁷⁴. Укладачі обмежилися лише 11 з 27 вже відомих документів періоду 1917–1920 рр. Це — Тимчасова інструкція Тимчасового уряду Генеральному Секретаріатові, III та IV Універсали УЦР, а також Консти-

туція УНР 29 квітня 1918 р., Грамота до всього українського народу та Закони про тимчасовий державний устрій Гетьмана П. Скоропадського, Універсал Трудового Конгресу, Тимчасовий основний закон ЗУНР, конституційний проект урядової комісії УНР 1920 р. та вступ до конституційного проекту О. Ейхельмана, а також Конституція УРСР 1919 р. У передмові до видання автори стверджують, що зміст української революції 1917–1918 рр. «значною мірою» був визначений федералістичним конституційним проектом М. Грушевського та самостійницьким проектом Спілки народу українського Миколи Міхновського⁷⁵. В цій праці містяться також інші положення, які не витримали випробування часом. Так, наприклад, розглядаючи ситуацію, яка виникла в Україні після перемоги збройного більшовицького заклоту в Петрограді, автори твердили, що перед керівництвом УЦР постала дилема: «або визнати петроградський уряд народних комісарів, або далі провадити організацію своєї держави», заплющуючи очі на те, що існували й інші варіанти, наприклад, виступити на підтримку законного центрального уряду, поваленого більшовиками!

Говорячи про Конституцію УНР 29 квітня 1918 р., А. Слюсаренко та М. Томенко висловили думку про те, що «з точки зору права він (проект Основного закону УНР. — Д.Я.) був недостатньо професійний. Автори цього документу (А. Степаненко і його колеги по комісії), не відзначалися високою теоретичною підготовкою в питаннях державного будівництва, що було результатом умов, в яких розвивалося дореволюційне українство». Висновок про авторство А. Степаненка та «його колег» було зроблено лише на тій підставі, що на засіданні Малої Ради 29 квітня 1918 р. саме він виступив з доповіддю від імені комісії УЦР по виробленню Конституції⁷⁶. Інший приклад документальної необгрунтованості, притаманної цій роботі — твердження про те, що М. Грушевський, мовляв, був обраний Президентом УНР на засіданні 29 квітня, хоча про цю посаду та її функції в Конституції нічого не було зазначено⁷⁷. З тексту праці А. Слюсаренка та М. Томенка випливає, що автори таки ознайомилися з протоколом засідання Малої Ради 29 квітня. Але в цьому протоколі — так само, як і в жодному іншому документі УЦР — жодним словом не йдеться про обрання М. Грушевського Президентом.

Не можна обійти увагою і деякі інші органічні вади цієї праці. Автори не торкнулися питання про юридичні особливості виникнення гетьманської держави та проблему її правонаступництва в частині дії законів УНР протягом існування Української Держави. Так само замовчується проблема легітимності «Закону про тимчасове верховне правління та порядок законодавства в УНР», підписаний С. Петлюрою з датою 12 грудня 1920 р. Жодним словом не згадано збірник «Конституційні акти України 1917–1920 років», виданий 1992 р., де наводяться автентичні тексти 27 конституційних документів доби революції та громадянської війни.

Невідомий конституційний проект, датований кінцем весни — початком літа 1919 р., виявив В. Яблонський. Дослідник висловив припущення, що його авторами «могли б бути представники західно-української «трудової» партії, які в даному випадку виступили під псевдонімом «Остап Галичанський». Одночасно В. Яблонський припустив, що авторами проекту могли бути і наддніпрянські соціал-демократи та соціалісти-революціонери⁷⁸. Однак «найбільш виро-гідними» авторами законопроекту він вважав групу УПСР, яку репрезентували Д. Одрин, М. Любинський, Н. Петренко, І. Часник та інші, хоча й не навів ніяких аргументів на користь цієї точки зору⁷⁹. В іншій праці автор показав, що цей проект був опублікований у Кам'янці-Подільському, а схвалений «Табором Гайдамаків-повстанців у Холодному Яру на Чигиринщині» у червні 1919 р.⁸⁰ Незаперечною перевагою іншої роботи В. Яблонського є обґрунтована теза: «діяльність Директорії УНР упродовж 1919–1920 років відбувалась у правовому вакуумі»⁸¹. На жаль, ця праця В. Яблонського є прикладом «прихованого» запозичення ідей у попередників, з якими він був добре обізнаний.

Відверто розчарувало монографічне дослідження В. Яблонського, присвячене формуванню та діяльності Директорії УНР. Воно починається з відверто кон'юнктурних ідеологем. Перша — «в стратегії і тактиці сучасного державного будівництва з необхідністю мусить враховуватися досвід Директорії, мають вивчатися її помилки, щоб гарантовано уникати їх повторення»⁸². Друга — «Директорію навряд чи можна ідентифікувати лише з соціалізмом. Її скоріше можна звинуватити в постійних хитаннях між націоналізмом і соціалізмом». На думку автора, не можна ідентифікувати Директорію і з «певною концепцією чи ідеєю»⁸³.

Відтворивши в черговий раз існуючий міф про обрання Директорії на таємному засіданні Національного Союзу 13 листопада, автор зробив нічим не обґрунтований висновок про те, що, мовляв, «стан Директорії був дзеркальним відображенням розстановки політичних сил»: «на першому етапі діяльності при ухваленні рішень на бік поміркованого соціал-демократа С. Петлюри майже завжди ставав соціаліст-самостійник О. Андрієвський, а до «лівого» В. Винниченка більше тяжів есер Ф. Швець. А. Макаренко, не належачи до якоїсь політичної партії, чіткої позиції не дотримувався»⁸⁴.

Не менш дискусійними залишаються і такі твердження дослідника: I та II Універсали підготували ґрунт для перетворення УЦР з «виключно морально-політичного чинника ще й на чинник державно-територіальний; I–IV Універсали створили фактично «малу» Конституцію УНР; Трудовий Конгрес започаткував «парламентський процес»; у січні 1919 р. «вперше в новітній історії України були об'єднані землі єдиної раніше держави», що «...дало можливість вирішувати складні внутрішні та міжнародні проблеми», хоча «реального об'єднання в єдиний державний механізм не сталося»; після завершення Конгресу «частина членів комісій і депутатів Трудового Конгресу в час постійних передислокацій уряду по Україні знаходилися в місцях осідку його і проводили певну діяльність»; у липні 1919 р. голова ТКНУ С. Вітик формально розпустив Конгрес «через відсутність кворуму», а фактично за погодженням або прямою вказівкою самої Директорії⁸⁵.

В. Яблонський також фактично підтримав точку зору М. Стахіва про те, що і УНР (в обох її варіантах), і УД «є рівнозначно легітимними і відповідними тому рівню суспільної свідомості, тим умовам, за яких вони існували». «Отже,— робить висновок дослідник,— діяльність Директорії слід розглядати не стільки як альтернативу Гетьманату, а як нову форму державности України. Директорія,— твердить він,— частково переймала консервативні цінності саме у площині правових, конституційних актів», а державну владу здійснювала як свого роду забуте приватне право»⁸⁶.

Таким чином, аналіз відомої нам літератури дозволяє зробити висновок про відсутність цілісного уявлення про характер, суть, форми, методи, суб'єктів і політичне тло формування та функціонування державних утворень в Україні 1917–1920 рр. та спроб їх інституціоналізації в

Конституціях та конституційних актах. Досьогодні ми не маємо жодного дослідження, яке ставило би перед собою завдання проаналізувати процеси державного будівництва в Україні та її політичного устрою між березнем 1917 р. та листопадом 1920 р. — передовсім під політично-правовим кутом зору та в контексті тодішніх геополітичних обставин, факторів та їх розуміння тими політичними діячами, які вирішили долю світу після закінчення Першої світової війни. Наразі відсутні й праці, в яких систематизувалися добре відомі емпіричні дані.

Що відбувалося і що відбулося в Україні в ключових, як здається сьогодні, для її подальшого історичного розвитку 1917–1920 рр.? Власне сформулювати свій варіант відповіді на це запитання і є головною метою даної розвідки. Не менш важливий рушійний мотив для автора — задовольнити власну допитливість (цього разу за власний рахунок), довести до деякого проміжного логічного завершення роботу, розпочату 1990–1991 рр. у співавторстві з В. Крюковим, що вийшла друком 1992 р. під назвою «Конституційні акти України 1917–1920 рр. Невідомі конституції України». Гадаємо, настав час і підвести попередні підсумки майже столітнього вивчення теми українськими істориками — незалежно від їх політичних уподобань та орієнтацій, окреслити розвиток політичних систем української державності в 1917–1920 рр., визначити їх соціальну суть та перспективи — як уявні, так і дійсні і, можливо, накреслити абрис деяких проблем для майбутніх досліджень.

¹ Солдатенко В. Центральна Рада як чинник української революції // Науково-теоретичні читання в Інституті історії України 16 березня 1995 р. — К., 1996. — С. 22.

² Солдатенко В.Ф. Еволюція суспільно-політичних поглядів В.К. Винниченка...// Український історичний журнал. — 1995. — № 1. — С. 21.

³ Там само. 1994. — № 6. — С. 17.

⁴ Там само. 1995. — № 1. — С. 13–14 та ін.

⁵ Там само. С. 17–19 та ін.

⁶ Солдатенко В. Центральна Рада як чинник української революції. — С. 19.

⁷ Солдатенко В.Ф. Українська революція. Концепція та історіографія. — К., 1997. — (Ч. 1). — С. 373.

⁸ Там само. 1999. — (Ч. 2). — С. 8–9.

⁹ Там само. С. 361–404.

¹⁰ Там само. С. 12.

¹¹ Солдатенко В. Українська революція. Концепція та історіографія. — С. 15.

¹² Солдатенко В. Українська революція. Історичний нарис. — К., 1999. — С. 3–4.

¹³ Там само. С. 737.

¹⁴ Гошуляк І.Л. Про причини поразки Центральної Ради // Український історичний журнал. — 1994. — № 1. — С. 31–44.

¹⁵ Там само. С. 34 та ін.

¹⁶ Там само. С. 43.

¹⁷ Гулянович Г.Д. З'їзд народів у Києві (вересень 1917 р.) // Український історичний журнал. — 1994. — № 6. — С. 82–88.

¹⁸ Заруда Т. Становлення та основні напрямки зовнішньої політики Української Держави // Останній Гетьман. Ювілейний збірник пам'яті Павла Скоропадського. — С. 66–81.

¹⁹ Бевз Т. Формування Української Держави за доби Центральної Ради (березень 1917 р. — квітень 1918 р.). Автореферат дис. ... канд. іст. наук. — Київ. — 1995.

²⁰ Там само. С. 2, 3, 15, 19–20.

²¹ Там само. С. 20. Див.: Конституційні акти України... — С. 15.

²² Центральна рада і український державотворчий процес (До 80-річчя створення Центральної ради). Матеріали наукової конференції 20 березня 1997 р. В 2-х ч. — К., 1997. — 409 С.

²³ Див.: Центральна рада і український державотворчий процес. — С. 42–51.

²⁴ Дерев'яно С.М., Панчук А.М. ЗУНР в українській історіографії // Український історичний журнал. — 1995. — № 5. — С. 29.

²⁵ Там само. С. 33.

²⁶ Українська Центральна Рада. Документи і матеріали. У двох томах. Том 1. 4 березня — 9 грудня 1917 р. — К., 1996. — С. 5. (Далі УЦР...).

²⁷ Там само.

²⁸ Верстюк В.Ф. Українська революція: доба Центральної Ради // Український історичний журнал. — 1995. — № 2. — С. 67.

²⁹ Там само. № 5. — С. 79.

³⁰ Там само. С. 80.

³¹ Там само. № 2. — С. 69.

³² Грушевський М.С. Хто такі українці і чого вони хочуть. — К., 1991. — С. 133 та ін.

³³ Верстюк В. Центральна Рада на тлі української революції // Науково-теоретичні читання в інституті історії України 16 березня 1995 р. — К., 1996. — С. 4.

³⁴ Верстюк В. Українська Центральна Рада. Навчальний посібник. — К., 1997.

³⁵ Верстюк В. Центральна Рада на тлі української революції. — С. 7.

³⁶ Там само. С. 9.

³⁷ Щусь О.Й. Всеукраїнські військові з'їзди. — К., 1992. — С. 2–3,7 та ін. — (Академія наук України. Інститут історії України. — Історичні зошити. № 7).

⁸¹ Яблонський В. Місце консерватизму в конституційних дискусіях доби Директорії // Останній Гетьман. Ювілейний збірник пам'яті Павла Скоропадського 1873–1945 — К., 1993. — С. 146.

⁸² Яблонський В. Від влади п'ятьох до диктатури одного. — С. 8.

⁸³ Там само. С. 11.

⁸⁴ Там само. С. 25, 28, 29.

⁸⁵ Там само. С. 31. С. 55. С. 55. 64, 65, 66.

⁸⁶ Там само. С. 54, 57–58.

ГЛАВА 2.
ВИНИКНЕННЯ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ:
НАЦІОНАЛЬНО-СОЦІАЛІСТИЧНИЙ ВИБІР
(3 БЕРЕЗНЯ 1917 Р. — 28 КВІТНЯ 1918 Р.).

**§ 1. Деякі особливості модернізації Імперії в 1861—1914 рр.
та їх вплив на формування суспільно-політичних процесів
в Наддніпрянській Україні в 1917 р.**

Вістка про зречення імператора Миколи II від влади захопила зненацька і весь світ, і учасників українського політичного руху. В четвер, 15 березня, відомий український громадський діяч Є. Бачинський записав у своєму щоденнику: «Нарешті в усій швейцарській пресі... повно всяких вісток про події в Петрограді та взагалі в Росії... Про Україну перші згадки як про «провінцію південної Росії». Відзначивши наявність відомостей про утворення в Одесі «Революційного Громадського комітету» на чолі з С. Шелухініним, а в Києві на чолі з діячами ТУП, майбутній український посол до Швейцарської Конфедерації прямо вказує: «Про почин організації Української Центральної Ради згадки не було». Отож, робить він висновок, «розірвана персональна угода між Україною і Росією. Юридично Україна може віднині існувати вже як незалежна держава. Треба тільки це її право оформити і в тім напрямі вести розмови з Тимчасовим Урядом, а не тільки домагатися автономії»¹.

Як для тодішньої Наддніпрянської України, це було судження занадто радикальне, хоча політична ситуація, яка виникла в Росії після повалення монархії Романових, теоретично відкривала можливості для розв'язання фундаментальних проблем державного та суспільного життя, про що навіть мріяти тижнем раніше було офіційно заборонено. Чи не найголовнішими були питання запровадження інновацій в системі державного та політичного устрою, нового державного устрою, перебудови всієї системи взаємовідносин між центральним урядом та «національними окраїнами»

колишньої імперії, надання рівних політичних, економічних та інших прав усім громадянам тощо. Вирішити ці та безліч інших проблем, в т.ч. породжених обставинами воєнного часу, намагалися, спираючись на спадок попередньої доби.

Перші дієві спроби модернізації імперії почалися невдовзі після приголомшливої та принизливої для правлячого режиму поразки в Кримській війні 1853–1856 рр.

Формування модерного великоіндустріального виробництва, відповідна модернізація державних, суспільних та політичних інститутів почалися по смерті імператора Миколи I внаслідок так званих «великих» реформ імператора Олександра II, започаткованих 1861 р. Послідовність цього процесу була іншою, ніж у країнах Центральної та Західної Європи, де аграрний переворот, який стався внаслідок революцій XVII–XVIII ст., і насамперед Французької, покликав до життя переворот промисловий — спочатку в легкій, а потім і у важкій індустрії. Наслідком цього стало формування банківської системи та розквіт залізничного будівництва, що сприяло перетворенню господарських систем західноєвропейських держав приблизно протягом століття в неподільне ціле. Цей процес, у свою чергу, визначив логіку формування політичного спектру «справа — наліво», тобто від партій консервативного та ліберального спрямування — через «центр» — до соціал-демократичних та комуністичних.

У Росії все відбувалося немовби в «дзеркальному» відображенні. Прискорений розвиток важкої індустрії зумовив бум залізничного будівництва в 60–70-ті роки XIX ст. (при цьому такий промисловий район як Донбас, що відігравав ключову роль в економіці всієї країни, «проскочив» домануфактурну стадію розвитку). Формування системи банків, спочатку великих комерційних, а потім середніх та малих, завершило процес становлення економічної системи, характерною рисою якої була незавершеність аграрного перевороту. Саме тому остаточного майнового поділу селянства в Російській імперії не відбулося. Природним політичним наслідком цього стало, по-перше, «зворотне», стосовно західноєвропейського, формування політичної структури суспільства: спочатку (в 90-ті роки XIX сторіччя) виникають ультрарадикальні групи інтернаціоналістсько-соціалістичного спрямування, і лише згодом — партії демократичної, консервативної та ліберальної орієнтації (чи не єдина конституційна та демократична партія інституціоналізувалася лише

в 1905–1907 рр.). По-друге, на теренах Романівської монархії відбулося не тільки «змішування» руху поміркованого та ультрарадикального соціалістичного, характерного для першої стадії індустріального розвитку, але й демократичного, консервативно-ліберального, що виникає зазвичай на пізнішій стадії.

Свою специфіку мали і соціальні процеси. Передовсім слід зазначити, що буржуазія Російської імперії помітно забарилася у своєму становленні порівняно із західноєвропейською. Вона була поділена на декілька відносно незалежних одна від одної фінансово-промислових груп, які запекло конкурували як на економічному ґрунті, так і в політичній сфері. Прискорений же економічний розвиток сприяв концентрації різних загонів промислових найманих робітників у масштабах країни.

Отже, в Російській імперії 1917 р. об'єдналися рухи різних історичних епох: загальнодемократичний, в т.ч. тред-юніоністський, який ставив за мету реформу політичної системи та державного устрою еволюційним, правовим шляхом, та селянський, який виступав за радикальну зміну відносин власності передовсім в аграрному секторі й тотальну зміну існуючого політичного режиму будь-якими засобами та методами, і, отже, за зміну форми та інститутів державного управління. При цьому провідниками останньої політичної течії активно розігрувалася карта «припинення імперіалістичної війни» і навіть перетворення її на війну громадянську.

Породжені форсованим економічним розвитком одних районів країни і його недостатністю (або взагалі відсутністю) в інших, соціалістичні рухи в національних районах імперії також зробили вагомий внесок у справу «накладання» один на одного революційних і реформаторських за своїм походженням, характером, рушійними силами та цілями й методами суспільно-політичних рухів.

Це «накладання», з одного боку, стало фактором, що сприяв бурхливому розвитку загальнонаціональної кризи в 1917 р., а з іншого — викликало нерівномірність, стрибкоподібність та «кризовий» її характер, який чи не найвиразніше простежувався в Україні, різні частини якої — «Велика» або Наддніпрянська Україна та Галичина, Буковина і Закарпаття — упродовж сторіч розвивалися в різних соціально-економічних умовах, політичних системах та культурних світах.

Більше того, різні відмінності розділяли і ті етнічні українські землі, що входили до складу монархії Романових. Три губернії — Катеринославська, Харківська, Херсонська та місто Київ — це високо-розвинутий індустріальний район. Тут діяли потужні за місцевими поняттями організації заводчиків і фабрикантів (ОЗіФ), генетично тісно пов'язані з англійськими, французькими, бельгійськими, німецькими фінансово-промисловими колами. Але, як це не дивно, етнічних українців серед власників цих підприємств не було. Майже 90% металургійної промисловості, гірнична справа, виробництво сільсько-господарської техніки в Україні, тобто найбільш сучасні виробництва, перебували в руках західноєвропейського капіталу. Його російські та українські партнери були в кращому випадку його економічними, отже, і політичними, сателітами.

На іншому полюсі суспільства, як показала А. Гриценко, перебували близько 1 млн промислових робітників, скупчених, головним чином, у губернських містах та 10–20 населених пунктах міського типу. Характерно, що вони мало відрізнялися від сіл, величина міст та кількість українців тут були пов'язані зворотнім арифметичним співвідношенням. Етнічні українці в міському та промисловому середовищі (а головним «типовим» українським містом у дореволюційний період була Одеса) становили явну меншість, ніколи не пускали тут глибокого коріння, їх питома вага у чотирьох головних містах сягала аж 17%. При цьому пролетаріат, половина якого була зосереджена в Донецько-Криворізькому басейні, уникав відповідальності за «українську революцію», адже майже половина робітництва походила з-поза меж України.

Отже, слабе представництво українців у містах стримувало їхній національний розвиток у два способи. Перший «означав украї млявий перебіг соціальних процесів, що породжують національний рух». Другий — людські та інституційні ресурси неукраїнського міста «протистояли українському національному рухові, утруднюючи його зростання»².

Волинська, Київська, Полтавська, Подільська та Чернігівська губернії — це край з переважаючим розвитком переробних сільсько-господарських галузей. Дрібні, кустарного типу підприємства розташовувалися, як правило, в невеликих містечках. Переважна більшість із приблизно 130 тис. сезонних робітників цих підприємств працювали головним чином на цукрорафінадних заводах та гуральнях. Абсолютна

більшість з них була зайнята й сільськогосподарським виробництвом, продукція якого здебільшого йшла лише на задоволення власних життєвих потреб.

Різні відмінності спостерігалися і в темпах становлення нових економічних відносин у сільському господарстві. Аграрний сектор Лівобережжя являв собою район величезних латифундій — відносини між їх власниками та без— або малоземельним селянством були тут надзвичайно напруженими.

Полтавщина, південь Чернігівщини, південно-західні райони Харківщини — приклад фермерського типу розвитку аграрних відносин. Характерна риса цих районів — протистояння власників землі та їх односельчан — найманих робітників.

Степові райони Лівобережжя — район порівняного багатоземелля, значна частина працівників якого була зайшлаю, тобто брала участь головним чином у сезонних роботах і була мало пов'язана економічними та іншими відносинами з місцевим населенням³.

Природно, що за таких умов економічні та політичні суперечки та конфлікти тут проявлялися набагато слабше, ніж у «промисловій» зоні, а відносини на всіх рівнях мали яскраво окреслений патріархальний характер.

Специфічним був і національний склад населених пунктів трьох згаданих регіонів, хоча, безперечно, етнічні українці становили в цілому абсолютну його більшість. Таке твердження важко підкріпити точними статистичними даними — за двадцять років, що минули після перепису 1897 р., у соціально-демографічній та національній структурі населення відбулися істотні зміни. Чималий вплив сільського населення в роки столипінських аграрних реформ, і надзвичайно бурхливе промислове будівництво в центральних та південно-східних районах, і військово-мобілізаційні процеси доби світової війни, і переміщення на територію «внутрішніх» губерній та повітів сотень тисяч людей, які тікали з прифронтової смуги, і розміщення в населених пунктах численних військових частин та установ тощо — все це справило вирішальний вплив на політичні колізії 1917–1920 рр.

Спираючись на висновки спеціальних досліджень деяких вітчизняних та закордонних фахівців, матеріали переписів (1917 р.) населення найбільших українських міст — Катеринослава, Києва, Харкова, а також на деякі інші дані, можна впевнено говорити про надлишок сільського

населення в Краї (тут і далі ми використовуємо цей поширений на той час термін як синонім т. зв. Наддніпрянської України або 9 етнографічних українських губерній у складі імперії), його економічну неспроможність (величина середнього господарства 7 десятин за прожиткового мінімуму 5 дес.), «неадекватну» державну політику щодо підтримки сільського господарства. «Працюючи на прожитковий мінімум у кліматичних умовах України,— підсумовує Б. Кравченко,— селянин міг сподіватися голоду кожні два чи три роки»⁴.

Українці становили абсолютну більшість сільського населення, жителів волосних та повітових центрів. Поруч з ними одвіку жили, взаємно збагачуючи традиції матеріальної та духовної культури, росіяни, євреї, поляки, які становили три наступні найбільші національні групи. Райони компактного проживання німців, вірмен, болгар, татар — загалом представників кількох десятків національностей — містилися переважно на півдні, в найбільших адміністративних центрах східних та центральних районів Краю. Про будь-яку національну однорідність промислових центрів Подніпров'я чи населених пунктів Донбасу — годі й казати.

Але між національною «більшістю» та національними «меншостями» Краю існувала одна принципова відмінність. Право українців на будь-яку форму окремого національного існування правлячим режимом заперечувалося ab ovo. Найбільш яскраво це виявлялося в сфері освіти та національної самосвідомості. Так зване українське суспільство характеризувалося практичною відсутністю власне інститутів суспільства громадянського, масовою неписьменністю. Витрати на освіту тут були серед найнижчих у світі, з 1804 р. як викладання української мови, так і навчання нею були заборонені, внаслідок чого навчання провадилося незрозуміло для більшості населення мовою, української видавничої діяльності практично не було, а єдиною відкритою формою українського життя були хіба що театральні трупи та аматорські хори. За справедливим висновком того ж Б. Кравченка, «українське національне життя жевріло на маргінесах суспільства»⁵. Але водночас за очевидного браку національного інстинкту український селянин гостро відчував економічну несправедливість. Змінити ж економічний status quo можна було теоретично виключно під гаслами відновлення національної справедливості. Це, в свою чергу, повинно було негайно призвести і призвело до підміни понять на рівні публічної політики! Тобто боротьба за зміну відносин власності, перероз-

поділ додаткової вартості в Україні набула форми боротьби за відновлення національної справедливості під культуртрегерськими гаслами.

Заперечення національної ідентичності українського етносу впродовж десятків (якщо не сотень) років на загальнодержавному рівні мало своїм прямим практичним та врешті-решт фатальним наслідком фактичну втрату національних еліт в усіх сферах, передовсім в економічній (тобто сільськогосподарської, промислової, фінансової буржуазії), військовій, конфесійній абощо.

Для нас питання про зміст дефініції «український етнос» стосовно початку ХХ століття все ще залишається відкритим. Якщо говорити про ту частину українського народу, яка впродовж тривалої історичної доби розвивалася в межах католицької Австро-Угорської імперії, то слід визнати, що проблема перетворення на «політичну спільноту» перед нею не стояла. Українці, що перебували під юрисдикцією Габсбургів, становили політичну, конфесійну, культурну, мовну спільноту, яка не мала проблем із самоідентифікацією на будь-якому рівні або в будь-якому аспекті.

Так само — але з цілком інших причин — не стояла проблема «перетворення» і перед тією частиною українського народу, яка поволі переплавлялася в тиглі православно-візантійської Романівської імперії. Адже на початку ХХ ст. в Наддніпрянській Україні були відсутні еліти, зацікавлені і здатні сформулювати потребу перетворення цього так званого «етносу» на «політичну» або будь-яку іншу «спільноту». Якщо в імперії і знаходилися диваки, які намагалися поставити перед громадською думкою або можновладцями питання про необхідність відтворення елементів власне української національної самоідентифікації, то перед чинним законодавством та на рівні масової свідомості вони виступали або як блазні, або — в кращому разі — як представники тих аутсайдерських груп, які відчайдушно претендували на підвищення статусу в межах усталеної в імперії соціально-політичної структури і які не знали, як домогтися цього, або були просто не здатні це зробити.

І взагалі, центральною проблемою російсько-української історії початку ХХ ст. була проблема невідповідності патріархального соціально-політичного устрою імперії потребам її економічної і, отже, соціально-політичної модернізації. Пошуки шляхів виходу з глухого кута, в якому опинилися реформи 60–70-х рр. ХІХ ст., та нового місця в світі, який змінювався просто-таки карколомними темпами — це

альфа і омега російсько-українського політичного життя кінця XIX — початку XX ст. Події 1917–1920 рр. — лише трагічна (з огляду на мільйони забитих, замордованих, замучених і насильно вигнаних з рідної землі людей) — розв'язка цього фундаментального питання. Але трагічна для людей — не значить трагічна для держави. Адже лише за допомогою бруталного сталінського терору та витонченої ж сталінської дипломатії вдалося розв'язати історичну проблему, яка впродовж століть стояла перед українцями: об'єднати якщо не всі, то принаймні більшість етнографічних українських земель в єдину державу, уніфікувати її, перетворити на об'єкт та суб'єкт міжнародного права. Факти — річ уперта: лише після Другої світової війни було врешті-решт закладено онтологічні передумови для формування з абсолютної більшості українців «політичної нації». Отже, можна говорити, що Й. Сталін, який, за С. Кульчицьким, створив унікальну унітарну державу з десятка формально незалежних республік, діяв адекватно обставинам місця і часу — на відміну від М. Грушевського, В. Винниченка, С. Петлюри або Є. Петрушевича.

Одна з причин невідворотності трагедії України 1917–1920 рр. полягала в тому, що політичне керівництво національним рухом опинилося, за висловом Б. Кравченка, в руках представників ідеологічно нестійкого, соціально аморфного, агресивно-безпринципного містечкового різночинства. Це, в свою чергу, мало своїм прямим наслідком крайню лівизну українського політичного проводу в 1917 р., домінування в національному політичному середовищі (яке фактично було рухом сільської більшості та частини міської меншості проти сільської меншості та міської більшості) марксистських ультра-радикалів інтернаціоналістсько-соціалістичного гатунку.

Перша світова війна, яка каталізувала кризові процеси в пореформеному імперському суспільстві, досягла свого апогею на початку 1917 р., коли російська держава і, отже, інтегрована до неї більша частина українських земель, суспільство, всі його інститути втягнулися в той етап свого розвитку, який ми означимо терміном «загальнонаціональна криза». Попри тривале вживання цього терміна в попередній літературі, «загальнонаціональну кризу» завжди розуміли як щось на кшталт механічної суми криз у різних сферах суспільного життя. В межах даного дослідження ми вважаємо, що загальнонаціональна криза — це такий стан суспільства,

за якого негативні фактори в економічній, політичній, соціальній, конфесійній та інших важливих для функціонування соціуму сферах сягають таких критичних значень, за яких його подальший розвиток на власній економічній основі та в діючих усталених політичних і правових інституціональних формах стає неможливим.

Першу загальнонаціональну кризу в XX ст. Україна переживала вже на його початку. Породжена умовами світової війни, ця криза завершилася в кінцевому підсумку крахом імперії, територіальним розчленуванням етнічної України між Радянською Росією, Польщею, Угорщиною, Чехословаччиною та Румунією.

Участь у війні виявилася непосильною для економічної системи імперії Романових. Фінансування її військового бюджету здійснювалося за рахунок грошової емісії, іноземних позик та шляхом підвищення податків. При цьому на 1 вересня 1917 р. внутрішня та зовнішня заборгованість становила 2/3 національного доходу, в обігу перебувало 20 млрд крб. (золотом забезпечувалося менше 7%). Вихід із ситуації, що склалася, уряд бачив у скороченні «цивільних» статей бюджету, підвищенні непрямих податків, акцизів, запровадженні державної монополії на найважливіші види продовольчих товарів. Це серйозно вплинуло на матеріальне становище найменш забезпечених верств населення, акумульованого на найбільших промислових підприємствах, зосереджених у 4–5 головних промислових районах країни, передовсім в обох столицях та Донецько-Криворізькому басейні.

У надзвичайно тяжкому становищі перебувало сільськогосподарське виробництво. Мобілізація працездатних чоловіків, переорієнтація виробництв на випуск військової продукції, виведення з обігу значної кількості посівних площ тощо призвели, по-перше, до радикального скорочення виробництва продуктів харчування і, по-друге, до порушення усталених господарських зв'язків між містом і селом. Прямим наслідком цього було бажання виробників «притримати» продукцію, необхідну для задоволення потреб цивільного міського населення і, отже, стрімке зростання роздрібних цін, у першу чергу в промислових та адміністративних центрах. Спроби розв'язати проблему за допомогою економічних важелів, передовсім шляхом підвищення закупівельних цін, мали своїм наслідком остаточну руйнацію системи державних заготівель, оскільки товаро-виробники не мали потреби у знецінених та «пустих» паперових грошах.

На порядок денний постало питання про вилучення продовольства у безпосередніх виробників позаекономічними методами. Це, в свою чергу, значно підвищило рівень соціальної напруженості в суспільстві, насамперед між мешканцями міст і сіл. На критичні «подвижки» в соціальній сфері вплинула і неможливість своєчасної доставки продовольства від виробників до споживачів, що, в свою чергу, призвело до зупинки багатьох промислових підприємств.

Умови воєнного часу значно загострили транспортні проблеми. Переорієнтація відповідних заводів, у т.ч. ремонтних, на виконання військових замовлень призвела до різкого скорочення паровозного парку, посилила незадовільне використання вагонів, які перебували в обігу, викликала значне погіршення стану шляхового господарства. Ці фактори значно активізували процес розриву усталених господарських зв'язків не лише в загальнодержавному масштабі, а й усередині окремих адміністративних одиниць, наприклад губерній.

Відбулося стрибкоподібне зростання безробіття та страйкового руху — в першу чергу за рахунок найменш кваліфікованої і низькооплачуваної частини найманого робітництва в промисловості, працівників дрібних та середніх приватних підприємств, маргінальних прошарків. Наслідок — підвищення активності і впливу радикально орієнтованих організацій, таких як Ради різноманітних депутатів, страйкові комітети тощо, які до того часу не входили до «традиційної» системи політичних і громадських організацій країни і, отже, робили головну ставку на створення владних структур, альтернативних існуючим.

Дуже скоро з'ясувалося, що основними напрямками їхньої діяльності стали: створення непередбачених чинним законодавством збройних формувань; агітаційна діяльність, спрямована на руйнацію діючої армії, залучення її до політичної боротьби (головний наголос при цьому робився на діяльності серед військовослужбовців тилових гарнізонів та запасних частин); активне формування фракцій радикального спрямування в органах місцевого самоврядування та в будь-яких громадських організаціях; контрпропагандистська діяльність проти поміркованих демократично, національно, соціальноорієнтованих організацій як недостатньо «революційних».

Стрімке падіння життєвого рівня населення, розвал системи грошового обігу, параліч господарського життя, політична недалекоглядність та

невігластво нових політичних лідерів, відсутність у правлячих еліт в цілому політичної волі до негайних і послідовних економічних і політичних перетворень в інтересах різних верств міського та сільського населення, спроби відтягнути початок прозорих і зрозумілих для населення реформ під усілякими приводами, фатальні помилки при вирішенні конкретних поточних економічних, соціальних та політичних проблем, особисті непорозуміння між провідниками (навіть усередині однієї партії), відсутність харизматичного загальнонаціонального лідера, агресивна деструктивна діяльність ліворадикальних «інтернаціоналістських» та «національних» соціалістичних партій та груп, частина яких виступала як пряма агентура військових супротивників, самі по собі стали тими головними і достатніми причинами, які визначили неможливість еволюційної ненасильницької трансформації постімперської республіки, в т.ч. української, в соціально орієнтовану демократичну державу. Все це стало самозрозумілим та очевидним вже в грудні 1917 р. Тим часом усі жили ілюзіями.

В березні життя поставило перед лідерами нового режиму взагалі й українського національного руху зокрема проблеми принципово іншого, ніж у попередній історичний період, характеру. Для реалізації претензій на роль репрезентанта революційної України національному рухові конче необхідно було розв'язати три принципові проблеми. Перша — зректися свого «вузьконаціонального» характеру. Друга — вийти за межі вузького гуртка київської інтелігенції, що вимагало, в свою чергу, «легалізації» засадничих принципів українського руху. Нарешті, третє завдання полягало в необхідності досягнення суспільного консенсусу щодо програмових вимог цього руху. Це, в свою чергу, означало не тільки необхідність урегулювання складних взаємовідносин між різними політичними українськими гуртками, але передовсім досягнення консенсусу з принципових питань між національними групами, які з давніх-давен проживали на території України. Це означало насамперед необхідність порозуміння з представницькими організаціями «національних меншин».

Життя вимагало негайно визначитися з двох поточних проблем. Перша — чи потрібні зміни в організаційному устрої українського руху, переважна більшість учасників якого прагнула хіба що автономії краю у складі імперії, і якщо так, то які? Друга — якими мають бути його найближчі політичні цілі та гасла?

¹ Див.: Визвольний шлях. — 1959. — № 1. — С. 1361, 1363 та ін.

² Докладно див.: Гриценко А. Робітничий клас України в Жовтневій революції. — К., 1975. — С. 24–36 та ін.

³ Докладно див.: Рубач М.А. Очерки по истории революционных преобразований аграрных отношений на Украине. — К., 1956. — С. 11–16, 21–23 та ін.; Хміль І.В. Трудяще селянство України в боротьбі за владу Рад. — К., 1977. — С. 9–40 та ін. Див. також результати досліджень М. Кордуби, інтерпретовані як М. Шаповалом (Шаповал М. Велика революція: українська визвольна програма. — Прага, 1928. — С. 14–22), так і В. Солдатенком (Солдатенко В.Ф. Українська революція: концепція та історіографія. — К., 1997. — (Ч. 1). — С. 152 — 156).

⁴ Кравченко Б. Соціальні зміни і національна свідомість в Україні ХХ століття. — К., 1997. — С. 41.

⁵ Там само. С. 40–48.

§ 2. Від створення Української Центральної Ради до Всеукраїнського Національного Конгресу (3 березня — 8 квітня 1917 р.)

Адекватні, на їх думку, відповіді на ці та інші запитання чільні українські діячі почали горячково шукати чи не з першого дня революції. Ситуція, на перший погляд, тому не сприяла. З одного боку, «у тодішньому Києві, на півмільйона мешканців, нараховувалося заледве пара десятків свідомих родин, які вживали дома української мови. Ми, — пригадував собі майбутній активний діяч УЦР, — молодь, знали майже всіх особисто, в обличчя, або з репутації й дивилися на всіх цих Лисенок, Чикаленків, Щербаківських, Біляшівських, Яновських, Грушевських, Старицьких, Тобілевічів і т. д. з пошаною і деяким острахом, як дивляться на музейні речі.... Вияви національної свідомості були поверхові і не просякли в гущу населення»¹. Гущу київського населення настрої просякли цілком інші. Наприклад: «В газетах друкувалися резолюції мітингів, в тому числі мітинги кримінальних злочинців, які теж винесли свої резолюції на користь революції. «Киевская мысль» з захопленням... вихваляла революційні мітинги куховарок, які вимагали права користуватися роялями, гардеробами своїх господинь тощо. Навчання припинилось, в університеті всі аудиторії перетворилися в залі для мітингів, в середніх школах мітингували учні і оголошували засуди батькам як класовим ворогам... На Жіночих курсах курсистки винесли резолюцію, що всім професорам надається повна політична воля ...належати за їх бажанням до тієї або іншої соціалістичної партії!»².

4 березня провідна київська газета поінформувала своїх читачів: «Учора ввечері відбулося багатолюдне зібрання представників українських місцевих та деяких провінційних організацій та груп. Всього були присутніми понад 100 осіб, у тому числі представники усіх українських організацій всіх місцевих вищих учбових закладів та груп. Після прочитання телеграм та особистих повідомлень представників, — ішлося в повідомленні, — зібрання одногосно вітало створення нового уряду і ухвалило надавати йому всіляке сприяння. Було обрано представників у кількості 10 осіб для участі в міському та інших комітетах, які потребуватимуть представництва українських організацій (курсив наш.— Д.Я.)». Невідомий репортер популярної в той час газети писав: «Збори дуже гаряче прийняли пропозицію «Центральної Ради» про делегування депутації до Петрограда для оголошення новому урядові про невідкладні потреби українського народу». «Також було ухвалено пропозицію, — йшлося в газеті, — про вживання заходів щодо негайного відновлення української преси. У зв'язку з останньою пропозицією проектується видання щоденної газети «Рада». «На завершення, — повідомляла «Киевская мысль», — було ухвалено випустити від імені об'єднаних українських організацій до широких мас міського та сільського населення відозви про необхідність підтримки повного порядку та спокою і сприяння можливого послабленню продовольчого питання»³.

Якщо вірити мемуаристам, *увечері 4 березня*, тобто вже після виходу цитованого числа популярної газети, в помешканні клубу «Родина» відбулися інші збори — 14-ти присутніх тоді в Києві членів найбільш поважної, розважливої та авторитетної української політичної потуги — Товариства Українських Поступовців. До цього числа входили О. Вілинський, Волошинов (вірогідно — А. Волошин.— Д.Я.), А. Вязлов, Дем'яновський, Д. Дорошенко, С. Єфремов, В. Леонтович, Ф. Матушевський, А. Ніковський, В. Прокопович, Л. Старицька-Черняхівська, Є. Чикаленко, Ф. Штейнгель, Яновська. «Хтось з ТУПівців, — свідчив очевидець та безпосередній учасник події, — здається Д. Дорошенко, сказав, що, дійсно, сьогодні ТУП сформує централю, яка об'єднати майбутні «Просвіти» в цілій Україні, себто ця централю буде об'єднуючим центром культурно-просвітницької роботи». Натомість присутні на зборах Д. Антонович, І. Стешенко та А. Степаненко заявили, що «коли так, то вони створять іншу аналогічну централю, яка крім культурно-просвітньої

роботи — буде вести ще й політично-державницьку ...Побоюючись, що створена соціалістична організація може вислизнутись з-під нагляду російських партій⁴, дехто з членів ТУПу висловився, щоб усі прибулі, нечлени ТУПу залишились на зібранні і взяли в ньому участь нарівні з ТУПівцями. Головою централі, що тут же була названа Центральною радою, без слова «Українська» обрано В.П. Науменка, а заступниками — Д. В. Антоновича і Д. І. Дорошенка»⁵.

Якщо довіритися іншому мемуаристові, засновниками УЦР стали Д. Дорошенко, П. Понятенко, М. Синицький, І. Стешенко, С. Єфремов «та інші», які «за пару тижнів після вибуху революції заснували Центральну Раду, куди я увійшов як представник молоді ...Цей початок Центральної Ради мав, з огляду на її склад чисто патріархальний характер, але з поверненням до Києва М.С. Грушевського, ... все змінилося і почалася жвава політична акція (курсив наш.— Д.Я.)»⁶.

Самому майбутньому голові Ради М. Грушевському ситуація пригадувалася так: «ТУП, в котрім головну ролю тоді грав С.О. Єфремов, Л.М.Старицька-Черняхівська, Д. Дорошенко, пропонував іншим українським організаціям делегувати своїх представників до ТУП для спільної акції ...Але рішуче спротивились тому с.-деки, в центрі котрих стояв тоді Дмитро Антонович. На довгих нарадах, які відбувалися у нього в тих днях, — писав Михайло Сергійович, — 3-4 березня, рішено було добиватись утворення центрального об'єднуючого органу замість проєктованого тупівцями бюро ТУП, обсиланого делегаціями інших організацій (курсив наш.— Д.Я.)». Саме з цієї метою Д. Антонович «вишукав аж 13 професійних і всяких інших організацій Києва, с.-децької закраски — до церковних хорів включно, і домагався для них представництва, аналогічного з ТУПом»⁷.

Очевидно, що обидва запропоновані варіанти мали свої вади. Варіант ТУПу тому, що, по-перше, «його сфера зв'язків і впливів була занадто вузька». По-друге, «діяльність київських тупівців в часах війни, закрашена опортунізмом, тим менш причинялась до його престижу». Вади варіанта, запропонованого соціал-демократичною молоддю, в свою чергу, полягали в тому, що «ті 13 товаришів Антоновича нікому не були звисні, й саме існування їх було більш ніж проблематичне, а громадський характер їх таки й зовсім ніякий»⁸. Всі перелічені недоліки компенсував тонкий розрахунок. Молоді соціал-демократи зіграли на

психологічних особливостях М. Грушевського — як на його сумнозвічному невмінні терпіти в своєму оточенні будь-яку самотійну фігуру, так і на його давніх негараздах з усіма іншими представниками старшого покоління українських народовців.

«Коли прийшлося, по декількох днях завзятої боротьби дати згоду на організацію центру по схемі Антоновича і К°, — пояснював згодом сам Михайло Сергійович, — переведено вибір мене на голову сеї нової організації, котрій без дискусії, якось сама собою прийшла назва «Центральної ради» — на протиставлення всяким місцевим і професійним радам, що творилися дедалі все в більшому числі»⁹. Михайла Грушевського одногосно обрали головою вже *Української* Центральної Ради 14 (27) березня. При цьому, за сумнозвісною традицією українських політиків і патріотів, «відомий і шанований український меценат, один із членів-організаторів» УЦР Євген Чикаленко, «образившись, що його оминули в цих виборах, віддавши перевагу професорові М. Грушевському, ніколи більше не прийшов на засідання Центральної Ради». Власне, саме після цих виборів і відбулася «докорінна реорганізація» Ради — її склад «поповнився представниками різних установ, організацій, товариств, громад і окремими відомими політичними та громадсько-суспільними діячами»¹⁰. Штаб-квартирою став Педагогічний музей.

Про перші практичні кроки нового громадсько-політичного об'єднання нам відомо дуже мало. Сучасні дослідники вважають, що спочатку Рада була органом, який формально координував діяльність уже наявних тоді українських громадських і політичних організацій, — зокрема, наукового, техніко-агрономічного, педагогічного товариств, національної студентської спілки та ін. Складалася вона тоді з кількох десятків осіб, більшість яких не обиралась, а призначалась — часто-густо «без належного обґрунтування, а нерідко — і зовсім безпідставно». Так, наприклад, С. Єфремова було кооптовано до її лав «майже одногосно», натомість кандидатури В. Винниченка, Л. Чикаленка, або В. Леонтовича так само «майже одногосно» провалювались¹¹. Об'єктивно в цей період Рада виконувала функції погоджувально-контактного органу між українськими організаціями та організаційної комісії по скликанню Національного Конгресу та представницького органу української демократії¹². Власне, саме в такому вигляді — як орган координуючий — бачили Раду учасники вікопомних її зборів 9 березня¹³. Хоча М. Грушевський згодом стверджував, що створена в Києві

з представників усіх «організованих українських верств», доповнена потім делегатами-некіянами, ця тимчасова організація «являється признаним усім свідомим українством центральним українським урядом»¹⁴, слід підкреслити: це не відповідало дійсності. Власне, це визнавав і сам голова УЦР. Згадуючи свій перший візит до будинку Педагогічного музею, де розмістилася Рада, він зауважив: «Се була громада цілком випадкового складу, не місцевого, територіального характеру»¹⁵.

Вже 10 березня ця «випадкова громада» визнала свою «національно-політичну» програму-мінімум: «домагання демократичної республіки для України, *себто навіть Гетьманщини*, і цілковитої самотійності, коли се можливо». По друге, шановне товариство дійшло висновку: необхідно «утворити комісії на зразок міністерств (курсив наш.— Д.Я.)»¹⁶. І це при тому, що двома днями пізніше УЦР ухвалила «вдатися до виконавчого міського комітету, щоб він визнав Центральну раду офіціальним органом агітації» та призначив «якусь невеличку кількість грошей» для власне агітаційної комісії М. Стасюка¹⁷. Відповідь на інше запитання — якими повинні бути ближчі політичні цілі та гасла нової української організації? — було дано вже на перших її публічних зборах¹⁸ (у зв'язку з цим, між іншим, припущення щодо датування створення УЦР 4, 7 або 8 березня чи в інший день слід вважати недостатньо обґрунтованими). Впадає в око: перші резолюції УЦР містили надзвичайно радикальні — враховуючи обставини місця і часу — вимоги. Перший відомий нам документ — звернення УЦР «До українського народу», датоване 9 березня, повідомляло про повалення самодержавства, виникнення Тимчасового уряду. Автори документа зверталися до народу із закликом «рішуче домагатися від нового уряду прав, які тобі належать і які ти повинен мати». Звернення містило перелік і конкретних вимог українського руху: «заведення української мови» у навчальних закладах усіх рівнів, а також у судах, урядових інституціях, церквах, земствах, інших неурядових закладах. Громадян закликали гуртуватися в культурно-просвітницькі товариства, політичні та економічні спілки, формувати Український Національний Фонд та «вибирати своїх людей на всі місця»¹⁹.

Тими днями відбулася ще одна подія, яка виявила органічну ваду українського національно-демократичного руху. Ваду, яка згодом стала однією з головних причин його поразки. Йдеться про його неоднорідність, належність провідних діячів цього руху до різних — часом діаметрально

протилежних — політичних традицій, що мали різні витoki, формувалися в різних історичних обставинах, виходили з протилежних світоглядних принципів. Їх носії вже з перших днів революції продемонстрували відсутність толерантності, нездатність порозумітися з конкретних питань, небажання пригамувати особисті амбіції заради спільної справи.

Одним із перших практичних завдань, яке належало розв'язати творцям Центральної Ради, було питання про заступників голови — М. Грушевського. ТУП, зазнавши поразки при визначенні схеми формування Ради, прагнув компенсації. Його лідери, передовсім Л. Старицька-Черняхівська, висунули кандидатури Д. Дорошенка та Ф. Крижанівського. При голосуванні остання кандидатура набрала більшість голосів, і ображений Д. Дорошенко вийшов зі складу УЦР²⁰. На його місце було «делеговано А.І. Волошина, людину дуже шановну, але зовсім не репрезентативну і не авторитетну, так що це мало означати, що для ТУП Центральна рада..., себто, що вони «гніваються» на неї». «Сей дрібненький епізод, — іронічно писав М. Грушевський, — недооцінки прекрасних усів Д. Дорошенка українською демократією... як бачимо, мав чималий вплив на дальший розвиток подій: мозок української нації, пізніші с.-ф. — «українські кадети», все, що вважало себе одиноко інтелігентним і культурним серед української нації і покликаним до політичного проводу, — зайняло позицію незаінтересованого і ображеного обсерватора зусиль українського суспільства для використання даного політичного моменту, в інтересах українського народу»²¹.

Власне, ейфорійна атмосфера перших революційних днів дозволяла не звертати уваги на такі «дрібниці». Мріялося та говорилося тільки про велике. По переїзді до Києва, М. Грушевський обгрунтував необхідність переходу від національно-культурних вимог до політичних. Видимим поштовхом стала його участь у роботі Київського губернського кооперативного з'їзду 14–15 березня. «В резолюціях з'їзду, — стверджував він, — вперше пролунав з громадської трибуни тодішній український політичний постулат: Російська Федеративна республіка з національною територіальною автономією». Делегати з'їзду також висунули вимоги запровадження української мови в навчальних, адміністративних та судових органах, заміни поліції народною міліцією, виборів органів місцевого самоврядування тощо²².

19 березня ці вимоги були підтримані та розвинуті учасниками величної маніфестації в Києві. Вони одностайно підтримали запропоновані УЦР вимоги підтримки Тимчасового уряду, негайного скликання Установчих Зборів, ствердження ними автономного ладу України тощо²³. Того ж дня громадськість було повідомлено про створення УЦР, оголошено склад засновників організації та поінформовано про склад її керівного органу — Президії²⁴ (див. додаток 2.1).

28 березня на шпальтах провідного українського часопису — «Нової Ради» — з'явилася програмна стаття Голови УЦР. У ній обгрунтовувалася необхідність організації «демонстрації в розмірах всеукраїнських»²⁵. Такою демонстрацією, над організацією якої гарячково працювали сам голова УЦР, а також Д. Антонович, С. Веселовський, Ф. Крижанівський та М. Ткаченко, повинен був стати Всеукраїнський Національний Конгрес. На думку М. Грушевського, основне завдання форуму — «завершити нашу національну організацію». Лідер українського національно-демократичного руху прямо вказував на те, що скликана в Києві з представників усіх «організованих українських верств» міста, доповнена потім делегатами-некиянами, Центральна Рада «являється признаним усім свідомим українством центральним українським урядом». Завдання Національного Конгресу М. Грушевський вбачав у тому, щоби, по-перше, надати цьому урядові постійну форму; по-друге, обрати його постійний склад; по-третє — конституювати відносини новоствореної інституції з неукраїнськими організаціями — громадськими, політичними, професійними та урядовими як у Києві, так і в інших місцях.

Лише після реалізації перелічених завдань, вважав голова УЦР, належало перейти до *другого ступеня організації*. А саме — сформувати всеукраїнський територіальний орган — «якусь раду або комітет», за словами М. Грушевського, — до складу якого увійшли би представники «від всіх народностей української землі — української більшості і неукраїнської меншості». Саме цьому органу, на думку голови УЦР, належало право скликати організаційні збори для вироблення Статуту автономної України, тобто майбутнього Основного закону краю.

Скликання Українського національного конгресу, — підбивав підсумок М. Грушевський, — є не що інше, як важливий, але водночас

і «переходовий ступінь від нашої української національної організації до організації України в розумінні територіальним»²⁶.

Немає потреби наголошувати на тому, що у повній відповідності з поглядами М. Грушевського, УЦР, яка, до слова, впродовж усього березня питанням власне майбутнього державного устрою уваги майже не приділяла²⁷, трактувала автономію як «право жити по своїм законам, самім собі становити закони, а не жити по чужим законам і під чужою властю». За словами Голови Ради, Україна потребувала широкої політичної автономії, «що більше-менше наближається до державної самостійності». Лідер УЦР вважав за найбільш доцільну форму державного існування України федерацію, яка, за його словами, могла бути утворена двома шляхами. Перший — «знизу», тобто коли кілька окремих держав делегують деякі свої суверенні права до спільного державного центру та його органів. Другий — передача прав центральними органами унітарної держави до провінцій²⁸. Вирішення цих, без перебільшення, історичних завдань було покладено на Всеукраїнський Національний Конгрес, який відкрив свої засідання в Троїцькому Народному Домі в Києві 6 квітня²⁹.

Участь у роботі цього форуму взяло понад 1000 делегатів³⁰ від українських політичних, культурологічних, професійних, територіальних, а також молодіжних, конфесійних та економічних організацій, які підтримували програмні вимоги «широкої національно-територіальної автономії України, її політичного і культурного життя».

У перший та другий дні роботи делегати Конгресу розглянули фундаментальні проблеми можливого майбутнього автономного устрою України. Серед інших обговорювалися такі теоретичні питання, як державне право і федеративні змагання на Україні; принципи федеративного устрою Росії; права національних меншин та шляхи їх забезпечення; національна та національно-територіальна автономія; основні підстави організації української автономії, спосіб та порядок її створення; автономія України і Всеросійські Установчі Збори; конкретні вимоги до Тимчасового уряду тощо.

7 квітня делегати Конгресу ухвалили історичну резолюцію, яка стала програмовою політичною вимогою українського національно-демократичного руху:

- «тільки широка національна автономія України забезпечить потреби нашого народу і всіх інших народностей, котрі живуть на українській землі»;

- «автономія України, як і інших областей Росії матиме певні гарантії в федеративнім ладі Росії»;

- «єдина відповідна форма державного устрою — федеративна, демократична республіка Російська»;

- один з головних принципів української автономії — «забезпечення прав національних меншостей, що живуть на Україні».

Того ж дня делегати Конгресу визнали за майбутніми Всеросійськими Установчими Зборами право санкціонувати федеративний устрій Росії та автономний — України. Вони дійшли висновку про необхідність організувати за ініціативою УЦР Крайову Раду з представників національних та соціальних верств населення України. Делегати Конгресу закликали допустити представників України й «інших країв, на території яких точилися бойові дії» до участі в мирних переговорах. Принциповою стала і вимога «встановлення» для українців, що проживали поза її межами, прав національної меншості на тих самих підставах, що існують для національних меншин в Україні.

8 квітня голова УЦР М. Грушевський обгрунтував необхідність реорганізації УЦР «...Хоча Ц.Р. мала признанне з усіх сторін, але вона була зложена з початку тільки з представників київських організацій. Делегатами з місць поповнялася несистематично, — нарікав М. Грушевський, — тому тепер повинна бути реорганізована». Голова УЦР сформулював-таки чотири головних, на його думку, завдання реорганізованої Ради:

1. Відігравати роль центру українського політичного життя.

2. Завершити «організацію краю».

3. «Вирішувати питання політичного і, тим самим, національного освідомлення найширших мас України».

4. «Дати почин організації на місцях» системи політичних інституцій.

На підставі, за його словами, «гадок», що відбулися 26 березня на установчих зборах по скликанню Конгресу, а також на підставі дискусій, що мали місце на самому Конгресі, голова УЦР запропонував схему виборів УЦР, розділивши потенційних учасників на три групи:

Перша (територіальне представництво):

- від 7 українських губерній, де українці становлять більшість населення — Київської, Волинської, Полтавської, Катеринославської, Харківської, Херсонської — по 4 представники;

- від губерній Чернігівської і Таврійської, Кубані та Холмщини, «де мешкає відносно значна частина неукраїнського населення», — по 3;

- від губерній, «де українське населення складає меншість», — Бессарабської, Воронежської, Чорноморської та Облесті Війська Донського — по 2;

- від губерній, «де є невелика група українців», — Ставропольської, Курської, Мінської та Городенської — по 1;

- від великих українських міст — Харкова, Одеси, Катеринослава, а також українських громад Петрограда, Москви — по 2;

- від інших українських колоній — по 1.

Друга (представники соціальних верств та політичних партій):

- військові та флотські комітети, «де є не менш 500 чоловік», — по 1;

- від робітників, селянських спілок, кооперативів, студентства — по 5;

- від українських політичних партій: автономістів-федералістів, соціал-демократів та радикально-демократичної — по 5; від соціал-демократів — 4; від соціалістів-революціонерів — 3; від самостійників-соціалістів — 1.

Третя група:

- від київських військових організацій — 8;

- від київських просвітянських та професійних організацій — 10;

- від наукових товариств та українського духовенства — по 1.

Крім того, наголосив доповідач, сама майбутня УЦР повинна залишити за собою право кооптувати «15% фаховців та представників інших національностей, що будуть йти з українцями солідарно». Загалом, на думку М. Грушевського, повний склад нової Ради мав налічувати 100 — 150 осіб. «Це організоване, — підкреслював він, — буде національним. Від нього треба буде перейти до організації територіальної... Вінцем і центральним органом такої організації буде «Краєва Рада», тобто організація територіальна, яка, на думку лідера УЦР, буде об'єднувати представників різних територій, міст, груп і національностей»³¹.

Того ж дня делегати Всеукраїнського конгресу вирішили практичні питання організації УЦР. На пропозицію М. Грушевського, таємним голосуванням 588 голосами з 593 при «5 припадкових голосах по 1 на

ріжних кандидатів з тут присутніх осіб», його було обрано головою Української Центральної Ради. Заступниками голови стали В. Винниченко та С. Єфремов. До складу Ради було обрано «членів-представників всіх інституцій, гуртів і селянства всієї Соборної України». Практичне керівництво справами УЦР було покладено на її Виконавчий Комітет «та кооптованих представників як українців, так і інших національностей, що живуть в Україні» (див. додаток 2.2)³².

Наступного дня українські часописи пояснили, що згаданий Виконком УЦР має офіційну назву «Комітет Центральної Української Ради» і має «заправляти справами, що йому доручить Рада», або вчиняти дії, «які ведуть до виконання загальних постанов Конгресу Ради». Пояснювалося також, що Національний конгрес дозволив збільшити число членів Виконкому до 20 осіб.

Комітет УЦР вирішив також утворити у своєму складі організаційну комісію, яка мала займатися справами агітаційними, інформаційними, виборчими, прилюдних виступів. На чолі комісії стояв Д. Антонович, якого було обрано і товаришем голови, і членом Виконкому³³.

Таким чином, 6–8 квітня 1917 р. делегатам Всеукраїнського Національного Конгресу вдалося розв'язати дві фундаментальні проблеми. Перша — сформулювати головне ідеологічне гасло руху — вимогу широкої національно-територіальної автономії України у складі Російської Республіки³⁴. Друга — закласти організаційні підвалини її реалізації. На думку одного відомого дослідника, «з політично-державного боку резолюції (Конгресу. — Д.Я.) видвинули найістотніший тоді постулат для України, а саме: *право на самовизначення українського народу*, уповноважуючи Українську Центральну Раду зреалізувати таке право та *право на міжнародний статус України*»³⁵.

Не можна обійти увагою й органічні вади, іманентно притаманні Українській Центральній Раді як представницькій громадсько-політичній структурі. По-перше, основоположні документи УЦР постійно наголошували на тимчасовому її статусі — принаймні до обрання Українських Установчих Зборів. По-друге, Рада сформувалася (і поповнювалася надалі) не шляхом виборів, а шляхом делегування до її складу представників різних громадських організацій. Нарешті, по-третє, вона так і не змогла — попри всі її намагання — подолати таку ваду, як відсутність повноцінного територіального представництва³⁶.

Разом з тим, події навколо Конгресу³⁷ засвідчили, що одним з найважливіших внутрішньополітичних факторів, який чи не вирішальною мірою визначатиме долю автономістських змагань, є взаємини між російською та українською частиною населення України.

¹ Грушевський М. Споми́ни. Частина 2 // Київ. — 1989. — № 8. — С.129. На нашу думку, саме з урахуванням цих обставин необхідно розглядати твердження К. Костіва про те, що засновниками УЦР виступили члени Товариства Українських Поступовців, а також Володимир Коваль, Федір Крижанівський, Дмитро Антонович та Скрипник. — Костів К. Конституційні акти... — С. 19–20. Див. також: УЦР... — С. 6–8.

² Полонська-Василенко Н. Революція 1917: спогади // Український історик. — 1988. — № 1–4 (97–100). — С. 123–124, 126.

³ Киевская мысль. — 1917. — 4 марта.

⁴ «Тут треба згадати, — пояснив свою думку Н. Король, — маловідомий факт, що ще задовго перед початком першої світової війни найагресивніші і найвойовничіші російські партії (есерів, кадетів, меньшевиків, большевиків), щоб зладити і надати українському політичному і культурному рухам загальноросійського змісту, посилали своїх членів «малоросів» до українських культурно-просвітніх і політичних організацій. Ці підіслані «малороси» одночасно були членами російських партій, що їх надіслали, і українських партій чи організацій», до числа яких нібито належали: Ф. Штейнгель, М. Василенко, Д. Дорошенко «та багато інших». Див. також.: Солдатенко В. Українська революція. Історичний нарис. — С. 429, 430.

⁵ Король Н. Очима звичайного учасника (Спогади з 1917–1921 рр.) // Визвольний шлях. — 1967, т. 10. — С. 1148, 1149, 1151.

⁶ Єремїв М. За лаштунками Центральної Ради (сторінки історії) // Український історик. — 1968. — № 1–4 (17–20). — С. 102.

⁷ Грушевський М. Споми́ни. Ч. 2 // Київ. — 1989. — № 8. — С.129.

⁸ Там само.

⁹ Там само. С. 129–130.

¹⁰ Король Н. Очима звичайного учасника. — С. 1154.

¹¹ Мироненко О. Світоч української державності. — С. 22.

¹² Костів К. Конституційні акти... — С. 27.

¹³ УЦР... — С. 39.

¹⁴ Нова Рада. — 1917. — 29 березня. — № 3.

¹⁵ Грушевський М. Споми́ни. Ч. 2 // Київ. — 1989. — № 8. — С.136.

¹⁶ УЦР... — С. 40.

¹⁷ Там само. С. 42.

¹⁸ Див. напр.: Мартос Б. Перші кроки Центральної Ради // Український історик. — 1973. — №№ 3–4 (39–40). — С. 99; Верстюк В.Ф. Українська революція: доба Центральної Ради // Український історичний журнал. — 1995. — № 2. — С. 66; Мироненко О. Світоч української державності. — С. 21, 25–26.

¹⁹ Киевская мысль. — 1917. — 10 марта; УЦР... — С. 38. Див. також: Христюк П. Замітки і матеріали до історії української революції. 1917–1920 рр. — Прага, 1921. — Т. 1. — С. 14; Киевская мысль. — 1917. — 9 марта. На нашу думку, твердження про те, що вже з перших днів свого існування український рух висував вимоги національно-територіальної автономії України, федеративно-демократичного устрою, тобто автономії України у складі Росії за повної гарантії прав національних меншин, що живуть в Україні, створення Красної Ради «з представників українських областей і міст, народів і громадських верств» тощо (див: Костів К. Конституційні акти... — С. 22–23), потребують додаткової аргументації.

²⁰ УЦР... — С. 39.

²¹ Грушевський М. Споми́ни. Ч. 2. — С.130–131. Голова УЦР дав і більш різку характеристику цьому явищу: «українська демократія» не соціалістичних напрямків підчеркувала свій абсентизм і, різко висловлюючись, — саботувала Ц. Раду». (Там само. № 9. — С.109).

²² Там само. С.109.

²³ Там само. С.136–143.

²⁴ УЦР... — С. 44–45. Див. також: Мартос Б. Перші кроки Центральної Ради // Український історик. — 1973. — №№ 3–4 (39–40). — С. 101–102.

²⁵ УЦР... — С. 143.

²⁶ Формально рішення про скликання Конгресу було ухвалено на зборах Ради 10 березня. — УЦР... — С. 40. Див. також: Верстюк В. Українська революція: доба Центральної Ради. — С.67.

²⁷ Див., наприклад, протокол засідання від 30 березня: УЦР... — С. 51.

²⁸ Докл. див.: Якої автономії і федерації хоче Україна. — Відень, 1917. — С. 3–4; Грушевський М. Споми́ни. — Ч. 2 // Київ. — 1989. — № 8. — С. 144–145; № 9. — С. 119–125.

²⁹ Протоколи з'їзду виявити не вдалося. Див.: УЦР. — С. 52–63. Див. також: Хміль І.В. Український національний конгрес-з'їзд // Науково-теоретичні читання в Інституті історії України 16 березня 1995 р. — Київ. — 1996. — С. 25–34; Верига В. Визвольні змагання в Україні. 1914–1923. — В 2 т. — Т. 1. — С. 89–95.

³⁰ «Ініціатор та організатор» Національного Конгресу Микола Міхновський говорив, що він та його прихильники зробили велику помилку, не встановивши відразу норм представництва. З 1712 делегатів Конгресу біля 800 були киянами — отож, за словами М. Міхновського, «на Конгресі витворилася більшість федералістів». Див.: Король Н. Очима звичайного учасника (Спогади з 1917–1921 рр.) // Визвольний шлях. — 1967, т. 10. — С. 1257.

³¹ Вісті з Української Центральної Ради. — 1917. — № 4. — Квітень. Схему організації УЦР в цей період див. також: Костів К. Конституційні акти... — С. 25; схему організації роботи апарату УЦР див.: Мироненко О. Світоч української державності. — С. 27–28.

³² Вивів в люди Винниченка,— меланхолічно зауважив добре поінформований Є. Чикаленко, якому «потім дуже зле ... за те віддячився». — Єремів М. За лаштунками Центральної Ради (сторінки історії) // Український історик. — 1968. — № 1–4 (17–20). — С. 100.

³³ Вісті з Української Центральної Ради. — 1917. — № 4. — Квітень; Нова Рада. — 1917. — № № 2, 3, 9, 11. М. Грушевський в притаманному йому стилі не забував нарікати на «сірість та малу революційність» Виконкому, який, за його словами, мав у своєму складі «забагато інтелігенції, забагато ес-ефів, забагато ес-деків». (Грушевський М. Спомины // Київ. — 1989. — № 9. — С. 124). В цьому контексті свої загравання з УПСР М.С. Грушевський поснював тим, що «реальна сила за цими «молодиками», що за ними скоро підуть маси, через те лучче відразу стати на їх чолі, щоб не допустити цілий рух до крайностей і великих помилок». (Див.: Дорошенко Д. Мої спомины про недавнє-минуле. — С. 88).

³⁴ «Це була перша невикористана нагода проголосити самостійність. Ми її прогавили»,— вважав радикально налаштований Є. Бачинський. Див.: Визвольний шлях.— 1959. — № 1. — С. 144.

³⁵ Костів К. Конституційні акти...— С. 27. Інші висновки дослідника — про те, що «український народ виявив гідну подиву єдність і відносну політичну зрілість», а делегати Конгресу «відкинули теорію історичної спільності України з Росією» — навряд чи можна вважати достатньо аргументованими. (Там само. С. 25).

³⁶ Копиленко О.Л., Копиленко М.Л. Держава і право України. — С. 17–18.

³⁷ Див.: Грушевський М. Спомины // Київ. — 1989. — № 9. — С. 118–124 та ін.

§ 3. Від Національного Конгресу до I Універсалу (22 квітня — 10 червня 1917 р.)

22 квітня відбулася перша після Конгресу значуща суспільна політична подія: відкрилися засідання загальних зборів УЦР, які, за визначенням М. Грушевського, «мали зайнятися основно питаннями внутрішньої організації: виробити внутрішній регулямін роботи Ц.р. («наказ»), далі — статут губерніяльних, повітових і міських українських рад — що мали обсилати Ц. раду своїми депутатами (пильнувати їх перевиборами, їх діяльність як делегатів і т. ін.) і підготовляти те неофіційне представництво, що було виставлене як дальший орган організації краю на Українському з'їзді»¹.

Вже 23 квітня члени УЦР ухвалили документ принципового значення — «Наказ Українській Центральній Раді». «Українська Центральна Рада, будучи представником всієї організованої української людности, — йшлося в документі, — має своїм завданням виконати волю тої людности, висловленому на Українському Національному З'їзді, себто переведення автономії України в Федеративній Демократичній Російській Республіці з забезпеченням прав національних меншостей, що живуть на території України. Переймаючи ту волю людности, — підкреслювалося в «Наказі», — Українська Центральна Рада тим самим переймає право ініціативи, об'єднання і керування в сьому завданню діяльності організацій, що мають в ній представництво, і виконання постанов Національного З'їзду».

Перша частина документа — частина «А» — запроваджувала регламент роботи загальних зборів УЦР. Зазначалося, зокрема, що вони поділяються на так звані «чергові» (які збирають не менше ніж один раз

на місяць) та «екстрені» (які можуть бути скликані при «нагальній» потребі). Пункт 7-й цієї частини «Наказу» визначав, що «екстрені Загальні Збори вважаються дійсними при всякій кількості присутніх».

Головною частиною документа, на наш погляд, була частина «Б» — «Про Комітет Української Центральної Ради». В ній було зафіксовано механізм переходу реальної влади від загальних зборів Ради до її виконавчого органу, який був сформований залаштунковими, адміністративними заходами. Очевидно, що необхідність саме таких заходів обґрунтовувалася тим, що вже перший місяць роботи «великої» Ради засвідчив практичну неможливість вироблення та втілення в життя ефективного, гнучкого політичного курсу. Заважали і надмірна чисельність членів Ради, і мітинговий характер засідань, і відсутність відповідного політичного досвіду, і брак необхідного освітнього рівня значної частини її членів, і необізнаність з основами парламентської процедури.

Власне тому згадана частина «Наказу» містила такі формулювання:

«1. Через комітет УЦР Рада провадить роботу Центральної Ради в конкретній, постійно змінюючійся обстанові моменту.

2. В склад Комітету входять: а) обраний З'їздом Президіум УЦР — Голова і заступники Голови; б) члени, обрані загальними зборами Ц.Р. в кількості 17 чоловік; в) обрані Комітетом Голови Комісій У.Ц.Р. не більше 8-ми; г) окремі особи, *кооптовані Комітетом* до повного його складу з 33 чоловік.

3. Комітет обирає з-поміж своїх членів секретарів і скарбника Ц.Р.; Комітет же вибирає і голови комісій.

4. На голови Комісій можуть бути обрані і *не члени Ц.Р.*, які тим самим *стають членами Ради та Комітету* згідно постанов З'їзду (курсив наш. — Д.Я.).

5. Членами комісій Ц.Р. можуть бути, окрім членів Комітету та Ц. Ради, інші особи з-поза складу У.Ц.Р., з вибору Комітету, по докладу голови Комісії, але вони через те не стають членами Ц.Р.

6. Комісії утворюються Комітетом в міру потреби на ведення окремих справ та на підготовлення різних питань для Комітету і Ради, і ці Комісії Ц.Р. стоять під керуванням та доглядом Комітету.

7. Комітет веде і керує роботою канцелярії Ц.Р.

8. Комітет повинен повідомляти якнайскорше про постанови Ц.Р. та Комітету губернські й повітові Ради»².

Таким чином, можна констатувати, що «Наказ Українській Центральній Раді», по-перше, *заклав основи для підміни в майбутньому впливу представників, що потрапили до складу Комітету УЦР демократичним, виборним шляхом, впливом осіб, кооптованих та призначених канцелярським, адміністративним порядком.* По-друге, «Наказ» *створив механізм передачі керівництва поточною діяльністю та відповідальності за неї до т. зв. комісії.* Робота в них провадилася, ясна річ, поза увагою широкого загалу. До того ж, 16 із 33 членів Комітету не обиралися, а призначалися самим же Комітетом. Загальні збори УЦР, зі свого боку, в разі потреби не могли становити ефективну противагу хоча б тому, що це просто не передбачалося «Наказом», який відігравав на практиці роль регламенту діяльності УЦР та її Виконкому. Нарешті, регламент діяльності УЦР не дав відповіді на принципове питання про те, яку кількість голосів, власне, необхідно зібрати для того, щоби постанова УЦР вважалася правомочною: просту більшість? кваліфіковану більшість? від «списочного» складу? від фактичного складу? від кількості присутніх? Така «правова» лакуна об'єктивно відкривала для лідерів УЦР можливість для будь-яких махінацій з підрахунком голосів. Певна річ, вони не забарилися з цього скористатися. Але за будь-яких обставин «запроваджена наказом структура Центральної Ради була досить традиційною і з певними змінами «дожила» до наших днів»³.

Не можна залишити поза увагою й іншу обставину. На ній, власне, наголошував сам М. Грушевський: «...Я на початках травня ...вже вважав можливим говорити про Тимчасовий Український уряд, ...що повинен об'єднувати і керувати національно-політичною діяльністю всіх українських організацій для досягнення тих політичних завдань, для яких об'єднувалися ці організації — досягнення широкої автономії України в федеративній російській республіці і забезпечення всієї повноти політичного й національного життя українського народу. В сім значенні своїм — Тимчасового Українського уряду, — твердив голова УЦР, — він признаний всіма партіями, групами, верствами українськими — всім організованим українським народом всіх частей України»⁴.

Другий принципово важливий документ, ухвалений учасниками Загальних Зборів УЦР 23 квітня, — постанова «в справі організації губернських, повітових і міських українських рад», якою було визначено порядок утворення представницьких українських органів відповідного

рівня. Так, повітові ради повинні були складатися «з представників: волосних комітетів — по 2; партій та політичних організацій, що працюють в повіті — 4; від просвітних, економічних та професійних — по 2; разом — 70-80». Губернські українські ради, в свою чергу, утворювалися шляхом делегування до них 4 представників від кожного повіту, кожного повітового осередку політичної партії та громадської організації, 2-х представників від кожної губерніяльної просвітницької, економічної та професійної організації — «разом 70-80». Великі міста, — визначалося в документі, — «прирівнюються до повітів». Половину їх членів мали делегувати «партії та політичні організації», другу половину — «економічні, просвітні та професійні організації». Поточна робота рад усіх рівнів мала здійснюватися комітетом, чисельність якого ради повинні були визначити самі⁵.

Третє принципової ваги рішення, яке ухвалили Загальні збори УЦР 23 квітня, стосувалося організації українських збройних сил. Загальні збори підтримали ухвалу Виконкому від 15 квітня про формування українських військових частин із військовослужбовців-українців, що перебували у складі тилових запасних частин, а також «за рахунок вилучення українців-військових в українські військові частини». Відзначивши підтримку своїх зусиль у цьому напрямі з боку вищого російського військового командування, Загальні збори УЦР ухвалили створити спеціальну військову Раду, яка мала складатися як з виборних делегатів українських військових частин, так і з членів самої Центральної Ради. З'їзд представників «українських тилових, фронтових та фльотських частей» було призначено на 5 травня⁶.

Позицію Національного Конгресу та Загальних Зборів УЦР з питань майбутнього державного устрою України 5–8 травня схвалив I Всеукраїнський військовий з'їзд. Підтримавши пропозицію В. Винниченка, 700 делегатів, які нібито представляли 993400 українців—військовослужбовців сухопутних та військово-морських сил, ухвалили постанову такого змісту: «В інтересах припинення національних конфліктів на Україні і на фронті, які можуть принести велику шкоду загальній справі революції, в інтересах якнайбільшого поєднання і згоди всіх демократичних мас на Україні... вимагати від Тимчасового уряду і ради робітничих і солдатських депутатів негайного оголошення особливим актом принципу національно-територіальної автономії України, як найкра-

щого забезпечення всіх національно-політичних прав українського народу і всього краю. Першим «сроком» реального здійснення свого акту, — наголосили делегати, — з'їзд вважає необхідним негайне призначення при Тимчасовому уряді міністра по справах України»⁷.

На пропозицію С. Петлюри делегати з'їзду визнали Центральну Раду «єдиним компетентним органом, призваним рішати всі справи, що стосуються цілої України та її відносин до Тимчасового уряду». Вони заявили про необхідність переведення всієї адміністрації в краї «по принципу пропорції всіма націями, котрі проживають в Україні».

Делегати з'їзду гаряче підтримали ідеї українізації системи цивільної та військової освіти на Україні при неодмінній умові — «з забезпеченням прав меншости інших національностей». Принципово важливим стало рішення про «негайне сполучення всіх українців в одну національну армію»⁸, яке обгрунтовувалося таким чином: «одною з загальних об'єднуючих ідей для українців є ідея «національного відродження». Ще одним принципової ваги рішенням стала підтримка «миру без анексії і контрибуцій на підставі самовизначення націй» та домагання представництва України на майбутній Мировій конференції⁹.

Незважаючи на вражаючі політичні успіхи перших місяців свого існування, УЦР добре розуміла легальні, соціальні та політичні обмеження, за яких їй доводилося діяти. За словами В. Винниченка, «вона не була обрана на підставі чотирьохчленної формули» (тобто на підставі загального, рівного, таємного та прямого виборчого права.— Д.Я.) «Центральна Рада не є ще урядом, бо вона не має в своїх руках фінансів, не має адміністративного апарату в цілім краю і є тільки органом законодавчим для організованого українського громадянства»¹⁰. Сама УЦР в черговий раз політично, так би мовити, «самоідентифікувалася» на початку травня. Учасники III сесії Ради констатували, що вона є «коаліційним органом різних партій», а її головною соціальною базою є селянство¹¹.

Очевидно, що згадані обставини добре бачили не лише українські, а й петроградські політики, які вели свою політичну гру. В цій грі Україна — як, до слова, й інші національні райони Російської республіки — мала посісти заздалегідь відведене для неї місце. Але в Україні відбувся активний процес усвідомлення нового місця Краю в новому загально-російському домі. Можна стверджувати, що погляди Петрограда та Києва

на цю проблему з кожним днем розходилися все більше і більше. Якщо, наприклад, у березні 1917 р. українська громада в Петрограді, яка явочним порядком взяла на себе функції загальноукраїнського представництва, поставила перед Тимчасовим урядом лише вимоги заведення української мови в школах, призначення урядового комісара в українських справах, припинення репресій проти українців у Галичині тощо, то Центральна Рада буквально тими самими днями формулювала питання інакше, вимагаючи від уряду «широку автономію українських земель і зв'язати справу сеї автономії з інтересами нового ладу»¹².

Узгодити, а по можливості і гармонізувати різні точки зору на цю надзвичайної ваги проблему були покликані офіційні переговори між представниками Тимчасового уряду та УЦР.

У Києві питання про їх доцільність та процедуру вперше розглянули учасники III Загальних зборів Ради. На їхню думку, головним завданням офіційної київської делегації, яку планувалося направити до столиці, мало б стати «з'ясування відношення петроградського уряду до жадань українського організованого народу». Через день, 9 травня, Рада (див. додаток 2.3) разом з новообраними членами Українського генерального військового комітету (УГВК) дійшли висновку про доцільність розпочати відповідні переговори з центральним урядом та з Петроградською Радою робітничих та солдатських депутатів. Основна мета переговорів — добитися від Тимчасового уряду видання спеціальної декларації, яка б визнавала «в принципі» право «українського народу на національно-персональну автономію». Скласти детальний «наказ» для делегації, сформувавши її персональний склад було доручено Виконкому Ради.

Останній впорав з цим завданням успішно: до тексту наказу увійшло 13 пунктів, 12 з яких не мали жодного значення, як делікатно зауважив сучасний нам дослідник, «якби перша вимога була виконана». Крім того, схвалили написані особисто М. Грушевським тексти декларацій від імені Тимчасового уряду в справі автономії України і у справі утворення *Крайової Ради та Крайового комісарства*¹³.

13 травня делегація виїхала до столиці. До її складу було включено 10 осіб, а саме: В. Винниченка, С. Єфремова, М. Ковалевського, Д. Одинця, Д. Коробенка, С. Письменного, О. Пількевича, А. Чернявського, Д. Ровинського, І. Сніжного. Перед членами делегації було поставлено завдання домагатися вирішення взаємопов'язаних проб-

лем: видання урядом акта про принципову згоду на національно-територіальний устрій України; призначення комісара у справах України при Тимчасовому уряді; згоди на «постановку» українського питання на майбутній Міровій конференції; призначення урядового комісара «на всю Україну з краєвою при ньому Радою»; «виділення окремих українських частин в тилу і на фронті»; українізації учбових округ та системи освіти; фінансування «культурно-національних потреб українського народу»; «утворення українського міністерства чи статс-секретаріату при правительстві»; «усунення владик-великоросів»; введення українців до складу урядового Петроградського телеграфного агентства тощо¹⁴. Учасники III сесії ухвалили і проект декларації, з яким, на їхню думку, мав би виступити Тимчасовий уряд у справі автономії України. В проекті наголошувалося, що український народ, який добровільно об'єднався з московською державою, був «самовільно та незаконно» позбавлений своїх автономних прав. У зв'язку з поваленням режиму Романових, читаємо в документі, Тимчасовий уряд мав би заявити, що він вважає «совершенно справедливым и основательным возобновление украинской автономии... всемерно способствовать ее осуществлению, предоставляя санкцию автономии Украины Всероссийскому Учредительному собранию»¹⁵.

16 травня відповідний офіційний документ «Про особливу увагу Тимчасовому Уряду й російській демократії: Докладна записка Української Центральної Ради Коаліційному Міністерству та Виконавчому Комітетові Ради Робітничих та солдатських Депутатів» під час офіційної аудієнції було передано голові кабінету князю Львову¹⁶. Ще через декілька днів — 20–21 травня — українські домагання обговорювалися київською делегацією разом із членами спеціальної урядової комісії. Урядовці повідомили, що «задовольнити вимоги Української Центральної ради неможливо». У відповідь київські «ходоки» зробили не менш принципову заяву: «В такім разі Центральна рада не може відповідати за лад та спокій на Україні»¹⁷. Тими ж днями — 19 травня — до Києва завітав військовий міністр Олександр Керенський¹⁸. Під час урочистої зустрічі у приміщенні Педагогічного музею — осередку УЦР, на пряме запитання свого старого товариша по масонській ложі, голови Ради М. Грушевського: чи підтримує центральний уряд українське прагнення до автономії? — О. Керенський дав ухильну відповідь. «Се питання ще

не піднімалось в Петрограді, — передавав слова міністра репортер «Вістей з УЦР», — і він (Керенський. — Д.Я.) не знайомий з поглядами своїх товаришів, не перебалакавши з ними, не може сказати щось певне. В усякому разі, — записував далі журналіст, — його особисті погляди добре відомі. Він (Керенський. — Д.Я.) може категорично заявити, що в Тимчасовому уряді є стремління зробити все, що можливо, все, що «по долгу і совісті» вони можуть вважати можливим в тім і що до автономії України». Поговоривши деякий час про «тяжке становище Тимчасового уряду», який «має намір рахуватися з поглядами всієї країни», про неможливість негайного вирішення урядом питань, які належать виключно до сфери компетенції майбутніх Всеросійських Установчих Зборів, О. Керенський зробив заяву такого змісту. «Я бачу небезпеку не в рухові, а в нетерпеливості, з якою мені приходиться змагатись і в руській демократії. Але в усякому разі, — запевнив присутніх міністр, — я остаюсь Вашим другом і все, що можна зробити, буде зроблено»¹⁹.

Згідно з іншим джерелом, на закінчення промови петроградський візитер заявив: «Я вірю, що український народ об'єднається з російським народом, і вони обидва, спільно працюючи, дійдуть до кращої будуччини і що всі українські домагання будуть здійснені Установчими Зборами»²⁰.

На іншому зібранні — цього разу з представниками політичних партій, громадських та інших організацій, яке відбулося 21 травня в приміщенні Оперного театру, — міністр, соціаліст та масон Олександр Керенський наголосив на «прагненні революційних сил» створити «велику Росію» за допомогою не терору, але «ентузіазму трудових мас». Оратор запевнив присутніх у тому, що «ми не зрадімо ідеї соціалізму», «у нас немає таємних думок і таємних завдань». Разом з тим промовець застеріг від спроб в явочному порядку «взяти права, які можуть надати тільки Установчі Збори»²¹, тобто практично відхилив усі вимоги українців і головну з них — створення Федеративної Російської Республіки. Саме на цій підставі один з відомих дослідників проблеми зробив висновок про те, що «Олександр Керенський не мав на думці дійсну автономію України, але радше давнє царське генерал-губернаторство початку XVIII ст.»²².

Цю позицію О. Керенський розвинув під час зустрічі з керівництвом Ради та її лідером, своїм давнім «приятелем» та соратником по «передвоєнних революційних рядах». Міністр вказував на те, «що він стоїть на тім, аби ми зачекали з автономією до Всеросійських

Установчих Зборів, бо наша нетерпеливість в здійсненні національних постулатів являється небезпекою для нового ладу, і були обережні з федеративним постулатом, бо він викликає підозріння, що за ним в дійсності стоїть гасло повного відділення від Росії»²³.

Немає де правди діти: вже на цьому етапі діалог Петрограда і Києва нагадував діалог глухого і німого. Це зайвий раз підтвердили події останніх днів травня, коли до справи українського державотворення безпосередньо долучилися учасники I Всеукраїнського селянського з'їзду. 2000 його делегатів підтримали позицію свого лідера М. Грушевського, який зазначив, що хоча «статуту автономії ми не встигли виробити, але ми не хочемо відриватись від Росії, а бути з нею в федерації, щоб не було пануючого народу, щоб не лишився царський порядок — централізм»²⁴. На цьому тлі пропозиції з'їзду доручити УЦР розробити Статут української автономії, скликати конференцію представників «недержавних» народів та український територіальний з'їзд і провести негайну ж українізацію всіх громадських інституцій та органів самоврядування²⁵ були цілком логічними й послідовними. В резолюції «Про відношення до Тимчасового уряду» з'їзд зажадав «негайного задоволення домагань» УЦР. Другий пункт резолюції містив підтримку з'їздом «встановлення в Росії федеративно-демократичної республіки з національно-територіальною автономією України та забезпечення прав національних меншостей». Резолюція також закликала УЦР спільно з Всеукраїнською Радою селянських депутатів «негайно» розробити проект положення про федеративно-демократичний устрій Російської республіки та автономний устрій України, негайно ж «кликати з'їзд «представників других народів та країв, що домагаються федеративно-демократичного устрою». Делегати з'їзду зажадали й «прискорення організації українських територіальних (крайових) зборів». Інша резолюція — «Про відношення до війни» містила вимогу, щоби після закінчення світової війни «український народ міг... жити національним життям в цілості, неподілений між різними державами»²⁶.

Делегати I Всеукраїнського селянського з'їзду вирішили і ряд важливих для подальшої долі національного руху організаційних питань. Ними було обрано представницький орган — Тимчасовий Центральний Комітет Української Селянської Спілки у складі 15 осіб (див. додаток 2.4), усі члени якого увійшли до складу Всеукраїнської Ради селянських депутатів, а ця остання — до складу УЦР «з правом рішального голосу».

Об'єктивно І Всеукраїнський селянський з'їзд вирішив й інше принципово важливе політичне завдання. Він надав потужного імпульсу подальшому розширенню соціальної бази національно-соціалістичного руху. Власне, це добре розуміли його організатори та натхненники. «...В організації селянства, — підкреслив Михайло Грушевський у вступній промові під час відкриття з'їзду, — лежить успіх тої праці, яку провадить Центральна Рада»²⁷.

Етапною в долі українського руху стала чергова сесія УЦР, яка відкрила свої засідання 1 червня. По-перше, її учасники (див. додаток 2.5) ставили за мету проаналізувати діяльність Ради та її місцевих організацій за час, що минув після Всеукраїнського національного конгресу; по-друге, вирішити питання про «організацію З'їзду представників тих народів, що домагаються автономії і федерації»; по-третє, доповнити та затвердити склад як самої Ради, так і її Виконавчого комітету.

Але центральним, найважливішим питанням порядку денного стало обговорення звіту делегації УЦР про переговори з Тимчасовим урядом. Характер дискусії засвідчив, що керівництво УЦР свідомо обрало шлях не компромісу, а подальшої радикалізації своїх вимог і дій²⁸. Це, між іншим, мало своїм наслідком посилення активності радикальних українських політичних груп, які посідали місце на крайньому фланзі національного руху. *Національний український табір остаточно розколовся на три частини: помірковано-консервативну, радикально-соціалістичну та радикально-самостійницьку.*

«В ході переговорів, — твердив з трибуни сесії В. Винниченко, — з'ясувалось, що уряд вирішив нічого не давати; одпустити делегацію «ні з чим». Наслідком закритого засідання, в якому брали участь і всі члени Всеукраїнської Ради селянських депутатів, було ухвалено резолюцію, внесену фракцією УПСР. «Уряд свідомо пішов всупереч інтересів трудового народу на Україні, — йшлося в документі, — а також власним заявам про признання права народів на самовизначення». Виходячи з цього, учасники зборів ухвалили:

«1. Звернутися до всього українського народу з закликом організуватися і приступити до закладання підвалин автономного ладу на Україні.

2. Центральна Рада вважає за потрібне негайно видати до українського народу універсал, в якому має вияснити суть домагань української демократії... а також ті завдання, що стоять перед нею в

творенню автономного ладу на Україні разом з іншими національностями Української Землі.

3. Загальні Збори визнають, що Центральна Рада вжила всіх заходів, щоб порозумітися з Тимчасовим Російським урядом в справі оголошення принципу автономії України, і з огляду на те, що стихійний зріст українського руху набирає все більших розмірів, що відмова Тимчасовим Урядом може той рух направити по небажаному напрямку, Українська Центральна Рада постановляє тепер же з більшим напруженням сил стати до організації і направлення того руху, щоб не довести Край і всю Росію до анархії і занепаду здобутків революції»²⁹.

1 червня петроградський уряд офіційно і публічно підтримав позицію О. Керенського, висловлену ним під час травневого візиту до української столиці. По-перше, члени Тимчасового уряду взагалі відмовилися визнати УЦР виразником волі всього українського народу, оскільки вона, мовляв, не обиралася всенародним голосуванням. Аргумент, нема де правди діти, сильний. Йому намагалися протиставити міркування про те, що, мовляв, сам Тимчасовий уряд сам не був створений на основі всенародного голосування. Саме тому йому нібито було безглуздо вимагати того ж від УЦР. Але такі аргументи не спрацьовували: політична теорія не передбачала *обрання* уряду прямим голосуванням народу. Обирався лише представницький орган, який повинен був і *призначити* уряд. По-друге, існували й зовнішні причини, внаслідок яких Тимчасовий уряд не йшов на визнання домагань УЦР. Це — хиткість позицій самого уряду, небажання захопити інші народи до самовизначення, прагнення запобігти дальшому ускладненню стосунків з Президією Всеросійської Ради Робітничих, Солдатських та Селянських Депутатів. Насправді ж, небажання уряду задовольнити гранично обмежені вимоги української сторони було зумовлено обставинами військового часу та геополітичними міркуваннями: побоювання втратити Чорноморське узбережжя (що означало би втрату можливості виходу до проток), українські ресурси (вугілля, залізну руду, продовольство) та українську індустрію взагалі³⁰.

3 червня офіційну позицію Петрограда було викладено в київських газетах. На їхніх шпальтах було надруковано телеграму Голови Української Національної Ради в Петрограді П. Стебницького, датовану першим днем місяця. «Вислухавши доклад по заяві Української Центральної Ради про автономію України і про негайне здійснення деяких форм урядування в

українських губерніях, — ішлося в телеграмі, — Тимчасовий уряд не визнав можливим задовольнити побажання Ради, бо всі справи, зв'язані з автономією України й інших місцевостей держави, можуть бути розв'язані лише Установчими Зборами».

Реакція українських кіл була аж надто прохолодною. «Свято революції скінчилось, настає грізний час»³¹, — проголосив з трибуни селянського з'їзду голова Центральної Ради. «Нова Рада» тими днями писала: «Перші вістки, які маємо сьогодні... загалом не можна назвати втішними». Оцінюючи діяльність урядової комісії, до якої було включено заступників міністра внутрішніх справ Щепкіна (голова) та Леонтьєва, а також представника Міністерства закордонних справ та Юридичної наради при уряді професора С. Котляревського — «осіб цілковито байдужих до долі недержавних народів Росії», — газета прямо вказувала, що комісія «виявила нерішучість і навіть побоювання перед домаганнями українців» і в тих питаннях, вирішення яких було погоджено під час відвідин Києва О. Керенським. Загальний висновок щодо результатів переговорів було сформульовано так: «автономія України, очевидно, страшніше для Росії, ніж всеросійська анархія»³².

Таким чином, можна констатувати, що суть розбіжностей між УЦР та Тимчасовим урядом на цьому етапі їх взаємовідносин полягала ось у чому. Коаліційний уряд, побоюючись порушити хистку рівновагу між членами кабінету — представниками соціалістичних і несоціалістичних партій, погоджувався «визнати» право націй на самовизначення в майбутньому. УЦР, зі свого боку, наголошувала на тому, що це право Україною вже реалізовано, зокрема в рішеннях Національного Конгресу. Форма самовизначення — автономія у складі Російської демократичної федеративної республіки.

Зауважимо ще на одну обставину. Автори згадуваної «Докладної записки» — чи не вперше на офіційному рівні — виклали суть основного, на їхню думку, конфлікту в Україні. За їхніми словами, домагання УЦР — далі — більше — наштовхуються на затятий опір панівних у Краї неукраїнських верств населення. Йшлося про капітал промисловий — російсько-єврейсько-французький, аграрний — польсько-російський, а також про неукраїнський за своїм складом адміністративний апарат³³.

Таким чином, ідеологи УЦР, автори «Докладної записки» Тимчасовому урядові зробили перший крок у напрямі переведення загальнополітичного конфлікту шляхів та методів перебудови державного,

економічного та соціального буття народів новонародженої Російської Республіки в площину конфлікту національно-соціального. Іншими словами, автори документа сформулювали новий засадничий ідеологічний постулат: в основі всіх існуючих суспільних конфліктів в Україні лежить передовсім конфлікт між українською нацією, нацією сільських трударів, міського пролетаріату, дрібних службовців та міщан, з одного боку, та всіма іншими «нетрудовими» групами населення України, передовсім росіянами, євреями, поляками — з другого.

Цей теоретичний постулат мав своїм наслідком остаточну відмову лідерів Ради від принципу всенародного представництва, тобто її формування на основі загального, рівного, таємного і безпосереднього виборчого права. Центральна Рада мала стати, за формулою М. Грушевського, «морально-сильним національним представництвом», яке повинно було бути посилене «класовим представництвом»³⁴.

Треба зауважити, що взаємовідносини між центром — Петровградом — і так званими «національними районами» не могли не загостритися і внаслідок відомих рішень щодо права на автономний устрій та інші права національностей, ухвалених черговим з'їздом провідної партії правлячої коаліції в Росії — партії конституційних демократів. Нагадаємо, що в цій царині з'їзд ухвалив два рішення. Перше — доручив своєму Центральному комітетові розробити та внести на розгляд наступного партійного форуму доповнення до програми партії з національного питання. Друге — з'їзд вніс зміни до §§ 11, 12, 24, 25 програми партії. Суть змін полягала в тому, що російська мова як «загальнодержавна» повинна була й надалі залишатися мовою центральних державних установ та збройних сил. Використання «місцевих» говірок в органах державної влади нижчих рівнів лише «допускалося» за умов законодавчого захисту російської мови. Навчання «національними» мовами дозволялося лише на рівні початкової школи. Крім того, внесені до кадетської програми зміни передбачали можливість надання органам місцевого самоврядування (тобто крайовим та губернським земствам) права так званої «провінційної автономії», тобто можливості подання спільних клопотань з тих чи інших питань їх компетенції до центральних установ та видання актів нормативного характеру в деяких сферах господарської та культурологічної діяльності. При цьому конституційно-демократична партія вважала за необхідне

надати центральній владі право скасування зазначених нормативних актів у випадках, якщо вони «порушують встановлені загальнодержавною конституцією межі автономії»³⁵.

Нема потреби говорити, що ці принципи могли б бути з ентузіазмом сприйняті як єдино бажані та можливі ще навіть у січні або лютому 1917 року. Але календар відраховував останні дні травня...

Не можна сказати, що Тимчасовий уряд не розумів усієї складності проблем, які стояли перед країною, в тому числі в царині національно-державного устрою³⁶. Формально то була, мабуть, бездоганна позиція: члени уряду не хотіли ні в який спосіб вийти за межі мандата, наданого їм при формуванні кабінету, за межі існуючого на той час правового простору. Але це прагнення дедалі більше наштовхувалося на політичні реалії, передбачити виникнення яких на початку березня було неможливо. Прагнучи компенсувати цю обставину, слабкість своїх позицій, хоч в якийсь прийнятний спосіб гармонізувати вимоги закону та політичні реалії, які вже не вписувалися в існуючі правові норми, волюючи не втратити контролю над ситуацією на місцях, уряд вдався до тактики фактичного саботажу переговорів з керівниками українського руху.

Позиція останніх еволюціонувала буквально на очах. Головний напрям змін — радикалізація вимог, їх дедалі відчутніший радикально-соціалістичний присмак.

Це засвідчили перші дні роботи всеукраїнської конференції найчисельнішої і найвпливовішої політичної партії у Центральній Раді — українських соціалістів-революціонерів. У резолюціях «Про національну справу», «Про відношення до Тимчасового Російського Уряду», «Про відношення до війни», «Про відношення до війська», «Про земельну справу» та «Про фракцію УПСР в Центральній Раді» партія М. Грушевського визначила свої стратегічні й тактичні політичні вимоги та цілі. До перших належали — «персонально-національна автономія» як найкращий спосіб полагодження національних стосунків «в межах буржуазного ладу» (курсив наш. — Д.Я.). Після завершення світової війни пропонувалося проведення плебісциту серед українців «по обох боках кордону» з питання про їх подальше «політичне становище», тобто подальше існування в об'єднаній українській державі. Ще три принципові вимоги — перетворення Росії на федерацію «територіально-національних автономних одиниць з забезпеченням в їх межах прав національних меншостей», скликання «в порозумінні з іншими народами

України» територіальних зборів для затвердження Статуту України та скликання загальноросійського конгресу «в справі утворення федерації».

Конкретні вимоги конференції УПСР 3–6 червня в сфері внутрішньополітичній мали цілком більшовицьке забарвлення — як за термінологією, так і за способами реалізації. Це і ліквідація коаліційного міністерства в Петрограді, і створення уряду виключно з представників так званої «революційної демократії»; «мир без анексій і контрибуцій на основі самовизначення народів»; оголошення таємних договорів і знищення таємної дипломатії; скасування інституту постійної армії і гуртування існуючого українського війська «під прапором партії» (курсив наш. — Д.Я.); скасування приватної власності на землю і запровадження «зразкових господарств»; заведення державного обрахування і передача надр «у власність народу» тощо³⁷. Очевидно, що всі ці й інші вимоги ухвалювалися, як-то кажуть, «з голосу», без ґрунтовного опрацювання, без відчуття історичної відповідальності за наслідки їх реалізації.

Тенденцію закріпив II Всеукраїнський військовий з'їзд (5–11 червня)³⁸. Хоча його делегати — 2,5 тис. посланців від «1 млн 600 тис. озброєного народу» — всупереч тиску деяких радикально налаштованих сил та їх представників поза межами УЦР рішуче відкинули ідею проголошення державної самостійності України, вони беззастережно підтримали позицію, висловлену В. Винниченком на вечірньому засіданні 7 червня. «...Ми ще не готові до цього, — говорив заступник голови УЦР, — ми міцно приросли до Росії за 270 років спільного життя... Інших домагань, крім автономії, ми не можемо зараз пред'явити», — наголошував лідер українських соціал-демократів, пояснюючи, що автономія означає для України право законодавчої ініціативи і видання законів з правом власного їх скасування. Власне, на цій позиції стояв і голова УЦР М. Грушевський. «Ми самовизначимося і прийдемо на Російські Установчі Збори, якщо вони колись відбудуться, лише за юридичною санкцією», — заявив він³⁹. Цю точку зору поділяв й інший впливовий діяч — С. Єфремов, який вважав «самостійницькі мрії утопічною фантазією», наголошував на «неготовності» України до самостійного державницького буття⁴⁰.

Проте слід зазначити, що рядові учасники руху були настроєні радикальніше. Так, делегати військового з'їзду на закритому засіданні 8 червня прямо заявили, що «Тимчасовий уряд цілковито не розуміє національних відносин на Україні». А це, в свою чергу, призводить до

«загострення національних конфліктів». У зв'язку з цим II військовий з'їзд зажадав скасування постанови уряду від 3 червня та негайного визнання домагань УЦР. Остання, на думку делегатів, повинна «в цій справі до Уряду більше не звертатись і негайно приступити до твердої організації краю в згоді з національними меншостями». Іншими словами, це означало заклик до Центральної Ради втілити в життя засадничі принципи автономного устрою України *de facto*⁴¹.

Ця установка і була реалізована. За В. Верстюком, робота над документом тривала рівно тиждень. Підготували два проекти. Перший — стислий і надзвичайно радикальний — створили однопартійці голови УЦР. Другий проект вийшов з-під пера неперевершеного стиліста В. Винниченка. За словами М. Грушевського, цей автор, «звичайно дуже поміркований в національних домаганнях, сим разом унісся настроями хвилі і написав свій начерк в таких різких тонах, що присутній Єфремов рішуче запротестував, вважаючи такий напрям чистим авантюризмом, і заявив, що не тільки в редакції його брати участь не хоче і не підпише, але й у президії ради не останеться. Винниченко, — читаємо далі у «споминах» голови УЦР, — заявив повну готовність «вигладити». Гладили документ так, що, як із жалем потім говорив один з молодих членів редакційного комітету від генерального військового комітету прапорщик Потішко, тільки й остався заголовок «Універсал». Дійсно, — підсумовував М. Грушевський, — деяка загальність і невиразність в стилізації з'явилася як наслідок сеї операції: але як показало все дальше — загальний енергійний тон при деякій невиразності, неконкретності формулювання програми акції саме приготився і зробив таке враження як треба»⁴².

Ініціатори акції перебували в стані надзвичайного напруження. За словами М. Ковалевського, М. Грушевський та В. Винниченко переконали Сергія Єфремова підписати I Універсал: «Грушевський нервово перебирав свою срібну бороду і, врешті, нетерпляче поклав перед Єфремовим текст I Універсалу, показуючи пальцем на найважливішу частину тексту, в якому проголошувалась автономія України... Єфремов ще раз подумав, ще раз перечитав текст проекту і нарешті підписав його, а потім сказав: «Ми приймаємо на себе велику відповідальність»⁴³. Текст Універсалу (див. додаток 1.11) було оголошено та ухвалено — замість запланованих виборів УГВК — під традиційний спів «Заповіту» на вечірньому засіданні II Всеукраїнського військового з'їзду 10 червня⁴⁴.

Дослідники оцінювали значення цього історичного документа, як правило, надзвичайно схвально. Наведемо лише один приклад. «I Універсал становить переломову дату в історії визвольних змагань України. Ним Українська Центральна Рада почала реалізовувати право на самовизначення української нації й сама приступила до творення свого державного автономного ладу», — писав К. Костів. І додавав: «За найістотнішу частину I Універсалу з політично-державного погляду треба вважати проголошення автономної України та ствердження волі її населення словами: «*Віднині самі будемо творити наше життя*». I Універсал, — стверджував дослідник, — це «рішучий крок до об'єднання українського народу на платформі загальних інтересів нації, а не на обмежених і мінливих програмах поодиноких українських партій». Нарешті, — підбивав підсумок К. Костів, — I Універсал «здебільшого становить конституційний документ, що кладе підвалини для державного устрою відновленої Української держави»⁴⁵. На думку В. Верстюка, документ «цілком відповідав обраній Центральною Радою... тактиці: ні бунту, ні покори» і взагалі «дозволив з честю вийти з того складного політичного становища, в яке вона була поставлена Тимчасовим урядом»⁴⁶. Ба більше: I Універсал — «перший крок і перша перемога на шляху відродження Української держави»⁴⁷.

Можна почути і більш обережні висновки: «Справді, проголосити самостійність України і не почати її здійснювати було б річчю абсолютно несерйозною. А для того, щоб почати здійснювати державну самостійність, Центральна Рада була занадто слаба і фізично, і фінансово, і політично»⁴⁸. Та й взагалі: як доводить неупереджений аналіз, на відміну, скажімо, від пізніших декларацій Генерального Секретаріату, всі Універсали оперували головним чином не правовими, а політичними означеннями. Іншими словами, головними рисами їх були правова невизначеність, політично-пропагандистський характер, вони були розраховані на переговорний процес з петроградським центром»⁴⁹.

Попри все своє гучне пропагандистсько-агітаційне значення, I Універсал не виконав свого головного завдання (якщо воно взагалі перед ним ставилося): він не став фактором консолідації строкатого і значною мірою вже незворотного розколотого суспільства. Навпаки, він завдав непоправного удару щойно народженому загальнодемократичному рухові в Україні.

Ще один фатальний наслідок його появи на світ — поглиблення розколу серед української політичної еліти, представники якої брали

діяльну участь у формуванні таємної політики в Росії протягом усієї передвоєнної доби. Ось як писав про це М. Грушевський: «Пригадали мене собі після довгої перерви і браття-масони. Я був запитаний телефоном, чи не схотів би прийняти участь у відновленій діяльності ложі. Маю те враження, що ложа, може, й не переривала своєї діяльності, але ж перервала тільки зв'язки перед тим зі мною, і тепер, коли я раптом вплив на такій показній позиції, браття захотіли використати старі зв'язки напровадяке. Масонська організація працювала широко, вона здійснювала свій здавна прийнятий тактичний план при всякого роду політичних можливостях використовувати свої зв'язки й проводити своїх людей на впливові становища. Заміщення вищих позицій — і столичних, і київських (тут се для мене було особливо ясно) — стояли в очевиднім зв'язку з масонською організацією, наприклад, судові пости заміщав Керенський з Григоровичем-Барським перед усіма «братами». Отже, вважали потрібним використати й мене. Перші збори одначе мали характер обережного помацування та й формально не вдались...

Се було друге засідання після I Універсалу, на котре мене викликали (в хаті Штейнгеля). Рядом обережних, «наводящих» запитань мене, очевидно, хотіли опам'ятати, щоб я не заривався в українській політиці. Штейнгель, наприклад, питав мене, чи не перебільшую я свідомості української людности — чи можна собі уявити, щоб селянство свідомо ставилося до гасел, голошених Ц. радою, і сумнівно хитав головою над моїми, мовляв, оптимістичними поглядами⁵⁰. Очевидно, мене після цього признали непопутчиком, більше не кликали і замкнулися передо мною назавсідги»⁵¹.

Круто розійшлися не лише офіційний Петроград та правлячі в країні масонські кола, з одного боку, і офіційний Київ та національно-соціалістичний український рух, з другого. Не менша прірва утворилася і в стосунках «братів по класу» — лідерів різноманітних представницьких громадських організацій. Член виконкому Всеукраїнської ради селянських депутатів Гордієнко пригадував обставини візиту до селянського Всеросійського виконкому: Універсал «зробив враження розірваної бомби. Обурення було страшне. Не хотіли навіть читати Універсалу, кажучи, що досить одного слова «Універсал», який вказує, що Центральна рада бере на себе функції верховної влади. Нам закидали в нелояльності... Закидали в анархізмі. Мякотін заявив, що він добре знає Україну, що народ український остаточно обрусів і автономії не хоче, що сього домагається лише купа інтелігенції»⁵².

Отож, головний фатальний наслідок, який урешті-решт став однією з ключових причин поразки спроби демократичної трансформації Російської імперії, полягав у тому, що відносини між російськими та українськими демократичними несоціалістичними силами зіпсувалися остаточно і назавжди.

¹ Грушевський М. Спомини // Київ.— 1989.— № 9.— С. 128. Матеріали сесії див.: УЦР...—С. 69—74.

² Вісті з Української Центральної Ради.— 1917.— № 5.— Май.

³ Копиленко О., Копиленко М. Держава і право України.—С.19.

⁴ Грушевський М. Спомини // Київ.— 1989.— № 9.— С. 130.

⁵ Нова Рада.—1917.— 28 мая.

⁶ Там само. 25 квітня.

⁷ Там само. 7 мая. Цікаво, що за два тижні перед з'їздом В. Винниченка вказував на небезпеку, пов'язану із створенням української армії, застерігав проти її формування тощо. Див.: Грушевський М. Спомини // Київ.— 1989.— № 9.— С. 126.

⁸ Це сталося всупереч бажанням В. Винниченка, який «з весни 1917 р. вперто доводив, що на шляху до нового ладу регулярної армії не потрібно, її функції успішно візьме на себе народна міліція». Див: Солдатенко В. Еволюція суспільно-політичних поглядів В.К. Винниченка... // Український історичний журнал.— 1994.— № 6.— С. 20. Про деякі подробиці особистої боротьби між В. Винниченком та М.Міхновським, який обстоював принципово іншу позицію, боротьби, що врешті-решт мала надзвичайно серйозні негативні наслідки для долі українських збройних сил, див.: Скоропадський П. Спогади. Кінець 1917 — грудень 1918.— Київ; Філадельфія.— 1995.— С. 127. М. Грушевський, із свого боку, кваліфікував погляди М. Міхновського як «фашистські». Див.: Грушевський М. Спомини // Київ.— 1989.— № 9.— С. 109, 134–136 та ін.

⁹ Нова Рада.— 1917.— 7 мая, 9 мая, 10 мая, 26 мая; Історія українського війська. В 2-х т.— Львів, 1936.— Т. 2.— С. 363. Щусь О. Всеукраїнські військові з'їзди.— С. 16 — 17. Грушевський М. Спомини // Київ.— 1989.— № 9.— С.112–114.

¹⁰ Нова Рада.— 1917.— 31 мая.

¹¹ УЦР...— С. 76–83.

¹² Грушевський М. Спомини // Київ.— 1989.— № 9.— С. 115–116.

¹³ Верстюк В. Українська Центральна Рада.— С. 139.

¹⁴ Костів К. Конституційні акти...— С. 31; Щусь О. Всеукраїнські військові з'їзди.— С. 27-28; УЦР...— С. 85–86.

¹⁵ Докл. див.: УЦР...— С. 86.

¹⁶ Як пригадував С. Бачинський, перша офіційна зустріч українців з новим прем'єром відбулася 31 березня. «Делегація, складена ad hoc (спеціально для цього випадку (лат.)— Д.Я.) у складі О. Лотоцького, М. Славинського, М. Корчинського, М. Чечеля, Гайдара та Лободи», яких мемуарист називає як керівників української фракції Петроградської ради робітничих та солдатських депутатів, була прийнята князем Львовим, висунула ряд вимог, «дуже мінімальних й недостатніх навіть для початків національного відродження». Див.: Визвольний шлях.— 1959.— № 1.— С. 35. Функції представника УЦР перед урядом намагався виконувати і «Український Національний Комітет в Петрограді» на чолі з О. Лотоцьким. Він був створений Українською Національною Радою, яка, в свою чергу, постала на 20-тисячній українській демонстрації, що відбулася в столиці 1 травня. Див.: Король Н. Очима звичайного учасника.— С. 1269.

¹⁷ УЦР...— С. 93. Звіт делегації УЦР див.: Там само. С. 98.

¹⁸ Під час цього візиту військового міністра відвідав також Севастополь, де зустрічався з представниками флотських комітетів та командуючим Чорноморським флотом адміралом О. Колчаком. Відомості М. Грушевського про те, що візит відбувся 21 травня, причому О. Керенський «до Ц. ради не заглядав» (див.: Грушевський М. Спомины // Київ.— 1989.— № 9.— С. 138) потребують додаткової аргументації.

¹⁹ Вісті з Української Центральної Ради.— 1917.— № 6.— Май.

²⁰ Нова Рада.— 1917.— 20 мая. Див. також: УЦР...— С. 90–92.

²¹ Нова Рада.— 1917.— 21 мая.

²² Нагаєвський І. Історія Української держави ХХ століття.— С. 86.

²³ Грушевський М. Спомины // Київ.— 1989.— № 9.— С. 138.

²⁴ Цит. за: Хміль І.В. Перший Всеукраїнський селянський з'їзд.— С. 35–36.

²⁵ Там само. С. 12.

²⁶ Там само. С. 14, 15.

²⁷ Нова Рада.— 1917.— 30 мая.

²⁸ Докл. див.: Грушевський М. Спомины // Київ.— 1989.— № 9.— С. 138–139 та ін.

²⁹ Нова Рада.— 1917.— 6 червня. Див. також: УЦР...— С. 99–101.

³⁰ Див. зокрема: Костів К. Конституційні акти...— С. 32.

³¹ Грушевський М. Спомины // Київ.— 1989.— № 9.— С. 142.

³² Див.: Нова Рада.— 1917.— 24 мая; Там само. 26 мая; Там само.— 6 червня; Там само.— 10 червня.

³³ Вісті з Української Центральної Ради.— 1917.— № 6. Май; Там само.— Листопад; Нова Рада.— 1917.— 13 мая; Там само.— 17 мая; Там само.— 20 мая.

³⁴ Грушевський М. Спомины // Київ.— 1989.— № 9.— С. 140.

³⁵ Нова Рада.— 1917.— 19 мая.

³⁶ Докл. див.: Старцев В. Внутренняя политика Временного правительства.— Л., 1982.— С. 7–112 та ін.

³⁷ Нова Рада.— 1917.— 9 червня.

³⁸ Про перебіг подій на з'їзді див., зокрема: Грушевський М. Спомины // Київ.— 1989.— № 10.— С. 125 — 127; Ковалів П. Український військовий з'їзд у Києві // Визвольний шлях.— 1967.— 7–8.— С. 909–913.

³⁹ Цит. за: Щусь О. Всеукраїнські військові з'їзди.— С. 35,36,37. Див. також: Історія українського війська.— Т. 2.— С. 364–366.

⁴⁰ Див.: Нова Рада.— 1917.— 7 червня.

⁴¹ Докл. див.: Там само.— 9 червня; 13 червня.

⁴² Грушевський М. Спомины // Київ.— 1989.— № 9.— С. 144–145. Це свідчення дозволяє заперечити В. Солдатенкові, який стверджував, що саме «Винниченкове розуміння перспектив будівництва української держави стало домінуючим у той час», і саме воно лежить в основі I-III Універсалів. Їх оригінали, як з'ясував цитований дослідник, збереглися і переходять у Центральному державному архіві громадських об'єднань (ф. 57, оп. 2, спр. 519, арк. 33–37).

⁴³ Цит. за: Мартос Б. М.С. Грушевський, яким я його знав // Визвольний здви України.— Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто.— 1989.— С. 203. — (Наукове товариство ім. Т. Шевченка. Бібліотека українознавства.— Т. 61).

⁴⁴ Упорядники збірки документів «УЦР...» подали його текст за варіантом, надрукованим у «Вістях Української Центральної Ради».— 1917.— № 9. Див.: УЦР...— С. 101–105.

⁴⁵ Костів К. Конституційні акти...— С. 39–41.

⁴⁶ Верстюк В. Українська Центральна Рада.— С. 152.

⁴⁷ Бевз Т. Формування Української Держави...— С. 16.

⁴⁸ Мартос. Перший Універсал Української Центральної Ради // Визвольний здви України.— Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто.— 1989.— С. 61.— (Наукове товариство ім. Т. Шевченка. Бібліотека українознавства.— Т. 61).

⁴⁹ Копиленко О., Копиленко М. Держава і право України.— С.17, 25, 26.

⁵⁰ Події наступних місяців показали, що барон Штейнгель був абсолютно правий, займаючи обережну — скажемо так — позицію в цьому питанні.

⁵¹ Грушевський М. Спомины // Київ.— 1989.— № 9.— С. 132–133. За свідченням М. Ковалевського, влітку 1917 р. «зорганізувалося в Києві масонське братство св. Андрія, яке не раз виступало з одвертою пропагандою приєднання України до політики Антанти ...у разі упадку російського уряду ... зорганізувавши свою армію, тримати б за допомогою цих держав південно-західний і південний фронти проти німців до закінчення війни».— Див.: Солуха П. Договір з Москвою проти Гетьмана Павла Скоропадського.— С. 163. Деякі цікаві подробиці про чільних українських діячів в ложах «вільних каменярів» див.: Береберова Н. Люди і ложи. Русские масоны ХХ столетия.— Харьков; 1997.— С. 146, 150, 162, 163, 166, 171, 178, 184, 185, 188 та ін.

⁵² УЦР...— С. 121. Про реакцію петроградських кіл див. також: Верстюк В. Українська Центральна Рада: навчальний посібник.— С. 154–156. В.Мякотін — відомий російський юрист, чільний діяч народно-соціалістичної партії.

§ 4. Від І Універсалу до падіння Тимчасового уряду (10 червня — 20 жовтня 1917 р.)

Більш як за тиждень — 18 червня — населення України дістало змогу ознайомитися з офіційною реакцією центрального уряду на непересічну подію — видання І Універсалу. Йдеться про декларацію «Від Тимчасового Уряду до Українського Народу». Апелюючи безпосередньо до «громадян України» (курсив наш. — Д.Я.), російський республіканський уряд заявив, що він існує виключно як «тимчасовий заступник влади революційної» і має виконати лише два завдання: «перевести країну через усі небезпечності» та «зібрати загальноросійські Установчі Збори». Уряд запевняв, що він вже розпочав «проводити в життя права культурного самовизначення і ... старається заглибити всі сліди пригнічення, які терпів цей народ», тобто українці. Декларація містила зобов'язання уряду «прийти згоди з громадськими демократичними організаціями України в справі всіх перехідних заходів, які в майбутньому часі можуть і повинні бути ухваленими, щоб забезпечити права українського народу в місцевому урядуванні, школі і суді...» Разом з тим уряд твердо заявляв: «повне перебудовання державного організму Росії і устрою загально-російської армії неможливі під вогнем зовнішніх ворогів, під час надзвичайно великої внутрішньої небезпеки для справи волі»¹.

«Цей маніфест, — писав у редакційній статті Сергій Єфремов, — можна вважати за поворотний пункт у відношенні урядових кругів до українського народу». На думку впливового українського політика, декларація Тимчасового уряду від 16 червня, призначення центральним урядом спеціальної комісії² у складі князя Урусова, Ольденбурга,

Кропоткіна, Бернацького, Демидова, Шликевича, Мякотіна, Авксентьєва та Короленка, що мала завданням «привести до ладу українсько-російські відносини»³, є свідченням готовності уряду до певного компромісу в українському питанні, і саме тому він із задоволенням сприйнятий у колах Центральної Ради⁴.

Сама ж Центральна Рада тим часом гарячково шукала виходу із непевної політико-правової ситуації, породженої проголошенням І Універсалу. Пікантність становища полягала в тому, що лідери УЦР, декларуючи на кожному кроці своє бажання діяти виключно в легальному, правовому полі, насправді за межі цього поля самі й вийшли. *Адже текст І Універсалу Центральної Ради було проголошено від її імені до офіційного затвердження на сесії цієї організації. Але ні Президія УЦР, ні будь-який інший її орган, згідно з цитованим вище регламентом роботи Ради, не мали права цього робити!*

Увечері 20 червня відкрилася V сесія українського передпарламенту⁵. Його члени були просто поставлені до відома щодо тексту І Універсалу та факту його видання⁶. Ні обговорення документа, ні голосування за усталеною на сесіях процедурою не відбулося. Різноманітні рішення сесії — про включення до складу Ради 130 представників, обраних на військовому з'їзді, обрання комісії «по скликанню з'їзду народів автономістів-федералістів», «по скликанню територіального з'їзду народів України», обговорення поточних подій — фактично відсунули на другий план таку важливу подію, як обрання 20 червня першої в історії України Конституційної комісії (див. додаток 2.6), яка дістала офіційну назву «Комісія для розробки проекту статуту автономної України», склад якої через декілька днів — 28 червня — було значно розширено (див. додаток 2.7).

23–24 червня на сесії Ради від імені Комісії виступив М. Шраг. 24 червня учасники сесії розглянули та ухвалили основний принцип організації Комісії з розробки проекту Статуту автономної України та інструкцію про порядок її зборів. Згідно з пунктом 1, до Комісії мало входити 100 осіб «з представників української і інших, що живуть на Україні, національностей». Передбачалося, що Комісія повинна формуватися за принципом «національно-пропорціонального представництва» націй, які становили на Україні не менше 1% населення (п.2); якщо відсоток менший, то такий національній групі надавалося право надіслати свого представника «лише по заявленню самої комісії». Таким чином, до складу Комісії мали увійти:

71 українець, 11 росіян, 8 євреїв, 2 німці, 2 поляки, по 1 білорусу, татарину, молдавани, чеху, греку і болгарину (п. 3). У додатках до цього пункту зазначалося: «ті національності, що мають об'єднуючі національні організації ... надсилають представників від того об'єднуючого органу». Встановлювалось також «бажане» представництво від комітетів російських політичних партій і громадських організацій тощо⁷.

У сесія УЦР встановила також, що Комісія має розпочати свою діяльність «зараз же, як тільки збереться 50 чоловік її складу, ... не чекаючи поки вибори до неї будуть закончені», але не пізніше 10 липня. Було визначено і порядок формування керівного складу Комісії — Президії. До її складу мали увійти 30 членів, обраних сесією УЦР (п. 4). На Президію передовсім покладалися завдання підготувати необхідні матеріали, виробити попередній план роботи Комісії та проект «Наказу» їй, а також, разом з Секретаріатом Ц(ентральної) Ради і останніми обраними членами майбутньої Комісії скликати саму Комісію не пізніше 10 липня 1917 р. (п. 6).

23 червня учасники V сесії УЦР були поставлені ще й перед фактом вирішення за їхніми спинами питання, яке могло належати до компетенції тільки Українських Установчих Зборів або українського парламенту, обраного на підставі загального виборчого права. Натомість, Голова Ради М. Грушевський просто собі «представив» «дитину революції — тимчасове українське правительство» (вислів М. Ковалевського) — Генеральний Секретаріат⁸, сформований Виконкомом ще 15 червня (див. додаток 2.8).

У вступній промові лідер УЦР намагався пояснити присутнім «причину» утворення Генерального Секретаріату до сесії Ради. За висловом голови УЦР, українці зрозуміли, що діяльність як Ради, так і її виконавчого органу «може розвиватися тільки під умовою, коли центральна рада перестане бути виключно національним органом, а з тим і її ген[еральний] секретаріат стане авторитетною владою не тільки для тих, що добровільно його признаватимуть як свою національну владу, а обов'язково для всієї людності». Щодо цього випадку, як це з ним було не так уже й рідко, М. Грушевський надалі суперечив сам собі. За його словами, крайовий уряд «ані адміністраційної машини України царської формації не міг опанувати, ані своєї окремої сфери ділання не потрапив собі вимежувати, і се засуджувало Ц. раду на гострий хронічний конфлікт з центром, розтятий, а не розв'язаний октябрським більшовицьким переворотом»⁹.

Точка зору голови УЦР, його прихильників, які, як завжди, мотивували необхідність такого кроку посиланнями на «революційну доцільність», не дістала, як це звичайно бувало, односпайної підтримки. Наприклад, О. Шульгин справедливо вказав на ту просту обставину, що національні меншини не брали участі у формуванні Ради, і, отже, Генеральний Секретаріат не може претендувати на статус бодай тимчасового українського уряду. Крім того, він цілком справедливо вважав, що найважливішим правом Ради є не стільки право творити різноманітні інституції, скільки право «veto» на рішення центрального петроградського уряду стосовно України¹⁰.

Резолюція з цього питання, внесена фракцією УСДРП і схвалена 23 червня учасниками зборів, хоча і затверджувала склад Генерального Секретаріату, разом з тим вітала його створення лише «в принципі» та вимагала «якнайскоршого» проголошення декларації його діяльності. Політична доцільність революційної доби знову була поставлена і понад правом, і понад законом, зрештою — і понад багатонаціональним суспільством, котре ще не встигло оговтатися від ефекту, який справив І Універсал.

Не можна сказати, що лідери Ради цього не розуміли. Навпаки. В доповіді В. Винниченка, проголошеній в сесійному залі 27 червня, прямо говорилося: «...Ми поки що представники довіряє не всього цілого, а тільки певної частини його...». «Поки ці частини не злились в одне ціле, — справедливо зауважив В. Винниченко, — процес нашого формування теж не скінчився. А через те, — продовжував він, — не закінчився і процес перетворення моральної влади в публічно-правову, повномочну, з усіма властивими їй компетенціями, функціями і апаратами».

У промові В. Винниченка містилися й інші принципові положення. Наприклад, чи не головним завданням Генерального Секретаріату він вважав «прискорення» та «допомогу» критичному переходовому моменту, який переживало суспільство. Лідер УСДРП підкреслював також, що Секретаріат є не чим іншим, як виконавчим органом УЦР, якому остання передає всю повноту влади в цій сфері, тобто в сфері будівництва правової демократичної української держави.

У цитованій промові В. Винниченко зробив ще один надзвичайної політичної ваги висновок. Він прямо сказав про таку важливу рису українського руху, як прагнення його «об'єднати українську демократію на

грунті тільки національно-політичних домагань». Але життя довело обмеженість такої політики, і саме тому Центральна Рада, за словами Винниченка, «мусила поширити свою платформу за рахунок включення до неї економічних та соціальних питань. Саме таким чином Рада «мусила стати» національним Союзом, в якому мають освітлюватись і розрішатись всі ті питання, які висуває життя». Останнє, на думку В. Винниченка, виявляє необхідність формування Генерального Секретаріату «як необхідної шаблони» на шляху до створення такого представницького органу, як УЦР. І саме тому, твердив промовець, — інститут Генерального секретаріату «має охоплювати всі потреби українського народу, а насамперед ті, які найголосніше заявляють про себе». До речі, серед останніх В. Винниченко червоним рядочком відзначав «недостатню політичну та національну свідомість народних мас». На його думку, саме ця несвідомість є водночас і найбільшою загрозою як загальним здобуткам революції, так і створенню автономної України¹¹.

Аргументи Винниченка не переконали учасників сесії. Рішуче налаштований член фракції радикал-демократів Бойко від імені товаришів по партії запропонував «прийняти з задоволенням» заяву Генсекретаріату про план його діяльності; обережний есдек Гермайзе запропонував «відложить обмірковання декларації»; натхненний есер Ковалевський кваліфікував її як «висновок соціалістичної і демократичної думки», але наголосив, що чи не найголовнішим завданням Секретаріату повинно стати скликання Українських Установчих зборів. Палко висловлювалися й інші речники фракцій: до пізньої ночі обгрунтовували необхідність ухвалення тих чи інших рішень, але рішення, яке б влаштувало більшість, так і не прийняли¹². Лише наступного дня, після напружених міжфракційних консультацій, вдалося ухвалити історичний проект резолюції, запропонований фракцією УПСР: «Заслухавши декларацію Генерального секретаріату, Українська Центральна Рада висловлює йому повне довір'я»¹³. Але вже події наступних днів покарали, що політична довіра і право не є тотожними поняттями, засвідчивши невизначеність і правового статусу уряду, і обсягу його повноважень та компетенції, і прагнення «перетягти ковдру» на себе — «тобто своєрідне протистояння тогочасних «гілок» української влади»¹⁴.

Власне саму декларацію було запропоновано увазі присутніх вже о 9.30 вечора 26 червня. 27 червня на пропозицію фракції УПСР члени Ради висловили «повне довір'я» Генеральному секретаріатові, визнали

його «найвищим народоправним органом» та запропонували йому представити на розгляд наступної сесії доповідь про Установчі збори¹⁵.

Третє принципової ваги рішення, ухвалене учасниками V сесії УЦР, стосувалося її так званої «самоорганізації». 27 червня було вирішено реорганізувати Президію УЦР за рахунок збільшення чисельності товаришів Голови до 4 осіб та секретарів УЦР також до 4 (див. додаток 2.9). Учасників пленуму повідомили, що при «відокремленні Генерального секретаріату» Комітет Ради ухвалив, що «доки Центральна рада буде працювати з перервами, залишилась делегація Центральної Ради або Мала Центральна Рада, до котрої звертався б Генеральний секретаріат за вирішенням різних важливих справ. Інші, — читаємо в протоколі засідання, — висловлювалися за знищення Комітету»¹⁶. Докладно опрацювати питання доручалося відповідній комісії. Але 28 червня V збори УЦР ухвалили, що «Комітет Центральної Ради під час розпуску Ради має всі функції, що належать Центральній раді»¹⁷.

Від 28 червня до складу УЦР формально мало входити 588 депутатів, головним чином представники рад робітничих, солдатських та селянських депутатів (див. додаток 2.10). «Комісія в справі проекту поповнення національного складу УЦР представниками народів, що живуть на Україні в меншості» (додаток 2.11), також обгрунтувала й необхідність перетворення УЦР за іншою формулою: «Позаяк українська революційна демократія майже вся представлена у складі Української Центральної ради; позаяк по деяких містах порозуміння з революційною неукраїнською демократією вже налагоджується; позаяк інші обставини політичного життя сприяють тому, що УЦР становиться політичним центром на Україні, ... визнати необхідність зараз же починати процес перетворення національної української ради в Тимчасовий крайовий парламент»¹⁸. На думку членів комісії, практично реалізувати цей план, в основу якого було покладено принцип «пропорціонального представництва», повинен був щойно утворений Генеральний Секретаріат. Практично цей принцип означав, поперше, те, що «переважне представництво від неукраїнської людности повинно бути (курсив наш. — Д.Я.) від організованої революційної демократії, тобто від рад робітничих та солдатських депутатів і соціалістичних партій», а по-друге, що власне національні групи могли отримати належні їм мандати тільки в тому випадку, якщо вони не мали «національних» соціалістичних партій»¹⁹.

Четверте надзвичайно важливе рішення, ухвалене V сесією УЦР, полягало в ухваленні «Резолюції по скликанню територіальних українських зборів». Встановлювалося, що комісія в своїй абсолютній більшості має складатися із українців, «але без додержання в повній мірі принципу пропорціональності». Мотивувалося це, як завжди буває в таких випадках, необхідністю ... «найбільшого використання політичних сил всіх народів України в справі утворення на місцях могутнього організаційного апарату по скликанню територіальних зборів». Комісія, формування якої відкладалося до часу поповнення представниками національних меншостей самої УЦР, мала розв'язати п'ять взаємопов'язаних проблем:

- розробити проект «організації складу місцевих органів по скликанню територіальних зборів»,
- визначити територію, «людність якої має бути представлена на територіальних зборах»,
- розділити територію України на виборчі округи,
- розробити проект виборчого закону,
- розробити проект «виборчого» бюджету.

Учасники пленуму УЦР також дійшли згоди щодо необхідності досягнення консенсусу «між всіма народами України» щодо спільної політики і тактики на Всеросійських Установчих (див. с. 107) зборах; часу скликання українського територіального представництва — «перед Всеросійськими Установчими зборами»; вирішення *головного завдання територіального форуму — ствердити «вироблений спеціальною комісією проект автономного статуту України перед винесенням його на Всеросійські Установчі збори* (курсив наш. — Д.Я.)»²⁰.

Слід наголосити: такий принцип конструкції і Центральної Ради, і майбутніх Українських Установчих зборів цілком відповідав головній ідеологемі, офіційно сформульованій 28 червня в такий спосіб: «Центральна Рада як орган революційної демократії складається *головним чином з Рад робітничих, солдатських та військових депутатів* (курсив наш. — Д.Я.)».

Ця позиція — не кажучи вже про всю подальшу практичну діяльність Ради — більш ніж переконливо спростовує твердження про те, що, мовляв, «майже всі політичні фракції УЦР за підставу творення українського державного ладу прийняли парламентарно-демократичну засаду, цебто концепцію народоправства з парламентарним устроєм»,

яка нібито найбільш відповідала ментальності українського народу й своєю генезою сягала конституційного права народного віча в добі київських князів та основного суспільно-політичного ладу Запорізького Війська»²¹.

Отже, можна дійти висновку, що *V сесія УЦР остаточно надала перевагу суто радянському, тобто клановому, груповому принципу формування цього представницького органу українських соціалістичних партій та громадських організацій. Принципи парламентської демократії в Україні було поховано майже на сторіччя.*

Констатуючи цей фундаментальний факт організованого українського політичного життя, не можна залишити поза увагою і такі дві обставини. Перша з них полягала в тому, що, претендуючи на роль загальноукраїнського (як у національному, так і в територіальному плані) демократичного соціалістичного представницького центру, УЦР мусила тим самим принаймні формально шукати шляхів порозуміння, компромісів з неукраїнськими та несоціалістичними політичними партіями та громадськими організаціями. Так, наприклад, на згадуваній V сесії УЦР було ухвалено резолюцію, яка констатувала «бажаний» характер співробітництва Ради з «неукраїнськими демократичними організаціями» за умов визнання ними Центральної Ради «найвищим правомочним органом українського народу (курсив наш. — Д.Я.)»²². При цьому нікого не обходила та обставина, що таке визнання належало виключно до компетенції самого українського народу, але аж ніяк не російських, польських чи інших політичних партій або громадських організацій.

Так-от, на вечірньому засіданні 28 червня V пленум УЦР ухвалив чергове, вельми ексцентричне рішення: доручити новозатвердженому складу так званого крайового уряду — Генеральному секретаріату — *почати перетворення ЦР у тимчасовий Крайовий Парламент (!)*. Ухвала про надання депутатських місць у його складі представникам національних меншин «згідно їх чисельності» закріпила розвиток так званої української революції шляхом національної сегрегації.

З цією метою «Комісія по скликанню територіальних Установчих Зборів на Україні»²³ в особі М. Ковальського поставила до відома учасників V пленуму УЦР про *ухвалене вже самою комісією рішення щодо необхідності організації відповідної виборчої комісії при Генераль-*

ному секретаріаті, про пропозиції щодо регламенту її роботи, а також терміну скликання — до початку Російських Установчих зборів.

Не можна не звернути уваги на ту обставину, що в даному випадку мало місце елементарне політичне ошуканство. Створена поспіхом у перший день сесії Комісія з невизначеними функціями, обсягом повноважень, заповнена нікому не відомими людьми, вже через тиждень сама по собі перетворюється на виборчу комісію по скликанню Українських Установчих зборів, що повинні були встановити форму державного устрою та політичного режиму в Україні!

Нарешті, ще про два важливі рішення V сесії УЦР. Одним з них була утворена комісія «по скликанню з'їзду народів автономістів — федералістів», який згодом увійшов в історію України під назвою «З'їзд Народів»²⁴, «котрі добиваються національно-територіальної або територіальної автономії і федеративного устрою всієї держави»²⁵. З'їзд, на думку його ініціаторів та організаторів, повинен був розглянути проблеми майбутнього федеративного устрою держави, обсяг компетенції його центральних органів влади, проблеми функціонування мов, «принципи та проект розмежування автономних одиниць», права національних меншин тощо. До складу організаційної комісії з'їзду увійшли З. Висоцький, В. Голуб, Ф. Дубовий, І. Карпенко, М. Любинський, Й. Маєвський, Панченко, В. Прокопович та О. Шульгин.

Було ухвалено і схему реорганізації Малої Ради. Віднині до її складу мало входити 40 осіб, у т.ч. по 8 від УСДРП та УПСР, 3 — від УПСФ, по 1 від т. зв. «нац.-революціонерів», трудовиків і позапартійних соціалістів, а також по 9 представників від Президії та Пленуму УЦР²⁶. 30 червня та 1 липня — останні дні роботи V сесії УЦР — пройшли в гарячковій, напруженій атмосфері. Вироблення та обговорення принципових документів — статутів УЦР та ГС було перенесено на пізніший термін²⁷. А вже 28 червня до Києва прибула високопоставлена делегація у складі І. Церетелі, М. Некрасова та М. Терещенка²⁸. Вранці наступного дня за зачиненими дверима почалися переговори петроградських емісарів із членами Президії УЦР. О 17-й годині до учасників переговорів приєднався О. Керенський. «Саме тут, — передавали до редакцій журналісти, — вироблені умови згоди, які полягають в утворенні краєвого органу влади, а також в заведенні при Тимчасовому правительстві відділа по українських справах»²⁹.

О 22-й годині того ж дня розпочалася зустріч Терещенка, Некрасова та Церетелі з керівниками неукраїнських громадських організацій та політичних партій. Члени урядової делегації намагалися роз'яснити присутнім своє ставлення до «української справи». Церетелі, зокрема, заявив, що «всі сили треба звернути на боротьбу з зовнішнім ворогом та внутрішнім безладом» і тому «не час вирішувати цієї (української. — Д.Я.) справи... до Установчих Зборів». Керенський, у свою чергу, звернув увагу на проблеми військового будівництва. Він особливо наголошував на тому, що «всі спроби утворити в російському війську під час війни національне військо Тимчасове правительством вважає абсолютно неприпустимим». Водночас військовий міністр дав згоду на утворення при верховному військовому керівництві представництва «українських військових організацій»³⁰.

Міністр Терещенко, зі свого боку, запевнив присутніх у тому, що як «українець по імені і по походженню» він вірить, що врешті-решт згоди між Петроградом та Києвом буде досягнуто.

29 червня петроградські представники взяли участь у засіданні крайового українського уряду. Головне питання порядку денного — проблема взаємовідносин між Києвом та Петроградом. З точки зору Терещенка та Церетелі, проект Універсалу, підготовлений УЦР, містив «прийнятну програму», прийнятну за виїмком одного пункту — «самочинного проголошення краєвої влади». Представники Тимчасового уряду наполягали на тому, що в Україні «необхідно встановити тверду владу, необхідно фактично створити автономний устрій». Проголошення ж автономії вони вважали помилкою через те, мовляв, що «тоді й інші народи захочуть того ж». Учасники засідання дійшли згоди в тому, що:

- Центральну Раду, поповнену представниками неукраїнських демократичних сил, буде проголошено крайовою владою,
- при Тимчасовому уряді буде утворено посаду представника УЦР,
- жоден із законів, який стосується України, не буде виданий без попереднього узгодження з Радою,
- проект автономії України буде винесено на розгляд Всеросійських Установчих зборів,
- фінансування Генерального секретаріату — за умови визнання його органом Тимчасового уряду — здійснюватиметься за рахунок центрального бюджету³¹.

30 червня офіційні переговори було продовжено. Узгоджувалися конкретні пункти угоди між урядом та УЦР. Терещенко, Церетелі та Некрасов постійно консультувалися з членами кабінету, які знаходилися в Петрограді. Українці, зі свого боку, скликали закрите засідання УЦР, на якому було представлено погоджений з петроградцями проект наступного Універсалу, який мав бути оприлюднений «одночасно з урядовим оповіщенням про згоду з Центральною радою». При цьому новопризначений голова Генсекретаріату в категоричній формі заявив, що «змін в тексті жодних бути не може», що необхідно «прийняти його в такому вигляді, як він єсть, або зовсім відкинути», позаяк «се єсть остаточна форма, на якій погодились обидві сторони». На обговорення документа, говорив В. Винниченко, відпущено лише 30 хвилин, «після котрих буде вже пізно». Після 15-хвилинної перерви, 114 голосами проти 61 і 23 таких, що утрималися, «проект згоди» було «прийнято»³². При цьому Генеральному секретаріату надавалися повноваження проведення подальших переговорів з центральним урядом на основі визнання останнім «Української Центральної Ради, поповненої представниками неукраїнської демократії, і Генерального секретаріату — найвищими державними установами України» та видання Універсалу від 30 червня³³.

Реалізація окремих її пунктів розпочалася негайно. Наступного дня після від'їзду петроградських гостей, на спільному засіданні неукраїнських політичних партій та громадських організацій, яке відбулося за ініціативою представників Тимчасового уряду та за участю В. Винниченка, було ухвалено рішення про створення чергової комісії³⁴ з метою вироблення докладного проекту реорганізації УЦР. Йшлося про включення до складу Ради представників «національних меншостей». Члени Київського Виконавчого Комітету та УЦР утворили угодовчу комісію, яка дійшла висновку про необхідність негайного поповнення складу Малої ради та Генсекретаріату представниками національних меншостей, чисельність яких мала становити 30% від загальної кількості діячів, обраних до складу цих інституцій. На думку авторів, це рішення дало б змогу працювати Малій раді та Генеральному секретаріату «на основі повного порозуміння». Зазначалося також, що запропонована формула «поповнення» УЦР та її органів є тимчасовою і діє лише до сесій УЦР, з одного боку, і «тих організацій, перед якими звітує Виконавчий комітет» — з другого³⁵.

3 липня Центральна Рада отримала телеграму за підписами Терещенка, Церетелі та Керенського, в якій повідомлялося про визнання Тимчасовим урядом Генерального Секретаріату «яко вищого органу для керування крайовими справами на Україні». Склад цього українського уряду мав бути визначений в Петрограді «за згодою УЦР» та при умові поповнення його «представниками національних меншин». Телеграма також повідомляла про прихильне ставлення уряду до розробки Центральною Радою проекту «національно-політичного статуту України», а також про «форми вирішення в краю земельної справи». Уряд повідомив Київ про заборону формування окремої української армії. Водночас кабінет дав згоду на створення окремих українських військових частин. УГВК дістав право делегувати своїх представників до Генерального штабу, військового міністерства та Ставки Верховного Головнокомандувача.

Завершувалася урядова телеграма повідомленням про початок драматичної політичної кризи, викликаній згодою частини членів Тимчасового уряду з вимогами української сторони: «Після ухвалення цієї постанови, члени партії «Народної Свободи» Шингарьов, Мануйлов, Шаховської вийшли зі складу Тимчасового правительства»³⁶. Пізніше лідер кадетської партії прилюдно пояснив, що «фанатикам українського руху» на чолі з М. Грушевським «необхідно було перетворити фактичне володіння в право». Таке саме завдання ставили перед собою й фіні,— писав П. Мілюков, але їх юристи, на відміну від українських колег, «йшли до цього обережніше й тонкіше». Про червневу угоду він висловився однозначно: «юридично безграмотний документ», який зраджував інтереси Росії. «На доказ того, що ми не заперечуємо проти принципу самоврядування України,— зауважив відомий юрист і політик,— міністри к.д. внесли в засідання (Тимчасового уряду.— Д.Я.) 2 липня наш проект автономії України»³⁷, але при голосуванні міністри — члени конституційно-демократичної партії опинилися у меншості і тому подали у відставку.

Отже, 3 липня країна увійшла в черговий, надзвичайно гострий етап політичної кризи. В цих умовах українська сторона зробила наступний важливий крок, проголосивши II Універсал УЦР (див. додаток 1.2), який, за висловом одного з його авторів, Сергія Єфремова, «одкрив нову сторінку в історії України»³⁸.

Слід наголосити: документ, що відіграв виключно важливу роль у політичній історії України, сама Центральна Рада в нових політичних

обставинах, викликаних розвалом другого складу Тимчасового уряду, не розглядала і не ухвалювала — адже її сесійні засідання закінчилися за два дні до того.

Універсал закріпив домовленості, досягнуті з соціалістичною частиною петроградського уряду: Генеральному секретаріатові було надано статус крайового органу виконавчої влади, повідомлялося про відмову від реалізації автономії України до скликання Всеросійських Установчих зборів тощо. Деякі принципові питання, як завжди, — передовсім про кордони України та компетенцію українського крайового уряду — залишилися відкритими.

Не можна сказати, що проголошення цього документа було одно-значно сприйнято населенням українських губерній. Неоднозначність цю відзначили пізніші дослідники, які, беручи до уваги свідчення однієї частини сучасників та ігноруючи свідчення інших, обґрунтовували діаметрально протилежні висновки. Наведемо лише два, найбільш характерні, з нашої точки зору, приклади. II Універсал — це «бажаний союз» між УЦР і Тимчасовим урядом, писав один з класиків української радянської історичної науки, після прийняття якого «почалося повільне, але неухильне падіння авторитету Центральної Ради... оскільки «в ньому знайшли яскравий прояв її вузькокласова сутність і нехтування нею загальнополітичних завдань»³⁹.

«На підставі змісту II Універсалу і Деклярації Тимчасового Уряду, Українська Центральна Рада та Генеральний Секретаріат стали правно-державними вищими органами України»⁴⁰, — твердив натомість К. Костів. Підкреслюючи негативну, на його думку, рису Універсалу, а саме — рішучу відмову від «самовільного здійснення автономії України», він вважав, що сама Центральна Рада при цьому «зріклася засади національної української революції, перейшла на становище територіальної демократії територіального представництва». Практично це означало, писав дослідник, що російські представники хотіли підкреслити: «легальне призначення Української Центральної Ради» та Генерального секретаріату Тимчасовим Урядом ще не означає автономії України»⁴¹. Деякі інші дослідники, навпаки, дотримуються тієї точки зору, що, мовляв, II Універсал був «компромісом» у взаємовідносинах між УЦР та петроградським урядом⁴². Натомість, В. Верстюк перевів проблему в якісно іншу площину, сформулювавши «гіпотезу про передчасність спокуси

владою. Остання виявилась непосильним тягарем, річчю в собі, до якої УЦР так і не змогла підібрати ключі»⁴³.

Треба звернути увагу на ще одне явне революційне нововведення цього документа. Воно полягало в тому, що його автори вперше звернулися, власне, не до «українського народу», а до «громадян землі української», чим ясно засвідчили своє прагнення виступати не просто від імені людей, які мешкають на певній території, а від імені громадян України.

Це було не лише зміною другорядної дефініції, а виразним політичним симптомом: лідери українського руху, або, як мінімум, їх більша частина, вже влітку 1917 р. почали, принаймні теоретично, пророкувати можливість політичної комбінації, внаслідок якої території 9 українських губерній у ближчому майбутньому могли б стати суб'єктом та об'єктом самостійного політичного буття, а не складовою частиною іншої політико-правової системи.

Така зміна, наголосимо на цій обставині ще раз, стала політично можливою тільки і виключно завдяки політично твердочолій, хоча і бездоганній з формально-юридичного боку, позиції керівництва конституційно-демократичної партії, з одного боку, крайньому радикалізмові лівосоціалістичних партій та груп, передовсім більшовиків, з другого. На цьому тлі всі заклики поміркованих діячів петроградського уряду, наприклад М. Некрасова, щодо необхідності «дуже уважного» ставлення «руху українського народу до самоозначення», потреби залучення «всіх творчих живих національних сил в течію державності»⁴⁴ тощо залишалися «голосом вопіючого в пустині».

Обґрунтування зазначеної зміни, подане С. Єфремовим на шпальтах «Нової Ради» в статті під красномовною назвою «Друга революція», звучало так: «Скориставшись з тимчасового кризису серед правительства, анархічні елементи вкупі з реакційними покидьками громадянства збройно вийшли на вулицю і зчинили справжню хатню братовбивчу війну...». «Гасло «Вся влада Радам робітничих і вояцьких депутатів», — читаємо в газеті, — якого зреклися самі ж ради, тільки ширма для тих людей, бо не можна не тямити, що не тільки всієї, але й ніякої власті не може бути за таких обставин»⁴⁵.

Липневі події в Петрограді, які кваліфікувалися українськими діячами не інакше, як «криваві жнива», дозволили керівництву УЦР за допомогою лише одного, але напрочуд ефектного кроку переміститися з позиції

периферійної групи підтримки Тимчасового уряду на позицію захисників 30 мільйонів людей від примари громадянської війни, на позицію твердих та послідовних реформаторів-державотворців. У цій ситуації рішення ЦК партії конституційних демократів про визнання принципу «крайової автономії України» та офіційні запевнення В.Винниченка в рішучих намірах «всіма силами підтримувати тимчасове правительтво»⁴⁶ мали цілком ритуальний характер.

Отже, внаслідок липневих подій у Петрограді, політична ініціатива на території Краю остаточно перейшла до рук керівництва УЦР. Лідери Ради дістали можливість діяти, фактично не звертаючи уваги на центральне керівництво країни.

Вже 4 липня Мала рада ухвалила рішення про розширення свого складу на 30% за рахунок представників так званих «національних меншин». До неї було офіційно запрошено 18 представників неукраїнських організацій. У складі Генерального секретаріату утворювалося 4 нових відомства — праці, шляхів, пошт і телеграфів, торгу і промисловості. Їх керівниками, згідно з рішенням Малої ради, мали бути неукраїнці за національністю; заступниками цих генеральних секретарів — представники національної більшості. Президія УЦР була визначена і як Президія Малої ради. Для проголошення Універсалу «для населення м. Києва 5 липня» було обрано спеціальну комісію⁴⁷.

Перше засідання Малої Ради в новому складі (див. додаток 2.12) кваліфікували не інакше як «акт великого ... історичного значення». Кореспондент «Нової Ради» не без деякої афектації писав, зокрема, що в залі засідань Педагогічного музею «залунала стара єврейська мова і звуки її чудові і незнані, протяжні і гарні, хвилювали українців, вабили до себе і викликали святочний настрій». «Нехай же святиться і згадується в літописах України цей день, — декламував журналіст, — нехай у пам'яті наших політичних партій і громадських діячів лишиться він як день присяги на вірність принципів єднання, братання й рівності всіх народів України»⁴⁸.

Вже перші відгуки на цю, безумовно, історичної ваги подію засвідчили, що відцентрові політичні процеси як серед населення південно-західних губерній у цілому, так і всередині вельми строкатого українського табору набирали силу. Наведемо лише декілька прикладів.

II Універсал і угода з Тимчасовим урядом «єсть ступінь вперед, а не назад, коли маємо гасло «автономія України», — такою була «офіційна»

оцінка документів, яку висловила «Нова Рада». «В подвійну неволю завела нас київська «угода» з петербургським урядом, зовсім нема чого радіти! — заявила на всю Україну Олена Пчілка. — Тая «угода» і «II Універсал», що з неї вийшов та її затверджує, — писала вона у «Віснику Гадяцького земства», — є ступінь назад»⁴⁹. «Здобутки революції не змінюються, а нищаться ... російське правительтво не протягає Україні руки, як говориться в Універсалі, а накладає руку на українську автономію»⁵⁰, — оголосив один з активних діячів УПСР, О. Маєвський.

Логіка процесу вимагала демонстрації якнайширшої його суспільної підтримки. Частково реалізувати це завдання був покликаний Всеукраїнський робітничий з'їзд, що працював тими днями в Києві. Потрібно зауважити, що форум «організованого українського робітництва», зібраний передовсім зусиллями В. Винниченка, М. Порша, Д. Антоновича, С. Веселовського та інших українських есдеків, справив неоднозначне враження. З одного боку, він цілком ясно зафіксував початок чергового етапу розвитку хронічної хвороби провідних українських політиків — відриву від реальності життя. «Моральна влада Ради вже перетворилась на державну, а Генеральний Секретаріат є в очах населення міністерством, хоча і не затверджений в цьому статусі юридично (курсив наш.— Д.Я.)», — твердив з трибуни з'їзду В. Винниченко

З другого боку, провідні діячі УСДРП, передовсім Д. Антонович та В. Ткаченко, в адекватних виразах окреслили життєву необхідність для України рухатися в напрямку до встановлення автономного устрою у складі федеративної російської держави⁵¹. Цікаво, що консенсусу щодо шляхів реалізації цієї пропозиції досягнути на з'їзді не вдалося. Один з лідерів УСДРП та УЦР, згодом міністр УНР Дмитро Антонович, докладно обгрунтував тезу про те, що «основним принципом політично-національних змагань України має стати принцип децентралізації». Інакше кажучи, Д. Антонович та його однодумці обстоювали таку схему: спочатку Українські Установчі Збори вироблять і ухвалють Конституцію, визначать обсяг повноважень, які вони передають федеративному центрові, і лише після цього можна збирати Всеросійські Установчі Збори. Інший провідний діяч УСДРП М. Ткаченко в доповіді «Автономія і федерація», проголошеній на форумі, доводив, що Україна не може існувати інакше, як у федеративному зв'язку з Росією — і то за умов чіткого поділу сфер компетенції та відповідальності федеративних та автономних органів влади⁵². Не менш

відомий партійний активіст М. Порш, у свою чергу, твердо стояв на позиціях необхідності запровадження принципу сегрегації українського народу за соціальною ознакою. У своїй промові на з'їзді він доводив, що «буржуазія не може йти в купі з демократією», що «міцною владою може бути тільки робітництво і селянство»⁵³.

Позиція «автономістів» була в цілому підтримана делегатами, які одноставно висловились за необхідність «уложення» такого роду державного устрою Краю на Українських Установчих Зборах, за встановлення федеративних зв'язків «суверенної автономної України» з Росією, за «якнайбільшу участь» українського пролетаріату в «будуванні» автономної України⁵⁴.

Ще одне політичне рішення Всеукраїнського робітничого з'їзду 11–14 липня — створення «представницького» органу українського робітництва. До його складу увійшли 70 представників соціал-демократичної партії і 30 соціалістів-революціонерів, які автоматично стали членами УЦР. Члени президії Всеукраїнської Ради робітничих депутатів — есер-конфедераліст І. Маєвський, есдеки М. Порш та В. Довженко — увійшли до складу Малої Ради⁵⁵.

Тими ж днями в Києві працював і з'їзд провідної партії Центральної Ради — УПСР. В галузі державного будівництва, для якого УПСР вигадала дефініцію «націоналізація», партія підтримала принцип «національно-персональної автономії як найкращого способу поладження націоналістичних стосунків в межах буржуазного ладу». Документи з'їзду свідчать, що своє першочергове завдання партія вбачала в тому, щоби перебудувати на означених принципах у першу чергу колишню Російську імперію. При цьому, на думку есерівських стратегів, Україна повинна була б вступити в зазначену федерацію «як демократична республіка в своїх етнографічних межах незалежно від її сучасної державної приналежності»⁵⁶.

Рівень політичного мислення делегатів провідної політичної партії доби «національно-визвольних змагань» характеризує вимога «перебудови імперіалістичних держав на федерацію демократичних республік», які б мали утворюватися за національно-територіальним принципом «з одночасним міжнародним забезпеченням прав національних меншостей». При цьому українські есери вимагали, щоби «обсяг суверенности новоутворених національних держав, форми їх федеративної сполуки встановлювалися виключно шляхом добровільної умови між суверенними

націями, які складають федерацію згідно з інтересами працюючих мас кожної нації»⁵⁷.

Не можна обійти увагою і таку принципову обставину. З'їзд УПСР 15–19 липня довів, що всередині партії співіснували дві непримиренні течії і, отже, розкол партії міг відбутися ближчим часом. З другого боку, її офіційну позицію з принципового питання — земельного — інакше, як ультра-комуністичною, кваліфікувати не можна. В офіційній резолюції з'їзду містилася вимога скасування «назавжди» приватної власності на землю та вилучення землі із товарообміну⁵⁸.

Швидкі темпи формування нової української держави «згори» викликали захоплення в ініціаторів цього процесу. «Цей політичний і стратегічний момент разом з тим являється критичним іспитом для молодого українського правительства, Генерального Секретаріату,— підбадьорювала читачів «Нова Рада», переконуючи їх у тому, що, мовляв, настав «час рішучо приступати до влади, коли вже на цю стежку вступили»⁵⁹. Обґрунтування курсу, очевидно, було зведено до необхідності «реагувати» на «останні події в Петрограді».

Вже 7 липня газети повідомили про ухвалу УЦР визнати за Генеральним Секретаріатом «всі повноваження крайового органу управління» та заклик до «революційних організацій неукраїнської демократії» і «організацій національних меншостей» надсилати своїх представників до складу крайових «представницьких» та «виконавчих» органів влади. Цим організаціям надавалося 30% місць у складі самої УЦР, 17 з 57 місць у складі її виконкому та 4 портфелі у складі Генсекретаріату⁶⁰.

14 липня питання створення крайового уряду розглядалося членами Малої Ради під проводом М. Грушевського⁶¹, але дійти згоди не вдалося. Було створено узгоджувальну комісію. 15 липня її керівник — М. Ткаченко запропонував формувати Генеральний Секретаріат «незалежно від того, чи будуть там представники національних меншостей, чи ні», а також подав список персон, який передбачалося призначити керівниками тих чи інших відомств. Його було затверджено Малою Радою практично без змін (див. додаток 2.13), а офіційну ухвалу телеграфом надіслано навздогін офіційній делегації у складі В. Винниченка, Хр. Барановського та М. Рафеса, яка виїхала до Петрограда для проведення чергового раунду переговорів з урядом⁶². Наступного дня, 16 липня, Мала Рада ухвалила

ще один непересічний документ «Основи тимчасового управління Україною», або Статут Генерального Секретаріату (див. додаток 1.3). З легкої руки О. Шульгина цей документ увійшов в історію під назвою «першої Конституції України»⁶³.

Як і слід було очікувати, місія українських делегатів виявилася безрезультатною⁶⁴ — не в останню чергу тому, що українська сторона йшла на переговори з урядом з безкомпромісною позицією. «При обговоренні питання наполягайте, щоби Статут не зазнав будь-яких змін», — інструктував 21 липня своїх колег в Петрограді Хр. Барановський. Представники Центральної ради мали інструкції відверто шантажувати голову кабінету О. Керенського та лідера Рад робітничих та солдатських депутатів І. Церетелі наростанням «контрреволюційних» настроїв в Краї, з якими, — за словами С. Петлюри, — можливо і необхідно впоратися виключно «за допомогою твердої влади». 22 липня у розмові по прямому проводу із М. Рафесом І. Стешенко, П. Христюк та С. Петлюра наполягали на тому, що вимоги УЦР повинні бути неодмінно ухвалені тому, що «стан краю та настрої суспільства такі, що кожний прогаяний день ставить нас в положення абсолютно безвихідне». Негайне призначення крайового уряду, — твердили вони, — необхідне для того, щоби «попередити катастрофічні наслідки прориву (фронту), дезертирства, а також вжити заходи проти погромницької та контрреволюційної агітації. ... Необхідно твердо взяти владу в Краї в одні руки та проводити певну рішучу лінію на сторожі порядку та революції».

Лідери загальноросійської демократії дотримувались твердої лінії: 22 липня у приватній розмові з В. Винниченком І. Церетелі заявив, що підписана в Києві угода «не може бути змінена». Це дало українцям підстави оприлюднити через засоби масової інформації оптимістичне повідомлення: «Генеральний Секретаріат Центральної Ради при визначенні компетенції і території буде затверджено в якості органа крайової влади на основі угоди 3 липня».

25 липня українські делегати поінформували Київ про засідання за участю заступника голови уряду М. Некрасова, а також урядових юристів О. Гальперіна та Б. Нольде⁶⁵. Вони «знаходять, що наш Статут висловлює більш ніж автономно-кооперативний устрій, — звітував Хр. Барановський. — Наполягають на визначенні кордонів та більш точних формулюваннях. Зокрема знаходять, що § 19 неприйнятний. І взагалі знаходять, що при

ухваленні нашого Статута уряд нібито відсторонюється від питань управління Україною». 26 липня повідомили і про другу нараду за участю урядових юристів. На думку української сторони, «тертя, здається, пощастить перебороти». Однак, «про поступки з нашого боку мови поки що немає». І отимали вказівку: «ніяких принципових поступок» без санкції Ради.

Напруження зростало. 30 липня В. Винниченко повідомив товаришів: «Наш Статут є для них абсолютно неприйнятним. Вони кваліфікують його як статут союзної держави». За словами лідера українських есдеків, «уряд буде рішуче заперечувати проти будь-якого розширеного тлумачення декларації 2 липня» (так в документі. — Д.Я.). Повідомив Винниченко і про наявність очевидного розколу в уряді: українські домагання підтримав міністр внутрішніх справ, чільний діяч есерівської партії М. Авксентьев. Цю позицію підтримали і урядові комісари Катеринославської, Харківської та Полтавської губерній, що тим часом перебували в російській столиці в службових справах. Одночасно В. Винниченко заявив дослівно таке: «Буття, велич, вся історична справа Росії спирається на братньому союзі всередині російської держави трьох гілок російського племені, особливо на союзі великоросів з українцями». Повідомивши про «нестерпно тяжке» положення делегації, Винниченко запропонував київським колегам відкликати її у випадку, якщо «вам набридло», і здійснити розрив з Петроградом. Київ відгукнувся негайно: «якщо до 3 серпня не буде затверджено Статут Секретаріата, Секретаріат увійде в Раду з пропозицією, щоби Центральна Рада сама наділила владою Секретаріат».

1 серпня, нарешті, відбулося довгоочікуване засідання уряду. «Ні до якого рішення не дійшли». В уряді «йде боротьба», — звітує делегація наступного дня. Наступне засідання уряду з українського питання — і знову ніякого рішення. 3 серпня: «немає надії на проведення нашої ідеї в життя повністю». 4–6 серпня: зберігається хистливий status quo. За словами С. Петлюри, Тимчасовий уряд продовжує обстоювати свою позицію: угода від 3 липня повинна бути дотримана. 7 серпня київську делегацію інформують про характер дискусій на черговій сесії УЦР. На думку багатьох делегатів, а для участі в обговоренні проблеми Інструкції «записалося 70 промовців», документ є ніщо інше, як «односторонній акт Тимчасового уряду»; особливе незадоволення учасників пленуму викликав 9-й пункт Інструкції. І взагалі — «настрій вкрай напружений», надії на те, що Рада таки ухвалить Інструкцію «тимчасом немає», але в

будь-якому випадку після ухвалення будь-якого рішення, Генеральний Секретаріат вирішив піти у відставку з тим, щоби надати можливість Раді сформувати новий склад крайового уряду. 8 серпня: урядова канцелярія видає Хр. Барановському неофіційну копію Інструкції, яку той повіз до Києва, не знаючи про рішення українських соціалістів-революціонерів — ні за яку ціну не допустити ухвалення Інструкції Радою, що, в свою чергу, робило «утворення Секретаріату вкрай утрудненим». А принциповим для лідерів УЦР було добитися підтримки крайового уряду якщо не абсолютною, то, принаймні, переважною більшістю голосів, оскільки тільки такий результат створював навколо Секретаріату додатковий ореол легитимності в очах населення та об'єктивно посилював був позиції Києва в очах Петрограда.

8 серпня о 23-тій годині М. Рафес поінформував Київ про завершення офіційних переговорів з Тимчасовим урядом. Українці отримали дозвіл надрукувати «інтерв'ю» заступника голови уряду М. Некрасова про його «розмову» з «представниками» Генерального Секретаріату О. Зарубіним та М. Міцкевичем, «в ході якої» заступник О. Керенського дав такі «пояснення»:

- Інструкція Тимчасового уряду затверджує 9 секретарів замість 14, всіх трьох секретарів-неукраїнців персонально затверджує Петроград,

- в умовах воєнного часу позбавити всеросійський уряд права безпосередніх зносин з місцевими органами влади на Україні неможливо,

- призначення комісара України при Тимчасовому уряді відбудеться «за згодою» Генерального Секретаріату,

- «детальне визначення компетенції» генеральних секретарів відбудеться «за їх безпосередньої участі при затвердженні їх Тимчасовим урядом».

Українська сторона в цих умовах часу не гаяла. Зусилля були спрямовані, передовсім, на реорганізацію власних рядів та залучення до них політичних союзників. За висловом голови УЦР, вони зрозуміли, що діяльність як Ради, так і її виконавчого органу «може розвиватися тільки під умовою, коли центральна рада перестане бути виключно національним органом, а з тим і її ген[еральний] секретаріат стане авторитетною владою не тільки для тих, що добровільно його признаватимуть як свою національну владу, а обов'язково для всієї людності». Тому з 30 липня до

її складу мали входити представники національних меншин — 202 члени та 52 кандидати (див. додаток 2.14, 2.15)⁶⁶.

4 серпня петроградський уряд опублікував офіційне повідомлення про відхилення пропозиції УЦР. Натомість було повідомлено про затвердження «Тимчасової інструкції для генерального секретаріату Тимчасового правительства на Україні» (див. додаток 1.4). Є підстави твердити, що «хрещеними батьками» цього документа, котрий називали «тимчасовою українською конституцією»⁶⁷ і який підписали голова уряду О. Керенський та міністр судівництва О. Зарудний, були брати-масони — голова Юридичної наради при центральному уряді, член центрального комітету партії конституційних демократів, професор Б. Нольде⁶⁸ та член цієї ж наради О. Гальперін. Кумедно, але факт. Коли Д. Дорошенко зауважив О. Гальперіну, що деякі місця Інструкції викличуть в Україні сумніви щодо їх розуміння, то почув у відповідь: «хай собі розуміють, як знають!». Цей вислів, на думку Дорошенка, був яскравим свідченням того, що «в урядових сферах почали ставитись до всього з якимось безнадійним фаталізмом»⁶⁹, — в основі якого, на нашу думку, лежало усвідомлення *коаліційним ліберально-соціалістичним урядом* неможливості виробити раціональний та прийнятний для обох сторін підхід до української проблеми.

Видання Інструкції Україну не консолідувало. Перші симптоми настроїв, які невдовзі охопили багатьох, зафіксував та влучно описав О. Гольденвейзер: «Нудно повертатися до Києва, — писав він 15 серпня, — де всі звихнулися на українській автономії і грають в якусь безглузду опозицію до Тимчасового уряду». «Юридично неправильним» визнала документ Рада професорів Університету Св. Володимира, зауваживши, що «питання про автономію тої чи іншої області, яка входить до складу російської держави, може бути вирішене тільки волею всього російського народу, висловленою через його представників на Установчих зборах»⁷⁰.

Опонент, один з лідерів УСДРП та делегат від УЦР на Демократичній нараді М. Порш, у свою чергу, закликав відмовитися від «коаліції з буржуазією» і передати владу «чисто соціалістичному урядові», тобто більшовикам і Радам робітничих, солдатських та селянських депутатів⁷¹, що на практиці означало відмову від фундаментальних принципів парламентарного устрою в Росії і Україні, принципів, які становили хіба

чи не сенс життя автора цитованих споминів. М. Рафес, у свою чергу, акцентував увагу на такому: «достойнство інструкції — її кавчукове свойство — розтяжимість; але ми з часом зможемо її розтягнути». Його колега по Малій Раді Садовський радив прийняти «буржуазну» Інструкцію. Інші члени Малої Ради пропонували: «роз'їхатися по місцях» (Довженко), тлумачити Інструкцію як «першу нашу конституцію», «не йти на розрив» з Тимчасовим урядом (Золотарьов), «нам накидають насильно братерство, якого ми не хочемо (Літваков), «зміст акту є базою, на якій ми можемо далі розвивати бажання українського народу (Крупнов), «ганебний акт кадетів занесений в історію» (Балабанов), «на інструкції лежить класова печать» (Менчковський), «Секретаріат ... є грамофоном петроградської власті» (Ковалевський)⁷² і т.д. і т.п.

Треба сказати, що пізніші дослідники, оцінюючи документ, також керувалися передовсім власними політичними уподобаннями. На думку о. І. Нагаєвського, Статут свідчив, що «його автори чи автор думали більше політичними, ніж державницькими категоріями, довіряючи добрій волі московських соціалістів в надії, що при зеленому столі можна буде з ними розв'язати і найважчі державні проблеми»⁷³. В. Солдатенко вважав, що Тимчасовий уряд затведив Інструкцію, «зовсім знахабнівши, не відчуваючи серйозного опору», «після довгих зволікань і нових принижень»⁷⁴. На думку К. Костіва, УЦР не могла погодитися, щоби Генеральний Секретаріат був «експозитурою» Тимчасового уряду, а сам документ, за його словами, не відповідав «постулятам українського народу, й хоч легальна платформа Інструкції була дуже вузька — то все ж таки вона давала певні практичні можливості формального зафіксування прав України й дальшого ведення боротьби за повну автономію України»⁷⁵.

9 серпня своє ставлення до рішення Тимчасового уряду висловили учасники VI пленуму УЦР. Згідно з офіційним звітом мандатної комісії, на сесії були присутні 656 осіб, в тому числі 639 дійсних членів, 4 кандидати «з правом рішучого голосу» і 13 кандидатів з правом дорадчого голосу⁷⁶. Обговорення засвідчило наявність принаймні двох діаметрально протилежних точок зору. Перша позиція фактично полягала в тому, щоби відкинути досягнутий компроміс. Її поділяли члени УСДРП, УПСФ, більшості УПСР, Поалей-Ціон, ОЄСДРП, а також російські есери, народні соціалісти, Польський демократичний централ та ППС (лівіця). Інша частина учасників зібрання обстоювала точку зору, згідно з якою рішення

центрального уряду — попри всі його очевидні та приховані вади — треба було б усе-таки підтримати. Саме їх голосами (перше голосування: 247 «за», 36 «проти», 70 таких, що утримались; друге голосування «в цілому»: «за» — 227, «проти» — 16, утрималися 62)⁷⁷ УЦР підтримала спільну резолюцію українських есдеків та есерів, яка відкидала урядову «Інструкцію» як таку, що «продиктована недовір'ям до змагань всієї демократії України», «перейнята імперіалістичними думками російської буржуазії щодо України», «ламає згоду Української Центральної Ради з Тимчасовим правительством од 3 іюля», «не дає змоги демократії України утворити власть на всій території, заселеній українським народом», «зменшує і ослаблює значення влади Генерального секретаріату...» та «перешкоджає утворенню єдиної революційної власті»⁷⁸.

Протестуючи проти ухвалення такого документа, націонал-революціонери Любинського і меншість українських есерів під проводом Шаповала залишили зал засідань, російські соціал-демократи та БУНД — відмовилися брати участь у голосуванні. Відмовились підтримати зазначену резолюцію також конституційні демократи та українські трудовики Крижанівського. В. Солдатенко цілком справедливо доходить висновку, що ухвалення Інструкції «не мало скільки небудь серйозних наслідків для процесу державотворення, воно негативно позначилось на моральному стані українства, призвело до гальмування темпів, звуження масштабів революційного піднесення»⁷⁹.

Отже, революційні ентузіазм та фразеологія взяли гору над прагматичними політичними розрахунками, а головне — над правом і законом. *Рішення VI пленуму УЦР від 9 серпня 1917 р., ухвалене менш ніж 40% голосів її повноправних членів, створило нездоланну прірву між різними фракціями і групами Ради, заклало прецедент нав'язування політичної волі меншості, остаточно зафіксувало вихід цієї організації за межі існуючого в державі правового простору.* Натомість Україна, за словами Володимира Винниченка, отримала «першу дійсну та дієву Конституцію України», яка, до речі, дуже швидко продемонструвала свою повну нежиттєздатність.

Впадає в око ще одна деталь. Три наступні тижні, якщо розглядати їх з точки зору необхідності та доцільності розбудови інститутів української бодай адміністративної влади, керівництвом УЦР було фактично втрачено. Лише 14 серпня Мала Рада затвердила новий варіант складу крайового

уряду (див. додаток 2.21) і подала його на затвердження до Петрограда. Впродовж наступного тижня — 18 та 21 серпня — цей склад було переглянуто та оновлено⁸⁰ (див. додатки 2.22, 2.23). Ще тиждень, а також збройний виступ генерала Л. Корнілова знадобились для того, щоби голова Ради М. Грушевський та її секретар А. Постоловський надіслали до Петрограда телеграму з проханням затвердити склад Генерального секретаріату⁸¹. Лише 30 серпня Мала Рада затвердила персональний склад комісії по скликанню Українських Установчих Зборів (див. додаток 2.24)⁸². Лише з 3 вересня почав регулярні засідання кабінет під керівництвом В. Винниченка (див. додатки 2.25–2.28), лише 24 вересня Генеральний секретаріат офіційно повідомив громадськість про «розгортання своєї діяльності», лише 30 вересня було оприлюднено декларацію щодо його першочергових завдань та обсягу компетенції, яка стала черговим приводом для з'ясування стосунків між різними фракціями Малої Ради. Лише 9 вересня Мала Рада ухвалила формальне рішення про участь української делегації у т. зв. Демократичній нараді в Петрограді, затвердила склад та платформу діяльності представників УЦР, що, очевидно, повинно було символізувати прагнення української соціалістичної демократії до порозуміння з однодумцями у загальноросійському масштабі⁸³. Задля справедливості треба зазначити, що учасники Демократичної наради відмовились визнати українських делегатів представниками власне УЦР, розглядали їх виключно як репрезентантів інтересів «національних партійних груп», з чим сама УЦР невдовзі офіційно погодилась⁸⁴.

Продемонструвати таке порозуміння — цього разу з соціалістично-демократичними силами — був покликаний і відомий З'їзд народів, засідання якого відкрилися в Києві 8 вересня⁸⁵. Сюди прибули 84 делегати від українських, білоруських, грузинських, естонських, єврейських, латиських, литовських, молдавських, татарських, а також закавказьких та закаспійських мусульманських та козацьких (Війська Донського, Амурського, Українського, Забайкальського, Оренбурзького) громад та державних утворень. У роботі з'їзду взяв участь представник Тимчасового уряду, голова комісії для розробки «обласної реформи» М. Славинський. Від імені уряду він виклав концептуальні положення модернізації державного устрою Російської Республіки, які, з нашої точки зору, мали революційний за значенням характер. Реформа ґрунтувалася на трьох фундаментальних принципах: відмові від принципу централізму, відмові

від поділу народів на «державні» та «недержавні» та на визнанні того факту, що автономія країв і народів повинна виявлятися в різних формах — від крайового земського самоуправління до широкої національно-територіальної автономії⁸⁶.

Делегати з'їзду дійшли висновку, що головною хвилюючою державного устрою, головною причиною безладдя в усіх ділянках державного життя є надмірна концентрація законотворчої та виконавчої влади в центральних органах. У спеціальному документі аналізувалися проблеми національно-територіальної автономії, яка була нездатна ефективно розв'язати питання національних меншин і націй, та обґрунтовувалися принципи національно-персональної автономії. Головні аргументи на користь цієї точки зору були викладені у такий спосіб:

«1. Кожен з населяючих Росію народів має право на національно-персональну автономію, тобто на організування нації в публічно-правову спілку, до якої можуть входити всі члени даного народу на всім просторі держави.

2. Обсяг правування, а також і певні форми внутрішньої організації національно-автономної установи, визначаються національними Установчими зборами певного народу, скликаними на основі рівного, безпосереднього, таємного, пропорціонального і без різниці пола голосування.

3. Державний закон забезпечує національним меншостям, кількість яких досягає в певному краю визначеного законом числа, право користуватись своєю мовою в державних чи крайових установах місцевого самоуправління»⁸⁷.

Принципової ваги новація, ухвалена делегатами з'їзду, полягала в закликіві до необхідності скликання не лише Всеросійських Установчих Зборів, але й крайових, «які мають установити як норми відношень країв до центральних органів федерації, так і певні форми внутрішньої організації автономних установ даного народу чи краю»⁸⁸.

Хоча з'їзд став «вершком вияву федералізму в Російській імперії, він не зумів надати динаміки цій течії, чи принести якісь реальні здобутки. — висловив думку український історик з діаспори. — Радше, федералізм, якого дитиною був той з'їзд, — вів він далі, — відживав останню фазу свого історичного етапу, як в українському, так і в інших народів, що брали в ньому участь. З'їзд Народів, — читаємо далі, — подія, яка могла стати

наріжним каменем на шляху здійснення його візії, став монументом в основному змарнованих зусиль і розбитих ілюзій»⁸⁹.

Проаналізувавши матеріали форуму, О. Реснт та Б. Андрусишин довели, що в перші дні вересня 1917 р. провідні політичні сили УЦР навіть теоретично не ставили питання про самостійний державницький статус України. Парадоксально, але факт: питання про самостійність України висунули перед делегацією УЦР представники Польської соціалістичної партії, які взяли участь у роботі форуму, твердячи, що «вони таким способом думають захистити свої національні меншини від Росії»⁹⁰.

Послідовними опонентами М. Грушевського виступали представники самостійницьких кіл, які вважали, що «із зреченням Миколи II наступає той природний стан волі для українського народу, в якому він перебував до Переяславської ради 1654 року, оскільки договір був утворений українським народом особисто з царем, тобто контрагентами в договорі виступали, з одного боку, Українська республіка як юридична особа, а з другого, — московський цар, як особа «фізична»⁹¹.

Втім, упродовж наступних чотирьох тижнів ставлення провідників українського національно-соціалістичного руху до цієї фундаментальної політико-правової проблеми радикально змінилося. Зафіксували це «незвичайно численні» збори Малої Ради 10 жовтня⁹² (персональний склад Малої Ради та матеріали про відвідування її членами засідань див. додатки 2.16–2.20), на яких «обговорювалась справа скликання Української Установчої ради». Виступи членів Ради О. Севрюка, М. Рафеса, М. Ткаченка, М. Балабанова, І. Маєвського, Б. Мартоса, В. Винниченка, М. Порша та М. Шаповала засвідчили наявність двох діаметрально протилежних політичних ліній у виконавчому комітеті УЦР. Перша, яку представляли тільки члени українських партій — есерів, есдеків та есефів, полягала в тому, що Українські Установчі збори конче необхідно скликати найближчим часом. Обґрунтовувалося це, за словами О. Шульгина, тим, що «український народ, як і кожен другий, має цілковите право на політичне самоозначення». Друга позиція, представлена лідерами БУНДУ, РСДРП (об.) та ПСР полягала в тому, що «єдину волю народу можуть виявити тільки Всеросійські Установчі збори, і цій волі всі повинні скоритись» (М. Рафес), а українські політичні партії «почали збиватись на шлях самостійництва» (І. Скловський). Наслідок дискусії: Мала Рада ухвалює: «утворити організаційний комітет (по скликанню Українських

Установчих Зборів. — Д.Я.), а в суботу обрати комісію для вироблення законопроекту про скликання Української Установчої ради»⁹³.

Мимоволі виникає питання: а чи була така постанова підкріплена фінансовими або політичними ресурсами (наприклад, ясно вираженою волею населення українських губерній), наявністю організаційного апарату, здатного втілити це рішення в життя, тощо? Думається, що відповідь на це запитання є однозначно негативною.

Власне, це добре розуміли й самі його ініціатори. Наприклад, у щоденнику В. Винниченка можна, зокрема, прочитати такі рядки: «І злість, і сум, і гріх. Генеральний Секретаріат є крайова вища влада. Це всім, хто читає газети, відомо. Але всім, хто читає газети, і хто не читає їх, видно, що проявів тої влади поки що дуже мало... Нетерплячі «свої» вимагають, щоб ми брали «владу в свої руки». Що це значить, у чому має бути та влада, вони й самі не розуміють. Але жадність до влади надзвичайна. Зголоднілість до державності аж закочується від нетерплячки...»⁹⁴.

Аналіз протоколів засідань Генерального Секретаріату, — інституції, яка, на відміну від інших загальноукраїнських установ, теоретично створювалася як виконавчий апарат УЦР, — ясно свідчить: він не був наділений всією повнотою влади як орган державного управління, обговорював лише певні законопроекти та інші документи директивного характеру, власне, мав право лише законодавчої ініціативи для самого себе. Його функції тільки-но вироблялися, окремі секретарства дуже повільно просувалися у визначенні власної компетенції, самовизначення як органу влади проходило досить повільно, тобто діяльність як органу влади була принаймні позбавлена логічної завершеності⁹⁵. Про «крайне ненормальні умови, в які поставлено місцеву владу в краю», відсутність «послідовно видержаної системи управління», неможливість здійснення своїх повноважень «без згідної діяльності з місцевою військовою владою» сам Генеральний Секретаріат повідомляв Тимчасовий уряд у спеціальному меморандумі 13 жовтня⁹⁶.

Результат: 17 жовтня Генеральний Секретаріат ухвалює заяву, згідно з якою «буде вести» свою діяльність «в напрямі ... єдності Російської Федеративної Республіки». 19 жовтня пленум Малої Ради скасовує своє попереднє рішення одностайно підтриманою ухвалою про те, що «права народів України будуть цілком забезпечені на Всеросійських Установчих Зборах»⁹⁷.

Шлях до мирної, еволюційної трансформації Російської Республіки і, отже, України теоретично було відкрито.

¹ Нова Рада. — 1917. — 18 червня; Див. також: Верига В. Визвольні змагання в Україні. 1914 — 1923. В 2-х т. — Т. 1. — С. 114–119.

² ЦК конституційно-демократичної партії заборонив членам партії входити до комісії.

³ Нам не вдалося виявити відомості про діяльність цієї комісії.

⁴ Нова Рада. — 1917. — 20 червня; Там само. 27 червня.

⁵ Матеріали і документи сесії див.: УЦР. — Т. 1. — С. 106–157; Див. також: Грушевський М. Споми́ни // Київ. — 1989. — N 10. — С. 133–135.

⁶ Першу відому нам публікацію цього документа див.: Нова Рада. — 1917. — 13 червня.

⁷ Див.: ЦДАВО України. — Ф. 1115. — Оп. 1. — Спр. 1. — Арк. 3–5.; Вісті з Української Центральної Ради. — 1917. — № 14; Нова Рада. — 1917. — 22 червня; Там само. — 27 червня; Там само. — 29 червня; Там само. — 2 липня. Див. також: УЦР — Т. 1. — С. 125–126.

⁸ Докл. див.: Інститут історії України АН України. — Історичні зошити. — Київ, 1992. — N 6. — С. 12–14 та ін.

⁹ Грушевський М. Споми́ни // Київ. — 1989. — N 10. — С. 129.

¹⁰ Див.: УЦР. — Т. 1. — С. 117–118 та ін.

¹¹ Докл. див.: Нова Рада. — 1917. — 28 червня.

¹² Докл. див.: УЦР. — Т. 1. — С. 131–132.

¹³ Там само. С. 134.

¹⁴ Копиленко О., Копиленко М. Держава і право України. — С. 24.

¹⁵ Нова Рада. — 1917. — 28 червня (курсив наш.— Д.Я.). 28 червня. Коротка дискусія, яка розгорнулася щодо питання про УУЗ, показала, що на цьому етапі фракції Центральної ради не мали узгодженої точки зору на роль, місце і порядок скликання Установчих Зборів. Див.: УЦР. — Т. 1. — С. 134.

¹⁶ Там само. С. 131.

¹⁷ Там само. С. 143.

¹⁸ В цей же день було затверджено і *квоти* окремим організаціям для обрання до Українських Установчих Зборів.

¹⁹ УЦР... — Т. 1. — С. 139.

²⁰ Докл. див.: УЦР. — Т. 1. — С. 140–141.

²¹ Костів К. Конституційні акти. — С. 42.

²² УЦР. — Т. 1. — С. 124.

²³ Комісію «по скликанню територіального з'їзду народів України» у складі Війтенка, Ільченка, Калгана, Кекала, Ковальського, Ніковського, Чалого та Чопівського було обрано на першому засіданні V пленуму УЦР увечері 20 червня.

²⁴ Його планувалося зібрати у Києві вже у липні 1917 р., але внаслідок відомих подій це вдалося зробити лише у вересні.

²⁵ УЦР. — Т. 1. — С. 126–127.

²⁶ Нова Рада. — 1917. — 1 липня.

²⁷ Див.: УЦР. — Т. 1. — С. 142.

²⁸ Про відносини УЦР та петроградського уряду див., зокрема: Грушевський М. Споми́ни // Київ. — 1989. — N 10. — С. 130–132, 140–144; Затока О. До питання про характер взаємин Центральної Ради та Тимчасового уряду в 1917 р. // Науково-теоретичні читання в Інституті історії України 16 березня 1995 р. — Київ, 1996. — С. 44–52.

²⁹ Доводить В. Винниченка про хід переговорів див.: УЦР. — Т. 1. — С. 152–153.

³⁰ 30 червня члени УЦР висловили своє «занепокоєння» тим, що центральний уряд не дозволив створити окреме українське військо, а згодився лише на формування поодиноких національних військових частин.

³¹ Докл. див.: УЦР. — Т. 1. — С. 160–163.

³² Докл. див.: Там само. — С. 145–146.

³³ Докл. див.: Там само. — С. 155.

³⁴ До її складу було обрано Б.Бабича, М. Огороднього, Л. Чикаленка, Я. Левченка (всі — УСДРП), В. Прокоповича, О. Рубаса (УПСР), Ф. Крижанівського (трудолик), І. Власенка (позапартійний соціаліст), М. Шинкаря. (УЦР. — Т. 1. — С. 137).

³⁵ Нова Рада. — 1917. — 14 липня.

³⁶ Там само. — 1917. — 4 липня. Текст постанови Тимчасового уряду про затвердження Генерального секретаріату див.: УЦР. — Т. 1. — С. 163–164.

³⁷ Милюков П. Воспоминания. — М., 1990. — Т. 2. — С. 336.

³⁸ Нова Рада. — 1917. — 5 липня.

³⁹ Гамрецький Ю. Універсали — визначальні віхи в історії Центральної Ради // Український історичний журнал. — 1991. — № 8. — С. 26, 27.

⁴⁰ Костів К. Конституційні акти... — С. 51.

⁴¹ Там само.— С. 52, 53. Слід зазначити, що таку точку зору підтримали врешті-решт і деякі сучасні дослідники в Україні, наприклад, В. Солдатенко, В. Винниченкові, писав він, — «довелося намовляти» УЦР згодитись на умови, розроблені в результаті переговорів його, М. Грушевського та С. Петлюри з делегацією Тимчасового уряду». Це означало, що Рада приймала на себе обов'язок «за будь-яких умов припинити самочинне запровадження автономії до Всеросійських Установчих Зборів» (Солдатенко В. Еволюція суспільно-політичних поглядів В.К. Винниченка в добу української революції // Український історичний журнал. — 1994. — № 6. — С. 20).

⁴² Бевз Т. Формування Української Держави... — С. 16.

⁴³ Верстюк В. Українська Центральна Рада. — С. 170.

⁴⁴ Докл. див.: Нова Рада. — 1917. — 6 липня.

- ⁴⁵ Нова Рада. — 1917. — 5 липня.
- ⁴⁶ Див.: Нова Рада. — 1917. — 6 липня.
- ⁴⁷ Відкритим залишилися лише питання про керівника Генерального секретаріату віросповідань. Див.: Вісті з Української Центральної Ради. — 1917. — Жовтень; Нова Рада. — 1917. — 8 липня. Див. також: УЦР. — Т. 1. — С. 168–171.
- ⁴⁸ Нова Рада. — 1917. — 13 липня
- ⁴⁹ Цит. за: Нова Рада. — 1917. — 20 липня.
- ⁵⁰ Цит. за: Гриценко А. Українські робітники на шляху творення національної держави (1-й всеукраїнський робітничий з'їзд 11–14 (24–27) липня 1917 р.). — К., 1992. — С. 21. — (Академія наук України. Інститут історії України. — Історичні зошити. — № 5).
- ⁵¹ Докл. див.: Нова Рада. — 1917. — 12 липня.
- ⁵² На його думку, пошта, телеграф, митниці, залізниці, військові справи мали перебувати під опікою федеративних органів влади; всіма іншими питаннями мусила б опікуватися влада тієї чи іншої автономії.
- ⁵³ Гриценко А.П. Українські робітники на шляху творення національної держави... — С. 11–13, 16. Див. також: Реснт О. Ставлення робітників України до Центральної Ради // Науково-теоретичні читання в Інституті історії України 16 березня 1995 р. — Київ, 1996. — С. 35–43.
- ⁵⁴ Нова Рада. — 1917. — 14 липня.
- ⁵⁵ Там само. 1917. — 18 липня.
- ⁵⁶ Там само. 1917. — 21 липня.
- ⁵⁷ Там само.
- ⁵⁸ Там само.
- ⁵⁹ Там само. — 15 липня.
- ⁶⁰ Торгу і промисловості, харчових справ, юстиції та пошт. Докл. див.: Нова Рада. — 1917. — 6 липня; Там само. — 7 липня.
- ⁶¹ Як пригадував М. Грушевський, «гадка», тобто ідея створення інституту крайової виконавчої влади, «була піднесена в партійних с.-р. кругах... Вперше я почув її, — писав Голова УЦР, — від... Маєвського, але, знаючи його ексцентричність й індивідуальність, не надав їй особливого значення, думаючи, що вона зостанеться ще надовго його індивідуальним добром» (Грушевський М. Спомины / Київ. — 1989. — № 10. — С. 126).
- ⁶² Див. зокрема: Грушевський М. Спомины // Київ. — 1989. — N 11. — С. 119 — 121.
- ⁶³ УЦР. — Т. 1. — С. 182.
- ⁶⁴ Докл. див.: Віче. — 1995. — N 12 (45). — С. 122–138; Інститут історії України АН України. Історичні зошити. — 1992. — N 6. — С.4–12; ЦДАВО. — Ф. 1115. — Оп. 1. — Спр. 12. — Арк. 42–42 (об.); Вісті з УЦР. — 1917. — Травень (май). — N 6; Нова Рада. — 1917. — 19 липня; Там само. — 22 липня; Там само. 28 липня; Там само. 30 липня; Там само. 1 серпня; Там само. 2 серпня; Там само. 5 вересня. Див. також: УЦР... — С. 190,

- 191, 193, 197, 211–212, 215–220, 226–227, 242–243. 5 серпня VI сесія УЦР ухвалила рішення про кооптацію до складу Ради 100 представників Всеукраїнської ради робітничих депутатів «по наказу» Всеукраїнського робітничого з'їзду (УЦР... — С. 221).
- ⁶⁵ «... одружений з україночкою, ставиться прихильно до національних аспірацій України», — із задоволенням відзначав Є. Бачинський. Див.: Визвольний шлях. — 1959. — 11. — С. 102.
- ⁶⁶ Нова Рада. — 1917. — 30 липня; УЦР. — Т. 1. — С. 212.
- ⁶⁷ Грушевський М. Спомины // Київ. — 1989. — N 10. — С. 151.
- ⁶⁸ Про аргументи Б. Нольде під час переговорів див.: УЦР. — Т. 1. — С. 226.
- ⁶⁹ Дорошенко Д. Мої спомины про недавнє-минуле. — С. 159.
- ⁷⁰ Цит. за: Верстюк В. Українська Центральна Рада: навчальний посібник. — С. 182.
- ⁷¹ Гольденвейзер А. Из киевских воспоминаний. — С. 15.
- ⁷² Докл. див.: УЦР. — Т. 1. — С. 217–220. Див. також: Грушевський М. Спомины // Київ. — 1989. — N 10. — С. 51–152.
- ⁷³ Нагаєвський І. Історія Української держави ХХ століття. — С. 85.
- ⁷⁴ Солдатенко В. Еволюція суспільно-політичних поглядів В.К. Винниченка // Український історичний журнал. — 1994. — № 6. — С. 20.
- ⁷⁵ Костів К. Конституційні акти. — С. 63. Саме ця причина, на його думку, зокрема, пояснює причину відставки Д. Дорошенка з посади голови Генсекретаріату (Там само. С. 64.). На думку В. Солдатенка, в основі неприйняття кандидатури Д. Дорошенка була обставина, що він, мовляв, був близький за поглядами до російських кадетів, «підтримував по масонській лінії дружні стосунки з Тимчасовим урядом і був згоден виконувати рішення останнього» (Солдатенко В. Еволюція суспільно-політичних поглядів В.К. Винниченка // Український історичний журнал. — 1994. — № 6. — С. 20.). Див. також: УЦР. — Т. 1.— С. 260–261, 264.
- ⁷⁶ УЦР. — Т. 1. — С. 241. Див. також: Грушевський М. Спомины // Київ. — 1989. — N 11. — С. 123–130. В цьому контексті твердження П. Христюка про те, що, мовляв, 22 вересня VI сесія УЦР вирішила скликати «установчі збори етнографічної України» потребують додаткової аргументації (Див.: Христюк П. Замітки і матеріали... — Т. 2. — С. 17). Крім всього іншого, таке рішення у разі його ухвалення, по-перше, практично означало би вихід за межі правового поля Російської Республіки, устрій якої за визначенням могли встановити лише загальноросійські Установчі збори. По-друге, це означало би висунення територіальних претензій до Австро-Угорщини від імені України. Іншими словами, подібне рішення УЦР публічно засвідчило би прагнення її лідерів відігравати надалі роль суб'єкта міжнародного права.
- ⁷⁷ УЦР. — Т. 1. — С. 250, 251.
- ⁷⁸ УЦР. — Т. 1. — С. 249.
- ⁷⁹ Солдатенко В. Українська революція. — С. 275.

⁸⁰ Про атмосферу, яка панувала на цьому засіданні, див.: Грушевський М. *Спомини // Київ*. — 1989. — N 11. — С. 132–133.

⁸¹ Див.: УЦР. — Т. 1. — С. 269.

⁸² Заради справедливості треба зазначити, що 21 серпня Мала Рада схвалила пропозицію М. Зільберфарба про обрання двох комісій: юридичної, на яку покладалося завдання «означити компетенцію Українських Установчих зборів»; «друга» комісія, до якої мали увійти представники всіх фракцій, мала «предложити план виборів». Було утворено також комісію «для розроблення виборчої ординації до Українських Установчих зборів» у складі Порша, Розенштейна та Чопівського. 30 серпня на засіданні Малої Ради було оголошено склад комісії «по Установчих зборах»: Севрюк (УПСР), Ковалевський (УСДРП), Хотовицький (УТП), Паночні (український націонал-революціонер), Золотарьов (БУНД), Гутман (ОЄСРП), Корчинський (УПСФ). З протоколу засідання не можна зрозуміти, була затверджена ця комісія, чи ні. 5 вересня Мала Рада доручила цій (?) комісії «прийняти в свій склад представника більшовиків» (Див.: УЦР. — Т. 1. — С. 266, 272, 278); Нагаєвський І. *Історія Української держави ХХ століття*. — С. 119. Грушевський М. *Спомини // Київ*. — 1989. — N 11. — С. 135–137.

⁸³ Докл. див.: Інститут історії України АН України. *Історичні зошити*. — 1992, — N 6. — С. 13, 27 та ін.; УЦР. — Т. 1. — 279—284, 316–317, 323–327. Звіт делегації про роботу Народи див.: Там само. С. 319–320.

⁸⁴ Там само. С. 333.

⁸⁵ Звіт про роботу З'їзду див.: УЦР. — Т. 1. — С. 288–312, 314. Див. також: Грушевський М. *Спомини // Київ*. — 1989. — N 11. — С. 137–147. Стенограму з'їзду див.: *Свободный Союз*. — 1917. — Октябрь. — № 1.

⁸⁶ Див.: Гулянович Г. *З'їзд народів у Києві (вересень 1917 р.) // Український історичний журнал*. — 1994. — № 6. — С. 84.

⁸⁷ УЦР. — Т. 1. — С. 310–311.

⁸⁸ Там само. С. 310.

⁸⁹ Стойко В. *З'їзд Народів у Києві 1917 року // Український історик*. — 1977. — № 3–4 (55–56). — С. 14, 25.

⁹⁰ Реєнт О., Андрусишин Б. *З'їзд поневолених народів (8–15 вересня 1917 р.)*. — Київ, 1994. — С. 7, 10. — (Національна Академія наук України. Інститут історії України. *Історичні зошити*).

⁹¹ Там само. С. 7.

⁹² За даними М. Грушевського, це засідання відбулося 8 жовтня. Див.: Грушевський М. *Спомини // Київ*. — 1989. — N 11. — С. 149–153.

⁹³ Докл. див.: УЦР. — Т. 1. — С. 334–339.

⁹⁴ Винниченко В. *Щоденник. 1911–1920*. — Едмонтон; Нью-Йорк, 1980. — Т. 1. — С. 272–273.

⁹⁵ Докл. див.: Інститут історії України АН України. *Історичні зошити*. — 1992. — N 6 — С. 15–23.

⁹⁶ Див.: УЦР. — Т. 1. — С. 341–344. Сучасні дослідники характеризують ситуацію, яка склалася в царині місцевого самоврядування, в таких висловах: «цілковита невизначеність самої системи інституцій, які мали закласти фундамент місцевої влади»; «органи місцевого самоврядування й місцева державна адміністрація не мали практично жодних ресурсів для здійснення своїх повноважень і реального впливу на місцеве життя»; «відсутність належної правової бази для її діяльності». Див.: Копиленко О., Копиленко М. *Держава і право України*. — С.31–33.

⁹⁷ Там само. С. 346. Див. також: С. 347–350, 353.

§ 5. Від падіння Тимчасового уряду до визнання більшовицького режиму (26 жовтня — 6 грудня 1917 р.).

Майже пасторальна атмосфера політичного взаємопорозуміння між основними політичними силами, представленими в УЦР, була порушена відомою постановою міністерства юстиції про притягнення до кримінальної відповідальності провідних українських діячів¹. Реакція Києва була надзвичайно гострою. 21 жовтня, пояснюючи позицію Генерального Секретаріату учасникам III Всеукраїнського військового з'їзду, В. Винниченко зауважив, що члени ГС не є чиновниками Тимчасового уряду, вони обрані УЦР і підзвітні тільки їй. Твердячи, що ГС висловлює інтереси народу, В. Винниченко сказав: «народні інтереси якраз тепер вимагають того, щоб Генеральний Секретаріат міцно взяв до своїх рук владу на Україні, і було б гріхом, коли б він цієї влади не взяв», — і це при тому, що цього ж дня Генсекретаріат, засвідчуючи свою лояльність до центрального уряду, ухвалив рішення про формування спеціальної делегації для переговорів з ним «в справі політичного становища на Україні»². Голова українського уряду також заявив, що ГС не погоджується з тим, що декілька українських губерній «відірвано» від Києва, а також зажадав передачі до рук Секретаріату і військової влади³.

Промовляючи ці слова, В. Винниченко і гадки не мав, що вже за 4 дні йому та його колегам особисто і в повному обсязі доведеться перейняти на свої плечі тягар відповідальності за долю Краю. Адже в ніч з 24 на 25 жовтня внаслідок збройного заколоту в Петрограді Тимчасовий уряд фактично припинив своє існування⁴.

Перші вістки про петроградський переворот було отримано в Києві 25 жовтня; в ніч на 26 відбулося екстрене закрите засідання Малої Ради за участю представників РРСД. «Для всіх присутніх було ясно,— пригадував учасник цього зібрання, — що треба реагувати на події в столиці негайним взяттям влади у Києві і в Україні Центральною Радою»⁵. Для початку обрали «революційний Комітет охорони революції на Україні», якому «підчиняються в порядку охорони революції всі органи влади означеної території. Саме в цьому Комітеті,— констатує В. Солдатенко,— «Раді вдалося об'єднати широкі демократичні елементи, в тому числі большевиків (курсив наш.— Д.Я.)». Це поперше. А, по-друге, — «Рада рішуче поривала з Тимчасовою Інструкцією Тимчасового уряду для Генерального Секретаріату»⁶, *тобто вийшла за межі існуючого тоді конституційного, правового поля. Іншими словами, здійснила державний переворот, тобто найтяжчий державний злочин, самочинно оголосивши себе верховною владою на частині території Російської республіки.*

Звернемо увагу й на ще один — суто прикладний — аспект цієї справи. Зазначеним рішенням Мала Рада створила ще один владний орган, в якому об'єдналися саме ті сили, які вже були представлені як у ній самій, так і в УЦР, і в Генеральному Секретаріаті. Таким чином, було зроблено черговий крок у напрямку розбудови дивного режиму, влада в якому подекуди формально, а подекуди фактично належала: самій УЦР⁷, двом її виконавчим органам — Генсекретаріату⁸, Малій Раді та утвореному нею Комітетові Охорони Революції⁹, місцевим органам Тимчасового уряду, обраним напередодні війни органам земського самоврядування, обраним влітку 1917 р. міським думам, командуванню Київської військової округи, командуванню діючої армії (у фронтовій та прифронтовій смугі), різноманітним Всеукраїнським та Всеросійським радам — робітничих, солдатських, селянських депутатів, фабрично-заводським комітетам тощо.

Інше рішення, ухвалене Малою Радою в ніч на 26 жовтня, звучало так: «Центральна Українська рада висловлюється проти повстання в Петрограді і буде завзято боротися зі всякими спробами піддержки цього повстання на Україні»¹⁰. Треба відзначити надзвичайно принциповий, з нашої точки зору, факт: *резолуція не містила пункту про підтримку законного Тимчасового уряду!*

Упродовж двох днів Україну було буквально обклеєно летючками-зверненнями про «криваві події, що загрожують погубити здобутки революції». Заради правди треба сказати, що вони дуже швидко довели неспроможність протистояти беззаконню і насильству, котрі спиралася на збройну силу, яка, в свою чергу, підпирала нічим і ніякими законами не обмежену волю до влади.

28 жовтня політичну ситуацію в Україні обговорив III Всеукраїнський військовий з'їзд. Після бурхливої дискусії він проголосив: «...центральна коаліційна влада, в складі якої мають силу буржуазні елементи, не може вважатися виразником волі і заступником інтересів трудової демократії, а через це виступ большевиків не можемо лічити вчинком антидемократичним. І вживемо всіх заходів, щоб війська з України, а також Українські військові одиниці з фронту не посилались для боротьби з представниками інтересів трудового народу».

Відбиваючи настрої есерівської більшості делегатів, з'їзд ухвалив три взаємопов'язані документи: «Про проголошення Української демократичної Республіки», про «Українські Установчі Збори» та «Громадська і військова власть — Центральній Раді».

У першій із зазначених резолюцій читаємо: «Виходячи з принципу повного нічим не обмеженого самовизначення націй... з'їзд вимагає од свого найвищого революційного органу — Центральної Ради — негайного оголошення Української Демократичної Республіки в етнографічних межах України». Друга резолюція містила вимогу до Генерального Секретаріату «скликати суверенні Установчі Збори». Останні, на думку делегатів III Всеукраїнського військового з'їзду, були єдиним органом, правомочним вирішити питання про «принципи з'єднання на федеративних основах з другими народами», ствердити «республікансько-демократичні форми правління України», «провести широку демократизацію політичного ладу та соціально-економічні реформи, а в першу чергу — земельну реформу». Нарешті, третій документ зажадав від УЦР та ГС перебрання «всієї повноти влади на всій території України в свої руки»¹¹.

Іншими словами, III Всеукраїнський військовий з'їзд, за яким стояли вояки лише трьох «повністю» українізованих дивізій, семи — «частково» та шести таких, що «перебували у стадії завершення означеного процесу», фактично висловився на підтримку більшовицького збройного заколоту та за негайне проголошення самостійного державного існування

України. Право, закон, політичний прагматизм у черговий раз поступилися місцем ейфорії «революційної доцільності». Українська революція раз і назавжди втратила можливість стати головним центром антибільшовицької боротьби в той момент, коли влада більшовиків ще не набула ознак реальності загальноросійського масштабу.

Не багато досьгодні знайшлося бажаючих пояснити, чому все сталося так, як сталося. Чи не поодиноким винятком — В. Солдатенко. Стверджуючи, що «буквально за кілька днів відбулися такі суттєві зрушення, які відкололи, перевели, здебільшого, у ворожий табір значні сили, на потенції яких ще вчора розраховувала українська революція, точніше її натхненники і керівники», але ніяк це не пояснюючи, дослідник справедливо наголосив на тому, що соціалістичні УЦР та Тимчасовий уряд до 25 жовтня якщо і мали якісь суперечності, то виключно на національному ґрунті. Натомість після 26 жовтня українські соціалісти зайняли щодо петроградських побратимів не просто іншу, а «значною мірою протилежно-непримиренну, навіть войовничу позицію, незважаючи на очевидну суперечність такої позиції настроям широких мас». «Падіння Тимчасового уряду,— пояснює дослідник,— створило сприятливу обстановку для миттєвої реалізації того, чого не вдалося досягти протягом попередніх восьми місяців революції. А кроки в цьому напрямку уявлялись вождям УЦР тим важливішими, що їх все настійніше вимагала українська демократія, зокрема третій Всеукраїнський військовий з'їзд»¹². Іншими словами, ця формула означає: українська демократія — це ігнорування військовиками настроїв суспільства!

Здавалося б, нова політична ситуація, що склалася в країні після незаконного усунення від влади Тимчасового уряду, мала б бути в центрі уваги і самої УЦР, яка зібралася 29 жовтня на чергову VII сесію. Однак, нечисленні¹³ її учасники вирішили, що доцільніше обговорити звіти Малої Ради, Генсекретаріату, різноманітні законопроекти, в т.ч. про Українські Установчі збори, доповідь Комісії по складанню Статуту автономної України, Статут Морської Ради тощо. Вступна промова М. Грушевського була просякнута наріканнями на політику петроградського кабінету — який він називав не інакше, як «органом старої тактики» в українському питанні. В. Винниченко, в свою чергу, кивав на «великі перешкоди з боку російської буржуазії». Жодного слова про петроградські події не сказали і генеральні секретарі — С. Петлюра, І. Красковський, Хр. Барановський, М. Ткаченко, М. Порш. Хіба що М. Рафес на засіданні 31 жовтня заявив протест «проти

наси́льства більшовиків над соціалістичною пресою» і запропонував «засудити поведження більшовиків». При цьому українські соціал-демократи запропонували «не спинятись» на обговоренні цього питання, бо воно є лише «окремим випадком політичної боротьби». Тільки завдяки зусиллям есефів та Бунду УЦР ухвалила «вважати недопустимим ... насильство над волею друку, з якого б боку воно не виходило»¹⁴.

Коротеньке повідомлення про роботу Конституційної комісії зробив М. Грушевський. З протоколу засідання можна дізнатися, власне, лише про те, що «Конституція визнає, що найвищу суверенну власть мають Українські Всенародні збори. Вона віддає часть власті федеральному парламентові». Учасники пленуму УЦР ухвалили «головні засади закону про вибори до Української Установчої ради» і доручили Малій Раді проведення виборів до цих Зборів після остаточного ствердження нею згаданого законопроекту.

VII пленум УЦР ухвалив ще принаймні два надзвичайно багатозначних рішення. Перше визначало: «Поширити в повній мірі владу Генерального Секретаріату на всі відмежовані землі України, де більшість людности є українською, а саме — Херсонщину, Катеринославщину, Харківщину, материкову Таврію, Холмщину, частину Курщини та Вороніжчини». Згідно з другою ухвалою, було значно розширено склад Генерального секретаріату. На думку деяких пізніших дослідників, ці та інші заяви лідерів українського національно-соціалістичного руху можна було пояснити передусім і лише їх «політичною непрактичністю!» Мовляв, для них «федерація (з Росією. — Д.Я.) продовжувала залишатися романтичною мрією», а сконцентруватися в обставинах, що ґрунтовно змінилися, треба було б передусім «на будівництві незалежної держави»¹⁵.

Залишаючи осторонь аналіз проблеми — чому «політично непрактичні» діячі поклали на себе тягар розбудови нової незалежної держави, та ще і в умовах виснажливої світової війни, ми повинні констатувати, що VII пленум УЦР офіційно зафіксував вихід цієї організації за межі існуючого в державі правового простору. Тим самим, Центральна Рада *de facto* підтримала дії більшовиків, спрямовані на знищення демократичних інститутів, які почали складатися в країні в післяютневий період, на розвал усієї системи міжнародних договірно-правових відносин, що сформувалася в 1904–1907 рр. і охоплювала принаймні 25 країн, в т.ч. Францію, Велику Британію, США.

На нашу думку, після 31 жовтня 1917 р. Українська Центральна Рада, утворені нею інституції, всі без винятку їхні дії у внутрішньо— та зовнішньополітичних сферах втратили легітимний статус. Подальші спроби, навіть якщо вони і здійснювалися, підтвердити або відновити цей статус,— статус законного парламенту та уряду України,— позитивних наслідків не мали. Україна потрапила у правовий вакуум, який, на нашу думку, був заповнений лише внаслідок референдуму 1 грудня 1991 р.

4 листопада новий склад Генерального Секретаріату (див. додаток 2.29) у черговий раз зафіксував цю позицію. Обговоривши доповідь свого глави «про біжучі події» крайовий уряд, легітимність якого впливала з відомого акта Тимчасового уряду, усунутого від влади внаслідок більшовицького заколоту, ухвалив хіба що «ужити всіх заходів ідейної боротьби з большевизмом для безкровного поладження справи і тільки на випадок оружного виступу ужити сили»¹⁶ (курсив наш.— Д.Я.).

Очевидно, що це славне засідання обійшло низку питань. Наприклад, яку, власне, оружну силу мав на увазі застосувати Генсекретаріат? Які, власне, засоби «ідейної боротьби» збирався вжити лівосоціалістичний крайовий орган Тимчасового уряду у відповідь на повалення останнього? Яким чином, власне, він збирався вирішити питання про свій статус у нових умовах при тому, що певні групи і верстви населення українських губерній (в більшості своїй, до речі, саме ті, які відігравали ключову роль в економічному, духовному, інтелектуальному житті Краю) не визнавали влади Генерального Секретаріату, а якщо і визнавали його повноваження, то лише як місцевого органу Тимчасового уряду?

Очевидно, що самі лідери українського руху добре все це розуміли. Зайве свідчення — коротенький протокол засідання Генерального Секретаріату від 6 листопада. Зміст: 7 членів крайового уряду обговорили проект III Універсалу, документа, котрий, на думку його творців, мав розв'язати надзвичайно складні політико-правові проблеми, які виникли в країні після петроградських подій. «Після довгих обговорювань цієї справи в фракціях,— пригадував згодом М. Грушевський,— признана була негайність цього акту, але zarazом представники української демократії прийшли до переконання, що він не може обмежитись проголошенням самої лише державної форми, але разом з тим мусить бути з'ясований і

демократичний та соціалістичний характер відновленої Української держави і згідно з одвічними домаганнями українського демосу, ідеалами, покладеними в основу українського відродження найвидатнішими його представниками і принципами, проголошеними всеросійською революцією»¹⁷.

7 листопада екстрене засідання Малої Ради, до складу якої входило принаймні 115 осіб, 42 голосами «за» («всі українці і євреї», — читаємо в протоколі), при 5 таких, що утрималися (Кононенко, Балабанов — обидва РСДРП(об.), Скловський та Сараджев — ПСР, Рудницький — ПНДЦ) прийняли, за словами М. Грушевського, «постанову про Українську Республіку»¹⁸. Вже 8 листопада цей, без найменшого перебільшення, історичний документ було надруковано в центральних київських газетах (див. додаток 1.5). Наступного дня Українську Народну Республіку було урочисто проголошено на площі Б. Хмельницького в Києві¹⁹.

Згодом піднесені адоратори нового державного утворення оптимістично стверджували, що III Універсал був або не менш ніж «справжнім апогеєм Української революції»²⁰, або ж «проникненим глибокою стривоженістю за подальші долі Росії та України»²¹, чи «особливої ваги політично-державним та історичним актом» — передовсім тому, що УЦР проголосила ним самостійну Українську Державу — Українську Народну Республіку». Тон задав голова УЦР, який характеризував документ не інакше, як «переможний прапор українського визвольного руху»²². Точною зору опонентів, як завжди, знехтували²³.

На думку К. Костіва, фраза: «не пориваючи федеративні зв'язки з Росією» була вставлена в текст Універсалу тільки з тактичних міркувань, щоби задовольнити вимогу представників національних меншин в УЦР та не загострювати відносин з ними. Зрозуміло, що ця фраза мала чисто теоретичне значення ще й тому, що після жовтневого перевороту про створення федеративного уряду Росії, який мав би складатися з представників «вільних» республік вже годі було й думати. «В III Універсалі скристалізовані всі риси суверенної держави України», — читаємо далі у фундаментальному дослідженні К. Костіва, — парламентський устрій, «п'ятичленна» виборча формула, точне — вперше в історії визвольних змагань — означення території, перевага законодавчої влади над виконавчою — щоби це підкреслити, в назву держави спеціально додане слово «Народня»²⁴. Висновок: «З погляду державного права III Універсал —

основний конституційний закон, яким було встановлено суверенну, ні від кого незалежну назовні Українську Державу в формі демократичної народоправної Української Народної Республіки»²⁵. В. Старосольський, в свою чергу, відзначив, що в тексті Універсалу було «охоплено три чинники, які складаються на поняття держави: населення, влада і територія»²⁶.

Цілком оригінальну точку зору висловив автор численних праць з проблеми ще за «доперебудовних» часів: III Універсал було проголошено «по суті під впливом перших декретів Радянської влади»²⁷. При цьому шановний дослідник обійшов питання про те, чи були ці декрети відомі в Україні, і якщо так, то кому, коли і якою мірою?

В. Верстюк відзначив принаймні один, але фундаментальний наслідок оприлюднення III Універсалу: УЦР фактично втратила політичну ініціативу. Саме тому, писав він, «дії УЦР і Генерального Секретаріату стосовно Петрограда мали оборонний характер, більшовики випереджали лідерів УНР на крок чи два в своїй політичній грі, нав'язували їм вигідні для себе умови»²⁸. В. Верстюк відзначив і такий суттєвий момент: проголошення III Універсалу фактично означало, зокрема, що «Центральна Рада взяла на свої плечі тягар перетворення Росії у федеративну республіку»²⁹. Пізніше дослідник оцінив події так: проголошення документу «знаменувало відродження української державності у ХХ ст. В історії Центральної Ради розпочинався новий етап її діяльності — етап державно-національного будівництва»³⁰, хоча, мовляв, «наприкінці 1917 р. в Росії загалом і в Україні зокрема не існувало реальних можливостей для побудови демократичної державності»³¹.

На нашу думку, така, м'яко кажучи, контрверсійна точка зору покликана приховати принаймні дві суттєві обставини. Перша: тягар державного будівництва було покладено на плечі, абсолютно не підготовлені для вирішення не тільки цього надзвичайно складного завдання, а й для розв'язання більш «вузьких» проблем державного, політичного, економічного, соціального устрою нової України. Друга: реальний шлях побудови демократичної державності і в Росії, і в Україні лежав у річищі закону та права — через скликання Всеросійських та Українських Установчих Зборів та неухильне дотримання союзницьких зобов'язань, покладених на себе Росією угодою з Великою Британією 1907 р.

Тимчасом, III Універсал, хоча й відбив настрої, побажання та заповітні мрії певної частини селянства, яка не могла не погодитися із

положенням про скасування приватної власності на землю³², передовсім був виразним симптомом загальної хвороби українських політичних еліт — невміння відслідковувати стрімкий розвиток політичних подій та адекватно реагувати на них, прагнення реалізувати можливо цілком логічні та справедливі, але абстрактні або конфліктні — для більших і невливових або менших, але дуже впливових груп населення — політичні схеми та гасла.

III Універсал перетворив привид «чорного переділу» на буденну реальність життя десятків мільйонів людей. «Чорний переділ», очевидно, вимагав встановлення такого режиму, який був би здатний забезпечити його реалізацію. Не менш очевидним є й те, що ґрунтуватися такий режим міг виключно на нічому, нікому і ніякими законами не обмеженому насильстві. Впродовж наступних десятиріч його називали просто: «диктатура пролетаріату».

Поза тим, 9 листопада Генеральний Секретаріат ухвалив низку документів, надзвичайно важливих для своєї подальшої долі і, як дуже швидко з'ясувалося, для долі всієї України. Він визнав існування більшовицького уряду, зробивши, правда, при цьому такі застереження: «лише у формі федеративного правительства», «правительство народних комісарів Петрограда не являється правительством, визнаним навіть більшою частиною населення держави», і «таким правительством в Російській державі може бути тільки однорідне, соціалістичне міністерство» — від народних соціалістів до більшовиків включно. Створити такий уряд, на думку Генсекретаріату, необхідно було «спільними силами» обласних урядів України, Кавказу, Кубані тощо «разом з центральними органами всеросійської революційної демократії». Інше визначальне рішення визнавало «потрібним негайний мир»³³.

Таким чином, 9 листопада виконавчий орган УЦР зробив черговий важливий крок у напрямі остаточної руйнації як демократичного політико-правового простору, що почав формуватися в країні після зречення Миколи II, так і всієї системи міжнародних договірно-правових відносин, які визначали роль і місце в світі воюючої четвертий рік країни. Іншими словами, УЦР почала практично реалізовувати курс на встановлення в Україні політичного режиму революційної «радянської демократії», на розрив союзицьких відносин із західними демократіями.

Наступні рішення Генерального Секретаріату логічно впливали з цієї формули: 10 листопада ухвалено надзвичайної ваги рішення про створення власного емісійного центру — Київську контору Державного банку було вирішено перетворити на Центральний банк України; 2 грудня — затверджено зразки українських грошей. Генсекретаріат явочним порядком перетворював Україну на суб'єкт міжнародного права, розпочавши переговори з обласними урядами щодо створення федеративної держави. «Загальноармійському комітетові» Ставки Верховного Головнокомандувача було надіслано постанову Секретаріату про «негайний» початок мирних переговорів з країнами Четверного Союзу. 10 листопада Мала Рада ухвалила рішення про здійснення судівництва «іменем Української Народної Республіки». 11 листопада нею було схвалено «найбільший за обсягом з поміж усіх, ухвалених УЦР» та «найвагоміший з огляду на стратегічні завдання Центральної Ради», та й взагалі найвагоміший в галузі державного будівництва, закон про вибори до Українських Установчих Зборів³⁴. Характерно, що право участі у виборах надавалося «громадянам Російської Республіки», межі деяких виборчих округів розширювалися на території, які перебували за адміністративними кордонами українських губерній. День виборів було призначено на 27–29 грудня³⁵, день скликання Зборів — на 9 січня, керівником Головної комісії по справах виборів до Українських Установчих зборів призначено голову Київської окружної комісії по виборах до Всеросійських Установчих Зборів М. Мороза, а «безпосередні виконавчі заходи, потрібні, щоб технічно полагодити вибори», покладено на Генеральне секретарство військових справ (!)³⁶. 13 листопада ухвалено «Статут «Вільного Козацтва України»³⁷ — іррегулярної озброєної сили, на яку українські національно-соціалістичні партії хотіли б спертися у подальшій боротьбі за владу, через день — рішення про формування власного бюджету під приводом того, що «більшовицьке центральне правительство (курсив наш. — Д.Я.) може припинити висилку нам грошей»³⁸, 16 листопада розпорядженням В. Винниченка губернські комісари Тимчасового уряду були підпорядковані Генсекретаріатові. 25 листопада світ побачив принципово важливий «Закон про виключне право Центральної Ради видавати законодавчі акти УНР»³⁹, який заклав правові основи всього державного будівництва УНР⁴⁰. 2 грудня оприлюднено текст закону про утворення Генерального суду України⁴¹.

17 листопада український уряд *de jure* закріпив розрив відносин з Тимчасовим урядом, остаточно унеможлививши при цьому розв'язання питання про владу в країні законним шляхом. Сталося це таким чином. Товариш міністра внутрішніх справ петроградського кабінету В. Хижняков повідомив про наміри демократичних кіл у Москві утворити новий центральний уряд — «однорідно-соціалістичний, але без більшовиків і за участю представників правительств федеративних країв, а також деякого з бувших членів Тимчасового правительства» з метою забезпечення правонаступництва такого уряду від уряду Тимчасового. Обговоривши проблему, Генсекретаріат заявив про відсутність бажання «офіційно входити у переговори з представником Тимчасового правительства», позаяк, мовляв, становище цього уряду «зараз зовсім не вияснене і навіть позиція цілком невиразна» (!!!). Натомість Генеральний Секретаріат ухвалив постанову з чотирьох пунктів, у яких висловлювалися побажання «взяти ініціативу у справі створення центрального правительства у свої руки», вступити для цього в переговори як з представниками «федеративних країв», так і «представниками демократії»⁴², починаючи від більшовиків, що мають у Великоросії найбільшу силу (!!!); метою цих переговорів визначалося створення «однорідно-соціалістичного уряду на федеративній основі», проводити їх пропонувалося в Петрограді, тобто фактично під патронатом ленінської Ради Народних Комісарів⁴³.

Цього ж самого дня, 17 листопада всі ці «прекраснодушні» сподівання розвіялися, як дим. Під час розмови по прямому дроту члена ЦК УСДРП М. Порша та члена київського ОК РСДРП(б) С. Бакинського з членом РНК Й. Сталіним останній зажадав передачі всієї повноти влади в Україні «крайовому з'їзду рад робітничих, солдатських і селянських депутатів», хоча Порш прагнув переконати петроградського наркома в тому, що Центральна Рада і «є власне рада робітничих, селянських і солдатських депутатів». «Питання про радянську владу в центрі і на місцях,— підкреслив Й. Сталін,— не допускає ніяких поступок. Іншого способу утворення краювої влади та іншої її форми я собі не можу уявити»⁴⁴,— наголосив він.

Доводиться констатувати: *впродовж лише перших тижнів листопада 1917 р. лідери українського національно-соціалістичного руху благословили розрив з єдиним на той час легітимним джерелом влади в країні,*

унеможливили будь-які майбутні компроміси та порозуміння з ним або його спадкоємцями, розірвали існуючі міжнародно-правові відносини та союзи, створили принаймні три — крім німецько-австрійського — фронти для України: зовнішньополітичний — з країнами Антанти, внутрішньополітичні — з українськими більшовиками та їх співниками, з одного боку, антисоціалістичними силами, з другого, збройний — з більшовицьким режимом в Петрограді.

Одночасно українські лідери спромоглися ще й виступити з ініціативою встановлення дипломатичних відносин з Францією та Румунією, висунути вимогу надання країнами Антанти «грошової позички», «присилки інструкторів для перетворення української армії» та «улаштування залізничної справи», вирішивши при цьому проводити сепаратні переговори про мир на Південно-Західному та Румунському фронтах «з відома і по змозі в порозумінні з союзними державами (курсив наш. — Д.Я.)»⁴⁵. Цілком очевидне міркування про неможливість ведення «ніякої активної політики в міжнародних відносинах, раз тому, що (кабінет В. Винниченка. — Д.Я.) був зв'язаний політикою Центральної Ради з її стремлінням конкурувати з більшовиками на полі соціального максималізму й демагогії, а по-друге тому, що не спирався вже ні на яку реальну силу, крім кількох сумнівної вірності полків...»⁴⁶, ігнорувалося не з ментальних міркувань, а тільки тому, що воно належало не стільки політичному опоненту, скільки особистому супротивникові.

Не обминули увагою і військово-організаційні проблеми, вирішивши «погодитися» з переїздом Ставки Верховного Головнокомандувача на Україну, але не до Києва, а до Чернігіва або до Ніжина, та й то на умовах «офіційного звернення» Ставки до Генерального Секретаріату «в цій справі» та «заведення» при ній «комісаріату з представників демократичних організацій та федеративних правительств держави»⁴⁷, тобто за участі тих же більшовиків. Наприкінці місяця заходилися ще й реорганізувати Східний фронт І Світової, обмірковуючи питання про злиття командування та штабів Румунського та Південно-Західного фронтів⁴⁸.

Наростанню тотального хаосу сприяло і рішення Малої Ради від 25 листопада «про право Української Народної Республіки». Всупереч позиції представників «національних меншостей» було ухвалено, що на час до створення «Російської Федерації» та майбутнього «розмежування компетенції в сфері законодавства між нею і Центральною Радою чи тим

загальноукраїнським органом, що має її замінити», дійсними на території України визнавалися всі закони російського уряду, видані до 27 жовтня за умови, що вони не суперечать Універсалам Центральної Ради⁴⁹.

Абсурдність цього рішення полягала, зокрема, в тому, що в умовах розвалу системи судівництва, відсутності вищої судової інстанції, яка повинна була б тлумачити численні розбіжності в законодавстві, діючими визнавалися закони, ухвалені тими урядами — в тому числі доби монархії — які сама УЦР законними визнати відмовлялася. Добре відомо, що Тимчасовий уряд Російської Республіки, правонаступник урядів трьохсотрічної доби монархії, в жовтні намагався притягнути до судової відповідальності лідерів Ради, які своїми рішеннями ці закони неодноразово порушували. Очевидно, що після 25 жовтня йшлося вже не стільки про важливі, але до певної міри «другорядні» розбіжності з питань, наприклад, про чисельність крайового органу Тимчасового уряду, яким був Генеральний секретаріат, скільки про відмову останнього дотримуватися загальноприйнятих на той час принципів, закріплених не лише на рівні закону, а що більш важливо, — усталених на рівні масової свідомості як законні і легітимні, принципів, які визначали відносини власності, основні засади державного устрою або систему міжнародних союзів тощо.

Всі вищенаведені рішення і дії УЦР та її органів переконливо свідчать: після 25 жовтня 1917 р. лідери Центральної Ради взяли курс на створення в Україні самостійної держави⁵⁰ — суб'єкта міжнародного права у формі національної соціалістичної республіки, вся повнота прав в якій мала належати виключно представникам так званих «трудоючих класів населення», тобто тим групам, які або не мали ніякої приватної власності, або були дрібними чи, в кращому разі, «середніми» власниками.

У межах даного дослідження ми вважаємо за можливе висловити міркування про те, що реалізація цієї програмної мети була унеможливлена хоча б тому, що лідери українського національного соціалістичного руху припустилися всіх можливих — враховуючи обставини місця та часу — політичних помилок. Саме ці їхні помилки стали першопричинами, які рівно через три роки довели Україну до повного військового, економічного, політичного, конфесійного, духовного, ідеологічного спустошення і краху і, отже, до утвердження людожерного політичного режиму у формі Української

Радянської Соціалістичної Республіки як складової та невід'ємної частини Союзу РСР.

В останні дні листопада — перші дні грудня на цьому шляху було зроблено чергові рішучі кроки. Ігноруючи думку російських соціал-демократів та есерів, а також БУНДу, Мала Рада відмовилася ухвалити рішення про «виразне невизнання» більшовицького режиму, про те, що «всякий замах на волю (Всеросійських) Установчих зборів є найбільшою небезпекою як для справи загального миру, так і для самого існування держави, і що через це вся демократія Росії і всі органи крайової власті повинні твердо стати в оборону Установчих зборів». Натомість, на пропозицію УПСР «майже одногосно» ухвалили скликати 10 грудня в Києві «всіх обраних від України до Всеросійських Установчих зборів депутатів»⁵¹. Мета такого зібрання залишилася загадкою — і не лише для присутніх. 2 грудня Генсекретаріат визнав Раду народних комісарів і de jure: «в зв'язку з проголошенням Української Народної Республіки, — йшлося у його постанові, — посаду комісара (при Тимчасовому уряді. — Д. Я.) перетворити на посаду представника Української Народної Республіки»⁵².

Але всі ці постанови, відкриття 4 грудня Всеукраїнського з'їзду Рад робітничих, селянських і солдатських депутатів та його рішення — принаймні в їх «київській» частині⁵³ — ніяких позитивних практичних наслідків не мали та й, зрештою, не могли мати. Вже в перший день роботи з'їзду, який закріпив розкол українського соціалістичного руху на «інтернаціональну» та «національну» частини, Генеральний секретаріат був змушений визначитися з відомою Декларацією РНК та її ультиматумом УЦР⁵⁴. Характер обговорення цих документів на засіданнях уряду та Малої Ради засвідчив принаймні фатальну недооцінку українською стороною міри загрози: петроградську Раду народних комісарів за інерцією продовжували трактувати як «великоруську демократію»⁵⁵.

¹ Тимчасовий уряд викликав до Петрограда В. Винниченка, О. Зарубіна та О. Стешенка. Міністр юстиції Малянтович наказав прокуророві київської судової палати провести слідство та притягнути до кримінальної відповідальності «генеральних секретарів як службових осіб» за порушення основних законів російської держави,

тобто за спробу скликання конституанти України». Див.: Костів К. Конституційні акти... — С. 65–66.

² Див.: УЦР. — Т. 1. — С. 356.

³ Щусь О. Всеукраїнські військові з'їзди. — С. 52.

⁴ Голова уряду О. Керенський офіційно подав у відставку лише 1 листопада. Голову уряду по черзі заступали міністри, яким пощастило уникнути арешту. Останній документ у своїй історії уряд ухвалив 17 листопада — про скликання 28 листопада Всеросійських установчих зборів.

⁵ Верстюк В. Українська Центральна Рада: навчальний посібник. — С. 196.

⁶ Солдатенко В. Українська революція. Історичний нарис. — С. 319.

⁷ Яка не могла вчасно збиратися на сесії, за словами свого голови, через «причини чисто технічного та грошового характеру». — Див.: УЦР... — С. 370.

⁸ Який, до речі, продемонстрував свою недієздатність: його перше після петроградського заколоту засідання відбулося лише 2 листопада!

⁹ Його було розпущено вже 28 жовтня, а всю «владу», яку він «зосередив у своїх руках», було передано Генеральному Секретаріатові, «який в своїй діяльності спирається на органи революційної демократії краю». Див.: УЦР. — Т. 1.— С. 369.

¹⁰ УЦР. — Т. 1. — С. 363.

¹¹ Цит. за: Щусь О. Всеукраїнські військові з'їзди. — С. 78–80. Див. також: Історія українського війська. — Т. 2. — С. 367–367 ; Скоропадський П. Спогади. — С. 80–81.

¹² Солдатенко В. Українська революція. Концепція та історіографія.— С. 274, 277, 278. Твердо дотримуючись правила пояснювати одну й ту саму думку двічі, дослідник дослівно відтворив її в іншій розвідці: Солдатенко В. Українська революція. Історичний нарис. — С. 320.

¹³ Див.: УЦР. — Т. 1. — С. 370.

¹⁴ Див.: Там само. С. 378–379.

¹⁵ Там само. С. 374, 375, 379, 381.

¹⁶ Там само. С. 392.

¹⁷ Грушевський М. Роковини 20 (7) листопада 1917 р. // Український історик. — 1988. — № 1–4 (97–100). — С. 165 (перша публікація: ЛНВ. — 1918. — Т. 72).

¹⁸ УЦР. — Т. 1. — С. 397.

¹⁹ Звіт про «велике свято» див.: УЦР. — Т. 1. — С. 403–404. Див. також: Верига В. Визвольні змагання в Україні. — Т. 1. — С. 173–177.

²⁰ Солдатенко В. Українська революція. — С. 336. Ба більше: «Народ, нація зі створенням Української Народної Республіки піднімалися на якісно новий щабель свого розвитку. Перед ними відкривалися небачені до того можливості до масштабних зрушень як у різних галузях внутрішнього життя, так і в міжнародних відносинах. Одним могутнім порухом Україна ... буквально вривалася до міжнародної спільноти як прогресивне суспільне національно-державне утворення». — Там само.

²¹ Мироненко О. Світоч української державності. — С. 137.

²² Грушевський М. Роковини 20 (7) листопада 1917 р. — С. 165.

²³ Деякі опінії опозиціонерів див.: Верстюк В. Українська Центральна Рада: навчальний посібник. — С. 207.

²⁴ До речі, кордони, накреслені III Універсалом, лягли в основу Брестського мирного договору: Костів К. Конституційні акти. — С. 73–74.

²⁵ Там само. — С. 75.

²⁶ Самбірський С. Доповідь про універсали Української Центральної Ради // Володимир Старосольський. 1878–1942. — Записки Наукового товариства ім. Шевченка. Історично-філософська секція. — Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто.— 1991 — Т. 210. — С. 378.

²⁷ Гошуляк І. Про причини поразки Центральної Ради // Український історичний журнал. — 1994. — № 1. — С. 34.

²⁸ Верстюк В. Українська революція: доба Центральної Ради // Український історичний журнал. — 1995. — № 5. — С. 84.

²⁹ Там само. С. 81.

³⁰ Верстюк В. Українська Центральна Рада: навчальний посібник. — С. 204.

³¹ Там само. С. 209.

³² Див.: Скоропадський П. Спогади. — С. 135.

³³ УЦР. — Т. 1. — С. 404, 568.

³⁴ Копиленко О., Копиленко М. Держава і право України. — С.68. Див. також : УЦР. — Т. 1. — С. 413–432, 493.

³⁵ Там само. С. 478–479.

³⁶ Там само. С. 411, 412, 567, 569.

³⁷ Там само. С. 435–440.

³⁸ Там само. С. 446.

³⁹ Там само. С. 477–478.

⁴⁰ Копиленко О., Копиленко М. Держава і право України. — С.26, 67.

⁴¹ УЦР. — Т.1. — С. 450, 497.

⁴² Такий лист «з запрошенням утворити на засаді федералізму однородно-соціалістичне правительство» 25 листопада УЦР надіслало до урядів Південно-Східного Союзу, Сибіру, Криму, Молдавії, Білоруської Центральної ради, крайового Закавказького комітету, Народної Ради в Петербурзі та деяких інших установ. — Див.: УЦР. — Т.1. — С. 514–515.

⁴³ Там само. С. 454. В зв'язку з наведеним, потребує додаткового обґрунтування точку зору про те, що В. Винниченко «розгорнув шалену діяльність у напрямі створення «всеросійського правительства» в Києві» (Мороз В. Чи був можливим український варіант «чуда над Вислою» в 1918 р. // Полтавська Петлюріана. Ч. 2. — Полтава, 1996. — С. 45. (Матеріали III Петлюрівських читань, проведених в Полтаві

5 листопада 1994 р.). В. Мороз справедливо відзначає, що після повалення Тимчасового уряду було втрачено шанс створення небільшовицького політичного центру. Але при цьому дослідник чомусь не припускає, що такий центр міг би бути створений в Києві. На думку В. Мороза, Україна повинна була «ні в якому разі не втручатися» у внутрішньоросійський конфлікт по лінії більшовики-небільшовики і «всіма можливими засобами підігрівати цей конфлікт» (Там само. С. 44).

⁴⁴ Докл. див.: УЦР. — Т. 1. — С. 455–459.

⁴⁵ Рішення Генерального Секретаріату від 21 листопада // УЦР. — Т. 1. — С. 465. Того ж дня завдяки зусиллям фракції УПСР рішення про «негайне вироблення програми миру для пропозиції її від імені Української Народної Республіки народам Росії, а також союзним і ворожим державам як основу переговорів» було буквально пробито через Малу Раду. Див.: Там само. С. 469.

⁴⁶ Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє-минуле. — С. 214.

⁴⁷ Див.: УЦР. — Т. 1. — С. 459.

⁴⁸ Див. наприклад: Там само. С. 471.

⁴⁹ УЦР. — Т. 1. — С. 475. Текст закону див.: Там само. С. 477–478.

⁵⁰ Можна погодитися з твердженнями про те, що в цей період деякі українські лідери, наприклад В. Винниченко, продовжували «сповідувати» ідею автономної України у складі Російської Республіки» (Див.: Солдатенко В. Еволюція суспільно-політичних поглядів В.К. Винниченка // Український історичний журнал. — 1994. — № 6. — С. 20.). Думається, що «сповідання» це означалося лише до публічно-пропагандистського вжитку, було лише вдалим, з точки зору творців цього сredo, політичним маневром.

⁵¹ УЦР. — Т. 1. — С. 485, 483. У продовження цього політичного курсу Генсекретаріат 2 грудня лише «прийняв до відома» повідомлення про те, що Верховний Головнокомандувач від ленінського уряду Криленко закликав «підтримати» РНК і «не підлягати владі» Установчих зборів, куди, мовляв, «пройшли поміщики, кадети і соціалісти-революціонери оборонці — обманщики народу». Див.: Там само. С. 493.

⁵² Там само. С. 492.

⁵³ Документи з'їзду див.: Там само. С. 502–512.

⁵⁴ Див.: Там само. С. 498, 578, 512–513.

⁵⁵ Там само. С. 515–516.

§ 6 Від визнання більшовицького режиму до поразки у першій україно-більшовицькій війні (7 грудня 1917 р. — 11 січня 1918 р.).

Тим часом політична ситуація як всередині країни, так і за її межами стрімко змінювалася — безумовно, не на користь українського руху. 7 грудня Генеральний Секретаріат заслухав звіт делегатів УЦР на переговорах в Бересті Левицького та Гасенка. З'ясувалося, що, власне, угоду про перемир'я між Німеччиною та Раднаркомом уже підписано. При цьому в «приватних розмовах» з українцями німецька сторона зауважила, що, хоча вона «знає про оголошення Української Народної Республіки, але офіційного повідомлення про це від українського правительства вона не мала, тому формально мусить рахувати представників «Совета народных комиссаров» представниками правительства Росії». У разі надходження офіційного повідомлення від української сторони, — твердили німці, — про те, що «Совет народных комиссаров» остання «не вважає правительством всієї Росії, тоді Німеччина не буде говорити з делегацією «Совета народных комиссаров» про українські справи»¹.

9 грудня Генеральний Секретаріат офіційно визнав за необхідне закінчити війну і визначився з процедурою підписання мирного договору з Німеччиною та її союзниками. 8–9 грудня справу обговорював пленум Малої Ради. О другій годині ночі вже 10 грудня учасники засідання ухвалили доручення Генеральному Секретаріатові «негайно приступити до вироблення докладних умов загального демократичного миру». Одночасно Мала Рада висловила за те, щоби «вжити всіх заходів

для створення об'єднаного представництва республік та державно організованих областей Росії, котре повело б справу миру від імені всіх цих республік і областей»². 11 грудня про ці наміри було оголошено публічно: Мала Рада прийняла ноту до воюючих та нейтральних держав³. Того ж дня Генеральний Секретаріат затвердив склад урядової делегації під головуванням М. Порша на мирових переговорах в Бресті. 16 грудня цю політику підтримав VIII пленум УЦР, який офіційно висловився за участь УНР у цих переговорах «нарівні з іншими державами»⁴.

Впадає в око, що згадані рішення Малої Ради та Генсекретаріату ухвалювалися так, немовби Україна існувала поза часом і простором сучасного їй світу: наприклад, вони просто ігнорували ту обставину, що Україна все ще формально була воюючою стороною. А перебіг подій на її фронтах набув тим часом драматичного — якщо не сказати більше — характеру.

Адже з весни 1917 р., після провалу англо-французького наступу, стратегічна ініціатива на Західному фронті перейшла до країн Четверного Союзу. У другій половині року на Західному фронті Антанта здатна була здійснювати хіба що операції з обмеженими цілями. Це засвідчили її дії на Іпрі, поблизу Вердена, Мальмезона, Камбре. 24 жовтня австро-німецькі війська завдали нищівної поразки італійцям біля Капоретто. Для ліквідації прориву сюди було перекинуто 11 англо-французьких дивізій. На морі німецькі підводні човни вели необмежену війну проти флоту союзників: перевищення їхніх втрат над поповненням тоннажу становило 2 млн брутто-тонн.

На початок 1918 р. 274 дивізії Антанти (без Росії) билися проти 284 німецьких (без урахування 86 її дивізій на Східному фронті і 9 на Кавказі). США посилено перевозили близько 2 млн своїх вояків до Європи. Очевидно, що питанням життя та смерті для Німеччини було розгромити англо-французькі війська до закінчення цього транспортування. Перемози Німеччини на Західному фронті повинні були сприяти регулярні частини, задіяні на фронті Східному. Німеччина вкрай потребувала також продовольчої допомоги — адже імперія стояла перед безпосередньою загрозою голоду. В період з 21 березня по 4 квітня Гінденбург здійснив наступ на Західному фронті. Ситуація була настільки критичною, що Велика Британія почала підготовку до евакуації своїх військ через Бордо. 30 травня німецькі війська стояли лише в 70 км від Парижа. Цілом

очевидно, що в такій ситуації большевицька проблема для обох воюючих сторін не була і не могла бути основною⁵.

З іншого боку, навіть якби Центральна Рада і висловила палке бажання допомогти англо-французьким частинам, що спливали кров'ю, вона просто не могла б цього зробити. Українська армія існувала хіба що на папері. «Українізація» в збройних силах Російської Республіки, за свідченням її «піонера», генерала П. Скоропадського, розпочалася лише влітку з 104-ї та 153-ї дивізій, що входили до складу корпусу, яким командував майбутній Гетьман України. Завдяки титанічній діяльності УГВК під проводом С. Петлюри впродовж попередніх 9 місяців⁶, у грудні українці могли теоретично виставити до 25 тис. багнетів, понад 1,5 тис. шабель при 44 гарматах. Реально ж на початку війни УЦР могла розраховувати лише на 6500 «напіврозвалених анархією», «деморалізованих» вояків, командування яких ставилося до своїх обов'язків байдуже⁷. Очевидно, що ці сили не в змозі були витримати бодай найменший військовий тиск.

Українцям загалом протистояло до 90 тис. червоногвардійців та збільшовичених військових частин, але при цьому в боротьбі проти УЦР на Лівобережжі могли брати участь близько 19 тис. багнетів, 25 гармат, 5 броньовиків, 3 панцерні потяги, 2 літаки⁸. Результат першої фази війни між Києвом та Петроградом відомий: 26 січня українці залишили столицю. Господарями міста стали більшовики⁹.

Не можна обминути увагою і таку принципово важливу обставину, як цілковиту ірраціональність зовнішньої політики новонародженої української держави. Її керманічі просто ігнорували процеси, які відбувалися в сусідніх країнах.

Наприклад, після жовтневого перевороту в Петрограді вони прагнули ігнорувати добре відому їм парадигму політичного курсу Росії щодо України від часів Переяславської угоди — принцип централізму та викорінення будь-яких принципів «національного сепаратизму». На вістрі цієї політики було прагнення інкорпорувати до складу імперії Буковину, Закарпаття та Галичину, які, з точки зору творців зовнішньої російської політики, належали «до етнографічного масиву російської народності». Інакше кажучи, українські соціалістичні керівники не бажали розуміти тієї очевидної обставини, що будь-який політичний режим повинен і неодмінно буде виходити, якщо він бажає утриматися при владі, не з абстрактних ідеологем, а з жорстких геополітичних реалій.

Приклад іншої фатальної помилки лідерів УЦР — ігнорування життєвих інтересів Польщі, яка після трьох кривавих поділів дістала реальну можливість створити власну незалежну державу. Серед її політичної еліти існувало принаймні дві концепції щодо стосунків з Україною, причому обидві вони реалізовувалися послідовно. Так, націонал-демократи, ідеологом яких був Роман Дмовський, ще напередодні війни сформулювали доктрину, згідно з якою українцям як «неісторичному» і «недержавному» народу відмовлялося в праві на власну державу, а українські етнічні землі пропонувалося «інкорпорувати» до складу Польщі. «Федераціоністська» концепція соціалістів Ю. Пілсудського натомість передбачала створення Речі Посполитої на «федеративних» засадах з українських, білоруських, литовських та польських земель під проводом Варшави.

Лідери іншої слов'янської держави — Чехословаччини — активно підтримували ідею створення автономної української держави у складі Росії. Проте, після проголошення IV Універсалу вони, а передовсім Т. Масарик, радикально змінили свою позицію, оскільки вважали, що цей акт посилить розкол у слов'янському середовищі, послабить здатність Росії протистояти пангерманізму. Брестський мир відкинув у ворожий до українців табір і Чехію, і чеський легіон, який перебував тоді на території України, а також ще одну сусідню державу — Румунію.

Бухарест вступив у війну на боці Антанти, маючи своєю головною метою створення «Великої Румунії», до складу якої мали увійти землі між Дністром і Південним Бугом. Очевидно, що розраховувати на її прихильність українські керманічі не мали ніяких підстав.

США в 1917–1919 рр. не реалізовували окремого політичного курсу щодо України — вони зараховували її до так званої «зони байдужості». Характерною рисою американської політики щодо колишньої Російської імперії було довільне тлумачення процесів, які там відбувалися. Близько 500 тис. українських емігрантів, які на той час жили в США, не могли істотно вплинути на позицію уряду; крім того, серед них переважали прихильники соціалістичних ідей. Зі свого боку, жоден з українських політичних режимів, в т.ч. режим УНР 1917–1918 рр., не мав — та й не прагнув мати — чіткої політики щодо США.

«Оригінальні» зовнішньополітичні концепції керманічів УНР дуже швидко паралізували й бурхливу діяльність військових місій Антанти

при Центральній Раді. Вони неодноразово пропонували астрономічну — як на ті часи — фінансову (в сумі до 10 млн доларів) і технічну допомогу Україні. «Не дочекавшись відповіді», керівник французької місії генерал Табуї «прислав ноту до Генерального Секретаріату, в якій заявив, що Франція вважатиме заключення миру з Центральними Державами за ворожий акт проти Франції і відкличе назад зроблене нею визнання Української Народної Республіки». Необхідно спеціально підкреслити ту обставину, що Велика Британія та Франція фактично визнали Україну самостійною державою попри союзницькі відносини з Росією¹⁰.

Ставлення до України двох імперій — Німецької та Австро-Угорської — було загальновідоме. Від початку ХХ ст. німці вважали Україну чинником, який послабить Росію, а існування незалежної української держави «розглядалося виключно в межах стратегії німецької експансії на Схід». Справедливо вважалося, що відокремлення України значно послабить Росію в усіх аспектах, відсуне її від Балканів та чорноморських проток та забезпечить Німеччині суходольний шлях через Балкани на Близький Схід¹¹. З початком війни прихильники цього стратегічного курсу розділилися на два табори: військовий, очолюваний Людендорфом та Гінденбургом — «був за самостійність України», однак, на випадок воєнної поразки вважав, що «політика Німеччини мусить опертися на Росію, якою вона не була б, — ліва чи права, біла чи червона»; другий табір — «імперської течії, що прислухався до голосу лівих партій — за єдину Росію. В Україні були присутні представники обох течій і кожна з них працювала у своєму напрямку»¹². Хоча 19 серпня 1917 р. в оприлюднених німецьких умовах миру і зазначалося, що Німеччина обстоюватиме права на суверенітет України, так само як і Фінляндії, Балтії, Фламандії, Ірландії, Єгипту, Персії, Польщі, стратегія на східноєвропейському просторі полягала в тому, щоби підтримувати українські самостійницькі течії «з метою утворити проти Польщі на Сході якомога сильнішу противагу. Особливо праві й військові кола Німеччини дивляться на Польщу, як на майбутній ворожий фактор і очевидно в Німеччині нема нахилу порвати з Україною з огляду на Польщу», — читаємо в аналітичній довідці австро-угорського МЗС¹³.

Натомість політика Відня в Україні мала цілком відмінні від німецької риси. М. Несук справедливо вважав причиною цього факт володіння Австро-Угорщиною українським «П'ємонтом» — Галичиною та взагалі орієнтацію деяких радикально налаштованих австро-угорських політич-

них кіл на приєднання Наддніпрянської України і створення на цих землях незалежної української держави. Саме такий політичний курс обстоював Союз визволення України та тісно пов'язана з ним Загальноукраїнська національна рада на чолі з майбутніми провідниками ЗУНР та об'єднаної УНР К. Левицьким, Л. Цегельським та іншими чільними діячами¹⁴. Хоча цей курс впродовж воєнних років під тиском геополітичних та військових обставин значно — а часами і радикально — змінював свій вектор, факт залишається фактом: чи не найактивнішим інструментом втілення в життя інтересів Габсбурзької монархії на східноєвропейських теренах виступав полк УСС, очолюваний Ерцгерцогом Вільгельмом (Василем Вишиваним). Відень «продовжував рухати ідею посадити В. Вишиваного на український трон», з цілком очевидною метою — перетворити край на сателіт Габсбурзької монархії. Саме під таким кутом зору Відень і дивився на гравців на тогочасній політичній арені України. Урядові чинники «двоєдиної» монархії ніяких ілюзій щодо ситуації тут не мали: «ми підтримуємо, — вважали вони, — мілітарно і фінансово чисто комуністичний режим»¹⁵.

Відносини з Туреччиною, спільником Німеччини та Австро-Угорщини у війні, для України могли розвиватися виключно на платформі протистояння російському експансіонізму, що, власне, і сталося після підписання обопільного мирного договору. Але на реальну економічну чи військову допомогу українцям розраховувати, зважаючи на обставини, не доводилося¹⁶.

Принаймні зверхнім було ставлення національно-соціалістичного Києва до такого впливового чинника європейської, зрештою світової політики, як Апостольська Столиця — Ватикан. Не маючи можливості зупинитися на цьому докладно, вважаємо за потрібне лише зауважити, що інтереси Ватикану, як і інтереси невід'ємної складової частини Вселенської Церкви — Української греко-католицької Церкви, тогочасним Києвом просто ігнорувалися¹⁷. Не остання причина цього — глибоке несприйняття головою УЦР християнства як екклезіальної структури та релігійної спільноти. М. Грушевський, — читаємо у фундаментальному дослідженні відомого історика Церкви та богослова о. д-ра Б. Гудзяка, — «прохолодно ставлячись до традиційного православ'я та осуджуючи — майже з гіббонівською гостротою — ранньомодерний католицизм, перейняв традицію Просвітництва з його зневагою до організованої, єрархічної релігії»¹⁸.

Це засвідчила перша і остання зустріч двох українських провідників, яка відбулася ще в травні 1917 р. Як пригадував сам Михайло Сергійович, глава УГКЦ Митрополит Андрей Шептицький, повертаючись із заслання, відвідав у Києві і голову Центральної Ради. «Але я, знаючи Шептицького як клерикала, — читаємо в «Споминах» М. Грушевського, — для котрого всі національні жести були тільки засобами *ad maiorem Romae gloriam*, не мав ніякої охоти помагати в організації маніфестації на користь ультрамонтанства». Далі Грушевський пише, що Митрополит Андрей наштовхнувся, власне, на холодний прийом з боку лідерів УЦР, лояльність до яких владика засвідчив 28 травня під час зустрічі в костьолі св. Олександра в Києві. У відповідь на пряме запитання Митрополита — як провідники Центральної Ради «ставляться до планів відновлення української церкви?» — М. Грушевський дав таку відповідь: «в провідних українських кругах панує повна релігійна толеранція, але нема знов і намірів спеціально котроюсь конфесією опікуватись — чи православною, чи уніатською. Моя персональна точка погляду, — говорив далі масон і соціаліст М. Грушевський, — що в українським обиході різниці між православ'ям і унією повинні стати неважними, і тоді може постати просто одна національна церква... Після того, — підбив підсумок М. Грушевський, — я з Шептицьким більше не бачився...»¹⁹.

А дарма. З вісімдесятирічної ретроспективи добре видно, що Ватикан мав свої усталені стратегічні інтереси в східноєвропейському регіоні, зокрема на Україні. Ще 1914 р. Митрополит Андрей сформулював «три головні основи побудови Української Держави», які підтримувалися, зокрема, Апостольською Столицею. До цих «основ» належали: «цілковите відірвання України від Росії так під оглядом політично-правним, як і церковним (уневажнення Переяславського договору)»; розбудова держави «на традиціях Гетьмансько-Козаких»; створення «Української Національної Армії»²⁰. Йшлося також і про відновлення прав Української католицької церкви, які свого часу були скасовані Москвою. Ватикан, перш за все вважав, що «...в переговорах і угодах, які робиться тепер між Центральними Державами і Українським урядом, для дефінітивної системації цієї Держави мати на увазі, наскільки це можливе, право Католицької Церкви над тими добрами»²¹ ... Треба б, однак, щоб Центральні Держави рішили, принаймні, в загальному про відновлення «*in integrum*» прав власності Греко-католицької Церкви над добрами, що впродовж 144

попередніх років перед поділом Польщі були несправедливо передані російським Урядом православній церкві»²².

Отже, за умов відсутності інституціональної підтримки як всередині власної країни, так і за її межами, українському національно-соціалістичному урядові не залишалося нічого іншого, як піти ва-банк, а саме — проголосити вже і формально самостійність УНР. На кін було поставлено і майбутність держави, і життя сотень тисяч її громадян.

Ґрунт для цього — в кращих українських традиціях — готували, як могли. 13 грудня, виступаючи на черговому засіданні VIII пленуму УЦР, В. Винниченко заявив, що, мовляв, «одною з основних засад діяльності Генерального секретаріату було творення української державності», і що в цій царині український уряд «має завдання зміцнити існування Української Народної Республіки як в свідомості свого народу, так і в свідомості інших держав»²³. Але дуже швидко з'ясувалося, що реалізувати ці завдання важко, якщо можливо взагалі.

Перша проблема полягала в тому, що всередині української національної політичної еліти був відсутній консенсус щодо самого поняття «державна самостійність України». Наприклад, один із лідерів УПСФ, у близькому майбутньому Генеральний Суддя УНР С. Шелухін, прямо заявив, що «самостійність є ступінь до федерації, бо федерація є держава, складена з самостійних держав»²⁴. Друга — українські лідери ніяк не могли визначитися — а чого, власне, вони самі хочуть: — самостійної демократичної чи самостійної соціалістичної держави? В найбільш афористичній формі це висловив В. Винниченко: «Я не сліпий і не зовсім дурний, — запевняв він учасників засідання VIII пленуму УЦР 16 грудня, — і бачу, що у нас є безладдя, але воно не зовсім таке, як в Росії. Але більшовизм у нас зовсім інший, — переконував присутніх Володимир Кирилович, — і я сам низько вклонився би більшовикам, якби вони зразу встановили той соціалізм, про який я мріяв, поневірячись по тюрмах (курсив наш. — Д.Я.)»²⁵.

Третя причина, точніше сказати — комплекс причин, які перешкоджали «зміцненню існування УНР», мав юридичний та матеріально-технічний характер і був пов'язаний передовсім з діяльністю Головної комісії по виборах до Української Установчої ради, або, як її інакше називали — «Голукр-вибори». Маються на увазі прогалини в законі про вибори до цієї інституції, який надавав активне та пасивне виборче право всім без винятку громадянам Російської Республіки, яка фактично вже припинила своє існування²⁶.

Зрозуміло, що тільки вільне народне волевиявлення могло легітимізувати владу УЦР та створених нею інституцій в очах 30-ти мільйонного населення України. Це, в свою чергу, було неможливо без розв'язання на законодавчому рівні проблем щодо прав та обов'язків різних національних громад України та взаємовідносин як між ними самими, так і між цими громадами і органами державної влади. А те, що проблеми тут існують, і проблеми немалі, засвідчило вже перше обговорення проекту закону про національно-персональну автономію на засіданні Генсекретаріату 19 грудня²⁷. А без такої легітимізації всі заяви М. Грушевського про те, що вона, Рада, є «найвищим революційним органом *самостійної незалежної* Української Республіки (курсив наш. — Д.Я.)», або ж: «ми перетворилися в орган власті, який признано цілою Україною», як і надії «побачитися в Установчій раді Української Народної Республіки 9 січня»²⁸ були не більше, ніж черговою — і трагічною — ілюзією тогочасних господарів Педагогічного музею. Урочисте і схвильоване співання «Заповіту» створенню самостійної української держави вже не допомагало. Інших засобів або не знали, або не хотіли знати.

Поза тим така радикальна зміна політичного курсу не могла не мати катастрофічних наслідків. По-перше, тому, що вона не була підготовлена всією попередньою логікою розвитку українського державницького національно-соціалістичного руху — адже добре відомо, що ще восени 1917 р. провідні політичні сили УЦР навіть теоретично не ставили питання про самостійний державницький статус України.

Наприклад, провідна партія правлячої в Києві коаліції — УСДРП — «далі стояла на позиціях централізованої російської держави із ближче неозначеною автономією України; вона, — за словами М. Сосновського, — не могла ніяк зірвати з російською соціал-демократією та проросійськими симпатіями». В жовтні 1917 р. на своєму VI з'їзді партія ухвалила резолюцію про «перетворення Російської держави в Федеративну Російську Республіку та про «широку децентралізацію та демократизацію влади в державі перш за все краєво-національних автономних органів революційної влади з широкою компетенцією у всіх галузях краєвого життя»²⁹.

Чи не вперше з ідеєю оголошення державної незалежності України на урядовому рівні вийшов не хто інший, як М. Шаповал — сталося це на засіданні уряду 20 грудня. Проти такої позиції негайно і рішуче висловився інший чільний діяч УЦР, Малої Ради та Генсекретаріату, лідер українського Бунду О. Золотарьов. Він наголосив на одній, але самодостатній причині.

«Від цього становище України і на Україні не зміниться, — говорив він, — сильніша вона від того не буде»; негайне проголошення незалежності призведе лише до розриву з ідеями федералізму, а також до руйнації економічних зв'язків. «Швидко вже зберуться Українські Установчі збори, — справедливо зауважував О. Золотарьов, — і рішать справу незалежності Української Республіки». Таку точку зору підтримали й інші помірковано налаштовані члени уряду — О. Шульгин, Д. Одинець, М. Порш, М. Ткаченко. Останній, наприклад, наголошував, що проголошення Генсекретаріату урядом самостійної України тягне за собою необхідність з його боку визнати легітимність ленінського Раднаркому як «правительства Великої Росії»³⁰.

Треба підкреслити, що навіть в останні дні грудня на платформі «самостійництва» всередині керівних органів УНР стояли, власне, лише штатні пропагандисти та агітатори цієї справи — члени УПСС на чолі з І. Маєвським³¹. Решта керівників та активістів центральних українських «державних» установ або намагалася уникнути чіткої позиції, або демонструвала повну нездатність адекватно реагувати на поточні події. Чи не найскравішим чином це проявилось під час обговорення 22 грудня Генсекретаріатом проблеми формування на Україні офіцерських загонів «з метою боротьби з більшовиками та охорони Учредительного собрания». Наслідком дискусії стало рішення, яке, з нашої точки зору, якнайкраще відбиває всі особливості українського національно-соціалістичного політичного менталітету: «З Комітетом добровольческих отрядів ніяких зносин не мати»³². Ще одного потенційного, впливового та потужного союзника у боротьбі за українську державу було блискуче нейтралізовано, ба більше — відштовхнуто до табору найлютіших ворогів цієї державності у будь-якій формі. Не можна оминати увагою й таке. Згадана ухвала створила надзвичайно небезпечний, на наш погляд, прецедент, а саме: інституція, яка претендувала на звання уряду суверенної незалежної держави, відмовилася розширити свою юрисдикцію, а, отже суверенітет і відповідальність, на громадян, які буквально під носом цього уряду займалися створенням збройних формувань, цьому урядові невіддільних. Іншими словами, український уряд продемонстрував принципове небажання перебрати на себе відповідальність, суверенність, тобто — принципову самостійність.

Ситуація ускладнювалася шаленими темпами. В умовах розвалу фронту, поширення більшовицького наступу на Україну, розповсюдження т.зв. «анархії», тобто втрати контролю над великими районами країни,

відсутності власних збройних сил вожді українського революційного соціалістичного державотворення підняли на щит гасло «самостійності» як єдиного засобу, який, на їх думку, дозволив би одним махом розв'язати фундаментальні військові, політичні, економічні та юридичні проблеми, які постали перед ними в останні дні грудня 1917 р. 26 грудня на засіданні Генерального Секретаріату до хору прихильників негайного проголошення самостійності долучився і В. Винниченко: «коли справді більшовиками буде оповіщена священна війна, — твердив він на засіданні уряду, — задля нас найкраще — проголосити самостійність. Ми не можемо воювати, одночасно ведучи війну з більшовиками, разом з ними воювати з німцями. Але тут приходиться рахуватися з тим, — глибокодумно обгрунтовував він, — що великоруські промислові круги, видно, з'єднуються з більшовиками (?! — Д.Я.), але не допустять відділення України». Ще одну причину негайного проголошення незалежності великий український політик Винниченко вбачав у тому, що «так само не з нами підуть і національні меншості на Україні»³³. Надзвичайно гостра дискусія на цьому засіданні уряду засвідчила, що з найпринциповішого політичного питання він розколотий принаймні на три групи: власне «самостійників» (Шаповал, Поплавко, Золотарьов); категоричних її противників (Шульгин, Ткаченко, Пількевич, Зарудний); «болото» (Порш, Антонович, Стешенко, Єщенко, Ковалевський, Сидоренко, Коліух, Ганіцький, Абрамович)³⁴.

«Події примають якийсь катастрофічний характер», — меланхолічно зауважив О. Шульгин на засіданні уряду 29 грудня. І це була свята правда. Уряд новопосталої держави витрачав безцінний час на обговорення найменших дрібниць — від дозволу органам місцевого самоврядування продавати запаси спирту і необхідності «взяти з рук контрагентства Суворіна книжні кіоски на залізничних станціях» — до проблеми секвестру аптек якогось Марцинчика і «Фарнакос», що відмовилися були прийняти колективний договір!!

Аналіз документів дозволяє констатувати: напередодні нового 1918 р. лідери українського національно-соціалістичного руху, репрезентовані в таких інституціях, як УЦР, Мала Рада та Генеральний Секретаріат, остаточно втратили відчуття реальності, історичної перспективи, розуміння логіки розвитку політичного процесу в Україні та поза її межами. Події не лише вийшли з-під контролю українських урядових кіл, вони почали диктувати їм лінію поведінки.

І продиктували.

30 грудня (12 січня за н. ст.) приблизно опівдні у Бресті-Литовському країни Четверного союзу в особі міністра закордонних справ Австро-Угорщини графа Черніна на підставі пункту VII ноти Генерального Секретаріату УНР від 11.12 1917 р. проголосили незалежність Української Народної Республіки.

Цитуємо текст офіційного повідомлення делегації УЦР на мирових переговорах від 30 грудня: «На початку засідання Чернін зробив наступну заяву: «На пленарному засіданні 10 січня (за новим стилем. — Д.Я.) статс-секретар Української Народної Республіки оповістив делегаціям чотирьох союзних держав ноту Генерального Секретаріату Української Народної Республіки від 11 грудня 1917 р. В сьомому розділі цієї ноти містилася заява, що Українська Народна Республіка, представлена Генеральним секретаріатом, самостійно виступає в міжнародних справах і що вона має думку, так само як і інші держави, брати участь у всіх мирових переговорах, конференціях (нарадах) і конгресах (з'їздах). У відповідь на це я маю честь заявити, — підкреслив граф Чернін, — що делегації Четверного Союзу ознаймують наступне — *ми признаємо українську делегацію правомочним представництвом самостійної Української Народної Республіки. Формальне ж признання чотирма союзними державами Української Народної Республіки самостійною державою буде зазначено в мирному договорі!* (курсив наш. — Д.Я.)»³⁵. Сам Михайло Сергійович ще в листопаді 1917 р. охарактеризував той проект так: «При всій нескінченності його, з них виразно виступають основні принципи будучого політичного ладу України, як його проектує комісія Центральної Ради — республіка демократична не на словах тільки, а й на ділі, де не лишається місце ніякому «лічному режимові», де виконавча власть поставлена в докладно означені рамі. Республіка одноцільна, — писав голова Конституційної комісії, — з широкою автономією її земель, з широкою самоуправною місцевою конституційно захищеною від втручання адміністрації, і з конституційними ж гарантіями прав меньшостей в сфері культурно-національних інтересів»³⁶.

В той же день самостійність УНР «в тих географічних межах і в тих державних формах, які відповідають справжній волі українського народу», визнав і лєнінський раднарком в особі наркома зовнішніх справ, керівника мирової делегації Л. Троцького³⁷.

Парадоксально, але факт: керманічі УНР спочатку ніяк не відреагували на повідомлення з Бреста. Наприклад, пленум Малої Ради, який зібрався на чергову сесію 2 січня, хоча і обговорював такі важливі питання, як законопроект про національно-персональну автономію, про обрання суддів Генерального та апеляційного судів, створення народного війська тощо, ані словом не торкнувся кардинальної зміни статусу УНР та пов'язаних з цим наслідків. Лише 6 січня учасники цього пленуму дізналися, що фракція УПСР «уже два дні обговорює справу з 4-м Універсалом і про державну незалежність (так у тексті. — Д.Я.)»³⁸, але на тому справа і скінчилася.

Розв'язалася вона лише 11 січня. В ході «перманентного, безперервного засідання» вдалося узгодити текст IV Універсалу (див. додаток 1.6). Необхідність цього акта була обгрунтована у короткій вступній промові М. Грушевського. Власне, голова УЦР сформулював такі пункти:

- Установчі збори, призначені на 9 січня III Універсалом, не змогли, мовляв, зібратися тому, «що останніми днями виникли всілякі (?) заколоти (так у тексті. — Д.Я.)»,

- «обставини зложилися так, що відкладання Установчих зборів не можна довше терпіти»,

- «щоб дати нашому правительству змогу довести справу миру до кінця і захистити від усяких замахів нашу країну, Українська Центральна рада постановила не відкладати до Установчих зборів ті справи і ... видати оцей Універсал»³⁹.

Обгрунтування необхідності проголошення самостійності УНР головою Центральної Ради, з нашої точки зору, гідне подиву. По-перше, досьгодні жодному дослідникові не пощастило виявити ані в українських, ані в закордонних архівах бодай непрямих ознак того, що УЦР або будь-який сформований нею орган зробив бодай один практичний крок у справі скликання Українських Установчих зборів. Не менший подив викликають посилання голови УЦР на невідомо ким, де і коли організовані «заколоти», які, мовляв, «виникли останніми днями». В умовах, коли одна частина України перебувала під владою австро-угорської та німецької військових адміністрацій, інша потрапила під чобіт московських інтервентів, говорити про якісь там міфічні «заколоти», на нашу думку, було просто смішно. По-третє, лідер УЦР, фактичний керівник конституційної комісії, визначний науковець Михайло Сергійович Грушевський чудово знав і розумів, що ні УЦР, ні, тим більше, жодна з утворених нею інституцій не мала правових підстав ухвалю-

вати такі рішення, оскільки вони не спиралися на народне представництво, виявлене шляхом загального та рівного виборчого права. Не мали вони на те і підстав політичних — адже впродовж попереднього періоду українська політична еліта, хоча й спромоглася досягти консенсусу щодо форми державного устрою України (парламентська республіка), так і не змогла остаточно визначитися щодо державного статусу, форми взаємовідносин України з сусідніми країнами. А економічна, військова, наукова, інші еліти та духовенство від участі в обговоренні та вирішенні цих питань були відсторонені. Більше того, основними лобістами ідеї негайного проголошення державної самостійності України виступили сам М. Грушевський та невеличка група його однодумців з числа провідних членів УСДРП та УПСР. Добре відомо, що авторами IV Універсалу стали М. Грушевський, М. Шаповал та В. Винниченко⁴⁰. Лояльно налаштованим опонентам просто затулили пельку⁴¹.

Безпосередній свідок того, що відбувалося за щільно зачиненими дверима кабінету голови УЦР, М. Ковалевський пригадував: після початку переговорів в Бресті, «одночасно в Центральній Раді під проводом її голови професора Михайла Грушевського велася підготовча праця в напрямі формального проголошення самостійності. Відбувалися довгі наради лідерів українських політичних партій у кабінеті голови, під час яких висловлювано різні, часто дуже відмінні погляди на форму, в якій має відбутися проголошення державної самостійності. Головною точкою суперечок, — відзначав мемуарист, — було питання про те, чи з огляду на близькі вибори до Українських Установчих Зборів проголошення державної самостійності Центральною Радою не буде актом передчасним. ...Коли майже всі вже висловили свій погляд на справу проголошення самостійності, — читаємо далі, — Михайло Грушевський гаряче спротивився намірові відкладати цей акт до скликання Установчих Зборів, зазначаючи, що Центральна Рада після переведення територіальних виборів репрезентує волю всіх верств українського народу і що «всяке промедленіє смерті подібно», бо серед революційною завірюхи треба рішучого чину, що створив би ширши перспективи для дальшої визвольної боротьби. Цей виступ вирішив справу і *конвент сеньорів* приступив безпосередньо до вироблення тесту IV Універсалу (курсив наш. — Д.Я)». Як вказував М. Ковалевський, існувало три проекти документу — М. Грушевського, В. Винниченка та одного з активістів УПСР М. Солтана, написаний у співавторстві з М. Шаповалом.

Проекти значно відрізнялися між собою, дискусії були гарячі, але «врешті прийшло до деякого компромісу. Текст, що його запропонував Михайло Грушевський, доповнено деякими уступами з двох інших проектів, при чому в часі остаточного редагування соціально-економічні постулати набрали лагіднішої форми, ніж це було в первотворі», — зазначив очевидець⁴².

Але для нас надзвичайно важливим є навіть не констатація того, що цей так званий «найвищий момент в історії державотворення України не збігається з моментом найвищого піднесення українського національного руху, більше того, він відбувся в один із кризових її моментів»⁴³. Важливо звернути увагу на інше. Один з авторів та натхненників документу був абсолютно переконаний — про це він заявив у своїй промові при проголошенні Універсалу — що «основи цього універсалу приведуть нас до федерації соціалістичних республік всього світу»⁴⁴. Натомість сам М. Грушевський у цитованій вже промові, яка передувала проголошенню Універсалу, згадував лише про вузьке інструментальне його значення, а саме — необхідність якнайскоршого підписання мирного договору з країнами Четверного союзу. «Що далі?» — відповісти на це сакраментальне запитання ані сам вождь української національно-соціалістичної революції, ані його прихильники не могли — не мали жодного уявлення. На цьому тлі такі «дрібниці», як відсутність у договорі пунктів, присвячених регулюванню відносин «між урядом УНР та головним командуванням австрійськими і німецькими арміями в Україні»⁴⁵ мають вигляд просто другорядних дурниць. Надзвичайно обмежену мету таки було досягнуто. «Примусове», «проти свого бажання», — за висловом однієї з провідних газет того часу, — проголошення «незалежності» та «самостійності» дозволило підписати мир з країнами Четверного союзу. Ціна угоди з переможеними через 10 місяців в I Світовій війні — неможливість будь-яких подальших нормальних відносин — не кажучи вже про рівноправні! — з майбутніми переможцями — країнами Антанти. Інші аспекти проблеми, наприклад такі, як нерозуміння та врешті-решт неприйняття ідеї самостійної України мільйонами пересічних громадян, яким тільки лінивий віднині не пояснював, що самостійна Україна — це вигадка «німецьких запродавців Грушевського і К°», просто ігнорувалися.

Саме від цього часу, на нашу думку, можна говорити про те, що населення українських губерній остаточно і відкрито поставило «свої власні

інтереси над національно-державними, обрало для себе роль нейтрального спостерігача»⁴⁶ в історичній трагедії, спостерігачем та одночасно учасником якої воно було. Ця роль дуже скоро визначила трагічну долю як самого «актора», так і принаймні чотирьох поколінь його нащадків.

Саме тому нам важко погодитися з поглядом, за яким IV Універсал став «апогеєм політично-державної будови України», де зафіксовано «демократичну доктрину про зовнішню та внутрішню суверенність народу», визначено, що голова парламенту є рівночасно президентом держави, встановлено виразну перевагу законотворчій владі над владою виконавчою⁴⁷. Не менш дивно читати й такі рядки: IV Універсал, мовляв, «завершував процес складного, суперечливого розвитку українського національно-визвольного руху, який, врешті-решт, вирвався з тенет ідей автономії та федералізму». Більше того: «цей найвищий момент в історії державотворення України не збігся з моментом найвищого піднесення українського національного руху, більше того, він відбувся під час кризи»⁴⁸.

Ми вважаємо за потрібне наголосити не на уявних, а на реальних наслідках проголошення IV Універсалу. На перший з них звернув увагу о. І. Нагаєвський. Посилаючись на свідчення С. Гольделмана, він зауважив, що єврейські партії голосували проти цього документа. Адже, на їхню думку, Універсал означав роз'єднання з євреями в Росії⁴⁹. Не викликає сумніву, що таке рішення означало не що інше, як черговий крок у напрямку переходу від загальнодемократичних до національно-соціалістичних цінностей, і призвело до дальшого значного ускладнення стосунків обох національних громад, отже, — до дальшого звуження політичної та соціальної груп підтримки українського національно соціалістичного руху.

Вказували й на інші принципові вади Універсалу. Наприклад, О. Гольденвейзер чи не перший зауважив, що проголошення IV Універсалу сталося на тлі розгону Всеросійських Установчих Зборів, що також спричинило відхід від українського національно-соціалістичного руху тих неукраїнських демократичних кіл, які продовжували підтримувати УЦР навіть після жовтневого перевороту в Петрограді, тобто тоді, коли УЦР припустилася фатальної, з нашого погляду помилки, вважаючи головним політичним супротивником не більшовиків, а центральний уряд О. Керенського. Це знову-таки надзвичайно ускладнило внутрішньополітичне становище самої УЦР.

У даному контексті необхідно ще раз підкреслити: проголошення IV Універсалу унеможливило подальші нормальні стосунки з Антантою, з одного боку, і російським «білим» рухом, з другого. Обидві ці сторони стали розглядати Україну і як зрадницю справи, за яку Антанта та Росія боролися від 1914 року, і як головну винуватицю розвалу Східного фронту I Світової війни у критичний для Антанти час.

Крім того, ставка на Німеччину мала й інші вади. Перша — українці недооцінили вузький утилітаризм німецької зовнішньої політики (або свідомо запліщували на це очі), якій, у конкретних умовах кінця Першої світової війни були цілком байдужі шляхетні українські прагнення. Давалася взнаки і відмінність державних устроїв обох країн, політичних традицій, світоглядних настанов еліт цих тимчасових спільників. Врешті-решт, німецьку військову адміністрацію мало обходили питання конституювання української національно-соціалістичної державності. Перед нею стояли абсолютно невідкладні проблеми: як запобігти воєнній катастрофі на Марні, і як нагодувати своє населення? Природно, що всі проблеми українського державотворення розглядалися виключно під цим кутом зору.

Власне, на такому тлі і відбулося в лютому 1918 р. підписання Берестейських мирових угод між країнами Четверного союзу та УНР. Згодом апологети писали про Брестську угоду⁵⁰ як про «акт далекоглядної дипломатичної вартості, що й досі не втратив свого значення»⁵¹. Головне його значення, з точки зору прихильників такої концепції, полягало в тому, що мировий договір з країнами Четверного союзу, поперше, передбачав встановлення західного кордону УНР по кордону між Австро-Угорщиною і Росією 1914 р. Це означало, зокрема, що Холмщина і Підляшшя мали входити до складу України. По-друге, таємний додаток до договору між Австро-Угорщиною і Україною передбачав, що до 31 липня 1918 р. австро-угорська влада зобов'язувалася «з'єднати в один суцільний український коронний край в рамках монархії ті частини Східної Галичини з Буковиною, де переважало українське населення»⁵¹. 8 лютого 1918 р. цю домовленість засвідчили підписами прем'єр Ернест Зайдлер, міністр закордонних справ граф Чернін, Олександр Севрюк, Микола Любинський, Микола Левитський. Згідно з цією угодою, австрійський уряд мав до 20 липня внести проект відповідного закону до Державної Ради. За це Австро-Угорщина мала отримати компенсацію — 1 млн тонн збіжжя з України⁵².

Сучасні дослідники вважають за потрібне зосередити увагу передовсім на тому, що «провідні діячі УНР дійсно уявляли себе володарями становища, а німецьку військову присутність вважали суто технічною акцією, за допомогою якої вдалося позбутися большевиків і яка, разом з тим, не буде мати якогось помітного впливу принаймні на внутрішню політику УНР (курсив наш. — Д.Я.)»⁵³.

Наслідком такого уявлення про навколишній світ та його реалії стали два документи. В тексті першого з них йшлося: «Німецька Армія, що стоїть від сторони нашого північного ворога, має силу допомогти нам і через свій марш до наших північних полос може здержати напади нашого ворога. І про це ми хочемо просити в цій важкій годині в переконанні, що наш голос буде вислуханий. О. Севрюк, М. Левитський, М. Любинський». В другому читаємо такі рядки: «У цій важкій боротьбі за наше існування шукаємо помочі. Надіємось, що свободолюбиві народи Австро-Угрощини не будуть байдужими, як довідаються в якій небезпеці опинилась свобода українського народу. О. Севрюк, М. Левитський, М. Любинський»⁵⁴.

¹ УЦР. — Т. 1. — С. 522–523.

² УЦР. — Т. 1. — С. 529. Докл. див.: Лупандін О. Українська державність у світлі Брестського миру // Науково-теоретичні читання в Інституті історії України 16 березня 1995 р. — Київ, — 1996. — С. 108–117. Про військово-політичні обставини, які спонукали український уряд розпочати переговори із країнами Четверного Союзу, див.: Удовиченко О. Україна у війні за державність. Історія організації і бойових дій Українських Збройних Сил 1917–1921. — К., 1995. — С. 28–29. Скоропадський П. Спогади. — С. 92–99, 103–112.

³ Виклад документа та про його реалізацію див.: Верстюк В. Українська революція: доба Центральної Ради // Український історичний журнал. — 1995. — № 6. — С. 67–70.

⁴ УЦР. — Т. 2. — С. 13, 30.

⁵ Докл. див.: Строчков А. Вооруженные силы и военное искусство в Первой мировой войне. — М., 1974. — С. 439–481.

⁶ Див.: Щусь О. Питання військового захисту УНР на першому етапі її розбудови (листопад-грудень 1917 р.) // Науково-теоретичні читання в Інституті історії України 16 березня 1995 р. — Київ, 1996. — С. 98–107.

⁷ Тинченко Я. Перша українсько-більшовицька війна (грудень 1917 — березень 1918). — Київ; Львів, 1996. — С. 41, 49, 138, 149.

⁸ Там само. С. 141 та ін. Після січневого розгрому всіх українських вояків, які залишилися в строю, об'єднали в Окремий Запорізький Загін (згодом переформо-

ваний у Запорізький Корпус) під командуванням генерала Прісовського. Загін став, власне, першою правильно організованою формацією українського війська. На початку квітня 1918 р., за деякими даними, він мав у своєму складі до 20 тис. багнетів, 1000 шабель, 64 гармати, 12 автотанкерів, 5 бронепотягів та 4 літаки. — (Удовиченко О. Україна у війні за державність... — С. 35). За іншими даними, Запорізький Корпус та полк Січових Стрільців разом налічували до 15 тисяч вояків, в т.ч. 12–13 тис. багнетів, до 2 тис. шабель. — (Історія українського війська. — Т. 2. — С. 385). Див. також: Скоропадський П. Спогади. — С. 92–99, 103–112.

⁹ Див. Мельгунов С. Красный террор в России. — М., 1990. — С. 20–68, 87–153 и др. Пізніше соціалістичні керманічі українського руху були змушені визнати факт масової підтримки більшовиків з боку громадян новопосталої УНР. «Без українських мас, — писав В. Винниченко, — ніякі північні штики ніякої влади не мали би». — Винниченко В. Відродження нації. — Т. 2. — С. 299.

¹⁰ Солуха П. Договір з Москвою проти Гетьмана Павла Скоропадського. — С. 165, 166, 172.

¹¹ Несук М. Драма вибору. — С. 12.

¹² Шкільник М. Україна в боротьбі за державність... — С. 220; Солуха П. Договір з Москвою... — С. 33.

¹³ Цит. за: там само. — С. 206.

¹⁴ Несук М. Драма вибору. — С. 13, 18 та ін.

¹⁵ Солуха П. Договір з Москвою... — С. 187–198, 205, 209–211, 218–229 та ін.

¹⁶ Докл. див.: Українська державність у ХХ столітті. Історико-політологічний аналіз. — К., 1996. — С. 253–255, 147–151, 165, 179–180, 199–201, 213–218, 225, 227 та ін.

¹⁷ Чи не вперше ця проблема обговорювалася Комітетом УЦР 26 квітня 1917 р. За словами доповідача Д. Дорошенка, Митрополит Андрей «змінює свою орієнтацію — він не бачить ніякого добра в тому, щоби Галичина одійшла до польських рук». Дискусія про ставлення до предстоятеля УГКЦ, який саме тими днями повертався із заслання на Батьківщину, засвідчила, що лідери Ради мали лише найзагальніші уявлення — якщо мали їх взагалі — про роль і місце такого інституту, як Українська католицька Церква, в історії країни, а також були неспроможні виробити позитивної перспективної політики щодо неї, керуючись у цьому питанні не принципами політичної доцільності, а передовсім «естетичними» міркуваннями. — Див.: УЦР. — Т. 1. — С. 76–77.

¹⁸ Гудзяк Б. Криза і реформа. Київська митрополія, Царгородський патріархат і генеза Берестейської унії. — Львів, 2000. — С. 144.

¹⁹ Грушевський М. Спомини // Київ. — 1989. — № 9. — С. 132.

²⁰ Солуха П. Договір з Москвою проти Гетьмана Павла Скоропадського. — С. 212–217, 234–235.

²¹ Тобто над власністю Католицької Церкви, відторгненої від неї впродовж попередньої доби.

²² Богословія. — Т. 57. — Рим, 1993. — С. 190. Заради справедливості, треба зазначити, що польське керівництво рівно ж ігнорувало вимоги Ватикану, наприклад, «щоб Русини, так католики, як і схизматики в новім королівстві мали в усьому рівність цивільних прав з поляками». Треба підкреслити, що на загальне переконання, «українські діячі і політичні партії, Центральна Рада та її уряд з початку не доцінювали ролі Церкви та її впливу в національно-державнім житті» (Шкільник М. Україна в боротьбі за державність в 1917–1921 роках. Спомини та роздуми. — Торонто, 1971. — С. 163).

²³ УЦР. — Т. 2. — С. 19.

²⁴ Там само. С. 32.

²⁵ Там само. С. 33.

²⁶ Докл. див.: Там само. С. 21–24.

²⁷ Докл. див.: Там само. С. 46–47.

²⁸ Там само. С. 36, 37.

²⁹ Резолюцію про самостійність України ухвалив лише V з'їзд партії у травні 1918 р.: «зважаючи на те, що ... при даних умовах гасло федерації підноситься передусім як шлях реставрації єдиної, неделимої Росії ... найбільш в тому заінтересованими поміщицькими й буржуазними колами, 5-й конгрес української соціал-демократичної робітничої партії вважає, що при даних умовах лише одстоювання цілковитої самостійности України може дати як на Україні в цілому, так і українському пролетаріатові зокрема, максимальне забезпечення їх вільного національно-культурного і соціально-економічного розвитку». Див.: Сосновський М. Дмитро Донцов. Політичний портрет. — Нью-Йорк; Торонто, 1974. — С. 48–49.

³⁰ УЦР. — Т. 2. — С. 53, 54, 59.

³¹ Див. напр.: Там само. С. 58.

³² Там само. С. 61.

³³ Там само.

³⁴ Докл. див.: Там само. С. 68–70. Оригінальну точку зору висловив фактичний керівник військового відомства полковник Жуковський, що виступав за незалежність і подальшу федерацію України з Румунією та Болгарією.

³⁵ Там само. С. 81. Майже через 80 років після цих подій В. Мороз висловив думку про те, що, мовляв, в 1918 р. існував історичний шанс для України «залишитися осторонь від кремлівських експериментів». Ключ до будь-яких політичних успіхів у тодішній ситуації, — на думку цього дослідника, — підписання мирової угоди з країнами Четверного союзу. Чи не єдиний недолік цієї комбінації — більшовики встигли підписати таку угоду раніше, ніж український уряд. — Мороз В. Чи був можливим український варіант «Чуда над Вислою» в 1918 р. — С. 43, 44.

³⁶ Грушевський М. Проект української конституції // Український історик. — Т. 39. — 2002. — С. 59.

³⁷ Там само. С. 82. Пікантність ситуації полягала в тому, що більшовики одночасно фінансували безпосередньо і харківську делегацію, яка намагалася була брати участь у переговорах. Див.: Калига В. Деятельность Народного Секретариата... — С. 10.

³⁸ Там само. С. 94.

³⁹ Там само. С. 101.

⁴⁰ Костів К. Конституційні акти... — С. 82. Дослідник вказує, що існувало три проекти документа, з яких було зроблено один.

⁴¹ Див., напр.: УЦР. — Т. 2. — С. 105–106.

⁴² Ковалевський М. Як проголошено IV Універсал (Пам'яті Михайла С. Грушевського) // Український історик. — Т. 39. — 2002. — С. 380–381.

⁴³ Верстюк В.Ф. Українська революція: доба Центральної Ради // Український історичний журнал. — 1995. — № 5. — С. 87.

⁴⁴ Солуха П. Договір з Москвою проти Гетьмана Павла Скоропадського. — С. 28. В матеріалах засідання Малої Ради 11 січня текст виступу В. Винниченка відсутній. Див.: УЦР. — Т. 2. — С. 102.

⁴⁵ Там само. С. 187. П. Солуха наголошував і на тій обставині, що «ненормованість тих відносин перейшла у спадщину Гетьманові України».

⁴⁶ Верстюк В. Українська революція: доба Центральної Ради // Український історичний журнал. — 1995. — № 6. — С. 72. Аналогічної точки зору дотримується і відомий російський дослідник О. Дугін. Він, зокрема, відзначає глибоке відчуження народу від політичного життя, що проявилася, зокрема, у масовій байдужості до Лютневої «революції», а згодом і до Жовтневого перевороту (Дугін А. Основы геополитики. — М., 2000. — С. 208).

⁴⁷ Костів К. Конституційні акти ... — С. 88.

⁴⁸ Верстюк В. Українська Центральна Рада. — С. 234.

⁴⁹ Нагаєвський І. Історія Української держави ХХ століття. — С. 296.

⁵⁰ Обмін ратифікаційними грамотами між сторонами відбувся 24 липня 1918 р. (Скоропадський П. Спогади. — С. 266).

⁵¹ Костів К. Конституційні акти... — С. 92

⁵² Там само. С. 93.

⁵³ Цей документ зберігався в архіві міністерства закордонних справ Німеччини. 16 липня 1918 року заступник міністра закордонних справ фон Бухсе та князь Гогенлоє його спалили. Другий примірник договору нібито був у О. Севрюка, який тоді виконував обов'язки посла України в Німеччині. — Див.: Нагаєвський І. Історія Української держави ХХ століття. — С. 175; Шкільник М. Україна в боротьбі за державність. — Торонто. — 1971. — С. 140–143.

⁵⁴ Верстюк В.Ф. Українська революція: доба Центральної Ради // Український історичний журнал. — 1995. — № 6. — С. 73.

⁵⁵ Нагаєвський І. Історія Української держави ХХ століття. — С. 110.

лідерів УПСФ,— була ухвала приступити до організації рад робітничих і селянських депутатів, як органів влади на місцях. Але ця ухвала повисла в повітрі, бо вже в Києві вибухло большевицьке повстання і всі існуючі в Україні «ради» вірою й правдою помагали большевикам проти Центральної Ради і її уряду»⁶.

21 січня учасники останнього, IX пленуму УЦР встигли-таки ухвалити формальні рішення, реалізувати які вже не судилося ніколи: про збільшення до 82-х осіб персонального складу Малої Ради; про скликання Української Установчої ради 2 лютого. 22 січня 220 голосами «за» («проти» — 1, «утрималось» — 16) УЦР надала право уряду підписати мирний договір з країнами Четверного союзу⁷. Увечері 25 січня Рада затвердила свій останній акт — законопроект про восьмигодинний робочий день⁸, а вже через декілька годин «більшовики зайняли Київ»⁹. Рештки Центральної Ради, Малої Ради, уряду, керівних органів політичних партій в надзвичайному поспіху евакуювалися до Житомира, згодом — до Сарн.

Для відновлення status quo, що існував принаймні до втрати столиці, залишалася єдина можливість — вступити в безпосередній контакт з представниками німецької армії. Власне, це прагнення ніколи і не приховувалося. 9 березня на першому після повернення до Києва засіданні Малої ради прем'єр Голубович прямо заявив: «тут (в Сарнах. — Д.Я.) нам стало ясно, що власними силами ми не можемо справитися з більшовиками, і ми звернулися за поміччю до німців»¹⁰. Того дня, за висловом очевидця, «в Раді кипіло»: ес-деки на чолі з Б. Мартосом «воювали» проти миру з країнами Четверного союзу та РРФСР «як державами авторитарними (курсив наш. — Д.Я.)»¹¹. «Про самостійність, — з іронічним сумом зауважив П. Солуха, — вони згадали тоді, як гармати з Москви почали бити по Києву, по будинкові Центральної Ради, по будинкові Грушевського, по їхніх та наших головах. Отоді і проголосили самостійність та й то на пораду та вимогу німців»¹², абсолютно ігноруючи той очевидний факт, що Антанта стала розглядати Україну «як ворожу сторону». В той самий час країни Згоди навіть теоретично нічим не могли би допомогти Україні в збройній боротьбі проти Німеччини або Радянської Росії хоча б тому, що, неухильно дотримуючись своїх міжнародних зобов'язань, вони продовжували підтримувати правонаступника «єдиной и неделимой» — демократичну Росію. «Злощасний Берестейський договір України з Німеччиною та Австрією знищив

§ 7. Від проголошення державної незалежності до краху Центральної Ради (15 січня — 29 квітня 1918 р.).

15 січня текст IV Універсалу, що його лише згодом почали кваліфікувати як не менш ніж «наріжний документ українського самостійницького руху XX століття»¹, який, «проголошуючи ... повну і абсолютну незалежність і самостійність України», відкрито заявляв, що «не розриває зі своєю традиційною ідеєю федералізму»², вислухали учасники IX сесії УЦР. «Присутні оплесками висловлюють своє велике задоволення»³, — читаємо в газетному звіті. Але жодного натяку про офіційне ставлення Центральної Ради до вікопомного історичного акта, наприклад, про схвалення IV Універсалу, в документах не знаходимо. Бо ж годі їх там шукати — засідання як пленуму УЦР, так і Малої Ради, на яких, теоретично могло відбутися обговорення документа, який інституціонував державну самостійність, «фактично не відбулись через ті події, які відбулись цього дня в Києві»⁴. На «Арсеналі» вибухнуло повстання, було заарештовано декілька активістів фракції УПСР в Центральній Раді, в зв'язку з чим вона втягнулася в чергове коло кризи⁵. Не оминула криза й уряд. 16 січня у відставку подав В. Винниченко, новим прем'єром було призначено 32-річного інженера В. Голубовича (див. додатки 2.30, 2.31, 2.32). «Злі язики говорили, — пригадував собі Д. Дорошенко, — що М.С. Грушевський, котрий завжди любив мати покірних і слухняних помічників в усякому ділі, навмисне підшукав собі такого «прем'єра», щоб в усьому слухався його і служив лялькою, яку завжди можна сіпнути за ниточку, щоб вона повернулася сюди або туди. Одним з перших кроків діяльності кабінету Голубовича, — розвивав свою думку один з

будь-які передумови для дальших практичних і дипломатичних взаємин Української держави з Францією та Англією, — наголошував на елементарних політичних наслідках тієї угоди один із дослідників, — це використали передусім москалі... Українську визвольну війну в 1917–1918 роках ми програли великою мірою на дипломатичному відтинку»¹³.

Складається враження, що в лютому 1918 р. в політичному проводі УНР люди, які могли би адекватно оцінювати елементарні наслідки своїх кроків, просто перестали існувати. Чи не єдиний український політик, який тверезо оцінював геополітичну ситуацію, що в ній могла опинитися (і таки опинилася!) Україна у випадку сепаратного миру на Східному фронті — М. Міхновський — ще в березні 1917 року пророчо заявив: «Антанта без сумніву переможе у I Світовій війні ... Тоді на будь-яку форму державности України ставте навіки хреста»¹⁴.

В перших числах лютого генерал Гофман повідомив М. Любинському: Німеччина вирішила послати свої війська на Україну, українцям залишається лише підписати відповідну відозву до німецького народу. Практично ідентичний документ було видано і на адресу народів Австро-Угорщини. Головний зміст обох документів — прохання «надати оружну поміч проти наступу більшовицьких сил на Україну» — і не просто наступу, а наступу, «в якому, без сумніву, «відчувається руки Антанти»¹⁵! Відповідь було отримано негайно: «Зложено з української сторони прохання про збройну допомогу буде прийнято союзниками»¹⁶. 8 лютого про свої контакти з німцями на ст. Маневичі на засіданні уряду відзвітував військовий міністр О. Жуковський¹⁷. 10 лютого було ухвалено відозву до громадян УНР, що починалася словами «Розлючена банда кацапів дійшла до самого серця України...». В документі, який, за словами М. Несука, перебував за межами дипломатичного етикету і був різко конфронтаційним щодо Росії¹⁸, зокрема, обґрунтовувалася необхідність австро-німецької окупації України. «...Для того, щоби швидше приступити після заключення миру до переведення земельного закону і закону про поліпшення долі робітництва (інших проблем в УНР на той час, мабуть, просто не існувало. — Д.Я.), — читаємо в документі, — Рада народних міністрів прийняла військову допомогу від нині дружніх держав — Німеччини та Австро-Угорщини»¹⁹. Треба сказати прямо: українські політики, або, принаймні, деяка їх частина, відчайдушно прагнули обдурити передовсім самих себе. Чого

варта лише заява голови уряду В. Голубовича про те, що, мовляв, «прихід німців на Україну є просто безкорисна допомога дружньої держави. Ніякого відношення і впливу на мирний договір їхній прихід не має»²⁰, — твердив він. З іншого боку, не можна заплющувати очі й на обставину, яку свого часу слушно підкреслив М. Шаповал: в Центральній Раді навесні 1918 р. панував психоз германофільства, «який культивували галичани і деякі наддніпрянські елементи протягом років»²¹. Активними генераторами цього впливу були, зокрема лідер закордонної групи УПСР М. Залізняк, заступник голови Української парламентарної Репрезентації М. Василько та один з лідерів УСДП С. Вітик — давні, сумлінні та послідовні агенти австрійського впливу в українському політичному русі. «Ідея-фікс цих та деяких інших діячів — провідна роль Габсбургської монархії у відновленні державної незалежності України в тій чи іншій формі після перемоги країн Почвирного Союзу в Світовій війні. Перші двоє, як відомо, будучи громадянами Австро-Угорщини, відігравали ключову роль у Берестейському мирному процесі»²², — наголошував у зв'язку з цим П. Солуха.

Австрійські резони були самозрозумілі. Як показав І. Каменецький, ще на початку 1917 р. *мультинаціональна* Австро-Угорська імперія встала перед фактом безпосередньої загрози територіального розпаду. Саме це, на думку дослідника, стимулювало зростання популярності ідеї сепаратного миру з Росією. Оскільки остання за будь-яких умов не погодилася би на надання будь-якого автономного (самостійного тощо) статусу Україні, «видвигнення проблематики незалежної України вважалось (у провідних віденських колах.— Д.Я.) ... як чинник, протидіючий можливості сепаратного миру». Іншим фактором, який нівелював значення України в очах віденської імперської еліти, був «підпорядкований», «вторинний» стосовно римо-католицької Польщі статус греко-католицької Галичини. Ця обставина, в свою чергу, була чинником активного «дрейфу» до Берліну української політичної еліти, галицької за походженням в своїй абсолютній більшості. Тут, в серці II Рейху, українські провідники потрапили до іншого політичного лабіринту — лабіринту суперечностей між чотирма найбільш впливовими угрупованнями, які, власне, і визначали стратегію і тактику «східної» зовнішньої політики — кайзером та його найближчим оточенням; канцелярією рейхсканцлера та МЗС; Генеральним штабом; рейхстагом та його політичними складниками»²³.

3 березня 1918 року кайзерівські війська увійшли до Києва. Разом з ними повернулися і урядові установи УНР. Розпочався черговий акт історико-трагедійної вистави під назвою «становлення новітньої української державності».

Слово — безпосереднім учасникам імпрези:

— «Тоді (тобто в січні 1918 р. — Д.Я.) ми в перший раз побачили, що в громадянській війні в момент переходу влади обидві сторони, що боролися між собою, однаково ворожі і однаково небезпечні для населення», яке «почувало себе залишеним напризволяще, — жалюгідною іграшкою в руках безвідповідальних політичних експериментаторів»²⁴.

— «За той короткий час (який минув після вимушеного вигнання до Житомира. — Д.Я.) Український Уряд не міг припинити революційне безчинство й опанувати ситуацію»²⁵.

— «Коли нарешті показали в Києві Голубович із своїми міністрами, а за ними й Грушевський з Малою Радою, та заспівали свої старі пісні, — то громадянство побачило, що нічого нового не буде, а все піде по-старому — по тому, що вже довело до січневої катастрофи ... Не думали тільки про одно: як би досягти того, щоб влада Української Народної Республіки була владою, а не фікцією, щоб спиралась на якусь реальну силу, а не на паперові декларації та резолюції... Та й взагалі «увесь період від повороту Центральної Ради до Києва відчувався усім громадянством, українським і неукраїнським, за якийсь перехідний час...»²⁶.

— «В той час в колах Ради був повний розкол та нерозуміння, що робити далі. Уряд наполягав на впровадженні в життя своїх Універсалів. На місцях же просто грабували і влади Центральної Ради не визнавали... Що відбувалося в Центральному Управлінні (Ради), не піддається ніякому описанню. Пам'ятаю, наприклад, що як фінансовий захід, єдиний, який міг запропонувати тогочасний міністр фінансів Ткаченко, це негайно обкласти всіх великих власників на якусь дуже велику суму з одноразовим внеском... В сенсі української культури рівно нічого не робилось...»²⁷.

— «Теперішній уряд, як це загально відомо, складається з ряду молодих недосвідчених людей, яких до часу революції ніхто не знав, без потрібного формування і тому зовсім нездібних правити державою. ... Уряд стоїть на хитких основах і не має ні в якому напрямку прихильників, — ані у великому капіталі, ні в буржуазії, ні в робітників, ні в селян. Він може триматися тільки силою німецьких багнетів»²⁸.

— «...Ні сама Центральна Рада, ані її генеральні секретарі не стояли на належній висоті, щоб їм взагалі можна було довірити якусь поважну справу ... Знаю певно, що більша половина з соціалістів — членів Центральної Ради взагалі не знали навіть, що значить саме слово соціалізм. ... Різниця між московськими більшовиками й українськими соціалістами з Центральної Ради полягає в тім, що перші, грабуючи на експорт взагалі не мають чого тратити, тому й дозволяють своїм прихильникам грабувати на Україні безоглядно без ніяких обмежень і перепон. В тім полягає їх сила супроти Центральної Ради — вони мають за собою «широкі маси»... Другі — українські соціалісти, грабуючи для внутрішнього вжитку, хочуть внести порядок і систему в самий грабіж. В тім полягає їх слабкість супроти московських більшовиків — вони не мають за собою широких мас, бо їхня система покривається більшовицькою не тільки цілком, але ще з надвишком... Всі оті половинчасті соціалізаторські експерименти Центральної Ради цілком не задовольняли ні бідніших, ані багатших його (українського суспільства.— Д.Я.) елементів»²⁹.

«Вже в березні прийшли німецькі військові чинники, як теж і я, до переконання, що той уряд, який намагався гарними словами і фантазіями увести нас у заблуд запевненнями про організаційну потужність і працездатність свого державного апарату, після виявився до нічого не спосібним і показував таки прямо злу волю, не може служити ані інтересам країни, ані нам»³⁰. Говорячи просто, в «понімецький» період діяльності УЦР, «вся «політика» велась десь за кулісами, парламент став ширмою для прикриття особистої політики. Через те менше всього про дійсний стан речей знала Центральна Рада...»³¹.

Ще одна проблема режиму — негайна революційна українізація всього на світі. Проведення її, наприклад, в державних установах, практично означало розгін кваліфікованих кадрів, заміщення їх випадковими людьми, що, в свою чергу, призвело до паралічу державного апарату³².

Перший наслідок: «В Центральній Раді готувалася змова — «висадити її з середини». До цієї змови пристали, крім більшовиків ще ліві ес-ери, ес-деки «незалежники» — Полозов, Любченко, Єланський, Михайличенко, Шумський, С. Бачинський і Сєверцов-Одоевський³³. Але шансів заколотники не мали. Адже в ситуації, що склалася, військова та цивільна влада Центральних Держав дійшла висновку про доцільність «піддержувати і тримати при владі теперішній уряд, не зважаючи на його

хиби незначної виконавчої влади, ніж силою усунути той уряд і тим створити в Україні хаотичні відносини»³⁴.

Тим часом, як це не дивно, тривала робота над конституційним проектом, оприлюдненим газетами ще в другій декаді грудня 1917 р. (див. додаток 1.7). «Одного разу, — пригадував вже на еміграції Б. Мартос, — я випадково попав на засідання комісії, де виробляли проєкт Конституції для України як самостійної держави. Я був здивований, коли побачив там і Михайла Грушевського, а ще більше, коли почув, як він, хоч і неправник, а поучував наших правників, членів Комісії, що свого часу студіювали державне право, але «русское», себто монархічне; а він, як історик, знав які зміни (в) державний лад має внести революція...»³⁵.

Сьогодні неможливо бодай в загальних рисах відтворити перебіг подій, які відбувалися під час засідань Конституційної комісії. Ми змушені лише констатувати, що на розгляд Малої Ради було винесено інший документ. 27 квітня заступник голови УЦР, член ЦК УПСР та Селоспілки А. Степаненко повідомив учасників засідання Малої Ради про те, що в конституційній «комісії закінчується розгляд проєкту Конституції Української Народної Республіки», і «висловив побажання, щоб законопроект якнайскорше обговорили в Раді». Учасники засідання погодилися з пропозицією голови УЦР призначити в зв'язку з цим «екстрене засідання в понеділок, в 11 1/2 год. ранку»³⁶.

Ми не можемо ні підтвердити, ні спростувати це чи не єдине відоме свідчення про роботу Конституційної комісії, наведене Б. Мартосом. Матеріалів її засідань досьгодні виявити не вдалося. Хіба що поодинокі мемуаристи залишили нам у спадок глухі натяки на ступінь напруженості, яка вирувала на її засіданнях. Як засвідчив П.Христюк, найчисельніша політична партія в Раді — УПСР — дотримувалась двох діаметрально протилежних точок зору у питанні державного устрою України. На думку одних державотворців, це повинна була бути парламентська республіка в особі позакласових УЦР та УУЗ; інші були свято переконані в тому, що Україні не судилося бути нічим іншим, як республікою Рад селянських, робітничих та солдатських депутатів, тобто державою класовою³⁷.

Як би там не було, але факт залишається фактом: в останній вечір свого існування — приблизно о 18 год. 29 квітня — Мала Рада за незначної кількості своїх членів³⁸, що зібралися на «нервово, лихоманкове засідання», встигла майже одногосно³⁹ ухвалити постатейно в трьох читан-

нях текст Конституції «практично без змін, тобто у тій редакції, яка була запропонована комісією»⁴⁰ (див. додаток 1.8).

Як зазначав М. Стахів, в основу цього конституційного проєкту М. Грушевський⁴¹ поклав принципи державного устрою США та Австрії. §§ 5, 26, 60, 68 Статуту про державний устрій, — писав у зв'язку з цим дослідник, — свідчили, що Конституція 29 квітня «приймала автономний, а не федеративний принцип, бо установляла єдину державну владу, але давала автономним органам громад, волостей і земель не тільки автономію у своїх власних справах, а й передавала їм на місці державну владу». «В кожному разі, — підкреслював дослідник, — Конституція УНР з 29 квітня установляла виразно децентралізацію і автономію земель. Треба припускати, що тут автори Конституції і Українська Центральна Рада, що його ухвалила, керувалися не тільки чисто теоретичними, але також у *рішальній мірі* практично-політичними мотивами. Їм мусило йтися про те, щоб мати конституційну підставу для приєднання до УНР Кубанської Землі та Криму, які мали свої особливості і мусили мати свою автономію, зближену до федеративного принципу (курсив наш. — Д.Я.)»⁴².

К. Костів, як завжди, не пошкодував компліментів, називаючи Конституцію УНР не інакше, як «епохальним політично-державним твором»⁴³. На відміну від М. Стахіва, він вважав, що за територіальною організацією державної влади Україна «виразно наслідує Австрію», підкреслюючи, що в документі відкинуто принципи централізації (за прикладом Росії або Франції) та федералізації (за прикладом Швейцарії та США). Разом з тим К. Костів погоджувався, що «в постанові про конфлікти між центральною владою і місцевими владами ... бачимо вплив американської конституції». Дослідник наголошував також на таких важливих особливостях Конституції, як республіканська форма державного устрою, парламентсько-демократичний режим, виразна перевага законотворчої влади над виконавчою, «прийнятій zasadі децентралізації з виразним територіально-автономним принципом, цеб-то адміністративним самоуправлінням»⁴⁴. Загальний висновок дослідника звівся до того, що Українська Центральна Рада «зробила все необхідне для правно-державного оформлення й існування Української державності». «Конституційні акти Української Центральної Ради, — наголошував Костів, — були дійсним виявом волі української нації до самостійного життя й, як такі, вони стали надхненням до дальшої боротьби за повне політично-державне визволення України»⁴⁵.

Особливу думку сформулював В. Солдатенко. За його словами, «об'єктивні обставини дедалі більше детермінували поглиблення революційних перетворень, а Основний Закон УНР і в прямому, і в переносному значенні закріплював «учорашній день», гальмував історичну ходу», «продемонстрував величезну внутрішню суперечливість самої української революції»⁴⁶.

Змушені констатувати: ці твердження не витримали випробування часом. На нашу думку, вони є швидше загальною декларацією, ніж констатацією реальних фактів. Як побачимо нижче, всі конституційні акти УЦР послідовно і свідомо відкидалися всіма політичними режимами, які утверджували свою владу в Україні (або в тій чи іншій її частині) протягом 1918 — 1920 рр. Більш адекватною нам видається політична оцінка, дана Конституції 29 квітня В. Верстюком: «Торжество абстрактних демократичних принципів, — писав він, — до використання яких українське суспільство було явно неготовим, поставлено в Конституції вище реалій життя. Факт прийняття Конституції найяскравіше висвітлив суть УЦР, яка полягала в поєднанні привабливих, але ілюзорних надій і слабо реалізованих можливостей»⁴⁷. З юридичного погляду, це, безперечно, була конституція «класичної парламентської республіки, позбавлена будь-якого ідеологічного та пропагандистського забарвлення»⁴⁸, — таким є висновок О. та М. Копиленків. Разом з тим, документ залишив поза увагою такі фундаментальні проблеми як проблеми власності, кордонів, мови, державної символіки тощо⁴⁹.

Не можна не підтримати й думку іншого дослідника. «Комуністична політика Михайла Грушевського, — писав П. Солуха, — небажання ним зробити поступки, хоч би тимчасово у земельному питанні, неспроможність його будувати державу, небажання рахуватись з тодішнім становищем України у зв'язку з перебуванням чужих армій на нашій землі, наша ізольованість від решти світу і цілковита наша залежність від наших союзників привели нашу республіку до повного її банкрутства. Вона мусіла зійти з політичного життя, — підбив він підсумок. — Їй приготували долю німецького Генерал-губернаторства. Переворот Гетьмана перетасував карти»⁵⁰.

¹ УЦР. — Т. 2. — С. 108.

² Мироненко О. Світоч української державності. — С. 151.

³ УЦР. — Т. 2. — С. 108.

⁴ Там само. С. 109.

⁵ Див. напр., звіт про засідання пленуму УЦР 20 січня. Там само. С. 117–119.

⁶ Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє-минуле. — С. 216–217.

⁷ УЦР. — Т. 2. — С. 120–121. Текст договору див.: Там само. С. 137–151. В межах даного дослідження необхідно підкреслити, що 1 лютого, перебуваючи в Житомирі, неправочинна Мала Рада (участь в її засіданні взяло лише 14 членів) ухвалила незаконне рішення про надання Раді Народних Міністрів права ратифікації Брестського мирного договору. Див.: Там само. С. 155. Виходячи з тих самих міркувань, незаконним слід вважати і т. зв. закон Центральної Ради про громадянство УНР. Текст закону див.: Там само. С. 172–174. Цю обставину обходять увагою навіть сучасні дослідники проблеми (див. напр.: Держалюк М. Міжнародне становище України та її визвольна боротьба у 1917–1922 рр. — С. 17–72).

⁸ УЦР. — Т. 2. — С. 134–137.

⁹ Там само. С. 125.

¹⁰ Там само. С. 191.

¹¹ Мандрика М. Дещо за роки 1917–1918 // Український історик. — 1977. — № 3–4 (55–56). — С. 80.

¹² Солуха П. Договір з Москвою проти Гетьмана Павла Скоропадського. — С. 173.

¹³ Вінницький З. Від Четвертого Універсалу до наших днів (Півсторіччя шляхом історичних фактів). // Визвольний шлях. — 1967. — Т. 3. — С. 267.

¹⁴ Король Н. Очима звичайного учасника (Спогади з 1917–1921 рр.) // Визвольний шлях. — Х., 1967. — С. 1148.

¹⁵ Цит. за: Несук М. Драма вибору. — С. 128. Див. також: С. 130–131.

¹⁶ УЦР. — Т. 2. — С. 156.

¹⁷ Там само. С. 156.

¹⁸ Несук М. Драма вибору. — С. 135. Текст відозв до німецького народу та народів Австро-Угорщини див.: Там само. — С. 134–135.

¹⁹ Там само. С. 161.

²⁰ УЦР. — Т. 2. — С. 192. Між тим, М. Держалюк вважає, що Брест-Литовський мирний договір «був великим дипломатичним досягненням Центральної Ради на міжнародній арені» (Держалюк М. Міжнародне становище України ... — С. 45).

²¹ Солуха П. Договір з Москвою проти Гетьмана Павла Скоропадського. — С. 175.

²² Там само. С. 177–186.

²³ Каменецький І. Німецька політики супроти України в 1918-му році та її історична генеза // Український історик. — 1968. — № 1–4 (17–20). — С. 14. За даними

дослідника, вже на другий тиждень після початку війни німецький канцлер Бетман-Гольвег висловив зацікавлення «викликати повстання в Україні». Австрійський посол в Константинополі від імені Центральних держав заявив урядові Оттоманської Порти: «нашою найголовнішою ціллю в цій війні є тривале ослаблення Росії, і тому на випадок нашої перемоги створення незалежної української держави було б нам дуже по душі». — Там само. — С. 12.

²⁴ Гольденвейзер А. Из киевских воспоминаний. — С. 25.

²⁵ Удовиченко О. Україна у війні за державність. — С. 39.

²⁶ Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє-минуле. — С. 216–217, 233–234, 239.

²⁷ Скоропадський П. Спогади. — С. 124–126.

²⁸ Свідчення Начальної Команди австро-угорської армії. Цит. за: Горникевич Т. Події в Україні 1914–1922 років у світлі історичних документів // Богословія. — Рим, 1993, Т. 48. — С. 112.

²⁹ Андриєвський В. З минулого. Т. 2, ч.1. Гетьман. — Берлін, 1923. — С. 15, 115, 119, 130.

³⁰ З листа австрійського посла в Києві графа Форгача міністрові закордонних справ графові Буріану. Цит. за: Там само.

³¹ Солуха П. Договір з Москвою проти Гетьмана Павла Скоропадського. — С. 117.

³² Див., напр.: Скоропадський П. Спогади. — С. 256–258.

³³ Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє-минуле. — С. 215.

³⁴ Горникевич Т. Події в Україні... — С. 113.

³⁵ Мартос Б. М.С. Грушевський, яким я його знав // Визвольний здвиг України. — Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто, 1989. — Т. 61. — С. 204.

³⁶ УЦР. — Т. 2. — С. 314.

³⁷ Христюк П. Замітки і матеріали... — Т. 1. — С. 64.

³⁸ За нашими підрахунками, у засіданнях Малої Ради загалом брало участь 100–110 осіб. При цьому до складу УЦР формально входило 611–798 осіб.

³⁹ Згідно зі звітом присутнього при обговоренні репортера газети «Киевская мысль», лише при голосуванні § 1 утрималися представники РСДРП (об) Біск та Павлов, також Рафес (Бунд). Див.: УЦР. — Т. 2. — С. 327–329.

⁴⁰ Цит за: Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє-минуле. — Т. 1. — С. 331–332; УЦР. — Т. 2. — С. 329.

⁴¹ А. Гольденвейзер прямо називав голову УЦР автором Конституції 29 квітня 1918 р. — Див.: Гольденвейзер А. Из киевских воспоминаний. — С. 36. В. Трембіцький, у свою чергу, вважав, що редакторами Конституції були С. Шелухін та М. Ткаченко, які працювали «очевидно на чолі з Головою Української Центральної Ради професором М. Грушевським». — Див.: Трембіцький В. Дванадцять українських Конституцій. — С. 55.

⁴² Стахів М. Західня Україна. В 6 т. — Т. 3. Нарис історії державного будівництва та збройної і дипломатичної оборони в 1918–1923. — Скрантон, 1959–1961. — С. 111.

⁴³ Костів К. Конституційні акти... — С. 96. Дослідник обійшов питання про авторів Конституції 29 квітня 1918 р.

⁴⁴ Там само. С. 109.

⁴⁵ Там само. С. 76, 112, 113.

⁴⁶ Солдатенко В. Українська революція. Концепція та історіографія. — С. 365; Солдатенко В. Українська революція. Історичний нарис. — С. 468.

⁴⁷ Верстюк В. Українська революція: доба Центральної Ради // Український історичний журнал. — 1995. — № 6. — С. 77.

⁴⁸ Копиленко О., Копиленко М. Держава і право України — С. 78.

⁴⁹ Мироненко О. Витоки українського революційного конституціоналізму 1917–1920 рр. Київ, 2002. — С. 135.

⁵⁰ Солуха П. Договір з Москвою проти Гетьмана Павла Скоропадського. — С. 207.

ГЛАВА 3.
УКРАЇНЬСЬКА ДЕРЖАВА:
АЛЬТЕРНАТИВА СОЦІАЛІЗМОВІ ТА НАЦІОНАЛЬНО-
СОЦІАЛІСТИЧНА БОРОТЬБА ЗА ЇЇ ПОВАЛЕННЯ
(29 квітня — 15 листопада 1918 р.)

§ 1. Гетьманат: утворення та закладення
підвалин його політичної системи
(29 квітня — травень 1918 р.).

Логіка політичного процесу поставила на порядок денний питання — а чи можна реалізувати в Україні будь-які несоціалістичні варіанти політичного устрою взагалі? Відповідати довелося флігель-ад'ютантові останнього російського імператора, герою Першої світової війни, нащадкові славетного українського роду, генерал-лейтенанту П. Скоропадському.

Фактичний розвал російського фронту, який стався наприкінці 1917 — на початку 1918 рр., здавалося б, надав його головному військовому супротивникові — Німеччині — унікального шансу. «Ми знову, як у 1914 та у 1916 роках, могли ставити перед собою завдання вирішення війни шляхом наступу на суходолі — писав генерал Людендорф. — Співвідношення сил складалося для нас так сприятливо, як ніколи»¹. Адже Німеччина мала перевагу на Західному фронті над союзниками в 20–30 дивізій. Вирішальний удар Антанті планувалося завдати між Арасом та Ла-Фером, маючи на меті роз'єднати англійські та французькі армії та відкинути їх до узбережжя Ла-Маншу. Держави Антанти, зі свого боку, не розраховували на закінчення війни в 1918 р. Їхні плани передбачали здобуття перемоги в 1919 р. Однак Людендорф і Гінденбург у цій ситуації припустилися серйозного стратегічного прорахунку. По-перше, хоча Східний фронт і був формально ліквідований, на сході все ж таки продовжували перебувати кількасот тисяч німецьких та австрійських вояків. По-друге, не вдалося розв'язати проблему більш ефективної участі у війні австро-угорських збройних

сил. Ці дві обставини, власне, і пояснюють причини стратегічного неуспіху Німеччини на Західному фронті навесні-влітку 1918 р. Перший великий наступ німецької армії в Пікардії (р. Сомма, 21 березня — 4 квітня) та у Фландрії (р. Ліс, 9–20 квітня) призвів до прямо протилежних наслідків. Німцям не вдалося розгромити англійців. Ще гіршим результатом наступу стало те, що вони були змушені утворити широкий дугоподібний «виступ» у бік противника, який зв'язав значні німецькі сили, виснажив їхні сили.

У червні 1918 р. населення Німеччини отримувало щодня 1250 грамів хліба-сурогату та 62 грами сурогату жирів із розрахунку на 1 людину. «У продовольчому питанні, — говорив міністр закордонних справ Німеччини, — ми стоїмо безпосередньо перед катастрофою. Стан жахливий, і я побоююсь, що вже занадто пізно перешкодити повному краху, якого слід очікувати найближчими днями»². Стратегічної сировини для промисловості не вистачало. Відчувалася різка нестача кольорових металів, марганцю, пального, мастильних матеріалів тощо. В аналогічному становищі перебували і німецькі союзники. Отож, називаючи речі своїми іменами, головна мета перебування німців в Україні полягала, за І. Каменецьким та М. Несуком³, у вирішенні триєдиного завдання. Перше — ліквідація одного з фронтів та демобілізація мільйонного війська супротивника. Друге — послаблення російської міцї за рахунок посилення української самостійності. Третє — організація т.зв. «правильних реквізицій», тобто «найбільш простого та дієвого засобу постачання сировини й продовольства, яке лежить в основі всіх сучасних воєн». В основі «правильної» (за К. Клаузевіцем) реквізиції — залучення до цієї більш ніж благородної справи місцевої влади та запровадження так званої «розумної розверстки», яка, в свою чергу, може бути виконана «тільки місцевою владою»⁴. Засіб цей, за твердженням німецького воєнного теоретика, не має ніяких інших обмежень крім виснаження, зубожіння та плюндрування країни». У повній відповідності із вченням генерала Клаузевіца, німецький експедиційний корпус, спрямований до України, мав встановити контроль над найбільшими транспортними комунікаціями, містами, фарватером та прибережною смугою Дніпра та чорноморськими портами.

На цьому тлі 23 квітня в Києві відбулася нарада, на якій генерал Гренер, посли та військові аташе Німеччини та Австро-Угорщини барон Мумм фон Шварценштайн, граф Йозеф Форгач, фон Принсінг, полковник Штольценберг, майор Фляйшман погодилися з тим, що подальша

співпраця із соціалістичною УЦР неможлива: «київський уряд не має ні сили, ні авторитету, здатних до управління партій. Нічого іншого не залишається, як вирішити питання виключно військовою силою»⁵. Відкритим залишалося, власне, одне-єдине запитання: як вести війну всередині чужої, але офіційно дружньої країни, не порушуючи суверенітет цієї країни та інтереси громадян?⁶

Вони добре розуміли, що усунення українського уряду силою може стати початком повномасштабної партизанської війни. Тому було ухвалено захід цілковито паліативний — звернутися до урядових кіл УНР з низкою вимог ультимативного характеру, а саме: скасування всіх актів, які обмежували свободу торгівлі, передовсім харчовими продуктами та сировиною для індустрії, а також усіх експортних обмежень; запровадження спільного митного контролю; відновлення приватної власності на землю та виплати селянами вартості отриманих у результаті перерозподілу земельних наділів; відмови від створення українських регулярних військових частин; усунення з державних установ всіх «неблагонадійних елементів»; розпуску земельних комітетів; запровадження на території України німецьких та австрійських військових законів тощо.

Увечері 24 квітня в будинку Бродського на Єкатерининській вулиці, де розміщувалося командування німецькими збройними силами в Україні, генерал Гренер представив колишньому командувачу І Українського корпусу генералові Скоропадському проект угоди між ними. Під час зустрічі було домовлено, що німецька сторона фактично підтримує переворот, який готувався генералом та групою його прибічників. Умовою підтримки близько 300–400 тис. вояків, які входили до складу 29 піхотних, 4 кавалерійських німецьких та австрійських дивізій⁷, були: підтвердження українською стороною Брест-Литовської угоди, розпуск УЦР і організація наступних виборів після «припинення стану анархії», передача в юрисдикцію військово-польових судів Центральних держав усіх злочинів, спрямованих проти їх військ, дислокованих на території України. Крім того, генерал Скоропадський мав би виконати умови, викладені на зустрічі німецьких та австро-угорських дипломатів, про які йшлося вище⁸. Він мусив також визнати мирову угоду між УНР та Німеччиною, «врегулювати валюту», відновити судовий апарат, вільну торгівлю та «контроль» над вивозом продовольства, передачею переважного права продажу харчових «надлишків» Німеччині, а також їх продажем німецьким воякам на «індивідуальній» основі. П'ятий пункт

зазначеної угоди передбачав, що сейм мусить бути зібраний лише в той термін, коли «не буде перешкод на це з боку німецької влади». Зі свого боку, німці зобов'язалися триматися нейтралітету в день перевороту і не допустити «великих безпорядків» на вулицях Києва⁹.

Нема де правди діти: «на Україну дивився Гренер (як і всі взагалі німецькі представники в Україні) не з погляду якихось широких і далекосяжних політичних плянів і комбінацій, а просто як на часовий епізод, що має виключно стратегічне значення. До українців і українських політичних діячів ставився Гренер з ледве укримим презирством». Та й взагалі «це була військова комбінація, вигідна німцям для даного моменту»¹⁰.

Засаднича помилка політичних кіл в Україні полягала в тому, що вони були переконані в перемозі Німеччини у війні. Звідси — два інших хибних висновки: перший — розрахунок на німецьку допомогу до сформування нової української армії. Другий — Україна довго існуватиме як самостійна держава, оскільки Німеччина зацікавлена в цьому з геополітичних міркувань¹¹. Вже наступні місяці виявили глибoku помилковість першого розрахунку. Щодо другого, то двозначність німецької політики в питанні доцільності існування України як незалежної держави, ніколи не була секретом¹².

Врешті, сам Гетьман мав мужність визнати наявність ще однієї системоутворюючої проблеми: «Одна з головних моїх помилок, викликана тим, що моя поява на посаді гетьмана відбулася не зовсім планомірно, а майже несподівано для мене самого, була та, що перед тим як взяти владу до рук, я не мав людей, з якими б порозумівся, які поділяли би мої переконання, людей, які довіряли би мені, а я їм цілком. Це сталося тому, — писав він, — що я не йшов свідомо до гетьманства, до якого мене висунули події, що швидко розвивалися»¹³.

«На тлі сірої стандартности і безбарвности демо-соціалістичного провідництва, — ніби у відповідь Гетьманові написав Д. Донцов, — П. Скоропадський був індивідуальністю. Далі, він посідав прикмети, яких бракувало центрально-радянцям: мав у собі живчик владолюбства і звичку командування. Мав фах, що найбільше був тоді потрібний для правителя України — був військовим. Нарешті, мав політичну відвагу, бо стаючи гетьманом самостійної України він зражував собі всю ту російсько-монархічну касту, до якої належав...»¹⁴.

25 квітня один з найближчих радників П. Скоропадського Гіжицький представив шефові юриста О. Палтова¹⁵. «Я викликав його до окремої кімнати, — пригадував Гетьман, — розповів йому план майбутніх дій та цілі, які я ставив перед собою по встановленню гетьманства. Вказав йому на основні думки, які я хотів провести в своєму зверненні до народу. Він начерно записав, пішов до себе додому і через півтори години повернувся до мене вже з цілком готовою основою моєї Грамоти. Залишалось лише дещо згладити та замінити деякі вислови на більш оптимістичні. ... Пізно вночі (з 28 на 29 квітня. — Д.Я.) принесли перші відбитки Грамоти (див. додаток 1.9). Я вперше підписався «Павло Скоропадський» українською та ліг спати»¹⁶.

За свідченням О. Гольденвейзера¹⁷, О. Палтов підготував і проект Законів про тимчасовий державний устрій України, які правили за Основний закон впродовж всього терміну існування гетьманського режиму (див. додаток 1.10).

Сам Гетьман оцінював свою законотворчість на конституційному ґрунті не дуже високо. Розповідаючи про один з ключових, з його точки зору, моментів — порядок призначення уряду, Павло Скоропадський писав: «В Грамоті моїй я писав, що голова ради міністрів призначається мною і мені представляє списки міністрів на моє затвердження і вже весь склад ради міністрів відповідальний переді мною. Складаючи Грамоту спершу я цього не бажав, і лише в останню хвилину перед тим як підписати Грамоту і здати її до друку, я погодився на це... Я особисто вважаю нині, — читаємо в спогадах П. Скоропадського, — що зробив велику помилку... Я переконаний тепер, що робота йшла б тоді значно швидшим темпом, не було б відхилень від наміченої мною політики. Це більш відповідало ідеї диктатора, в якого зосереджується вся влада, а оскільки я відразу потрапив до рук ради міністрів, де партійність відігравала велику роль, та чи інша комбінація числа голосів давала іноді випадковий напрям з основних питань»¹⁸.

Пізніші дослідники та мемуаристи, ясна річ, оцінювали творчість Гетьмана та його співробітника на конституційному ґрунті інакше і по-різному. Більшість фахівців та мемуаристів, головним чином соціалістичної орієнтації, доводили нелегітимність нового режиму. Одні, наприклад, вважали, що згадані закони Павла Скоропадського є нічим іншим, як «тимчасовим статутом нового режиму»¹⁹. Інші переконували, що, хоча демократичний режим був замінений на одноособову диктатуру, «з

формально-правного боку назва У.Н.Р. залишилася в законній силі за нового режиму», що гетьманська конституція «формально визнавала установлену Конституцією УНР суверенність українського народу». Вказували і на те, що після 29 квітня абсолютна більшість законів УНР (крім приватної власності) залишилася в силі²⁰, а завдяки гетьманові і його новим основним законам ратифікація Берестейської угоди пройшла без будь-яких застережень²¹.

Чи не найактивніший ненависник нового режиму — М.Шаповал — виразів, як завжди, не обирав. «Росіян, жидів і зрусифікованих малоросіян, якими були наповнені міста, — писав він, — казав сам факт української державности, якою б вона не була. І от вони задумали факт знищення української державности при допомозі німецького війська, що було тоді на Україні»²². «Нову організацію названо «українська держава», — читаємо далі, — скасувавши УНР і все законодавство та організацію Центральної Ради». «...Гетьманщина, виступивши проти Української Республіки, цим зазначила, що вона виступає проти української держави»²³.

26 квітня фельдмаршал Айхгорн дістав згоду імператора Вільгельма II на заміну українського уряду²⁴. Автором плану державного перевороту в Україні виступив сам генерал Гренер²⁵. Сам же П. Скоропадський тим часом все більше і більше переконував себе: «якщо я не здійснию перевороту тепер, я завжди буду свідомий того, що я — людина, яка заради свого власного спокою втратила можливість врятувати країну, що я боязкий і безвольний чоловік. Я не мав сумнівів у корисності перевороту, навіть якби новий уряд і не міг би довго втриматися. Я вважав, що напрям, який я взяв, і та творча сила і праця, яку я збирався здійснити, самі собою дали б поштовх до порядку, тимчасову передишку, яка, без сумніву, відновила б порядок і дала б сили для нової боротьби».

Інше міркування, яке за власним визнанням було надзвичайною принадою для блискучого гвардійського генерала, це — масштабність (якщо не сказати більше) нового завдання «створити сильний уряд для відновлення, передовсім, порядку, для чого необхідно створити адміністративний апарат, який у той час був фактично відсутній і *провести дійсно здорові демократичні реформи, не соціалістичні, а демократичні*»²⁶ (курсив наш. — Д.Я.).

У межах даного дослідження ми не вважаємо за потрібне докладно зупинятися на перебігові подій в день перевороту, яким опікувався

Дашкевич-Горбацький²⁷, і який покликав до життя новий політичний режим, який, за висловом О. та М. Копиленків, став «першим кроком на шляху до переходу від парламентської до більш ефективної моделі організації влади»²⁸. Надамо слово нейтральному тоді спостерігачеві генералу М. Омеляновичу-Павленку. В призабутих сьогодні споминах він так описав події, що відбувалися у відомому киянам цирку Шанцера: «народу повно, дуже повно, але все-ж таки можна було проштовхнутися. Всередині самі дядьки. Повно їх і в льожах. На сцені президія. Посередині партеру імпровізована трибуна. Промовці кидають в масу слухачів картини розрухи... Якби у відповідь на промови ораторів, збоку доноситься: «Гетьмана нам треба!» — «Гетьмана і Гетьмана!» — лунає по залі... Вліво, у льожі, показується у казацьких строях блискуча група. Займають місця. По залі шепотять: «Генерал Скоропадський». Промовець називає кандидатом на гетьманську булаву — генерала Скоропадського. Зібрання підхоплює цю кандидатуру, по будівлі голосніше лунає: «Слава Гетьману Скоропадському!». Президія кидається до льожі, де сидить генерал і запрошує його до президіального столу. При появі гетьмана на сцені збори улаштовують йому овацію. В короткій промові Скоропадський дякує зборам й просить вірити, що його сили й хист будуть скеровані на добро українського національного діла»²⁹.

Близько 2 години ночі, діючи за наказом П. Скоропадського, його прихильники захопили ключовий район міста (Липки), де розташовувалися військово-міністерство, міністерство внутрішніх справ та державний банк. Гетьман переїхав з Хрещатика (квартира Безаків) до будинку на Інститутській вулиці, який і став його офіційною резиденцією. «Я їхав в автомобілі, забезпечений ковдрою та подушкою (мої речі десь загубилися). — писав у «Споминах» П. Скоропадський. — В той же автомобіль насіла маса народу. Ми сміялися, знаходячи, що урочистий в'їзд нового уряду не є величним видовищем»³⁰.

«В день перевороту»³¹ всі десь позникали, — не без сарказму писав М. Шаповал. — А коли хто й блукав перед очима, то удавав, що всі події його рішуче не стосуються, «не обходять». Зустрінеш якогось «голову», «члена президії», «члена це-ка», просто члена, а він ні гу-гу: питається, чому ніхто не робить «заходів», не дає «вказівок», а сам не хоче догадатись, що то він повинен робити заходи і давати вказівки»³². «Мені було дивно, — зауважував він, — чому президія Центральної Ради так

пасивно ставиться до справи. Я й досі³³ не знаю дійсної причини цієї пасивності, але дозволяю собі думати, що причина одна скрізь — покинутість. Ані М.С. Грушевський, ні С. Веселовський і М. Шраг, ні Єремійв, Чечель, Постоловський, Левченко не могли зорієнтуватися в ситуації і не мали опори ні-де. Організації не було взагалі. Індивідуалізм, самотність, апатія, змореність...»³⁴. Факт залишається фактом: в той час як з'їзд хліборобів-власників³⁵, який було похапцем зібрано за два тижні до призначеної дати відкриття Українських Установчих Зборів, активно обирав собі на Гетьмана всієї України П. Скоропадського — а відбувалося це в трьох кварталах від резиденції УЦР, «Мала Рада не сказала навіть одного слова з приводу подій, влада пішла собі мовчки, без протесту, ображено, але мабуть з зітханням полегкості: «Слава Богу», мовляв — нарешті скінчився полон на громадській службі»³⁶. На сторінках споминів М. Шаповала можна знайти і повну трагічного сарказму згадку про прем'єра В. Голубовича, який шукав людину, яка могла б передати січовим стрільцям наказ заарештувати П. Скоропадського і розігнати його з'їзд³⁷. Інший мемуарист, Б. Мартос, розповідав, що міністр внутрішніх справ М. Ткаченко на його, Мартоса, запитання: «що ви думаєте робити із з'їздом хліборобів-власників?», відповів: «Нічого! Хай з'їздяться»³⁸. Один з найбільш проникливих описувачів епохи, генерал Капустянський, звернув увагу і на таку обставину індиферентності проводу УЦР: «...соціалістичний уряд підписав умови з німцями, привів їх на Україну і дав їм векселі на смачний український хлібець, а платити по цих векселях взялися Гетьман Скоропадський та «їже з ним», себто буржуазія і хлібороби. Для соціалістичного уряду з Голубовичем на чолі, при даній ситуації, це був найкращий вихід. Вони ж одійшли спокійнесенько на бік і навіть самі прибрали бойову підставу опозиції. Мовляв, кашу заварили ми, але їстимете її ви, панове»³⁹.

Дії генерала П. Скоропадського були надзвичайно вороже зустрінуті всіма без винятку українськими політичними партіями. Навіть прагматична і поміркована УПСФ на своєму з'їзді, який щойно закінчився, ухвалила резолюцію про «рішуче» негативне ставлення до гетьманської грамоти, яко державної конституції, вважаючи її за «абсолютистичну й антидемократичну». При цьому, в кращих традиціях української політики, УПСФ настирливо рекомендувала своєму провідному членові Д. Дорошенку вступити до новоутвореного Кабінету на посаду міністра закордонних

справ⁴⁰, а на зустрічі з генералом Гренером 2 травня передала останньому вироблений та підписаний провідними партійцями С. Єфремовим та О. Шульгиним проект нової Конституції України, публічно наголошуючи при цьому на необхідності введення в дію конституції УНР 29 квітня!⁴¹

Згадана резолюція зафіксувала одну сторону політики українських партій щодо нового режиму, політики, так би мовити, офіційної, для публічного вжитку. Одночасно мав місце й інший підхід, який, на відміну від першого, не афішувався. Як пригадував сам П. Скоропадський, через декілька днів після проголошення гетьманства до нього на прийом з'явилася представницька делегація «об'єднаних українських партій», яка заявила, що «готова підтримувати нового керівника держави за умови, по-перше, що він «ясно висловить» своє ставлення до інституту гетьманства, тобто дасть відповідь на запитання, що собою являє персона Гетьмана — «президента республіки або щось більше». По-друге, перед П. Скоропадським було висунуто вимогу точно визначити термін скликання Союму як Установчих зборів. Видатний український історик о. Т. Горникевич, який ретельно опрацював документи, котрі зберігаються в німецьких архівах, спеціально зазначив у зв'язку з цим, що *українські соціалісти, серед яких були практично відсутні фахівці в будь-якій ділянці державного управління*, виставили Гетьманові такі умови входження до його уряду: ухвалення Конституції, розробленої УЦР, надання більшості місць в новому уряді представникам українських соціалістичних політичних партій, передачу портфелів прем'єра, міністра закордонних справ, землеробства, освіти соціалістам⁴². Красномовною є й інша обставина: за декілька днів до згаданого візиту представницька делегація українських соціалістичних партій відвідала німецького головнокомандувача в Україні. Мета зустрічі — обговорення можливості і умов входження їх представників до уряду Лизогуба. Вимоги було викладено у формі меморіалу, до якого, нібито, долучений був проект державної конституції⁴³. Можливо, саме цей проект, наскільки нам відомо, вперше оприлюднив О. МIRONENKO, ніяк при цьому не пояснивши його походження та без посилання на першоджерело (див. додаток 1.11).

Відповідь була лаконічною: Гетьман заявив, що цілком стоїть на платформі своєї Грамоти, «в якій все оголошено», і що він ніколи добровільно від неї не відійде. «Для кожного було ясно, — пояснив він свою позицію, — що це були б за Установчі збори, в такий короткий термін

обрані, і наскільки, при тогочасних умовах, це зібрання відбивало б справжні думки народонаселення. Разом з тим, — підкреслив П. Скоропадський, — одна назва Установчих зборів, так чи інакше, імпонувала би масам і надала б рішенням цієї скороспілої установи вигляду законності, освяченого в очах профанів буцім-то свідомою волею народу»⁴⁴. «Погодитися на роль президента, — сказав також П. Скоропадський, — я вважаю згубним для всієї країни, краще було не починати всієї справи. Країна, — вів далі Гетьман, — може бути врятована тільки диктаторською владою, тільки волею однієї особи можна повернути у нас порядок, вирішити аграрне питання і провести ті демократичні реформи, які так необхідні країні»⁴⁵.

Мудрий А. Марголін, коментуючи таке ставлення до нового режиму, писав: «Позиція бойкоту, що її зайняли всі українські політичні партії по відношенню до доконаного факту, уявлялась мені помилковою. Пряма відмова лівих українських партій від участі в уряді та хитання середніх груп (соціал-федералістів) призвели до того, що і Скоропадський, і німецьке верховне командування почали шукати опертя серед російських політичних партій»⁴⁶.

Незважаючи на позицію бойкоту, а швидше, завдяки їй, нова українська влада розвинула надзвичайну активність в царині законотворчості. За перші три місяці було ухвалено понад 250 законів, в т.ч. про громадянство, вибори до міських і сільських громад, про сенат, низку законів щодо адміністративних проблем тощо⁴⁷. У зв'язку з цим сам Гетьман пригадував, що спеціальною комісією при Міністерстві внутрішніх справ восени 1918 р. було підготовлено і новий закон по виборах до Союму, який ґрунтувався на засаді загального виборчого права. Вибори планувалося провести 15 лютого 1919 р., у зв'язку з чим було підготовлено проект поділу країни на 251 виборчий округ⁴⁸. Нарешті, було підготовлено й видано ще один надзвичайно важливий конституційний документ — «Тимчасовий закон про верховне управління державою на випадок смерті, тяжкої хвороби та перебування поза межами держави Ясновельможного Пана Гетьмана всієї України» (див. додаток 1.12), який є зайвим свідченням того, що «законодавча діяльність гетьманської адміністрації розпочалася з того, до чого Центральна Рада підійшла лише в останні тижні свого існування — з визначення правових основ самого процесу законотворчості»⁴⁹.

Сучасники вважали, що безпосередніми причинами видання цього документа були вбивство есером Донцовим командувача окупаційною армією фельдмаршала Айхгорна та запланований на вересень візит Скоропадського до Берліна. Зазначений документ, твердили вони, так само як і Закон про тимчасовий державний устрій — «були написані німецьким військовим командуванням і перекладені на українську мову російськими добровольцями»⁵⁰. Сам Гетьман лише частково підтвердив ці припущення. В зв'язку з поїздкою до Німеччини та після вбивства Айхгорна, — читаємо в «Споминах» П. Скоропадського, — «мене поліція неодноразово попереджала, що необхідно тепер очікувати, що відбудеться замах на мене. Не бажаючи, щоби з моєю смертю загинула справа, заради якої я стільки пережив, я запропонував Раді Міністрів обговорити тимчасову форму управління Україною на випадок моєї смерті, серйозної хвороби або тимчасового від'їзду за межі України аж до обрання нового гетьмана. Справа ця була доручена, — розповідав П. Скоропадський, — сенатору Завадському, він виробив особливий закон, який потім пройшов усі інстанції і був мною затверджений»⁵¹.

'Я, — писав Гетьман, — урочисто в перших числах серпня влаштував передачу цих конвертів, запросивши Митрополита, Сенат та Раду Міністрів до себе. Попередньо я звернувся до тих, хто зібрався, з промовою, в якій вказав на ідею, котру я хочу цим провести. Стара історія України, — доводив П. Скоропадський, — вся наповнена усілякими ускладненнями власне через те, що зі смертю гетьмана влади не було і починалися партійні чвари через вибори нового гетьмана, вибори якого зазвичай доводили до анархії». 2 вересня, в день від'їзду до Берліна, П. Скоропадський повідомив на засіданні Ради Міністрів (див. додатки 2.33 – 2.35), що він особисто призначає Верховним Правителем Ф. Лизогуба. Гетьман звернувся до уряду з проханням «призначити від себе осіб» до Верховної Колегії. Верховними Правителями були обрані військовий міністр Рогоза (від уряду) та Носенко (від Сенату)⁵².

Забув Гетьман хіба що пригадати про ще один вельми цікавий конституційний проект. Нібито власноручно виправлений ним текст одного з варіантів Основних законів Російської імперії ввів до наукового обігу О. Мироненко⁵³, ніяк при цьому не пояснивши його походження та без посилання на першоджерело (див. додаток 1.13). Проект передбачав

запровадження інституту спадкової монархії на чолі з Королем. На думку Ф. Проданюка, цей проект підготував О. Палтов, поклавши в його основу основу «Проект Основного закону Російської Імперії 1905 р.»⁵⁴. Цей конституційний акт справедливо вважається «втіленням ідеї сильної влади заради політичних і соціальних реформ». Кидається в очі, що порівняно з добою Центральної Ради «система центральних органів Української Держави не зазнала істотних змін»; натомість «система місцевої влади поступово наближалася до колишньої російської моделі»⁵⁵. У другому розділі «Проекту» «Державний лад і голова держави» Російська держава була замінена на Українську, а замість імператора з'явився король. «Таким чином, — констатував дослідник, — Українську Державу передбачалося проголосити спадковою конституційною монархією на чолі з королем Павлом Скоропадським. Однак Павло Петрович не підтримав названий проект і вніс до нього ряд суттєвих змін. По-перше, він виступив проти проголошення України конституційною монархією. Питання державного устрою повинен був визначити Сойм (парламент) України. По-друге, Скоропадський проголосив себе гетьманом, а не королем, що вказувало на зберігання українських традицій. По-третє, Гетьман брав усю повноту влади в Україні тимчасово»⁵⁶.

Отже, впродовж чотирьох місяців правні підвалини функціонування режиму було загалом сформовано. Але практично ситуація в країні все більше виходила з-під контролю і уряду України, і військового керівництва австро-німецької армії. Не перебільшуючи, можна констатувати, що влада вищих органів державного управління нагадувала шагрєневу шкіру: практично вона поширювалася хіба що на Київ та на деякі великі міста. Причини утворення вакууму навколо режиму загальновідомі. Перша — військово-політична катастрофа, яка спіткала країни Четвертого союзу. Друга — неможливість відновити в Україні відносини власності в основному секторі економіки — аграрному, який був зруйнований соціалістичним законодавством УЦР⁵⁷. Українське селянство загалом надзвичайно вороже поставилося до декларації про відновлення приватної власності на землю, яка містилася в гетьманській Грамоті⁵⁸. Ще одна причина зоологічного несприйняття режиму з боку абсолютної більшості населення — реквізиції продовольства та збіжжя, які здійснювала адміністрація П. Скоропадського за прямої участі німецьких та австрійських військ. Наслідок не забарився: вже влітку на території

України діяло понад 1 тис. озброєних селянських загонів та груп⁵⁹, а також щонайменше 174 партизанські з'єднання та загони⁶⁰. Власне, цю обставину ясно бачив і сам П. Скоропадський: «...почалося спочатку бродіння, дрібні заворушення, а потім з'явилися вже банди, непогано озброєні, деякі мали навіть гармати, і все це починало з того, що знищувало вогнем і мечем усяку скільки-небудь велику власність, не тільки поміщицьку, але й хліборобів-власників... Звірство цих зграй було неймовірне»⁶¹. Протидіяти цьому режим не міг. Використання власних збройних сил було неможливе, по-перше, тому, що армія перебувала в стадії організації, а, по-друге, тому, що її використання означало би початок громадянської війни, якої, власне, сам Гетьман прагнув уникнути за будь-яку ціну.

Наступні причина наростаючого хаосу на всіх рівнях державного керівництва — неможливість реально налагодити діяльність владних інститутів впродовж такого короткого проміжку часу. З одного боку, Брестська мирна угода замовчувала таку фундаментальну проблему, як взаємовідносини між урядом УНР та головним командуванням австрійських і німецьких військ в Україні, а «ненормованість тих відносин перейшла у спадщину Гетьманові України»⁶². З другого боку, «Рада міністрів гетьмана являла собою... картину повної непрацездатності. Голоси в Раді незмінно ділилися рівно навпіл: було очевидно, що дві половини Ради розходяться між собою в основних пунктах і принципах. Становище було катастрофічне»⁶³. Провідні діячі уряду принципово розходилися між собою щодо головного політичного питання часу — питання про державний статус України. Голова уряду С. Гербель, міністр внутрішніх справ І. Кістяківський та деякі інші «були, без сумніву, російські люди, які дивились на Україну як на тимчасове політичне утворення і допускали лише надання їй деяких автономних прав»⁶⁴.

П. Скоропадський, зі свого боку, акцентував увагу на катастрофічності умов, на стихійних лихах, більшовизмі в Росії, вибухах, страйках, раптовій втечі і на грабунках австрійців», на «швидко прогресуючому розкладі німців», на «перериванні зв'язків наших представників в інших країнах з нами», на «вимогах німців хліба за умовами мирної угоди Ради з Центральними Державами», на «відсутності людей, сили, на яку можна було спертися» тощо. «Україна, — пояснював він, — була державою з усіма установами, які правильно

функціонували, з певними планами дій, з фінансовим бюджетом, з визначеною програмою створення армії, яка до весни 1919 року повинна була бути організована, з промисловістю, яка відновлювалася, з визначеними міжнародними відносинами»⁶⁵.

З іншого боку, — зазначав він, — «ми відчували, на якому сипучому піску зводилася наша будівля, позаяк чудово розуміли, що про будь-який серйозний успіх можна буде говорити тоді, коли те, чого вдалося досягти, буде визнано державами Згоди, тобто в залежності від закінчення світової війни і відносин, які будуть встановлені між нами і представниками Антанти. Але тоді здавалося, що все, нами творене, робилося для досягнення порядку. А порядок цей і нашу майбутню боротьбу з більшовиками може тільки вітати Франція та її союзники». Політичний розрахунок Гетьмана, за його власним визнанням, полягав у тому, що Антанта потребувала уряду, з яким вона могла б розмовляти. «Антанті потрібно переконання, — вважав П. Скоропадський, — що ми творили і досягли порядку, якого немає в іншій Росії. Нарешті, — вів він далі, — Антанті потрібно переконання, що наша політика не є політика Німеччини, а наша особиста [політика] задля блага країни. Нарешті, Антанті необхідно мати переконання, що ми зможемо надати їй комерційні вигоди та сплатити наші борги. Ми цим вимогам відповідаємо, — вважав Павло Петрович, — і тому я не маю сумніву ні на хвилину, що Антанта визнає справу, яку ми зробили і вона не пропаде»⁶⁶. «Країни Антанти, — зі свого боку, — вважав керівник його зовнішньополітичного відомства, — вже махнули рукою на збольшевичену Росію і перенесли свої погляди на молоду Україну, сподіваючись, що вона, коли не продовжуватиме зачіпної боротьби з центральними державами, то принаймні держатиме фронт і цим в'язатиме значну частину австро-німецьких військ»⁶⁷.

Політичний розрахунок Гетьмана ґрунтувався на тому, що Україна була чи не єдиним прикладом сякої-такої стабільності на теренах колишньої Російської імперії. В цій ситуації, — вважав він, — Антанта, якби тривав режим Гетьманства, підтримала би його, — адже занадто багато було зроблено. «Ми підводились уже на власні ноги і стали би міцно, дотягни ми тільки до весни, коли у нас була б готова армія... Я відчував, що німці не можуть бути переможцями, що вони можуть бути розбиті. Я вважав, що в цьому випадку всі інтереси Антанти підтримати нас, і це відновить рівновагу до того часу, як я буду здатен сам ходити

на власних ногах. Ця неправильна думка лягла в основу всіх наших заходів»⁶⁸.

Можна твердити, що після відвідин Берліна і зустрічей з кайзером такий непересічний воєначальник, як Гетьман, остаточно утвердився в переконанні неминучості військової поразки країн Четверного союзу. Як професійний військовий, він був свідомий того, що наступ, який німецькі війська розпочали на Західному фронті 27 травня на р. Ен, захлинувся. «Тільки військовий успіх, — писав у ті дні фельдмаршал Гинденбург, — міг би дати вихід з цього тяжкого становища. Я не лише напевно бажав за його допомогою досягти щасливого кінця, а й мав надію на це». Масований німецький наступ на Марні (15 — 17 липня) мав на меті остаточно реалізувати задум німецьких полководців. Але 18 липня 10-та і 6-та французькі армії завдали контрудару. Саме в цих боях стратегічна ініціатива остаточно перейшла до країн Згоди. Німеччина була змушена перейти до стратегічної оборони.

8 серпня союзники завдали ще одного потужного удару поблизу м. Ам'єн. Цей день став, за словами Людендорфа, «найчорнішим днем німецької армії в історії світової війни... Надія на перемогу остаточно впала ... Треба було кінчати війну». 14 серпня, через тиждень після «найчорнішого, — за висловом Людендорфа, — дня німецької армії» берлінський уряд прийняв рішення добиватися укладання мирової угоди. 26 вересня розпочався загальний наступ Антанти. Союзники прорвали стратегічну лінію оборони — лінію Зігфріда, відкинули німецькі війська на лінію Антверпен-Маас. 29 вересня перемир'я з Антантою була змушена укласти Болгарія, 30 жовтня — Туреччина, 3 листопада капітулювала Австро-Угорщина. 8 листопада на ст. Ротонда в Комп'єнському лісі маршал Фош продиктував німцям умови перемир'я. 11 листопада Перша світова війна, яка продовжувалася 51 місяць і 2 тижні, офіційно закінчилася⁶⁹.

Під тиском зазначених обставин восени 1918 р. в Україні почав реалізовуватися принципово новий зовнішньополітичний курс. «Головним завданням зовнішньої української політики, — писав міністр закордонних справ, — уявлялося мені і в цьому напрямку я старався працювати — визволення з-під опіки наших союзників, німців та австро-угорців, а покищо — використовувати їх вплив і орунну допомогу для об'єднання всієї української території. Щодо першого завдання, то його при тодішніх обставинах можна було

досягти лиш скріпленням внутрішньої організації нашої держави і зформуванням власної військової сили»⁷⁰.

Не вдалося реалізувати і друге завдання. 27 жовтня 1918 р. організована румунами в Чернівцях т.зв. «національна рада» ухвалила «об'єднання всієї Буковини з рештою румунських країв у національну державу». Протидіяти цьому Українська Держава не могла. 11 листопада румунська армія вступила в Північну Буковину.

За два дні перед тим у Львові було оголошено про утворення Державного Секретаріату ЗУНР. Його рішення про злуку з Україною Великою було визначене наперед тяглістю та гостротою неподоланих етнокультурних, релігійних, політичних, економічних протиріч із Австрією, Німеччиною, Угорщиною, Румунією, Польщею. Державна злука з останньою в будь-якій формі, на думку тогочасних українських провідників, мала б катастрофічні наслідки для західноукраїнських земель. Українці Галичини і Буковини, яких налічувалося від 2 до 3 млн, були б неодмінно асимільовані поляками, чисельність яких досягала 22 мільйонів.

Одним з перших документів, ухвалених УНРадою, стала постанова (і відповідне доручення Держсекретаріатові) про необхідність «поробити потрібні заходи для об'єднання всіх українських земель в одну державу». З відповідною місією до Києва було направлено посла — професора Григорія Микитея, який мав вручити вірчі грамоти Гетьманові⁷¹. Одночасно 1 листопада Д. Вітовський, голова Військового Комітету та керівник збройного повстання у Львові, надіслав до Києва вітальну телеграму: «Зайнятий українськими військами Львів посилає поклін Києву — столиці Соборної України». Адресат — УНСоюз, а не Гетьман, який формально ще перебував при владі⁷². Однак на цьому етапі реалізувати інтеграційні плани не вдалося. В справу втрутився київський УНСоюз, який сповістив Львів, що злучення ЗУНР з Українською Державою «небажане» з огляду на можливе піднесення престижу режиму Гетьмана та його зміцнення⁷³.

Але політичні реалії все ж таки брали гору над умоглядними ідеологічними міркуваннями. Необхідність протистояти польській експансії покликala до життя і «об'єднaвчу» місію Л. Цегельського та Д. Левицького до П. Скоропадського. Головним пунктом на переговорах було питання про надання військової допомоги галичанам та буковинцям⁷⁴.

Після падіння Королівства Угорщини, 8 листопада 1918 р. ... закарпатські українці утворили у Пряшеві «Руську Народну Раду», яка 19

листопада висунула домагання: національного самовизначення, участі її представників на майбутній мировій конференції, недопущення розчленування української «національної території» сусідніми країнами. Будапешт погодився на існування автономного «Руського Краю» із власним законодавчим органом — «Руською Радою» та з кандидатурою призначеного губернатором краю Августина Штефана.

1–2 листопада цісарську владу було повалено в Ужгороді і Мукачеві, однак, у кінцевому підсумку, територія Закарпаття була окупована «іноземними державами». 3 листопада на масовій 10-тисячній українській маніфестації в Чернівцях уся повнота влади у краї була передана до УНРади. 6 листопада на заклик її Крайового комітету озброєні загони солдатів, робітників і молоді оволоділи адміністративними установами, вокзалами, поштою і телеграфом у містах Чернівці, Сучава, Сторожинець і Кімполунг, багатьох селах. Президентом краю став О. Попович⁷⁵. Але вже 11 листопада румунські війська окупували всю Північну Буковину, яку було негайно включено до складу Румунії.

Теоретично надати військову допомогу українським інсургентам міг би загін Січового Стрілецтва Є. Коновальця, який формально нібито повинен був підпорядковуватися Гетьманові. Практично ж, ще з травня керівництво Січових Стрільців розділилося на дві групи: одна вважала співпрацю з Гетьманом можливою, друга — виступила категорично проти. Під тиском М. Грушевського, який за свідченням очевидця, «гостро заатакував Скоропадського як російського генерала й особисто як новопокликаного Гетьмана — з позицій крайнього соціалізму, як партійний агітатор»⁷⁶, та всупереч позиції свого командира Є. Коновальця, Стрілецька Рада остаточно відмовилася підтримувати П. Скоропадського. Навіть якби П. Скоропадський і мав би можливість віддавати накази Січовим Стрільцям, він ніколи того не зробив би. По-перше, тому, що це означало б необхідність виступити проти тогочасних союзників — Німеччини та Австро-Угорщини. По-друге, наказ виступити до Галичини означав би початок відкритого військового зіткнення із Польщею, яку Антанта вже визнала як незалежну державу. Прагнучи відповідати зовнішньополітичним вимогам, які заперечували одна одну — виступити в ролі «збирача» всіх українських земель, з одного боку, і бути лояльним союзником до країн Четверного союзу, які привели його до влади, — з другого, — П. Скоропадський погодився «направити» Січових Стрільців

на кордон із Галичиною. Звідти стрільці нібито «самочинно» мали вирушити до Львова. Гетьман також пообіцяв делегації УНРади в особі О. Назарука та В. Шухевича надати матеріальну і технічну допомогу: 10 млн крон, 2 млн доларів, два літаки, декілька панцерників, гаубичну батарею, велику кількість військового спорядження.

Все це викликало неабияке занепокоєння Українського Національного Союзу. Він відчайдушно противився від'їзду Січових Стрільців, оскільки це була фактично єдина надійна опора у боротьбі з Гетьманом. «Військова філософія» УНС, а фактично — В. Винниченка та М. Шаповала, полягала в тому, що Є. Коновалець не зможе втримати Львова, повстанці ж не здобудуть Києва. Активна лобістська кампанія далася взнаки: рішення Ради Січових Стрільців в Білій Церкві (до речі, підтримане провідним галицьким діячем О. Назаруком!) — «Київ важніший за Львів», отже, відмова надати допомогу повсталому Львову⁷⁷, визначило перебіг подальших подій. «Дуже часто буває,— справедливо зазначив у зв'язку з цим о. І. Нагаєвський, — що від однієї малозначної події дорогою невмолимого закону причинованости йде довгий ланцюг трагічних подій. Такою подією можна вважати відмову СС-ів їхати під Львів»⁷⁸.

Теоретично можливе інше рішення Ради Січових Стрільців — підтримати збройно галичан і буковинців, — в умовах підготовки більшовиками чергового наступу на Україну могло б відкрити політичну можливість порозуміння між гетьманом та керівництвом УНС. Могло б, але не сталося. Причина полягала в тому, що М. Шаповал і В. Винниченко вважали Гетьмана П. Скоропадського більшим ворогом України, ніж В. Леніна та Л. Троцького. Врешті-решт, справа закінчилася евакуацією Львова. Три дні в місті лютував єврейський погром, зорганізований польськими екстремістами як помста євреям за нейтралітет у конфлікті поляків з українською владою та створення єврейської самооборони чисельністю в 200 осіб. Трагедії сприяла і амбіційна некомпетентність українського військового провідника полковника Стефаніва, який всупереч здоровому глуздові та всім порадам не спромігся створити органи керівництва українськими вояками.

У цій ситуації Гетьман круто повернув кермо у відносинах і з тими, хто міг розглядатися як потенційний господар великоросійських територій. «Не маючи власної армії й опущений Українським Національним Союзом, — зауважив у зв'язку з цим Т. Горникевич, — Гетьман

був поставлений перед альтернативою вибору між двома лихами: загрозою хаосу з причини відходу австро-німецьких військ з України в половині листопада того року і співпрацею з Добровольчею армією Денікіна, який тепер користувався допомогою Антанти». Гетьман обрав другий шлях, — писав дослідник, — вважаючи при цьому що «ідея української самостійності на цьому потерпить, є жалюгідним, але в цих обставинах це менше лихо (так в тексті. — Д.Я.)»⁷⁹.

З листопада на залізничній станції Скороходово, розташованій між Харковом та Полтавою, він зустрівся з керівником Дону П. Красновим. Генерали підписали фактично союзницьку угоду, яка юридично зафіксувала прагнення сторін «виступити в справі утворення Всеросійської Федерації, якої кінцевою метою буде утворення Великої Росії (курсив наш. — Д.Я.)». Підписання такого документу, з нашої точки зору, чи не найкращий приклад дипломатичної та політичної мудрості тодішнього українського лідера. Адже після революції в Німеччині єдиною силою, яка могла би теоретично врятувати українську незалежність, була Антанта, яка державної незалежності України не визнавала *ab ovo*. Іншими словами, для української сторони це означало спробу зберегти бодай частину суверенітету в умовах, коли головні дійові особи — Німеччина, з одного боку, Антанта — з другого, не мали фундаментального політичного інтересу зберігати чи, тим більше, захищати суверенітет української держави. Саме тому цей акт Гетьмана був «максимумом того, що тоді можна було від Антанти домогаться»⁸⁰. Приклад іншої адекватної оцінки: цей акт «за тих трагічних обставин виглядав як єдиний порятунок». «Ішими словами, — підкреслив В. Верига, — Гетьман не зробив нічого нового, а пішов усталеною дорожкою Центральної Ради». З іншого боку, грамота про федерацію не була і бути не могла причиною національно-соціалістичного повстання, «а лише інструментом, який соціалісти використали, мобілізуючи проти гетьманське повстання»⁸¹, оскільки ясно зрозуміли, що така політична комбінація усуває їх на маргінес політичного життя. Річ навіть не в тім, що українські соціалісти з пропагандистських міркувань тлумачили цю зустріч як спробу відновити «єдинонеділиму». З нашої точки зору, практична реалізація угоди Скоропадського—Краснова дозволила б, по-перше, політичне існування автономної Української держави у складі федеративної Росії, відновила би нормальні стосунки з країнами-переможцями в Першій світовій війні, по-друге, і, нарешті, значно обмежила б вплив українських

національних соціалістів на подальші події. Як показав К. Бондаренко, підписання Акта про федеративні стосунки з Росією було «єдино можливим кроком в ситуації, що склалася». Дослідник цілком слушно зауважив, що фактично Гетьман не мав з ким підписувати такий документ, хоча б тому, Верховний Уряд Росії було формально проголошено лише через 4 дні після оприлюднення Акта — 18 листопада⁸².

Сьогодні немає сумніву, що «переорієнтація на створення українсько-російської федерації» та викликана цим «несподівана зміна складу гетьманського кабінету, яка рівнялася прямо державному замахові», врешті-решт стали одними з безпосередніх причин падіння режиму, що, в свою чергу, «спричинило одну з найбільших трагедій України, значення якої «ні в чому не зменшує навіть така в своїй суті радісна подія, як проголошення торжественного акту злуки Галичини з Великою Україною»⁸³. Суть трагедії — на нашу думку — початок першої україно-української війни, тобто війни власне в українському таборі, збіг у часі і просторі принаймні двох громадянських воєн: більшовицько-української, з одного боку, україно-української — з другого.

Очевидно, угода двох генералів була надзвичайно вороже зустрінута політичними опонентами Гетьмана. Для українських соціалістів ця декларація була абсолютно неприйнятною принаймні з двох принципових міркувань. По-перше, її реалізація призвела б до створення потужного, впливового, підтриманого Антантою антибільшовицького фронту без їхньої участі. По-друге, вона мала би своїм наслідком усунення українського національно-політичного табору із політичного життя і України, і Росії — адже реалізувати свої амбіції українським соціалістам було б неможливо хоча б з огляду на брак реальних ресурсів, необхідних для ведення політичної боротьби. За 10 днів Рада Міністрів ухвалила постанову про заснування представництв при Добровольчій, Донській та Південній арміях для погодження їх дій із українськими збройними силами в боротьбі проти більшовиків⁸⁴. 14 листопада П. Скоропадський оприлюднив відповідний нормативний акт (див. додаток 1.14).

Українські історики соціалістичного напрямку, очевидно, вкрай негативно характеризували значення цих документів. К. Костів, наприклад, кваліфікував його не інакше як «новий диктаторський жест гетьмана», або стверджував, що «з формально-правного погляду то були акти державного перевороту згори проти суверенності Української

держави»⁸⁵. М. Стахів, у свою чергу, намагався переконати в тому, що угода Скоропадського — Краснова і відповідна грамота Гетьмана є нічим іншим, як «зовнішнім проявом державного замаху згори, який виконав сам гетьман проти суверенності і національного характеру Української Держави» у змові з неділімськими діячами з-поміж московської меншини в Україні та з білим московським рухом ген. Денікіна. «Це був просто удар по українській державній ідеї... Павло Скоропадський тією заявою перейшов у табір неділімців», — писав дослідник⁸⁶. М. Шкільник стверджував: «Це одинокий акт у нашій історії, може і всесвітній, що суверен самостійної, незалежної держави добровільно, без ніякого морального і фізичного примусу, неприволений, ані внутрішніми, ані зовнішніми обставинами, кинув державний прапор під ноги відвічного ворога українського народу»⁸⁷.

У літературі можна зустріти й інші погляди. Приміром, Іван Кедрин, хоча й характеризував цей акт, як вияв «українського політичного русофільства»⁸⁸, разом з тим критикував думку, що грамота Павла Скоропадського від 14 листопада не дозволила б зберегти українську державність: «Може Гетьманат, що був у добрих стосунках з антибольшевицькими білими генералами, — вказував він, — створив би проти червоної Москви сильніший фронт, як зумів створити Уряд УНР, — може гетьманська українська Держава могла б дольше втриматися проти воєнного походу червоної Москви, як вдержалась Українська Народня Республіка»⁸⁹. Неупереджено поставився до цього факту і такий дослідник, як о. І. Нагаєвський: грамота 14 листопада «мала на цілі рятувати існування Української Гетьманської Держави та захоронити її перед заливом большевизму»⁹⁰.

«Я не приховую, що я хочу лише широко децентралізовану Росію, я бажаю, щоб жила Україна і українська національність, я бажаю, щоби в цьому найтіснішому союзі областей і держав Україна обіймала достойне місце і щоби всі ці області і держави злилися б в одному потужному організмі, названому Велика Росія, як рівні з рівним»⁹¹, — в таких словах пояснив нащадкам свою позицію сам П. Скоропадський.

¹ Цит. за: Строков А. Вооруженные силы и военное искусство в Первой мировой войне. — М., 1974. — С. 514.

² Цит. за: Там само. С. 513.

³ Див. зокрема: Несук М. Драма вибору. — С. 150.

⁴ Див.: Клаузевиц К. О войне. — М., 1999. — С. 413, 415, 420.

⁵ Цит. за: Несук М. Драма вибору. — С. 162, 171.

⁶ Там само. С. 163.

⁷ Удовиченко О. Україна у війні за державність. — С. 48; Шкільник М. Україна в боротьбі за державність. — С. 193, 194, 195.

⁸ Заруда Т. Становлення та основні напрямки зовнішньої політики Української Держави. — С. 70–71.

⁹ Там само. С. 148. Повний текст угоди див.: Несук М. Драма вибору. — С. 175.

¹⁰ Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє-минуле. — С. 267, 280.

¹¹ А також деяких політичних російських груп (наприклад, П. Мілюкова). Див.: Могиланский Н. Трагедия Украины // Революция на Украине по мемуарам белых. — С. 126; Лукомский А. Противосоветские организации на Украине — Там само. С. 209–211.

¹² Див.: Лукомский А. Противосоветские организации на Украине. — С. 202–204.

¹³ Скоропадський П. Спогади. — С. 139.

¹⁴ Цит. за: Ковалів П. Д-р Донцов про Гетьмана Павла Скоропадського // Визвольний шлях. — № 4, 1966. — С. 495–496.

¹⁵ Згодом П. Скоропадський характеризував О. Палтова в таких висловах: «Це видатний за своїм розумом чоловік, за своєю широкою всебічною освіченістю, ...він вражає працезданий, врівноважений, завжди на місці і ... відданий справі, якій служив... Він дійсно працював над створенням України не за страх, а за совість». (Скоропадський П. Спогади. — С. 150). Дослідники підкреслюють, що О. Палтов користувався «великою довірою» П. Скоропадського. Див.: Шкільник М. Україна в боротьбі за державність. — С. 121–122, 200.

¹⁶ Там само. С. 149, 154.

¹⁷ Конституційні акти України. — С. 17–18.

¹⁸ Скоропадський П. Спогади. — С. 160.

¹⁹ Костів К. Конституційні акти... — С. 128.

²⁰ У зв'язку з цим А. Марголін зауважив, що Гетьман скасував дію закону про національно-персональну автономію. Хоча УПСФ активно лобювала відновлення дії цього закону, але Гетьман не встиг це зробити внаслідок повстання (Марголін А. Украина и политика Антанты. — С.68).

²¹ Костів К. Конституційні акти... — С. 121.

²² Шаповал М. Демонічна справа (До історії повалення нової гетьманщини на Україні). — New York Public Library (NYPL). — QGA 73–3956. Український архівний фонд ім. М. Шаповала. Дар інженера Сави Зеркаля. — С. 6.

²³ Шаповал М. Демонічна справа. — С. 7.

²⁴ Верстюк В. Українська революція: доба Центральної Ради // Український історичний журнал. — № 6, 1995. — С. 77.

- ²⁵ Несук М. Драма вибору. — С. 163.
- ²⁶ Скоропадський П. Спогади. — С. 144–146.
- ²⁷ Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє-минуле. — С. 340–344.
- ²⁸ Копиленко О.Л., Копиленко М.Л. Держава і право України. — С.90.
- ²⁹ Омелянович-Павленко М. На Україні 1917–1918. Спомини. — Прага, 1935. — С. 75–76.
- ³⁰ Скоропадський П. Спогади. — 157.
- ³¹ За переконанням М. Шаповала, він стався 29 квітня тому, щоб не допустити Українських Установчих Зборів, скликання яких було призначено на травень місяць. Див.: Шаповал М. Демонічна справа. — С. 7. Існує й точка зору, згідно з якою переворот було призначено саме на 29 квітня тому, що німці прагнули уникнути проголошення коронного краю Галичини і Буковини у складі Австро-Угорської імперії. Див.: Мартос Б.Чому Центральна Рада і Директорія УНР не змогли вибороти самостійності України? // Визвольний здвиг України. — Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто. — 1989. — Т. 61. — С. 170.
- ³² Шаповал М. Гетьманщина і Директорія. — С.3.
- ³³ М. Шаповал писав ці рядки влітку 1919 року.
- ³⁴ Шаповал М. Гетьманщина і Директорія. — С.10–11.
- ³⁵ Про юридичні аспекти рішення з'їзду хліборобів, див., зокрема: Шкільник М. Україна в боротьбі за державність. — С. 203–204.
- ³⁶ Шаповал М. Гетьманщина і Директорія. — С.5.
- ³⁷ Там само. С.3.
- ³⁸ Мартос Б.Чому Центральна Рада і Директорія УНР не змогли вибороти самостійності України? — С. 171.
- ³⁹ Капустянський М. Похід українських армій на Київ—Одесу в 1919 році. (Короткий воєнно-історичний огляд). В 2 кн. — 2 вид. — Мюнхен. — 1946. — Кн. 1. — С. 10.
- ⁴⁰ Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє-минуле. — С. 252.
- ⁴¹ Першим на цю обставину звернув увагу Т. Гунчак. На жаль, виявити текст документу досьогодні не вдалося. 4 травня Гренер соціал-федералістам у підтримці відмовив. Див.: Гунчак Т. Україна. Перша половина ХХ століття. — С. 145.
- ⁴² Горникевич Т. Події в Україні 1914–1922 років у світлі історичних документів. — С. 114. Версія цієї зустрічі, викладена М. Шкільником, видається нам недостатньо обгрунтованою. Шкільник М. Україна в боротьбі за державність. — С. 241, 284–285.
- ⁴³ Виявити його текст нам не пощастило. Див.: Шкільник М. Україна в боротьбі за державність... — С. 218.
- ⁴⁴ Скоропадський П. Спогади. — С. 138.
- ⁴⁵ Там само. 174.
- ⁴⁶ Марголин А. Украина и политика Антанты. — С.66.
- ⁴⁷ Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє-минуле. — С. 346.
- ⁴⁸ Скоропадський П. Спогади. — С. 185.

- ⁴⁹ Копиленко О., Копиленко М. Держава і право України. — С.92, 94, 107.
- ⁵⁰ Христюк П. Замітки і матеріали... — Т. 2. — С. 7 (примітка).
- ⁵¹ Скоропадський П. Спогади.— С. 272.
- ⁵² Там само. С. 273.
- ⁵³ Мироненко О. Витоки українського державного конституціоналізму в 1917–1920 рр. — С. 142–148.
- ⁵⁴ Власне, на цю обставину першим звернув увагу відомий київський юрист О. Гольденвейзер. — Див.: Конституційні акти України. — С. 17–18. У зв'язку з цим, ми вважаємо недостатньо обгрунтованим твердження В. Трембіцького про те, що авторство гетьманської конституції належить міністру юстиції А. Вязлову, якому асистували інші члени гетьманського кабінету: М. Василенко, Д. Дорошенко, В. Зіньківський, О. Ейхельман (якого чомусь названо «політологом»), І. Кістяківський, Ф. Лизогуб та генерал О. Рогоза. Див.: Трембіцький В. Двадцять українських Конституцій. — С. 55. В. Солдатенко в даному випадку некоректно посилається на архівний документ, ігноруючи свідчення О. Гольденвейзера. Див.: Солдатенко В. Українська революція. — С. 518, посилання 13.
- ⁵⁵ Копиленко О., Копиленко М. Держава і право України. — С. 90.
- ⁵⁶ Проданюк Ф. До питання про внутрішню політику держави Павла Скоропадського. — С. 57.
- ⁵⁷ За висновками самого Гетьмана, селянству можна було передати лише 4 — 4,5 млн десятин землі, при тому, що воно вже напередодні війни фактично володіло 29,4 млн десятин; ще 14,2 млн десятин перебували у власності поміщицькій, купецькій, удільній, церковній і монастирській. — Скоропадський П. Спогади. — С. 284–285.
- ⁵⁸ Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє-минуле. — С. 336.
- ⁵⁹ Хмель І.В. Аграрные преобразования на Украине 1917–1920 гг. — К., 1990. — С. 119.
- ⁶⁰ Політичні аспекти історії громадянської війни в Україні // Український історичний журнал. — 1990. — № 12. — С.42.
- ⁶¹ Скоропадський П. Спогади. — С. 249.
- ⁶² Солуха П. Договір з Москвою проти Гетьмана Павла Скоропадського. — С. 187.
- ⁶³ Могилянський Н. Трагедия Украины //Революция на Украине по мемуарам белых. — С. 129.
- ⁶⁴ Гурко В. Политическое положение на Украине // Революция на Украине по мемуарам белых. — С. 202–204.
- ⁶⁵ Скоропадський П. Спогади. — С. 254.
- ⁶⁶ Там само. С. 264, 265.
- ⁶⁷ Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє-минуле. — С. 214.
- ⁶⁸ Скоропадський П. Спогади. — С. 179, 267.
- ⁶⁹ Див.:Строков А. Вооруженные силы и военное искусство в Первой мировой войне. — С. 516, 517, 523, 538, 541, 546, 547–550, 554–558, 566–567.

⁷⁰ Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє-минуле. — С. 280.

⁷¹ Про взаємини ЗУНР та УД в листопаді — грудні 1918 р. див.: Стахів М. Західня Україна. — Т. 3. — С. 91–95.

⁷² Докл. див.: Заклинський М. Роля Дмитра Вітовського в листопадовому чині // Визвольний шлях. — 1966, № 12. — С. 1351.

⁷³ Нагаєвський І. Історія Української держави ХХ століття. — С. 178.

⁷⁴ За В. Барладяну-Бирладником, в Галичині про підготовку повстання стало відомо близько 10 вересня, в зв'язку з чим Є. Петрушевич направив Л. Цегельського та професора О. Колессу до Києва. Завданням львівських делегатів було не допустити участі Січових Стрільців в повстанні та «здержати українських соціалістів від будь-якого активного виступу». Див.: Барладяну-Бирладник В. Повстання проти П. Скоропадського: причини і наслідки. — С. 107–112.

⁷⁵ Карпенко О. Листопадова 1918 р. національно-демократична революція на західноукраїнських землях // Український історичний журнал. — 1993. — № 1. — С. 25.

⁷⁶ Цит. за: Верига В. Визвольні змагання в Україні. — Т. 1. — С. 293.

⁷⁷ Солуха П. Договір з Москвою проти Гетьмана Павла Скоропадського. — С. 233.

⁷⁸ Нагаєвський І. Історія Української держави ХХ століття. — С. 189–190.

⁷⁹ Горникевич Т. Події в Україні 1914–1922 років... — С. 118.

⁸⁰ Прохода В. Уваги до праці д-ра Матвія Стахова... — С. 95.

⁸¹ Верига В. Визвольні змагання в Україні. — Т. 1. — С. 375, 389.

⁸² Бондаренко К. До питання про «московську орієнтацію» Гетьмана П. Скоропадського. — С. 66–81. Див. також: Скоропадський П. Спогади. — С. 306–307.

⁸³ Там само. С. 117.

⁸⁴ Лупандін О.І. Українсько-російські мирні переговори 1918 р. — С. 34–35.

⁸⁵ Костів К. Конституційні акти... — С. 134–135.

⁸⁶ Стахів М. Україна в добі Директорії УНР. — Т. 1. — С.27–28, 55. М. Стахів кваліфікував цей акт не інакше, як «холодний державний переворот згори», підтриманий більшістю кабінету, яка «постановила явно виступити з вимогою ліквідації зовнішньої суверенности українського народу». «Переворот проти суверенности держави. Всякий опір народу проти такого безправного замаху, — писав він, — є безсумнівним правним актом». Див.: Там же. С.21, 36.

⁸⁷ Шкільник М. Україна в боротьбі за державність. — С. 313.

⁸⁸ Кедрин І. Рік 1918 в історії української політичної думки // Наукове товариство ім. Т. Шевченка. Бібліотека українознавства.— Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто. — 1986. — Т. 53. — С. 203.

⁸⁹ Кедрин І. У горнілі революції // Там само. — С. 141.

⁹⁰ Нагаєвський І. Історія Української держави ХХ століття. — С. 166.

⁹¹ Скоропадський П. Спогади. — С. 267.

§ 2. Український Національно-Державний Союз — Український Національний Союз. (21 травня — 14 листопада 1918 р.).

По трьох тижнях після того, як єпископ Никодим помазав на гетьманство П. Скоропадського, 21 травня в Києві виник опозиційний новому режимові Український Національно-Державний Союз (УНДС) з програмою поновлення української національно-соціалістичної держави. Історія УНДС, власне, досьгодні залишалася однією з найменш досліджених в історичній науці. Достеменно відомий хіба що склад його учасників — УПСС, УПСФ, партії трудова та хліборобів-демократів, а також об'єднана Рада залізниць України та Головна рада Всеукраїнської поштово-телеграфної спілки. 21 травня вони оприлюднили "Меморіал", в якому заявили: "сучасний Кабінет Міністрів врятувати державу від анархії й безладдя, установити тверду владу оперту на довір'ю народу, та зміцнити самостійну Українську Державу не зможе" і тому висловили йому "недовір'я"... Добрий державний лад, — вважали затяті опозиціонери, — може завести тільки національний демократичний діловий кабінет, складений в більшості з відомих українських діячів, взагалі з осіб української орієнтації, які мали б повне довір'є широких українських мас". 30 травня УНДС ухвалив ще один документ, цього разу — звернення "Український Національно-Державний Союз до німецького народу" радикально антиросійського, антипольського та антиєврейського спрямування. У ньому вся вина за негаразди в Україні покладалася саме на ці національні групи населення країни¹.

Перед тим, як звернутися до діяльності цього Союзу та його наступника — Українського Національного Союзу (УНС), необхідно, з

нашої точки зору, зупинитися ще на одній проблемі, яка дотепер, наскільки нам відомо, в історичній науці не висвітлювалася. Йдеться про спробу деяких діячів УЦР скликати в Києві — вже після перевороту 29 квітня — Українські Установчі Збори.

Сьогодні в нашому розпорядженні є, власне, поодинокі джерела — спогади М. Шаповала та згадка в творі М. Стахіва. Остання, при цьому, спирається головним чином на відомості, викладені М. Шаповалом вже на еміграції: «Ми, пригадував він, — заініціювали нараду членів Установчих Зборів, щоб на ній прийти до певних рішень. Ця нарада відбулась на Пушкінській вулиці в помешканні комітету по справах палива, в якому якусь ролю грав професор Ф. Швець і він же технічно влаштував помешкання для наради»². «Злагодивши дома «проект «П'ятого Універсалу», засадничими пуктами якого були тези: «українська влада повалена, але вона має бути»; утворення нелегального органу влади, який би і репрезентував «революційну народну Україну»; оповіщення влади Установчих Зборів; «вибори Виконного (так в тексті. — Д.Я.) Комітету Установчих Зборів, який єдино може репрезентувати народню волю, а головним завданням має сформулювати уряд, і йому доручити «ведення боротьби проти гетьманщини». У проекті документа, підготовленому М. Шаповалом, також стверджувалося: «ми з демократичних загальних виборів, а тому ми законна влада»; «європейська психіка вже звикла рахувати лише те, що виходить з виборів»; «це створило б нову ситуацію в Україні і навколо неї». «Організацією уряду, — стверджував М. Шаповал, — універсалом, одним фактом що другий уряд є законний, ми помішали б всі карти гетьманщини і німецької реакції»³.

«Зійшлося членів Установчих Зборів менше, — писав автор цитованих споминів, — ніж ми сподівалися — всього 50–60⁴. Я пригадую: Швеця, Шрага, Пшеничного, Ксендзюка (с.-ра), Янка, Щадилова, Б. Мартоса. Майже всі були с.-ри, з с. д. — Б. Мартос. Здається дехто був з комітетів і не членів Установчих Зборів».

З промови М. Шаповала на зборах: «Мало членів? Це правда, але все одно в Установчих Зборах більшість с.-ри, то хоч би й не всі члени Установчих Зборів були, все одно вони відбивають політичне обличчя більшості. Всякий розуміє, що скликати всіх неможливо — нема технічного апарату, але й присутніх досить, на мою думку, щоб розпочати акцію ... Конкретно? Нарада членів Установчих Зборів обирає

Уряд УНР і доручає йому організацію боротьби за відновлення Республіки. Зрозуміло, що діяльність цього Уряду була б нелегальною, а члени його законспіровані, хоч акти, які він видаватиме, мусять бути підписувані дійсними прізвищами, щоб населення знало хто і куди кличе. Інші члени Установчих Зборів мусять б також перейти на нелегальне становище: бути фактичними керівниками акції на місцях.

На цій боротьбі розвинеться і скріпиться свідомість і в нашому народі, скріпиться національна ідея, похитнута останніми часами, а головне підірвана буде шкідлива думка ніби німців привела Україна».

М. Шаповал пригадував, що його план захищало 12 — 15 людей, головним чином депутати-селяни, а також персонально Швець і Янко»⁵. Більшість присутніх, у тому числі Б. Мартос, який виступив від імені УСДРП, а особливо — київські есери та діячі УЦР, речником яких був І. Шраг, була категорично проти. «Вислухавши його аргументи, — зауважив автор, — я в нестямі обурення укинув Шрагові: вся Ваша аргументація є аргументацією політичної трусости!»⁶. Збори було зірвано: члени У[становчих] З[борів] роз'їхалися по домівках, «бо ними ніхто не цікавився». Інших нарад членів УУЗ, за М. Шаповалом, не було⁷.

«Хоч в душі визнавав, що моя фраза є образливою, — зізнався М. Шаповал, — але я вважав її єдино правильною характеристикою». Очевидно, що вихватка Шаповала, за його власним визнанням, зруйнувала нараду і «покінчено було на тім, що треба скликати другу таку нараду»...

Сьогодні, з відстані восьми десятиріч, добре видно, що невдалі збори — вже вкотре — стали черговим трагічним переломом в українській історії. Обурений М. Шаповал йшов по вулиці з Янком, Шидловим «і ще кимось». Впродовж бесіди «тихої зоряної ночі» він, за власним визнанням, дійшов таких висновків: «взагалі такі справи треба робити, а не говорити про їх і ні з ким не радитися»; опоненти — «не представники народу і не революціонери»; ми закладаємо «воєнно-революційний комітет з трьох осіб, який візьме на себе завдання провадити революційну акцію... я — головою комітету... «членів мені порекомендує він, Янко, який в зв'язку з подібною організацією, але вона складається з молодих людей і тому добре буде, коли вони дістануть фахове керівництво з мого боку як освіченого офіцера, а до того ще й соціаліста-політика»... «До дому, — констатував М. Шаповал, — я прийшов пізно вночі головою всеукраїнського ревкома».

Зауважимо, що в іншій своїй праці М. Шаповал згадував цю прогулянку дещо по іншому: «Рішило (так у тексті. — Д.Я.) зорганізувати бойовий комітет повстання. Я — представник від «бюро» Установчих Зборів, яке на всякий випадок було зорганізовано шляхом представництва від кожної губернії по одному депутатові. «Бюро» кілька разів сходилося на збори, але єднання не було, не було планів і віри»⁸.

Дещо іншу точку зору на згадану подію висловив М. Стахів. «Власне ідею скликання Установчих Зборів України і фіндування УНСоюзу, як тимчасового громадсько-репрезентативного органу, — писав він, — висунуено пляново організаторами повстання (майбутнього. — Д.Я.) для того, щоби не скликувати знову Української Центральної Ради. ... Організаторам, — доводив далі дослідник, — зокрема Винниченкові і Шаповалові, йшлося про те, щоб усунути від політичного впливу не тільки самого голову УЦРади М. Грушевського, але й цілий гурт діячів, що його очолював Грушевський..., який у самім УНСоюзі в часі гетьманщини не брав участі та не підтримував ідеї повстання в тій формі, яку створила Директорія. Таку саму позицію, — додає М. Стахів, — займали всі діячі Української Партії Соціалістів-Федералістів...»⁹.

Сам М. Шаповал, перебуваючи на еміграції, дав такі пояснення в цій справі: «Довгими ночами перед повстанням ми з Винниченком обговорювали політичну програму нової влади на випадок успіху і стояли на юридичній позиції, що влада (має належати. — Д.Я) Установчим Зборам... Виписувалась і нова концепція — Трудового Конгресу. З Винниці Директорія і представники с-рів та с-деків схилюлись до думки про Трудовий Конгрес. Але нікого не було за ЦРаду, — писав він. І додавав, що «не зручно було висувати ЦРаду ще й з політичних мотивів», оскільки ЦРада закликала німців..., не винесла протесту проти німецько-гетьманського перевороту...»¹⁰.

Весною 1918 року, — читаємо далі спомини М. Шаповала, — «соціалісти-самостійники затіяли об'єднання — Український Національно-Державний Союз, до якого увійшло чимало груп oprіч с.-д. і с.-рів. Пригадую, що Олександр Макаренко, лісничий, лідер колишньої УНП, що перетворилась в самостійників-соціалістів, доволі енергічно і різко вів цей Союз, рішуче виступав проти гетьманщини». За свідченням М.Шаповала, Національно-Державний Союз склали 4 партії: УПСФ, УПСС, УПХД, УТП. «Провід, — згадував він, — «давали головно» О. Макаренко, доктор

Луценко; УПСФ представляли М. Кушнір і М. Корчинський, трудовиків — О. Грушевський, В. Скрипник, М. Міхновський і брати Шемети (УПХД)¹¹.

«Одначе нам, соціалістам-революціонерам, — вважав автор споминів, — було ніяк не по шляху з цим Союзом, ми в його не вступили і він трохи згодом розпався». Щодо УПСР та УСДРП, писав він, — то обидві партії в Національно-Державний Союз не входили, бо його соціальна ідеологія нам чужа і ворожа»¹².

Натомість, політики, які з різних міркувань відмовилися увійти до складу УНДС, вирішили утворити Український Національний Союз, установче зібрання якого відбулося в «помешканні» нової редакції «Самостійника» по вул. Мала Підвальна¹³. Почалося, як водиться, з непорозумінь: присутні представники УСДРП В. Садовський і Б. Мартос «трошки постояли мовчки і пішли собі з усмішкою превосходства і жалю до зібрання». Ті, хто залишився, вирішили створити *всеукраїнський центр* (курсив наш. — Д.Я.). Мабуть саме тоді й ухвалені були «Політичні засади Українського Національного Союзу». Документ визначав головне: «§ 1. Мета Союзу: а) утворення міцної самостійної української держави; б) боротьба за законну владу на Україні, відповідальну перед парламентом; в) боротьба за демократичний виборчий закон в усі установи (по 5-ти член. формулі); г) оборона прав українського народу і української держави в міжнародній сфері». Задля реалізації цих завдань УНС вирішив, що саме він «організує українську громадсько-політичну волю і... вживає всіх відповідних заходів для її виявлення і реалізації, як в межах України, так і поза її межами». Очолити цю діяльність всесвітньо-історичного значення повинна була Рада Союзу, керівництво якою, в свою чергу, покладалося на президію. До складу останньої мали увійти по одному представникові від кожної політичної партії і по два представники «від усіх інших організацій, які входять в склад Союзу»¹⁴.

М. Шаповал докладно зупинився на питанні про наявність течій всередині новоствореного союзу. Перша, до якої належала передовсім УПСФ, обстоювала «тактику переговорів і переговорів аж до того, що німці переконаються, що гетьманський уряд треба змінити на національно-буржуазно-ліберальний». Натомість Селянська Спілка та УПСР «вели внутрішню політику організації сил, що коли прийде якийсь «слухний час», то фактична сила в Національному Союзі буде в інших руках»¹⁵. М. Шапо-

вал також стверджував, що кооперативи не ввійшли до УНС, а союз земств (тобто С. Петлюра. — Д.Я.) фактично не працював¹⁶.

За М. Шаповалом, В. Винниченко замінив провідного діяча УПСФ А. Ніковського на посаді голови Союзу 18 вересня. Останній відійшов, позаяк на засіданнях УНС «почали висувати соціалістичні питання» та добилися деяких організаційних змін в його структурі, які засвідчили, що принаймні деяка частина членів УНС дивиться на цю організацію значно ширше, ніж просто як на культурно-просвітницький дискусійний осередок. З ініціативи Селянської Спілки було утворено комісії: військову (голова — В. Винниченко), закордонних справ на чолі з М. Шаповалом¹⁷, а також земельну, культурно-просвітну, церковну, економічно-фінансову та інші. Цікаво, що Головна Рада (Президія) УНС іменувала тільки голову комісії, членів закликав сам її голова. «Цим було забезпечено цільність складу, добірність і конспіративність її праці та намірів»¹⁸. Треба звернути увагу ще на одну важливу обставину — вузьконаціональний характер Союзу як «суцільно чисту національну репрезентацію без чужих елементів (курсив наш. — Д.Я.)»¹⁹.

Сучасники вважали за потрібне наголосити й на такій важливій особливості діяльності УНС, як «повна конспіративність». Навіть члени центральних комітетів політичних партій не завжди знали, що обговорювалося, і які рішення приймалися. І коли Національний Союз «обрав Директорію і проголосив повстання, це з'явилося для багатьох несподіванкою»²⁰.

Друге зібрання новоствореного Союзу відбулося «в помешканні Українського клубу, в затишній кімнатці «Просвіти». Саме там і було схвалено його Статут, головними тезами якого були: «самостійність, демократія і т.д.». До Президії обрали А. Ніковського (УПСФ), Ф. Швеця (Селянська Спілка), М. Шаповала (УПСР, центральна течія), О. Макаренка (УПСС), Д. Левицького (галицько-буковинська рада) «та ще когось»²¹.

Діяльність УНСоюзу, який врешті-решт ставив собі за мету повалення неприпустимо «пронімецького», «проросійського» та абсолютного «буржуазного» режиму Гетьмана П. Скоропадського, почалася досить оригінально. «Спеціально», щоб «легалізувати себе, але не датись до знищення», Рада УНС вислала делегацію до німецького посла барона Мумма, аби заявити про непричетність до вбивства російським есером Донським головнокомандувача німецьких військ в Україні генерала Ейхгорна. Прийняв делегацію генеральний консул фон Тіль. «Пан фон Тіль був людиною пере-

довою, — вважав М. Шаповал, — не вільною від вольтер'янства. По його очах було видно, що він дивиться на нас, як на африканських негрів, типовий колоніально-буржуазно-вільгельмівський барбос! Ми товкли йому, що в Національний Союз входять всі українські партії, що це — політичний центр українства, а він нам — що гетьман хороший чоловік, щирий українець, все налагодиться і треба всіма силами підтримувати уряд. Мені було гидко і я в душі рішив ніколи не говорити з окупантами. Про розмову з фон Тілем було дано звістку до газет. Титус (так у тексті. — Д.Я.) Національного Союзу пішов в словесний оборот»²².

Ми вже ніколи не дізнаємося, як довго М. Шаповал переживав відчуття отієї огиди. Але причина такої його та В. Винниченка політичної поведінки більш-менш відома. М. Стахів в адекватний спосіб пояснив її тим, що УПСФ, УХДП та більшість УСДРП «не думали, що німці залишать Україну і не буде кому ефективно її боронити перед інвазією. Виходу німців з України і після революції, — прямо писав М. Стахів, — не дуже то сподівалися навіть організатори повстання, але рахувалися з можливістю, що німецькі війська будуть триматися міцно і довго в Україні і навіть будуть мститися на українським народі. Вони також переоцінювали силу білих московських генералів»²³.

Один безпосередній позитивний для Союзу наслідок від згаданої зустрічі з німцями для УНСоюзу все ж таки був. Його керівники без будь-яких перешкод створили його організації аж до повітового рівня включно, дістали можливість приймати в своїй штаб-квартирі численні делегації з місць, висвітлювати діяльність Союзу в газетах тощо²³.

Одночасно УНСоюз вступив у контакт з представниками Антанти. Микита Шаповал згадував, що вони, тобто організатори повстання проти Гетьмана, уповноважили Білецького — консула Української Держави у Галаці, вступити від імені Українського Національного Союзу конфіденційно у контакт з представниками країн Згоди. Намір організаторів цих переговорів — запропонувати дипломатам союзних країн умови співпраці з Україною. Заколотники висунули вісім таких умов. До них, зокрема, відносились: визнання Антантою повної незалежності України в етнографічних межах «з відібранням від Австрії Галичини, Буковини і Закарпатської Русі»; встановлення торговельних взаємин; сприяння організації постання проти німців; «усунення германофільського уряду гетьмана»; визнання країнами Антанти майбутнього українського уряду; надання

країнами Антанти «потрібної допомоги» організаторам повстання, дозволу останнім, на випадок поразки, відступити на територію Румунії.

У процесі переговорів представник Антанти, у свою чергу, висунув такі вимоги до можливої угоди: антигетьманське повстання повинно розпочатися до вступу флоту союзників у Чорне море; «Антанта стоїть за самовизначення всіх народів, за відбудування Росії, нічого не має проти принципу української державности»; Антанта «жадає організації української армії», а доки остання не зорганізована, «охорону кордонів України від анархії доручити Добровільній армії»; брак офіцерського корпусу в українській армії подолати за рахунок офіцерів Добровільної армії; «негайно подати список майбутнього (українського) уряду (представникам Антанти)».

Очевидно, що талановиті українські дипломати були здивовані, з одного боку, визнанням Антантою незалежності України, а з другого — її вимогою «фактичної окупації» України Добровільною армією. Наступний раунд переговорів мав очолити Г. Сидоренко. Він прибув до Ясс вже після початку антигетьманського повстання, — як пригадував М. Шаповал, — «доставивши наші остаточні умови і список кабінету».

Вступивши в переговори з представниками Антанти, українські талейрани одночасно вступили в контакт з «українофілом», фінляндським послом доктором Гуммерусом. Метою цього контакту було, по-перше, поінформувати німецького представника в Києві фон Тіля про бажання УНС вступити в контакт з німецькими політичними колами. Фон Тіль відповів у тому дусі, що він вважає поїздки представників УНСоюзу до Німеччини «рішуче невчасною», тому «нізащо» до Берліна її не пропустить. Вищий німецький воєначальник в Україні генерал Гренер, в свою чергу, «поводив себе так, наче ніщо в Німеччині не змінилось».

Позиція німців українців не зупинила. В листопаді вони уповноважили «в загальній формі» начальника консульського відділу МЗС Миколу Шаповала²⁵ та журналіста Петра Бензя вступити у зносини з новим міністром закордонних справ Давідом. Пан міністр прийняв українців «дуже прихильно і заявив категорично, що він негайно дає німецькій обер-команді приказ на Україні не втручатись в боротьбу нашу з гетьманом і триматися строгого нейтралітету»²⁶. Одночасно творці нового зовнішньополітичного курсу України вислали М. Левицького і якогось «т. Сердюка» на Кубань і Чорноморщину з відповідальним завданням — нейтралізувати

діяльність генералів Денікіна і Краснова, «в військах яких було чимало кубанських козаків — українців і чорноморців»²⁷.

У повній відповідності із доктринальними політичними установками своїх організаторів і керівників, УНС ініціативно вступив і в прямі контакти з більшовиками. Досліджуючи це питання, О. Лупандін висловив припущення, не погодитися з яким досить важко, що дії цих кіл «могли бути корисні більшовикам лише в плані загальних антигетьманських сил»²⁸. Слід також підкреслити, що лідери УНС вступили в переговори з більшовиками з метою отримати допомогу в боротьбі проти Гетьмана в той самий час, коли вони за посередництва Д. Дорошенка вели переговори про вступ їх представників до уряду Ф. Лизогуба²⁹. Можна сказати більше: вступивши в переговори з більшовиками, українські національно-демократичні кола не лише вчинили акт прямої державної зради, а й активно сприяли розвитку передумов наступної поразки національно-визвольних змагань народу, інтереси якого на словах вони прагнули висловлювати та захищати.

Переговори з членом більшовицької мирової делегації Д. Мануїльським вів особисто Володимир Винниченко³⁰, що навіть утаємниченим особам зрозуміти було важко — адже «головою комісії закордонних справ було обрано М. Шаповала». Так само незрозуміло, чому головою військової комісії було обрано не сякого-такого військового фахівця, нехай у ранзі штабс-капітана, М. Шаповала, а В. Винниченка, «який війська ненавидів ... Все робилося якимось навпаки»³¹. Відбувалися переговори, зокрема, в будинку заступника міністра фінансів В. Мазуренка, який брав у них активну участь. Мета переговорів, за словами М. Шаповала, полягала в тому, щоби «добитися нейтралітету більшовиків в нашій війні проти німців». Більшовики йшли на взаємне визнання, пропонували 3 млн рублів за умов підписання «оборонного союзу проти Антанти». «Через загальний принцип нашої політики...— нейтралітет за всяку ціну — такого договору писаного ми не хотіли заключати, лишилися при чесному слові обох сторін не шкодити взаємно. І не взявши від їх ніякої грошової допомоги»³².

Згодом, у січні 1919 р., В. Винниченко, виступаючи з промовою на пленарному засіданні Трудового Конгресу Народів України, повідомив, що в ході переговорів українських діячів із Х. Раковським та Д. Мануїльським було досягнуто угоди з 5 пунктів, які передбачали визнання Радянською Росією самостійності, нейтралітету та демократичного устрою УНР,

встановлення торгових відносин між двома державами, а також дозвіл на діяльність українських комуністів за умов, «що цій партії не вільно захоплювати владу збройною рукою»³³. Зміст угод детально проаналізував П. Солуха. По-перше, на його думку, В. Винниченко вів переговори одноособово, нікого при цьому фактично не інформуючи. По-друге, П. Солуха показав, що існують принаймні дві версії щодо угод, підписаних сторонами³⁴. За версією Винниченка, це — посилення розвідувальної діяльності на фронті, визнання нового режиму єдиною українською владою, невтручання у внутрішні справи України, легалізації компартії в Україні. За М. Шаповалом: визнання України самостійною державою, устрій якої буде встановлено конституантою, невтручання у внутрішні справи України, «строгий нейтралітет до всіх держав». При цьому більшовики обіцяли 3 млн карбованців на організацію повстання і «допомогу людьми», «вимагаючи щоб Винниченко підписав «оборонно-зачіпний» союз України з большевицькою Росією проти Антанти», на який Винниченко не погоджувався³⁵. З правової точки зору, — підкреслив П. Солуха, — це була угода між представниками російської радянської держави та приватною особою; адже Винниченко вів їх не як державний діяч, а як український соціал-демократ, не маючи при цьому офіційного уповноваження партії, тобто одноособово. Логічна суперечність, за П. Солухою, полягає також у тому, що питання встановлення конкретної форми політичного режиму в тій чи іншій країні є виключною і абсолютною прерогативою її громадян, а не предметом угоди приватних осіб. До того ж, — підкреслював він, — громадяни УНР ніде і ніколи не вимагали легалізації створеної невідомо ким у Москві української комуністичної партії, про існування якої вони чи навряд тоді взагалі здогадувалися. Все це, писав П. Солуха, свідчило «про цілковитий моральний розклад наших соціалістичних партій, нашої демократії, наших провідників».

Саме ця угода лягла в основу угоди між московським радянським урядом та делегацією УНР на чолі з С. Мазуренком. До неї було додано принциповий пункт про спільні дії проти Денікіна, Краснова, Антанти та Польщі, що відкривало для України принаймні два нових воєнних фронти — на півдні та на заході. Необхідно наголосити на тій обставині, що політика Москви та білоцерківських заколотників координувалася: з одного боку, про це свідчить тактика, якої дотримувався Є. Коновалець під час повстання³⁶, з другого, — створення вже 20 листопада тимчасового робітничо-селянського уряду України.

Тими днями гетьманські спецслужби перехопили большевицького кур'єра з трьома мільйонами рублів. Слідство встановило, що большевики нібито вже видали УНСоюзові 50 млн на агітаційну кампанію проти Гетьмана. До в'язниці потрапив навіть радянський консул в Одесі Михайло Бек, зокрема тому, що підтримував щільні зв'язки із збройними більшовицькими загонами³⁷.

Сам гетьманський уряд також активно розігрував «російську карту» але, на відміну від «демократичних кіл», з антибільшовицьким забарвленням. За його дозволом на території України було відкрито опорні пункти для поповнення Південної армії А. Денікіна. вони діяли у Києві, Одесі, Харкові, Житомирі та інших містах. На Кубань — у місця формування збройних загонів під проводом майбутніх «білих» — було направлено щонайменше 9700 гвинтівок, 5 млн набоїв, 50 тис. снарядів. Німці, зі свого боку, переправили у розпорядження Добровольчої армії не менше 11,5 тис. гвинтівок, майже 100 кулеметів, 46 гармат, 10 тис. снарядів, іншу зброю³⁸. Очевидно, що вся ця та інша зброя, у кінцевому підсумку, була використана проти українських республіканських військ.

УНСоюз активно шукав контактів і з П. Скоропадським особисто, і з керівниками його уряду. В. Винниченко сам передав до рук Гетьмана власноручно написану заяву Союзу. В ній стверджувалося і що уряд Скоропадського не є повноправним і законним, і що він чужий українському народові національно і ворожий йому політично, і що вся діяльність Кабінету веде край до руїни, і що законним може бути тільки уряд, який спиратиметься на «широкі демократичні маси українського народу» (ігноруючи ту очевидну обставину, що існували в Україні і маси народу неукраїнського, і маси, несвідомі демократичних принципів у версії УНСоюзу).

Чи не головний пафос заяви — вимога згуртувати «в один державний український організм усіх заселених Українцями земель» (Східна Галичина, Буковина, Угорська Україна, Холмщина, Підляшшя, частина Бессарабії з українським населенням, частини етнографічно-української Донщини, Чорноморії і Кубані)³⁹. Крім того, заява пропонувала Гетьманові створити «коаліційний» кабінет за участю діячів соціалістичної орієнтації, що входили до складу УНС.

Якщо відкинути вербальне лушпиння документа, то можна дійти висновку, що керівники УНС фактично запропонували Гетьманові політичний союз. Його умови: УНС, за яким реально стояло декілька

десятиків політичних авантюристів, готовий заплігати очі на «нелегітимність» гетьманського режиму. Гетьман висуває територіальні претензії до сусідніх держав або регіональних урядів *de facto*. Це фактично означало б початок війни проти країн Антанти, які мали свій погляд на проблеми повоєнного устрою в Європі, розподілу територій Німецької та Австро-Угорської імперій, що мало бути зафіксовано в рішеннях Мирової конференції. Практично це також означало б початок найближчим часом війни з Польщею, Угорщиною, Румунією, Чехословаччиною, регіональними урядами, які утворилися на великоросійських землях, та тими російськими силами, які виступали з централістських позицій (наприклад, з військовими частинами Деникіна, Юденича тощо).

М. Стахів кваліфікував цей документ як «останню платформу угоди і компромісу» між УНС та П. Скоропадським. Посилаючись на М. Шаповала, дослідник зауважив, що В. Винниченко «аж до останніх днів перед самим рішенням про переводження повстання в практиці ще вагався, чи взагалі реально йти до повстання, чи пробувати нових способів компромісу з гетьманом...». За декілька днів до 14 листопада Винниченко «висловлював пропозицію, щоб погодитися з гетьманом за таку політичну ціну: гетьман покличе до влади чисто український кабінет, який зобов'яжеється, що після переведення загальних виборів в Україні українська демократія підтримає його кандидатуру на президента держави»⁴⁰. «Одним словом, — підсумував М. Шаповал, — Український Національний Союз став трансформатором революційної енергії в Україні, а роль машинистів взяли на себе Винниченко і я»⁴¹.

Згодом мемуаристи та дослідники зробили дещо інші висновки. «Український Національний Союз як авторитетне представництво організованої української демократії й як єдиний речник політичної волі України, мав повне конституційне право й обов'язок рішати справи, що були необхідні для рятування суверенності Української Держави в часі, коли не можна було скликати Коституанти України»⁴².

Ще один приклад. «Серед Національного союзу були справжні більшовики-українці, і від них першим був український письменник, талановитий та запального темпераменту агітатор В. К. Винниченко. С. В. Петлюра, хоча і не був більшовиком, але робота його агентів по підготовці повстання проти германської влади була рівнозначна віддачі України во владу більшовиків, що і підтвердили блискуче події найближчих місяців»⁴³.

Траплялись і висновки такого гатунку: «Український Національний Союз шукав компромісу і угоди з режимом, сальвуючи тільки суверенність Української Держави та суверенність народу в ній». Водночас М. Стахів фактично визнавав, по-перше, вузьконаціональний характер УНС, а, по-друге, що він не був репрезентантом волі всього українства, оскільки Союз був лише «виразником волі політично-організованого українського громадянства»⁴⁴. На відверто сегрегаційний характер діяльності Союзу звернув увагу й М. Мандрика. В конкретних обставинах місця і часу, — вказував він, — гасло чергової «соціальної революції», яке висувалося лідерами УНС, практично «означало повну *українізацію*», як охарактеризував це покійний Микита Шаповал в такій дефініції: «Українізація це значить: українська держава, українська в ній влада, українська земля належить українцям, український хліб, сало, залізо, нафта, вугілля, цукор, ріки й моря — все, що є на українській землі, належить українцям і їх владі»⁴⁵. Простіше кажучи, «лідери УНС готовили Україні не сильну державну владу, а соціалістичну руйну, яка почалася з моментом захитання гетьманської влади»⁴⁶.

Але повернімося до споменів М. Шаповала. Впродовж наступних днів і тижнів він зустрічався з тими, кого рекомендував йому Янко. Прізвище одного було Пушкар, — згадував Микита Юхимович, — і був він поштово-телеграфним урядовцем. «Разів мабуть ще 3 я бачився з ними, але переконався, що це були зовсім невинні в політиці люди. Хоч і с.-ри, але політичні діти. Зв'язків з провінцією у них було мало. Радитися з ними не було підстав». Так за якийсь місяць я «розпустив» фактично «ревком» і обдумував далі плани боротьби»⁴⁷.

«Отже, — згадував М. Шаповал, — мене більше цікавив «Комітет повстання»⁴⁸. До його було делеговано представників від «Селянської Спілки» — Пушкар і Дяченко, від залізничників і ще хтось... Після деяких спроб наладити роботу цього «Комітету» я переконався, що праці з його не буде»⁴⁹. Здавалося, справа зайшла в глухий кут...

¹ Тисяча років української сусільно-політичної думки. У 9 т. Т. 6. 90-ті роки XIX — 20-ті роки XX ст. — К., 2001. — С. 363, 363–367.

² Шаповал М. Демонічна справа. — С. 9.

³ Шаповал М. Гетьманщина і Директорія. — С. 6.

- ⁴ В іншому місці цих споминів М. Шаповал зазначає, що присутніх депутатів УУЗ було приблизно 160. За його даними, В. Винниченко на цих зборах був відсутній.
- ⁵ Шаповал М. Гетьманщина і Директорія. — С.7.
- ⁶ Шаповал М. Демонічна справа. — С. 9.
- ⁷ Там само. С. 10.
- ⁸ Шаповал М. Гетьманщина і Директорія... — С.7.
- ⁹ Стахів М. Україна в добі Директорії УНР. — Т. 1. — С. 238, прим. 40А.
- ¹⁰ Вільна спілка: Неперіодичний орган Української партії соціалістів-революціонерів — Прага; Львів, 1927–1929. — Збірник 3. — С. 109.
- ¹¹ Шаповал М. Гетьманщина і Директорія. — С.8.
- ¹² Шаповал М. Демонічна справа. — С. 11.
- ¹³ Дату цього зібрання встановити не вдалося.
- ¹⁴ Докл. див.: Тисяча років української сусільно-політичної думки. Т. 6. — С. 369–370
- ¹⁵ Наявність двох течій в УНС відзначав і А. Марголін. Пояснюючи позицію центристських партій, він писав: «...соціал-федералісти і трудовики і праве крило руху утримались від участі в повстанні. У цих груп не було впевненості в успіху повстання. З другого боку, центр та праві мали побоювання пов'язаних з ним наслідків у вигляді розвитку большевизму і всяких інших форм анархії і потрясінь. ...Побоювання відносно наслідків повстання виправдалися повністю». Див.: Марголін А. Украина и политика Антанты. — С.75.
- ¹⁶ Шаповал М. Гетьманщина і Директорія. — С.13.
- ¹⁷ Він одночасно обіймав посади секретаря УНС та члена її Головної Ради (Президії).
- ¹⁸ Шаповал М. Гетьманщина і Директорія. — С.13.
- ¹⁹ Шкільник М. Україна в боротьбі за державність. — С. 240.
- ²⁰ Марголін А. Украина и политика Антанты. — С.74–75.
- ²¹ Шаповал М. Гетьманщина і Директорія. — С.9.
- ²² Там само. С.9.
- ²³ Стахів М. Україна в добі Директорії УНР. — Т. 1. — С. 57–58. Автор ніяк не вияснив це очевидне протиріччя: водночас недооцінку і переоцінку «сили білих генералів» організаторами антигетьманського повстання.
- ²⁴ Там само. С.10–12.
- ²⁵ Брат Микити Шаповала.
- ²⁶ Шаповал М. Гетьманщина і Директорія. — С.43–44.
- ²⁷ Пояснюючи міркування організаторів повстання, в першу чергу М. Шаповала, М. Стахів зазначає, що, на їхню думку, ті білі сили, які базувалися в Дону та на Кубані, були ще занадто слабкі для того, щоби становити реальну загрозу незалежності України. Вони також не бачили (або не хотіли бачити), — писав М. Стахів, — «безпо-

середню загрозу воєнної агресії Советської Росії у випадку німецької революції і повстання в Україні»

²⁸ Лупандін О.І. Українсько-російські мирні переговори 1918 р. — С. 31, 32.

²⁹ Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє-минуле. — С. 318–332.

³⁰ За словами члена ЦК УСДРП І. Мазепи, «переговори з Мануїльським та Раковським Винниченко провадив на власну руку», оскільки ЦК партії «після першої розмови своїх представників ... з Мануїльським та Раковським відмовився від дальших переговорів з ними» (Мазепа І. Україна в огні й бурі революції. 1917–1921. — Частина І. — 1950. — С. 89).

³¹ Шляхтиченко М. До історії Директорії Української Народної Республіки // Український історик. — 1965. — №№ 1–2 (5–6). — С. 58. Автор — полковий ад'ютант 12-го Брацлавського полку з 8 серпня 1918 р. по 13 вересня 1919 р.

³² Шаповал М. Гетьманщина і Директорія. — С.45–46.

³³ Стахів М. Україна в добі Директорії УНР. — Т. 3. — С. 27.

³⁴ Нам не вдалося виявити текст згаданого договору. — Д.Я.

³⁵ Солуха П. Договір з Москвою проти Гетьмана Павла Скоропадського. — С. 38, 45, 58, 59, 109.

³⁶ Див.: Там само. С. 54, 55, 86–87, 102. Див. також: Шкільник М. Україна в боротьбі за державність. — С. 295–296, 319.

³⁷ Нагаєвський І. Історія Української держави ХХ століття. — С. 162–163. Ці дані потребують додаткового дослідження. — Д.Я.

³⁸ Лупандін О.І. Українсько-російські мирні переговори 1918 р. — С. 33.

³⁹ Цит. за: Стахів М. Україна в добі Директорії УНР. — Т. 1. — С.22–23.

⁴⁰ Стахів М. Україна в добі Директорії УНР. — Т. 1. — С.24, 33, 54.

⁴¹ Шаповал М. Гетьманщина і Директорія. — С.56.

⁴² Костів К. Конституційні акти... — С. 140.

⁴³ Могилянський Н. Трагедія України... — С. 131.

⁴⁴ Стахів М. Україна в добі Директорії УНР. — Т. 1. — С.21, 22.

⁴⁵ Мандрика М. Деяко за роки 1917–1918 // Український історик. — 1977. — № 1–2 (53–54). — С. 86. В 1917–1918 рр. автор — повітовий комісар Радомисльського повіту, член УЦР від Київського губерньського з'їзду, член Всеросійських Установчих Зборів.

⁴⁶ Шляхтиченко М. До історії Директорії Української Народної Республіки. — С. 58.

⁴⁷ Шаповал М. Демонічна справа. — С. 10.

⁴⁸ М. Шаповал розглядав його як противагу Бюро Українських Установчих Зборів.

⁴⁹ Шаповал М. Гетьманщина і Директорія. — С. 7.

Національним Союзом, до якого увійшли всі українські політичні партії (крім УХДП) та професійні спілки. За ними, твердив він,— стояло 80% виборців України. Друга теза, введена в науковий обіг М. Стахівим, полягала в тому, що Директорія «не була самочинним органом», що «креаційне тіло, яке своїм вибором покликало Директорію УНР, було вповні компетентне в цих надзвичайних обставинах представляти політичну волю українського народу аж до найближчого нового формального голосування при нових загальних виборах». Спираючись на свідчення М. Шаповала та П. Христюка, М. Стахів стверджував, що участь у виборах взяли «представники національних політичних партій УН Союзу, професійних організацій і війська», а С. Петлюра на вимогу Січових Стрільців був «відразу» обраний на Головного Отамана»⁵. Прискіпливий читач М. Стахіва, в свою чергу, був цілковито переконаний в тому, що Директорія була самозваним органом: УНС в час її організації не проводив ані з'їзду, ані конгресу. «Особи, що мали сміливість висловлювати волю всіх членів політичних партій, професійних та суспільних організацій та об'єднань не були волею українського народу, який був розгублений при революційній анархії, остаточним зруйнуванням і так недосконалого апарату»,— писав він⁶.

Документи, які нам пощастило виявити у фонді Микити Шаповала, що у Слов'яно-Балтійському відділі Нью-Йоркської публічної бібліотеки, малюють іншу картину. Перед тим, як звернутися до них, нагадаємо, що 22 жовтня М. Шаповал, разом з іншими політичними, громадськими та державними діячами, перебував на урочистостях, присвячених відкриттю Кам'янець-Подільського університету — другого українського університету, заснованого режимом Павла Скоропадського⁷.

Після повернення до Києва, як пригадував М. Шаповал, дослівно «через декілька днів» він рано-вранці вийшов у Чехівський провулок з будинку № 6, в якому мешкав. Тут сталася його випадкова зустріч з А. Макаренком⁸. На розі Чехівського провулка та вул. Столипінської вони зупинилися. А. Макаренко нарікав на «хижацтво» гетьманщини і розповідав про саботаж вивезення українського майна на Дон. Він сказав Шаповалові, що Міністерство шляхів сполучення, в якому він, Макаренко, працював, організувало «окрему сторожу» на чолі з генералом Осецьким; помічниками останнього були полковники Віктор Павленко (Лівобережна залага) та Хилбоченко (Правобережна залага), «обидва, — за словами

§ 3. Створення Директорії та національно-соціалістичне повстання (кінець жовтня-початок листопада 1918 р.)

Одне з ключових питань історії громадянської війни в Україні — питання про створення Директорії УНР — належить, на нашу думку, до найбільш «темних» її місць.

Наприклад, В. Солдатенко в одній із численних дуже непослідовних та часто-густо слабо обгрунтованих розвідок твердить, що саме Винниченко скликав засідання УНС, на якому доводив, що «повстання назріло і організаційно-технічно забезпечене», запропонував «обрати Директорію і від імені всіх партій українства передати їй повноту влади». Інший приклад міркувань такого гатунку: «13 листопада (за іншими даними — в ніч з 14 на 15 — Д.Я.) в приміщенні міністерства шляхів на Бібіковському бульварі відбулося таємне засідання українських партій, на якому було обрано Директорію, а В. Винниченка — її Головою»². В іншій праці В. Солдатенко стверджує: «з початку листопада М. Шаповал і В. Винниченко перейшли на нелегальний стан, довідавшись через дружину С. Петлюри³ про те, що існує розпорядження про їхній арешт. Переховуючись вночі,— пишедослідник,— вони обмірковували всі деталі розпочатої справи»... Саме «так з'явилася ідея про утворення на час боротьби за владу, до скликання Установчих зборів спеціального керівного органу, — колегії з 3–5 осіб — Директорії», яку «мав сформувати Український Національний Союз»⁴. М. Стахів, у свою чергу, вважав, що, по-перше, Директорія таки була обрана Українським

Микити Шаповала, — люди для України вірні». Далі між А. Макаренком⁹ та М. Шаповалом відбулася така «випадкова» розмова:

Андрій Макаренко:

- Організація сторожі полягає в тому, що тепер генерал Осецький зложив по всіх станціях штаби, управи, дібрав де-що службового штату,
- Вже прийнято і козаків. Організовано з їх резервовий полк у Києві (залізничний полк). До полку приймаються лише свідомі українці,
- Проблема полягає в тому, що військове міністерство хоче пребрати «під свою руку».

М. Шаповал:

- Чи можете в певний час зупинити рух залізниці?
- Можу! Наша головна рада залізничників скаже і буде зроблено, — відповів Андрій Макаренко.

М. Шаповал: «Для мене було поки що досить. Думки миготіли і вихрували. Далі ми говорили про безнадійність і безцільність всяких пертракцій з Скоропадським і з німцями, що українську справу можна зрушити з місця тільки боротьбою активною...

— А що як-би повстання? — питаю.

— Це єдине, що треба робити! — відповідає (А. Макаренко. — Д.Я.)

Далі ми навперербій заговорили про озброєне повстання проти гетьмана і німців»¹⁰.

Вияснивши, що у випадку повстання його організатори можуть реально розраховувати на підтримку запасного полку (Болбочан)¹¹, полку Січових Стрільців (Коновалець), Чорноморського коша (Пелешук) та залізничного полку, М. Шаповал і А. Макаренко розпочали обговорення «політичного» боку цієї справи. У відповідь на запитання: «Хто мав дати політичний провід, взяти відповідальність на себе, ризик?» Макаренко висловився категорично за Національний Союз.

«Я одверто сказав, — читаємо далі спомини М. Шаповала, — що Національний Союз абсолютно нічого не думає про озброєну боротьбу», що «в Національному Союзі про цю справу ні з ким не можна говорити, oprіч Винниченка». А. Макаренко відповів: як Винниченко і Шаповал не візьмуться «за цю справу, то нічого і затівати». Разом з тим, А. Макаренко повідомив свого співрозмовника про існування «свого, більш тіснішого гуртка», до складу якого, за його словами, входили Строкоза, Тулюга, Різниченко та генерал Осецький»¹².

Вже «наступного дня об 11 годині» в кабінеті Макаренка у Міністерстві шляхів сполучення відбулася зустріч, до участі в якій було запрошено В. Винниченка і генерала Осецького¹³. Останній «без передмов... виклав свої міркування і план «глибокого охопту Києва. Це був безумовно правильний план, як виявилось потім... Словом, — підсумував М. Шаповал, — розглянувши ситуацію, ми переконалися, що справа наша не безнадійна». Учасники зустрічі доручили А. Макаренку вислати емісарів до Болбочана (Новгород-Сіверський), Пелешука (Бердичів), і Коновальця (Біла Церква). Підготовку повстання у Київській губернії очолив Петро Косенко¹⁴.

«Я почав лихорадочно працювати, — пригадував М. Шаповал. — Громадяни бачили мене щодня в надзвичайному руху але навіть ніхто не здогадувався, яку тайну я носив в грудях. Знав Винниченко, Андрій Макаренко, Осецький, Петро Антонович (Косенко) і делегація, прізвища членів якої я забув»¹⁵.

Практична підготовка до повстання зосередилася у військовій комісії Українського Національного Союзу, яка складалася з М. Шаповала та В. Винниченка¹⁶. Вони умовились вважати за членів комісії генерала Осецького, А. Макаренка і тих, «хто з ними в спільній праці брали участь».

Нове зібрання заколотників відбулося через тиждень після зустрічі в кабінеті А. Макаренка. Цього разу місцем його проведення став кабінет М. Шаповала в помешканні сільськогосподарського «Централу» по вул. Прорізній, 19. Участь у ньому взяли господар, В. Винниченко, генерал Осецький, начальник оперативного відділу генерального штабу полковник Тютюнник, полковник Коновалець, начальник штабу Січових Стрільців полковник А. Мельник. Учасники наради дійшли виснову, що кістяк збройних сил, на які вони могли розраховувати, становить приблизно 12 тисяч багнетів. «Швидко могло б бути змобілізовано 60 полків залізничної охорони», — говорили вони, — для якої, однак, не було зброї. Зброю «військова інтендатура гетьманська чомусь не давала, зволікаючи день на день». Командири корпусу Січових Стрільців, зі свого боку, поінформували про «наявність 1500 людей», в т.ч. «900 вивчених», а також запаси зброї ще для 5000 вояків.

«Для розвитку організаційної праці генерала Осецького ми мали здобути кошти, — читаємо у спогадах М. Шаповала, — і остаточно словістити політичний план, бо досі ми «ситуацію» ще не аналізували

остаточно. Військовий план було ухвалено по проєкту генерала Осецького: повстання починається на периферіях, ближче до Галичини, а відтіль наступає на Київ. Взагалі вся акція далі від Києва, щоб його повільно охопувати концентричними кругами, йти вперед, організуючи політично і адміністративно тил. На сильний виступ в Києві не можна було опиратись, бо в Києві було 30 000 німців і велика гетьманська організація — Сердюцька дивізія і інші формування. Питання про гроші, і політичний план відсунули на кілька днів». Учасники наради також вирішили, що Селянська Спілка дасть «кількох людей, які поїдуть закладати «штаби» чи «трійки» в повітах».

Четверта нарада організаторів антигетьманського повстання, — якщо вірити спогадам М. Шаповала, — відбулася в кабінеті генерала Осецького «на Золотоворотській площі». Цього разу його учасники — хазяїн кабінету, а також полковник Павленко та М. Шаповал — обговорювали політичні аспекти повстання. «Треба признатися, — пригадував останній, — що з Винниченком ми його не обмірковували разом, бо й часу не було... Винниченко більш про технічні справи запитував, інформувався, а від обмірковування політичної будуччини ухилявся чи що».

«Я (М. Шаповал. — Д.Я.) виклав генералу Осецькому загальну мету так: відновлення Суверенної Української Народної соціалістичної Республіки з Установчими Зборами на чолі. Тимчасова влада належатиме якомусь органу з невеликого числа душ — Директорії чи щоб-то. Директорія організує правительство. Командування всіма військами має бути доручено одному чоловікові, очевидно тому, хто стоїть на чолі всієї військової підготовки повстання».

Зовнішньополітична програма учасників заколоту, за М. Шаповалом, мала бути такою: «З Росією — мир. З Центральними Державами — мир. Німцям ставимо лише одне домагання — вибратись з України геть. Взагалі — політика нейтралітету»¹⁷. Реалізовувалася така політика в досить дивний спосіб. За свідченням того ж М. Шаповала, організатори повстання уповноважили українського дипломата С. Білецького вступити від імені УНС в конфіденційний контакт з дипломатами країн Антанти, які перебували тоді в Яссах, і представити їм таку зовнішньополітичну програму майбутнього українського національно-соціалістичного режиму. Перше. «Признання повної незалежності України в етнографічних межах

з відібранням від Австрії Галичини, Буковини й Закарпатської Русі». Друге. «Торговельні взаємини». Третє. «Деякі концесії (шлюзування Дніпра)». Четверте. «Повстання проти німців». П'яте. «Усунення германофільського уряду Гетьмана і т.п.». «Ми ждали, — свідчив М. Шаповал, — признання будуччого «Демократичного» уряду, потрібної допомоги»¹⁸. Відповідь Антанти була лапідарною: повстання повинно розпочатися зі вступу військово-морських сил країн Згоди у Чорне море, союзники підтримують принцип самовизначення народів, «відбудування Росії», але при цьому «нічого не мають проти принципу української державности», вимагають створення регулярної української армії, офіцерський корпус якої, за браком національних кадрів, необхідно сформувати за рахунок російських добровольців. Крім того союзники зажадали від української сторони «негайного подання» списку майбутнього уряду та звільнення французьких дипломатів та військових, заарештованих свого часу німцями¹⁹. «Ім, — написав в зв'язку з цим П. Солуха, — не вдалося продати (ленінське) повстання Антанті. То не їхнє повстання, вони ним не розпоряджались»²⁰.

Обговорили М. Шаповал та генерал Осецький й ідеологічну базу свого руху — «соціалізм». Відповідь царського гвардійського — в недавньому минулому — генерала одному з політичних лідерів українського селянства та радикальному націонал-соціалісту була такою: «... я йду на велику справу во ім'я самостійної та соціалістичної України. Во ім'я іншої України я не пішов би. Хоч я і бувший гвардійський генерал, але передовсім я українець і громадянин».

Підсумком згаданих нарад, а також окремої зустрічі організаторів повстання з полковником Болбочаном, яка відбулася на квартирі В. Винниченка, стала констатація факту: «... наша військова організація склалась з Головного Штабу на чолі з генералом Осецьким, полковником В. Павленком, полковником Тютюником, полковником Хилобоченком і війська: Головна Команда (генерал Осецький), Лівобережний командуючий — полковник Болбочан, Січові стрільці — полковник Коновалець, Чорноморці — полковник Пелешук»²¹.

Одне з чергових засідань організаторів збройної антигетьманської акції, за твердженням М. Шаповала, відбулося «після обіду» 12 листопада в редакції «Нової Ради». Участь у ньому взяли: А. Макаренко, С. Петлюра, інші «тільки що відпущени з тюрми», провідники УХДП Шемет

та М. Міхновський, які, на відміну від решти присутніх, виступали за порозуміння «якесь» з Гетьманом, С. Єфремов, А. Ніковський, К. Мацієвич (від УПСФ), В. Винниченко, В. Садовський (від УСДРП), Ф. Швець (від ЦК Селоспілки) та сам М. Шаповал, який репрезентував УПСР²².

Спеціально наголосимо на надзвичайно важливій обставині, яку, зрештою, не міг обійти і сам автор цитованих споминів. М Шаповал спеціально зазначив, що ці діячі не мали офіційних повноважень від своїх партій: «вони були персонально запрошені Винниченко і мною».

Декілька слів про хід зібрання:

К. Мацієвич у відповідь на промову Винниченка попереджав про «розвиток нечуваного більшовизму», наголошував на тому, що не треба руйнувати «ще слабкі форми державності»;

В. Винниченко у відповідь на це «з нетерпеливості зауважив, що *«ми воліємо лівий народний більшовизм, як правий поміщицький більшовизм! (курсив наш. — Д.Я.)»*.

М. Шаповал доповів присутнім про наявні сили заколотників: Січові Стрільці — 1500; чорноморці — 600 («мають озброєння ще на 5000»); три полки запасної дивізії — відповідно 6000 (10 000); запасний полк — 1000(2000); залізнична охорона — чисельність невідома, «але по мобілізації можна мати ще 60 полків».

Загалом, звітував М. Шаповал, організатори повстання впевнено розраховували на 11 600 озброєних вояків. Вони також вважали за можливе зібрати під свої знамена «в перший — другий день мобілізації ще 13 500» вояків. «Загалом рахуємо, — стверджував промовець, — на 25 000 озброєного регулярного війська; не рахуючи до цього партизанських сил, які й тепер б'ються на Україні і що-хвилини прилучаться до нас».

«Ми рахуємо на революційність населення», — твердив присутнім Микита Юхимович. — Цей фактор «взагалі є передумовою всякої революції і творить її». Закінчив він свій виступ заявою про те, що, мовляв, у перспективі ближчих днів керівники повстання розраховують на 50–60 тис. озброєних людей.

С. Єфремов підтримав виступ К. Мацієвича: «повстання не треба робити, щоб не руйнувати апарату державного і не викликати більшовизму, яким тепер живуть», — сказав він.

А. Ніковський, за М. Шаповалом, «був разом за і проти повстання». Він говорив, що «повстання може мати успіх, але вони (тобто члени УПСФ. —

Д.Я.) не бачуть в ньому виходу для української справи з теперішнього становища, не визнають його як методу боротьби».

В. Садовський висловився «проти повстання, аргументував тими самими міркуваннями — але квазі-марксистською фразеологією».

Останній виступаючий, Ф. Швець, сказав «кілька слів про потребу повстання».

Очевидно, що склад учасників зумовив і атмосферу засідання, і його результати: «На засіданні говорилось, кричалося, ніхто не знав, як реагувати». Засідання Г(оловної) Р(ади) УНС, — писав М. Шаповал, — «нічого не дало нікому». Після засідання Петлюра підійшов до Винниченка і сказав йому: «иншої дороги нема, як повстання». Винниченко відповів: «Все готове! Хотите з нами?» Відповідь не забарилася чекати на себе: «Петлюра погодився».

На тому «таємне» засідання УНС скінчилося²³. «Далі ми пішли вдвох з Винниченком, обмірковуючи «першу поразку» в нашому великому ділі. Ми були через те дуже бадьорі і рішили тут же взяти всю справу виключно на себе самих...»²⁴.

Увечері того ж дня, 12 листопада, о 20-й годині відбулася зустріч В. Винниченка з німецькими представниками. Генерал Гренер та фон Тіль опередили голову УНС про неприпустимість виступів проти Гетьмана та його режиму.

Заколотники призначили «засідання повної Президії Національного Союзу» на день 13 листопада²⁵, бо, як вважав М. Шаповал, «можуть нас злапати на місцях всіх»²⁶. На ньому «було доложено про підготовку повстання». Згідно з М. Шаповалом, за підтримку плану збройного виступу висловилися центральна течія УПСР, Селянська Спілка²⁷, УСДРП, УПСС. УПСФ, у свою чергу, заявила, що вона «принципово проти, але не буде перешкоджати і перечити». Наслідком засідання, мабуть, під впливом розмови Винниченка з представниками німецької адміністрації, стала постанова: «попередити всіх членів Національного Союзу аби по можливості виїхали з Києва, бо в мент нашого виступу на них впадуть репресії»²⁸.

О 20-й годині 13 листопада в приміщені Міністерства шляхів сполучення, в кабінеті Стокози — урядовця з особливих доручень при міністрі Бутенкові, відбулося вже «конспіративне» засідання Президії УНС «разом з військовими». За М. Шаповалом, крім нього та господаря

кабінету були присутні також В. Винниченко, Янко, О. Макаренко, П. Андрієвський, А. Макаренко, Дідушок, М. Кушнір, генерал Осецький, полковник Є. Коновалець «та кілька стрільців»²⁹.

Присутні представники УПСР та Селоспіки висловилися за створення революційного уряду у формі Директорії (зауваження М.Ш.: «Про це у нас було постановлено раніш (курсив наш.— Д.Я.)»). Представник Селянської Спілки Янко запропонував обрати до складу Директорії «погоджені раніш» кандидатури Винниченка, Петлюри та Шаповала. А. Макаренко, у повній відповідності з досягнутими «раніш» закулісними угодами, підтримав цю пропозицію і запропонував прийняти її без обговорення.

У цей самий момент М. Шаповал несподівано для всіх присутніх виступив проти своєї кандидатури. Його мотиви: «у мене не вистачить на це просто сили, волі, нервів»; «я зморився, треба людей сильніших, здорових» справили приголомшливе враження на присутніх.

«Я пішов, — читаємо далі у споминах, — і заявив Янкові на вухо: ви не маєте права настоювати на моїй кандидатурі, бо моя присутність в Директорії дасть їй марку більшовицької». Замість себе до складу Директорії М. Шаповал запропонував Янка, але той відмовився майже в тих самих висловах.

«Всі сиділи в здивуванні», — читаємо у М. Шаповала.

Тоді він узяв слово і запропонував до складу революційного уряду В. Винниченка, С. Петлюру та Ф. Швеця з наданням їм права кооптувати до складу Директорії по одному представнику від залізничників та УПСС. Сам же М. Шаповал і запропонував кандидатури А. Макаренка та П. Андрієвського³⁰.

«Бідний Швець! — з іронією писав Микита Юхимович. — Він попав ні з того, ні з сього в Директорію, як курка в борщ. Не знав ні підготовки, ні механізму всього «заговору», ні провідних його ідей»³¹.

«Чому я, власне, запропонував такий склад?» — запитував себе згодом ініціатор згаданої акції. І пояснював свої міркування та дії так: «Коли мали випустити з тюрми Петлюру і інших, чого ми добивалися в усіх переговорах з гетьманом і німцями, то ми взагалі не знали, що маємо робити з ним, Петлюрою. Для Винниченка тепер, а для мене завжди Петлюра був чужий чоловік. Я його просто не знав ніколи, хоч і був шапочно знайомий. Одначе, побачивши методи його роботи в Генеральному Комітеті і в Уряді Центральної Ради, я визнаю його за

людину не високих здібностей. В Центральній Раді я рішучо виступав проти його методів восени і перед III Всеукраїнським Військовим З'їздом гостро критикував його за бездарність в військово-адміністративній справі. Можливо тому, що я сам, — писав Микита Шаповал, — jako кадровий офіцер (штабс-капітан), розумів способи військового керівництва инакше, ніж треба, але звичайне не розуміння людей вражає дуже. Петлюра окружав себе нездібними дітваками, які захоплювались його деклямаціями, але не розуміли діла, прислухував до їх славословія і панував, не виносячи критики, виідаючи здібніших і самостійно думаючих. Військова його організація — це кустарна праця з військового погляду і «хитра компанія» — з приватно індивідуального. На III Військовім з'їзді фракція УПСР, майже 1300 душ одногосно (на передз'їздовій нараді) постановила мене вибрати головою З'їзду. Агенти Петлюри працювали енергично, щоб мене компромітувати. Мені було донесено, що головна точка агітації — «авантюрист, який хоче захопити владу», — обурювався М. Шаповал. І продовжував: «Я навперекір бажанню фракції УПСР рішуче зрікся бути головою (УГВК. — Д.Я.). Коли в роботі З'їзду вияснилося, що робота Генерального Комітету підлягала жорсткій критиці, тоді УПСР фракція рішила знов призначити мене головою генерального Комітету, але я знов категорично зрікся. Критикував я Петлюру не через те, що хотів зайняти його місце, а тому, що Петлюра нікуди не годиться. З військового боку, одначе люде, що працюють з низьких мотивів, ніколи не зрозуміють кращих мотивів иншої людини. «Шаповал хоче влади, йде до неї, здобуває популярність між військовими» і т.п. злісні наклепи розповсюджувала агентура Петлюри», — бідкався Микита Юхимович. За цими наклепами йшли люди і УСДРП. «Ми взагалі тоді були між собою незнайомі, ніхто ні кого не знав, а вірили хіба тільки реклямованим раніш особам, — пояснював він. — Я належав до відомих в українстві, але дуже не популярних людей з «Хатянської опозиції» проти українофільства. На цьому базувалась і тепер агітація ес-ефів проти мене. Отже в кругах Центральної Ради, як не ес-еф, не ес-дек, а між ес-ерами взагалі мало хто кого знав, то я не мав своїх клеветів та клакерів, і ніколи не хочу мати. Легко очевидно вести агітацію проти людини, коли не знати її цілком, але разом з тим підсунути їй такі гріхи, які здаються найбільш тяжкими: «захват влади». Агітували проти захвату влади не знаючи, чи справді її хтось хоче захопити; це значить виявляти

свою якість, а не чужу: хто кричить проти захвату влади, очевидно той боїться згубити її! Така дурна агітація велась проти мене не тому, що я хотів захопити її, а тому, що хтось боявся її згубити! Боявся? Так, а тому кожного, хто критикував його роботу, Петлюра і його компанія вважала за конкурента. Влада во ім'я влади! критикувати не сміє ніхто, а хто критикує, значить хоче захопити владу — так мудрує властолюбіє. Щоб забезпечити собі право громадянина, а не вівці з отари, я мусів відмовлюватися від всяких показних становищ», — читаємо у споминах.

«Як неприємно дорослій людині бути запідозреній у дитинячих слабостях до кукол, так неприємно мені бути запідозреному в славолюбстві і бажанні «влади». Я переріс інстинкт влади політично, бо за найвище в світі вважаю владу моральну. Такої влади я мав по горло при організації повстання, коли люде без нічого ризикували своїм життям по одному моєму заклику. *Винниченко і я мали дійсну владу до моменту вибору Директорії* (курсив М. Шаповала. — Д.Я.). Це визнавали всі, навіть вороги. Ну, і що-ж мені всяка влада, «портфель?».

«Я ввесь 1918 рік, — продовжував автор цитованих споминів, — ходив з важкою образою в житті, з думкою, що міщанство, міряючи мене своєю міркою не допускає навіть думки, що людина має вищі насолоди в громадській творчості, ніж переживання влади. І хотілось дати доказ, що я не міщанин. Я відмовився від вступу в Директорію, вірючи до останнього моменту в перемогу, успіх нашого діла. Хай собі Швець чи А. Макаренко покуштують влади і Петлюра разом з ними! Можливо, що в їхньому житті нема інших вищих переживань і радостей...

Приймати участь у великому ділі, багато робити, з нічого зробити щось — в цьому є насолода і справедлива гордість самим собою: я пережив це в повній мірі підчас небезпечної роботи по організації повстання. А тепер можна і назад стати, від близької справи не одходячи!

Це була головна причина моєї відмови вступити в члени Директорії. Другою причиною була та, яку я заявив голосно. Третою — та, про яку я нишком сказав Янкові», — такими словами завершив цю частину своїх споминів один з лідерів українських есерів Микита Шаповал.

«Петлюру з Винниченком, — читаємо його пояснення далі, — рішили закликати до Директорії тому, що помимо своїх хиб, які ми тоді розуміли, помимо того я [закреслено] ми найбільш критично поставились до його роботи восени 1917 року і зробили йому одставку — він мав де-що

позитивне в стремлінні до громадської праці і непосидючість, а також хотіли стати вище всяких підозр, що ми з особистої нехиті відсуваємо його, якого міщанські кола вважають популярним «рубакою». Що він сидів у гетьмансько-німецькій тюрмі — це в наших очах піднімало його громадську вартість. Понеже Головним Отаманом війську у нас уже був призначений генерал Осецький, то ми Петлюрі ніякої ролі у війську не призначили, — наголошував М. Шаповал. — Як голова Земського Союзу він міг зайнятись ближче організацією внутрішніх справ і громадського самоуправління. Але як Петлюра став іменно головним отаманом — я цього й досі не знаю. По нашій думці військово командування мусіло належати адміністративному воєнному органу, а не як членові Директорії. Думаю, що Винниченко на це погодився, як з доконаним фактом, щоб не викликувати кризи в Директорії в перші дні її тяжкої і відповідальної праці. Я тепер думаю, що це сталось недобре. Директорія, як верховна влада, по моїй думці не повинна втручатись до справи управління. Вся дальніша історія показала, що Директорія розбилась внутрішньо, морально не об'єдналась, справа управління викликали велику гру пристрасти і розбили ту єдність, яку я вважаю передумовою іменно для такого творення Директорії.

Петлюра не приймав ніякої участі в організації повстання, а був закликаний на готове діло. Деякі громадяне потім дозволяли і дозволяють собі жартувати з почуттям задоволення: Винниченко і Шаповал зорганізували «петлюринське» повстання! Щоб відомо було на потім, я заявляю: ми зорганізували дивовижну в історії України річ — всенародне повстання українського народу, а міщанство, яке ніколи за деревиною не бачить лісу, цього не зрозуміло: не бачило, що встала вся трудова Україна. Петлюра головний отаман, командує військами — цього досить, а не помічають того, хто командує історією українського трудового люду. Ми з Винниченком по своїй волі дали Петлюрі можливість стати народним героєм, а він вибрав для себе — стати польсько-шляхетським попихачем. Призначення нами Петлюри в склад Директорії було нашою помилкою — це треба признати», — з сумом констатував М. Шаповал. Приймаючи до уваги це міркування, не можна заплещувати очі й на досьгодні нез'ясовані обставини діяльності Симона Васильовича. Йдеться про його надзвичайно тісні політичні стосунки із Січовими Стрільцями та особисто Є. Коновальцем. Якщо й припустити, що Петлюру було

включено до складу Директорії випадково, то ця випадковість пояснюється дуже просто — за ним фактично стояли січові стрільці. Недарма на цю обставину звертали увагу й мемуаристи, й дослідники. Деякі з них спеціально підкреслювали, що стрілецьтво «рачує себе себе окремою політичною партією з певним політичним завданням». Наслідок — «Стрілецька Рада, маючи свого представника в Директорії, стала не тільки військовим, а й політичним чинником». Більше того, «у добу Директорії Євген Коновалець мав величезний вплив на головного отамана С. Петлюру і був одною з центральних фігур тієї політичної групи, яку ми називали військовою... — писав П. Солуха. — Його впливи на українську політику погетьманського часу були дуже великі і, можна сказати, переважаючи... Директорія ухвалювала «лише формальні рішення, всі ж актуальні проблеми вирішувались у тісному і вибраному колі наших полководців у залях [готелю] Континенталь». Можна сказати, — підсумував дослідник, — що політика Директорії та її уряду, то була політика Коновальця. Фактично він був диктатором³².

«Швеця, — свідчив далі М. Шаповал, — я запропонував до Директорії просто через те, що не було другого кандидата. Яanko відмовився через свою малу політичну освіту, він рішучо не підходив до цієї ролі. А Швець, хоч я його й не знав з особистого і політичного боку, oprіч того, що він син селянина і член Селянської Спільноти та нашої партії, але він був «професор». Іншого кандидата взагалі не було. Я був доброї думки про його особисті прикмети, як людини освіченої і коректної, товаришської, але й це потім стало під сумнівом».

Ще одного члена Директорії, А. Макаренка, М. Шаповал характеризував так: «він приймав близьку участь в підготовці справи між залізничниками, це в моїх очах було цінним і я був певний, що його вибір буде корисний. Потім мені самому було жаль на безпринципність, запобігливість його перед дрібними людьми во ім'я популярності і т.д. Видно що в житті йому доводилось переживати роль, хоч би фіктивну — «доброго чоловічка», що він занявся цим і (в) Директорії. Політичних здібностей не виявив».

«Не мав ніякого діла в підготовці повстання і Андрієвський, — признався М. Шаповал. — Його ми всі і я в тім числі, знали дуже мало. На засідання перед виборами до мене кілька разів підходив О. Макаренко, голова самостійників-соціалістів і просив прийняти до Директорії також і

їхнього кандидата, називаючи при тім Андрієвського. Я О. Макаренка знав давно, вважав за соціаліста, патріота і порядну людину, то його рекомендація, як провідника партії, мала свою вартість. Оскільки я міг помітити потім, вибір Андрієвського був рішуче не вдалим.

Тут можна згадати приказку про добру господиню: вміла готувати, та не вміла подавати? Зорганізували велике діло, Національний Союз і повстання — і так потім помилитись в складанні Директорії? Це дійсно щось фатальне. Але я, хоч не в оправдання Винниченкові й мені, а в пояснення справи мушу відкрити тодішній наш настрій. Стверджую це принаймні за себе. Чого тут бути перебірливим та вередливим? Геть підозріння, особисті смаки, симпатії та антипатії! Аби справу було зроблено. Не однаково чи Швець, чи Винниченко, чи Андрієвський, чи п'ятий, десятий? Кожний українець — «харош чоловік». Наші успіхи і неуспіхи — все мусимо поділити по товаришському, не про себе-ж дбаємо. Кожний «Директор» буде, як був товаришем, разом діло робитимемо. Це не важно нарешті — хто буде в Директорії — Директорія — тимчасовий повстанський політичний орган: заберемо Київ, скличеться народне представництво, Директорія дасть звіт і піде собі в одставку. Ніхто з чесних українців, обдарований довір'ям не буде зловживати, бо всі українці чесні, милі, гарні люде...», — пояснював сам собі і нащадкам М. Шаповал. І вів далі: «Я й досі дивуюсь тим своїм настроям — сантиментального довір'я до всіх страждущих, а за таких я вважав всіх українців. Чому? Не знаю...

Я так ненавидів весь час міщанство, пошлость, рабство українофілів, так вишукував скрізь і картав, а тут якась дивна добрість і довір'я!

Петлюра, Швець, А. Макаренко і Андрієвський попали в Директорію несподівано навіть для їх самих. До самого моменту виборів ніхто про це навіть і в голови не покладав. Тільки про Петлюру ми на передодні чи що якось поговорили з Винниченком, ночуючи останню ніч разом в нашій добрій схованці у В. Петрушевського. Але така вже судьба їх: «без драки попасть в більшіє забіяки». Андрієвський потім зкомпромітував себе заговорщицтвом проти Директорії, пияцтвом та безлабурним поведінням. Швець і Макаренко дали себе вивезти за кордон, щоб стати «директорами» в готелі. Маленькі, хоч по свему і чесні може люди...

Так було вибрано Директорію...

Де-які людиці через місяць, коли справу було виграно, гадючили про мене, що я «злякався піти в Директорію». Совість моя винесе суд за те, що я не пішов, але напевне не винесла того, коли-б я пішов. Я не хочу бути «кращим», але не маю рації здаватися гіршим, ніж я є... Тепер я можу більш-менш спокійно животіти, не обкиданий з головою багнукою.

Можливо, що будучи з Винниченком і Петлюрою в Директорії, я цим допоміг-би щирій і тісній праці з довір'ям, але хто його зна? З Винниченком працювати можна. Щира, отверта людина. Але, з Петлюрою з його нещирістю і хитруванням!

Вічне його пильнування за своїми позами «героя прапорщика» мені були не смачні завжди. Він настільки актьор, щоб уміти грати роль «героя» — випинає і скрізь грає самого себе, з гримировкою головного отамана.

Коли Директорію було вибрано, ми цивільні почали прощатися, щоб Директорія з військовими людьми розробили план близких, негайних заходів. Винниченко сказав мені: — Глядіть-же Микита Юхимович, помагайте справі й далі — ми будемо працювати, як і працювали разом. — Я підтвердив свою заяву і погодився прийняти, як що мені щось доручать. Рішили завтра виїздити до Білої Церкви. Винниченко обіцяв повідомити про виїзд і про чергову роботу. Я пішов ночувати на Гоголівську, до доброї своєї приятельки — письменниці Галини Ж-би. Там мене уже чекала моя дружина. Я їй сказав двоє слів: «вибрали Директорію. Я вільний»³³.

Надамо слово й іншому провідному учаснику події, першому голові Директорії В. Винниченкові³⁴.

«І отут треба відзначити одну (не приціпіяльну, а так би мовити технічну) помилку організаторів повстання, проти якої особливо настійно застерігав Микита Шаповал: проти допущення до акції Петлюри. М. Шаповал доводив, що через свою хоробливу честолюбність, через згагу «слави» С. Петлюра є здатний стати на послугу всякої реакції, що він здатний навіть до гетьмана підійти й за пост якогось міністра продати йому всіх нас. На доказ цього він нагадував нам усім відомий факт, як С. Петлюра підчас боротьби з російським «Временним Правительством» Центральної Ради, коли ми всі готували свої сили до проголошення автономії, до видання Першого Універсалу, як він чиплявся до М. Грушевського і до мене, щоб Центральна Рада домаглася у Временного Прави-

тельства призначення його С. Петлюри «товаришом міністра» військових справ Росії, товаришом руского міністра Керенського, свідомого запеклого ворога національного визволення України, М. Шаповал нагадував нам, — твердив В. Винниченко, — що самі соціал-демократи відкликали С. Петлюру з уряду за його нездатність, бездіяльність, за його маніякальну любов до парадів та саморежисми. Шаповал доводив, що користи трудно ждати від цієї людини, але шкода може бути дуже велика».

«Ми, — твердив голова Директорії, — визнаючи рацію доказів М. Шаповала, все ж таки вагались, бо деякі військові елементи (надто дрібні отамани на провінції) пропонували закликати й Петлюру. Не хоча нехтувати ні найменшою поміччю справі, було постановлено С. Петлюру все ж таки закликати в останній момент, щоб він не мав часу «побігти до гетьмана»³⁵, а крім того мати його під доглядом колектива, щоб він «не дуже гарцював на білому коні». І це була велика помилка, за яку ми заплатили досить дорого. Застереження М. Шаповала, на жаль, справдилися іще в більшій мірі ніж він думав».

«С. Петлюрі, — читаємо далі, — дійсно, тільки в останній момент, було запропоновано прилучитися до акції, і подано конспіративну адресу та годину останнього засідання Національного Союзу. На цьому засіданні мали бути вироблені основні директиви повстання, обрано Директорію і призначено точну дату загального, одночасного початку руху по всій Україні».

І всі наші організаційні заходи, вся робота, все повстання трохи-трохи не були знищені С. Петлюрою. Він певної відповіді на пропозицію не дав і на засідання Національного Союзу не з'явився. Одні гадали, що він злякався (бо гетьманській владі було вже відомо про засідання і броневики з руськими офіцерами ганяли по всьому Києві, розшукуючи нас). Інші думали, що він уже «побіг до гетьмана». Але Петлюра ні до гетьмана не побіг, ні підставляти себе під розстріл руських офіцерів не схотів, — викривав підступність свого спільника В. Винниченко. — Поки Національний Союз підставляв себе під розстріл і засідав, цей нещасний чоловік тихцем помчав у Білу Церкву до Січових Стрільців, і немов би присланий Національним Союзом, видав від свого імені відозву до українського народу з закликом до повстання. Не маючи директив од Національного Союзу, емісари його по всій Україні ще чекали. Повстання, підняте тільки біля Білої Церкви, могло бути зразу здушеним гетьманським військом, і весь рух було б убито в самому початку.

Та більше: на рух зразу було накладено тавро одної людини. Це виходило не повстання свідомої робітничо-селянської демократії проти соціальної, політичної та національної реакції, монархії й окупантів, а бунт «якогось Петлюри», якогось «отамана» проти «гетьмана», на зразок тих бунтів, яких населення вже багато бачило. Коли б Директорія³⁶ не похопилась видати свій Універсал і не поширити серед населення, повстання ризикувало не вдатися, бо ні селянство, ні тим паче мійське робітництво на заклик «отамана Петлюри» не хапалося збігатися. Тільки як стало відомо серед широких мас, що керують повстанням політичні партії й соціалісти, а не якісь отамани (на зразок батька Махна, та інших), коли по інших кутках України розпочався нашими емісарями рух, тільки тоді біля нашого ядра, полка Січових Стрільців, почався справжній рух революції. (Не зважаючи на це, деяке зафарблення «отаманщиною», «петлюрівщиною» залишилося надовго, та ще й тепер має його в «петлюрівській» літературі), — такими словами завершив свої пояснення В. Винниченко.

Якщо вірити М. Шаповалу, то В. Винниченко не мав підстав нарікати — адже основним лобістом С. Петлюри був він сам. «Підготовляючи повстання і обговорюючи склад провідного органу, ми — (цеб-то Винниченко і я), — стверджував Шаповал, — намітили Петлюру до цього органу, якому дали назву Директорії... Винниченко вдруге провів Петлюру на відповідальну роль»³⁷.

Наведені вище документи, добре відомі М. Стахіву, дозволили йому зробити обґрунтований висновок про те, що «склад Директорії був дуже слабкий». Дослідник також справедливо зупинив увагу і на надзвичайній неприязні амбітного М. Шаповала до М. Грушевського — «найпопулярнішої та найбільш досвідченої в державних справах особи» та його найближчого оточення, наголосив на тому, що «для правної безперивности та легитимности» до складу Директорії необхідно було б включити бодай одного із членів останнього уряду УНР (до речі, проти цього рішуче заперечував М. Шаповал. — Д.Я.), підкреслив очевидно невдалий вибір Андрієвського і Макаренка, висловивши припущення, що якби С. Петлюра був особисто присутній на засіданні, то він, а не Винниченко, був би обраний Головою Директорії³⁸. Але, врешті-решт, справа була не тільки в персонах. Надзвичайно важливим було те, що, по-перше, не існувало жодного документа, який визначав би її внутріш-

ню організацію як органа влади. По-друге, свою керівну роль Директорія здобула без жодного правового акта³⁹, тобто розглядалася і населенням України, і учасниками переможної коаліції I Світової війни як орган самочинний, нелегитимний, створений неправовим шляхом.

М. Стахів подав відомості і про інший склад гуртка заколотників. Посилаючись на спомини того ж таки М. Шаповала, він відзначив, що після зустрічі П. Скоропадського та генерала П. Краснова⁴⁰ «став поширюватися ініціативний гурт евентуального повстання», до якого було «приєднано» полковника В. Павленка, представників Стрільцької Ради Є. Коновальця та А. Мельника, полковника П. Болбочана; політичними справами опікувався консул Білецький, закордонними А. Галіп, а також П. Дідушок як секретар «керівного гурту»⁴¹.

Враховуючи обставини місця і часу, годі було й сподіватися, що інформацію про підготовку повстання вдасться утримати в таємниці. Власне, це добре розуміли його організатори. Сам Микита Шаповал вважав, що чутки про підготовку повстання розповсюджувалися в Києві через В. Садовського і М. Кушніра (останньому про підготовку до антигетьманського виступу розповіли А. Ніковський та С. Єфремов). Члени УПСФ «спромоглися» скликати офіційне засідання Головної Ради УНС. На ньому «Винниченко красномовно і офіційно, як Голова Національного Союзу заявив, що він не знає ні про які подібного роду авантюристичні заходи в Національному Союзі і може одверто і з повною рішучістю спростувати всякі провокаційні чутки. Навпаки, — говорив В. Винниченко, — Національний Союз і т.д. і т.п.»

«Я, — писав М. Шаповал, — вніс відповідну резолюцію», в якій, зокрема, зазначалося: Головна Рада УН Союзу «прохає все громадянство прийняти до уваги лише постанови Українського Національного Союзу, відкидаючи всякі чутки, котрі ширяться з метою знервувати громадянство і внести дезорганізацію, яку використовують на користь української справі» (так у тексті. — Д.Я.).

«О ти, політична мораль...» — такими словами завершив свої спогади про підготовку повстання головний його організатор⁴².

Тимчасом наступило 9 листопада, «яке я завжди вважав останнім днем мого режиму», — записав у мемуарах П. Скоропадський. Того дня український посол в Берліні барон Ф. Штейнгель поінформував голову держави про революційні події в Німеччині та про усунення від влади

імператора Вільгельма II. Українські соціалістичні діячі, зі свого боку, подали Гетьманові декларацію УН Союзу, з'їзд якого вони планували скликати 17 листопада. П. Скоропадський, за його пізнішим визнанням, ясно зрозумів, що справа йде до усунення його від влади⁴³.

Разом з тим, він чітко усвідомлював, що, з огляду на реальну потугу опозиційного йому українського національно-соціалістичного табору, відсутність армії та реальний стан німецького експедиційного корпусу, перед ним відкривалося, власне, лише дві можливості. Перша — «самому стати на чолі українського руху», для чого скликати Конгрес, провівши до його складу своїх прихильників... Я особисто мало вірив в успіх при цьому рішенні,— признавався Гетьман, — оскільки ще вранці отримав повідомлення, що було розкрито весь заколот повстання при арешті начальника частини моєї охорони, полковника Аркаса. З його повідомлення з'ясувалося, що конгрес конгресом, а повстання все одно спалахне...». Інша можливість, яка відкривалася перед П. Скоропадським — закрити Конгрес, спершись при цьому на офіцерські формування, які діяли в Україні, — адже «в одному Києві у нас було до 15 тисяч офіцерів»⁴⁴. На роздуми пішло чотири дорожочинних дні.

Лише 13 листопада уряд, обговоривши питання про форум УН Союзу, «вісьмома голосами проти семи допущення Конгресу в даний час було вирішено негативно. Я погодився з цим рішенням, — пригадував П. Скоропадський, — але оскільки ясно було, що при недопущенні Конгресу негайно ж ліві українські партії вживуть агресивних заходів, мені необхідно було створити більш рішучий кабінет і більш підходящі для цього військові сили, на які я вирішив спертися, на російський офіцерський склад та на свою Сердюцьку дивізію, на котру я за всіх умов розраховував. Для офіцерства російського складу, — міркував він, — я повинен був негайно оголосити федерацію, бо мені вуха прогуділи, що якщо це буде зроблено, то весь офіцерський склад стане горою, заради Росії, за гетьманську Україну». 13 листопада Гетьман відправив у відставку уряд і одночасно оголосив: «твердо стоячи на ґрунті політичного, культурного і економічного розвитку України, віднині ми повинні працювати для майбутньої федерації з Росією»⁴⁵.

Але стабілізувати ситуацію це не допомогло. 15 листопада в отелі «Палац» П. Скоропадський підписав документ такого змісту: «Я, гетьман

всієї України, впродовж семи з половиною місяців всі свої сили клав на те, щоб вивести край із того тяжкого становища, в котрому він був. Бог не дав мені сили виконати цю задачу. Тепер з огляду на нинішні обставини, керуючись виключно благом України я зрікаюся влади. Павло Скоропадський»⁴⁶.

«На мене вплинула кулеметна тріскотнява, що лунала десь удалині, — пригадував він, — і я подумав... мабуть, є чесні люди, які б'ються доти, доки не отримають відомості, що вони звільнені від своїх обов'язків і від присяги, і написав тутже на місці своє зречення від влади. А потім наказав начальникові штабу здати його полковникові Удовиченку. Офіцер повіз ці два папери в штаб Долгорукова. Це приблизно було близько другої дня...»⁴⁷.

Влада перейшла до гетьманського уряду, який, у свою чергу, ухвалив такий документ: «Засудивши вимогу Директорії, Рада Міністрів ухвалила скласти з себе повноваження та передати владу Директорії». Підписи під цим актом поставили голова Ради Міністрів С. Гербель, міністр торгівлі та промисловості С. Меринг, міністр внутрішніх справ І. Кістяківський, міністр фінансів А. Ржепецький, міністр народної освіти В. Науменко, державний контролер С. Петров, міністр праці В. Косинський⁴⁸. Директорія, в свою чергу, оголосила колишнього Гетьмана «поза законом», а майно його «сконфіскованим».

Кидається в очі, що цей військово-політичний орган фактично вийшов за межі поняття «права» як такого, оскільки, по-перше, незаконно перебрав на себе права судової влади. По-друге, Гетьман був оголошений злочинцем поза нехай формальним, але, все ж таки, судовим процесом. Цитуємо: «На засіданні 17 грудня 1918 року, Директорія Української Народної Республіки, розглянувши справу про зраду бывшего гетьмана Павла Скоропадського Українській Народній Республіці та про його злочинство відносно Українського Народу і, приймаючи на увагу, що відносно виновности Скоропадського, як у державній зраді Українській Народній Республіці, так і в злочинствах щодо Українського Народу немає сумніву, постановила: бывшего гетьмана Павла Скоропадського за вищезгадану зраду і злочинства об'явити поза охороною закону, а його майно – рухоме й нерухоме, яке є не території Української Народної Республіки, сконфіскувати. Підписи»⁴⁹.

Пізніше це все подеколи кваліфікується не інакше, як «однією з вищих точок розвитку Української революції, одним із переломних її

рубежів», який крім всього іншого «надзвичайно високо оцінюється в історіографії»⁵⁰, або «прихід до влади в Україні збройним шляхом...був об'єктивно зумовлений революційними суспільно-політичними процесами 1917–1920 років в країні, а також кардинальними змінами у світі після закінчення Першої світової війни»⁵¹. Ба більше: «Повстанням проти «гетьмана», боротьбою проти «гетьманського уряду» було врятовано» не більш не менш як «чистоту української державної ідеї»^{52,52}

Хіба що не найбільш адекватну оцінку тому, що сталося в країні наприкінці 1918 р. дав бойовий генерал, майбутній провідник української армії М. Омелянович-Павленко: «історія слідуючих днів показала, — писав він, — що політики доброї волі були ще у нас рідким явищем. Зусилля їх розбилися об наші смертельні штрихи: заздрість, персональну амбітність, ...зловживання друкованим словом, — гріх може найбільший при низькій політичній освіченості мас, — нерозуміння лідерами того, що давати складні завдання масам, які щойно починають жити політично, рівнозначно навмисному розбиттю сил» тощо. Але головним уславлений восначальник вважав «невиправиме фантазування і будування справ на підставі знаменитого прислів'я: «якось то буде», що мені особисто доводилось чути від найвідповідальніших наших політиків»⁵³.

Як показали подальші події, слів на вітер українськи політики дарма не кидали.

¹ Див. напр.: Шкільник М. Україна в боротьбі за державність. — С. 322.

² Солдатенко В. Еволюція суспільно-політичних поглядів В.К. Винниченка — С. 13, 16.

³ Відкритим залишається питання, звідки про це дізналася дружина майбутнього члена і керівника Директорії.

⁴ Солдатенко В. Українська революція. Історичний нарис. — С. 548.

⁵ Стахів М. Україна в добі Директорії УНР. — Т. 1. — С. 67, 68, 70.

⁶ Прохода В. Уваги до праці д-ра Матвія Стахова. — С. 97.

⁷ Твердження на кшталт «реальною була й небезпека передчасного розтаємнення змови і арешту її керівників»; або «гетьманські шпигуни вже довідалися про заходи з підготовки повстання, і Національний Союз опинився перед загрозою розгрому» тощо (Солдатенко В. Українська революція. Історичний нарис.— С. 549.) перебувають, на нашу думку, поза межами наукового аналізу.

⁸ Проаналізувавши спомини М. Шаповала, М. Стахів дійшов висновку, що ця розмова не могла відбутися раніше 5 годин пополудні 26 жовтня. Див.: Стахів М.

Україна в добі Директорії УНР. — Т. 1. — С. 60–64. Згідно з версією о. І. Нагаєвського, «першим піддав думку зробити повстання проти гетьмана» А. Макаренко. Майбутній член Директорії схилив до цього генерала Осецького, за яким стояв полк полковника Павленка та полк полковника Хилобоченка. Перші наради цієї групи заколотників відбувалися в помешканні А. Макаренка на Прорізній, 19. В них брали участь Винниченко, Осецький, полковник гетьманського генерального штабу Тютюник, полковники Коновалець та Мельник (Нагаєвський І. Історія Української держави в ХХ ст. — С. 158). В. Солдатенко висунув цілком довільну версію про те, що В. Винниченко «довгий час практично один дотримував курсу на підготовку повстання проти антинародного режиму (з ним солідаризувався лише М. Шаповал)». Див.: Солдатенко В. Еволюція суспільно-політичних поглядів В.К. Винниченка в добу української революції // Український історичний журнал. — 1994. — № 6. — С. 24.

⁹ Начерк про Андрія Гавриловича Макаренка див.: Відродження. — 1918. — 19 (6) грудня 1918 р. — № 214.

¹⁰ Шаповал М. Гетьманщина і Директорія. (Спогади). Упорядкував інж. Сава Зеркаль.— New-York Public Library, QGA 73–3803.

¹¹ Так в тексті. — Д.Я.

¹² Шаповал М. Гетьманщина і Директорія. — С.30.

¹³ На думку М. Стахіва, зустріч Винниченка, Шаповала, Макаренка, Осецького й Різниченка та прийняття їх спільного рішення про початок підготовки повстання не могли статися раніше 27 жовтня, «або іншими словами всього за два з половиною тижні перед самою датою повстання». Отже, робить висновок автор,— «не самі здібності організаторів підготовки повстання, але загальна ситуація причинилася головно до того, що ідея повстання в конкретній формі прийнялася зразу у всіх українських національних колах». Див.: Стахів М. Україна в добі Директорії УНР. — Т. 1. — С. 60–64. Натомість інший сучасник твердив, що провід УНС і особисто М. Грушевський були проти повстання. «Шаповал, Винниченко та Осецький, — писав він, — підбурюючи політично незрілих УСС, всіляко підштовхували повстання. Ці «отамани від політики» замість відновлення УНР створили за французьким зразком Директорію із законодавчими правами, підтримуючи при цьому руйнування держaparату створеного за доби УНР». Див.: Прохода В. Уваги до праці д-ра Матвія Стахова... — С. 97.

¹⁴ Стахів М. Україна в добі Директорії УНР. — Т. 1. — С. 32–33.

¹⁵ Селян Уманського повіту Київської губернії. Там само. С.37.

¹⁶ М. Шаповал стверджував, що військові і закордонні справи з Винниченком вони вели спільно, але Винниченко «більш вів зовнішньорепрезентаційну працю», «я наполягав більш на внутрішню, організаційно-військову і громадсько-політичну працю». В кожному разі, писав М. Шаповал, — «за всі плюси і мінуси нашої праці ми несемо обидва повну відповідальність в однаковій мірі». Шаповал М. Гетьманщина і Директорія. — С.47.

- ¹⁷ Там само. С.36.
- ¹⁸ Там само. С.42.
- ¹⁹ Див.: Шкільник М. Україна в боротьбі за державність.— С. 302–304. За свідченням М. Шаповала, організатори повстання доставили до Ясс також «список членів уряду та остаточні умови», але текстів обох документів не навів. Див. також: Солуха П. Договір з Москвою проти Гетьмана Павла Скоропадського. — С. 155, 158, 159.
- ²⁰ Солуха П. Договір з Москвою проти Гетьмана Павла Скоропадського. — С. 160.
- ²¹ Шаповал М. Гетьманщина і Директорія. — С. 37, 38, 40.
- ²² Розкол УПСР, який стався в травні 1918 р. на IV з'їзді партії, з одного боку, продемонстрував наростання більшовицьких методів діяльності серед українських соціалістичних партій. З другого боку, він призвів до утворення двох партій під однією назвою, що справило значний негативний вплив на всі подальші події навколо створення «другої» УНР. Наприклад, якщо УПСР «центральної течії» (М. Грушевський, Н. Григор'їв, І. Лизанівський, Янко та Петренко) обстоювали ідею створення національно-демократичного фронту українських партій, то УПСР «боротьбісти» (П. Любченко, М. Полоз, О. Шумський і К^о) виступали за негайне порозуміння з більшовиками та самостійне проведення повстанської антигетьманської акції. Про перебіг подій на з'їзді див.: Стахів М. Україна в добі Директорії УНР. — Т. 1. — С.119–122. Ми вважаємо за потрібне також спеціально наголосити на специфічних стосунках М. Шаповала із партійними товаришами. Він сам писав, що лише «по деякому часі» поінформував про свою діяльність ЦК УПСР та ЦК Селоспілки, які, за його словами, «постановили односторонньо прийняти справу повстання». Впадає в очі й те, що різні течії в УСДРП зреагували на повідомлення Шаповала про підготовку повстання по-різному: група Еланського в ЦК УСДРП (так зване «болото») висловилися проти; прихильники Винниченка, які творили більшість у ЦК, також виступили проти, бо не хотіли «йти на авантюру». Лише згодом, за словами М. Шаповала, лідери УСДРП «змінити гнів на милість і постановили таки приєднатись до повстання». Заколотники також «зробили кроки, щоби приєднати до повстання» УПСФ. Про результати цих «кроків» Шаповал нічого не каже, однак вони і так відомі (див.: Шаповал М. Гетьманщина і Директорія. — С.47). М. Стахів, у свою чергу, стверджував, що з числа провідників УСДРП ідею повстання підтримував, крім В. Винниченка, лише М. Авдієвський, більшість ЦК, натомість, обстоювала курс на порозуміння з гетьманом (див.: Стахів М. Україна в добі Директорії УНР.— Т. 1.— С. 51).
- ²³ Опис засідання див. також: Стахів М. Україна в добі Директорії УНР. — Т. 1. — С. 52 і далі.
- ²⁴ Шаповал М. Гетьманщина і Директорія. — С.49–50.
- ²⁵ За В. Винниченком, цього дня й було обрано Директорію Критику цієї версії див.: Стахів М. Україна в добі Директорії УНР. — Т. 1. — С. 74–76, 235, прим. 34А.
- ²⁶ Шаповал М. Гетьманщина і Директорія... — С.58.

- ²⁷ Тобто сам М. Шаповал.
- ²⁸ Шаповал М. Гетьманщина і Директорія. — С.59.
- ²⁹ Шаповал М. Гетьманщина і Директорія. — С.59. Список присутніх дозволяє висловити припущення, що С. Петлюри на цих зборах не було.— Д.Я.
- ³⁰ Шаповал М. Гетьманщина і Директорія. — С.60.
- ³¹ Там само. С. 61.
- ³² Солуха П. Договір з Москвою проти Гетьмана Павла Скоропадського. — С. 62, 78–79, 193. Про політичну програму січових стрільців див.: там же. — С. 71.
- ³³ Шаповал М. Гетьманщина і Директорія.— С. 61–66.
- ³⁴ Тут і далі цитується за споминами М. Шаповала (С. 98–99), який, в свою чергу, очевидно, цитує працю В. Винниченка «Перед новим етапом. (Наші позиції).— Торонто, 1938. — С. 26–31.
- ³⁵ Треба зауважити, що влітку 1918 р. С. Петлюра був заарештований на залізничному вокзалі Державною вартою, оскільки нібито «хотів у поїзді російської дипломатичної місії проїхати до Москви з напханими до портфелю документами». У в'язниці він перебував принаймні до 15 листопада, оскільки 14 числа німці прямо заявили Гетьману, що, якщо С. Петлюру буде заарештовано, «вони силою звільнять його з в'язниці» За іншим джерелом, німецька влада дала наказ звільнити Петлюру з тюрми тому, що «переконувалася, що гетьман обманював її всякими урочистими приреченнями збереження української суверенності, а в дійсності робив і робить конкретні кроки для її зліквідування» (див.: Могилянський Н. Трагедія України.— С. 131; Солуха П. Договір з Москвою проти Гетьмана Павла Скоропадського.— С. 43, 117).
- ³⁶ Тобто сам Винниченко.
- ³⁷ Шаповал М. Ляхоманія. Машинопис.— Прага, 1931. — NYPL.— Український архівний фонд імені Микити Шаповала. Дар інж. Сави Зеркаля. — QGA. — 73. — 3949. — С. 2.
- ³⁸ Стахів М. Україна в добі Директорії УНР.— Т. 1. — С. 67–74.
- ³⁹ Копиленко О., Копиленко М. Держава і право України. — С. 115.
- ⁴⁰ «Тим то ця подія, яка стала зразу відомою в усіх політичних колах в Києві, сталася поворотним пунктом у підготовці евентуального повстання українського національного табору» (Стахів М. Україна в добі Директорії УНР.— Т. 1.— С. 49–50).
- ⁴¹ Там само. С. 51. «Технічно в нашій праці допомагав наш секретар з Національного Союзу Петро Дідушок, котрий, загалом беручи, був нашим зв'язковим товаришем в зносинах з січовиками і іншими» (див.: Шаповал М. Гетьманщина і Директорія.— С.47). Відкритим залишається питання, до якої з двох (?) груп заколотників належав генерал О. Греков, одним з можливих мотивів участі якого Д. Дорошенко вважав те, що Гетьман П. Скоропадський двічі відмовився призначити його військовим міністром. Докл. див.: Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє — минуле.— С. 258.
- ⁴² Шаповал М. Гетьманщина і Директорія.— С.50–51.

⁴³ Психологічну атмосферу тих днів Д. Донцов передав двома реченнями: «8-го (листопада) був в палаці у Гетьмана. Це лише його тінь». (цит. за: Ковалів П. Д-р Донцов про Гетьмана Павла Скоропадського // *Визвольний шлях*.— 1966, № 4.— С. 498).

⁴⁴ Скоропадський П. Спогади.— С. 303.

⁴⁵ Там само. 305.

⁴⁶ Відродження.— 1918.— 15 (2) листопада.

⁴⁷ Скоропадський П. Спогади.— С. 324.

⁴⁸ Костів К. Конституційні акти... — С. 136.

⁴⁹ Доленга С. Скоропадщина.— Варшава, 1934.— С. 141.

⁵⁰ Солдатенко В. Українська революція. Історичний нарис.— С. 559.

⁵¹ Яцюк М. Військово-політична діяльність Директорії УНР (1918–1920 рр.). Автореф. дис...канд. іст. Наук.— Харків, 2000.— С. 15.

⁵² Доленга С. Скоропадщина.— Варшава, 1934.— С. 107.

⁵³ Омелянович-Павленко М. На Україні 1917–1918. Спомини.— Прага, 1935.— С. 114–115.

§ 4. Революційні зміни соціальних орієнтирів та політичних підвалин української державности

Немає потреби спеціально зупинятися на тому, що пізніші дослідники насправді дотримувалися діаметрально протилежних поглядів на політико-правові наслідки останніх політичних актів Гетьманату. Наприклад, М. Стахів доводив, що «цими актами гетьман і його уряд визнали повну правність влади Директорії УНР»¹. Сам режим він кваліфікував як «типову одноособову самозвану диктатуру, яка виникла шляхом державного перевороту», який «з погляду конституційного права був вповні безправний. Гетьман... ніколи не старався хоча б «ex post» і хоча б позірно легалізувати свій переворот додатковою згодою українського народу, суверенність якого щодо встановлення тривалого державно-конституційного ладу України він формально визнав у своїх основних державних актах»².

«Під владою Скоропадського український нарід пережив суспільну реакцію і національне поневолення, прикрите назвою «Українська Держава»³, — стверджував інший противник Гетьманату. «Він не вірив, що українська самостійна і незалежна держава зможе на довгий час устоятися з причини браку творчих сил і малої національної свідомості широких народних мас, — читаємо висловлювання на підтримку попередньої точки зору, — і тому не хотів зв'язуватися з українським визвольним рухом. Крім того, Павло Скоропадський нібито «...вважав весь час свого гетьманування, що український нарід — це темна маса, негідна ніяких політичних прав», отож з історичної точки зору його «поява на політичній арені для України була запізнена»⁴.

В літературі можна зустріти і більш помірковані оцінки. Так, К. Костів, який розділив увесь період існування гетьманського режиму «з політично-правного боку» на 2 фази, вважав, що від 30 квітня до 13 листопада «існував тільки новий державний режим у межах наявного устрою УНР», який змінив сутність лише в другій фазі свого існування, тобто в період з 14 листопада до зречення Гетьмана⁵. Активний діяч режиму, Д. Дорошенко, в свою чергу, наголошував на тому, що навіть імена «гетьмана Скоропадського й Василенка вже самі собою свідчать, що ідеться не про «кінець української державности», а щонайбільше — про зміну її форми»⁶.

Виважену позицію, з нашої точки зору, зайняв О. Лупандін. Німецько-австрійська окупація для Української Держави, писав він, крім негативних наслідків, мала і позитивні риси, оскільки окупаційні війська були підпорою встановленого в Україні державного ладу, певною перешкодою здійсненню великодержавницьких планів більшовиків щодо України і в цьому розумінні виконували роль стабілізуючого чинника. «Для РСФРР, її уряду, — пише дослідник, — німецько-австрійська окупація України була стримуючим фактором у проведенні російської політики щодо України, що в рамках здійснення політичної програми більшовиків зумовлював необхідність пошуку нових напрямів і форм її реалізації»⁷. На іншому позитивному наслідку перебування німецької армії в Україні наголосив А. Марголін. «Справедливість вимагає визнати, що протягом всієї німецької окупації України в містах та містечках спостерігався зразковий порядок, життя та майно знаходилися в повній безпеці»⁸.

Немає де правди діти. Чи то стан спокою, чи то інші фактори, а, може, і всі вони разом узяті, зумовили те, що всі політичні суб'єкти в Українській Державі «проспали» такий фундаментальний факт, як капітуляцію німецько-австрійських спільників — Болгарії та Туреччини. «Для кожного політичного обсерватора, — визнавав М. Стахів, — мусило тоді бути ясно, що в цій ситуації війна Німеччини на Заході вже програна. Тимчасом і урядові і опозиційні кола в Україні чекали ще довго, бо майже місяць, заки взагалі подумали про те, що в світі настав рішучий зворот в користь перемоги антантів»⁹.

Фактичний військово-політичний крах імперії Гогенцоллернів, і, отже, неминуча евакуація її військових частин на батьківщину відкрили можливість розпочати новий раунд боротьби за владу над Україною.

Треба визнати справедливість слів Б. Мартоса, який якийсь зауважив, що «якби Директорія не проголосила повстання, то це зробили б боротьбісти або більшовики»¹⁰. Останні, треба віддати їм належне, зробили черговий, надзвичайно ефективний крок. У повній відповідності із філософією та практикою своєї партії загрибати жар чужими руками там і тоді, де і коли це було можливо, ленінські делегати Х. Раковський і Д. Мануїльський під час зустрічі з В. Винниченком 3 листопада на квартирі В. Мазуренка наказали почати повстання 14 листопада¹¹. Це означало неминучий стратегічний програш його організаторів. На цю обставину свого часу звернув увагу П. Солуха, зауваживши, що «з хвилиною проголошення з Білої Церкви повстання проти Гетьмана, Ленінові непотрібні стали ні Винниченко, ні Шаповал, ні Січові Стрільці, ні договір з Мануїльським, ні перемир'я. Прапор повстання, піднятий Директорією, — писав він, — перейшов до рук Леніна. Тепер Москва сама, без Директорії робитиме повстання за українську радянську владу»¹².

На думку В. Барладяну-Бирладника, саме та обставина примусила Гетьмана оприлюднити відому грамоту про федерацію з Росією, що країни Антанти офіційно повідомили гетьманських дипломатів про брак своєї підтримки ідеї самостійного державного існування України. Ба більше. Означену заяву можливо і необхідно трактувати у той спосіб, що Україну Гетьмана П. Скоропадського країни Згоди продовжували трактувати як об'єкт та суб'єкт міжнародного права. Навіть якщо 22 листопада 1918 р. країни Антанти й видали дві декларації з українського питання, які взаємно виключали одна одну — адже перша оголошувала про підтримку гетьманського режиму, а друга підтримувала «відбудову Росії, як єдиної держави, почату російськими патріотами», то вони свідчили вони саме про підтримку інтеграційних зусиль П. Скоропадського, а не про відмову від надання його режимові необхідної політичної, економічної й військової підтримки. Натомість Директорія «в очах Антанти репрезентувала не державу, а бунтарів, ворохобників», і «якраз цього «герої» Директорії не могли зрозуміти»¹³.

Проаналізувавши політичну ситуацію, яка склалася в регіоні Центральної і Східної Європи в останні місяці 1918 р., В. Барладяну-Бирладник справедливо зауважив, що Україна була єдиною з новоутворених на теренах колишньої Російської імперії держав, яка підписала

мирну угоду з Центральними державами. Підписавши Брестську угоду, вона тим самим визнала себе «воюючою і переможеною країною» з усіма наслідками, які з цього випливали. Друга теза, яку сформулював дослідник, зводилася до того, що, виконуючи умови Берестейської угоди, Гетьман П. Скоропадський «рятував Україну від приєднання до Німеччини». Отже, — стверджував автор цитованої розвідки, — «виступ проти Гетьмана був результатом антидержавної змови В. Винниченка та інших провідників Директорії з німецькими окупантами і большевицькою Москвою»¹⁴. Автор іншого дослідження цілком справедливо наголосив на політичних можливостях, які відкривалися проголошенням федерації: це і блокування виступу Директорії та зусиль більшовицької Москви роздмухати «пожежу світової революції» на території України, і розкол табору «російських неділімців», які в цій ситуації не знали б що робити — підтримати Гетьмана та його режим, чи «валити його», і початок переговорного процесу з Антантою, і утримання столиці, і збереження Гетьманом статусу єдиного представника України в очах міжнародної спільноти¹⁵. В. Панейко, чільний діяч ЗУНР, керівник її зовнішньополітичного відомства, згодом керівник делегації «об'єднаної» УНР на Паризькій мировій конференції, висловився ще категоричніше: «Єдиною позитивною концепцією української політики може бути тільки концепція здійснення самостійності української держави в спілці з самостійною державою московською, спілці так побудованій на новітніх засадах національної суверенності, щоб вона могла стати ядром, довкруги якого могли-б угрупуватись всі інші, менші народи і держави Східної Європи й північної Азії — на просторі між Карпатами й східними границями етнографічної Польщі аж до Тихого океану»¹⁶.

Для українських же «націонал-соціалістів» справа була лише за тим, хто встигне першим: залишилося сповістити громадськість про початок повстання. Але й в цьому, здавалося би, простому питанні повної ясності немає¹⁷. Такий прискіпливий дослідник, як М. Стахів, наприклад, в одному місці твердив, що відому відозву, що починалася словами «Громадяни! Останнім зрадницьким актом генерала — гетьмана П. Скоропадського...» і яка в ніч на 16 листопада була розклеєна на київських мурах (див. додаток 1.15), написав особисто Винниченко 15 листопада¹⁸. В іншому місці тієї самої праці М. Стахів не менш впевнено переконував: текст відозви був написаний О. Назаруком в Білій Церкві в

присутності членів Директорії та керівного складу загону Січових Стрільців¹⁹.

Питання про роль і місце командування Січових Стрільців у підготовці повалення гетьманського режиму — так само як і питання про участь у політичному житті Наддніпрянської України в 1917–1929 рр. — досьогодні залишається одним з найбільш «темних» місць української історії початку ХХ ст. Не ставлячи собі за мету зупинитися на цій проблемі скільки-небудь докладно, зауважимо таке.

За переконанням деяких дослідників, Січові Стрільці відігравали найактивнішу роль в українському політичному житті від початку 1918 р. Вони являли собою чи не єдину організовану збройну частину, яка до останніх хвилин підтримувала соціалістичне керівництво Центральної Ради. Політичне кредо організації висловив її легендарний командир Є. Коновалець: «Ми маємо певні межі направо, але не маємо їх наліво. Коли б ми знали, що большевизм опанує цілу Європу, то негайно приєднались би до большевиків. Але ми переконані, що большевизм — явище тимчасове. Зокрема його не буде в Галичині»²⁰.

Після 29 квітня січові стрільці та їх батьки-командири опинилися у глухій, але виразній опозиції до нового режиму, підтримували щільні — але завжди конспіративні — відносини з соціалістичними лідерами антигетьманської опозиції. Історія цих зносин досьогодні оповита густим туманом. Очевидно одне: загін Січових Стрільців, який завжди вважав себе відмінною від інших українських сил політичною одиницею «з певним політичним завданням», пізньої осені 1918 р. значно посилів свої позиції, легалізувавши їх в щойноствореній Директорії. Сучасники абсолютно ясно розуміли, що з перших днів її існування полковник Коновалець «мав величезний вплив на головного отамана С. Петлюру і був одною з центральних фігур тієї політичної групи, яку ми називали військовою...» Його, Коновальця, «впливи на українську політику погетьманського часу були дуже великі і, можна сказати, переважачі...», — писав М. Ковалевський. За його словами, Директорія ухвалювала «лише формальні рішення, всі ж актуальні проблеми вирішувались у тісному і вибраному колі наших полководців у залах [готелю] Континенталь»²¹. Про широко відомі слова першого голови Директорії, сказані на VI конгресі УСДРП: «Воля осадного корпусу для мене найвищий і найсвятіший закон», — годі й говорити.

Отож, диктатором якщо не всієї України, то, принаймні, деякої частини соціалістичної Української Народної Республіки вже за кілька днів став громадянин «двоєдиної» Австро-Угорської імперії, який впродовж попередніх чотирьох років із зброєю в руках обстоював її державні інтереси. Для встановлення такої диктатури фактично вистачило невеликої і не дуже добре вишколеної та озброєної військової формації, а також невеличкого клаптику паперу з надрукованими великими літерами словом «Декларація».

Тон її, на думку А. Марголіна, «був переконливий, а головне — вони були написані простою, зрозумілою для народу мовою і дихали теплотою та відвертістю. Безперечно, у Директорії були найкращі наміри не лише відвернути згубні для повстання та його цілей анархію й погроми, але всіляко забезпечити мирне та дружнє співжиття всіх народів на засадах повної рівності»²².

15 листопада у Білій Церкві від імені Директорії, але без її згоди, було оголошено інший Універсал. Документ цей починався словами «По наказу Директорії Української Республіки, я, як верховний головнокомандуючий, закликаю всіх українських солдат і козаків боротися за державну самостійність України...» і мав підпис «Головний Отаман Петлюра»²³.

Але в будь-якому разі М. Стахів вважав, що «активний збройний, чи пасивний опір українського народу проти... безправно накинутаго режиму був би отже вповні правним актом»²⁴. Необхідність повстання він також обґрунтовував антиселянською політикою Гетьмана та невідворотністю зради режиму з боку «місцевих московських військових організацій» на користь Денікіна²⁵. Натомість о. І. Нагаєвський підкреслював, що «проти-гетьманське повстання спричинило вибух громадянської війни, під час якої дві українські дивізії покинули північну границю і тим прискорили наїзд 75-тисячної більшовицької армії на Україну»²⁶. Як би там не було, очевидним залишається одне: «суворі формулювання» Універсалу С. Петлюри «відкривали шлях беззаконню й сваволі»²⁷.

«За тиждень перед цим»²⁸, — пригадував М. Шаповал, — я одправив полковника Пелешука в Бердичів з інструкціями і наказом підготувитись до мобілізації, яка буде оповіщена приблизно через тиждень. Балбачан виїхав днів за 19 раніше з наказом — ждати гасла. *Коновалець був у Києві* (курсив наш.— Д.Я.). Отже наша організація стояла на варті момента в повній бойовій підготовці»²⁹.

Таким «моментом» була визнана згадана зустріч Гетьмана з генералом П. Красновим, але, передовсім, чутки про листопадову революцію в Німеччині і усунення кайзера від влади. Добре розуміючи, що іншого шансу може не бути, керівники повстання реалізували принципової ваги крок: з представниками німецького командування було укладено «джентльменську» угоду про взаємний нейтралітет. Деморалізовані німецькі полки діставали змогу безперешкодно виїхати на батьківщину, їхні партнери — з'ясувати стосунки з ненависним Гетьманом.

Треба було поспішати — на п'яти наступали більшовики. Оповідючи про перші дні повстання, А. Марголін, який в той час перебував на Київщині, вказував: «Назрівало розкладання, анархія, починались самочинні дії, влада вислизала з рук тих, хто стояв на чолі, хто був натхненниками та керівниками повстання»³⁰. Нічого дивного в цьому не було. Адже «Універсал з Білої Церкви розв'язав руки всім авантюристам, агентурам, політикам, аматорам революції, анархії, охотникам чужого добра. В цьому і полягає природа повстання, де кожний може, не питаючи дозволу, не підлягаючи нікому, брати зброю і йти воювати проти кого хоче і за що хоче; встановлювати свою владу в залежності від своєї сили і спроможности»³¹.

Лише упродовж двох тижнів армія Директорії формально сягнула нібито чи не 130 тис. багнетів та шабель. До неї приєдналися Запорізька дивізія, Чорноморський Кіш, а також прибула з Австро-Угорщини Сірожупанна дивізія, два кадрованих корпуси, розташовані в Одесі й Вінниці; згодом перейшли Сердюцька дивізія та Лубенський кінний сердюцький полк³². І все це при тому, що сам Винниченко «цілком припускав і навіть майже певен був, що нас розіб'ють, розженуть, розтрощать. Діло було зовсім не в тому, — твердив світоч українського відродження, — а в тому, що цим виступом ми реабілітуємо ідею національного українського руху серед нашого народу, де політики Ц. Ради, німці й гетьманщина так запаскудили її, так спровокували й огидили, що маси без ворожости не можуть чути слова «Україна»³³. Для такої обачливості були й інші, цілком прозаїчні причини. Не секрет, що для переведення в життя проголошеної загальної мобілізації Директорія просто не мала необхідного адміністративного апарату. Не було також «достатньої кількості старшин і підстаршин, озброєння та обмундирування... і коли в

перших днях оголошення мобілізації почали напливати маси народу, їх не могла опанувати жодна з частин». «Нечувані репресивні заходи щодо провідних українських військових політичних та громадських діячів» породили державний, правовий колапс, покликали до життя «небувалий рівень жорстокості» — під час цієї першої, з нашого погляду зору, україно-української війни «ніхто нікого» в полон не брав³⁴.

Вчитуючись сьогодні в рядки, написані В. Винниченком, не можна позбутися відчуття, що автор їх жив у якомусь ілюзорному світі, керувався передовсім фантомами, міфами, які сам для себе створив, залишаючи осторонь факти реального життя. Адже за найоптимістичнішими підрахунками всі українські політичні партії на листопад 1918 р. формально налічували в своїх лавах не більше 10 тис. реєстрованих членів, у т.ч. УПСР — до 5 тис., а УСДРП — до 3,5 тисяч. Їх характерними рисами були: низький ступінь організованості, відсутність власне партійного апарату, плинний характер впливу на ті самі маси, про інтереси яких так піклувалися В. Винниченко та його товариші. Всі інші партії «фактично мало були поширені дисциплінованим членством поза інтелегентські гурти»³⁵.

12–14 грудня 1918 р. їх представники разом із членами Директорії зібралися у Вінниці на засідання, яке згодом було гордо йменовано Державною нарадою. Головне питання порядку денного — визначення форми майбутнього державного устрою нової, післягетьманської України. Розглядалися три варіанти. За парламентську республіку та скликання Установчих Збрів висловилися представники більшості УСДРП, УПСФ, УХДП, Української Трудової Партії, Поалей-Ціон, а також Селянської Спілки (тобто М. Шаловал. — Д.Я.), яка невдовзі приєдналася до опонентів цієї пропозиції.

Представники боротьбистів та центральної течії УПСР, а також Селоспілки рішуче висловилися за запровадження в Україні радянської влади на засадах «трудового принципу», тобто за надання рівних прав робітництву, селянству та т.зв. трудовій інтелігенції за позбавлення політичних прав усіх інших громадян України. За третій варіант нового державного устрою — радянську владу у формі диктатури пролетаріату — агітували представники «незалежної» фракції УСДРП та «лівої» УПСР. Голоси членів Директорії розподілилися так: Винниченко, Макаренко, Швець — за «трудову демократію», Петлюра та Андрієвський — за

скликання Установчих Зборів і створення парламентського режиму на основі загального виборчого права. Результатом палких дискусій став документ «Декларація Української Директорії, що зробила Директорія» в якій повідомлялося, що цей керівний революційний орган погоджується передати «свої права та повноваження лиш трудовому народові самостійної Української Народної Республіки». Для цього «трудовому селянству, що перше одгукнулось на поклик Директорії і встало зі зброєю в руках до бою з панством» було запропоновано «з'їхатись в губернії і вибрати своїх делегатів на конгрес трудового народу України». Аналогічні вибори пропонувалося, хоча і з певними застереженнями, здійснити і «міському робітництву» (див. додаток 1.16).

За свідченням В. Винниченка, саме тут, у Вінниці, було створено перший орган виконавчої влади новопосталої УНР — так звану Тимчасову Раду завідуючих державними справами «без виразних конституційних прав та обов'язків»; це був примітивний дорадчий орган Директорії в усіх справах державно-адміністративного життя». Після від'їзду Директорії з Вінниці, замість цієї Ради — аж до призначення уряду В. Чехівського — «адміністративна влада» перейшла до Революційного комітету у складі 14 комісарів. За В. Винниченком, до першого його складу увійшли головним чином чільні діячі «незалежної» течії УСДРП, зокрема М. Авдієнко, В. Висоцький, М. Галаган, Н. Загородній, М. Марченко, А. Пісоцький, В. Чехівський. Проіснував ревком недовго: «з моментом вступу» до української столиці повстанської армії «вся повнота адміністративної та військової влади перейшла до отамана Осадного корпусу Коновальця»³⁶.

Аналізуючи рішення нового українського керівництва в цей період, М. Стахів сформулював парадоксальний і, з нашого погляду, абсолютно необгрунтований висновок про те, що, мовляв, «Директорія, не зважаючи на свою боротьбу проти гетьманського режиму, стояла на ґрунті правової сукцесії Української Держави по цьому режимі та заступала теорію правової держави»³⁷. При цьому сам дослідник особливо наголосив: «вимоги колишніх членів УЦРади із табору УПСР на чолі з головою УЦРади Михайлом Грушевським, щоб відновити діяльність самої УЦРади і привернути в силу всі ухвалені нею закони, не знайшли собі послуху ні серед більшості політичних кіл біля Директорії, ні самої Директорії»³⁸. Інший дослідник, К. Костів, натомість, зауважив, що вже в

першій половині грудня 1918 р. Директорія «змінити свою політичну канву, накреслену в своїй першій повстанській декларації. Вона відкинула концепцію парламентарної всенародної демократії, а прийняла в основу організації державної влади в Україні так званий трудовий принцип»³⁹.

На нашу думку, така еволюція не в останню чергу була обумовлена становим характером попереднього — гетьманського — режиму. Водночас спроба лідерів Директорії, цієї «тимчасової правової (? — Д.Я.) колегіальної диктатури з повнотою найвищої центральної влади»⁴⁰ радикально розширити групу своєї соціальної підтримки за рахунок найширших «трудогих» (читай: селянських. — Д.Я.) верств, на практиці призвела до цілком протилежних наслідків. Верхівку українського фінансово-політичного істеблішменту, організовану, наприклад, в Товариства заводчиків і фабрикантів, яка мала величезний і не оцінений досьогодні вплив на перебіг подій як всередині країни, так і за її межами, було свідомо відкинуто у ворожий Директорії табір.

Адже організатори та лідери Директорії мали на меті не створення демократичного устрою нової української держави, а виключно лише перебрання влади однією з груп національної політичної еліти, яка протягом попередніх 9 місяців або перебувала на других ролях, або була усунута з політичної авансцени. Інакше кажучи, у боротьбі за владу вони застосували більшовицьку тактику: користуючись максимальним знесиленням Батьківщини у боротьбі з внутрішніми і зовнішніми ворогами, захопити владу шляхом заколоту і ціною роздмухування громадянської війни, не зважаючи на ціну, яку треба буде неодмінно заплатити за таку авантюру.

Більшістю голосів учасники першої Державної наради ухвалили т.зв. «трудогий принцип» організації нового режиму: громадські, повітові, губерніяльні ради утворюють вищий центральний орган центральної державної влади — Трудовий Конгрес України. Виборче право надавалося не всім громадянам, а лише тим, «що живуть із власної праці і без нетрудового доходу»⁴¹.

15 грудня Січові Стрільці урочисто увійшли до Києва, «конкретну мету повстання було досягнуто, гетьмана скинуто, Київ взято. Крайні елементи повстанської армії почали розходитися по домівках... За бортом державного корабля залишилися майже всі розумові сили

України. Директорія залишилася на самоті з невеликою купкою людей, здатних до державної роботи з числа «трьох партій, які взяли участь у повстанні»⁴².

15 грудня 1919 р., через рік після цих подій, М. Шаповал записав у «Щоденнику»: «Роковини вступу в Київ. Торік це була неділя. Парад наших військ. Ми були приїхали поїздом з Ворзеля. В хаті холодно, а на вулиці добре. У-вечорі в українській клубі метушня. Здавалось, все буде гаразд і ціла Україна під нашим зарадом, самосвідомість неймовірно велика, одностайність»⁴³.

Автор цих рядків помилився хіба що в одному: Директорія прибула до столиці 19 грудня і відразу потрапила «з корабля на бал»: виконувач обов'язків голови УНСоюзу М. Шаповал влаштував в Українському Клубі урочистий прийом з цієї нагоди. Цей банкет відкрив черговий акт трагічної драми революції, національно-визвольного руху, національної держави. Про людей, їх невід'ємні права, демократичні інститути згадувати у цьому вирі не доводилося. Власне, цього ніхто і не збирався робити. «Невдовзі (після зайняття Києва. — Д.Я.) став визначатися основний тон політики Директорії. Винниченко йшов швидкими нестримними кроками вліво. В цьому його посилено підтримував Чехівський, який з часів виборів до 1-ї Державної Думи зберіг ще свіжість молодої віри перебудови світу на соціалістичних началах, — викладав свої спостереження А. Марголін. — З'явилися відозви Директорії з випадками проти буржуазії, — вів далі український дипломат. — Таким чином Директорія і уряд вирішили різко відмежуватися від буржуазії і будувати державу лише силами соціалістичних партій та пролетаріату. Але це було майже тією ж програмою-максимумом, що і програма більшовиків. Втім, Винниченко до цього і прагнув, але він хотів провести межу між московським більшовизмом і своєю програмою на ґрунті питання про самостійне і незалежне існування України. Крім того, він вірив ще тоді, що Директорії вдасться зберегти всю повноту влади і не допустити тих безчинств і того жаху, в які вже тоді вилився радянський режим.

То було зачароване коло, — підкреслив А. Марголін. — Неможливо було водночас і протиставляти себе більшовизму, і сприймати майже цілком його програму. Треба було зупинитися на одному з двох: або будувати Україну за образом та подобою вже існуючих у Західній Європі та Америці демократичних держав, або оголосити себе прихильником

радянської системи, відмовитися від спілкування з буржуазною Західною Європою і домовитися з Москвою про розподіл сфер влади»⁴⁴.

Перші дні практичної діяльності нового уряду на чолі з В. Чехівським, сформованого 26 грудня (див. додаток 2.36), і в царині зовнішньополітичній, продемонстрували цікавиту безглуздість політики Директорії. Спроба реалізувати курс нейтралітету «означала не що інше, як хитання, при чім Директорія позбавляла себе перспективи підтримки Антанти у випадку війни Советської Росії. Взаємини, які нав'язувала Директорія з Антантою... були половинні і непослідовні»⁴⁵.

26 грудня засадничі принципи нового режиму були оприлюднені в Декларації Директорії, ухваленій ще у Вінниці, та увійшли згодом до тимчасової Конституції «другої» УНР. «Хто підписав цей документ, той — коли він моральна людина, мусить до кінця життя залишатись йому вірним, бо цей документ є зобов'язання перед пролитою кровію поневоленого народу нашого, який пішов боротись за Трудову Республіку на наш поклик. Цей документ і є максима української національної етики»⁴⁶, — в таких словах оцінював значення цього документа М. Шаповал. Сучасні дослідники схильні оцінювати Декларацію більш помірковано: «за змістом вона була сурогатом радянства, свого роду національним більшевизмом»⁴⁷.

На підставі непрямих визнань В. Винниченка, К. Костів, М. Стахів висловили припущення, що автором цього документа був перший голова Директорії, члени якої вносили до тексту хіба що деякі правки. Згадані дослідники характеризували Декларацію як «тимчасову конституцію доби Директорії Української Народньої Республіки», яка проголосила трудовий принцип обмеженої демократії, відкинула концепцію всенародної парламентської демократії, тобто порушила принцип рівності громадянських прав незалежно від релігії, статі, майнового стану тощо⁴⁸. Ніде правди діти: «загальний курс на соціалістичну революцію залишався стрижнем Української революції навіть тоді, коли з тактичних міркувань доводилось уникати чітких характеристик руху»⁴⁹.

М. Стахів вважав, що цей документ встановив «деяку форму Тимчасової Конституції УНР». На його думку, затримка з оприлюдненням цього документа майже на два тижні під впливом «непевних політичних настроїв в Україні» та вісток про розколи «в робітничих партіях на Заході

Європи, зокрема в Німеччині», мала зрештою «фатальні наслідки». Причина — «провідники на місцях і самі політично зацікавлені маси були таким відкладанням дезорієнтовані, отже не знали, якої лінії триматися...»⁵⁰. Дослідник виділив 5 основних принципів цієї, за його словами, «грудневої тимчасової конституції УНР»⁵¹:

- запровадження принципу «трудової демократії», а це практично означало, що право на «участь у правлінні і адміністрації держави мають тільки трудові класи без огляду на свою національність»;

- Директорія є «тимчасовою верховною владою» до скликання Конгресу Трудового Народу; до сфери її компетенції входять представництво України за кордоном, затвердження законів, ухвалених РНМ, помилювання, верховне керівництво збройними силами;

- вищим виконавчим органом, відповідальним перед Директорією, є Рада Народних Міністрів;

- основний напрямок діяльності вищих органів державної влади — «переведення засадничих соціальних реформ, які зміряють до усунення приватного капіталістичного ладу за зразком тодішнього західно-європейського реформаційного соціалістичного руху»;

- місцева адміністрація мала обиратися за принципами трудової демократії, але тимчасово органи самоврядування відновилися на основі загального виборчого права.

Фактично, підсумував свої міркування М. Стахів, Директорія «мала не лише репрезентаційні функції, але вона виконувала також безпосередні функції законодавчі, судові і адміністраційні»⁵².

Сучасні дослідники дотримуються більш виваженої точки зору. Вибір, який стояв перед Директорією, зазначають М. та О. Копиленки, полягав або в утвердженні європейській моделі розвитку, тобто принципу верховенства права, розподілу влад, розвитку парламентаризму тощо, або в утвердженні ідеї диктатури пролетаріату і республіки Рад. Визначили ж компромісний «третій шлях», який тимчасом задовольнив усіх учасників процесу: проголосили створення «вертикалі» трудових Рад на місцях..., а в центрі — Конгресу трудового народу»⁵³.

З цим висновком можна було би погодитися, якби не одна суттєва обставина. Вибір, який нібито постав перед Директорією, був абсолютно умоглядним, лежав, якщо можна так сказати, виключно в теоретичній площині. Адже політико-правові реалії часу і місця подій, конкретні

обставини виникнення самої Директорії, врешті-решт політичне походження та політичні ж уподобання її членів тощо кінець-кінцем запрограмували її лівосоціалістичну орієнтацію, яка, власне, і знайшла своє відображення в декларації 26 грудня.

¹ Стахів М. Україна в добі Директорії УНР. — Т. 1. — С.36.

² Там само. С.14–15.

³ Феденко П. Влада Павла Скоропадського (п'ятдесяті роковини перевороту в Україні). — Лондон; Мюнхен, 1968. — С. 24.

⁴ Шкільник М. Україна в боротьбі за державність ... — С. 184, 185, 333.

⁵ Костів К. Конституційні акти... — С. 121.

⁶ Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє-минуле. — С. 245.

⁷ Лупандін О. Українсько-російські мирні переговори 1918 р.— С. 6,7.

⁸ Марголін А. Украина и политика Антанты.— С. 97.

⁹ Стахів М. Україна в добі Директорії УНР. Т.4.— Директорія і Антанта.— С. 98.

¹⁰ Мартос Б.Чому Центральна Рада і Директорія УНР не змогли вибороти самостійності України? // Визвольний здвиг України.— Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто, 1989.— С. 173.

¹¹ Барладяну-Бирладник В. Повстання проти П. Скоропадського: причини і наслідки // Останній Гетьман.— С. 110.

¹² Солуха П. Договір з Москвою проти Гетьмана Павла Скоропадського.— С. 48. Див. також С. 132–144.

¹³ Там само. С. 150, 301. Тексти згаданих документів нам виявити не вдалося.

¹⁴ Барладяну-Бирладник В. Повстання проти П. Скоропадського: причини і наслідки.— С. 107–108.

¹⁵ Солуха П. Договір з Москвою проти Гетьмана Павла Скоропадського.— С. 95,96, 102.

¹⁶ Панейко В. З'єдинені держави Східної Європи. Галичина й Україна супроти Польщі й Росії.— Відень, 1922.— С. 36.

¹⁷ Сенс антигетьманського постановлення намагалися з'ясувати ще його сучасники. Якщо вірити М. Шаповалу, то 9 листопада 1919 р. з ним зустрічалася група провідників та активістів УПСР на чолі з М. Грушевським. Під час зустрічі колишній голова УЦР нібито прямо сказав Шаповалові:«повстання проти гетьмана — саме темне місце в українській революції. Я, пригадував організатор Директорії,— відповів спокійно... Коли говорив, що повстання мусило ліквідувати те, що створила своєю політикою Центральна Рада — Грушевський спинив «а ви, пане, не були в Центральній Раді?» — кинув мені. Був,— відповів Шаповал,— але політики не робив» (Шаповал М. Ляхоманія.— С. 44).

В літературі можна знайти досьгодні непідтвержені документально відомості про те, що російські кола, незадоволені політикою П. Скоропадського, нібито «заплянували на день 1 листопада 1918 р. державний переворот для повалення гетьмана і українізованого правительства і почалася вже підготовка до повстання», яке не відбулося, мовляв, з тих причин, що «німецьке командування в Києві не погодилось на переворот, а російські військові одиниці були ослабі і трусливі, щоб рішитися на переворот проти волі німецького командування» (Шкільник М. Україна в боротьбі за державність.— С. 294, 319). Додаткової аргументації потребує і твердження М. Шкільника по те, що німці передали повстанцям зброю, якою було озброєно «не менше 200 тисяч людей», тому що «з прихильною неутральністю» ставилися до антигетьманського повстання (Там само. С. 325).

¹⁸ Стахів М. Україна в добі Директорії УНР.— Т. 1.— С. 76.

¹⁹ Там само. С. 236. Думку про авторство О. Назарука поділяв також І. Кедрин (див.: Кедрин І. Рік 1918 в історії української політичної думки // Наукове товариство ім. Т. Шевченка. Бібліотека українознавства.— Нью-Йорк; Париж; Сідней;Торонто, 1986.— Т. 53.— С. 198). На думку В. Солдатенка, обидва документи за змістом майже не відрізнялися (див.: Солдатенко В. Українська революція.— С. 557).

²⁰ Цит. за: Солуха П. Договір з Москвою проти Гетьмана Павла Скоропадського.— С. 81. І. Мазепа наводить ці слова Є. Коновальця, сказані ним під час наради політичного керівництва повстанням з військовим керівництвом січових стрільців у Казятині, в такій редакції: « Дехто обвинувачує нас в контрреволюційності. Це неправда. Ми залашлася такими, якими були. Нам нема чого змінитися. Ми маємо певні межі направо, але не маємо їх наліво. Коли б ми знали, що большевизм опанує цілу Європу, то негайно приєдналися би до большевиків. Але ми переконані, що большевизм — явище тимчасове. ... Тому з большевиками нам не по дорозі» (Мазепа І. Україна в огні й бурі революції. 1917–1921.— Частина І.— С. 109).

²¹ Ковалевський М. При джерелах боротьби.Спомини, враження, рефлексії.— Інсбрук, 1960.— С. 327–329, 339–343.

²² Марголін А. Украина и политика Антанты.— С.87.

²³ Петлюра С. Статті...— Т.2.— С. 351–352. Укладачі збірника подали текст документа за варіантом, наведеним в третьому томі праці П. Христюка «Замітки і матеріали...». Сам Христюк подав уривки документа за виданням «Известия Центрального Исполнительного Комитета».— 1918.— 23 листопада.— Ч. 256 (520). За даними П. Христюка, С. Петлюра оголосив універсал у Білій Церкві, майже одночасно із відозвою Директорії, але без згоди інших членів Директорії.— Там само. С. 351.

²⁴ Стахів М. Україна в добі Директорії УНР.— Т. 1.— С. 16, 76.

²⁵ Там само. С. 59.

²⁶ Нагаєвський І. Історія Української держави.— С. 297.

- ²⁷ Копиленко О., Копиленко М. Держава і право України.— С.112.
- ²⁸ Тобто 7 листопада. — Д.Я.
- ²⁹ Шаповал М. Гетьманщина і Директорія. — С.67.
- ³⁰ Марголин А. Украина и политика Антанты.— С.93. Про деякі цікаві подробиці про повстання поза Києвом див.: Верига В. Визвольні змагання в Україні.— Т. 1.— С. 384–387.
- ³¹ Солуха П. Договір з Москвою проти Гетьмана Павла Скоропадського.— С. 46.
- ³² Удовиченко О.І. Україна у війні за державність.— С. 47.
- ³³ Винниченко В. Відродження нації.— Київ; Відень.— 1920.— Ч. 3.— С. 95.
- ³⁴ Див.: Верига В. Визвольні змагання в Україні.— Т. 1.— С. 383, 389–391.
- ³⁵ Стахів М. Україна в добі Директорії УНР.— Т. 1. — С. 115. Свого часу М. Сосновський справедливо відзначив, що з усіх національних організацій соціал-демократичної партії в дореволюційній Росії українська соціал-демократична партія мала чи не найменше значення. Ленін ніколи не цікавився УСДРП як політичною потугою, передовсім тому, що вона такою не була (див.: Сосновський М. Дмитро Донцов. Політичний портрет. — С. 111).
- ³⁶ Винниченко В. Відродження нації.— Т. 3.— С. 193–194. Див також. Мазепа І. Україна в огні й бурі революції. 1917–1921.— Частина І. С. 97–98.
- ³⁷ Стахів М. Україна в добі Директорії УНР.— Т. 1. — С. 84.
- ³⁸ Там само. С. 84 — 86.
- ³⁹ Костів К. Конституційні акти.— С. 141.
- ⁴⁰ Там само.
- ⁴¹ Стахів М. Україна в добі Директорії УНР.— Т. 1. — С. 109–110.
- ⁴² Марголин А. Украина и политика Антанты.— С.101–102.
- ⁴³ Шаповал М. Ляхоманія.— С. 42.
- ⁴⁴ Марголин А. Украина и политика Антанты.— С.100.
- ⁴⁵ Стахів М. Україна в добі Директорії УНР. Т. 1. Власними силами.— С. 112.
- ⁴⁶ Шаповал М. Ляхоманія.— С. 3.
- ⁴⁷ Верига В. Визвольні змагання в Україні.— Т. 2.— С. 6.
- ⁴⁸ Костів К. Конституційні акти...— С. 152.
- ⁴⁹ Солдатенко В. Українська революція.— С. 641.
- ⁵⁰ Стахів М. Україна в добі Директорії УНР.— Т. 1.— С. 114, 129 та ін.
- ⁵¹ Водночас М. Стахів вказав на деякі принципи суперечності, які містить цей документ (див.: Стахів М. Україна в добі Директорії УНР.— Т. 1.— С. 246, прим. 85, 86, 87 та ін.).
- ⁵² Стахів М. Україна в добі Директорії УНР.— Т. 1.— С.144, 145, 146.
- ⁵³ Копиленко О., Копиленко М. Держава і право України.— С.118–119.

§ 5. Західно-Українська Народня Республіка: боротьба за національне визволення та парламентську демократію (1 листопада 1918 р. — 16 липня 1919 р.).

Політико-правові обставини, які визначали специфіку конституційного процесу творення незалежної української держави на етнічних українських землях, що входили до складу Австро-Угорської імперії, поперше, досить жорстко детермінувалися столітньою специфікою розвитку цих земель у складі монархії Габсбургів. По-друге, визначальний вплив на перебіг подій кінця 1917–1918 рр. справив національний та конфесійний склад населення Галичини.

Нагадаємо, що напередодні подій, про які йтиметься нижче, землі, що увійшли до складу Західно-Української Народної Республіки, нараховували не менш ніж 70 тис. кв. км (тобто дорівнювали двом Бельгіям або Голландіям). Тут проживало принаймні 6 250 тис. чол., тобто стільки ж як у Бельгії чи Греції, або більше, ніж у Швеції, Норвегії, Голландії чи Фінляндії. Національний склад — 71% українців, 14% поляків, близько 13% євреїв, менше 2% німців; релігійний — 62% греко-католиків, 18% католиків латинського обряду, 6% православних, біля 13% іудеїв¹. Іншими словами, національний склад населення та розподіл його за конфесійною ознакою, на відміну від Наддніпрянської України, збігалися: поняття «українець» означало водночас «греко-католик», «поляк» — «римо-католик», «єврей» — «іудей», «німець» — «протестант».

На думку автора даного дослідження, третій фактор, який справив визначальний вплив на формування державності на західноукраїнських

землях — Українська Католицька Церква та її предстоятель Митрополит Андрей Шептицький². Відзначимо, що Ватикан був не стільки стороннім спостерігачем, скільки активно діючим політичним суб'єктом, який мав принципово важливі інтереси в регіоні, більше того, вважав ці інтереси загрожуваними. Офіційна позиція двох ключових відомств Апостольської Столиці — Державного Секретаріату (тобто «міністерства закордонних справ») та Конгрегації для Східних Церков (своєрідного «міністерства» в справах Східних Католицьких Церков) була сформульована так: «Відлучення цієї землі від Польщі і дефінітивна віддача Українській Народній Республіці було б не тільки політичною помилкою, але це дало б передусім смертельний удар католикам, що становлять там велику більшість. Український уряд, не знаючи ніякої міри в лібералізмі зле зрозумілому і поступенно сповняючи свою програму, без сумніву незабаром відхилить всяке поняття релігії в прилюднім життю і соціальному, творячи в той спосіб пригожий терен для масонства і всіх інших розкладових ідей, якщо його урядування не скінчиться поворотом царату і схизматичької реакції. Католицька Церква, — читаємо в документі, — має приготувитись до суворого переслідування в Українській Республіці, яка, хоч формально противна большевизмові, в дійсності йде за його доктринами, або принаймні апробує, дозволяючи конфіскацію приватної власності — в тому випадку Поляків-Католиків — і в такий спосіб викорінюючи католицькі елементи, яких виключними представниками є Поляки»³. Визначена позиція Ватикану справила якщо не ключовий, то, принаймні, визначний вплив на розвиток подій у чотирикутнику Варшава — Львів — Київ — Версаль в період 1918–1920 рр., хоча в різні роки ця роль була різною. Можна висловити припущення, що в 1917 р. провід Української Католицької Церкви якщо прямо не втручався, то, як мінімум, досить близько сприймав позицію Української Парламентарної Репрезентації (далі — УПР) в справі розбудови єдиної незалежної української держави.

19 грудня 1917 р. голова Української Парламентарної Репрезентації Євген Петрушевич озвучив таку позицію у віденському парламенті: Галичина, яка «творить ... в цілості неподільну та непозбутну спадщину української нації, «галицькі землі — інтегральна частина Української Київської Держави IX—XIV ст.», а «галицький нарід і досі має сильне відчуття спільности і єдности з усім українським народом», і тому Східна

Галичина «в цілості» повинна перебувати або в складі Австро-Угорської монархії як окремий коронний край, або приєднатися до Української Народної Республіки. «Це остане, — йшлося в заяві, — відповідає найвищому ідеалові української нації»⁴. В заяві також говорилося, що в 1866 році галицькі землі «проти виразної волі населення» були приєднані Австро-Угорською монархією до «князівства Кракова, Освенціма і Заторії». Документ містив виразний протест проти будь-яких подальших планів поєднати ці землі в будь-який спосіб з Польщею, оскільки «як буде віддана яка небудь частина української землі полякам», то мир на сході Європи «буде загрожений». Є. Петрушевич також заявив, що українці ніколи не зречуться свого права на самовизначення, та висунув домагання створення з українських земель — Галичини, Буковини та інших — окремого коронного краю у складі «двоєдиної» монархії.

Така позиція Є. Петрушевича була якщо не угодовською, то, принаймні, більш ніж обережною. Проблема нібито знайшла своє розв'язання під час Брестських перемовин. За таємним «галицьким» протоколом Австро-Угорщина зобов'язалася до 20 липня 1918 р. підготувати пакет законопроектів, за якими ті її землі, на яких українці утворювали більшість, повинні були утворити окремий коронний край. Голова української делегації О. Севрюк таємницю зберегти не зміг — поляки та угорці, довідавшись про зміст протоколу, вдалися до відповідних блокуючих дій. Уряд Черніна впав; уряд Буріяна, що прийшов йому на зміну, відмовився від зобов'язань по протоколу, мотивуючи це тим, що українська сторона першою порушила його умови, не надавши обумовлену кількість збіжжя⁵.

Тим часом 24 березня 1918 р. УПР за участю депутатів регіонального галицького сейму обговорила на таємній нараді питання «Про організацію національної оборони». 25 березня міжпартійна нарада представників західноукраїнських політичних партій поставила питання руба: «про конституювання українського державного організму в Австрії» та про «організацію національних сил». Через деякий час — у серпні — провідні західноукраїнські політичні діячі зішлись для вирішення проблеми організації необхідних адміністративних та військових інституцій, які були б здатні перебрати владу від австрійського уряду, катастрофічно близьке майбутнє якого вже майже не викликало сумнівів.

Восени 1918 р., напередодні державницького краху Габсбурзької імперії, близько 500 представників українських політичних партій під проводом найстаршого українського парламентарія, віце-президента австрійського парламенту Юліана Романчука ухвалили резолюцію з вимогами якнайшвидшої ратифікації Брестського миру, відокремлення українських земель від польських, забезпечення їх національної автономії та політичного рівноправ'я, передачі до складу Наддніпрянської України Холмщини і Підляшшя⁶.

На думку о. І. Нагаєвського, такі вимоги були реакцією української громади на прагнення віденського уряду забезпечити прихильність поляків у напруженій внутрішньополітичній боротьбі за збереження державної цілісності монархії в обмін на обіцянку прилучення Галичини і Холмщини до майбутньої Польщі, яка мала стати складовою частиною федерації з Австрією. Президія Української Парляментарної Репрезентації під проводом члена Палати Панів Митрополита Андрея виступила з різким протестом проти цього плану. Власне, така заява стала чи не першим публічним виступом першоєрарха УГКЦ у царині державного будівництва⁷.

9 жовтня 1918 р. Українська Парляментарна Репрезентація ухвалила заяву, головною думкою якої було: «наша дорога веде до Києва, а не до Варшави». Віденський уряд, хоча і декларував свою прихильність до відомої програми президента США В. Вілсона, все ж таки унікав прямої відповіді на українські домагання, сподіваючись хіба що на чудо. 10 жовтня (за іншими даними — 12 жовтня) УПР, аби поставити уряд перед доконаним фактом, ухвалила рішення про скликання 18 жовтня широкого представницького зібрання, т. зв. «з'їзду мужів довір'я», на якому планувалося поставити питання про подальшу долю краю. Надзвичайну вагу цьому рішенню надала та обставина, що Митрополит Андрей, був особисто присутній на цій нараді та підписав це рішення⁸.

Увечорі 18 жовтня в Ставропільському будинку члени УПР, гофрат О. Барвінський, депутати двох західноукраїнських сеймів — галицького та буковинського, єпископи Української католицької церкви на чолі з Митрополитом А. Шептицьким, а також члени політичних партій, що діяли в краї — християнсько-суспільної, національно-демократичної радикальної та соціал-демократичної — створили «конституанту укра-

їнських земель Австро-Угорщини» — Українську Національну Раду. Склад УН Ради нараховував 56 осіб, в т.ч. 32 послы від Галичини й Буковини до Державної Ради у Відні, 20 послів до галицького і буковинського сеймів, 4 члени Палати Панів, 2 кооптованих від політичних партій. Очолив Раду Євген Петрушевич⁹, його заступником став д-р Макух, місце третього члена Ради було надано соціал-демократам. Секретарями львівської філії УН Ради були д-р Володимир Бачинський та д-р Осип Назарук, скарбником — д-р Іван Курівець, контролером — д-р Олександр Барвінський. Рішенням згаданого зібрання було утворено три так звані делегатури: Галицьку (керівник К. Левицький, осідок м. Львів), Буковинську (О. Попович, м. Чернівці), Віденську (Є. Петрушевич, м. Відень). Завдання останньої делегатури полягало в тому, щоби «стати не делегацією У.Н. Ради, але таки українським соймом і від перших днів, коли ми тут переняли владу, підняти законодавчу працю», добитися формальної передачі влади від уряду, опікуватися встановленням стосунків з іншими державами та керувати діяльністю Галицької і Буковинської делегатур¹⁰.

Оприлюднена програмна декларація УН Ради містила «основні правові і соціально-економічні засади молодій держави». Серед них проголошувалися політична та економічна рівність всіх громадян, рівність їх перед законом без огляду на національність, мову, конфесійну приналежність, рід, стан або стать. Декларувалося запровадження демократичного ладу на основі загального, рівного, безпосереднього, таємного і пропорціонального виборчого права, а також право представництва нацменшин в уряді¹¹. Документ містив обіцянки проведення «справедливої земельної реформи», проведення виборів до крайового парламенту тощо (див. додаток 1.17).

Деякі драматичні обставини ухвалення Декларації описав очевидець — чільний діяч УСДП Антін Чернецький. Він, зокрема, розповів про ключову роль, яку відіграв в процесі підготовки та ухвалення документа його «однопартієць», лідер наддніпрянських соціал-демократів Володимир Винниченко. За словами А. Чернецького, учасники зустрічі гарячково обговорювали засадничі ідеї декларації, яку наступного дня повинна була ухвалити УН Рада, впродовж всієї ночі. Всупереч позиції соціал-демократів більшість присутніх обстоювала ідею проголошення західноукраїнських земель коронним краєм в складі Австро-Угорщини. «Рішення УН Ради від

18 жовтня було формальне, тимчасом до певної міри легалізоване маніфестом цісаря Карла з 16 жовтня, який перетворював Австрію на федерацію й закликав утворити з послів до державної ради національну раду кожної нації, яка в порозумінні з центральним урядом мала уладити дальші відносини в Австрії»¹²,— пояснив інший безпосередній учасник події, відомий галицький політик, радикал-демократ Іван Макух.

Саме цю ідею наступного дня – 19 жовтня — Є. Петрушевич та представник УНДП С. Баран запропонували учасникам вищезгаданих представницьких зборів всієї Галичини, які зібралися в «Народному домі». Натомість представник УСДР М. Ганкевич запропонував принципово інший варіант — злуку з Наддніпрянською Україною, *але не з режимом П. Скоропадського* (курсив наш.— Д.Я.). «Те, що говорив Микола Ганкевич,— зауважив І. Макух,— на зборах...про негайне проголошення об'єднання, не мало ніякої ясної програми дії, без якої така справа, як державне будівництво, взагалі неможливе»¹³.

Тимчасом «счинився в залі крик і протести,— пригадував А. Чернецький. — Я прискочив до д-ра Петрушевича і скинув його з трибуни. Проти нас була більшість, яка нас просто закричала. Ми демонстративно вийшли зі зборів, а з нами й січові стрільці...». Інсургенти зібрали окремі збори, які на підставі доповіді професора В. Старосольського, вирішили заснувати Комітет злуки західноукраїнських земель з УНР (яка на цей час не існувала в природі.— Д.Я.). «Згодом,— пише мемуарист,— Степан Баран виправдував своє і Петрушевича негативне ставлення до справи негайної злуки українських західних земель з Наддніпрянщиною тим, що в жовтні 1918 року існував ще режим Скоропадського... та сам Винниченко порадив не проголошувати тоді злуки». За А. Чернецьким, В. Винниченко «за декілька днів перед своєю смертю» 1951 р. письмово підтвердив, що саме він «дав галичинам вказівки проголосити злуку з УНР». Фактичне її проголошення відбулося 10 листопада, «а її оформлено і уточнено двобічними умовами й деклараціями» лише 22 січня наступного року¹⁴.

Історичні ухвали конституанти були підтримані ієрархією УГКЦ: Митрополитом Андреем, єпископом Перемишльським Йосафатом (Коциловським), єпископом Станіславівським Григорієм (Хомишиним). 20 жовтня, після урочистої Служби Божої у Катедрі Св. Юра було проголошено створення Української Держави на галицько-буковинських землях¹⁵.

Треба зазначити, що успіху західно-українського керівництва сприяли не лише «загальнонаціональний» консенсус щодо доцільності й необхідності створення демократичної республіки. Другим сприятливим фактором стало закінчення світової війни та виникнення принципово нової геополітичної ситуації, яка була вміло використана політичним проводом ЗУНР. Йдеться, зокрема, про те, що держсекретар США Лансінг сповістив Відень, що президент В. Вілсон визнав самостійність Чехії, Словаччини та Югославії, і тому віднині Австро-Угорщина не може трактуватися як державна цілість. Таке рішення дозволяло вирішувати питання державоутворення на «національних окраїнах» Габсбурзької імперії легальними методами та мирним шляхом, хоча на перешкоді стояла польська політична візія, згідно з якою Західна Україна не могла існувати поза межами самостійної Речі Посполитої. Вже 28 жовтня у Кракові була утворена польська ліквідаційна Комісія, яка висунула претензії на володіння Галичиною. Про ці наміри 1 листопада був поінформований вищий австрійський керівник у Львові генерал Ламезан. Перебрати владу в місті мав князь Вітольд Чарторийський, який був призначений генеральним комісаром Галичини.

Дізнавшись про це, українські діячі увечері 31 жовтня провели термінову нараду УН Ради та Військового Комітету. Цього ж дня Л. Цегельський повернувся з Відня без очікуваного рішення центрального уряду про передачу влади УНРаді. Нарада ухвалила рішення про висилку делегації у складі К. Левицького, Л. Цегельського, С. Голубовича, С. Барана та о. Стефановича до намісника Галичини графа Гуйна. Делегація була прийнята намісником в офіційній резиденції. Оскільки граф Гуйн не мав формального рішення про передачу влади УН Раді з Відня (нібито воно було перехоплено поляками у Кракові), він віддав наказ про запровадження надзвичайного стану на території краю. Українці, очевидно, були готові до такого перебігу подій: майже одночасно з рішенням графа Гуйна керівник Військового комітету УН Ради Д. Вітовський підписав наказ про перебрання влади на місцях власними силами та наказ підрозділам УСС, які дислокувалися в Чернівцях, виступити до Львова.

За деякими даними, згодом на допомогу виступила Директорія УНР, яка передала в розпорядження львів'ян «батарею гавбиць з амуніцією і обслугою, кілька тисяч рушниць і сотні тисяч набоїв; кілька тисяч добрих кожухів, шапок, чобіт, тепле білля, панчохи: кілька вагонів

муки і цукру та 10 млн австрійських крон». За згодою Директорії до Львова виїхав генерал М. Омелянович-Павленко (іменований начальним вождем УГА) і полковник Є. Мишковський (начальник генерального штабу) — обидва «з переконання гетьманці, яких Директорія хотіла позбутися»¹⁶.

Але основним чинником військової «перемоги» у Галичині став австрійський комендант військового округу, який, отримав, нарешті, наказ про демобілізацію всіх інших, крім українських, національних частин. Останні негайно оголосили про свій нейтралітет¹⁷. Кровопролиття пощастило уникнути. 1 листопада пополудні формальний протокол про передачу влади від австрійців до українців було так підписано. Граф Гуйн передав її своєму заступникові В. Дашкевичу, який, у свою чергу, керуючись положеннями цісарського Маніфесту від 16 жовтня, передав її УН Раді.

Першим конституційним законом, схваленим Українською Національною Радою, став Тимчасовий основний закон про державну самостійність українських земель колишньої Австро-угорської монархії (див. додаток 1.19), який визначив форму державного та політичного устрою Західно-Української Народної Республіки, і який К. Костів небезпідставно кваліфікував як «малу конституцію Західно-Української Народної Республіки»¹⁸. Необхідно спеціально наголосити, що конституція ЗУНР ґрунтувалася на принципі рівності прав усіх громадян, проголошеному у Декларації УН Ради, ухваленій 5 листопада (див. додаток 1.18), і який було відкинуто в Декларації Директорії УНР. З нашого погляду, це стало не лише чинником внутрішніх сварок і непорозумінь всередині «об'єднаної УНР», але й одним з найважливіших факторів її нежиттєздатності.

Питання про автора (чи авторів) цієї Конституції, наскільки нам відомо, остаточно не з'ясовано. Наприклад, В. Трімбицький твердив, що п'ять її статей було написано «важливими тоді членами УН Ради та Загальної Української Ради» (заснованої невідомо де і ким. — Д.Я.) (див. додаток 2.37)¹⁹. І. Нагаєвський, у свою чергу, на підставі аналізу документів ЗУНР, які зберігаються в Українському католицькому університеті ім. Папи Климента VIII в Римі, зробив висновок, що автором проекту конституції ЗУНР був ієромонах ЧСВВ, визначний богослов, науковець та громадський діяч, один з найближчих співробітників Митрополита Андрея о. Плятонід Філяс²⁰. В розмові з автором цієї роботи

в Римі у вересні 1996 р. ректор Українського Католицького Університету ім. Св. Климента Папи, Кир Іван (Хома) повідомив, що проект Конституції ЗУНР було написано Митрополитом Андреем, єпископами І. Коциловським, Г. Хомишиним та о. д-ром П. Філясом, які перебували тоді в Перемишлі.

Як встановив І. Усенко, в ці самі дні (орієнтовно між 19 і 31 жовтня) визначний юрист та соціолог, активний діяч народно-демократичної партії, посол до австрійського парламенту з 12-ти річним стажем Станіслав Дністрянський підготував ще один конституційний проект, який з невідомих досьгодні причин підтримки у політичного проводу ЗУНР не знайшов. Перший параграф документа стверджував самостійний державний статус Галичини: «Галицька Держава обіймає усі злучені землі, поселені споконвіку українським народом у межах дотеперішньої австро-угорської монархії» (див. додаток 1.20).

9 листопада було створено вищий орган виконавчої влади ЗУНР — Тимчасовий Державний Секретаріат (згодом — Рада Державних Секретарів Західно-Української Народної Республіки) під головуванням К. Левицького (див. додаток 2.38)²¹. «Перебрання влади Державним секретаріатом було імпровізоване, як імпровізоване було й перебрання влади в краю,— зауважив в зв'язку з цим І. Макух.— Ми не мали, як це зробили чехи, наперед визначених мужів до відповідних ділянок нашого державного життя. Лише великий запал і жертвенність населення спричинилися до того, що перебрання влади нам цілком удалося». Жоден з наших провідних політиків,— вів він далі,— не виїздив на довші політичні студії поза Львів, щоб навчитись, як провадити політику. Ми не мали між нами ні Масариків, ні Бенешів, ні їм подібних політиків»²².

За відсутності останніх, законодавча та контрольна функції залишились у компетенції УН Ради, із складу якої її ж рішенням ще 26 жовтня було обрано Президію з 9 осіб на чолі з Є. Петрушевичем²³. 10 листопада Секретаріат одержав своє перше завдання — «виробити потрібні заходи для з'єднання всіх українських земель в одну державу»²⁴.

Незважаючи на складні внутрішні та зовнішні політичні обставини, УН Рада взяла курс на активну розбудову державних інститутів на західноукраїнських землях. 16 листопада 1918 року було ухвалено конституційний закон ЗУНР «про тимчасову адміністрацію областей Західно-Української Народної Республіки», який запровадив її новий

адміністративний поділ на 49 повітів. На чолі повіту стояв повітовий державний комісар, якого призначав держсекретар внутрішніх справ. Таким чином, владу УН Ради та Держсекретаріату було поширено на територію на схід від р. Сян, загальною площею близько 40 тис. кв. км., на якій проживало близько 4 млн людей²⁵.

4 січня 1919 р. було прийнято ще два принципово важливі конституційні документи. Перший закон — «Про Виділ Української Національної Ради» (див. документ 1.21) — став прикладом «цікавої комбінації колегіального принципу голови держави із принципом одноособового шефа держави»²⁶. Закон передбачав, що Рада виконуватиме «функції, що звичайно входять в обсяг уповноважень президента держави»²⁷. До першого складу Виділу увійшли: д-р Євген Петрушевич (президент), д-р Лев Бачинський, Семен Вітик, д-р Антін Горбачевський, Гриць Дувірняк, д-р Михайло Новаковський, Теофіль Окуневський, Омелян Попович, Андрій Шмігелський, о. д-р Степан Юрик, секретарі: д-р С. Вітвицький, С. Сілецький, О. Устимович²⁸. Другий закон, про внесення змін до Статуту УНРади, покладав поточну роботу Виділу на Президію УН Ради у складі президента Є. Петрушевича, чотирьох його заступників, двох секретарів та заступника секретаря. Одночасно було ухвалено і закон про недоторканність членів УН Ради²⁹. Сформовано було і новий склад Держсекретаріату (див. додаток 2.39).

Воєнно-політичні обставини, в яких довелося працювати керівництву ЗУНР, не дозволяли практично реалізувати чи не найфундаментальніший принцип — провести відкриті демократичні вибори до Союму. Він мав обиратися за пропорційною системою всіма громадянами, які досягли 20-річного віку. З цією метою ЗУНР була розділена на 23 виборчих округи (див. додаток 2.40). Призначені вибори мали бути переведені між 22 та 26 листопада, однак «евакуація правительства та злучений з сим заколот закінчив сесію У.Н. Ради у Львові, однак унеможливив переведення вибору делегатів в назначенім часі». Саме тому УНРада була вимушена ухвалити закон про доповнення свого складу представниками всіх політичних партій, а також делегатами повітів і міст. Кожний з останніх мав надіслати до Ради по 1 представникові; Львів дістав 4 місця, Чернівці і Станіславів — по 2.

У доповненому складі УН Рада зібралася на свою II сесію у Станіславові. Найчисленнішою в її складі виявилася фракція національно-

демократичної (пізніше — трудової) групи під проводом А. Горбачевського. Радикали Л. Бачинського посідали друге місце; на третьому йшли соціал-демократи Семена Вітика; найменшу фракцію мала «хлопсько-радикальна партія» Кирила Трильовського. Цікаво, що делегати УН Ради соціалістичної орієнтації представляли головню Станіславів та нафтовий район Дрогобича — Борислава, радикальні делегати походили головним чином з Покуття, націонал-демократи представляли решту Галичини³⁰.

Наслідком компромісу, досягнутого цими політичними силами, стало переобрання проводу УНРади. Є. Петрушевичу вдалося зберегти за собою місце голови, його заступниками обрали Льва Бачинського, Омеляна Поповича, Семена Вітика та Андрія Шмігелського. Секретарями Ради та начальниками канцелярії стали Осип Устіянович та Степан Сілецький. Було утворено також цілий ряд комісій — закордонних справ, фінансову, шкільну, земельної реформи тощо. На думку деяких дослідників, це свідчило, що УН Рада була побудована за англійським парламентським зразком: крім адміністративних, вона виконувала також адміністративно-виконавчі функції, формуючи уряд, який відповідав перед нею³¹.

Головною справою керівництва ЗУНР в той час було державне об'єднання з Наддніпрянщиною. Вже 1 грудня 1918 р. делегації Директорії та УНРади уклали у Фастові «Передвступний договір» про злуку двох частин України в «одне державне тіло» (див. додаток 1.22). Вперше його зміст було оприлюднено наприкінці грудня на з'їзді селянських спілок Київщини. Голова Директорії В. Винниченко, маючи відповідні повноваження, повідомив, що ЗУНР та УНР заявили про свої наміри: перша — «увійти з усією своєю територією і населенням, як складова частина державної цілості в Українську Народню Республіку»; УНР, зі свого боку, — «прийняти всю територію і населення Західно-Української Народньої Республіки, як складову частину державної цілості в Українську Народню Республіку». Обидва уряди взяли на себе зобов'язання здійснити «державну злуку можливо в найкоротшім часі, щоби... обі держави утворили справді неподільну державну одиницю». При цьому ЗУНР, — пояснював В. Винниченко, — зберігала права «територіальної автономії, котрої межі означить в хвилі реалізації злуки обох республік в одну державну цілість окрема спільна комісія за ратифікацією її рішень компетентними правительственными державними

органами обох Республік. Тоді, — зазначив голова Директорії, — «також установлені будуть умовини злуки обох держав»³².

3 січня 1919 р. конституційний закон про об'єднання ЗУНР та УНР, автором якого був адвокат, лідер Української Радикальної партії, віцепрезидент УН Ради Лев Бачинський³³ був схвалений УН Радою³⁴ (див. додаток 1.23). Державний секретар Д. Вітовський повідомив київське керівництво: «До головного Отамана Українського республіканського війська С. Петлюри. Київ. Із Станіславова. 3/1. Українська Національна Рада Західно-Української Народної Республіки на засіданні дня 3-го січня одногосно ухвалила й торжественно проголосила прилучення своєї території до Української Народної Республіки в одну одноцілну Українську Народню Республіку. Хай злука, — писав Д. Вітовський, — спаяна спільною пролітою кров'ю обох бувших республік, довершить мрію і щастя робочого українського народу»³⁵. 16 січня відповідний офіційний лист до київської Директорії направили Президія УН Ради і Рада Державних секретарів Західно-Української Народної Республіки (див. додаток 1.24).

21 січня 420 делегатів від українців Закарпаття, які зібралися у Хусті, проголосили з'єднання Угорської України із Україною Соборною (див. документ 1.25). Однак і цьому рішенню не судилося бути втіленим в життя. На підставі відповідних статей Версальської та Сен-Жерменської мирної угод, які передбачали передачу цих західноукраїнських земель на засадах автономії тим національним державам, які утворилися на терені Австро-Угорської імперії, чеські та румунські війська окупували територію Закарпаття³⁶. Пригадаємо, що на цих самих підставах, але двома місяцями раніше, така сама доля спіткала українське населення Буковини, яке ще 3 листопада 1918 р. на масовій 10-ти тисячній маніфестації в Чернівцях передали всю повноту влади в краї до рук УН Ради³⁷.

22 січня злуку УНР та ЗУНР було урочисто проголошено на Софійській площі в Києві (див. додаток 1.26). По двох місяцях — 30 березня — відбулася нотифікація об'єднання офіційною делегацією соборної УНР послам усіх держав, акредитованих у Відні.

Оцінюючи значення цієї події, слід, на нашу думку, підкреслити, що злука не означала, що нова УНР стала унітарною або федеративною державою. Це було конфедеративне об'єднання, принаймні до остаточного вирішення питання загальноукраїнськими Установчими зборами.

ЗУНР зберегла свої органи законодавчої та виконавчої влади, сферу та обсяг їх компетенції. Влада київського уряду і надалі обмежувалася землями на схід від Збруча. Певним чином координувалася лише військова діяльність обох частин новопроголошеної держави.

На черговій сесії УНРади, яка тривала 25 березня — 15 квітня, було ухвалено закон про утворення повноцінного легітимного законодавчого органу для ЗУНР — Союму, який мав замінити УНРаду після виборів, призначених на червень. До новообраного парламенту мали увійти 226 осіб, в т. ч. 160 українців (70,8%), 33 поляки (14,6%), 27 євреїв (11,9%), 6 німців (2,7%), — відповідно до національного складу населення Галичини. Вибори до Союму мали відбуватися на засадах загального, рівного, безпосереднього, таємного та пропорційного виборчого права, що надавалось: активне — з 20-річного, пасивне — з 28-річного віку. Національні громади мали 23 національних виборчих округи виключно для громадян даної національності³⁸.

Через 6 днів — 20 квітня — УН Радою було ухвалено черговий конституційний закон — закон про громадянство ЗОУНР, який визнавав всіх громадян ЗОУНР громадянами УНР, всіх громадян УНР — громадянами ЗОУНР. Всі особи, які на день видання цього закону «мають право приналежності в одній з громад Західної Области, — йшлося в законі, — стають тим самим горожанами УНР, хіба що найдалше до дня 20 мая зложать заяву, що почуваяться горожанами іншої держави». § 2 закону спеціально визначав: «Особи, які мають право громадянства на основі законів, виданих Центральною Радою, є одночасно громадянами цілої Української Народної Республіки і громадянські права і обов'язки в Західній Облaсті УНР виконують на рівні з усіма громадянами, коли одна з громад цієї Облaсті прийме їх у свій зв'язок відповідно до обов'язуючих у тій облaсті постанов про надання громадської приналежності»³⁹.

Відзначаючи неабиякі досягнення проводу ЗУНР/ЗОУНР у царині юридичного оформлення новопосталої української держави, не можна оминати увагою того беззаперечного факту, що реалії життя були досить далекі від майже ідилічних юридичних норм, покликаних життя цієї держави регламентувати. Нормою життя ЗУНР стали корупція, домінування локальних питань над загальнодержавними, катастрофічна нестача кадрів, ігнорування розпоряджень Державного Секретаріату,

втручання військових у справи, які належали до компетенції цивільної влади, зловживання революційною та національною риторикою⁴⁰. Традиційні українські хвороби, немов рак, розїдали державне тіло.

Тим часом, 19 березня польська армія почала наступ на Львів. 30 квітня місто впало. 24 травня новий наступ поляків підтримали з території Буковини румунські війська. За цих умов 24 травня Віділ УНРади та Рада Державних Секретарів схвалили закон за № 1526/19 про передачу всієї повноти влади в ЗОУНР державним секретарям О.Бурачинському, М. Мартинцеві, а також, «в разі потреби» А. Артимовичу, М. Казаневичу, В. Паненкові, М. Лозинському. Цим особам надавалося право «заступати правительство Західної Облaсті Української Народньої Республіки, ділати від імені цього правительства і справляти урядові правні акти»⁴¹.

Чи не головне завдання, яке мало вирішити нове керівництво ЗОУНР, формулювалося гранично просто: чи капітулювати перед Польщею і перейти на територію Румунії, чи ж податися на землі, що досі лишилися під владою Директорії. 9 червня у Заліщиках, за умов воєнної поразки та державного розвалу Західної Облaсті, Президія Виділу УН Ради та Держсекретаріат ухвалили рішення — «надати право виконувати всю військову і цивільну владу, яку виконував досі на основі конституції Виділ Української Національної Ради і Державний Секретаріат, уповноваженому Диктаторові Євгену Петрушевичу». «Заломані духовно» держсекретарі,— пояснив І. Макух,— «одного дня вирішили скласти свої повноваження» Є. Петрушевичеві, якому «сподобався такий жест і він дуже радо погодився» на таке призначення. Він перебрав владу 9 червня в Заліщиках «в дуже разюче неформальний спосіб»⁴². Ступінь «неформальности» у викладі І. Мазепи звучить так: Є. Петрушевича було проголошено Диктатором власне не на засіданні Виділу УН Ради, «а лише самим Петрушевичем за президію Виділу і С. Голубовичем, І. Макухом і І. Мироном за раду державних секретарів. Цей факт, що з членів Виділу Національної Ради ніхто не брав участі в проголошенні диктатури Петрушевича, крім його самого, пригадую, викликав серед членів нашого уряду й Директорії велике здивування й навіть обурення». Офіціоз наддніпрянського уряду «Вісті Української Народньої Республіки»,— писав майбутній прем'єр УНР,— взагалі трактували цю подію як «державний переворот в Галичині». За словами І. Мазепи, пан Диктатор

при цьому «казав, що не вірить у справу відновлення державности на Наддніпрянській Україні, тому хоче мати вільну руку перед «великими державами» Антанти для відстоювання державної самостійности Галичини»⁴³.

Негайно після обрання, в критичний для подальшої долі новопроголошеної держави момент, Диктатор не знайшов нічого кращого як... податися до Відня — «офіційно повідомити про утворення Західно-Української Народної Республіки всім державним урядам та ув'язати контакт зі світом, зокрема з антантськими державами». Повернувся на Україну він «лише за два місяці», коли провід ЗУНР вимушено обрав місцем свого осідку Станіславів⁴⁴.

Для втілення в життя покладених на нього функцій Диктатор ЗОУНР утворив інститут уповноважених, які у практичній роботі керувалися виключно його вказівками⁴⁵. До цього складу було призначено С. Голубовича (внутрішні справи), С. Витвицького (закордонні справи), генерала В. Курмановича (оборона держави), І. Мирона (транспортні справи); генерал О. Греков став начальним вождем УГА⁴⁶.

Треба підкреслити, що лідер Директорії УНР С. Петлюра не визнавав диктаторських повноважень Є. Петрушевича, мотивуючи це тим, що, мовляв, Конституція ЗУНР не передбачала такої посади⁴⁷. За деякими даними, 9 червня Є. Петрушевич навіть формально вийшов із складу Директорії і надалі брав участь у засіданнях не як її член, а як Диктатор ЗОУНР. При цьому сама Директорія, якщо вірити В. Яблонському, не визнавала такого статусу Є. Петрушевича з вищезазначених формально-правових міркувань. «Щоправда,— стверджує дослідник,— щодо Є. Петрушевича ніхто спеціального рішення не ухвалював, однак і Директорія, і уряд, і він сам вважали, що його вихід із складу Директорії стався 9 червня»⁴⁸.

4 липня Головний Отаман оголосив про створення спеціального міністерства у справах ЗОУНР⁴⁹, що викликало гнівне обурення галичан. Більшовицький наступ примусив Петлюру дати «задній хід» — піти на формальне примирення з Петрушевичем, запросивши його представників до складу Ради Міністрів УНР. Однак усе це не могло притлумити антагоністичні суперечності між спільниками, які представляли антагоністичні політичні орієнтації. Абсолютно ясно це стало після переходу керівництва ЗУНР на територію Наддніпрянщини. «Наші внутрішні відно-

сини дуже ускладнилися,— писав в зв'язку з цим І. Мазепа.— Зійшлося два уряди, що саме в цей час знаходилися в особливо ненормальних взаємовідносинах і поборювали один одного. Політично і соціально це були протилежності. Галицький уряд був представником правої частини галицького суспільства. Ліва частина цього суспільства, що об'єднувала коло галицьких соціально-демократів та т. зв. Селянсько-Робітничого Союзу, стояла в гострій опозиції до цього уряду. Наддніпрянський уряд навпаки складався із соціалістів, а всі правіші угруповання ставилися до нього опозиційно»⁵⁰. На рівні практичної політики, ситуація мала такий вигляд: керівництво ЗУНР вважало першочерговим завданням активізацію воєнної боротьби з Польщею, не заперечуючи і можливості укладання відповідної угоди з Денікіним. Петлюра ж наполягав на зосередженні всіх зусиль на боротьбі з більшовиками — навіть за рахунок Галичини; можливість досягнення в зв'язку з цим угоди з Денікіним рішуче відкидалася⁵¹. Отже, попервах Є. Петрушевич взяв курс на організацію спільного фронту з румунами проти большевиків. Коли Бухарест відмовився, Диктатор ЗУНР почав обстоювати необхідність спільної боротьби з большевиками проти поляків. «З великими труднощами вдалося уговорити Петрушевича, замість спілки з большевиками, піти разом з нашою армією проти них»,— констатував І. Мазепа. І додав: «Петрушевич вважав нас усіх за політичних фантастів та неуків, а ми були переконані, що він не здатен зрозуміти революційної ситуації в Україні і тому не може знайти правильного шляху в боротьбі за національне визволення»⁵².

16 липня 1919 р. залишки УГА перейшли Збруч і з'єдналися з військами Директорії УНР. ЗУНР припинила своє існування *de-facto*⁵³. Член Директорії УНР та Диктатор ЗОУНР Є. Петрушевич у супроводі найближчого оточення подався на територію Румунії, звідки виїхав до Відня⁵⁴. Тут він «зорганізував новий закордонний центр уже знову Західно-Української Народної Республіки, відкинувши назву «Західна Область Української Народної Республіки»⁵⁵.

Відомі події 30–31 серпня у Києві, коли місто одночасно було зайняте денікінськими та петлюрівськими частинами, між якими негайно розпочалися збройні дії, втеча республіканського війська із столиці України, наступні його поразки протягом вересня, — ці й деякі інші обставини, хоча й покликали до життя ефектну, але абсолютно неефективну спільну

заяву урядів ЗУНР та УНР про необхідність боротьби проти Денікіна, на практиці призвели до укладення перемир'я між Дієвою армією та поляками, з одного боку, та до капітуляції Української Галицької Армії перед російською армією, з другого. В свою чергу С. Петлюра, опинившись перед загрозою окупації тогочасної столиці УНР — м. Кам'янець-Подільського російськими військами, запросив до міста польські загони. Залишки державного апарату та армії (близько 2 тис. вояків) було евакуйовано до Любара.

Через багато років після цих вікопомних подій лише один їх учасник — І. Макух — зробив чесну спробу проаналізувати та систематизувати чинники, що призвели до ганебної поразки. Тут були і «невідповідна політична підготовка нашого політичного проводу до здійснення самостійницького ідалу», і політична неадекватність проводу «панівної тоді» Націонал-демократичної партії, і «величезний брак урядовців у спеціальних ділянках адміністрації, як залізничні шляхи, фінанси і т.п., і «цілковитий брак» професійних офіцерів, дефіцит зброї, військової амуніції, гідних для військової служби чоловіків, і відсутність зовнішніх союзників, і такі відомі чесноти, як хабарництво та корупція, особливо в сфері нафтової промисловості, і багато чого іншого»⁵⁶.

Невідрубаним залишається лише історичний факт: Соборна Українська Народна Республіка фактично припинила своє існування. І, як засвідчили подальші події, назавжди.

¹ Чубатий М. Державний лад на Західній Області Української Народної Республіки.— Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто, 1987.— С. 7. (Наукове товариство ім. Шевченка. Бібліотека українознавства.— Том 58.— Правнична комісія, ч. 3).

² Оскільки ця тема виходить за межі даного дослідження, відсилаємо до основного джерела: Cavalleri O. L'Arcivio di Mons. Ratti Visitatore Apostolico e Nunzio a Varsavia (1918–1921). Inventario. In Appendice le Istruzioni e la Relazione finale a cura di Germano Gualdo.— Citta del Vaticano, 1990.— XLIV, 247 p.

³ Богословія.— Рим, 1993.— Т. 57.— С. 190.

⁴ Цит. за: Нагаєвський І. Історія Української держави ХХ століття.— С. 174.

⁵ Верига В. Визвольні змагання в Україні.— Т. 1.— С. 403 — 404.

⁶ Нагаєвський І. Історія Української держави ХХ століття.— С. 175–176.

⁷ Слід наголосити, що це питання потребує додаткового вивчення.

⁸ Нагаєвський І. Історія Української держави ХХ століття.— С. 176–177.

- ⁹ Нова Рада.— 1918.— 1 листопада (19 жовтня); Костів К. Конституційні акти...— С. 162.
- ¹⁰ Чубатий М. Державний лад...— Ч. 3.— С. 12. Див. також: Макух І. На народній службі. Спогади.— Київ, 2001.— С. 179–235.
- ¹¹ 18 листопада УН Рада ухвалила створити Державні Секретаріати для польських, німецьких та єврейських справ. Див.: Чубатий М. Державний лад...— Ч. 3.— С. 7–8.
- ¹² Макух І. На народній службі.— С. 191.
- ¹³ Там само.— С. 192. Див. також: Жерноклеєв О. Українська соціал-демократія в Галичині. Нарис історії (1899–1918).— Видання друге, доп.— Київ, 2000.— С. 148–149.
- ¹⁴ Чернецький А. Спомини мого життя.— К., 2001.— С. 52–53, 58.
- ¹⁵ Карпенко О. Цит. праця.— С. 19. Див. також: Нагаєвський І. Історія Української держави ХХ століття.— С. 178.
- ¹⁶ Нагаєвський І. Історія Української держави ХХ століття.— С. 206.
- ¹⁷ Там само.— С. 180, 181, 182, 183.
- ¹⁸ Костів К. Конституційні акти...— С. 162. В. Солдатенко, в свою чергу, акцентує увагу на «юридичних і логічних недосконалостях документа». Див.: Солдатенко В.— С. 599.
- ¹⁹ Трімбицький В. Дванадцять українських Конституцій.— С. 58–59.
- ²⁰ Нагаєвський І. Історія Української держави ХХ століття.— С. 395.
- ²¹ «При всім його політичнім досвіді, — писав І. Макух, — він не мав ширших горизонтів, потрібних прем'єрові в такий переломний час нашого народу та цілого світу. Його доброю стороною був все-таки досвід і знання польського політичного життя та невсипуща працьовитість. Скинула його нагло верхівка власної партії, рішивши відкликати з уряду». — Див.: Макух І. На народній службі.— С. 191.
- ²² Макух І. На народній службі.— С. 197, 200. Після призначення К. Левицького головою уряду, його посаду голови УН Ради перебрав д-р Левко Ганкевич. Див.: Чернецький А. Спомини мого життя.— С. 59.
- ²³ Карпенко О. Цит. праця.— С. 20.
- ²⁴ Докл. див.: Чубатий М. Державний лад.— Ч. 3.— С. 20. Лозинський М. Галичина в рр. 1918–1920.— Прага, 1922.— С. 75.
- ²⁵ Костів К. Конституційні акти...— С. 164 — 165; Стахів М. Західня Україна.— Т. 3.— С. 54–55.
- ²⁶ Стахів М. Україна в добі Директорії УНР.— Т. 2.— С. 33.
- ²⁷ Костів К. Конституційні акти...— С. 165.
- ²⁸ Чубатий М. Державний лад.— Ч. 3.— С. 9–10. Нагаєвський І. Історія Української держави ХХ століття.— С. 208.
- ²⁹ Стахів М. Західня Україна.— Т. 4.— С. 70.

- ³⁰ Чубатий М. Державний лад...— С. 12–13.
- ³¹ Костів К. Конституційні акти...— С. 164.
- ³² Відродження.— 1918.— 28 (15) грудня, № 221.
- ³³ Енциклопедія Українознавства.— Т. 1.— С. 102.
- ³⁴ Вісник державних законів і розпорядків ЗОУНР.— 1919.— № 1.
- ³⁵ Нова Рада.— 1919, 5 січня (23 грудня). Див. також: Там само. 1919, 17 (4) січня.
- ³⁶ Докл. див.: Історія дипломатії: В 5-ти т.— М., 1945.— Т. 3.— С. 50–54.
- ³⁷ Нова Рада.— 1918, 28 (15) листопада.
- ³⁸ Див.: Лозинський М. Галичина в рр. 1918 — 1920.— С. 89–91. Див. також: Стахів М. Західня Україна.— Т. 4.— С. 73–74.
- ³⁹ Стахів М. Західня Україна.— Т. 4.— С. 74–75; Чубатий М. Державний лад...— С. 9. На жаль, це положення назавжди залишилось на папері, оскільки не було встановлено порядку «прийняття у зв'язок» того чи іншого громадянина УНР тією чи іншою національною громадою ЗОУНР.
- ⁴⁰ Нагаєвський І. Історія Української держави ХХ століття.— С. 204.
- ⁴¹ Цит. за: Лозинський М. Галичина в рр. 1918–1920.— С. 106. Див. також: Феденко П. Повстання нації // 3 історії української революції (Відбиток зі збірника пам'яті Симона Петлюри).— Прага, 1930.— С. 72–83.
- ⁴² Макух І. На народній службі.— С. 200–201.
- ⁴³ Мазепа І. Україна в огні і бурі революції. 1917–1921. Т. 2. Кам'янецька доба-Зимовий похід.— Прага, 1942.— С. 8, 15–16, 18.
- ⁴⁴ Макух І. На народній службі.— С. 233, 237.
- ⁴⁵ Лозинський М. Галичина в рр. 1918–1920.— С. 107 –108; Див. також: Мазепа І. Україна в огні і бурі революції.— Т. 2. — С. 16.
- ⁴⁶ Нагаєвський І. Історія Української держави ХХ століття.— С. 215.
- ⁴⁷ Назарук О. Рік на Великій Україні.— Відень, 1920.— С. 208–209.
- ⁴⁸ Яблонський В. Від влади п'ятьох до диктатури одного. — С. 41. На жаль, посилання на відповідні документи відсутні, отже цей висновок справляє враження умоглядного.
- ⁴⁹ Вісник.— 1919.— Вип. 28.
- ⁵⁰ Мазепа І. Творена держава (Боротьба 1919 року) // Збірник пам'яті Симона Петлюри (1879–1926).— Прага, 1930.— С. 35.
- ⁵¹ Див. зокрема: Лотоцький О. Симон Петлюра.— Варшава, 1936.— С. 20–50.
- ⁵² Мазепа І. Творена держава.— С. 36.
- ⁵³ Нагаєвський І. Історія Української держави ХХ століття.— С. 219 — 220.
- ⁵⁴ Докл. див.: Денник Начальної Команди Української Галицької Армії.— Нью-Йорк, 1974.— С. 41–42, 47, 53, 56, 59, 64–65, 96, 102–103, 111, 114–115, 117–119 та ін.
- ⁵⁵ Кедрин І. У межах зацікавлення.— Нью-Йорк; Париж— Сідней; Торонто, 1986.— С. 118.— Наукове товариство ім. Т. Шевченка. Бібліотека українознавства. Т. 53.
- ⁵⁶ Докл. див.: Макух І. На народній службі.— С. 198–206, 221, 224 та ін.

ГЛАВА 4.
«СОБОРНА» УНР:
КАТАСТРОФА НАЦІОНАЛЬНОГО СОЦІАЛІЗМУ
(16 листопада 1918 р. — січень 1920 р.).

§ 1. Закладення підвалин катастрофи: політичні та збройні сили українського національного соціалізму (грудень 1918 р.).

Воєнно-політична ситуація, що склалася в Україні на кінець 1918 — початок 1919 рр., була надзвичайно складною. На півночі країни по лінії Клинці — Новгород-Сіверський — Суджа діяли дві більшовицькі армії: 8-а зі штабом у Воронежі, у складі 5 піхотних дивізій загальною кількістю до 75 тис. багнетів, 1400 шабель, 170 гармат, понад 400 кулеметів, 15 літаків, 8 бронепотягів, а також окреме оперативне з'єднання чисельністю до 10 тис. вояків. Червоні завдали удару по трьох головних напрямках: на Харків, на Бахмач — Конотоп, на Овруч — Коростень — Житомир.

У Західній Україні точилися запеклі бої УГА з польськими збройними силами за Львів¹. Поляки провадили організовані військові операції з метою захоплення Східної Галичини, Поділля та Волині. На південному заході по укріпленому ними правому берегу Дністра стояли румунські збройні сили, які окупували Північну Буковину. На півдні України висадився експедиційний корпус Антанти у складі французьких та грецьких дивізій, активно формувалися загони Добровольчої армії. Вони формувалися й у прикордонних з Україною районах Кубані². В запіллі армія Директорії мала значні — до 5–10 тис. — повстанські селянські загони, які час від часу вступали у відкриті бої з нею.

Враховуючи ці обставини, новопосталий український провід був змушений розділити свою Дієву армію на чотири «зовнішні» і один «внутрішній» фронти. Лівобережний — під командуванням полковника Болбочана³, у складі Запорізького корпусу, Корпусу Січових Стрільців,

Сірої дивізії та деяких інших частин кількістю до 30 тис. багнетів, 2 тис. шабель при 50–55 гарматах, мав завданням утримувати фронт довжиною 600 км по лінії Старобільськ — Харків — Конотоп — Чернігів. Правобережний фронт чисельністю до 15 тис. вояків було сформовано по лінії Прип'ять — м. Лучинець — Ковель — Володимир-Волинський — Сокаль. Він також повинен був розв'язати надзвичайно складне завдання: не допустити виходу Червоної Армії за лінію Прип'яті, стримувати польські частини по лінії Ковель — Сокаль, забезпечуючи праве крило УГА. Дністровський фронт під командуванням М. Омеляновича-Павленка у складі УГА загальною чисельністю до 20 тис. багнетів вів бойові дії незалежно від основних сил, але в оперативному контакті з Дієвою армією. Саме на нього було покладено завдання звільнити Галичину від польських військ. По Дністру аж до Тирасполя було розміщено залогу чисельністю до 2 тис. багнетів. Південний фронт під командуванням О. Грекова у складі до одного піхотного і одного кінного полків стояв по Дністру до ст. Роздільна і далі на схід. Він виконував спостережницьку місію: слідкував за діями експедиційного корпусу Антанти, румунських збройних сил та процесом формування Добрармії. Місцеві гарнізони вели боротьбу проти повстанських загонів⁴.

Українська армія налічувала в своїх лавах, за різними даними, від 150 тис.⁵ до 300 тис.⁶ вояків, однак, за висловом генерала Удовиченка, «це була мало збита, наспіх сформована сила, що не мала солідних організаційних форм та досвідченого командного складу»⁷. Її утримання було фізично неможливе, тому на початку січня в лавах було залишено до 50 тис. вояків у складі Запорізького корпусу, Корпусу Січових Стрільців (КСС), «Синьожупанної» дивізії, Чорноморського кошу, двох юнацьких шкіл та «багатьох дрібних частин, для закінчення формування яких треба було ще немало часу», а також 140–150 гармат. Технічних та авіаційних частин в Дієвій армії майже не було, чисельність кінноти не перевищувала 1500 шабель. І це при тому, що лише головний фронт проти Радянської Росії перевищував 1000 км.⁸

Виходячи із згаданих обставин, оперативний відділ генерального штабу Дієвої армії надіслав 30 грудня 1918 р. доповідь Головному Отаманові С. Петлюрі про те, що «справитися з усіми супротивниками Україна не може ні з огляду на кількість війська, що є до її розпорядимості, ні з огляду на характер настроїв його і на недостачу забезпечення,

обмундирування, артилерії та вогнепального припасу»⁹. Автор доповіді, М. Капустянський, зробив такий загальний висновок: «Отже битися власними силами одночасно з усіма цими супротивниками безумовно Україна не може. Думати інакше — це жити мріями, а не дійсністю». Вихід з цієї ситуації полягав у необхідності вирішення альтернативи: «або з більшовиками проти Антанти, або з Антантою проти більшовиків... Іншого виходу немає», — писав М. Капустянський, пропонуючи рішуче відкинути першу можливість¹⁰.

На цьому тлі на 16 січня в Києві в генерал-губернаторському палаці, в якому ще за декілька тижнів перед тим жив Гетьман П. Скоропадський, а тепер оселився голова Директорії В. Винниченко, було скликано другу Державну нараду. Участь у її роботі взяли, крім членів Директорії та Ради Народних Міністрів, лідери УСДРП, УПСР (центральної течії), УПСС, УПСФ, Селянської Спілки, Спілки залізничників, Спілки поштовиків. На нараду були також запрошені представники Стрілецької Ради Корпусу Січових Стрільців¹¹. Атмосферу засідання один із його учасників, І. Мазепа, охарактеризував так: «Планували хаос поглядів і повна безнадійність. Директорія і Уряд не мали ясного погляду на ситуацію»¹². Головне питання, яке мало бути розв'язане на цьому форумі, — вироблення форми державного устрою УНР після підписання передвступного договору про об'єднання із ЗУНР. На думку В. Винниченка, який відкрив засідання вступною промовою, існувало лише три політичні можливості: або провадити попередній курс Директорії, або проголосити встановлення диктатури пролетаріату, або запровадити військову диктатуру. Як пригадував І. Мазепа, представники Січових Стрільців О. Назарук та Ю. Чайковський запропонували зупинитися на останньому варіанті та передати владу від Директорії до «трійки» у складі Є. Коновальця, А. Мельника та С. Петлюри. Тимчасом М. Шаповал та О. Янко висловилися на користь негайного встановлення радянської влади. УСДРП, в свою чергу, виступила як проти військової, так і пролетарської диктатури. Представники УСДРП (М. Порш, І. Мазепа та ін.), УПСР (М. Шаповал та ін.), Селянської Спілки (О. Янко) виступили проти проекту Стрілецької Ради Корпусу Січових Стрільців. «Коли після всіх цих промов представники Січових Стрільців взяли свій внесок назад, нарада нічого іншого не могла придумати, як те, що, мовляв, нехай залишається все так, як було»¹³.

Власне, це засідання гранично ясно зафіксувало фундаментальний політичний висновок: колегіальний орган, який поєднував функції виконавчої та представницької влади, виявив свою абсолютну неефективність, неспроможність ухвалювати рішення з принципових питань державного життя. З цим висновком не могли не погодитися навіть такі адепти революційної Директорії, як М. Стахів. «Така форма організації центральної влади і до того з диктаторськими повноваженнями, — писав дослідник, — хочби навіть на короткий час, була непрактичним помислом... До тої засадничої хиби Директорії УНР, як форми організації найвищої центральної державної влади, долучається ще друга важка хиба — брак усталення її організаційного статуту і розподілу компетенції між окремими її членами з одного боку і пленумом колегії з другого»¹⁴.

Теоретично таку ситуацію можна було розв'язати. М. Стахів справедливо зауважив, що можна було скликати Малу Раду УЦР і передати їй законодавчі і контрольні функції до часу скликання Установчих Українських Зборів. Але, — підкреслив він, — «цього не бажали собі самі творці Директорії і її провідні члени, зокрема Винниченко, який не любив М. Грушевського, як голову УЦР Ради». В цій ситуації, за М. Стахівим, був можливий і другий шлях, а саме: «покликати інший представницький тимчасовий орган у формі Української Національної Ради» — за прикладом ЗУНР. Нарешті, не був виключений і третій варіант: УНСоюз міг кооптувати до свого складу представників тих політичних і громадських організацій, які до проголошення повстання не входили до складу УН Союзу¹⁵.

На нашу думку, останній варіант був навіть теоретично нездійсненним тому, що названі політичні партії та громадські організації не входили до УНСоюзу саме тому, що вбачали в ньому революційний орган і саме тому ж не бажали за власний рахунок надавати йому додаткової політичної ваги в очах як українських громадян, так і зовнішнього світу. Існували хиби і «другого», так би мовити, рівня — рівня організації органів державної влади та управління. Формально «коаліційний» перший кабінет Директорії був сформований всупереч вже усталеній в Україні процедурі, коли прем'єр представляє програму лідерам політичних партій і в порозумінні з ними формує персональний склад уряду; кандидатури членів Ради Народних Міністрів, як і кандидатура полум'яного соціаліста прем'єра В. Чехівського, були визначені В. Винниченком та М. Шаповалом (можливо, за участю й

інших членів Директорії). Давалася взнаки і відсутність чіткого розмежування функцій між власне Директорією та Радою Народних Міністрів. «Дехто формулював цей стан так, — писав у зв'язку з цим М. Стахів, — що властиво були два урядові кабінети: одні з п'яťох членів — Директорія під проводом В. Винниченка, а другий із 19 членів-міністрів — під проводом Чехівського»¹⁶. Впадали в око й інші вади: відсутність порозуміння з принципових політичних питань між членами Директорії, «провід Директорії і кабінет засадничо не шукали повної консолідації з усім українським суспільно-політичним світом (курсив наш. — Д.Я.), а, навпаки, ставилися дуже холодно до так званих «правих партій» і суспільних кіл, які в істоті речі були тільки поміркованими демократами, а не «правими»¹⁷.

К. Костів у зв'язку з цим якось зауважив, що «погляди членів Директорії УНР й передових діячів українських політичних партій на державне будівництво не були твердо устійнені». На думку дослідника, серед названих груп існувало, принаймні, дві течії: прихильників парламентської демократії та прихильників «трудового принципу» (В. Винниченко, М. Шаповал).

Очевидно, що політичні уподобання конкретних членів Директорії в кінцевому підсумку відбивали міфологеми, якими керувалися ті чи інші політичні сили, які стояли за ними. Так, наприклад, УПСР (центральна течія), її центральний орган «Трудова Республіка», що стояли за такими провідниками нового режиму, як Ф. Швець, М. Шаповал, П. Христюк, «проповідували своєрідну «радянську систему», яка мала вміститися в самостійній Українській Державі і без диктатури пролетаріату в більшовицьким смислі»¹⁸. Разом з тим, — підкреслював М. Стахів, — «компактна більшість УПСР (центральної течії) обстоювала або загальну демократію (в парламентарній формі) або існуючу тоді «трудова демократію», сперту на Тимчасовій Конституції з 26 грудня»¹⁹.

Більш строкатою була ситуація всередині УСДРП, провідні члени якої — В. Винниченко, С. Петлюра, В. Чехівський, Д. Антонович, Б. Мартос обіймали ключові посади в Директорії, Раді Народних Міністрів та війську. «Розділ у партії йшов по лінії двох проблем: проблеми повної демократії парламентарного типу з одного боку і «диктатури пролетаріату» чи пак «радянської системи» з другого боку»²⁰. Відповідно до цього УСДРП фактично поділилася на чотири течії: окремі члени партії

пішли на відкрите співробітництво з більшовиками (В. Шахрай, В. Мазлах, Неронович); «радянський» принцип народоправства активно пропагувала та підтримувала ліва течія на чолі з М. Авдієнком, М. Ткаченком, Ю. Мазуренком, А. Пісоцьким; проміжну позицію між цими двома групами займала група В. Винниченка²¹, В. Чехівського та М. Порша; нарешті, група С. Петлюри, активно підтримана катеринославською організацією під проводом І. Мазели, П. Феденка та ін., обстоювала політичну лінію проти капітуляції перед більшовицькою Росією та на створення в Україні парламентської республіки²².

VI з'їзд УСДРП, який відбувся наприкінці січня 1919 р., виразно засвідчив відсутність єдності всередині партії з фундаментальних політичних проблем, передовсім проблем державного устрою. Виступ одного з лідерів партії, прем'єра В. Чехівського, засвідчив наявність принципових розбіжностей в поглядах на принципові питання державного устрою новоповсталі УНР серед її вищого керівництва. Так, голова уряду «висловився за утворення совітської влади на Україні. В гарячій промові він доводив, що є совіти й совіти й що сама по собі совітська система й більшовизм — це зовсім різні речі. ... Чехівський, — пригадував його опонент І. Мазела, — із запалом говорив, що революційні часи нам не треба парламентів на основі загального виборчого права, які, мовляв, бувають на руку буржуазії, а треба совітів в їх «чистому неопоганеному виді, совітів «без терору й насильства»²³. У принциповій резолюції «Про побудову влади», врешті-решт ухваленій після гарячих дискусій під впливом «катеринославської» групи, читаємо: «...Конгрес висловлюється за скликання в найближчому часі органу всенародного представництва: парламенту, обраного на основі загального і т.д. виборчого права. Приймаючи ж на увагу важкий перехідний момент, — йшлося в резолюції з'їзду, — а також зважаючи на негайну потребу для уряду опиратися в своїй діяльності на організовану базу з представників революційної демократії — Конгрес висловлюється за негайне скликання Всеукраїнського Трудового Конгресу з представників робітництва і селянства як тимчасового законодавчого органу. До скликання Трудового Конгресу, — відзначалося в резолюції «Про побудову влади», — вся влада належить Директорії, робота якої повинна бути направлена на закріплення здобутків революції і на негайне переведення реформ в напрямку початкової соціалістичної перебудови»²⁴. Соціал-демокра-

тичний форум висловився також і за необхідність рішучої боротьби з «імперіалістичними зазіханнями» як Антанти, так і більшовицької Росії. Ці та інші принципи настанови було покладено в основу рішень майбутнього Трудового Конгресу²⁵.

При цьому «ні соціалістична Директорія, ні її соціалістичний уряд на чолі з В. М. Чехівським, ні Трудовий Конгрес, ні історик М. Грушевський, ...не вияснювали, що УНР на засадах «трудових рад» ніщо інше, як соціалістична республіка», — писав П. Солуха. І додав: «На горі України та її народів провід українським національним рухом та визвольними змаганнями попав не до рук тверезих політиків, людей державної практики і не тих, що почувають відповідальність за свою працю та її наслідки, а до рук наших горе-республіканців, засліплених ідеєю всесвітньої федерації» через призму якої вони, власне, і розглядали самостійність України²⁶.

Лідер УСДРП, голова Директорії тими днями — як завжди в таких випадках з надзвичайною любов'ю та співчуттям до себе — записав у своєму щоденнику: « 24.01. Я роблю всі заходи щоби вийти з складу правительства. Занадто трудно мені бути подвоєнним, занадто трудно віддавати в жертву найдорожче своє. Топтати його, знущатися з нього з таким виглядом, ніби я тільки цього і хотів. Реальна дійсна політика після Вінниці, — доводив собі В. Винниченко, — була в руках військових, і виразником і оборонцем її був С. Петлюра. Розгром робітничих з'їздів, розгроми профспілок, примусова зміна висісок, потурання реакційним силам та процесії з попами — це тільки ті вчинки, які були однією з причин большевицького наступу на нас. Єврейські погроми також явились результатом цієї політики, проти волі військових, але як неминуче явище. Я мушу приймати весь тягар цих помилок на себе, мушу удавати, що це й з мого погляду необхідне»²⁷.

Ще одна політична партія, УПСФ, була представлена в уряді такими діячами, як, наприклад, П. Холодний, С. Шелухін, згодом К. Мацієвич, О. Шульгин та ін., котрі керувалися настановами останнього з'їзду партії, що відбувся іще в травні 1918 року. Розглядаючи проблему державного устрою та політичного режиму України, з'їзд українських соціалістів-федералістів висловився в підтримку самостійного існування Української Держави. Розглядаючи «федералізм» як протизагугу «імперіалізму», з'їзд УПСФ тим не менш «виключив всяку можливість федеративного зв'язку

з Великоросією», підтримавши разом з тим «єднання з іншими сусідами, які утворюють нині свою державність» як «можливе і бажане для інтересів України»²⁸.

Впливова сила — УПСС, а до неї належали П. Андрієвський, військові керівники О. Греків та О. Осецький, члени уряду І. Липа, М. Білинський, Д. Симонів та ін., в принципі відкидала будь-яку можливість порозуміння з будь-яким режимом у Москві. В цьому сенсі політичні позиції УПСФ і УПСС збіглися.

Не менш принципові розбіжності серед нового українського керівництва існували і в сфері зовнішньополітичній. Так, С. Петлюра та О. Назарук орієнтувалися на Антанту; натомість група В. Винниченка — В. Чехівського обстоювала утопічну ідею цілковитого нейтралітету України²⁹. «Дивлячись збоку, справді не можна було не прийти до висновку, що новий лад довго не вдержиться. Влада не мала авторитету, — підсумував Д. Дорошенко. — Не знаю, чи здавали собі справу ті, що починали повстання, — що звалити уряд Гетьмана може й легко, але що налагодити якийсь інший лад — дуже важко вже через одне те, що при кожному рухові, який ставить собі метою щось скинути, щось зруйнувати, набирають великої сили всякі деструктивні стремління взагалі. Отже й Директорія, викликавши цього духа деструкції, не могла вже дати собі з цим ради»³⁰. Підсумок підбив ад'ютант С. Петлюри О. Доценко: «Годі було знайти спільну мову, годі було примирити ворожі табори. Інтриги, підкопи, підюжування, запідозрювання, недовірря, партійна боротьба — розбрат, ось що було на порядку дня. Здавалося, що не тільки вороги нищили українську республіку, а що й свої відповідальні громадські та урядові чинники також усі стали на шлях руйнування своєї держави, аби лише догодити партійно-особистим інтересам»³¹.

Навіть побіжне знайомство з переліком законів, виданих Директорією з кінця листопада 1918 р. до початку січня 1919 р., справляє дивне враження. З одного боку, в ньому присутні такі акти, як закон про відновлення закону УЦР щодо утворення Генерального Суду УНР, закон та інструкція про вибори до ТКНУ, закон про державний статус української мови, закон про автокефалію Української Православної Церкви та ін. З другого боку, цей перелік містить акти, необхідність видання яких важко пояснити обставинами часу або політичною доцільністю. Це стосується

передовсім закону про скасування закону гетьманського уряду «Про заснування державного симфонічного оркестру», постанови про закриття на період 9–15 січня доступу до сейфів у приватних банках та товариствах взаємного кредиту, з метою переведення контролю над цінностями в сейфах» тощо. «Найважливішою хибкою законодавчої діяльності Директорії цього періоду і Ради Народних Міністрів, — писав М. Стахів, — треба уважати той факт, що вони не виробили ні одного законопроекту у засадничих справах, щоб пропонувати до ухвалення Конгресові Трудового Народу України. Зокрема, не зроблено приготування проекту Конституції». Пояснюючи цей факт, М. Стахів цілком справедливо вказав, що «...ні в Раді Народних Міністрів, ні в Директорії не було певного напрямку щодо дальшої лінії державного будівництва». Для всього періоду «другої» УНР, — стверджують сучасні дослідники, — були характерні і «проблема колізій з цими та попередніми й паралельними системами законодавства», і «часткове скасування одних і відновлення чинності інших законів залежно від своїх політичних інтересів» тощо. В цілому ж все законодавство Директорії — це «законодавство перехідного періоду, коли закони приймалися лише за необхідності «швидкого реагування» на конкретні обставини»³².

Передовсім це стосувалося організації місцевої державної влади. Директорія призначала уповноважених комісарів для керівництва губернськими, міськими та повітовими адміністраціями. Поруч з ними формально існували і органи місцевого самоврядування — «громадсько-сільське, міське у першій інстанції, волосне у другій, а потім губерніяльне земство. Це останнє фактично не було відновлене за той короткий час». Державні адміністрації, керувати якими був покликаний «тимчасовий орган, який став прообразом майбутньої Ради Народних Міністрів — «Рада Завідуючих Державними Справами», але не від власного імені, а від імені Директорії», фактично діяли «тільки по залізничних лініях, де стояли військові залоги і діяла державна поліція. По волостях і селах, які лежали далі від залізниць, фактично панувала дуже широка автономія...»³³, або, просто кажучи, анархія.

Повну безпорадність і неорганізованість демонстрували й вищі державні інституції «в той самий час, як мільйони народних грошей викидалися на опорядження величезних місій (ніхто не завдавав собі питання: чи ж потрібні вони? Чи приймуть їх ті держави, куди їх висилали?)»,

на формування отаманських загонів, які далі штабів не йшли, на всякі більше або менше екстравагантні затії, — як вирядження за державний кошт закордон спеціальної «Республіканської капелі», яка своїм співом мала зворушити серця європейської буржуазії...»³⁴.

Лише за перші три тижні свого перебування в Києві Директорія, на загальне переконання, продемонструвала свою абсолютну організаційну безпорадність та політичну короткозорість. Думки політичних прихильників та опонентів режиму щодо цього повністю збігалися. Наприклад, один з провідних дипломатів доби «другої» УНР, відомий український громадський та політичний діяч єврейського походження А. Марголін писав, зокрема, таке: «Почали друкуватися та розповсюджуватися нібито від штабу якоїсь військової організації прокламації, в яких загальне поняття буржуазії вже доповнювалося поясненням, що до її складу входять головним чином національні меншини — великороси, євреї та поляки. Це було вже прямим розпалюванням не тільки класової, але й національної ворожнечі», — констатував А. Марголін. — «Потім почалося насильницьке перефарбування вивісок... Невдовзі почалися обшуки сейфів, виїмки золота і коштовностей, ці перші фінансові експерименти молодій соціалістичній державі. Весь цей максималізм, швидкість та натиск відштовхнули від Директорії буржуазні верстви населення, а такі становили більшість населення Києва... Селянство ж, — підсумував Марголін, — дуже мало цікавилось походом київського міністра фінансів по ювелірах і чекало розв'язання земельного питання»³⁵. Колишній глава української держави, в свою чергу, констатував: «...за ці три тижні зникло всіляке поняття про державність України. Все було зруйновано на пні. Більшовики вже застали *tabula rasa*; дії Директорії нічим не відрізнялися від дій більшовиків, — писав він. — Конфіскації майна, як, наприклад, конфіскація всіх ювелірних крамниць, те саме безправ'я громадян, та сама неповага до людей знань, те саме легковажне бродіння в народі невиконуваних обіцянок, на кшталт віддачі землі народу, не пояснюючи як тощо... Вони всіх в один день перехресують на українців, — вів далі П. Скоропадський. — В результаті, замість залучення до України неукраїнських мас, вони виховують в них ненависть навіть серед людей, які доти часу були радше прихильниками цієї ідеї та вважали теорії створення України дійсно справедливими і такими, що мають життєві підстави»³⁶.

¹ Про перебіг подій на «західному» фронті взимку 1918 р.— навесні 1919 р. див.: Омелянович-Павленко М. Україно-польська війна 1918–1919.— Прага, 1929.— С. 7–71.

² Удовиченко О. Україна у війні за державність.— С. 52–55.

³ Про військову діяльність П. Болбочана див.: Мороз В., Вацеба О. Петро Болбочан — герой національно-визвольних змагань 1918–1919 рр. Полтавська Петлюряна. Ч. 2.— Полтава, 1996.— С. 50–58.

⁴ Генерал-хорунжий М. Капустянський вважав, що в цей час Генеральний Штаб ДА УНР утворив, крім внутрішнього, три фронти: Лівобережний, Правобережний (у складі Північної та Дністровської груп) та Південну групу (див: Капустянський М. Похід українських армій на Київ — Одесу в 1919 році. (Короткий воєнно-історичний огляд). В 2-х кн. 2-е вид.— Мюнхен, 1946.— Кн. 1.— С. 19.

⁵ Про склад та організацію цієї армії див.: Історія українського війська.— Т. 2.— С. 457.

⁶ Капустянський М. Похід українських армій...— С. 20.

⁷ Аналіз чисельного складу та морального стану української армії цього часу див.: Капустянський М. Похід українських армій...— С. 22–26.

⁸ Удовиченко О.І. Україна у війні за державність...— С. 49–52.

⁹ Капустянський М. Похід українських армій...— С. 22.

¹⁰ Цит. за: Стахів М. Україна в добі Директорії УНР.— Т. 2.— С. 111.

¹¹ Остання була, мабуть, єдиною інституцією, яка мала конкретні пропозиції щодо головного пункту порядку денного наради. Обговоривши це питання, Стрілецька Рада постановила запропонувати Нараді зменшити число членів Директорії до трьох (С. Петлюра, А. Мельник, Є. Коновалець) і передати їй всю повноту влади «аж до упорядкування відносин оборони України». Рада ухвалила також рекомендувати Державній Нараді «підтримувати виразну оборонну лінію проти агресії Советської Росії, а зате всіма способами шукати політичного і мілітарного порозуміння з Антантою». Див.: Стахів М. Україна в добі Директорії УНР.— Т. 2.— С. 29. Див. також: О. Рубльов, О. Реєнт, Українські визвольні змагання 1917–1920 рр.— С. 152.

¹² Цит. за: Стахів М. Україна в добі Директорії УНР.— Т. 3.— С. 77.

¹³ Мазепа І. Україна в огні й бурі революції. — Частина І.— С. 83–84. Див. також: Стахів М. Україна в добі Директорії УНР.— Т. 3.— С. 39. М. Стахів згадав тут ще один маловідомий факт. Вже після проведення Народи, Директорія ухвалила кооптувати до свого складу Є. Коновальця. Реалізації цього рішення перешкодила Стрілецька Рада КСС, яка відмовилася від відповідальності за політичну позицію державного керівництва.

¹⁴ Там само.— Т. 1.— С. 80.

¹⁵ Стахів М. Україна в добі Директорії УНР.— Т. 1.— С. 81–82.

¹⁶ Цит. за: Там само.— С. 211.

¹⁷ Див.: Там само.— С. 212–213. Принципову неможливість створення єдиного фронту «лівих» сил зафіксувала нарада українських, російських та єврейських соціалістичних партій, скликана в Києві в першій половині січня 1919 р. за ініціативою В. Винниченка та В. Чехівського.

¹⁸ Там само. С. 173.

¹⁹ Там само. С. 174.

²⁰ Там само. С. 177.

²¹ На нашу думку, В. Винниченко в цей час все ж таки схилився до підтримки групи Ткаченка-Мазуренка, вважаючи, що «...Корисніша Радянська соціалістична Україна навіть тимчасово з руським націоналізмом «на ланцюгу». Див.: Солуха П. Договір з Москвою проти Гетьмана Павла Скоропадського.— С. 311.

²² Див. зокрема: Україна в добі Директорії УНР.— Т. 1.— С. 176–178 та ін.

²³ Мазепа І. Україна в огні й бурі революції. — Частина І.— С. 80–81.

²⁴ Цит. за: Стахів М. Україна в добі Директорії УНР.— Т. 1.— С. 188–189.

²⁵ Мазепа І. Україна в огні й бурі революції. — Частина І.— С. 80–81.

²⁶ Солуха П. Договір з Москвою проти Гетьмана Павла Скоропадського.— С. 15, 20–21.

²⁷ Винниченко В. Щоденник.— Т.1.— С. 316.

²⁸ Цит. за: Стахів М. Україна в добі Директорії УНР.— Т. 1.— С. 202.

²⁹ Костів К. Конституційні акти...— С. 143. Фактично остання позиція означала не що інше, як прагнення замирення з більшовиками. Вікрито агітувала за це група соціал-демократів М. Ткаченка — В. Авдієвського, пропонуючи при цьому запровадити радянську форму влади на Україні. До цієї групи невдовзі перейшов і В. Чехівський.— Див.: Нагаєвський І. Історія Української держави ХХ століття.— С. 280.

³⁰ Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє-минуле.— С. 398.

³¹ Див.: Доценко О. Літопис української революції.— Т. 2.— Кн.— 4.— Київ; Львів.— 1923.— С. 127–127.

³² Копиленко О., Копиленко М. Держава і право України.— С.155–156, 157.

³³ Докл. див.: Стахів М. Україна в добі Директорії УНР.— Т. 1.— С. 91–92, 169, 170.

³⁴ Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє-минуле.— С. 401.

³⁵ Марголін А. Украина и политика Антанты.— С.99–100.

³⁶ Скоропадський П. Спогади.— С. 254, 255.

§ 2. Грунт для катастрофи: Трудовий Конгрес Народів України (22–28 січня 1919 р.)

Інструкція по виборах делегатів Трудового Конгресу була затверджена вже 5 січня 1919 року. За влучним висловом О. Гольденвейзера, оскільки «питання державного ладу відродженої Української народної республіки були цілком не з'ясовані, ... Директорія за прикладом більшовиків віддала перевагу запровадженню аристократії навиворіт. І втіленням цього псевдо-народного принципу повинен був стати своєрідний представницький орган — Трудовий Конгрес»¹. Під «аристократією навиворіт» О. Гольденвейзер, на нашу думку, мав на увазі передовсім виборчу систему, в основу якої було покладено принцип вибору делегатів по куріях, який запровадили в Російській імперії після революції 1905 р., і за скасування якого відчайдушно боролися всі без винятку течії загальноросійського демократичного руху аж до 1917 р. На думку М. Стахіва, куріальний виборчий принцип, який був покладений в її основу, «фаворитизував» робітництво, оскільки надавав пролетарям «трохи більше представництво, ніж це їм на основі їх відсотку серед населення могло належатися». Найбільші преференції, на думку цього дослідника, дістала інтелігенція, якій інструкція гарантувала більш як 6% мандатів. М. Стахів також зауважив, що організаторам Конгресу практично не було потрібно позбавляти права голосу представників т.зв. «нетрудових класів». Останні, за його словами, були «зникаючою меншістю», і їх присутність на Конгресі не тільки не могла реально вплинути на його рішення, але й надала б рішенням цього форуму додаткової легітимності. Відсутність представників т.зв. «нетрудових класів» на конгресі давала можливість противникам

новопосталої УНР стверджувати, що це державне утворення «по суті тільки інший рід большевиків — українських»². Але об'єктивно, відмова від принципу загального і рівного виборчого права, розподіл виборців по станових виборчих куріях забезпечував українському селянству в особі УПСР 2/3 голосів на Конгресі. З точки зору іншого дослідника, «у висліді цього закону лівобережне козацтво, що було найсвідомішою і найбільш заслуженою історичною верствою, яка дала Котляревського, Гребінку, Гулака-Артемівського, Квітку-Основ'яненка, Куліша, Білозірського, Стороженка та інших культурних діячів, була виключена з Конгресу як поміщицька, Симиренки й Харитоненки — як буржуї, капіталісти. Отже, — продовжує думку, — Симиренки, Чикаленки та інші, які організували український національний рух і підтримували його матеріально, були позбавлені громадянських і політичних прав на користь московського робітництва у Україні. Це давало московським і польським колам аргументи перед західними державами, що влада Директорії УНР — це, по суті, тільки інший, український, вид большевиків»³.

Всі відомі нам джерела свідчать, що для участі в роботі Конгресу до Києва прибули приблизно 400 з 593 нібито обраних делегатів, в т.ч. 36 з Галичини. Головою Конгресу було обрано маловідомого на Східній Україні галицького діяча, соціал-демократа С. Вітика⁴, секретарем — С. Бачинського⁵. Причина такого вибору полягала в тому, що як сама УПСР, так і її опора — Селянська Спілка, власне, були поділені на три фракції. Перша — боротьбісти, які виступали за впровадження радянського режиму в Україні; друга — прибічники Михайла Грушевського, які підтримували ідею передачі влади до рад селянських та робітничих депутатів (що, за словами о. І. Нагаєвського, «дуже мало різнилося від большевизму»⁶), а також т. зв. «правицю», яка стояла на ґрунті західноєвропейського демократичного соціалізму. Очевидно, що ці фракції репрезентували три відмінні інтенції українського політичного життя, хоча деякі дослідники вважали, що в основі поділу УПСР на протидіючі фракції лежали в кінцевому підсумку лише особисті непорозуміння їх лідерів. Так, наприклад, М. Стахів писав: «Якщо йдеться про становище (так в тексті. — Д.Я.) Швеця і Шаповала до особи М. Грушевського в тім часі, то тут не було мови про різницю політично-тактичних поглядів в даній ситуації. Рішальним моментом була визначна індивідуальність Грушевського, якої не терпіли тодішні урядові кола»⁷.

В кожному разі беззаперечним є те, що саме ця обставина, а також безперестанні чвари з принципових питань в есерівському середовищі не дозволили провести на голову Конгресу кандидатуру колишнього голови Центральної Ради.

Слід додати, що творці Конгресу вдалися і до сегрегації за політичною ознакою. До участі у форумі не були допущені діячі націоналістичної самостійницько-державницької орієнтації — М. Міхновський та І. Луценко, лідери УХДП брати Шемети, а також група від хліборобів-державників на чолі з братами Коваленками⁸.

За партійною ознакою делегати ТКНУ розподілилися таким чином: членів УПСР та Селянської Спілки — до 150, УСДРП — до 40, інших українських партій — до 50. Були присутні також представники так званих «московських соціалістів», ПСР, Бунду, Поалей-Ціону, а також «пара депутатів» від польської меншини⁹. Ці останні, яких деякі дослідники кваліфікували як «прихильників відкритої советської влади в союзі з більшовиками», мали на Конгресі «лише кругло 30 осіб серед делегатів»¹⁰.

Вже перші години роботи Конгресу засвідчили, по-перше, що «...найбільша фракція конгресу, Селянська Спілка, разом з есерами, залишалася паралізована своїми внутрішніми суперечками ще в більшій мірі, ніж це було до початку конгресових нарад. Інші українські фракції також не виявляли потрібної ініціативи й активності». В цих умовах, за словами І. Мазепи, ключову роль відіграли 40 представників УСДРП та їх група підтримки з Галичини, якій «було важко розбиратися в тодішніх надзвичайно складних відносинах на Великій Україні»¹¹. По-друге, учасники Конгресу мали діаметрально протилежні погляди на принципові питання майбутнього державного устрою України, задля вирішення якого вони, власне, з'їхалися до Києва. За словами того таки І. Мазепи, з ключового питання про владу — «...перед Конгресом стояла дилема: або висловити довіря Директорії, залишаючи її склад без змін, або замість Директорії передати право верховної влади т.зв. «малому конгресу» в складі 41 члена, на чому настоювала фракція есерів (центральна течія на чолі з Грушевським та ін.)»¹².

За іншими даними, фракція УПСР заявила, що вона підтримуватиме такі засадничі принципи:

- відновлення законів Центральної Ради та ствердження законів, виданих Директорією, як основи майбутньої держави;

- «державні органи влади — як в центрі, так і на місцях, мусять належати колективам, складеним із представників трудового люду — селян і робітників, обраних на підставі рівного, безпосереднього виборчого права, способом таємного і пропорціонального голосування»;

- «органом верховної влади має бути Всеукраїнський Конгрес Трудового народу із делегатів, обраних по вище зазначеному способу з виконавчим органом — відповідальна перед ним Рада Народних Міністрів»;

- «верховна влада зараз належить нинішньому Конгресові Трудового Народу України»;

- «повного об'єднання в скорім часі всіх українських земель в одну Українську Трудову Республіку»¹³.

Вимоги меншості УПСР, у свою чергу, передбачали: розпуск Директорії та негайне формування Трудовим Конгресом замість неї «колективної влади на трудовім принципі», тимчасове — до формування нового кабінету — переведення справ Радою Народних Міністрів, належність місцевої влади «в Галичині, Буковині та Угорській Україні ... місцевим органам демократично сконструйованої влади», негайний початок переговорів з тими політичними силами, «які підняли боротьбу проти Директорії» з метою захисту УНР «від зовнішніх імперіалістичних і внутрішніх контрреволюційних замахів». Центральний пункт вимог меншості українських соціалістів-революціонерів був сформульований так: «Для продовження діяльності Трудового Конгресу утворюється Малий Конгрес по пропорції 1 на 15 повного Конгресу, то значить з 41 члена; Малому Конгресові доручається скликати повне зібрання Конгресу при найближчій можливості, а до того часу Трудовий Конгрес передає всі права верховної влади Малому Конгресові»¹⁴.

Третя платформа, представлена «незалежною» фракцією УСДРП, містила шість вимог до ТКНУ, зокрема: оголосити Україну «незалежною соціалістичною республікою», передати владу радам робітничих і селянських депутатів, вступити в мирні переговори з російським радянським урядом, вивести з України «чужостороннє імперіалістичне військо», а Трудовому Конгресу — саморозпуститися. «Трудовий Конгрес, — йшлося в документі, — складає тимчасове робітничо-селянське правительство з представників партій і груп, які стоять на ґрунті влади рад, якому доручає перевести по певній, виробленій

конгресом інструкції про передачу влади робітничо-селянським радам і скликання Конгресу робітничо-селянських рад України, який вже і має утворити нормальний лад Української Соціалістичної Республіки Рад і організувати постійний уряд»¹⁵.

Пропозиція «більшості» партії українських соціал-демократів «цілком відкидала» організацію влади в центрі і на місцях у формі рад робітничих і селянських депутатів, містила підтримку «тільки принципу влади, оснований на вселюднім, прямим, рівнім і пропорційним виборчим законі, з закритим голосуванням», «розуміла» «власть трудових мас в Україні в формі демократичного парламенту Української Народної Республіки». Місцева влада, на думку авторів цього документа, «має належати органам місцевого самоврядування, обраним всенародним голосуванням». Згаданий проект також передбачав, що верховна влада в УНР до скликання парламенту повинна належати Директорії «з уведенням в її склад представника від Західної України, при чім Конгрес Трудового Народу України має полишити після себе постійно працюючі комісії з контрольними функціями: земельну, адміністративно-політичну, військову, міжнародну, фінансову, народньої освіти, комунікації і праці». Місцеву владу — аж до часу її перевиборів — мали «представляти уповноважені правительством Комісари, які мають працювати під контролем і в контакт з місцевими, повітовими і губерніяльними радами, складеними із пропорціонального представництва селян і робітників»¹⁶. Бунд устами М. Рафеса заявив, що буде «боротися за заведення советської системи в Україні». «Поалей—Ціон», точку зору якого представив А. Ревуцький, підкреслив, що «всім соціалістам всіх партій» необхідно «творити державу такою, якою вона повинна бути, а не, як вона, дякуючи випадково склавшійся ситуації, зараз виглядає»¹⁷.

Таким чином, побіжне ознайомлення із розстановкою політичних сил та їх блоків на Конгресі підтверджує висловлену дослідниками думку про те, що більшість голосів належала блокові соціал-демократів, фракції депутатів Західної України, депутатам від Селянської Спілки та частині фракції соціалістів-революціонерів. Саме цей блок «остаточно вирішив постанови Конгресу»¹⁸.

Це засвідчив перебіг подій протягом робочих днів Конгресу. 22 січня його делегати «всіма голосами проти двох» ухвалили Акт Злуки (див. додаток 1.26), що від імені президії підтвердив головуєчий на засіданні

Т. Старух. 23 і 24 січня відбулися наради фракцій. Перерву пленарних засідань М. Стахів цілком слушно пояснив тим, що це «лежало також у тодішніх замірах Директорії, яка сама ще радила, як і з якою фракцією чи фракціями проводити дальший хід Конгресу. Як виявилось пізніше, сама Директорія і Уряд не приготували, крім свого звіту, ніяких оформлених внесень законопроектів на пленум Конгресу»¹⁹.

25 січня пленарні засідання ТКНУ відновилися. Великою промовою їх відкрив В. Винниченко. Реконструювавши його виступ, М. Стахів зробив загальний висновок про те, що вона, промова, продемонструвала «брак виразно накресленої програми діяльності Директорії на майбутнє». За словами дослідника, у виступі не містилося «зазначеного становища до принципів конституції, яку повинен був ухвалити Конгрес, ні до дальшого пляну реформ у суспільно-громадській ділянці. Все те збуते загальниками, покликаючися на Захід»²⁰.

28 січня, в останній день роботи Конгресу, С. Бачинський від імені УПСР (центральної течії) та УСДРП вніс проект документа, якому судилося відігравати формальну роль конституції УНР аж до військово-політичної поразки республіки в 1920 р. «Пригадую,— писав в зв'язку з цим активний діяч УСДРП та майбутній прем'єр УНР І. Мазепа,— як останні два дні конгресових нарад мені і П. Феденкові, що був також членом Трудового Конгресу від Катеринославщини, майже не доводилось виходити з галереї оперного театру, де відбувався Конгрес, працюючи там над виготовленням проєктів універсалу, закона про форму влади на Україні та інших постанов Конгресу, фактичним редактором яких був П. Феденко»²¹. Саме цей проект був також підтриманий делегатами від Селянської Спілки, УПСФ, УПСС та всією делегацією ЗУНР. Така підтримка забезпечила йому «величезну більшість голосів» (див. додаток 1.27).

Очевидно, що в цій ситуації проект меншості УПСР дістав лише 13 голосів. Цікаво, що меншість есерів знайшла в собі політичну мужність і погодилася з ухваленим проектом більшості, оскільки, мовляв, вона «була тільки за особливу форму організації влади в УНРеспубліці, а не в принципіальній опозиції проти Директорії (де були її члени) чи проти Уряду (де також були її члени)». «Лівий блок», натомість, зайняв діаметрально протилежну позицію. Його прихильники оприлюднили спеціальну заяву. В ній наголошувалося, що прийняття Конституції означає ухвалення політики Директорії, «котра веде боротьбу проти революційних мас» та

«війни з Советською Росією», а також «згоду з імперіялістичними урядами антанти». «Лівий блок» заявив, що «цей Конгрес не має права говорити від імені трудових мас України», в зв'язку з чим його члени «залишають Конгрес і складають зі себе всяку відповідальність за постанови Конгресу та їх наслідки»²².

Увечері 28 січня В. Винниченко від імені Директорії склав урочисту присягу про те, що вона «свято виконає доручену справу»²³. Обравши членів тимчасових комісій (див. додаток 2.41), делегати Конгресу мусили припинити засідання: радянські війська подекуди знаходилися на відстані 30 км від Києва²⁴. «Взагалі було видно,— читаємо у споминах І. Мазепи,— що українська влада доживає останні дні в своїй столиці. Саме в цей час поспішно формувалися різні українські місії для виїзду за кордон. Цих місій було дуже багато. Разом з ними тоді виїхало за кордон не мало політичних діячів, які за тих обставин напевно зробили би більше користи для свого народу, якби залишилися на Україні. Та все це,— із сумом пригадував мемуарист,— було дрібницею в порівнянні з тією загальною безпорадністю, що панувала в урядових колах. Ніхто не знав, яка політика Директорії, а про уряд Чехівського...вже й говорити не доводилося»²⁵.

Через 13 днів після «свята злуки» червоні зайняли Київ, і саме від того часу, за влучним зауваженням Т. Горникевича, «мілітарно-політичне положення України розвивається прямо в катастрофальному темпі»²⁶.

Оцінюючи значення основного закону УНР, ухваленого Трудовим Конгресом, дослідники цілком слушно звертали увагу як на його хиби, так і на деякі позитивні моменти²⁷. Наприклад, К.Костів вважав, що це була «тимчасова конституція Української Держави». «Непослідовність, неясність редакційних форм» він слушно пояснював тим, що текст був підготовлений не Директорією або Радою Народних Міністрів, а самими делегатами ТКНУ. Дослідник наголошував, що, хоча цей документ і відкинув трудовий принцип, «непохитно став на парламентарний», розподіляв функції державної влади з «виразною перевагою законодавчого органу над виконавчим», запроваджував вибори на підставі загального демократичного голосування, він, разом з тим, не згадував про незалежність судової влади тому, що ця засада «стала вже традиційною аксіомою в судочинстві Української Держави». «Її вузьким місцем,— писав К. Костів,— було те, що трудові ради все ж таки мали

діяти як контрольні органи над органами влади державної»²⁸. Інший дослідник висловив більш оптимістичну точку зору. «Більшість Конгресу Трудового Народу, — писав він, — виявила своїми постановами про тимчасову конституцію УНР великий політичний розум, відчуття історичного моменту і цивільну мужність»²⁹. Така ейфористична оцінка пояснювалася обставинами революційного часу на теренах Східної, Центральної та Західної Європи і наголошувала на тому, що постанова ТКНУ «пішла проти... тодішньої світової і московської течії і тим дала шансу для української державности здобути в собі нову ідейну силу для своєї оборони»³⁰. Перераховуючи позитивні, на його думку, положення цієї конституції, М. Стахів, разом з тим, обійшов такі принципові моменти, як відсутність у тексті документа згадок про правонаступництво УНР доби Директорії з УНР доби Центральної Ради, переліку громадянських прав та визнання їх невід'ємності, чіткого розподілу влад, постійний характер діяльності Директорії, сфери відповідальності між нею та урядом, окремими членами Директорії, регламенту її засідань, способу ротації як окремих членів, так і повного складу тощо³¹. М. Стахів справедливо відзначив недосконалість форми цієї конституції та неясності її в «деяких пунктах». Він показав і такі хиби документа, як відсутність послідовної концепції парламентаризму, принципу загального виборчого права, а також такої важливої та необхідної інституції, як Малий Конгрес. Адже Президією Малого Конгресу могла стати Директорія, «при чім мусів би бути окремий член Директорії (голова) уповноважений сповняти всі функції президента республіки». Відповідальність за ці та інші хиби він розділив, по-перше, між окремими членами Директорії. «Треба ствердити, — писав він, — що батьки Директорії УНР і самі її члени не мали ясного уявлення про цю важливу проблему, якою є питання організації центральної влади і поділ компетенції її окремих органів. Вони не мали в цій справі за винятком Винниченка і Петлюри, ніякої дотеперішньої практики в центральній державній роботі. Навіть обидва вище згадані державники не мали відповідних теоретичних студій з ділянки науки про державну адміністрацію, бо обидва вони були визначними в зовсім інших ділянках: Винниченко в літературі і публіцистиці марксизму, а Петлюра в літературній критиці і публіцистиці. Проф. Ф. Швець був професором геології, мінералогії і петрографії, а Андрій Макаренко був добрим залізничним урядовцем. Єдиний Панас

Андрієвський був правником і повинен був визнаватися в цій ділянці організації державної адміністрації. Однак він у цій справі завів завсім (так в тексті. — Д.Я.), бо не приготував ніякого проєкту для тимчасової конституції до часу скликання Установчих Зборів, ні проєкту організації адміністрації на місцях в часі революції, ні організації центральної влади, отже самої Директорії і фахової центральної адміністрації при ній», — підсумовував він. По-друге, М. Стахів поклав відповідальність за недолугість Конституції, ухваленої ТКНУ, на Раду Міністрів, передовсім на юристів П. Андрієвського, С. Шелухіна, О. Мицюка, які «не приготували в цій ділянці нічого і прийшли перед Конгрес цілком з пустими руками»³². Перелічені та інші недоліки М. Стахів пояснював виключно «міжгруповими» та «особистими» антагонізмами.

Тимчасову Конституцію УНР 1919 р. та низку пов'язаних з нею законодавчих актів прискіпливо проаналізували О. та М. Копиленки. Як встановили дослідники, закон про форму влади від 28 січня фактично вперше з моменту проголошення УНР в 1917 р. визначав не у формі політико-правового акта, а формі закону підвалини державного устрою і таки набрав чинності. Разом з тим, він відбивав дуалізм позиції Директорії та українських політичних партій у визначенні стратегічних орієнтирів державотворення: відмовившись від принципу диктатури пролетаріату і висловившись за демократичний устрій УНР, з одного боку, закон 28 січня підтримав при цьому «трудова принцип» організації влади, який передбачав, що місцеві державні адміністрації повинні працювати під контролем місцевих рад³³.

Ще один фатальний недолік новонародженого основного закону УНР полягав у тому, що він не встановив процедури створення та регламенту діяльності місцевих органів влади. Після Трудового Конгресу в Україні встановився режим суцільного адміністративного безладу. Гетьманська адміністрація юридично була розпущена. Влада перейшла нібито до органів місцевого самоврядування, обраних за часів УЦР. Однак вони виявилися нездатними підтримувати елементарний правопорядок. «Час Директорії, — зауважив у зв'язку з цим один з жителів столиці, — був для Києва епохою хуліганства «*rag excellence*». З-поміж усіх влад, які царювали над нами впродовж цих строкатих чотирьох років, ні за жодної не розквітнули таким пишним цвітом нальоти, грабунки й здирництво»³⁴. Фактично країною керували ті, хто мав за собою організовану збройну силу.

Проведення виборів до місцевих органів влади було неможливе: адже «на верхах політичних чинників йшов спір, чи переводити загальні вибори, чи вибрати тільки трудові ради... Тим не видано ніякої законної норми, і справи поки що залишилися в різних місцях різно»³⁵. Підставова юридична причина такого стану справ полягала в тому, що рішення ТКНУ в частині, яка стосувалася порядку обрання місцевих «трудова» рад, сфери їх повноважень та відповідальності, розмежування нормотворчих та виконавчих функцій, порядку взаємодії та вирішення конфліктних ситуацій із урядовими емісарями тощо були неясними, залишали місце для різних тлумачень. Директорія і РНМ швидко це з'ясували. На світ Божий з'явився «Закон про місцеві Конгреси і Ради Трудового Народу» за підписами В. Винниченка, А. Макаренка, П. Андрієвського та Ф. Швеця. За традицією, яка запанувала після березня 1917 р., норми закону суперечили нормам тимчасової конституції 28 січня. Він, зокрема, надавав Трудовим Радам не адміністративного, а «судово-слідчого»³⁶ характеру, націлюючи їх не на вирішення питань місцевого самоврядування, а на «боротьбу з контрреволюцією і анархією». Місцеві «ради трудового народу» також не мали і адміністративної влади і, отже, в кращому разі, могли виконувати лише контрольні функції за діяльністю адміністративних органів Директорії та її урядовців³⁷. Ці та інші обставини мали своїм наслідком те, що цей закон так ніколи й не був, навіть формально, введений в життя.

Одна з причин цього полягала в тому, що у виданні такого нормативного акта не були зацікавлені урядовці численних міністерств та відомств української республіки. «Від половини лютого 1919 р. територія під фактичною владою УНР корчилася кожного дня щораз більше. Не зважаючи на те, міністерства залишали свій дотеперішній персонал, який в кожному міністерстві начислював багато десятків, а то і сотні центральних урядовців»³⁸. Наприклад, в короткому часі перебування керівних інституцій УНР в Рівному, в апараті МВС налічувалося 172 урядовці, не рахуючи тих, хто з тих чи інших обставин та міркувань перебував в інших містах. 12 департаментів з відповідною кількістю урядовців налічувало у своєму складі фактично непрацююче міністерство фінансів³⁹.

Дуже швидко зрозуміли й недолугість інших похапцем ухвалених засадничих конституційних принципів. Норми змінювали тишком-нишком. Вже 13 лютого Директорія затвердила тимчасовий закон «Про порядок

внесення і затвердження законів в Українській Народній Республіці», що мав на меті врегулювати відносини між нею та урядом. «Появу цього закону,— читаємо в спеціальному дослідженні,— можна оцінити як позитивний факт, проте він спрямовувався проти наслідків, а не самої причини, яка крилася в цілковитій невизначеності правового статусу як Директорії так і уряду, не кажучи вже про те, що деякі положення закону лише породжували нові суперечності». Так, наприклад, закон передбачав, що в «надзвичайних» випадках закони могли видаватися без попередньої ухвали уряду. Але, оскільки у військовий час всі обставини «надзвичайні», то, природньо, що всі «законотворчі повноваження уряду фактично зводилися нанівець. До того ж нічим не обмежувалися можливості членів Директорії втручатися в повсякденну діяльність Ради народних міністрів та окремих міністерств»⁴⁰.

Довше — але теж недовго — прожив в основному законі й «трудоий принцип». Під тиском вихованих в іншій правовій та політичній традиції лідерів ЗУНР, які послідовно та аргументовано виступали проти «крадянського» принципу в будь-яких його проявах і прагнули до європейської моделі, Рада Народних Міністрів вже 12 серпня ухвалила Декларацію, яка «остаточно визначила стратегічний напрям державотворення», тобто відмову від «трудоого» принципу і перехід на рейки європейської моделі. Практично це означало проголошення необхідності розробки законів «про вибори в Парламент з правом Установчих Зборів» та створення органів місцевого самоврядування на основі «всенароднього, безпосереднього, таємного, рівного пропорційного виборчого права»⁴¹.

Отже, Конгрес Трудового Народу України продемонстрував відсутність чітких стратегічних орієнтирів і глибокі суперечності між різними політичними силами, які входили до його складу, щодо перспектив розбудови української державності. Разом з горячковими пошуками зовнішніх союзників,— зауважують О. та М. Копиленки,— це «зумовлювало дивовижний правовий нігілізм Уряду й таке ж поблажливе ставлення до нього Директорії. В той момент це влаштовувало обидві сторони». На відміну від «першої» УНР,— продовжують дослідники,— головним «камнем спотикання» для якої були взаємовідносини між законодавчою (УЦР) та виконавчою (ГС) владами, головна проблема «другої» УНР — це суперечності вже в межах самої виконавчої влади, а також природні для умов війни конфлікти між цивільною та військовою

владами. Наразі документи ТКНУ не розв'язали ані проблему розподілу сфер впливу між Директорією та урядом, ані визначили, чи обмежується «верховна влада Директорії» лише законодавчими функціями, чи розповсюджується і на інші, наприклад виконавчі або судові?

Таким чином, з політико-правової точки зору, Трудовий Конгрес став «фінальним акордом молодого українського парламентаризму, який починає свій шлях від Центральної Ради й уривається, не встигнувши розвинутися», «найяскравішим проявом» його «демократичних тенденцій». Врешті-решт він мав більш підстав вважатися передпарламентом, ніж навіть сама Центральна Рада, тому що «формувався на підставі хай неповноцінного, але територіального представництва»⁴².

¹ Гольденвейзер А. Из киевских воспоминаний.— С. 49.

² Стахів М. Україна в добу Директорії УНР.— Т. 1.— С.155–156.

³ Верига В. Визвольні змагання в Україні.— Т. 2.— С. 34.

⁴ Принаймні деякі сучасники вважали С. Вітика агентом австрійського впливу в українському русі, який «пірнув у Відні й виринув в Києві» в день відкриття ТКНУ, на якому він «головував як заступник голови Конгресу». Його «було обрано до президії Конгресу, як представника фракції українських соціал-демократів» передовсім тому, що «Селянська Спілка до кінця конгресу не спромоглася дати свого представника до президії на голову конгресу з-за внутрішньої незгоди, розколу, Вітик залишився фактичним головою Конгресу». Див.: Солуха П. Договір з Москвою проти Гетьмана Павла Скоропадського.— С. 177–186, 188 та ін; Енциклопедія українознавства. Перевидання в Україні.— Львів, 1993.— Том 1.— С. 216.

⁵ Костів К. Конституційні акти.— С. 174. Див. також: Феденко П. Повстання нації // Збірник пам'яті Симона Петлюри (1879–1926).— Прага, 1930.— С. 83–84.

⁶ 28 січня фракція М. Грушевського, яка також перебрала назву «центральна течія УПСР», провела свою конференцію, на якій виступила за перехід влади «до рук клясових органів, себто Рад Селянських і Робітничих Депутатів», а також обрала окремий Центральний Комітет партії. Див.: Стахів М. Україна в добу Директорії УНР.— Т. 3.— С. 152–158. Красномовним було й рішення соціал-демократичного форуму. VI з'їзд УСДРП (кінець січня 1919 р.) в резолюції «В справі програми міжнародної політики» зафіксував позицію партії в сфері державного будівництва: «...Конгрес ухвалює піддержувати стремління українського народу до повного самоозначення і боротися з усякими замахами на незалежність України як з боку Советської Російської Республіки, так і з боку якої іншої держави (курсив наш.— Д.Я.). ...Шостий Конгрес визнає,— читаємо в документі,— що

держави антанти переслідують на Україні тільки імперіалістичні цілі і що окупація України Антантою була б початком відновлення монархії і реакції на Україні». В заключному пункті згаданої резолюції зафіксовано фундаментальну політичну максиму УСДРП: «Українське робітництво всі сили свої покладе щоб урятувати основу свого нормального розвитку — Українську Народну Республіку від усяких імперіялістів, якими б гарними словами вони не прикрашували свої зажерливі замах на самостійність українського народу і українського пролетаріату». — Цит. за: Стахів М. Україна в добі Директорії УНР.— Т. 1.— С. 190, 191; Про перебіг подій на конгресі див.: Доценко О. Літопис української революції.— Т. 2. Кн.— 4. Київ; Львів, 1923.— С. 43–64, 73–76.

⁷ Стахів М. Україна в добі Директорії УНР.— Т. 3.— С. 18.

⁸ Нагаєвський І. Історія Української держави ХХ століття.— С. 280.

⁹ Стахів М. Україна в добі Директорії УНР.— Т. 3.— С. 15, 19.

¹⁰ Там само.— Т. 1.— С. 175.

¹¹ Мазепа І. Україна в огні й бурі революції. 1917–1921.— Частина І.— С. 93.

¹² Мазепа І. Творена держава (Боротьба 1919 року) // Збірник пам'яті Симона Петлюри (1879–1926).— Прага, 1930.— С. 19.

¹³ Стахів М. Україна в добі Директорії УНР.— Т. 3.— С. 38–41.

¹⁴ Цит. за: Там само — С. 63. Див. також: Мазепа І. Творена держава.— С. 17.

¹⁵ Там само.— С. 46 — 47.

¹⁶ Цит. за: Там само. — С. 50–51.

¹⁷ Цит. за: Там само.— С. 61.

¹⁸ Цит. за: Там само.— С. 20.

¹⁹ Там само.— С. 25.

²⁰ Там само.— С. 33.

²¹ Мазепа І. Україна в огні й бурі революції. 1917–1921.— Частина І.— С. 94.

²² Там само.— С. 68, 69.

²³ Характерно, що в ці самі дні Голова Директорії вмістив в своєму щоденнику такий запис: «28.1. Трудовий Конгрес другий день уже топчеться на пустому місці, не можучи розжувати питання про верховну владу. Одні хочуть, щоб ця влада належала Директорії, а другі — Малому Конгресові. Особливо на останньому настоює «Чорномор», як називають в кулуарах М.С. Грушевського. Він має надію стати головою Малого Конгресу і вернуть собі незабутні часи Малої Ради. Цей заздрисний, нечесний дідок грає свою гру. Я нетерпляче чекаю його перемоги. Тоді я, нарешті, увільнюся від конфлікту з самим собою. Тоді я поїду до сонця, до зеленуватих хвиль, до тужної солодкої самоти. Тоді я буду жити серед нереальних, але більш дійсних людей, ніж ті, яких я бачу тепер». (Винниченко В. Щоденник. — Т.1.— С. 316).

²⁴ За М. Стахівим, причинами воєнних поразок першої половини 1919 р. були: відхід з лінії фронту без наказу великої кількості дрібних військових частин,

сформованих з числа місцевих жителів, які не бажали воювати поза межами «своєї» території, бунти Дніпровських дивізій під проводом отаманів Данченка, Хименка і Д. Зеленого, оголення внаслідок цього лінії фронту між Кременчуком і Києвом. «Вирішальним моментом» дослідник вважав бунт отамана Григорієва. Докл. див.: Стахів М. Україна в добі Директорії УНР.— Т. 3.— С. 137–150.

²⁵ Мазепа І. Україна в огні й бурі революції. 1917–1921.— Частина І.— С. 82–83.

²⁶ Горникевич. Т. Події в Україні 1914–1922 років у світлі історичних документів.— С. 119.

²⁷ В. Солдатенко висловив парадоксальну, з нашої точки зору, думку: мовляв тимчасова Конституція ТКУ «свідчить, що дальшого розвитку платформи (програми) Української революції, всупереч сподіванням (чим? — Д.Я.) не сталося». (Солдатенко В. Українська революція.— С. 667).

²⁸ Костів К. Конституційні акти... — С. 177 — 178.

²⁹ Стахів М. Україна в добі Директорії УНР.— Т. 3.— С. 74. Автор наголошував, що високу оцінку результатам діяльності Конгресу дали в пізніших споминах його безпосередні учасники та провідники — Л. Бачинський, О. Мицюк, І. Мазепа, П. Феденко, Є. Коновалець, О. Назарук, професор М. Чубатий. (Там само.— С. 91).

³⁰ Там само. С. 75.

³¹ Докл. див.: Стахів М. Україна в добі Директорії УНР.— Т. 3.— С. 79–97; Т. 6. Криза на всіх фронтах.— С. 183–185.

³² Там само.— С. 76. 77. 78, 79.

³³ Копиленко О., Копиленко М. Держава і право України.— С. 126–127, 128, 129.

³⁴ Гольденвейзер А. Из киевских воспоминаний.— С. 51.

³⁵ Стахів М. Україна в добі Директорії УНР.— Т. 3.— С. 99.

³⁶ Термін М. Стахіва.

³⁷ Див.: Ріпецький С. Українське січове стрілецтво. Визвольна ідея і збройний чин.— Нью-Йорк, 1956.— С. 279.

³⁸ Стахів М. Україна в добі Директорії УНР.— Т. 7. Вихід із кризи.— С. 127.

³⁹ Там само.— С. 61.

⁴⁰ Копиленко О., Копиленко М. Держава і право України.— С. 130–131. За іншими даними, закон датується 14 лютого. Див.: Рубльов О., Реєнт О. Українські визвольні змагання 1917–1920 рр.— С. 157.

⁴¹ Копиленко О.Л., Копиленко М.Л. Держава і право України.— С. 143, 144.

⁴² Там само.— С. 121, 123, 128, 131.

§ 3. Катастрофа: зовнішньополітичні чинники (11 листопада 1918 р. — березень 1919 р.)

Перемога країн Згоди у Першій світовій війні висунула на порядок денний нові фундаментальні проблеми. Головна з них — післявоєнний устрій Європи. В основу його лягли ідеї вченого-геополітика із світовим ім'ям сера Гелфорда Джона Маккіндера (1861–1947), який, власне, і був батьком Версальського договору. Директор Лондонської школи економіки (1904–1908 рр.), член Палати громад парламенту Великої Британії (1909–1922 рр.) відіграв і вирішальну роль в справі ставлення західних альянтів щодо України. В 1919–1920 рр. сер Гелфорд обіймав посаду Верховного комісара в підконтрольній Антанті частині України та британського радника-проконсула в штабі Верховного правителя Півдня Росії генерала А. Денікіна, вважаючи «білий рух» одинокою проатлантистськи орієнтованою збройною та політичною силою в тогочасній Росії, яка здатна протистояти пронімецьки орієнтованим силам — передовсім більшовикам та їх сателітам. Сер Гелфорд сформулював і наріжний принцип Версальського світового устрою. З одного боку, договір закріпив за Західною Європою характер берегової бази для таласократичних (морських) держав. З іншого — створював низку т.зв. лімітрофних держав (Фінляндія, Естонія, Латвія, Литва, Польща, Чехословаччина, Румунія), основним геополітичним завданням яких було не допустити створення континентального альянсу телурократичних (сухопутних) націй та держав, тобто слов'ян та німців, спрямованого проти Великої Британії та її спільників¹. Існування самостійної, незалежної, а тим більше Соборної України ця схема ні в якому разі не передбачала і передбачати не могла².

Поза тим не можна не помітити, що політичні лідери країн-переможниць займали у питанні повоєнного європейського устрою позиції якщо не антагоністичні, то цілком протилежні. Ця протилежність обумовлювалася, очевидно, кількома чинниками, головними з яких були їх географічне положення, фактичний внесок у перемогу над ворогом та історичні традиції.

Лідери Франції, передовсім прем'єр-міністр Жорж Клемансо та маршал Фердинанд Фош, мали своєю головною метою створення такого повоєнного європейського устрою, який унеможливував би у майбутньому нову німецьку агресію проти Франції. Рішення бачили в тому, щоби створити на сході континенту державне утворення, яке, перебуваючи в сфері домінуючого впливу союзників, могло б за необхідності утворити другий антинімецький фронт. Виконати таку роль об'єктивно могла б лише федеративна демократична Росія, складовою частиною якої мала б бути Україна. Але конкретні політичні обставини, пов'язані із наслідками більшовицького перевороту і початком громадянської війни на теренах колишньої романовської імперії, спонукали архітекторів нового європейського порядку шукати інших рішень. «Те, що відбувалося під час нещадної боротьби між червоними та білими в Сибіру, в Південній Росії та на Україні, — пояснював прем'єр-міністр Великобританії Д. Ллойд-Джордж, — надто жажливо, щоб це було варто зберігати в людській пам'яті. Боляче розповідати про ті страхіння, які відбувалися під час цих оргій ненависті. Души пекла були випущені на волю, і вони не витрачали часу даремно. Але ці маленькі війни в Європі, — пояснював позицію союзників британський лідер, — стосувалися нас більше, ніж Росія. Щойно звільнені народи Південної Європи були готові перегризти один одному горлянку в гонитві за кращими шматками спадку померлих імперій... Поляки та українці, — писав Ллойд-Джордж, — напали на Галичину... В прикордонних областях, де проживало змішане населення, гарчання було оглушливим. Конференція не могла продовжувати роботу внаслідок цього буйства»³.

Про деякі риси цього шаленства польського війська в Галичині українці розповіли учасникам Мирової Конференції. Провідники Української Католицької Церкви повідомляли, зокрема, про «руйнацію наших храмів», «вбивства без пояснення мирного населення», в т.ч. священників, «масові арешти безвинних», ув'язнення понад двохсот священників, «нелюдське трактування військових полонених і політичних в'язнів у концтаборах і

в'язницях», «закриття майже всіх українських культурно-освітніх та економічних і комерційних товариств», «заборону всіх українських видань», «зрівнення великої кількості наших сіл» тощо. «На кожному кроці, — писали Митрополит Андрей Шептицький, єпископи Григорій Хомишин та Йосафат Коциловський, — приналежність до греко-католицького обряду та до української національності уважаються достатніми причинами, щоби позбавляти людей з їхніх громадянських прав. На кожному кроці і безконечним крутіством обмежується свобідне вживання української мови»⁴.

В таких обставинах французи обрали курс на об'єднання новоутворених малих держав, передовсім Польщі, Румунії, Чехословаччини. Союз цих країн між собою, з одного боку, всіх їх із Францією — з другого, на думку французького лідера Ж. Клемансо, мав би виключити можливість початку нової світової війни в Європі⁵. Ця ідея не була таємницею для активних учасників і спостерігачів тих подій. Пригадуючи зустріч членів української делегації⁶ з французьким прем'єром, А. Марголін писав: «Але все ж таки ми знаходилися тоді в кабінеті головного прихильника створення величезної польської держави за рахунок земель сусідніх народів, батька французької ідеї про велику Польщу»⁷. Український дипломат роз'яснював, що ця ідея, власне, не була точкою зору одного Клемансо. А. Марголін вказував, що в 1919 р. існувало дві орієнтації всередині французьких політичних еліт, які, однак, не лише ніколи не боролися між собою на рівні публічної політики, а й доповнювали, «страхували» одна друга: проросійська та пропольська. Орієнтація остання полягала в «проекті створення, на противагу Німеччині, великої Польщі⁸, за рахунок сусідніх німецьких, білоруських, литовських і особливо значної частини українських земель. Проект створення такої великої Польщі користувався особливо великими симпатіями військових кіл Франції і самого Клемансо. Останні готові були, в тайниках своєї душі, визнати на папері незалежність маленької України, фактично підпорядкованої Польщі і такої, яка б ішла у неї на буксирі, в якості гарматного м'яса проти Німеччини. Завершенням такої коаліції Великої Польщі і Маленької України на Сході був план залучення до неї Румунії, а якщо вдасться, то і Чехословаччини... Общипана із заходу на користь Польщі, Румунії і Чехословаччини Україна малювалася в уяві авторів цього проекту лише в кордонах до Дніпра, ліва ж частина Придніпров'я була визначена для заспокоєння зазіхань

Великоросії... Надії, які покладалися керівниками української політики на Францію, не виправдалися»⁹, — підбив невтішні підсумки український дипломат.

Інше очевидне міркування стратегічного порядку для країн Згоди полягало в тому, що після поразки Австро-Угорщини і Німеччини та в часі кривавої громадянської міжусобиці в Росії Франція опинилася в ролі домінуючої європейської країни. Вирішуючи питання повоєнного устрою, Франція прагнула передовсім керуватися своїми національними інтересами та інтересами своїх союзників, а не тих держав, які підписували мирові угоди з ворогами Антанти в критичні для її долі дні.

Провідники країн-переможниць ще не встигли забути, що в листопаді 1917 р. Україна фактично спричинилася до державного розвалу Російської республіки — союзника Антанти. Її провідники ще не встигли забути, що Українська республіка, проголосивши свою державну самостійність, негайно підписала мирову угоду в Бресті, що дозволило Німеччині зосередитись на військових операціях лише на одному — Західному фронті. Провідники країн-переможниць ще не встигли забути, що лідери антигетьманського повстання зруйнували хистку можливість відтворення українсько-російської федеративної демократичної республіки, яка могла б при нагоді відіграти роль противаги Німеччині на сході Європи.

Існування такої концепції об'єктивно створювало сприятливий ґрунт для тиску на Антанту з боку Польщі та «єдиногоделіських» російських кіл. Польська дипломатія не забарилася скористатися з цієї ситуації, стверджуючи: Галичина є інтегральною частиною Речі Посполитої, від неї поляки ніколи не відречуться й т. ін.¹⁰. Натомість апеляції української сторони до вищих ідеалів справедливості, права націй на самовизначення, а також звертання до Сполучених Штатів, особисто президента В. Вілсона та інших осіб, інституцій і держав врешті-решт не мали жодних практичних наслідків. Союзники ні за яку ціну не стали б псувати відносини між собою через Галичину. 24 січня 1919 р. учасники Мирової конференції схвально відгукнулися на пропозицію американського президента, ухваливши заяву про свою стурбованість «повідомленнями про численні випадки застосування в Європі та на Сході збройної сили з метою оволодіння територією, хоча тільки мирова конференція повинна встановити, кому вона буде належати по праву»¹¹.

На цьому тлі дипломатична стратегія політичних противників України полягала в тому, щоби, по-перше, постійно нагадувати країнам-переможницям про Брестський мир УНР з Німеччиною, який об'єктивно надзвичайно ускладнив позицію Антанти в останній фазі Першої світової війни. По-друге, ці дипломати, активно роздмухуючи серед країн Згоди антибільшовицькі настрої, слушно звинувачували в них лідерів УНР¹². Останні, зі свого боку, давали для цього багато підстав.

Республіканський національно-соціалістичний режим, що прийшов на зміну режиму П. Скоропадського, «спізнився в справі нав'язання зовнішніх взаємин ще більше, ніж гетьманський режим»¹³. Перші неофіційні контакти представників повстанських кіл з представниками союзників відбулися лише в останніх числах жовтня 1918р. Першого офіційного листа В. Винниченка від імені Президії УНСоюзу було направлено до них лише на початку листопада. «Від половини листопада аж до появи антантських частин в Одесі¹⁴ зовнішня політика Директорії спочивала»¹⁵, — зауважив з цього приводу М. Стахів. Пробудившись від сну, керманічі української зовнішньої політики направили 19 листопада *першу* дипломатичну ноту. Її адресатами були держави Згоди. В документі, зокрема, йшлося: «Україна не потребує помочі Держав Антанти, про яку благав гетьман усі держави. Директорія ввічливо прохає Держави Антанти мати на увазі згадану ситуацію: згідно з тим зробити рішення щодо приявності антантівських військ на українській території». Нота, підписана всіма членами Директорії, містила також вимогу виведення військ союзників з території України¹⁶. Незважаючи на цей демарш, 24 листопада французський експедиційний корпус висадився в Севастополі, а за два дні — в Одесі¹⁷.

Вже 21 листопада Директорія була змушена фактично дезавуювати вищезгадану ноту. 10 січня 1919 р. Голова Директорії В. Винниченко уповноважив Олександра Грекова, командуючого військами УНР на Півдні України, вступити в переговори з представниками союзників в Одесі¹⁸. Очевидна причина такого рішення полягала в тому, що в новій ситуації треба було «рішатися на зміну політики неутралітету, а прийняти лінію політичного і мілітарного союзу України з антантою». Керівникам Директорії «вже в половині січня було ясно, що без допомоги Антанти Україна не зможе втриматися проти переважаючих сил Советської Росії»¹⁹.

6 лютого на станції Бірзула Олександр Греков та Сергій Остапенко представили українські вимоги французам. Документ містив вимоги визнання: суверенності Директорії, суверенності України, її «народно-правного» політичного устрою, соціальних реформ, допущення її на Мирову конференцію, повернення Чорноморської флоти, реквізованої французами для своїх потреб, визнання автономності Дієвої армії, тощо²⁰.

Напередодні представникам союзників в Одесі було надіслано іншого документа. Він став наслідком переговорів, які провадили члени іншої української делегації з представниками урядів незалежних держав, що утворилися на південно-західних теренах колишньої Російської імперії²¹. Спільна декларація містила узгоджені позиції щодо форм державного устрою цих держав та щодо шляхів і методів «придушення анархії та большевизму, у всіх тих державах та частинах, на які розпалася Росія». Декларацію, крім А. Марголіна, підписали: від уряду України Галіп, Бич від Кубані, генерал Баханович від Білорусі, від Дону — генерал Черячукін. Головна думка документа була сформульована так: «...Ми, представники України, Білорусії, Дону та Кубані дійшли до глибокого переконання, що питання державного устрою цих чотирьох одиниць може дістати швидке та належне вирішення лише шляхом окремого існування початків державності і порядку в кожній з них». Автори документа закликали держави Антанти «надати посильну допомогу національним прагненням наших народів до зміцнення вже створених окремих утворень». Повноважні представники новостворених держав також заявили, що питання про форму майбутнього державного устрою буде вирішуватися лише після «придушення большевизму та анархії». В зв'язку з цим повноважні представники чотирьох державних утворень закликали країни Антанти до використання в цій боротьбі «місцевого населення, як джерела живої сили» та надання останньому всіх можливих видів збройної та матеріальної допомоги²².

Немає потреби говорити, що висунення зазначених вимог не мало і не могло мати для української сторони жодних позитивних політичних наслідків. Такий результат об'єктивно був визначений наперед трьома головними обставинами. Перша була пов'язана із тяжкими поразками Дієвої армії. Друга полягала в тому, що французькі політичні кола дедалі більше орієнтувалися на російські «білі» сили²³. Третя з важливих причин перебувала в площині тієї політичної філософії, яку сповідували

вищі українські державні та політичні чинники. Ці причини, а також їх практичні наслідки, наприклад, евакуація проводу УНР із Києва, бойові дії отамана Григорієва проти французького експедиційного корпусу тощо²⁴, виробили у французького керівництва і, передовсім, у Ж. Клемансо, який щойно пережив замах на своє життя²⁵, стійку алергію на словосполучення «соціалістична Україна»²⁶. Недалекозорі, сумбурні дії української сторони давали французькому прем'єрові, лідерам інших союзних країн додаткові аргументи для того, щоб послідовно обстоювати антиукраїнську позицію.

Ситуацію загострили результати місії Семена Мазуренка в Москві. Делегація УНР під його керівництвом проводила переговори з урядовими колами Радянської Росії з 17 січня 1919 р. 10 лютого переговори були перервані за ініціативою українського уряду. Причина — «Мазуренко погодився тоді на фактичну капітуляцію Директорії перед советським льяльковим урядом у Харкові «для припинення громадянської війни»²⁷.

Загравання республіканського уряду з більшовицьким режимом²⁸ мали в цілому негативні наслідки для української сторони. По-перше, вони сприяли дипломатичним іграм московського режиму навколо легалізації як ленінського раднаркому, так і маріонеткового харківського уряду²⁹. По-друге, вони відштовхували від України тих впливових у світі діячів, які за інших обставин могли би підтримати українські домагання. Наприклад, під час обговорення українських проблем 16 січня 1919 р. Найвищою Радою (Радою П'яти)³⁰ Д. Ллойд-Джордж, який до того часу «мав прямий, симпатичний підхід до емансипаційних змагань українського народу», сказав: «Щодо України, де ми сподівалися, був установлений сильний уряд, що тепер якийсь авантюрист з кількома тисячами людей скинув його без великого труду. Повстання мало більшовицький характер і його успіх довів однозначно, що Україна не є заборолом проти большевизму, як це ми собі уявляли. Отож такий самий режим починається в Україні, який довершився в Росії»³¹.

Другим ближчим наслідком двозначного ставлення Директорії до московських комуністів стало посилення розколу в українських політичних колах. «Державники-соціялісти», до яких належали всі члени Директорії, отримали додатковий стимул до порозуміння з Антантою. «Боротьбісти», «незалежні» соціал-демократи та частина діячів УПСФ «стала шукати співіснування з советсько-московською інвазією в Україні»³².

Політичні інтереси УНР знову увішли в суперечність з політичними інтересами провідної сили в таборі союзників — Франції. Саме тому підтвердження Директорією свого «позаблокового», нейтрального статусу, яке містилося в Декларації 26 грудня, не могло викликати в стані країн-переможниць нічого, крім роздратування. На цьому тлі рішення ТКНУ про нормалізацію стосунків з Антантою не могло вже відіграти ніякого позитивного політичного значення. Це виразно засвідчили результати візиту до Одеси нової української делегації, цього разу під проводом Осипа Назарука та Сергія Остапенка³³.

Країни Згоди на переговорах з ними представляв начальник штабу експедиційного корпусу союзників полковник Анрі Фрайденберг. У принизливій та брутальній формі він поставив українським делегатам вимогу негайної демісії В. Винниченка та прем'єра В. Чехівського, а також тимчасової відставки С. Петлюри. Україна мала взяти на себе зобов'язання створити протягом 3-х місяців та виставити під командування Франції 300-тисячну армію для антибільшовицької боротьби. Антанта вимагала також припинення війни проти Польщі, встановлення контролю над залізницями, винагороди власників при проведенні аграрної реформи, здійснення впливу на господарську політику українського кабінету, офіційного прохання останнього до паризького уряду про прийняття України під протекторат Франції, згоду України на вирішення її долі та долі т.зв. Угорської України Мировою Конференцією, відмову від проведення будь-яких соціальних реформ під час війни з більшовиками, підтвердження українським державним керівництвом прихильності до принципу приватної власності. Зі свого боку, Франція повина була визнати Директорію як уряд України *de facto* аж до вирішення Мировою Конференцією питання про суверенітет України, надати українським республіканським військам матеріальну та технічну допомогу, а також надіслати військових інструкторів³⁴.

Французький ультиматум офіційно обговорювався на найвищому рівні на Державній нараді у Вінниці 7–8 лютого³⁵. Дискусія відбувалася в атмосфері, сформованій і наслідками безперервних військових поразок на більшовицькому фронті, і ультиматумом французького військового командування, який вимагав від українського керівництва прийняти відомі умови протягом 24 годин. Ось рядки із щоденника Голови Директорії, які передають певні пануючі настрої: «7.02. Одною

з перших вимог, вимогою ультимативною, є мій вихід з уряду. Мало того: мене і Чехівського треба вигнати «як собак»... 10.02. Ця формула не задовольнила наші партійні поля. Вони гадають, що це є нахабство і образа нашої суверености... Отже, становище таке, — підсумовував В. Винниченко, — підемо з Антантою — загинемо через реакцію, що прийде з Антантою, через недовір'я народу, і попадемо в обійми єдиної-неделимої, яка вже соромливо стоїть за спиною... союзників і жде слушного часу. Підемо з большевиками — загинемо через анархію, а потім через ту саму реакцію, за спиною якої стоїть все та сама єдина-неделима. Підемо самі — ні з большевиками, ні з Антантою — загинемо через своє безсилля, втому, брак засобів, зброї, одежі»³⁶.

Виходячи з такого розуміння обставин, що склалися, ЦК УСДРП та ЦК УПСР ухвалили постанови про відкликання своїх представників як зі складу Директорії, так і зі складу Ради Народних Міністрів. Керуючись тими ж міркуваннями, 11 лютого подав у відставку В. Винниченко³⁷. С. Петлюра, зі свого боку, надіслав попередньо узгоджений із членами партійного керівництва офіційний лист «До Центрального Комітету української соціал-демократичної партії». Він писав: «Виходячи з того, що сучасна ситуація в Україні надзвичайно тяжка і складна, я вважаю, що в даний момент всі сили творчі нашого краю повинні взяти участь в державній праці, не вважаю для себе можливим ухилитись од виконання своїх обов'язків, яко сина свого народу, перед Батьківщиною і буду, доки це можливо, стояти і працювати на державній праці. З огляду на це я тимчасово виходжу із складу членів Української Соціал-Демократичної партії. Вінниця, 11 лютого 1919 року. Симон Петлюра»³⁸.

«Петлюра упивається медом слави через брак конкуренції, — без задоволення коментував ситуацію М. Шаповал. — В народних масах глухе, іноді откритое незадоволення режимом. Стара хвороба — корупція (хабарництво) — повзе як лишай»³⁹. Лави соціал-демократичної партії залишив й інший член Директорії — професор Ф. Швець⁴⁰. Голова Директорії залишив того дня у щоденнику такий запис: «Я вийшов з Директорії. Вчора це було... У мене почування таке, ніби я вийшов з тюрми»⁴¹. В той же день Директорія офіційно повідомила французьку сторону про згоду з вимогами союзників «в принципі».

14 лютого Директорія і Рада Народних Міністрів отримали підготовлений французами проект документа, який українській стороні належало

підписати та оприлюднити від власного імені. Документ містив визнання Директорією своїх помилок, прохання у держав Антанти «протекції» для України, передачу французькому військовому командуванню права призначати членів Директорії, а також керівництва економічними, політичними, військовими, фінансовими, адміністративними, юридичними та зовнішньополітичними справами УНР «до кінця боротьби з большевизмом». Директорію примушували також погодитися з тим, що країни Згоди «при закінченні боротьби з большевизмом допоможуть урегулювати питання національні і справу границь» України. 17 лютого ці вимоги були прийняті Директорією та урядом УНР⁴². Для остаточного погодження умов капітуляції до Одеси було направлено спеціальну комісію під керівництвом міністра закордонних справ К. Мацієвича. В ході переговорів цієї комісії (а до неї також долучилися члени делегації під проводом А. Марголіна, а згодом і новий прем'єр-міністр С. Остапенко) із представниками французького командування останні відмовилися визнавати державний суверенітет УНР, а також висунули низку додаткових вимог. Головними з них були: усунення із складу Директорії С. Петлюри та П. Андрієвського, призначення нових її членів тільки за згодою французького військового проводу, а також передачі всіх українських військ під командування експедиційного корпусу. Командування військ Антанти брало на себе зобов'язання докласти зусиль, «щоб припинити стан війни між Польщею і військами Директорії», встановити «умови перемир'я», вирішити «питання про Львів», подбати про встановлення «добросусідських взаємин з Румунією»⁴³.

Позиції української сторони на переговорах надзвичайно послаблявали безперестанні військові поразки⁴⁴. В кінці січня було втрачено Катеринослав, 5 лютого українські війська залишили Київ. Безпосередня загроза нависла над Миколаєвом та Одесою. В перших числах березня було евакуйовано Вінницю, яка виконувала функції тимчасової столиці. 7 березня червоні війська здобули Бердичів. 10 березня впав Херсон. 18 березня республіканські війська (власне те, що від них залишилося) втратили контроль над тимчасовим осідком державного проводу — Проскуровом, а 19-го — над Жмеринкою. Під контролем залишався лише вузький клаптик території між Бугом і Збручем. При цьому деякі члени Директорії опинилися в Рівному (С. Петлюра і А. Макаренко), деякі — в Станіславові (Є. Петрушевич та П. Андрієвський)⁴⁵; частина урядових

установ та керівні органи політичних партій осіли в Кам'янцю-Подільському⁴⁶.

5 березня французькі вимоги обговорювалися на черговій Державній нараді у Вінниці. Участь у ній взяли всі члени Директорії (крім Є. Петрушевича), члени Ради Народних Міністрів, комісії ТКНУ та представники політичних партій. Державна Нарада вирішила оповістити союзників про відмову прийняти їх вимоги щодо відставки П. Андрієвського та С. Петлюри і провадити зміни у складі Директорії за бажанням будь-яких іноземних чинників. Прем'єр С. Остапенко та військовий міністр О. Греков виїхали до Одеси з метою поінформувати про ухвалені рішення членів спеціальної місії Директорії⁴⁷. Повернувшись, С. Остапенко доповів про результати візиту учасникам Державної Наради, які зібралися 14 березня в Проскурові. І цього разу Державна Нарада не змогла виробити принципового рішення з принципового питання: продовжувати чи перервати переговори як з Антантою, так і з Радянською Росією⁴⁸. В цих умовах українські делегати та представники французького військового командування все ж таки спромоглися виробити прелімінарні умови військового антибольшевицького союзу. Однак «цілком раптово і несподівано, в останніх числах березня представники французького командування заявили, що переговори про угоду, згідно з телеграфним розпорядженням з Парижа, перериваються...»⁴⁹.

Проаналізувавши обставини виникнення й підписання документа, Н. Городня показала дискусійність справжнього змісту та автентичності тексту угоди. На думку дослідниці, існували два варіанти цього документу. Перший, датований 15 січня, був сфабрикований більшовицькими спецслужбами з метою дискредитувати Директорію перед Трудовим Конгресом. Другий, який в різних джерелах датується 21, 24, 26 числами лютого або 1 чи 8 березня, є «достовірним». Але, за будь-яких обставин, підписання такого документу формально виходило за межі компетенції французького військового командування. — отож офіційний Париж і дезавував цю угоду⁵⁰.

Долю української громадянської війни взагалі, української національно-соціалістичної державності зокрема, було вирішено.

¹ Докл. див.: Тихонравов Ю. Геополитика.— М., 1998.— С. 113–128; Encarta 98. Encyclopedia. The Ultimate Learning Resource; World Book. Macintosh Edition. 1999. Див. також: З. Бжезинський «Великая шахматная доска».— М., 1999.— С. 108–148.

² Докл. див.: Держалюк М. Міжнародне становище України...— С. 163–225.

³ Ллойд Джордж Д. Правда о мирных договорах. В 2-х т.— М., 1957.— Т.1.— С. 266.

⁴ Кравчук А. Конференції Архирерів УГКЦ. 1902–1937 // Логос.— Vol. 35, 1994.— № 1 — 4.— Р. 481. Цитоване звернення з датою 27 серпня 1919 р. до «трибуналу мирової конференції» передав через графа Тишкевича о. Л. Сембратович. Аналогічне за змістом повідомлення було надіслано 28 серпня до нунція у Варшаві. (Там само. С. 483). Додаткові факти знущань над українським населенням Східної Галичини викладені в листах від 23 вересня 1919 р. (Там само. С. 486–487). Про звірства польської воячини на західній Україні див.: Кривава книга. Матеріали до польської інвазії на українській землі Східної Галичини 1918–1919 року. Ч. 1.— Відень, 1919.

⁵ Це пояснює, зокрема, логіку таємної тоді угоди про розподіл території колишньої Російської імперії на зони впливу між Великобританією та Францією. Одним з безпосередніх політичних наслідків угоди було те, що Франція дістала від своїх союзників карт-бланш на проведення політики щодо України.

⁶ Про діяльність української делегації в Парижі докл. див.: Стахів М. Україна в добі Директорії УНР.— Т.4.— С. 249 — 272; Т.5.— С. 11–33, 210–224.

⁷ Марголін А. Украина и политика Антанты.— С.149. «Створення великої Польщі було одним з основних прагнень французької воєнної стратегії»,— зауважив свого часу один з головних архітекторів повоєнного устрою в Європі (Ллойд Джордж Д. Правда о мирных договорах.— Т.1.— С. 270).

⁸ Підкреслення А.Марголіна.

⁹ Марголін А. Украина и политика Антанты.— С. 151–152,154.

¹⁰ Доречно зауважити, що до ескалації напруженості навколо питання щодо приналежності Галичини приклав руку і Тимчасовий уряд. Як пригадував Д. Дорошенко, коли він навесні 1917 р. отримав призначення на посаду комісара Тимчасового уряду в Галичині і Буковині, міністр закордонних справ П. Мілюков повідомив його про те, що поляки подали до Тимчасового уряду проект «нової управи» в Галичині, мотивуючи це тим, що цей край «одвіку польський» (Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє-минуле.— С. 101).

¹¹ Ллойд Джордж Д. Правда о мирных договорах.— Т.1.— С. 267–268.

¹² Див., зокрема: Стахів М. Україна в добі Директорії УНР.— Т. 3.— С. 195–196.

¹³ Див. зокрема: Там само. Т.4.— С. 99–103.

¹⁴ Про висадку військ союзників в Одесі та події навколо цього див.: Стахів М. Україна в добі Директорії УНР.— Т.4.— С. 120–130 та ін.

¹⁵ Там само. С. 111.

¹⁶ Нагаєвський І. Історія Української держави ХХ століття.

¹⁷ Гражданская война и военная интервенция в СССР. Энциклопедия.— М., 1983.— С. 233. Українські чинники були схильні трактувати цю акцію як початок війни Антанти проти УНР. Див.: Стахів М. Україна в добі Директорії УНР.— Т.4.— С. 47 та ін.

¹⁸ Про попередні контакти О. Грекова з французьким командуванням див.: Стахів М. Україна в добі Директорії УНР.— Т.4.— С. 49–52. Про хід переговорів див.: Там само. С. 54–69; Удовиченко О.І. Україна у війні за державність.— С. 55.

¹⁹ Ні перша, ні друга місія О. Грекова, однак, не мали ніякого успіху. Див.: Стахів М. Україна в добі Директорії УНР.— Т. 3.— С. 188, 189 та ін.

²⁰ Там само. С. 202–203; Т. 5.— С. 124–126.

²¹ Про діяльність цієї делегації докл. див.: Стахів М. Україна в добі Директорії УНР.— Т.5.— С. 108–120.

²² Цит. за: Марголин А. Украина и политика Антанты.— С.114 — 118. Докладно про хід переговорів див.:Стахів М. Україна в добі Директорії УНР.— Т.5.— С. 126–138.

²³ Щодо проблеми Росії на Міровій Конференції див.: Ллойд Джордж Д. Правда о мирных договорах.— Т.1.— С. 274–330.

²⁴ Докл. див.: Удовиченко О.І. Україна у війні за державність.— С. 57–61.

²⁵ 10 лютого 1919 р. французький анархіст Котен важко поранив прем'єра біля будинку міністерства закордонних справ.

²⁶ Нагаєвський І. Історія Української держави ХХ століття.— С. 282–283.

²⁷ Докл. див.: Стахів М. Україна в добі Директорії УНР.— Т. 3.— С. 159–185.

²⁸ Йдеться, зокрема, про зустрічі уповноважених представників В. Антонова-Овсєєнка — В. Затонського та Шумського — в червні 1919 р. у Підволочиську з Є. Петрушевичем. Більшовицькі делегати домагалися дозволу на вільний прохід до Угорщини з метою допомоги Белі Куну. Натомість вони пропонували лідеру ЗОУНР військову підтримку на випадок бойових дій проти військ С. Петлюри. Відомо також про контакти довіреної особи В. Леніна — Ф. Платтена — із керівництвом УНР щодо укладання спільної з РРФСР угоди про збройну боротьбу з Денікіним. Для проведення відповідних переговорів уряд УНР навіть призначив спеціальну делегацію у складі Гладкого, Красовського та Неїла, «але вона ніколи не поїхала до Москви» (Див.: Нагаєвський І. Історія Української держави ХХ століття.— С. 219, 321).Заради історичної справедливості треба зазначити, що західні демократії аж до 1919 р. не могли виробити послідовної політичної лінії щодо лєнінського режиму. Див. зокрема: Стахів М. Україна в добі Директорії УНР.— Т.4.— С. 178–191.

²⁹ Див.:Стахів М. Україна в добі Директорії УНР.— Т.4.— С. 265–267.

³⁰ Про хід обговорення українського питання цього дня, а також 21 січня докл. див.:Стахів М. Україна в добі Директорії УНР.— Т.4.— С. 204–248.

³¹ Нагаєвський І. Історія Української держави ХХ століття.— С. 227.

³² Стахів М. Україна в добі Директорії УНР.— Т. 3.— С. 188, 189.

³³ Про цю делегацію докл. див.: Там само.— Т.5.— С. 70 – 92; С. 114–120.

³⁴ Докл. див.: Там само.— Т. 3.— С. 188–199; Там само.— Т.5.— С. 82–83, 120–121 та ін. Див. також: Копиленко О., Копиленко М. Держава і право України.— С.129.

³⁵ Про роботу наради див.: Стахів М. Україна в добі Директорії УНР.— Т.6.— С. 107–113, 141–146.

³⁶ Винниченко В. Щоденник.— Т.1.— С. 322.

³⁷ Згодом В. Винниченко стверджував, що ніколи не зрікався членства в Директорії. Це твердження проаналізував М. Стахів (Стахів М. Україна в добі Директорії УНР.— Т. 6.— С. 185–193). Про обставини першої еміграції В. Винниченка див.: Там само.— С. 116–119. В. Солдатенко, в свою чергу, безпідставно твердив, що В. Винниченко зняв «тимчасово» з себе повноваження Голови Директорії 10 лютого (Солдатенко В.Ф. Еволюція суспільно-політичних поглядів В.К. Винниченка в добу української революції // Український історичний журнал.— 1994.— № 6.— С. 16).

³⁸ Петлюра С. Статті, листи, документи. В 2-х т.— Нью-Йорк, 1956.— Т.1.— С. 228. За деякими даними, союзники запропонували Петлюрі просто «зникнути», бо він, мовляв, «не виправдив свого антантофільства і не виконав обіцянки й наказу свого шефа масонської ложі Моркотуна не брати участі у повстанні проти Гетьмана» (Солуха П. Договір з Москвою проти Гетьмана Павла Скоропадського.— С. 175). Текст листа Моркотуна до Петлюри див.: Там само. С. 304–306. Докл. див.: Стахів М. Україна в добі Директорії УНР.— Т.5.— С. 138–144.

³⁹ Шаповал М. Щоденник від 22 лютого 1919 р. до 31 грудня 1924 р. Ч. 1. Упор. С. Зеркаль.— Новий Йорк, 1958.— Машинопис.— С. 1. Нью-Йоркська публічна бібліотека. Тут цитується запис за 28 лютого.

⁴⁰ Стахів М.Україна в добі Директорії УНР.— Т.5.— С. 144.

⁴¹ Винниченко В. Щоденник.— Т.1.— С. 322.

⁴² Стахів М. Україна в добі Директорії УНР.— Т.5.— С. 155, 156–158.

⁴³ Там само. С. 172; пор: С. 145–148.

⁴⁴ Аналізуючи причини безнастанних тяжких поразок українських республіканських військ, генерал М. Капустянський називав десять найважливіших: «1. Політика поставила своїй стратегії непосильне завдання,— писав він,— одночасно вести боротьбу з двома ворогами, з яких кожний зокрема сильніший за українську армію. Большевики — величезний соціальний чинник світового значення, базувались на велику територію з безмірним запасом людського матеріалу. З ними ледве борюся антибольшевицький блок, підтримуваний могутньою Антантою. Такого ворога й одного було досить для молодшої Української армії. Другий противник — Польща. Зрозуміло, ціла Українська Армія могла боротися один на один з Польщею в повній надії на успіх, за Польщею стояла Антанта, озброєна своєю економічною міццю та багатством техніки... 2. Політика не спромоглась відшукати жадного друга серед

неутральних держав»... 3. Безупинна боротьба (українських) політичних партій за владу і хитання в зовнішній політиці... 4. Відсутність повної аналогії між стремліннями наддніпрянців і наддністрянців... 5. Боротьба між кадровим і молодим демократично настроєним революційним українським старшинством... 6. Брак належної дисципліни і принесення політики в армію... 7. Великий брак огнеприпасу, амуніції та обмундирування і цілковита ненаалагодженість що до всілякого роду постачання... 8. Незадовільна робота залізниць... 9. Симпатії частини селянства та робітників до большевиків... 10. Короткозорість політики Антанти (Капустянський М. Похід українських армій на Київ-Одесу в 1919 році.— С. 39—41).

⁴⁵ Про атмосферу тих днів див: Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє-минуле.— С. 444.

⁴⁶ Докл. див.: Удовиченко О.І. Україна у війні за державність.— С. 55—57. Про деякі обставини діяльності Директорії доби Кам'янецького періоду див.: Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє-минуле.— С. 429—434.

⁴⁷ Стахів М. Україна в добі Директорії УНР.— Т.5.— С. 173—175.

⁴⁸ Там само. Т. 6.— С. 150—152.

⁴⁹ Марголин А. Украина и политика Антанты.— С.124. Вже після евакуації Одеси А. Марголін мав нагоду дізнатися, що це відбулося, зокрема, під впливом Ено, «який зображував всіх українців більшовиками і вихваляв добровільну армію. Це і надало поштовх первісній політиці французів в Одесі» (Там само. С. 132. Див. також: Стахів М. Україна в добі Директорії УНР. Т. 7. Вихід із кризи.— С. 132—136).

⁵⁰ Городня Н. Політика країн Антанти та США щодо державності України...— С. 200.

§ 4. Катастрофа: внутрішньополітичні чинники (березень — квітень 1919 р.)

Тим часом провідники українських соціалістичних партій, які з тих чи інших причин не входили до складу уряду, займалися улюбленою справою — організацією перманентних інтриг і заколотів проти державного керівництва. В 20-х числах березня М. Грушевський¹, В. Чехівський, В. Голубович, А. Степаненко, І. Мазепа, М. Ткаченко та інші відомі з часів УЦР діячі нашвидкоруч сколотили «Комітет Охорони Революції». Від імені цього органу вони звернулися до членів Директорії з вимогою негайної зміни політичного курсу та передачі влади до неутвореної ще Ради Республіки у складі 9 осіб. Відповідна декларація соціал-демократичних і соціал-революційних інсургентів містила цілком фантастичні вимоги негайного припинення переговорів в Одесі, початку переговорів з радянським урядом України, виведення російських військ з України, розпуску Ради Народних Міністрів та формування нового уряду на II Всеукраїнському з'їзді Рад робітничих, селянських і солдатських депутатів, а також перетворення УНР на УСРР².

Спостерігаючи з-за лаштунків за відчайдушною боротьбою колишніх політичних поплічників, натхненник та організатор Директорії писав у щоденнику: «6 березня. Дебата над основними питаннями земельної реформи. Становище справи безнадійне. Люде самоосліплюються і повторюють наші помилки. Більшість промовців за викуп. Платити поміщикам, цеб-то полякам і жидам. 13 березня. Уряд (Західно-Української Народньої Республіки. — Прим. упорядника) завів бюрократично-поліцейський режим. Людність голодає і ненавидить уряд... Ведеться

сепаратистична робота. Приглянувшись до Галичини можна заключити, що об'єднання — це довга річ. 21 березня. На фронті справи не гаразд. Взяли війська Оскілка Коростень, Овруч (ніби й Малін), але більшовики вже взяли Вінницю, Жмеринку, Житомир, Херсон, Миколаїв. Ідуть на Вапнярку. Був Коновалець. Сказав, що стрільці постановили, щоб заключити угоду з більшовиками, бо «воювати з українським народом вони не можуть». Коли цю пропозицію не буде прийнято — підуть на Холмський фронт. Стрільці вимагали, — повідомляв нащадкам Микита Юхимович, — щоб негайно було зложено Соціалістичний Кабінет, котрий перевів би угоду з більшовиками». 25 березня Шаповал залишив у щоденнику такий запис: «Розповідають сьогодні таку новину: з Кам'янця позавчора виїхала Директорія і міністерства в Гусятин. Через пів-години після виїзду «владу» взяла група на чолі з Голубовичем і Чехівським. Жуковський, Христюк, Ткаченко і інші оповістили Директорію скинутою і запропонували міністерствам вернуться... Кажуть, що цим керує нишком Грушевський. Мають ніби розпочати переговори з більшовиками, котрі вже зайняли Проскурів». «Боже, який розклад, — писав він 28 березня. - ... Один одного висилає, один одного підозріває, нішпорить, а Україна гине. Через наше історичне безладдя і поголовний авантюризм, непорядність, хабарництво, егоїзм. Як тяжко бути свідком морального упадку нашого суспільства»³.

Розуміючи повну неспроможність кам'янецьких заколотників реалізувати цей план, усвідомлюючи водночас необхідність адміністративної реорганізації вищого керівництва, С. Петлюра зробив зустрічний крок. 1 квітня під час зустрічі з представниками УСДРП він заявив, що «Директорія — мертвий труп». Оживити небіжчика, на думку Головного Отамана, мав би захід, за характером своїм цілком антиконституційний — переведення особових змін у складі Директорії поза рішенням Трудового Конгресу. Місця П. Андрієвського та Ф. Швеця повинні були б у цьому випадку заступити партійні креатури — Б. Мартос (УСДРП) та М. Ковалевський (УПСР). Ще одним членом вищого державного органу, на пропозицію Головного Отамана, повинен був стати самостійник-соціаліст Олександр Макаренко⁴. Амбіції лідерів обох соціалістичних українських партій — вони принципово відкидали можливість співробітництва із самостійниками та есефами, — та міжпартійні чвари, як завжди, стали на перешкоді реалізації цього плану. 5 квітня партійна нарада УСДРП та частини УПСР ухвалила

спільну платформу обох партій⁵, яка повторювала головні положення славної декларації «Комітету Охорони Революції» (див. документ 1.28). Двопартійна угода, зорієнтована на укладення миру з Радянською Росією за будь-яку ціну, відкидала можливість співробітництва з Антантою. Перші два розділи її формулювали засадничі принципи партійної диктатури есдеків та есерів, яка була покликана замінити собою державний лад, проголошений тимчасовою конституцією УНР 28 січня 1919 р.

Натомість інша частина УПСР та «незалежники» з лав УСДРП «утворили «Всеукраїнський революційний комітет», а потім «Головний повстанський штаб»..., які ставили собі за мету збройну боротьбу як проти більшовиків, так і проти «внутрішньої реакції», під котрою вони розуміли Директорію». Провідні діячі цього угруповання – М. Любинський, Д. Одрин, Н. Петренко, І. Часник та ін. були «давніми противниками Директорії і загального виборчого права». Саме вони запропонували запровадження Української Трудової Республіки, заміни Директорії на т. зв. «Раду Республіки»⁶ (див. додаток 1.29). Цими своїми діями українські національно-соціалістичні партії зірвали досягнутий за декілька тижнів перед тим у Проскуріві міжпартійний компроміс, який передбачав передачу всієї повноти законодавчої влади Директорії (Раді Республіки) у складі 9 осіб – по три від есерів, есдеків та есдеків «незалежних», а військової – Головній Військовій Раді з «правами верховного головнокомандування»(див. додаток 1.30).

До слова, саме у Проскуріві 18 березня «відбулося перше й останнє засідання Директорії в її повному п'ятичленному складі. Саме в той час,— згадував І. Мазепа,— Петрушевич увійшов до складу Директорії, як представник від Галичини. Потім Директорія вже ніколи не відбувала своїх засідань у повному складі,— стверджував він. Частина членів Директорії на чолі з Петлюрою опинилася в Рівному, друга частина, Петрушевич і Андрієвський, майже цілком «урядували» в Станіславі». Так само на кілька частин розбився уряд Остапенка»⁷. Власне кажучи, Раду Міністрів і урядом назвати було важко. «В кінці березня...кабінет Остапенка фактично майже перестав існувати,— констатував І. Мазепа,— або існував у такому вигляді, що напр., ролю міністра внутрішніх справ виконували аж чотири особи разом. Члени Директорії також не були вкупі й кожний на свою руч шукав виходу з цього прикрого положення». Красномовний приклад. 1 квітня А. Макаренко надсилає до А. Лівіцького листа наступного змісту:

«№ 626. Рівне. А.М. Лівичькому. З одержанням цього наказу негайно вступить до виконання обов'язків міністра внутрішніх справ під страхом карної відповідальності за невиконання розпорядження верховної влади. За Директорію УНР, член Директорії А. Макаренко»⁸.

Поза тим, самостійники-соціалісти та їхні політичні союзники — соціалісти-федералісти та народно-республіканська партія, в свою чергу, висунули варіант запровадження диктатури. Головні пункти їх програмових вимог — засадничо позитивне ставлення до парламентського устрою та ставка на союз із Заходом у протибільшовицькій боротьбі. Очевидно, ці партії були рішучими противниками «трудової демократії», «радянської системи» та союзу з більшовицькою Росією в будь-якій формі. Найбільш радикально всередині цього табору була налаштована УПСС, яка мала помітний вплив в офіцерському корпусі. Більшість її керівництва — передовсім морський міністр Михайло Білинський, голова партії Олександр Макаренко та державний секретар Дмитро Симонів — обстоювала необхідність проголошення на час війни диктатури Директорії під проводом С. Петлюри. План партійної «трійки» передбачав також створення при Головному Отаманові «Військової Ради», до якої мали увійти крім нього по 2 представники від наддніпрянської армії та УГА. М. Стахів зазначає, що чи не головним лобістом цього плану був командувач Північним фронтом В. Оскілко, який сподівався, що «у випадку прийняття його пляну, по короткім часі він усуне Петлюру і сам буде диктатором». Представник УПСС в Директорії П. Андрієвський та його політичний союзник Є. Петрушевич були в опозиції до цих теоретичних конструкцій. Останній, наприклад, прямо говорив про те, що «Антанта Петлюрі не вірить, бо вважає його за большевика, і тому не дасть допомоги Україні, доки на чолі армії буде стояти Петлюра. Українська справа, — казав він, — загибає від командування Петлюри. Армія йому зовсім не вірить, бо він не є військова людина»⁹. Представники «інших правих партій» пропонували розв'язання існуючих проблем у конституційний спосіб. А саме: призначити Головою Директорії Є. Петрушевича, Головним Отаманом — В. Оскілка; С. Петлюра мав залишитися лише одним з членів Директорії¹⁰.

Антагоністичні суперечності, які існували та активно розвивалися в партійному середовищі і які, власне, відбивали принципово різні політичні інтенції українського життя, спробували були розв'язати на черговій Державній Нараді¹¹. Цього разу вона відбулася за участю П. Андрі-

євського, А. Макаренка, С. Петлюри, представників партій та комісії ТКУУ (для останніх ці збори взагалі стали останніми, в яких вони взяли участь¹²) в Рівному 6 квітня¹³. «Нарада закінчилася тим, чим зачалася: ствердженням факту, що є криза на верху і на долах, — меланхолічно зауважив М. Стахів, — але не знайдено способу її полагодження в згоді всіх політичних чинників»¹⁴. Очевидно, що зміна кабінету С. Остапенка¹⁵ (див. додаток 2.42) на новий уряд під проводом Б. Мартоса (див. додаток 2.43), яка сталася 9 квітня, на перший погляд, була навіть не паліативом, а рефлексорним рухом — без мети, без сенсу, без урахування можливих наслідків. Здавалося, що керівництво республіки вживало тих чи інших заходів тільки для того, щоб хоч би щось зробити.

Якщо ж придивитись до цієї події уважніше, то стає очевидним, що заміна кабінету С. Остапенка на уряд Б. Мартоса зафіксувала фундаментальне зрушення в політичному бутті Української Народної Республіки. Можна стверджувати, що *від 9 квітня 1919 р. всі діючі політичні сили відмовилися від того, щоби дотримуватись загальноприйнятих правил гри, зафіксованих у тимчасовій конституції 28 січня. При номінації кабінету Б. Мартоса було допущено перше відкрите порушення фундаментального принципу проголошеного державного устрою — принципу верховного колективного керівництва членів Директорії. Уряд був фактично покликаний до життя постановою Стрілецької Ради КСС. Нема потреби підкреслювати, що така ухвала, хоч і була наслідком політичних реалій часу, разом з тим створила надзвичайно небезпечний прецедент — військові дістали право ухвалювати політичні рішення. Державне керівництво мусило погоджуватися з ними поза своїм бажанням. Можна стверджувати, що від початку квітня 1919 р. легальні партійні сили втратили вплив на принципові політичні рішення — прерогатива їх вироблення перейшла до штабу КСС та штабу Головного Отамана. Говорячи іншими словами, від квітня 1919 р. формально цивільний та республіканський устрій УНР став пустою оболонкою. Всередині її відчайдушну боротьбу за примару влади над клаптиком української землі вели командири військових частин. Перемогу в ній отримав той, хто мав за собою більш організовану та численну збройну силу. Від 9 квітня 1919 р. УНР пішла незворотнім шляхом до одноосібної військової диктатури.*

Поза тим номінація уряду Б. Мартоса містила і неприховані формальні порушення тимчасової конституції. Перше з них полягало в тому, що

декларацію про призначення уряду підписали від імені УНР лише двоє з наявних тоді *de jure* членів Директорії. По-друге, С. Петлюра не мав ніяких підстав іменувати себе в цьому документі «Головою Директорії», як і А. Макаренко — «членом-секретарем». Лише в другій половині квітня вдалося дістати мовчазну згоду Ф. Швеця; П. Андрієвський, зі свого боку, так ніколи і не погодився із фактом призначення кабінету під проводом Б. Мартоса та програмовими принципами його діяльності¹⁶. Більше того, вже перебуваючи в Станіславові, «він гуртував навколо себе колишніх членів уряду Остапенка» та «взагалі незадоволених новим правительством»¹⁷.

Зміна Ради Народних Міністрів, таким чином, зафіксувала радикальний переозподіл прав та обов'язків всередині вищого цивільного та військового керівництва республіки. Якщо першим видимим поштовхом для цього була позиція країн Згоди в особі керівників французького експедиційного корпусу, то другим — тотальний хаос у сфері військового та цивільного управління. Реорганізація Директорії, яка провадилася поза встановленим ТКНУ квазі-правовим полем, під приводом «військової доцільності» та методами цілком революційними, дозволила врешті-решт навести такий-сякий організаційний лад лише в царині верховного командування діями українських республіканських військ. С. Петлюра залишив за собою титул Головного Отамана Дієвої Армії УНР. Реальну підготовку військових операцій та керівництво ними зосередив у своїх руках Наказний Отаман О. Греков. За С. Петлюрою, таким чином, залишалася політична відповідальність за стратегічні військові рішення щодо укладання військових союзів, напрямків наступу, переходу до оборони й т. ін.

Кадровий військовий, генерал О. Греков цілком ясно розумів фізичну неможливість проведення скільки-небудь активних військових дій. Стратегічна ініціатива належала Червоній армії, яка захопила всю Лівобережну Україну, Київ, найважливіші транспортні та промислові центри на правому березі Дніпра тощо. Перемога антигетьманського повстання, наближення весняних польових робіт, прагнення селянства негайно скористатися наслідками аграрної реформи, військовий та пропагандистський тиск більшовиків тощо спонукали численні селянські загоны, що брали активну участь у повстанні, залишати фронт. Анархія, подібно до ракової пухлини, роз'їла українську армію за лічені тижні.

Дієву армію добили бунти Херсонської дивізії під командуванням отамана Григор'єва, 1-ї та 2-ї Дніпровських дивізій, інших регулярних частин. Ці події увійшли в історію країни під назвою «отаманщини».

Характерний приклад. Командувач одного з найбільш боєздатних з'єднань — Запорізького корпусу, отаман Омелян Волох раптово відмовився виконувати накази Головного штабу Дієвої армії і розпочав переговори про укладання миру з більшовиками. Потрапивши під нищівний збройний удар партнерів по переговорах, О. Волох з рештками корпусу 4 квітня був змушений відійти на територію Румунії. Тут українські вояки були обеззброєні: в них було вилучено 15 тис. гвинтівок, 7 млн набоїв, них, 80 гармат різного калібру, 34 тис. снарядів, 700 кулеметів, 2500 гранат, величезну кількість різноманітного спорядження, що містилося в 40 ешелонах¹⁸. Після цієї процедури, румунська адміністрація перевезла корпус геть — у Галичину.

В основі інтриги, пов'язаної з іншою сумнозвісною подією — заколотом члена ЦК УПСС, командувача фронтом на півночі Волині Володимира Оскілка — лежали декілька обставин. Перша — соціалісти-федералісти, самостійники-соціалісти та народні республіканці, які перебували в хронічній конфронтації з усіх питань із соціал-демократами і соціал-революціонерами, прагнули усунути Наказного Отамана О. Грекова, а в перспективі й самого С. Петлюру. Друга — сам В. Оскілко, амбітний воєначальник, з кар'єрних міркувань був особисто зацікавлений використати негаразди серед членів Директорії, розіграти в своїх особистих інтересах карту суперечностей між ними¹⁹. На третю обставину звернули увагу П. Христюк та В. Яблонський. На їх думку, за повстаннями В. Оскілка та П. Болбочана стояв Є. Петрушевич, який, за підтримки О. Андрієвського прагнув «стати якщо не диктатором всієї України, то хоч привести до влади на Наддніпрянщині свого союзника»²⁰.

Сюжет розгортався таким чином. 24 квітня попередню згоду на переворот дала нарада членів ЦК УПСС. 26 та 28 квітня В. Оскілко двічі порушив наказ Головного Отамана виїхати з Рівного на фронт для керівництва воєнними операціями. Увечері 28 квітня С. Петлюра підписав наказ про увільнення Оскілка. Увечері ж наступного дня путч санкціонувала нарада ЦК УПСС, в якій взяло участь, рахуючи самого Оскілка, від 3 до 5 осіб. В ніч на 30 квітня, під час засідання в особистому вагоні С. Петлюри, заколотниками були заарештовані члени уряду на чолі з

прем'єром. «29 квітня Оскілко і Агапіїв (начальник штабу) арештували кабінет Мартоса і хотіли арештувати Петлюру, — коментував у «Щоденнику» М. Шаповал, — але військо на це не пішло. Петлюру вони були оповістили за божевільного. В результаті Оскілко і Агапіїв втекли до Болбочана. За словами Ковенка, «найбільш популярні тепер на Україні Оскілко і Болбочан»²¹. В. Оскілко розвинув бурхливу пропагандистську діяльність. Ним була підготовлена, надрукована та розповсюджена низка листочок із закликами до «всіх, всіх, всіх», «українського республіканського війська», «всіх урядовців», «до населення» із закликом підтримати акцію, яка проходила під гаслом: «сталося те, що мусило статися». Провідник Волинсько-Холмської групи²² не обминув увагою і адміністративно-державницький аспект своєї акції. Вчений-агроном Є. Архипенко був іменованій В. Оскілком Комісаром Цивільних Справ «при мені по всіх справах цивільного урядування» аж «до призначення Директорією нового кабінета». Військова ж акція проти штабу С. Петлюри, який перебував у Здолбуніві, закінчилася так, як мала закінчитися. Блискавичним ударом підрозділ КСС під командуванням полковника Миколи Бісика, який діяв за відповідним наказом Є. Коновальця, без єдиного пострілу розтрощив штаб повстанців. Інші частини КСС роззбрюїли повстанців у Рівному. Провідник інсургентів подався до тітки, яка проживала в Польщі²³.

Проаналізувавши своєрідне українське явище «отаманщини», точки зору на цей політично-військовий феномен В. Винниченка, І. Мазепи, полковника Є. Коновальця, генерала М. Капустянського та інших діячів, М. Стахів зробив такі висновки про його коріння: «Малосвідоме селянство, а, значить, також малосвідоме вояцтво, мусіло стати жертвою отаманщини. Але, деякі командири сотень, куренів, полків і загонів ставали «отаманами» без своєї волі і бажання. Змобілізована в нові частини маса, перемучена попередньою довгою війною і розхитана в духовній рівновазі дворічною революцією і чужими окупаціями, взагалі у своїй більшості не хотіла воювати чи взагалі бути дисциплінованим військом. Тільки незвичайно спосібні старшини могли духовно опанувати таку масу і виділити з неї певні, лояльні і здисципліновані військові одиниці»²⁴. «Грунтом, на яким росте загальне явище отаманщини, — писав дослідник, — без огляду на країну й історичний період, є загальна політична й суспільна революція, якщо вона триває релятивно довгий

час»²⁵. Загальний висновок М. Стахіва був поданий в таких словах: «Має *повне* значення тільки мала свідомість і політична національна неvirобленість більшості українського селянства при кінці 1918 і на початку 1919 років. Все інше не витримує глибшої критики»²⁶.

¹ М.С. Грушевський був «душею опозиції»,— згадував про цей період його діяльності Д. Дорошенко.— Опозиційний настрій чомусь поширювався й на відносини до нашого (Кам'янець-Подільського.— Д.Я.) університету, як до інституції, що стояла під опікою офіційного уряду (Див.: Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє-минуле.— С. 431).

² Докл. див.: Стахів М. Україна в добі Директорії УНР.— Т. 6.— С. 164–176; Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє -минуле.— С. 432–434. Див. також: Яблонський В. Від влади п'ятох до диктатури одного.— С. 35–40; Шаповал М. Ляхоманія.— С. 2–8; Мазепа І. Україна в огні й бурі революції. 1917–1921. Частина І.— С.142–143.

³ Шаповал М. Ляхоманія.— С. 2–8.

⁴ Стахів М. Україна в добі Директорії УНР.— Т. 6.— С. 210–216.

⁵ Там само. С. 203–204.

⁶ Яблонський В. Невідомий проект Конституції України // Нова Політика.— 1996.— № № 2.— 57.

⁷ Мазепа І. Україна в огні й бурі революції. 1917–1921.— Частина І.— С. 111; Див. також: Копиленко О., Копиленко М. Держава і право України.— С. 132.

⁸ Феденко П. Повстання нації // Збірник пам'яті Симона Петлюри (1879–1926).— Прага, 1930.— С. 86–87.

⁹ Мазепа І. Україна в огні й бурі революції. 1917–1921.— Частина і.— С. 194.

¹⁰ Докл. див.: Стахів М. Україна в добі Директорії УНР.— Т. 7. — С. 13–21. Докладно про роботу в Рівному див: там само.— С. 27–32.

¹¹ Принагідно зауважимо, що питання про датування засідань Державних нарад та їх кількість потребує додаткового дослідження. Так, О. Реснт та О. Рубльов наводять відомості про Державну нараду, яка відбулася 11 березня. Її учасники — члени УСДРП, УПСР, і що найважливіше — Є. Коновалець, наполягали на запровадженні радянського державного устрою. Однак «пробити» цю позицію її прихильники не змогли: С. Петлюра вперто обстоював т.зв. «трудоий принцип» організації влади, тобто стояв на позиціях тимчасової конституції 28 січня. Пізніше, під час т.зв. «кам'янецького сидіння» Рада Міністрів — власне, під впливом Головного Отамана — ухвалила документ «Про вибори в парламент з правом Установчих зборів і про утворення реформованих органів управління (самоврядування на місцях на основі

всенароднього, безпосереднього, таємного, рівного і пропорціонального виборчого права)». Див.: О. Рубльов, О. Реснт, Українські визвольні змагання 1917–1920 рр.— С. 158, 162.

¹² Копиленко О., Копиленко М. Держава і право України.— С. 135.

¹³ Мазепа І. Україна в огні й бурі революції. 1917–1921.— Частина І.— С. 156, 160, 166.

¹⁴ Стахів М. Україна в добі Директорії УНР.— Т. 7. — С. 26

¹⁵ «Буржуазний» уряд Остапенка,— писав в зв'язку з цим І. Мазепа,— був утворений в тій надії, що це влегшить порозуміння Директорії з французьким командуванням. Тим часом того не сталося». (Мазепа І. Україна в огні й бурі революції. 1917–1921.— Частина І.— С. 111).

¹⁶ Стахів М. Україна в добі Директорії УНР.— Т. 7.— С. 53 -59.

¹⁷ Мазепа І. Україна в огні й бурі революції. 1917–1921.— Частина І.— С. 192.

¹⁸ Шанковський Л. Українська армія у боротьбі за Державність.— Мюнхен, 1958.— С. 25.

¹⁹ Згідно з пізнішою думкою, висловленою Б. Мартосом, В. Оскілко підпав під вплив начальника штабу Північної групи, «дуже розумного, хитрого і досвідченого» генерала Агап'їва, «російського патріота, якого метою було відновлення російської імперії, а не самостійність України». Петлюра віддав наказ заарештувати останнього і передати командування генералу Желіхівському. Оскілко натомість сам заарештував Желіхівського. Це і стало висхідною точкою путч. (Див.: Мартос Б. Отамання // Визвольний здвиг України.— Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто.— 1989.— С. 156. На думку І. Нагаєвського, повстання Оскілка було викликане «лівим» курсом Директорії. Згідно з цією точкою зору, згаданий курс, у свою чергу, став наслідком військових поразок, розкладу армії, зростання дезертирства. виправити становище в умовах відсутності підтримки з боку Антанти,— писав І. Нагаєвський,— на думку С. Петлюри, можна було лише за рахунок передачі більшої частини державних функцій соціал-демократам та соціал-революціонерам. Сам Головний Отаман планував зосередитися виключно на функціях військового керівництва. (Нагаєвський І. Історія Української держави ХХ століття.— С. 296).

²⁰ Яблонський В. Від влади п'ятьох до диктатури одного.— С. 32.

²¹ Шаповал М. Ляхоманія.— С. 23. Цей запис було зроблено автором у віторок, 20 травня.

²² Удовиченко О.І. Україна у війні за державність.— С. 62.

²³ Див.: Стахів М. Україна в добі Директорії УНР.— Т. 7.— С. 66–109.

²⁴ Там само. Т. 2.— С. 66.

²⁵ Там само. С. 68. Аналіз цього явища подано цим автором також: С. 69–87, 153–183.

²⁶ Там само. С. 64–67.

§ 5. Катастрофа: військові чинники та геополітика (березень — квітень 1919 р.)

Єдиною організованою збройною опорою Директорії в цей період, період тотального військового та державницького краху, залишався, власне, лише Корпус Січових Стрільців. Все інше назвати регулярною армією було чи навряд можливо. Гранично відверто охарактеризував стан справ генерал М. Безручко. «Українська армія організується і формується без усякого пляну й без усяких підстав,— констатував він.— Виключенням із цього був лише Запорізький корпус і загін Січових Стрільців (після протигетьманського перевороту – корпус Січових Стрільців). ...Українська армія ніколи не могла довести частин навіть до половини штатного складу. Ні одна мобілізація їй не вдається, а те, що змобілізоване, після перших боїв дезертує»¹.

Своє ставлення до політичного проводу УНР Стрелецька Рада КСС зафіксувала документально. Спеціальна декларація, підписана Є. Коновальцем, А. Мельником та О. Назаруком, містила запевнення, що КСС залишатиметься «карним і слухняним військом кожного Українського Народноправного Правительства, яке стоятиме на платформі самостійності Української Народної Республіки і признавання Українському Народові всієї землі в його розпорядимість»².

З огляду на всі вищенаведені та інші обставини, не може викликати подиву надзвичайна ефективність військових операцій червоних. Війська В. Антонова-Овсеєнка прорвали фронт, утворивши широкий коридор між рештками української армії та антантівськими військами. Французькі та грецькі підрозділи, розкладені надзвичайно ефективною

більшовицькою пропагандою, вимагали негайного повернення додому. В цих умовах французьке політичне керівництво ухвалило вимушене рішення про евакуацію військ із Одеси. Це сталося в останніх числах березня. Французько-українська угода «була положена під зелене сукно як неактуальна»³. Територія, яку формально контролювала Директорія, станом на 1 травня обмежувалася лінією Дністра на півдні, лінією Львів — Сокаль — Луцьк — Сарни на заході та лінією Сарни — Здолбунів — Збараж — Теребовля на півночі та сході. На решті українських земель господарювали білі, червоні та зелені армії та загони, а також румунські й польські збройні сили⁴.

Отже, вже в середині травня 1919 р. перед республіканським керівництвом на повний зріст постало питання життя і смерті: як врятувати бодай рештки збройних сил. Діяли українці як завжди: кожний сам по собі, уникаючи будь-якої координації планів та дій між собою. Так, Є. Петрушевич та керівництво УГА стояли перед вибором: або відійти за Збруч на терени Великої України, або продовжувати боротьбу проти поляків на території Галичини. Очевидно, що в умовах неприхильного ставлення з боку Антанти, відверто ворожого ставлення Румунії та війни з Польщею⁵, єдиним рішенням міг бути перехід Збруча та об'єднання з Дієвою армією. Після цього об'єднані українські армії могли завдати удару по більшовицьких військах, стратегічне положення яких у той час надзвичайно ускладнили активні операції дивізії генерала А. Денікіна. Галичани зупинилися на першому варіанті. Корпуси УГА почали стягуватися в трикутник між Серетом, Збручем і Дністром на лінію Гусятин — Чортків — Бучач — Нижнів⁶. 24 травня румуни виставили ультиматум про евакуацію району Снятин — Коломия — Хриплин — Делятин. «Не маючи сил вступати у війну ще з Румунією, Галицький Уряд мусив згодитися на ультиматум румун»⁷, — підсумував генерал Удовиченко.

6 червня УГА почала наступ в напрямку Чорткова⁸. Впродовж двох тижнів 1-й корпус пройшов близько 100 км — до Львова залишалось ще 40 км. Але поляки, які встигли закінчити перегрупування сил, відкинули УГА на початкові позиції. Саме в цей час Є. Петрушевич дізнався про угоду перемир'я між поляками та Директорією УНР, підписану генералом С. Дельвігом, яка встановила демаркаційну лінію між УГА і польськими військами по лінії Залізці — р. Серет — Тернопіль — Острів — р. Золота Липа — Дністер — Незвиська. Диктатор ЗОУНР відмовився визнати

умови цієї угоди, наступ УГА тривав. 21 червня частини УГА звільнили Рогатин, але через 5 днів розпочався польський контрнаступ, внаслідок якого українські війська було відкинуто до Збруча. 16 липня УГА почала евакуацію на його східний берег, Є. Петрушевич та керівництво армії перебралися до Кам'янця-Подільського. Українська Галицька Армія «вичерпала всі матеріальні й політичні ресурси»⁹ для ведення подальшої боротьби.

Натомість рештки Дієвої армії УНР у складі 11 дивізій (в т.ч. Січові Стрільці Є. Коновальця загальною чисельністю до 15 тис. вояків¹⁰) під кінець травня утримували територію між Дубном і Бродами.¹¹ Командування гарячково реорганізувало рештки військових відділів, з яких складалася Дієва армія. Військовим керівникам УНР — генералам Сінклеру та Капустянському, полковникам Мельнику та Тютюннику вдалося створити 11 дивізій триполкового складу при одному гарматному полку¹², загальною чисельністю 14–15 тис. багнетів, 350–380 кулеметів, до 120 гармат за майже повної відсутності кавалерії, технічних частин, авіації, бронепотягів тощо.

Цим українським дивізіям протистояли: 12-та червона армія, яка оперувала на території Київської, Волинської та Подільської губерній, та 14-та, яка діяла в Херсонській та Катеринославській губерніях. Загальна чисельність червоних військ сягала 70 тис. вояків. На західному фронті військам УНР протистояли польські збройні сили: на деяких ділянках фронту їх та українців розділяла вузька смуга завширшки 10 км.

У цій ситуації серед політичного та військового керівництва «об'єднаної» УНР відбувся розкол: штаб УГА «відмовився коритися розпорядженням Наказного Отамана Осецького та Отамана Петлюри і видав наказ своїй армії скупчуватись в кут між рр. Дністром і Збручем», маючи на меті «в крайньому випадкові» укласти мир з більшовіками. Командування Дієвої армії, зі свого боку, вирішило організувати прорив на територію України. Це, в свою чергу, вимагало, як мінімум, початку переговорів про перемир'я з поляками¹³. 18 травня відповідні прелімінарні переговори з польськими колегами розпочалися. З 1 червня переговори проходили вже на офіційному рівні. Українська делегація, яку очолив генерал С. Дельвіг, мала своїм завданням добитися нейтралітету з боку Польщі, визначити демаркаційну лінію між обома арміями і, нарешті, досягти угоди про спільну боротьбу проти більшовиків¹⁴.

На цьому фоні 1 червня розпочався наступ Дієвої армії в напрямку Старокостянтинів — Проскурів — Кам'янець. Мета наступу — створити можливість злуки з УГА¹⁵. Внаслідок 30-денних безупинних боїв республіканським військам вдалося просунути до лінії Жмеринка — Проскурів. З іншого боку, червоним військам відсутніх ударів завдавали підрозділи Добровольчої армії генерала А. Денікіна¹⁶. Загальна стратегічна ситуація спонукала російські радянські війська цілком зосередитися на боротьбі на південному фронті. Досягти цього було неможливо, маючи в тилу українську армію. 1 липня бої на радянсько-українському фронті відновилися з новою силою¹⁷. В ніч на 6 липня червоні відбили Проскурів¹⁸, поставивши Дієву армію на межу катастрофи. «З відступом Української Наддніпрянської армії на південь від залізниці Волочиск — Проскурів,— писав О. Удовиченко,— становище її стало катастрофічним. Фізичні її можливості дійшли до краю. Крім того, повний брак набоїв і зброї. Україна була в повній ізоляції, і дістати військове знаряддя з-за кордону не було змоги навіть за величезні кошти»,— підкреслював український воєначальник. Армія була вимушена зосереджуватися між Збручем і Дністром по лінії Зіньків — Ярмолинці — Городок — Гусятин¹⁹. Трагедія почала набувати рис гротеску: всюдисущий Н. Махно «почав мріяти про те, щоб поволі взяти в свої руки також армію Української Народньої Республіки через усунення Петлюри, як він це зробив з армією Григорієва». Між махновцями і командуванням Дієвої армії було укладено «договір про згоду для спільної боротьби проти Денікіна». Але на цьому, власне, контакти між сторонами припинилися²⁰.

Власне саме від цього часу українське керівництво мусило б залишити ілюзії щодо позиції країн Згоди до України. Адже слова Ж. Клемансо, сказані під час аудієнції, яку французький лідер дав делегації УНР²¹ на Міровій Конференції, не були тасмницею. «Але я, старий політик, переконаний, що Франція мусить керуватися геополітичними міркуваннями, в цю війну геополітика мусила вас іти з німцями, а років через 10 — 20 знову німці нападуть на нас, а ви підете з німцями. Через це ми мусимо підтримувати відбудову великої могутньої Росії, яка буде нашим союзником»²², — саме в таких словах прем'єр-міністр Франції виклав аксіому повоєнної зовнішньої політики своєї країни. Візит А. Марголіна до Лондона в травні 1919 р.²³ засвідчив: не лише французька, а й англійська зовнішня політика була цілком зорієнтована на підтримку генерала А. Денікіна та адмірала О.

Колчака. Британці, пригадував український посол у Лондоні, вважали за доцільне з'єднання українських республіканських військ та Добровольчої армії. З точки зору лідерів Великобританії, «ідеалом державного устрою для України була федерація з Великоросією»²⁴. Інша зустріч А. Марголіна — цього разу із держсекретарем США Лансінгом — справила на українського дипломата «приголомшуюче враження»²⁵. Ще б пак: «Лансінг проявив повне незнання стану (справ) і сліпу віру в Колчака та Денікіна... Він категорично наполягав на тому, щоби український уряд визнав Колчака вождем всіх протибільшовицьких армій»²⁶.

Тверезомислячі українські провідники ілюзій не плекали: «Взагалі прихильників незалежної України не чути ні серед фр[анцузських], ні серед америка[нських] політиків,— читаємо в записниках Олександра Жуковського за червень 1919 р.,— коли не з любови до Росії, то з страху, коли відродиться, то пригадає всім, хто обстоював її роздроблення». «Америка взагалі не має самостійної політичної лінії і загальний настрій за Англією.— занотовує він далі.— У Вільсона одна ідея — здійснити Лігу народів і стати її головою, тому робить великі уступки, ні з ким не хоче зачіпатись в Українській справі + опозиція республіканців в Конгресі ...Америка не хоче активної політики в Європі». Підсумок: «Счастливі союзники, що добре вискочили з війни і не хочуть встрявати в новий ризк. Концесії се друге діло .. Дипломатична справа України програна»²⁷.

Зовнішньополітична концепція країн Згоди мала безпосередні наслідки для України, а в перспективі — і для них самих. «Держави Антанти, — слушно зауважив А. Марголін, — не прислухалися до закликів про допомогу місцевим силам... І лише падіння Колчака, Денікіна, Юденича та Врангеля показало Антанті всю безцільність та безрезультатність застосування всеросійських централістичних гасел в боротьбі з анархією»²⁸. Цей висновок витримав випробування часом. «Якби Антанта пішла за здоровим глуздом Ллойд Джорджа і помагала Україні так, як помагала іншим повносталім державам по-царської «тюрми народів» замість воскрешати «труп єдиної і неделімої Росії», — писав о. І. Нараєвський, — то в найгіршому випадку більшевизм був би обмежений лише до московської етнографічної території... Жорж Клемансо своїм олівцем накреслив кордони нової Європи..., поклав основу під другу світову війну та причинив все до скорого зросту фашизму, більшевизму і націонал-соціалізму»²⁹.

Ставка країн-переможниць на А. Денікіна та О. Колчака, визнання останнього 26 травня Антантою «Верховним Правителем», у свою чергу, визначили всю подальшу логіку боротьби на фронтах громадянської війни в Росії та Україні. Зрештою, ці рішення визначили ходу історії Європи аж до кінця XX сторіччя. Події на теренах України, Європи та світу після Першої світової війни могли б набути цілком іншого характеру і змісту, якби союзники пішли іншим шляхом. Можливості розвитку в цьому напрямку теоретично відкривали відомі ініціативи президента США Вудро Вілсона. «Доктрина Вілсона» не лише викликала широкий резонанс у світі³⁰, а й стала однією з ідеологічних засад повосенного устрою в Європі та світі.

Упродовж 1918 р. її наріжні принципи жваво обговорювалися країнами Згоди. 29 жовтня 1918 р. 14 основних і 4 додаткових пункти «доктрини Вілсона» дискутувалися англійським та французьким прем'єрами за участю особистого представника американського Президента полковника Е. Гавса. IV пункт «доктрини Вілсона», який безпосередньо стосувався України, звучав так: «Перше питання, чи російська територія є рівнозначна з територією, яка належить до колишньої Російської імперії. Ясно, що це не так, бо ж пункт XIII постановляє про незалежну Польщу; це є постанова, яка виключає відновлення імперії. Те, що признано важним для поляків, мусить бути з певністю признане для фінів, литовців, латишів, і, можливо, також для українців. Бо ж від часу, коли ця умова була зформульована..., ці поневолені народи піднялися і не може бути сумніву, що їм мусить бути дана можливість вільного розвитку»³¹. Ця позиція, підтримана Д. Ллойд Джорджем, вимагала визнання існуючих національних урядів та етнічних кордонів між державами *de facto*. Разом з тим, констатувалася наявність гострої суперечки між Україною і Польщею в Східній Галичині, причому американські представники відкрито заявили, що остання «не повинна належати до Польщі»³². Очевидно, що така позиція не могла розраховувати на беззастережну французьку підтримку. Клемансо погодився підтримати ідеї Вілсона, в т.ч. про створення Ліги Націй як частини Мирового Договору, в обмін на підтримку позиції Франції, зокрема щодо Польщі³³.

З відстані 80 років ясно видно, що керівники Польщі добре орієнтувалися в лабіринтах міжнародної політики³⁴. Зокрема, вони вельми ефективно розігрували карту французьких побоювань. Але добитися прихильності її союзників було не так легко. Хоча маршал Фош і закликав надати негайну допомогу полякам у їх боротьбі за Львів за рахунок польських

частин, розміщених в Одесі та у Франції, англійський прем'єр виступив проти цього. «Ніхто не завдавав нам стільки неприємностей, як поляки, — пояснював згодом британський лідер. — Сп'яніла від молодого вина свободи, яке їй дали союзники, Польща знову уявила себе цілковитою господинею Центральної Європи... Право народів самим визначати свою національну приналежність, — підкреслював він, — було негайно відкинуте польськими лідерами»³⁵.

Великобританія аж ніяк не була зацікавлена в безмежному посиленні французьких позицій. На офіційному ж рівні Д. Ллойд-Джордж аргументував британську позицію тим, що реалізація французького задуму призведе до подальшого послаблення антибільшовицьких сил на Півдні Росії, в т.ч. українських республіканських військ, які воювали проти більшовиків³⁶. США підтримали Велику Британію, висунувши, водночас, рекомендації: підтримати самостійну українську державу; передати Східну Галичину Україні; якщо Україна перебуватиме «в стані хаосу», передати Східну Галичину Польщі, але тільки як автономну частину, якій Ліга Націй гарантуватиме право на вирішення власної долі в майбутньому; Крим повинен належати Україні як природний материк. США та Великобританія виступили проти польської інвазії в Галичині. Їх аргументи полягали в тому, що воювати проти більшовиків можуть і повинні лише громадяни країн, які зазнали більшовицької агресії, а не поляки. Як пригадували Б. Мартос та О. Удовиченко, 19 березня уряд ЗОУНР та командуючий УГА генерал М. Омелянович-Павленко, а також польський комендант Львова отримали телеграму, підписану прем'єрами Франції, Великобританії, Італії і президентом США, з пропозицією як українцям, так і полякам припинити між собою бойові дії і обіцянку «справедливого» розгляду справи Галичини на Мировій Конференції³⁷.

Але всі ці добрі наміри так ніколи і не були втілені в життя. Як завжди, гору взяли міркування практичної політичної користі. Ставка країн Антанти в антибільшовицькій боротьбі на Польщу та «єдиносудельські» кола не тільки дозволяла польським військам й надалі вільно оперувати в Галичині, але — і це є головне — мала своїм наслідком зміну всієї концепції зовнішньополітичної діяльності союзників на теренах колишньої Російської імперії. Союзники почали реалізовувати план, запропонований маршалом Фошем. Його головна ідея полягала в тому, щоб активно використовувати на більшовицькому фронті об'єднані військові сили

Польщі, Румунії та УНР. Реалізувати цей план було неможливо без задоволення територіальних претензій Бухареста на Бессарабію та Північну Буковину. Реалізація плану вимагала також встановлення негайного миру на польсько-українському фронті, адже польські збройні сили провадили військові операції на теренах Холмщини, Підляшшя, Полісся і Волині від грудня 1918 р.³⁸ Реалізація плану Фоша вимагала також початку офіційного політичного діалогу між керівництвом України та Польщі.

¹ Безручко М. Січові стрільці в боротьбі за державність.— Каліш, 1932.— С. 81.

² Цит. за: Ріпецький С. Українське січове стрілецтво. Визвольна ідея і збройний чин.— Нью-Йорк, 1956.— С. 277 — 278.

³ Стахів М. Україна в добі Директорії УНР.— Т.5.— С. 201.

⁴ Загальний огляд військових подій за період від грудня 1918 р. див.: Капустянський М. Похід українських армій на Київ-Одесу.— С. 26–39.

⁵ Про хід бойових дій на території Галичини в листопаді 1918 — травні 1919 рр. докл. див.: Історія українського війська.— Т. 2.— С. 486–504.

⁶ За станом на квітень, в її лавах налічувалося до 25 тис. багнетів, до 600 шабель та 150 гармат. Дієва Армія в цей час відступила під тиском більшовиків на лінію Луцьк-Сарни-Рівне-Крем'янець.— Див.: Історія українського війська.— Т. 2.— С. 485. Докладно про організацію УГА див: Там само. С. 521–537.

⁷ Удовиченко О. Україна у війні за державність.— С. 92. При цьому все військове спорядження УГА, чисельність якої сягала 30 тис., залишилося у поляків. Генерала Омеляновича — Павленка на посаді Начального вождя УГА замінив генерал Греков (Там само. С. 93).

⁸ На цьому етапі збройної боротьби до складу УГА входили: 1 корпус (командувач генерал Микитка) чисельністю близько 20 тис. вояків; 2 корпус (полковник Вульф) — 22 тис. вояків; 3 корпус (генерал Кравс) — 12 тис. вояків. УГА мала в своєму розпорядженні 550 кулеметів, 160 гармат, 20 літаків. У цілому в її лавах налічувалося близько 85 тис. чоловік, в т.ч. 47 700 активних вояків. Докл. див.: Історія українського війська.— С. 507–520.

⁹ Удовиченко О.І. Україна у війні за державність.— С. 91.

¹⁰ За іншими даними, в піших частинах корпусу налічувалося до 500 старшин і 7000 рядових вояків (березень), а за станом на 1 червня — відповідно 310 і 8 067. Артилерійські підрозділи корпусу налічували 76 гармат (половина артилерії Дієвої армії), 120 старшин, 480 підстаршин, 3250 рядових вояків, 1900 коней (Див.: Ріпецький С. Українське січове стрілецтво.— С. 283, 284).

¹¹ Про організацію армії УНР в першій половині 1919 р. див.: Капустянський М. Похід українських армій на Київ — Одесу.— С. 42–46.

¹² В оперативному відношенні ці війська були об'єднані в три групи: Волинську, у складі до 4000 багнетів при 16 гарматах (командувач — генерал В. Петрів); Запорізьку, до 3000 багнетів при 8 гарматах (полковник В. Сальський); КСС, до 4500 багнетів, до 40 гармат (Є. Коновалець). Ще дві частини — 3-тя дивізія полковника О. Удовиченка та група Ю. Тютюнника налічували відповідно 1200 багнетів при 16 гарматах та приблизно 4,5 тис. багнетів при 10 гарматах (Історія українського війська.— С. 536–537; Нагаєвський І. Історія Української держави ХХ століття.— С. 282–303. Капустянський М. Похід українських армій на Київ — Одесу.— С. 48–52).

¹³ Капустянський М. Похід українських армій на Київ — Одесу.— С. 57.

¹⁴ Удовиченко О. Україна у війні за державність.— С. 65–67.

¹⁵ Докл. див.: Ріпецький С. Українське січове стрілецтво.— С. 290 — 291; Нагаєвський І. Історія Української держави ХХ століття.— С. 299 та ін.

¹⁶ Про взаємовідносини керівництва української армії з Денікініним в період до 31 серпня див.: Омелянович-Павленко М. На Україні 1919. Переговори й війна з російською Добровольчою армією. Спомини голови делегації та командира Запорізької групи.

¹⁷ Загальний огляд операцій на фронті див.: Омелянович-Павленко М. На Україні 1919. Переговори й війна з російською Добровольчою армією. Спомини голови делегації та командира Запорізької групи.— Прага, 1940.

¹⁸ Докл. див.: Удовиченко О. Україна у війні за державність.— С. 68–78; Капустянський М. Похід українських армій на Київ-Одесу в 1919 році. Кн. 1.— С. 58–64; Кн. 2. Мюнхен, 1946.— С. 9–11.

¹⁹ Удовиченко О. Україна у війні за державність.— С. 96–97. Див. також: Капустянський М. Похід українських армій на Київ-Одесу в 1919 році.— С. 68–103.

²⁰ Мазела І. Україна в огні і бурі революції. — С. 107–108.

²¹ Про діяльність української делегації в Парижі див.: Стахів М. Україна в добі Директорії УНР.— Т.6.— С. 11–47.

²² Мартос Б. Чому Центральна Рада і Директорія УНР не змогли вибороти самостійності України?— С. 176–177.

²³ Про цей візит див.: Стахів М. Україна в добі Директорії УНР.— Т.6.— С. 34–44.

²⁴ Марголін А. Украина и политика Антанты.— С.155. Тут і далі ми торкаємося тільки публічних контактів українських політичних діячів. Щодо закулісних переговорів українських та французьких масонів, в т.ч. С. Петлюри див., зокрема: Стахів М. Західна Україна. Т. 6.— 1923.— С. 218–220.

²⁵ Про позицію Р. Лансінга, осіб з найближчого оточення Президента В. Вілсона до українського питання докл. див.: Стахів М. Україна в добі Директорії УНР.— Т.4.— С. 133–136; Т.6.— С. 55–56.

²⁶ Марголин А. Украина и политика Антанты.— С.161.

²⁷ Записна книжечка О. Жуковського з 1919 року // Український історик.— 1983.— № 2–4 (78–80).— С. 151–153.

²⁸ Там само. С.119.

²⁹ Нагасвський І. Історія Української держави ХХ століття.— С. 254.

³⁰ Про реакцію українських кіл у США див., зокрема: Стахів М. Україна в добі Директорії УНР.— Т.4.— С. 146–159.

³¹ Цит. за: Стахів М. Україна в добі Директорії УНР.— Т.4.— С. 137.

³² Там само. С. 138, 139, 140, 141. Ця точка зору суперечить думці Д. Ллойд Джорджа про те, що, мовляв, Президент В. Вілсон «приїхав до Європи палким прихильником Польщі» (Ллойд Джордж Д. Правда о мирных договорах.— Т.1.— С. 271).

³³ Нагасвський І. Історія Української держави ХХ століття.— С. 232.

³⁴ Загальний огляд діяльності польських провідників у зовнішньополітичній сфері, а також про підтримку польською громадою в США зусиль по відбудові державної незалежності Польщі в 1914–1918 рр. див.: Стахів М. Україна в добі Директорії УНР.— Т.4. — С. 162–177.

³⁵ Ллойд Джордж Д. Правда о мирных договорах.— Т.1.— С. 268–269.

³⁶ Нагасвський І. Історія Української держави ХХ століття.— С. 241.

³⁷ Мартос Б. Чому Центральна Рада і Директорія УНР не змогли вибороти самостійності України?— С. 178. Див. також: Удовиченко О. Україна у війні за державність.— С. 90.

³⁸ Формальні протести української мирової делегації в Парижі, очевидно, не мали ніякого впливу. Див.: Стахів М. Україна в добі Директорії УНР.— Т.4. — С. 32–33.

§ 6. Катастрофа: геополітичні чинники. (травень — грудень 1919 р.)

Якщо позиції польського лідера всередині своєї країни були міцними, то майбутнє його українського колеги видавалося більш ніж хистким. Всередині Директорії остаточно сформувалися два угруповання. Перше, яке підтримували керівні органи УСДРП та УПСР, утворювали С. Петлюра та А. Макаренко, що мали за собою також пасивну підтримку Ф. Швеця та союзника в особі прем'єр-міністра Б. Мартоса. Цій компанії опонували Є. Петрушевич, який мав репутацію політично поміркованого діяча, та П. Андрієвський.

Користуючись чисельною перевагою, «трійка» продовжила практику порушень конституції, яку ще чотири місяці перед тим урочисто присягалася боронити. 9 травня на світ Божий з'явилася формальне, але неконституційне рішення про обрання С. Петлюри Головою Директорії. 13 травня троє членів Директорії зробили наступний антиконституційний крок — санкціонували постанову про «вибуття» П. Андрієвського з її складу. Приводом стала «участь» Андрієвського у заколоті В. Оскілка¹. За два тижні справу просунули далі: чергова антиконституційна постанова визначала, що всі засідання і рішення Директорії є дійсними і законними лише в тому випадку, якщо участь в них візьме Голова Директорії, Головний Отаман С. Петлюра². Оцінюючи значення цієї події, М. Шаповал справедливо підкреслив, що лист П. Андрієвського від 13.05 про те, що, мовляв, він «фактично» не може провадити працю в Директорії, а тому не може нести відповідальності за її рішення, але не відмовляється від звання члена Директорії», «юридичної сили не має і є лише політичним

насильством над меншістю»³. Логіку конкретних політичних рішень дедали більше визначав перебіг подій на фронтах воєнних дій. В умовах наростаючого тиску Червоної армії на польсько-українському напрямку, який розпочався 21 квітня, рештки армії та держапарату під загрозою захоплення в полон, евакуювалися до Радивілова і Тернополя. З іншого боку поодиноким українським збройним загонам загрожували польські збройні сили. Головною силою на цьому напрямку була армія генерала Юзефа Галлера, переведена з Франції до Польщі з «умовою» не воювати в Галичині. Вона була «направлена до Галиції нібито для того, щоби вигнати звідти більшовиків, — писав в зв'язку з цим англійський прем'єр-міністр, — але насправді ж вона повинна була завоювати цю країну та приєднати її до Польщі»⁴.

Скориставшись бунтом та втечею В. Оскілка, твердженнями останнього про остаточну більшовизацію української армії, генерал Ю. Галлер порушив дане ним зобов'язання. 14 травня 100-тисячна армія під його керівництвом розпочала бойові дії на Волині. Їй протистояли дві дивізії КСС загальною чисельністю 29 тис. багнетів та частини Холмської групи, які налічували 5–6 тис. вояків при 15–18 гарматах⁵. Ідеологічне забезпечення кампанії — необхідність боротьби з більшовизмом. 16 травня поляки захопили ключовий пункт — м. Луцьк. Уламки «соборної» УНР поспіхом перевозили на територію Західної області. Українські частини, які не встигли вискочити з оточення, зосереджувалися вздовж залізниці Броди — Здолбуново, штаб армії та уряд перебралися до Тернополя⁶.

21 травня у Парижі відбулася зустріч членів Найвищої Ради з українською делегацією у складі Г. Сидоренка, В. Панейка, М. Лозинського, Д. Вітовського⁷. Під час зустрічі британський прем'єр-міністр заявив, що «головним інспіратором заговору проти українців був сам французький уряд і він єдиний несе відповідальність за напад поляків і румунів на Українсько-Галицьку Державу в травні 1919 року»⁸. Ллойд Джордж також говорив, що, отримавши незалежність, про яку ще 5 років назад вони не могли мріяти, поляки тепер «навіть простягають свою руку по населення, яке не є їх власним. Вони висувають свої претензії до 3,5 млн галичан, — вів англійський лідер, — забуваючи, що при віднові держави не повинні хапати для Польщі непольське населення, яке ніколи не стане польським... «Польща має свою самостійність, здобуту не своїми

власними жертвами, — наголошував Д. Ллойд Джордж, — а кров'ю інших»⁹.

Однак це позитивне ставлення до української справи було зруйноване звістками про безпосередні прямі переговори представників УНР і Польщі. Доцільно пригадати, що офіційні контакти між УНР та Польщею відбувалися з січня 1919 р., коли до Варшави було направлено українське посольство на чолі з В. Прокоповичем. Паралельно переговори з польськими представниками в Одесі провадив і міністр закордонних справ К. Мацієвич¹⁰. Ще одним центром дипломатичних контактів був Париж. «Сьогодні»¹¹, — читаємо в «Щоденнику» М. Шаповала, — в газетах є телеграма з Станіслава від 13 мая про те, що 12 мая в Парижі відбулось засідання польсько-української комісії про перемир'я. З боку поляків: англійський генерал Бота, Дмовський і генерал Розвадовський, з української: Панейко, Лозинський, Вітовський. Головував Бота, котрий запропонував демаркаційну лінію: від Північного Бугу до західної границі Дрогобицького повіту, цеб-то, що Львів залишається в польській, а Дрогобицький повіт в українській окупаційній зонах. Ця лінія не буде служити за вихідну при закріпленні державних границь...»¹².

Безпосередні ж контакти між керівниками двох держав — С. Петлюрою та Ю. Пілсудським, за деякими даними, почалися не раніше, ніж в травні 1919 р.¹³. На цьому етапі вони мали конспіративний характер. Зв'язківцям між С. Петлюрою та Ю. Пілсудськими виступали майор Заглоба-Мазуркевич та «полковник» Клим Павлюк (він же Закшевський). Події розгорталися за сценарієм банального детективу: Заглоба перейшов лінію фронту, дістався до Радивілова, де перебував Петлюра зі штабом. Наслідок: 17 травня українська дипломатична місія під проводом чергового полковника, цього разу на прізвище Левчук, звернулася — між іншим, за спиною Є. Петрушевича і уряду ЗОУНР — до польського командування з пропозицією про перемир'я, а згодом і про мир¹⁴. 10–16 серпня 1919 р. в Дембліні відбувся черговий раунд переговорів, цього разу під проводом полковника Липки та генерала Тржаски Дирського¹⁵.

Треба ясно розуміти: позиція української сторони на переговорах з поляками була заздалегідь програтою. Крім обставин, про які йшлося вище, орієнтація на підтримку Польщі, яку Н. Григоріїв саркастично кваліфікував як «будівничу» ідею занедбання Галичиною й Волинню, остаточно розколола український республіканський політичний фронт

на декілька непримиренних таборів¹⁶. До того ж, формальне керівництво УНР мало справу з партнером, який представляв консолідовану позицію, схвалену всіма політичними та суспільними силами. Адже керівник польської держави Юзеф Пілсудський, члени Союму, голова уряду Ігнацій Падеревський, керівник делегації Польщі на Міровій Конференції Роман Дмовський¹⁷, інші урядовці мали підтримку абсолютної більшості польських громадян. Їх політичні гасла відбивали настрої, домінуючі в тогочасному польському суспільстві. Століття національного гноблення польського народу російською монархією не могли не викликати справедливих громадських домагань щодо відновлення державної незалежності. В цьому контексті виникало тільки два питання — яким чином і за чий рахунок повинна бути відновлена державна незалежність Польщі? Очевидно, що будь-які спроби встановити кордони нової західнослов'янської держави на основі т.зв. «етнічного принципу» відразу наштовхувалися, говорячи словами Д. Ллойд Джорджа, на «майже нездоланні труднощі»¹⁸. Не останню роль відігравали й особисті якості польського лідера. Як зауважив британський прем'єр, «вислів «немає гіршого шовініста, ніж якобінець, що став шовіністом» цілком можна вжити до Пілсудського. З моменту досягнення влади, — писав Ллойд Джордж, — він віддавав усі сили свого розуму і волі політиці територіальної експансії за допомогою зброї. Він не звертав ніякої уваги на всі протести населення»¹⁹.

На жаль, гору взяв політичний розрахунок, згідно з яким більш доцільним вважалось розігрування карти відновлення Речі Посполитої в кордонах 1772 р. На рівні практичної політики це означало розчленування України між Польщею та Росією по лінії Дніпра. 19 березня І. Падеревський, попри аргументи англійського прем'єра, який вважав, що «Польща не повинна поглинати населення, яке не є і не хоче бути польським», фактично в ультимативному тоні зажадав від керівників Мірової Конференції анексії всієї території Галичини²⁰. 22 травня вищий законодавчий орган польської держави офіційно зафіксував свою позицію з цієї проблеми. Згідно з документом, Східна Галичина мала утворити «невіддільну частину польської держави», українській меншині еventуально надавалися права «широкої» національної, економічної та цивільної автономії. Союм також висловив «сподівання», що польському населенню в Україні будуть надані аналогічні за обсягом і характером автономні

права. Нарешті, Союм Речі Посполитої запропонував «українцям» укласти таку мирову угоду, яка «гарантувала би вищеподані польські інтереси»²¹.

Саме на цьому тлі 24 травня офіційний представник українського уряду у Варшаві Борис Курдиновський²² та прем'єр-міністр і міністр закордонних справ Польщі Ігнацій Падеревський поставили свої підписи під угодою про допомогу Україні в боротьбі проти більшовиків. Обидва уряди визнали державну незалежність України та Польщі, погодилися, що підпорядковані їм збройні сили будуть взаємодіяти під загальним польським командуванням, а також визнали необхідність укласти окрему військову конвенцію про конкретні форми взаємодопомоги. За це український уряд мусив зректися всіх прав на Східну Галичину, визнати українську територію до р. Стир інтегральною частиною Польщі, зобов'язався не робити дипломатичних кроків без попереднього погодження з урядом Польщі, а також забезпечити громадянські права польської меншини в Україні та відшкодувати їй матеріальні збитки. Польський уряд, зі свого боку, брав зобов'язання подати Україні збройну допомогу в боротьбі з більшовиками, гарантував забезпечення політичних та економічних прав українського населення Польщі²³.

На думку деяких дослідників, ця угода означала не що інше, як передачу України під польський протекторат, «але тільки в поділеній формі по Дніпро»²⁴. З точки зору інших авторів, цей документ об'єктивно став першим кроком на шляху до Варшавської угоди 1920 р.²⁵

Переговори Б. Курдиновського та І. Падеревського проходили під гуркіт канонади, яка відкрила широкомасштабний польський наступ у Галичині і на Волині. Український фронт розвалився, немов картковий будиночок. Поляки здобули Луцьк, Директорія та Рада Народних Міністрів через Красне та Золочів перебралися на короткий час до Тернополя. 1 червня втратили і це місто. Шматки, які залишалися від Дієвої армії, втративши все військові запаси, відступили на Галичину, розміщуючись у трикутнику Озеряни — Тернопіль — Збруч.

За цих обставин 9 червня в Чорному острові Проскурівського повіту Директорія підписала угоду з отаманом Григорієвим. Один з її пунктів передбачав «організацію місцевої влади на трудовому принципі», оскільки саме цей принцип становив одну з основних підвалин політичної платформи УПСР та УСДРП, партій, що очолили повстання проти Директорії та й «взагалі відповідав настроям широких верств українського селянства»²⁶.

16 червня угоду про перемир'я з поляками від імені об'єднаної УНР підписав уповноважений представник С. Петлюри генерал Сергій Дельвіг. Лінія замирення пройшла по лінії: Залізці (біля Тернополя) — Серет — Острів — Золота Липа — Незвиськ. Інший пункт угоди передбачав проведення мирних переговорів у Варшаві. Позитивним моментом цієї угоди, на думку деяких військових фахівців, було те, що вона «давала змогу обом українським арміям мати спокійний шматок землі для кінцевого спочинку і реорганізації перед спільним наступом на Київ»²⁷. Підписуючи угоду, генерал С. Дельвіг не знав про наслідки контрнаступу УГА, який розпочався 9 червня: 12-го було визволено Теребовлю, 15-го — відбито Тернопіль, 20 червня — Бережани і Зборів. Дієва Армія, зі свого боку, відвоювала у червоних територію на схід від Збруча.

Очевидно, що Диктатор ЗОУНР Є. Петрушевич не міг погодитися і не погодився із характером угоди, підписаної С. Дельвігом. Є. Петрушевич цілком ясно розумів, що невелика територія із приблизно 0,5 млн населення не давала навіть теоретичних можливостей для існування Української держави в майбутньому. Але його точка зору вже нікого не цікавила. 25 червня союзники оприлюднили ноту, яка містила рішення країн-переможниць щодо долі тримільйонного населення Західної України: «З огляду на охорону людей і майна мирного населення Східної Галичини зі сторони більшовицьких банд, — ішлося в документі, — Найвища Рада Союзних та Заприязнених Держав рішила уповноважити збройні сили Польської Республіки продовжувати свої операції аж до р. Збруч. Це уповноваження у жодному випадку не може вплинути на пізніше рішення Найвищої Ради в справі політичного стану Галичини»²⁸. Через два дні — 28 червня, відбулося підписання мирового договору країн Антанти з Польщею. Цей договір, так само як й інші складові частини Версальської системи, відомий французький вчений Жан-Батіст Дюррозель з повним правом назвав «оманливим миром».

«Оманливий мир», зокрема, забезпечував усім мешканцям Польщі — незалежно від того, чи є вони її громадянами — «всебічний і повний захист життя та свободи... без різниці походження, національності, мови, раси чи релігії». Документ містив також зобов'язання Варшави гарантувати всім без винятку громадянам свободу совісті, рівність громадянських, політичних та інших прав, у тому числі право вільно користуватися своєю мовою в

приватному та публічному житті й в судах, гарантував рівність перед законом всіх національних, релігійних, мовних меншин тощо»²⁹.

30 червня на зібрання Ради Міністрів Закордонних Справ, членів Мирової Конференції був запрошений А. Марголін. Він був поінформований, що Мирові Конференція НЕ підтримує домагання України на самостійне існування³⁰. «Так на ділі здійснювалися в той час принципи Вілсона, — констатував згодом український дипломат. — Сполучені Штати підтримували Колчака, Англія — Денікіна і Юденича, Франція — Галлера... Без допомоги залишався один Петлюра...»³¹.

У середині липня рештки Дієвої армії були зосереджені на вузькому клаптику української землі — між р. Ушиця, Збручем та Дністром. Під контролем Директорії та уряду (останній в цих днях перебрався до польського Тарнова³²) залишалася територія площею приблизно 50 ± 10 км на 30 ± 5 км. З півночі над українськими вояками нависали більшовицькі армії, з південного сходу — денікінські, із південного заходу — румунські, із західного — польські. В цій трагічній ситуації перед українським політичним керівництвом і військовими постали два питання, від відповіді на які залежала їхня подальша доля. Перше — яким чином розширити смугу фронту для того, щоб армія могла елементарно рухатися та отримувати такі-сякі продукти харчування. Друге полягало в необхідності визначити стратегічний напрямок подальших дій.

Теоретично тут відкривалося три можливості: перейти на територію Галичини, форсувавши Збруч; організувати спробу вибити більшовиків із Києва; просуватися на південь вздовж Дністра, маючи кінцевим пунктом руху Одесу. Реалізувати перший варіант було неможливо через ту просту обставину, що польська армія, користуючись чисельною та якісною перевагою, неминуче розчавила би українців. На користь «київського варіанту» свідчили політичні міркування. «Одеський» надавав можливість вийти до моря, тобто прорвати блокаду, створював для армії можливість перезимувати, а для політиків — можливість безпосередньо контактувати із західними союзниками.

Саме на останньому варіанті наполягали Є. Петрушевич та його «команда»³³. С. Петлюра та його прихильники схилилися до наступу в бік Києва: перебрання контролю над столицею, на їхню думку, спряло би підвищенню міжнародного авторитету УНР. На думку військових фахівців, цей варіант мав принаймні дві хиби — створював реальні

передумови збройної боротьби на два фронти, залишав відкритими північні та південні фланги наступаючих. «Похід на Київ, — писав один з безпосередніх учасників тих подій, — се загонистість, казацький збиток, непевна гра «va banque», де все полишається щастю і сліпим припадкам»³⁴.

Рішення про утворення спільного командування під назвою Штаб Головного Отамана на чолі з генералом Миколою Юнаковим³⁵, на якого було покладено керівництво тим, що залишалось від обох українських армій — політичному керівництву далось нелегко. 28 липня М. Шаповал залишив у «Щоденнику» такі рядки: «Петлюра за цей час так змінився, постарівся, що його тяжко пізнати. Повний крах справи. Ясно, що тепер українство дійшло до кінця. Виглядів ніяких на успіх. Страшно важко»³⁶.

2 серпня об'єднана українська армія розпочала наступ на Київ³⁷. Вранці останнього літнього дня військові підрозділи УНР вступили до центральної частини столиці України. Того ж дня до міста увійшли й передові частини 7-ї дивізії генерала Бредова, які протягом останніх місяців, практично не зустрічаючи опору, просувалися Правобережною Україною в напрямку до Москви.

Саме того дня на Хрещатику стався інцидент, внаслідок якого частини армії УНР було вибито з міста, і який українська сторона тлумачила як прикру випадковість³⁸. Насправді київські події 31 липня проявили політичну орієнтацію керівництва Добрармії. Позиція А. Денікіна полягала в тому, зокрема, що відрив України від Росії унеможливив створення реальної протидії німецькій експансії на Схід або де-небудь у Європі. Крім того, російський воєначальник вважав, що впорається з більшовиками і без допомоги української республіканської армії³⁹. Позиція політичного керівництва УНР, очевидно, мала цілком інший характер. О. Удовиченко сформулював її в так: «Український Уряд не мав жодного бажання вступати у боротьбу з Добрармією, навпаки, вся його політика була скерована на порозуміння, на спільні акції двох армій проти Червоної Армії»⁴⁰.

Як би там не було, але українські війська були змушені відступити у напрямку залізничної станції Козятин. 6 вересня вони зупинилися на лінії станції Попельня. 17 вересня в умовах фактичного державного розвалу С. Петлюра звернувся із відозвою до населення, в якій виклав головні принципи очолюваного ним режиму (див. додаток 1.32). Документ

зафіксував фундаментальну зміну у свідомості політичного проводу УНР, викладену в Декларації Ради Народних Міністрів від 12 серпня. Йшлося про запровадження загального, рівного, таємного, безпосереднього, пропорційного виборчого права, тобто про відмову від наріжного принципу державного устрою — «трудового принципу» (див. документ 1.31). Головний отаман також обіцяв співвітчизникам неухильно обстоювати самостійність і незалежність Української Народньої Республіки; передачу «земель казених і всіх великих власників без викупу до рук селянства»; запровадження «цілковитого забезпечення робітничої кляси, як того вимагають інтереси самих робітників та інтереси республіки», 8-годинного робочого дня та страхування робітників; «мир та добре співжиття зі всіма народами світу» та «зав'язання з ними торговельних зносин». С. Петлюра запевняв: «щоб остаточно збудувати і завершити будівлю Української Держави, Уряд Республіки при першій змозі скличе Велику Державну Раду, — яка прозветься українським Парляментом з установчими функціями, до складу якого увійдуть представники найширших кіл українського громадянства. Цей парламент, а не хтось інший, розв'яже справу нашого державного устрою і дасть нарешті спокій, лад і силу Державі». За словами І. Мазепи, «протягом вересня всеж не припинялася підготовча праця для скликання в найближчому часі принаймні предпарляменту з законодатними функціями». Військова катастрофа перекреслила ці плани⁴¹.

Документ також інформував тих, хто мав змогу його прочитати, що «Верховний Уряд Республіки, Директорія» під головуванням самого Симона Васильовича віднині складається лише з нього, Ф. Швеця та А. Макаренка, а також доводив до відома про призначення нового уряду на чолі з І. Мазепою⁴² (див. додаток 2.44).

Звернемо увагу на принципову зміну наріжного принципу державного устрою УНР — перехід від закріпленого в рішеннях Трудового Конгресу «трудового принципу» до парламентського. Власне кажучи, декларація від 17 вересня продовжила лінію, зафіксовану в іншому документі вищого політичного і державного керівництва. 12 серпня Рада Народних Міністрів, яка перебувала тоді в Чорному острові, оприлюднила звернення, в якому офіційно зафіксувала відмову надалі дотримуватися вищезазначеного рішення ТКНУ (див. додаток 1.31). Як пояснив І. Мазепа, саме того дня опозиційна до лівосоціалістичних Директорії та

уряду українська «правиця» у складі партій хліборобів, селянської соціалістичної, самостійників-соціалістів, соціалістів-федералістів та народних республіканців, що були згуртувалися в Національно-Державний Союз, поставила перед державним керівництвом вимогу «зазначення ясного принципу парламентаризму і повної консолідації всіх творчих сил «від верху й донизу». Утворилася тяжка ситуація,— писав І. Мазепа.— Тільки що уряд прийшов до певного порозуміння з лівою опозицією, яка в той час була виразницею думок і настроїв досить широких мас на Україні. В інтересах тіснішого контакту з цими масами уряд і Директорія пішли на компроміс: утворення на місцях трудових рад. Тепер права опозиція вимагала: взяти назад ці уступки». В цій ситуації УСДРП запропонувала «втихомирити» опозиціонерів «бодай негайним введенням в склад уряду її представників». УПСР, а саме до цієї партії належала «значна частина повстанських атаманів», виступила проти. Есери, які принципово не бажали бачити представників «правиці» в уряді, запропонували встановити диктатуру двох партій, висловилися категорично проти «яких-будь змін в загальній політиці». «Після взаємних переговорів і дискусій»,— пригадував І. Мазепа,— есери погодилися на видання урядової декларації щодо зміни «трудового принципу» на парламентській, «залишивши за собою право агітації за трудовий принцип»⁴³.

Компроміс закріпили на черговій Державній нараді, що відкрилася о 18-й годині 26 жовтня в будинку комісаріату на Губернській площі Кам'янця-Подільського. На неї запросили: уряд УНР, уряд ЗОУНР, 3-х представників Буковинської Національної Ради, по 3 представники від 6-ти політичних партій Наддніпрянщини, 3-х політичних партій Галичини, 3-х єврейських, по 1-му від Поштово-телеграфної спілки та Спілки залізничників, кооперативних організацій, земств, міської управи, Товариства економістів, Учительської спілки та Союзу українок⁴⁴. Підсумки жвавого обговорення підбив Головний Отаман. В заключному слові він, зокрема, наголосив: «Наш уряд твердо стоїть на ґрунті останньої декларації про заведення парламентаризму на широких демократичних підставах. Події на фронті поки що не дають перевести цей державний лозунг в життя. Щоби все ж таки хоч у невеликій частині підготувати ґрунт для нормальної парламентарної діяльності,— говорив С. Петлюра,— наш уряд скликав отсю першу Державну нараду для

обміну думок з представниками народу в найважливіших політично-державних питаннях. Доки не в'ясниться остаточно наше стратегічно-політичне становище і не дасть змоги урядові скликать парлямент чи передпарлямент, Державна Нарада не раз ще матиме нагоду зустрінутися з Верховною Владою і урядом для обміркування питань, про які бажано мати авторитет ширшої громадської opinii»⁴⁵.

Щирі декларації, як завжди буває в таких випадках, не допомогали. Адже ще 22 вересня розпочався організований наступ Добровольчої армії проти українських республіканських військ. Сили сторін були явно не рівні. 40 тисячам голих, босих і майже беззбройних українських вояків протистояло, з одного боку, щонайменше 40 тис. добре озброєних «добровольців», а з другого — більше 20 тис. червоноармійців. 24 вересня Є. Петрушевич дав формальну згоду на оголошення їм війни⁴⁶.

Але епідемія тифу, нечувана і небачена з часів Першої світової війни, фактично викосила українську армію — в лавах залишилося від 4 до 10 тис. вояків, причому «у сотнях залишалось від 5 до 10 бійців, а полки доходили до 50 — 60 багнетів»⁴⁷. Епіцентром пошесті став 2-й корпус та корпус УСС, які вели наступ на Коростень, маючи на своєму лівому фланзі польські дивізії генерала Ю. Галлера. Брак грошей, відсутність військової амуніції, негативне ставлення населення до УГА породжували в їх середовищі настрої на зразок: «чого ми тут за них воюємо, коли нам не хочуть продати куска хліба?» — також унеможливили ведення дальших бойових дій⁴⁸. Перед українською армією, рештки якої зосереджувалися в районі Любара, залишалось два варіанти дій. Перший — продовжити збройну боротьбу. Другий — капітулювати або перед більшовицькими військами, або перед Добрармією, або перед польськими збройними силами.

У перших числах листопада в завершальну фазу вступили переговори українського командувача генерала Тарнавського та російського воєначальника генерала Слацова щодо умов про перемир'я між двома арміями. Ще 25 жовтня, в той самий день, коли на черговій Державній нараді Є. Петрушевич виголосив зворушливу промову про «одну волю» двох урядів і «одне командування» обох армій (якщо вірити І. Мазепі, з 1 листопада жоден з наказів Штабу Головного Отамана УГА не виконувався⁴⁹), генерал Тарнавський «цілком таємно від штабу Наддніпрянської армії вислав делегацію до денікінського командування для укладання з

ним сепаратного договору»⁵⁰. 6 листопада в Зятківцях, де розміщувалася штаб-квартира Слащова, представники Тарнавського підписали угоду про повний перехід УГА разом з усіма її запасами на бік Добровольчої армії. Умовою переходу була відмова від застосування УГА проти військ, що залишалися під проводом С. Петлюри. Інший важливіший пункт договору — припинення діяльності уряду ЗОУНР у зв'язку з «відсутністю території». Осідком адміністрації Є. Петрушевича в договорі було визначено Одесу⁵¹.

Наступного дня генерал Тарнавський та інші особи, які поставили свої підписи під договором із денікінцями, були заарештовані⁵². Адже саме в ці дні Директорія і уряд, які провадили паралельні переговори з більшовиками, прийняли їх умови щодо військово-політичного союзу, спрямованого *проти* Денікіна. Текст угоди ще 25 жовтня привіз емісар Москви, особистий друг Леніна Ф. Платтен. Формула угоди — «союз проти Денікіна за деякі землі, зайняті більшовиками»⁵³. Москва також поінформувала про наказ командувачу своєї 12-ої армії М. Муралову передати Дієвій армії (але тільки після початку переговорів!) 12 тис. рушниць, 200 тис. набойів, 12 нових гармат і «потрібну кількість кулеметів». Запропоновані умови були прийняті Директорією та Є. Петрушевичем. До більшовиків вислали делегацію, яка мала узгодити технічні деталі⁵⁴.

Цапами відбувайлами, отже, політики зробили військових. Вони були віддані під військово-польовий суд, який відбувся 11–13 листопада у Вінниці. За два дні до початку суду — 9 листопада — їх підписи були відкликані з-під укладеної угоди, й інша делегація підписала нову угоду, зміст якої майже дослівно повторював попередню. Остаточного договору був підписаний Є. Петрушевичем 17 листопада і в той же день ратифікований. Після цього Диктатор ЗОУНР виїхав до Відня.

Ці дні стали останніми не тільки в історії Директорії УНР як колективного органу управління державою, а й політичного режиму, який вона уособлювала взагалі. 8 листопада в ставці командувача Дієвою армією в Ялтушкові відбулася чергова Державна нарада за участю «всіх членів уряду і командирів дивізій на чолі з Омеляновичем-Павленком. Постановили: 1. видати «негайно» закон про передпарламент і «янайшвидше» його скликати. 2. Розпочати 12 листопада наступ проти більшовиків»⁵⁵. УНР агонізувала карколомними темпами: 15 листопада, згідно із поспіхом оформленим рішенням (див. додаток 1.33), А. Макаренка та Ф. Швець

виїхали за межі України⁵⁶. Вся повнота влади формально і остаточно зосередилася в руках Головного Отамана, який майже через рік — 13 грудня 1920 р. — у листі до Ф. Швеця охарактеризував все, що сталося, такими словами: «воно — результат історичного процесу і певного відношення сил серед нашого народу і вираження державної волі, якими в ці часи — починаючи від закінчення сесії Трудового Конгресу — є активні політично-державні групи та партії українського громадянства, працюючи під гаслом УНР... Зрештою, я повинен підкреслити,— твердив Симон Васильович,— що колегіальний принцип верховного управління не порушений, бо я працюю на підставі формально-державних пленіпотенцій (тобто «необмежених повноважень».— Д.Я) і закону»⁵⁷.

Як з'ясував В. Яблонський, того ж дня 15 листопада 1919 р. було прийнято іншу постанову Директорії, яка зробила С. Петлюру одноособним лідером УНР. «На час відсутності на території Української Народної Республіки членів Директорії А. Макаренка та Ф. Швеця,— йшлося в документі,— Верховне Керування Справами Республіки покладається на Голову Директорії п. Головного Отамана Симона Васильовича Петлюру, який іменем Директорії затверджує всі закони та постанови, ухвалені Радою Народних Міністрів»⁵⁸. 16 листопада — чи не найтрагічніший день в історії УНР. Саме цього дня почалася евакуація столиці — Кам'янця, «Вдосвіта» до Румунії виїхав Є. Петрушевич. «Пополудні» місто покинув С. Петлюра. Від тифу помер міністр здоров'я Д. Одрина. Напередодні за кордон виїхали керівник міністерства юстиції та закордонних справ А. Лівіцький, міністр фінансів Б. Мартос, міністр народного господарства М. Шадлун. У поспіху залишали місто урядовці та партійні активісти. Попри те, що на чолі потягу, в якому евакуювалися члени уряду, стояв сам міністр транспорту С. Тимошенко, рухалися зі швидкістю 2,5 км. на годину... На ст. Гречани, яка знаходиться в 100 км. від Кам'янця, потрапили лише 19 листопада. Із собою до Чорного острова — «сліпого кутка, з якого вже не було виходу» — везли державну скарбницю: 190 тис. золотих франків, 39 тис. золотих рублів, 30 тис. срібних рублів, біля 1,5 млн паперових рублів, 6 млн карбованців та 3 млн радянських рублів⁵⁹. Саме тут, у Чорному острові, скоротили уряд — аж до 5 осіб: І. Мазепи, Л. Шрамченка, Й. Безпалка, П. Красного та Черкаського. Не відчувачи себе безпечно, вирушили в напрямку Староконстантинова. Переїзжали «автоми і кіньми». Паралельним курсом

на автомобілі рухався С. Петлюра. «Майже всі урядовці і штабові старшини», а серед них — полковник М. Капустянський, міністр внутрішніх справ П. Христюк, товариш міністра освіти Н. Григорієв — «виїхали до Волочиська і далі в Польщу». Вірогідно 20 листопада на Староконстантинів через Війтівці «автоми і кіньми помандрували» інші члени уряду і коло 30 чоловік урядовців. Всі архіви, яких не можна було вивезти, спалено»⁶⁰.

Остаточну риску під «пленіпотенціями» підвів був Є. Коновалець, розпустивши своє з'єднання. Рештки відділів УГА, яким пощастило оминати епідемію тифу⁶¹, відкочувалися на південь — в напрямку на Тульчин — Балту. Тут їх спіткала інша пошесть — червоний полон та перейменування в «Червону Українську Галицьку Армію». Трагічна іронія історії була в тому, — підкреслював у зв'язку з цим Т. Горникевич, — що обидві «українські армії, які досі рам'я в рам'я боролися проти червоного наїзника, тепер мовчки проходили обіч себе, — одна на захід, до поляків, а друга на схід, до Денікіна. Було це 17 листопада 1919 року, — наголошував дослідник, — отже, саме в річницю повалення Гетьмана Скоропадського тим самим корпусом Січових Стрільців під командою того самого полковника Коновальця, і то, за те, що Гетьман так само як тепер УСС, вибрав злуку з Денікіним як менше лихо для України»⁶².

В таких умовах 2 грудня С. Петлюра дав згоду на підпис А. Лівіцьким чергової угоди з поляками, «в якій УНР давала Польщі все, включно з Галичиною і Волинню». Вимоги української сторони були сформульовані в 4-х пунктах, які передбачали: визнання УНР Польщею, звільнення військовополонених, звернення до Польщі про військову допомогу, прохання до Варшави дати дозвіл УНР замовляти необхідні військові матеріали і транспортувати їх через територію Речі Посполитої⁶³.

1–6 грудня нарада членів Ради Міністрів та командування Дієвої армії дійшли висновку про необхідність продовжувати збройну боротьбу та про еміграцію політичного керівництва і особисто С. Петлюри до Польщі⁶⁴. «Мій від'їзд з України стався внаслідок військово-державної наради за участю п.п. міністрів, начальників всіх дивізій Дієвої Армії в м. Любарі 3 грудня 1919 року, — згадував Голова Директорії. — Нарада під моїм головуванням прийшла до необхідності переміни, з огляду на зраду командування Галицької Армії, методи провадження боротьби з ворогами української державності, а мені виїхати за кордон для

провадження державної акції... Протягом цілого часу свого перебування не в Україні, — писав С. Петлюра, — я був найтісніше зв'язаний з міністерствами через прем'єр-міністра І. Мазепу і з призначеним мною командуючим республіканськими військами⁶⁵ отаманом Омеляновичем-Павленком, даючи їм належні інформації і директиви»⁶⁶. 5 грудня С. Петлюра у супроводі начальника свого штабу та двох осаулів, які тільки і одержали «дозвіл на проїзд до Варшави», покинув Україну⁶⁷.

Репрезентативні функції верховної влади в УНР на території України з середини листопада 1919 р. до кінця квітня 1920 р. перейшли до Головноуповноваженого уряду, міністра сповідань І. Огієнка⁶⁸.

¹ Протиправність, антиконституційну суть цих дій визнавала абсолютна більшість дослідників. Див. напр.: Стахів М. Україна в добі Директорії УНР.— Т. 7.— С. 110–113.

² Вісник.— 1919.— Вип. 22; 37.

³ Шаповал М. Занепад У.Н.Р.— Прага, 1928.— С. 31.

⁴ Ллойд Джордж Д. Правда о мирных договорах.— Т.1.— С.272.

⁵ Див.: Стахів М. Україна в добі Директорії УНР.— Т.6.— С. 15–16; Там само. Т. 7.— С. 115–119, 129–130; Нагаєвський І. Історія Української держави ХХ століття.— С. 237; Удовиченко О. Україна у війні за державність.— С. 62.

⁶ Див.: Удовиченко О. Україна у війні за державність. — С. 62–63.

⁷ Нагаєвський І. Історія Української держави ХХ століття.— С. 237. Див. також: Стахів М. Україна в добі Директорії УНР.— Т.6.— С. 15–27.

⁸ Цит. за: Нагаєвський І. Історія Української держави ХХ століття.— С. 237.

⁹ Цит. за: Там само. С. 250.

¹⁰ Докл. див.: Стахів М. Україна в добі Директорії УНР.— Т. 7.— С. 149–155.

¹¹ Тобто 14 травня.

¹² Шаповал М. Ляхоманія.— С.22.

¹³ Існує й інше свідчення. Наприклад, А. Марголін пригадував, що під час зустрічі з С. Петлюрою в Кам'янці, останній пов'язував надії на допомогу Пилсудського та Польщі у боротьбі з більшовиками. «В цьому випадку великий вплив миг мати на нього факт його давнішого знайомства і дружби з Пилсудським» (Марголін А. Украина и политика Антанты.— С.191).

¹⁴ Докл. див.: Стахів М. Україна в добі Директорії УНР.— Т. 7.— С. 165–180.

¹⁵ Нагаєвський І. Історія Української держави ХХ століття.— С. 308–309.

¹⁶ До першого табору увійшли УПСФ, більшість УСДРП, народно-республіканська партія, «безпартійні» фахівці; їх непримсреними опонентами виступала УПСР;

окремі позиції в цьому питанні обстоювали галицька УСДП, УХДП, УПСС і т.д. Див.: Григорієв Н. На політичні теми («Руїнники» й «будівничі») // *Нова Україна*.— 1926.— № 8.— С. 21.

¹⁷ Про діяльність цього талановитого дипломата на Міровій конференції див.: Ллойд Джордж Д. Правда о мирных договорах. — Т.1.— С. 272.

¹⁸ Докл. див.: Там само. Т.2.— С. 175–192.

¹⁹ Там само. Т.1.— С. 270.

²⁰ Див.: Там само. С. 177–178, 193, 195.

²¹ Докл. див.: Стахів М. Україна в добі Директорії УНР.— Т. 7.— С. 186–192.

²² Про діяльність Б. Курдиновського в царині українсько-польських відносин див.: Там само. С. 158–163, 193–195. Див. також: Доценко О. Літопис української революції. Т. 2. Кн.— 4.— Київ; Львів.— 1923.— С. 64–71.

²³ Нагаєвський І. Історія Української держави ХХ століття.— С. 317–318. М. Стахів подав іншу дату підписання угоди — 23 травня (Стахів М. Україна в добі Директорії УНР.— Т. 7.— С. 163, 181). 31 травня І. Падеревський урочисто запевнив Мірову Конференцію, що «Польща надасть усім національним, мовним та релігійним меншинам ті ж самі права, що й іншим своїм громадянам. Вона забезпечить цим меншинам,— запевняв польський дипломат,— всі свободи, які були або будуть надані їм великими націями і державами Заходу...» (Ллойд Джордж Д. Правда о мирных договорах.— Т.2.— С. 476–477). Див. також: Верига В. Визвольні змагання в Україні.— Т. 2.— С. 71.

²⁴ 3 жовтня 1919 року С. Петлюра направив до Варшави А. Лівичького з інструкцією анулювати угоду Курдиновського і дати згоду на встановлення українсько-польського кордону «в випадку необхідності по річці Стирі» (Див.: Нагаєвський І. Історія Української держави ХХ століття.— С. 321).

²⁵ Стахів М. Україна в добі Директорії УНР.— Т. 7.— С. 176.

²⁶ Копиленко О., Копиленко М. Держава і право України. — С. 140.

²⁷ Нагаєвський І. Історія Української держави ХХ століття.— С. 217. М. Стахів подає іншу дату підписання документа — 20 червня (Стахів М. Україна в добі Директорії УНР.— Т. 7.— С. 201). Про обставини діяльності делегації С. Дельвіга див.: Там само. С. 194–201.

²⁸ Цит. за: Нагаєвський І. Історія Української держави ХХ століття.— С. 253.

²⁹ Див.: Ллойд Джордж Д. Правда о мирных договорах.— С. 484–485. «Польща — один із злісних правопорушників,— стверджував Д. Ллойд Джордж.— Вона прямо відкинула угоду про національні меншини в Женеві в 1934 р. шляхом одноосібної декларації, в якій її делегат заявив, що положення угоди віднині не можуть вважатися такими, які застосовуються до Польщі...» (Там само. С. 492).

³⁰ Нагаєвський І. Історія Української держави ХХ століття.— С. 256.

³¹ Марголин А. Украина и политика Антанты.— С.162.

³² Тут «панували настрої безпорадності і внутрішніх суперечок». Див.: Мазепа І. Україна в огні і бурі революції.— Т.3.— С. 40, 42.

³³ 15 липня в Кам'янці було засновано Український Національно-Державний Союз. «Фактично це було об'єднання всіх тих елементів, що йшли за Петрушевичем і були настроєні проти соціалістичного уряду і проти Петлюри... За Союзом пішли також деякі члени комісії Трудового Конгресу, що саме перед тим на своїй нараді в Кам'янці під головуванням С. Вітика постановили припинити свою працю на неозначений час (Мазепа І. Україна в огні і бурі революції.— Т. 2.— С. 22–23).

³⁴ Дяків Я. Стратегічне положення УГА, по переході через Збруч літом 1919 р. // Український скиталець. Орган військової еміграції земель З.У.Н.Р.— Відень, б/р.— Ч. 6(28).— С. 16; Докл. див.: Удовиченко О. Україна у війні за державність.— С. 96–97, 107–123.

³⁵ Квартирмейстером було призначено генерала Віктора Курмановича, начальником оперативного відділу — полковника А. Долежала. Під їх оперативним керівництвом налічувалося приблизно 33 тис. багнетів і шабель, 335 гармат, 1100 кулеметів; наказам армійського командування підпорядковувалися приблизно 60–70 тис. учасників селянських повстанських загонів. Їм протистояло 17–18 тис. вояків Червоної армії. Див.: Історія українського війська.— Т. 2.— С. 549–551.

³⁶ Шаповал М. Ляхоманія.— С. 34.

³⁷ Про хід наступу див.: Історія українського війська.— Т. 2.— С. 553–560.

³⁸ Докл. див.: Доценко О. Літопис української революції.— Т. 2.— Кн.— 4.— Київ; Львів.— 1923.— С. 10–30.

³⁹ До цього слід додати й суб'єктивну обставину: було добре відомо, що С. Петлюра і А. Денікін особисто ненавиділи один одного. Див.: Нагаєвський І. Історія Української держави ХХ століття.— С. 317–318.

⁴⁰ Керуючись зазначеною точкою зору, українці ініціювали переговори з командуванням Добровольчої армії. «Денікін не буде битися з нами, але вимагає одного командування»,— йшлося в рапорті генерала С. Дельвіга Головному Отаманові. Ідею угоди між С.Петлюрою та А. Денікіним підтримав В. Черчилль у листі до французького уряду. Див.: Удовиченко О.І. Україна у війні за державність.— С. 126; Нагаєвський І. Історія Української держави ХХ століття.— С.307; Омелянович-Павленко М. Переговори з Добрармією.— Львів, 1930.— С. 3–16.

⁴¹ Мазепа І. Творена держава (Боротьба 1919 року) // Збірник пам'яті Симона Петлюри (1879–1926).— Прага, 1930.— С. 48.

⁴² Петлюра С. Статті.— Т. І.— С. 233–235

⁴³ Мазепа І. Творена держава.— С. 42–43.

⁴⁴ Список 84 учасників Державної наради див.: Доценко О. Літопис української революції.— Т. 2.— Кн.— 4.— Київ; Львів.— 1923.— С. 130–131; звіт про роботу наради див.: Там само. С. 131–140.

⁴⁵ Там само. С. 128–129.

⁴⁶ Докл. див.: Удовиченко О.І. Україна у війні за державність.— С. 124–133; Нагаєвський І. Історія Української держави ХХ століття.— С.322; Історія українського війська.— Т. 2.— С. 560–567.

⁴⁷ Удовиченко О. Україна у війні за державність.— С. 134–135. За даними генерала Удовиченка, протягом зими 1919/1920 рр. від тифу померло щонайменше 25 тис. вояків; пошестю було уражено до 50% мешканців Правобережної України.

⁴⁸ Докл. див.: Ріпецький С. Українське січове стрілецтво.— С. 292–299.

⁴⁹ Мазепа І. Україна в огні і бурі революції.— С. 133.

⁵⁰ Там само. С. 118.

⁵¹ Генерал Слащов і, отже, генерал А. Денікін, погоджувалися вести переговори тільки з командуванням УГА, а не з С. Петлюрою — її формальним верховним головнокомандуючим. Докл. див.: Удовиченко О. Україна у війні за державність.— С. 160–164; Нагаєвський І. Історія Української держави ХХ століття.— С. 322.

⁵² Докладно про справу Тарнавського і пов'язані з нею події див.: Доценко О. Літопис української революції.— Т. 2.— Кн.— 4.— Київ; Львів.— 1923.— С. 264–298.

⁵³ Мазепа І. Творена держава.— С. 59 та ін.

⁵⁴ «Вже незабаром після від'їзду Пляттену до Москви,— пригадував І. Мазепа,— наш фронт проти большевиків (по лінії Чуднів-Бердичів) був фактично зліквідований. Внаслідок цього, в середині жовтня Січові Стрільці й 1-й та 2-й корпус Галицької армії були перетранспортовані з півночі на наш південний фронт проти Денікіна». В той сам час «провідники Галицької армії продовжували твердо стояти на тому, що нас може врятувати тільки союз з Денікіном». Наслідком такої ситуації стало нове загострення відносин між двома урядами. Є. Петрушевич знову став бойкотувати засідання Директорії (Мазепа І. Україна в огні і бурі революції. 1917–1921.— Т.— 2.— С. 81–82, 107, 108, 109, 115, 116).

⁵⁵ Мазепа І. Україна в огні і бурі революції.— Т.— 3.— С. 62.

⁵⁶ Юридичною підставою для цього стала постанова за № 1219Д. Див.: Доценко О. Літопис української революції.— Т. 2.— Кн.— 4.— С. 319.

⁵⁷ Петлюра С. Статті, листи, документи.— Т. 2.— С. 371.

⁵⁸ Яблонський В. Від влади п'ятьох до диктатури одного.— С. 44–45.

⁵⁹ Мазепа І. Україна в огні і бурі революції.— Т.— 2.— С. 139–140, 145.

⁶⁰ Там само.— Т.— 2.— С. 145, 146.

⁶¹ За деякими даними, їх число сягало 18 тис. Див.: Удовиченко О. Україна у війні за державність. — С. 160.

⁶² Горникевич.Т. Події в Україні 1914–1922 років у світлі історичних документів.— С. 120.

⁶³ Нагаєвський І. Історія Української держави ХХ століття.— С.331–332.

⁶⁴ Удовиченко О. Україна у війні за державність.— С. 138–139.

⁶⁵ 3,5 тис. виснажених вояків під командуванням генерала Михайла Омеляновича-Павленка розпочали «Зимовий похід», маючи перед собою до 40 тис. «білих» добровольців.

⁶⁶ Петлюра С. Статті, листи, документи.— Т.2.— С. 257 — 258. Як твердять деякі дослідники, в міжчасі — 15 листопада — відбулося останнє засідання Директорії в її повному складі, а після перебрання С. Петлюрою одноособової влади активізувався процес «урегулювання» взаємовідносин між ним та урядом (Див.: Копиленко О., Копиленко М. Держава і право України.— С.14). На нашу думку, це твердження потребує додаткової аргументації.

⁶⁷ Мазепа І. Творена держава.— С. 66.

⁶⁸ Яблонський В. Від влади п'ятьох до диктатури одного.— С. 46.

ГЛАВА 5.
«ТРЕТЯ» УНР:
ВІД НАЦІОНАЛЬНО-СОЦІАЛІСТИЧНОЇ ДЕМОКРАТІЇ
ДО РЕЖИМУ ОДНООСОБОВОЇ ВЛАДИ. (1920 р.)

§ 1. Агонія УНР (лютий — 21 листопада 1920 р.)

Геополітичний контекст, в якому довелося діяти провіднику Української Народної Республіки під час першої еміграції, після розпаду імперій Габсбургів та Гогенцоллернів і виникнення на їх території нових незалежних національних держав розвивався за своєю логікою. Розпочалася відчайдушна боротьба за перерозподіл сфер впливу в східній частині євразійського континенту, до якого належить Україна. Щодо західноукраїнських земель, то питання постало так: чи визнати Галичину, зокрема Східну, та Закарпаття самостійним цілісним національним державним утворенням, або частиною такого державного утворення, яке перебуває в юрисдикції УНР? Чи вважати їх — так само як і Україну в цілому — частиною майбутньої Росії, на території якої відновлено конституційний правопорядок?

Франція була зацікавлена в тому, щоб створити на східних та південних кордонах Німеччини ефективну противагу останній. Саме тому створення «Великої Польщі» було в той час чи не головною метою французької зовнішньої політики. 26 червня 1919 р. європейські союзники під тиском Франції уповноважили Польщу окупувати Східну Галичину, причому питання про її державну приналежність замовчувалося.

Ясності не додала і Паризька мирна конференція, що підбила підсумки I світової війни. Так, стаття 93 Версальської угоди між Німеччиною та її переможцями, підписаної 28 червня 1919 р., передбачала лише вироблення додаткової угоди, складовою частиною якої мали стати спеціальні пункти, «необхідні для захисту в Польщі інтересів жителів, які відрізняються від більшості населення за расою, мовою та релігією». Сен-

Жерменська угода, укладена 10 вересня того ж року між союзниками, з одного боку, та Австрією, з іншого, санкціонувала приєднання Буковини до Румунії. Водночас Австрія перебирала на себе зобов'язання визнати будь-які постанови держав-переможниць та їхніх союзників щодо територій, які колись належали імперії Габсбургів. Нарешті, Трианонська мирна угода 4 червня 1920 р. між Антантою та Угорщиною містила статтю про передачу Закарпатської України Чехословаччині.

Санкціонувавши окупацію Східної Галичини, союзники разом з тим «цивілізували» своє рішення, зобов'язавши Польщу створити на окупованих територіях цивільну адміністрацію, але тільки «після укладання між союзниками та державами, що з ними об'єдналися», угоди, яка гарантувала б, наскільки це можливо, автономію даної території, рівно як і політичні, релігійні та особисті свободи населення. Ця угода мала ґрунтуватись на праві вільного волевиявлення, до якого жителі Східної Галичини могли звернутися як до останнього засобу для вирішення питання про свою приналежність до тієї чи іншої держави»¹. Кінець кінцем такий документ було підготовлено гарантами стали члени новоутвореної Ліги Націй, але реальні інтереси сторін надалі брали гору над офіційними зобов'язаннями.

Яскраво це прослідковується в діях основного регіонального геополітичного гравця — Польщі. Як відомо, щодо України тут існували дві концепції. Перша лінія, представлена ППС-лівницею і уособлена самим Ю. Пілсудським, була спрямована на відновлення кордонів Польщі 1772 р. На територіях між цими кордонами та існуючою лінією фронту мали бути утворені українське та білоруське державні утворення під протекторатом Варшави. Лівобережна Україна мала відійти до Росії. При цьому Пілсудський теоретично не виключав можливості укладання в майбутньому федеративних або конфедеративних відносин між Польщею, Україною, Білоруссю та Литвою. Основними провідниками другої концепції виступали лідери «Демократії Народової» — Р. Дмовський, І. Падеревський та керівник зовнішньополітичної комісії сойму професор С. Грабський. Вони категорично відкидали можливість створення незалежної Української Держави у будь-якій формі і взагалі з надзвичайною особистою неприязню ставилися до українського національно-соціалістичного руху. Вся Польща знала вислів Дмовського: «Бути членом будь-якої соціалістичної партії не треба мати великого розуму, щоб розпалювати ненависть юрби з вулиці і

вести... громити свою державу, як це зробив Петлюра»². Ставлячись до українського руху як до «німецького винаходу», спрямованого на послаблення Польщі, група Дмовського—Падеревського—Габського важала за необхідне погодитися на пропозиції територіального поділу українських та білоруських земель, запропонованих Москвою — ще і тому, що чудово розуміла: більшої території Польща просто фізично не зможе «перетравити»³.

Врешті-решт обидві групи досягли порозуміння, яке було зафіксовано у відповідній ухвалі зовнішньополітичної комісії Сейму у таких словах: «Польща мусить домагатися остаточного скасування доданого поділу [Польщі], мусить жадати, щоб були усунуті історичні кривди, які не дозволяють на добрі сусідські взаємини в майбутності між народами польським та російським... [Польща] має право та обов'язок вимагати звороту території, що належить в границях з року 1772, з тим, щоб населенню цієї території була дана можливість висловитися про свою державну приналежність»⁴.

Але то були лише слова. Реальне значення мали конкретні політичні дії третього, крім Великої Британії та Франції, геостратегічного євразійського гравця — Росії. Москва ініціювала питання про укладення миру з Польщею, тобто питання про розподіл впливу у Східній Європі нотою від 22 грудня 1919 р. Виступивши і від свого імені, і від імені Всеукрревкому, РНК заявила про готовність зробити територіальні поступки за рахунок України та Білорусі, але не дістала ніякої офіційної відповіді. 2 лютого 1920 р. пропозицію повторили. ВЦВК, в свою чергу, звернувся з маніфестом до польського народу, що було брутальним втручанням у внутрішні справи Польщі. 20 лютого до Варшави надіслали третю ноту. 24 лютого до міністерства закордонних справ Польщі по згоду на встановлення демаркаційної лінії, «пропонованої союзним урядом Советської Росії» офіційно звернувся вже Х. Раковський, що було «нічим іншим як поділом українських земель між Польщею та Росією». 6 березня з'явилася нова нота, в якій висловлювалася надія на те, що «польський уряд не буде надалі зволікати з відповіддю на мирові пропозиції з якими до нього звернувся український советський уряд і що переговори увінчаються можливим успіхом»⁵.

Відповідь польського керівництва вимагала від Москви повного визнання незалежності новопосталих держав на території колишньої

Російської імперії, повернення всього майна польської держави в кордонах 1772 р., в т.ч. частки золотого запасу, архівів, бібліотек, творів мистецтва; матеріальної компенсації польських втрат часів Першої світової війни, революції та громадянської війни, визнання за Варшавою права вирішувати «долю тих територій, які лежать на захід від кордону 1772 р. згідно з волею їх населення»⁶.

2 квітня Москва погодилася з пропозицією про перемир'я; у відповідь поляки запропонували розпочати переговори 17 квітня у білоруському Борисові. 8 квітня більшовики, в свою чергу, запропонували зустрітися в нейтральній країні. Після консультацій в Парижі поляки погодилися на Ригу.

В цій ситуації державний та політичний провід УНР залишився «поза грою» і міг лише пасивно спостерігати за подіями. Стратегічна ситуація на головному фронті бойових дій — між «білими» та «червоними» арміями — радикально змінилася на користь останніх. Ще 25 січня 1920 р. більшовицькі підрозділи захопили головну базу Добрармії та союзників на півдні України — Одесу. Частини УГА, які перебували в районі Бірзула — Балта, були змушені визнати владу більшовиків. Війна на території України остаточно набула неорганізованого характеру. Частини Дієвої армії під командуванням Омеляновича-Павленка, які оперували в районі Ананіїв — Балта, розділившись на окремі загони, мріяли лише прорватися на Лівобережжя. Вся Україна була охоплена селянськими повстаннями. При цьому червоні і польські війська протистояли одне одному по лінії Ямпіль — Жмеринка — Козятин — Житомир — Коростень; українські частини під командуванням генерала Удовиченка ледь-ледь утримували ділянку фронту від Дністра до Нової Ушиці. На початку травня на фронті утворилася парадоксальна ситуація, яку О. Удовиченко описав такими словами: «польські війська натискали на червоних, останні — на армію УНР, а з боку Вапнярки, в її запіллі, наступали червоні частини, що їх спільно було кинуте для ліквідації «петлюрівських» військ»⁷.

За таких обставин і творилося те, що в УНР називалося «зовнішньою політикою». В цій царині панував повний безлад, про будь-які осмислені та цілеспрямовані дії годі й говорити. Впродовж січня 1918 — квітня 1920 рр. лідери соціалістичної УНР уклали принаймні 6 базових, стратегічного значення зовнішньополітичних угод — з Німеччиною, Австро-Угорщиною, Румунією, Радянською Росією, Польщею, що дало одному з дослідників повне право зауважити: «політика УНР була весь час

політикою хитання»; «складання договорів стало нашою хворобою»; «складали [договори] з ким попало і як попало»; «ні один з договорів не складено до пуття»; творці української зовнішньої політики «хворіли на повстанську філософію», «чотири рази продавали своє повстання», і взагалі всю «політику провадили по дитячому»⁸.

14 лютого постановою Ради міністрів було створено черговий орган, відповідальний за розробку та впровадження зовнішньополітичного курсу — закордонну колегію уряду у складі А. Лівіцького, Сальського та Христюка⁹. До складу колегії, яку очолив А. Лівіцький, увійшли по 3 представники від кожної з частин «Соборної» держави: Л. Михайлів, Б. Ржепецький, М. Мшанецький репрезентували Наддніпрянську УНР, С. Витвицький, А. Горбачевський та М. Новаковський — ЗУНР. В практичній діяльності члени делегації повинні були керуватися постановою, ухваленою на спільному засіданні Директорії та уряду УНР 26 вересня 1919 р. Її зміст зводився до того, що під час переговорів з польською стороною українська делегація повинна була обстоювати положення про «недійсність» угоди, підписаної свого часу Б. Курдиновським, та заяви, підписаної П. Пилипчуком¹⁰. Українці повинні були розпочати переговори лише після обіцянки поляків підтримати УНР в боротьбі проти Денікіна. «В найтяжчій ситуації» українській делегації наказувалось «йти на втрату Холмщини та Підляшшя й то умовно, до скликання українського парламенту, який має остаточно вирішити цю справу», а також «не погоджуватися на віддання полякам Галичини, оскільки це питання повинна вирішити Паризька мирна конференція»¹¹.

Ще 2 грудня 1919 р. А. Лівіцький, тогочасний керівник дипломатичної місії у Варшаві, передав польській стороні офіційну згоду на встановлення нового міждержавного кордону по р. Збруч, що означало визнання юрисдикції Польщі на складову та невід'ємну частину української території¹². «Західноукраїнська» частина об'єднаної української делегації заявила рішучий протест проти цього і вийшла із складу місії. 12 березня сторони домовилися про необхідність вироблення міждержавної угоди, яка б визначила статус адміністрації на українських землях, що підпадали під владу Польщі, спільні кордони, а також містила положення про визнання Польщею УНР.

Переговори проходили в надзвичайно напруженій обстановці, польська сторона, користуючись безвихідним становищем, в якому

опинилися українці, висувала нові й нові вимоги. В цій ситуації А. Лівіцький виїхав до Кам'янця, де перебував С. Петлюра. Під безпосереднім тиском голови Директорії нарада членів уряду УНР ухвалила погодитися з польськими вимогами¹³.

22 квітня 1920 р. А. Лівіцький та міністр закордонних справ Польщі Я. Домбровський підписали політичну¹⁴, а 24 квітня військову угоду щодо проведення спільних військових дій проти більшовиків, на підставі якої до складу 3-й польській армії було включено українську дивізію під командуванням полковника Марка Безручка¹⁵. Як вважалося, обидва документи були утаємнені навіть від членів Директорії Ф. Швеця, А. Макаренка, Є. Петрушевича¹⁶, не кажучи вже про голову Ради Міністрів І. Мазепу або, тим більше, членів уряду. Політична конвенція передбачала передачу Польщі 162 тис. кв. км території України, на якій мешкала третина населення (11 млн осіб). Критики Петлюри кваліфікували договір, «уложений за участю в редагуванні тексту самого Симона Петлюри», що тоді перебував у Варшаві¹⁷, як «ганебний», «зрадницький», і «юридично нечинний», всіляко підкреслюючи незаконність засад, на яких він був підписаний українською стороною. Найбільш толерантна оцінка звучала так: «повторення концепції політичного польонофільства»¹⁸.

Натомість деякі сучасні дослідники дотримуються протилежної точки зору: «погоджуючись на підписання Варшавського договору, Симон Петлюра керувався інтересами української соборної державности». Найбільше значення договору,— вважає С. Литвин,— в тому, що він дозволив армії УНР продовжувати збройну боротьбу проти більшовиків. «З великою певністю можна твердити, що коли б не спільний україно-польський спротив, то запланований більшовицький похід на Польщу, Румунію та Чехо-Словаччину був би успішним і обернувся би трагедією для усіх цих народів»¹⁹.

Точка зору самого Голови Директорії та Головного Отамана була викладена ним у листі до польського лідера 14 липня 1920 р.: «актом 22 квітня цього року уряди польської Речі Посполитої і Української Народньої Республіки заключили історичну умову для боротьби проти споконвічного ворога обох держав, який прибравшись у крайню форму руйнуючої демагогії має тенденцію повалити самостійність обох Республік і нанести великий удар давнім їх вольностям». В зв'язку з

підписанням угоди, С. Петлюра звернувся до свого варшавського кореспондента з пропозицією «негайного полагодження справ», до яких Головний Отаман відносив: амністію всім учасникам визвольних змагань, які перебували в польському ув'язненні; вільний вступ всіх боєздатних галичан до «союзних армій»; допущення представників українського населення до «одповідальної участі в житті краю»; початку переговорів польського уряду з представниками українського населення в Східній Галичині²⁰.

Після підписання «союзницької» угоди підії розвивалися стрімко. 26 квітня 3-я та 6-а польські армії під особистим проводом Ю. Пілсудського розпочали наступ на Київ. 1 травня в Україну повернувся С. Петлюра. Разом з ним в особистому поїзді Головного Отамана, в якому перебував також керівник польської держави, прибули і деякі члени уряду, керівництво яким невдовзі перейшло до В. Прокоповича. 7 травня «об'єднана» армія увійшла до Києва — днем раніше в районі Ямполья до неї пробілися частини Дієвої армії²¹.

Вступ до Києва С. Петлюра використав передовсім для остаточного оформлення режиму одноособової влади. 21 травня Рада Міністрів в черговий раз формально скасувала закордонні уповноваження А. Макаренка та Ф. Швеця, закликавши їх повернутися на Україну²². В документі, підписаному С. Петлюрою йшлося про таке: «1. З приводу відновлення праці уряду У.Н.Р. і перебрання міністерством закордонних справ провадження цілої закордонної політики, скасувати уповноваження, надані членам Директорії А. Макаренку і Ф. Швецю в листопаді 1919 р. 2. Визнати необхідним, в державних інтересах, негайне повернення з-за кордону членів Директорії А. Макаренка і Ф. Швеця. 3. Доручити міністерству закордонних справ негайно про цю постанову довести до відома як членів Директорії А. Макаренка і Ф. Швеця, так і всіх дипломатичних представників од уряду У.Н.Р. за кордоном»²³. Не визнаючи таку дію законною, останні відмовилися повернутися на Україну. На цій підставі Голова Директорії і його уряд, ігноруючи формально діючу конституцію Трудового Конгресу, ухвалили: вважати надалі, що Макаренко та Швець «по своїй волі вийшли зі складу Директорії і перестали бути її членами»²⁴. Мало того. Українського громадянства були фактично позбавлені колишній голова Центральної Ради М. Грушевський, організатор Директорії М. Шаповал, інші чільні

діячі українського національно-соціалістичного руху²⁵. 26 травня було радикально реорганізовано Раду Народних Міністрів (див. додаток 2.45). Про ступінь радикалізму свідчив нечуваний і небачений в новітній європейській історії факт: членами українського уряду було призначено громадян Польщі — начальника польської контррозвідки в Україні Генріха Юзевського і Станіслава Шешковського.

Але кабінетні інтриги військовим допомогли мало. 5 червня 1-ша Кінна армія С. Будьонного прорвала українсько-польський фронт, 12 червня було відновлено більшовицький контроль над Києвом. За місяць польсько-українські загони опинилися вже біля Збруча, більшість армії відступала вздовж операційної лінії Рівне — Львів — Варшава. 9 червня польський уряд подав у відставку, 29 червня був створений кабінет під проводом В. Грабського. Його головним завданням стало укладення негайного миру з Радянською Росією за будь-яку ціну.

При цьому західні союзники розуміли, що на порядку денному стоїть не стільки питання збереження т. зв. «Великої Польщі», скільки питання про її збереження в етнографічних межах взагалі — як буферної держави між Росією та Заходом. Проблема гарячково заходилася вирішувати союзницька конференція, що зібралася в бельгійському місті Спа. 5 липня варшавський уряд формально звернувся по допомогу до Антанти, а вже за тиждень світ дізнався про ультиматум британського міністра закордонних справ Керзона, негайно відкинтий ленінським режимом. 6 липня учасники конференції погодилися просити Найвищу Раду про допомогу та надання посередницьких послуг у переговорах з Москвою. 10 липня польський прем'єр підписав угоду з великими державами на умовах відведення польських збройних сил на 50 км на схід від лінії Керзона, утворення нейтральної 20-кілометрової зони в Галичині, передачі м. Вільна Литви, участі польської делегації на мировій конференції в Лондоні — разом з делегаціями Радянської Росії, Фінляндії, Латвії, Литви та Східної Галичини тощо. При цьому Антанта цілком ясно висловилася за збереження незалежного від Польщі статусу Східної Галичини. 11 липня уряд Великобританії виступив як посередник у мирних переговорах між Радросією та Польщею.

Тим часом ситуація на польсько-радянському фронті значно змінилася — очевидно, на користь останніх. Радикально змінилася внутрішньополітична ситуація в Польщі: уряд Грабського заступив уряд

«національної оборони» під керівництвом В. Вітоса. 22 липня останній звернувся до Москви з пропозицією негайно підписати перемир'я та мир.

30 липня більшовики оголосили про створення так званого Тимчасового революційного комітету Польщі та оприлюднили його «Маніфест до польського трудового народу міст та сіл», 11 серпня передові загони Червоної армії вийшли на лінію Вісли, 13-го розпочався штурм Варшави. «Центром зв'язності» всього польсько-радянського фронту стало Замостя, стара фортеця, яку захищали 3200 вояків під командуванням генерала Безручка за підтримки невеличкого кавалерійського загону чисельністю 200 шабель, 12 гармат та 3 бронепотягів. Саме сюди було перекинуто 1-у Кінну армію, яка доклала відчайдушних зусиль, але так і не змогла оволодіти містом. 31 серпня будьонівці залишили поле бою. Стратегічний план — охопити польську армію у кільце із півночі та півдня — провалився. Захистивши місто, 6-а українська дивізія під командуванням генерала М. Безручка покрила свої бойові знамена невмирущою славою, фактично врятувавши незалежність Польської Республіки.

Майже за місяць — 20 серпня — більшовицький нарком іноземних справ Г. Чичерін від імені радянських Росії та України оголосив умови перемир'я. Перед загрозою втрати державної незалежності уряд Польщі — всупереч угоді із С. Петлюрою від 22 квітня — пішов на сепаратні переговори з Москвою. Україна в черговий раз стала розмінною монетою у з'ясуванні стосунків між її більш щасливими сусідами. 25 серпня 1920 р. Ліга Націй направила до української місії в Лондоні листа із зверненням до голови уряду з проханням надіслати документи щодо визнання УНР іншими державами. Генеральний секретар Ліги Ерік Дреммонд повідомив, що в листопаді в Женеві відбудеться з'їзд цієї міжнародної організації.

Жодна з колишніх «національних окраїн» Російської імперії — Україна, Азербайджан, Вірменія, Грузія, Литва, Латвія, Естонія — не були прийняті до складу Ліги, хоча це питання і вивчалось²⁶. Головною перешкодою до негайного прийняття було існування п. 10 статуту Ліги, який зобов'язував її «захищати оружною силою всіх членів Ліги проти зовнішньої незаконної агресії. Але Ліга ще не мала своєї армії, члени ж її вже заявили про те, що вони не мають намірів воювати з більшовиками»²⁷.

21 вересня у Ризі відкрилися російсько-польські мирні переговори, при чому Варшава — в обмін на визнання за нею вже зайнятих українських територій — негайно визнала уряд УСРР. Делегацію УНР під проводом

С. Шелухіна просто перестали допускати до участі в засіданнях, оскільки єдиним представником України було визнано делегацію УСРР. 8 жовтня делегації УНР та Білорусі оприлюднили спільний протест проти згаданих постанов Ризької конференції.

5 жовтня було підписано умови миру між Радянською Росією та Польщею; одночасно було визнано, що воєнні дії буде припинено на умовах взаємного визнання сторонами державної незалежності одна одної та встановлення кордону між ними по лінії р. Збруч — р. Двина²⁸. 18 жовтня українські збройні підрозділи, які досягли лінії Яруга — Ялтушків — Літин, отримали наказ припинити бойові дії. 19 жовтня вогонь було припинено по всій лінії польсько-радянського фронту²⁹. 21 жовтня військове керівництво Польщі видало наказ, згідно з яким було заборонено надавати будь-яку підтримку або допомогу українським або білоруським військам, які продовжували бойові дії проти червоних.

Мирову угоду було підписано 9 листопада³⁰. В цих умовах, маючи 2100 старшин, 35 259 стрільців, 2560 кінноти при 74 гарматах, 8 автопанцерниках, 2 бронепотягах та 3 літаках, командування українських збройних сил віддало своїм військам героїчний, але абсолютно безглудий наказ розпочати наступ проти півмільйонної Червоної армії. До 20 листопада ті, кому пощастило залишитися живим, збиралися біля Волочиська. 21 листопада приблизно о 18 годині останні з вояків Дієвої армії відступили через Волочиськ до Збруча, перейшли його і були обеззброєні та інтерновані³¹. «Оцінюючи безсторонньо зміст військових подій, що закінчилися нашою невдачею,— заявив керівник УНР 25 листопада 1920 р. в листі до Голови уряду А. Лівіцького,— я кваліфікую їх не як ліквідацію нашої державности, не як ліквідацію наших державних зусиль, а як ліквідацію одної з мілітарних спроб (розправитись) з окупантською владою на Україні. Хоч яке важне те становище, в якому опинився уряд, його апарат та армія по переході на територію Польщі, але на підставі перебування нашої армії на терені, звільненому від ворога, не тільки я, а й всякий громадянин Республіки міг переконатися в протилежному»³².

Попри те, історичний факт залишився історичним фактом: Українська Народна Республіка припинила своє існування.

- ¹ Ллойд Джордж Д. Правда о мирных договорах.— Т. 2.— С. 492.
- ² Цит. за: Солуха П. Договір з Москвою проти Гетьмана Павла Скоропадського.— С. 128.
- ³ Богословія.— Рим.— 1993.— Т. 57.— С. 196.
- ⁴ Див.: Стахів М. Третя советська республіка в Україні— С. 81, 91–93.
- ⁵ Докл. див.: Там само.— С. 81–90, 95.
- ⁶ Там само.— С. 81–97. На цей час Варшава фактично контролювала Східну Галичину, Холмщину, Підляшшя, Волинь та Поділля.
- ⁷ Удовиченко О. Україна у війні за державність.— С. 153.
- ⁸ Солуха П. Договір з Москвою проти Гетьмана Павла Скоропадського.— С. 176–177.
- ⁹ Шаповал М. Занепад У.Н.Р.— Прага, 1928.— С. 13.
- ¹⁰ Про місію П. Пилипчука див.: Доценко О. Літопис української революції.— Т. 2.— Кн. 4.— С. 43–64, 73–76.
- ¹¹ Варгатюк С. Варшавські переговори дипломатичної місії УНР 1920 р. // Нова політика.— 1996.— № 2.— С. 53.
- ¹² Про місію А. Лівіцького див.: Доценко О. Літопис української революції.— Т. 2.— Кн. 4.— С. 81–84.
- ¹³ Варгатюк С. Варшавські переговори дипломатичної місії УНР 1920 р. — С. 54–56.
- ¹⁴ Докл. див.: Доценко О. Літопис української революції.— Т. 2.— Кн. 5.— Київ; Львів.— 1923.— С. 227–274.
- ¹⁵ Докл. див.: Удовиченко О. Україна у війні за державність.— С. 157–159.
- ¹⁶ Деякі дослідники стверджували, що переговори «велися за згодою диктатора Є. Петрушевича і він був точно інформований про хід і висліди переговорів» (Шкільник М. Україна в боротьбі за державність.— С. 353).
- ¹⁷ Стахів М. Україна в добі Директорії УНР. Т. 7. Вихід із кризи.— С. 162, примітка.
- ¹⁸ Кедрин І. Рік 1918 в історії української політичної думки.— С. 203.
- ¹⁹ Литвин С. Українсько-польський договір 1920 року: помилка С. Петлюри чи єдино можливий варіант продовження боротьби за державність? Полтавська Петлюріана. Ч. 3.— Полтава, 1999.— С. 10, 12, 13, 14, 15, 23.
- ²⁰ Петлюра С. Статті.— Т. 1.— С. 266–267, 269.
- ²¹ Після реорганізації українська армія, командування над якою перебрав генерал Омелянович-Павленко, складалася з 6 піхотних та окремої кінної дивізії загальною чисельністю до 20 тис. багнетів, 1600 шабель при 37 гарматах. Див.: Удовиченко О. Україна у війні за державність.— С. 164.
- ²² Докл. див.: ЦДАВО України.— Ф. 1065.— Оп. 2.— Спр. 68.— Арк. 1.
- ²³ Мазепа І. Україна в огні і бурі революції.— Т. 3.— С. 29.

- ²⁴ ЦДАВО України.— Ф. 1065.— Оп. 2.— Спр. 289.— Арк. 1; Вісник.— 1920.— 1-й вип. 6 жовтня Голова Директорії затвердив постанову Ради Народних Міністрів «Про заклик Членів Директорії Федіра Швеця та Андрія Макаренка до повороту в межі Української Народньої Республіки з закордону» для проведення ними «державної роботи» в межах УНР (ЦДАВО України.— Ф. 1065.— Оп. 2.— Спр. 249.— Арк. 1).
- ²⁵ Шаповал М. Ляхоманія.— С. 4.
- ²⁶ Спеціальну комісію Ліги Націй, яка вивчала можливість прийняття України до Ліги, очолював Ф. Нансен.
- ²⁷ Марголин А. Украина и политика Антанты.— С. 256.
- ²⁸ Іншими словами, Росія і Польща в цьому пункті повернулися до положень Андрусівського мирного договору 1772 р., яким було закріплено розділ Білорусі і України між Польщею та Росією.
- ²⁹ Докл. див.: Удовиченко О. Україна у війні за державність.— С. 169–177.
- ³⁰ Див. зокрема: Дюрозель Ж.-Б. Історія дипломатії від 1919 року до наших днів.— Київ, 1995.— С. 39.
- ³¹ Докл. див.: Стахів М. Третя советська республіка в Україні.— С. 89–202. Дієва армія формально нараховувала 20 тис. вояків, з них озброєних лише 10 тис. (Там само. С. 199). Рештки УГА у складі 2-ї та 3-ї бригад, в свою чергу, капітулювали перед поляками ще в останніх числах квітня. Див.: Удовиченко О. Україна у війні за державність.— С. 163, 183–186.
- ³² Цит. за: Лотоцький О. Симон Петлюра // Визвольний шлях.— 1966.— № 5.— С. 615.

консерватизму. «Ідеї тяглості традицій, сильної виконавчої влади, унітарності, визнання приватної власності і великих землеволодінь в тому чи іншому вигляді ввійшли до проектів ВНР та урядової комісії»⁴.

Підготовчу роботу зробив відомий юрист та державний діяч ЗУНР доктор С. Баран. За В. Трімбицьким, С. Баран підготував конституційний проект на підставі відповідного «побажання» Трудового Конгресу «поширити зміст» Декларації 28 січня 1919 р. Перший варіант документу нібито було підготовлено в жовтні 1919 р., ухвалено Всеукраїнською Національною Радою 9 листопада, а її Президією — 13 травня 1920 р., після чого передано на подальший розгляд до Ради Народних Міністрів⁵. В передмові ж до самого конституційного проекту («остаточна коректа машинописа» якого нібито була здійснена самим С. Бараном і колишнім комісаром УЦР в Одесі та членом ЦК УПСС І. Липою, а надруковано було чи то «в Кам'янці Подільському» влітку 1920 р. під заголовком «Устрій Української Держави», чи то в друкарні Ставропігійського Інституту у Львові під керівництвом В. Сидоряка «заходом і коштом» Всеукраїнської Національної Ради накладом 200 примірників⁶), можна прочитати, що остаточно проект було схвалено таки ВНР 9–13 травня⁷.

Тимчасом основні суб'єкти політичного процесу, продовжували відчайдушну боротьбу за примару влади. УПСР, яка рішуче заперечувала польську орієнтацію уряду УНР, відкликала з нього всіх своїх представників, у тому числі навіть і тих, котрі обіймали технічні посади. Есери уклали союз з Українською Комуністичною партією В. Винниченка — проти «урядового» блоку та революційних демократів. Головними пунктами програми УПСР — УКП стали вимоги створення незалежної Української Радянської Республіки в її етнічних межах та запровадження диктатури робітників і селян у формі республіки Рад⁸.

З альтернативною програмою виступили «урядові» партії. 2 червня 1920 р. було видано «Декларацію Правительства Української Народної Республіки», підписану всіма міністрами на чолі з головою уряду В. Прокоповичем. «Порядок на Україні,— читаємо в документі,— повинен відповідати дійсним потребам її населення, його встановить народне представництво — Парламент, складений на підставі загального, рівного для всіх безпосереднього, таємного та пропорційного виборчого права. Тоді не зможе одна якась партія підбивати під себе всю людиність, як цього хотять більшовики-комуністи для своєї партії.

§ 2. Надія на майбутнє?

Після руйнації соборної УНР в тогочасній фактичній столиці республіки — Кам'янці-Подільському — виникло нове об'єднання політичних та громадських організацій Наддніпрянської і Наддністрянської України. За деякими даними, утворено його було в грудні 1919 р. представниками «правих» українських політичних партій. Головою обрали соціаліста-федераліста М. Корчинського, заступником голови — галицького націонал-демократа С. Барана, членами президії — самостійника-соціаліста І. Липу, есера В. Голубовича, «народника» М. Басра. «Але верховодив Радою С. Баран»¹.

Всеукраїнська Національна Рада (далі — ВНР) активно взялася до розробки проекту основного закону української держави, скликання передпарламенту (Державного Союму) та усунення від влади Директорії. «Всеукраїнська Національна Рада,— пояснював згодом М. Шаповал,— бачила отой жах петлюрівської олігархії і лагодилась її приборкати шляхом утворення згодом «передпарламенту», який став би хоч сурогатом народного заступництва та хоч би слабим виявом української демократії»². Таку точку зору рішуче заперечив І. Мазепа, кваліфікувавши її як «фантазії автора». «Навпаки,— зауважив прем'єр УНР,— це була тоді вимога всіх тих українських політичних груп, що брали активну участь у нащій боротьбі 1919 р.»³

В. Яблонський звернув увагу на політичний парадокс, який не змогли (або не захотіли) пояснити тоді провідники УНР. Директорія УНР, в даному випадку особисто С. Петлюра, яка створювалася як орган боротьби проти Гетьманату та його політичної філософії — консерватизму, впродовж всього 18 місяців перетворилася, власне, на прихильника цього самого

...Поки складуться умови, які зроблять можливим проведення виборів в парламент,— йшлося далі,— правительтво в найкоротшій часі скличе тимчасовий орган — передпарламент — з представників населення, місцевих самоврядувань та визначних громадських, політичних, професійних і кооперативних організацій. цей передпарламент і буде творити біжучу законодавчу роботу, яку тепер силою обставин примушена провадити Рада Народних Міністрів»⁹.

Виходячи з цього, уряд УНР ухвалою від 30 серпня 1920 р. утворив Комісію по виробленню Конституції Української Народньої Республіки під головуванням міністра закордонних справ А. Ніковського (див. додаток 2.47). З 2 вересня по 1 жовтня 1920 р. комісія, місцем зібрання якої був тарнувський готель «Брістоль», провела 39 засідань. Умови для роботи там,— згадував сучасник,— «були більш ніж скромні і чисто похідні, перспективи вельми невизначені. І все ж таки кращі сини українського народу, які зібралися тут, міцно спаялися в єдине ціле, бадьоро переносили нестатки і твердо вірили в майбутнє, в здійснення всіх своїх надій. Замість того, щоби розсипатись по світу в якості емігрантського пилу, вони терпляче чекали тут, поблизу від батьківщини, поки промчить, нарешті, смерч більшовицького засилля над рідними полями і готувалися до повернення для праці по відродженню порядку і державності»¹⁰.

Готувалися, треба визнати, не гаючи часу — учасники нарад обговорили два об'ємних конституційних проекти, перший з яких було представлено видатним українським юристом, дійсним статським радником, відомим в середовищі дореволюційної київської інтелігенції «своїм спартанськи-скромним життям вічного трудівника»¹¹ Отоном Ейхельманом (див. додаток 1.34).

Балтійський німець за походженням, він блискуче володів багатьма європейськими мовами, мав усталену репутацію великого знавця державного і міжнародного права, до революції обіймав кафедру міжнародного права Університету Св. Володимира в Києві. «Незвичайно відданий ідеї української державності і всі свої сили на старості літ присвячував нашій справі»¹²,— такими словами характеризували його колеги.

В. Трімбицький стверджував, що проект О. Ейхельмана, витриманий у дусі ідей краєвого федералізму М. Драгоманова, підтримали лише три особи із складу конституційної комісії, а саме: лідер Всеукраїнської Національної Ради М. Литвицький, сенатор Г. Шиянов та В. Садовський, а

надруковано його було влітку 1921 р. видавництвом Спілки Українців-Державників¹³. На жаль, дослідник в черговий раз припустився прикрої помилки. Згідно з документами, які збереглися в колекції ЦДАВО України, всі перелічені особи входили до складу іншої конституційної комісії, яка ейхельманівський проект не розглядала, а обговорювала інший документ. В. Трімбицький не помилився в іншому — комісія А. Ніковського дійсно «практично без обговорення» відхилила проект О. Ейхельмана, який — цілком в дусі драгоманівських ідей — виходив з принципових положень про суверенітет народу та федеративно-державний устрій України. «Доля не судила цьому проекту стати основним законом УНР,— писав згодом член комісії М.Литвицький,— а наукова критика не визнала за ним тих позитивних ознак, які виправдовували б бажання його творців накинути його українському народові дорогою ціною — абсолютне ігнорування волі цього народу».

На жаль, тогочасні критики конституційного проекту О. Ейхельмана керувалися, на нашу думку, не професійними критеріями, а виходили з міркувань політичних, міркувань «революційної доцільності». Саме тому, вони не помітили — оскільки не хотіли помічати — «історичну випереджальність» правових ідей О. Ейхельмана, виняткову його повагу «до закону, регламенту, порядку організації, увагу до узгодженості прав і обов'язків, повноважень різних органів і посадових осіб»¹⁴ тощо.

Вже на першому засіданні комісії А. Ніковського перевагу було віддано проекту Всеукраїнської Національної Ради. Саме його було прийнято за основу для подальшого обговорення — «як повний і найбільш зв'язаний з сучасним реальним життям»¹⁵. Працювали дуже напружено, але водночас «тихим нормальним шляхом, завдяки надзвичайно тактовному і умілому головуванню» її фактичного керівника М. Білінського. На заключному засіданні ухвалили «представити Раді Міністрів текст проекту конституції і протоколи засідань»¹⁶, а головне — «через окрему делегацію в складі голови комісії, заступника голови М. Білінського та члена Комісії п. Ковалевського вручити п. Головному Отаману текст виробленої Конституції»¹⁷ (див. додаток 1.35).

Сам Головний Отаман на поданий проект ніякої уваги не звернув — адже ще 2 липня своє ухвалою (ч. 61), він створив іншу комісію, на чолі якої поставив міністра внутрішніх справ О. Саліковського. До її складу було включено по два представники МВС, Всеукраїнської Національної

Ради та наукових інститутів, по одному — від відомств праці, юстиції, військових, закордонних, освітніх, єврейських справ, державної канцелярії, причому 7 з 15 членів цієї комісії одночасно працювали і в Комісії А. Ніковського (див. додаток 2.46). Тією ж постановою від 2 липня 1920 р. було визначено і термін роботи комісії — «не пізніше як на протязі трьох тижнів з дня затвердження цієї постанови»¹⁸. За добрим українським звичаєм вирішення життєво необхідної справи трошки затяглося — п. Головний Отаман таки підписав червоним чорнилом нібито попередньо ухвалені Радою Народних Міністрів закони «Про тимчасове верховне управління та порядок законодавства в Українській Народній Республіці» та «Про Державню Народну Раду», проставивши на титульному аркуші першого з цих документів дату «12 листопада 1920 р.» (див. додатки 1.36, 1.37)¹⁹.

Історія підготовки та ухвалення цього закону видається вельми звивистою. Після того, як влітку 1919 р. українські республіканські війська вимушено залишили Київ, «справа скликання передпарламенту була негайно поставлена на порядок денний. Міністерству внутрішніх справ,— писав І. Мазепа,— уряд доручив спішно виготовити відповідний проєкт закону. В основу проєкту мала бути покладена постанова наради членів Трудового Конгресу, що відбулася 17 вересня в Кам'янці з участю представників від політичних партій, громадських та професійних організацій» тощо. В постанові наради говорилося, що треба негайно скликати передпарламент для «сконсолідування всіх творчих сил Української Народної Республіки та упорядкування планомірного будівництва держави». Нарада домагалася, щоб передпарламент «був тілом тимчасово-законодавчим і контрольним та з'єднав у собі без виїмку всі верстви нашої суспільности, які стоять на ґрунті української державности». Президія і комісії Трудового Конгресу мали ввійти в передпарламент, як рівноправні його члени. Передпарламент мав існувати до скликання Парламенту або сесії Трудового Конгресу»²⁰. Після листопадової катастрофи,— роз'яснював прем'єр,— «всі українські політичні групи домагалися реорганізації проводу». Так звана «права опозиція» та верхівка УПСР обстоювали «негайну ліквідацію Директорії і встановлення замість неї «Ради Республіки» (есери) або «Начальника УНР (праві групи)». Натомість лідери УСДРП, отже, і сам І. Мазепа, «пропонували до часу скликання передпарламенту не касувати Дирек-

торії, а лише обмежити її компетенцію на користь кабінету міністрів. В такому дусі був уложений проєкт «Тимчасового закону, до обговорення якого члени уряду зараз же приступили»²¹.

Одночасно набирав ходи формальний процес передачі всієї повноти цивільної та військової влади до рук Голови Директорії. 15 листопада 1919 р. він підписав незаконний закон такого змісту: «1. На час відсутності з території Української Народньої Республіки членів Директорії А. Макаренка та Ф. Швеця²² верховне керування справами Республіки покладається на голову Директорії пана Головного Отамана Симона Петлюру, який іменем Директорії затверджує всі закони та постанови, ухвалені Радою Народних Міністрів. 2. На випадок його смерті все верховне керування Державними справами Республіки та її озброєними силами покладається на залишившихся в живих членів Директорії, або одного з них, з тим, аби вони провадили зовнішню та внутрішню політику Республіки на ґрунті її самостійности до часу скликання представництва від українського народу»²³.

Тимчасом в третій декаді грудня в Хмільнику лідери УПСР в «порозумінні з представниками Галицької армії» обрали так звану Раду Республіки у складі 12 осіб: І. Лизанівського (голова), І. Макуха, Сумневича, Паливоди, Палашука, М. Балицького, Д. Сухенка, Н. Гірняка, О. Щадилова, Черкаського, П. Феденка, Й. Безпалка (двоє останніх були обрані заочно та без їх згоди). Загалом на зібранні були присутні 18 осіб, отже, «обирали самі себе». Мета, поставлена перед Радою Республіки, формулювалася просто: «проголосити свою радянську владу на Україні, а тоді разом з іншими українськими радянцями почати будувати свою незалежну радянську Республіку». З цим і прийшли до голови уряду. Після переговорів з І. Мазепою ухвалили інше рішення: «в найближчому часі скликати передпарламент, перед яким Директорія і уряд мають скласти свої повноваження»; «Раду Республіки перетворити в комісію при уряді для виготовлення законопроекту про скликання передпарламенту»; «призначити І. Макуха керуючим міністерством внутрішніх справ», «Сумневича – керуючим міністерством фінансів та народного господарства». 29 січня 1920 р. на засіданні ЦК УСДРП в Кам'янці за участю О. Безпалка, І. Мазепа, А. Ливицького, М. Шадлуна, І. Романченка було ухвалено резолюцію, згідно з якою політичною програмою уряду повинно надалі залишатися скликання передпарламенту, «перед яким уряд і Дирек-

торія «здають звіт з своєї діяльності і складають свої уповноваження», а «для унормування загального управління негайно видається окремий закон, в якому точно означається компетенція Директорії, як верховної влади». На другий день – 30 січня – якась собі комісія під головуванням А. Лівіцького подала проект «Тимчасового закону про державний устрій і порядок законодавства», з яким погодилися всі інші впливові есдеки. В документі, який складався з 4-х пунктів, йшлося:

«1. Після відновлення урядового центру негайно, одначе не пізніше як 1 травня 1920 р., скликається передпарламент – «Державна Народня Рада», яка встановляє тимчасову форму державного устрою і порядок законодавства на час до скликання постійного законодавчого органу.

2. До скликання передпарламенту Директорія здійснює свою владу виключно через раду і кабінет міністрів.

3. Верховне представництво військ УНР належить голові Директорії, як Головному Отаманові. Для командування армією призначається головним отаманом, на пропозицію голови ради міністрів і військового міністра, головнокомандуючий армією, що фактично керує військом на підставі загальних вказівок верховного головнокомандуючого, якому безпосередньо підлягає.

4. Для координації фронту і тилу утворюється в місці перебування штабу головнокомандуючого військова рада на чолі з головнокомандуючим армією в складі членів: військового міністра або його заступника, начальника штабу головнокомандуючого армією, представника від головного отамана та одного від кабінету міністрів».

Іншими словами, йшлося не про що інше, як про запровадження колективного органа військової диктатури, якому і передавалася вся повнота влади в УНР. 29 грудня 1919 р. на засіданні РНМ в Брацлаві за участю тих-таки І. Макуха, Й. Безпалка, Паливоди, Черкаського та І. Мазепи було сформовано комісію для вироблення статуту передпарламенту, до якої увійшли ті ж таки Д. Сухенко, П. Феденко, М. Балицький та О. Щадилів²⁴.

Цей проект передали для погодження лідерам УПСР А. Степаненку, В. Голубовичу, Н. Григорієву «та іншим, що в той час перебували в Кам'янці». Останні заявили, що домагаються скасування Директорії взагалі, але погодилися з тим, що до скликання передпарламенту вона залишається «для репрезентації верховної влади». Есери також

висунули вимогу негайно позбавити повноважень Ф. Швеця та А. Макаренка. Дізнавшись про таку позицію соціалістичних партій, несподівану спробу перебрати ініціативу на себе здійснив фактичний лідер УН Ради С. Баран. 8 лютого він вніс в Раду проект резолюції, згідно з якою пропонувалося визнати Директорію та РНМ «неіснуючими». Її навіть не поставили на голосування. Натомість ухвалили «побажання, щоб в найскоршому часі був скликаний тимчасовий законодавчий орган у формі передпарламенту, який би мав вирішити питання про верховну владу в УНР та її правительство»²⁵.

Проект Закону «Про порядок управління в УНР»²⁶ (нам не вдалося виявити текст документа.— Д.Я) був ухвалений в Кам'янці 14 лютого на останньому засіданні уряду, в якому взяли участь І. Мазепа, А. Лівіцький²⁷, М. Шадлун, Й. Безпалко та І. Огієнко «в порозумінні» з лідерами УПСР В. Голубовичем та А. Степаненком. Рівночасно ухвалили окрему постанову, в якій говорилося, що з оголошенням «Тимчасового закону» кінчаються уповноваження, дані членам Директорії Макаренкові і Швецеві 15 листопада 1919 р. щодо їх діяльності за кордоном.

За словами І. Мазепи, проект 14 лютого «не касував Директорії, як такої, залишаючи в її складі Швеця і Макаренка, лише ставив певні обмеження щодо втручання членів Директорії в справи управління. Це останнє,— писав прем'єр,— мало велике значіння, зокрема в справах управління армією». І. Мазепа стверджував, що особисто направив документ із відповідним листом за власним підписом до С. Петлюри, але «після повернення із Зимового походу я взяв, що Петлюра «Тимчасового закону» не затвердив. Головний Отаман заявив, що текст закону «утворює охлократію з ради міністрів, переплутає мале з великим і, як ухвалений наспіх, обов'язує до перегляду... Я можу,— писав С. Петлюра,— в любую хвилину передати раді міністрів свої повноваження, коли вона певна, що її піддержить населення,... але гадаю, що в даний момент це було б шкодою для діла»²⁸.

Отже, комісія О. Саліковського розглядала декілька не пов'язаних між собою інших варіантів проекту основного закону, представлених як окремими діячами, так й інституціями. За основу взяли законопроект Ради Міністрів, в якому «(зусиллями головним чином проф. Огієнка) було зроблено багато дрібних поправок, особливо в редакційному відно-

шенню»²⁹. Закон,— роз'яснив згодом суть справи прискіпливий до деталей І. Мазепа,— «в значній своїй частині був по суті перерібною згадуваного проєкту від 14 лютого 1920 р. Різниця між першою та другою редакціями полягала в тому, що варіант від 14 лютого пропонував залишити Директорію як «колегіальну державну установу». Варіант комісії О. Саліковського визнавав за Директорію лише «особу голови Директорії», тобто передавав усю повноту верховної влади в УНР особисто С. Петлюрі. В редакції закону, підписаній С. Петлюрою 12 листопада 1920 р., були відсутні пункти, зафіксовані в урядовому проєкті – «про армію, зокрема про права головного отамана і головнокомандуючого армією. Зате в цім законі, наведений вище артикул про новий порядок заміщення голови Директорії, яким фактично касувалася постанова Директорії з 15 листопада 1919 р., в якій говорилося, що на випадок смерті Петлюри «все верховне керування державними справами Республіки та її озброєними силами покладається на залишившихся в живих членів Директорії або одного з них. Отже закон 12 листопада 1920 р. вніс значні зміни в конституційне життя державного центру У.Н.Р.»³⁰,— підвів підсумок І. Мазепа.

Кінець-кінцем на історичну роботу членами комісії О. Саліковського було витрачено 10 засідань³¹. Підсумок: 16 серпня законопроект було схвалено і передано на розгляд уряду разом із заувагами двох членів комісії — С. Мішка та Є. Галаневича — та висновками самої Комісії. У висновках, зокрема, читаємо: «Основна мета законопроекту полягає в тому, щоби точно накресленими, безсуперечними правничими нормами визначити «верховне тимчасове управління та порядок законодавства», яке склалося в процесі безперервної боротьби за самостійну Україну»³². Другий проєкт, розглянутий комісією О. Саліковського, визначав порядок скликання та роботи своєрідного передпарламенту УНР, який і було названо «Державна Народна рада» (ДНР)³³.

Двомісячний термін роботи над законопроектом про ДНР, складеним комісією 4 вересня і переданим до Ради Міністрів 30 вересня³⁴, пояснюється, по-перше, тим, що комісія повинна була узгодити два документи. Перший проєкт, розроблений кам'янець-подільською ВНР, мав 150 артикулів; другий, так званий «соціалістичний», складався з 36 статей. По-друге, всередині самої комісії був відсутній консенсус з принципових питань. Врешті-решт «комісія, установив основні принципи щодо організації Парламенту»³⁵, доручила попередню розробку проєкту

підкомісії, яка розклала виклад свого проєкту по перерахованим відділам³⁶ так званого соціалістичного проєкту та комбінувала зміст обох проєктів, поновляючи пропуски другого проєкту належними артикулами першого більше повного в де-яких деталях проєкту».

В пояснювальній записці до документа було також зазначено, що комісія «поповнила знайдені нею пропуски в обох проєктах новими артикулами, переробила в багатьох артикулах самий зміст одержаних проєктів та зовсім виправила форму виклада артикулів, взятих з двох проєктів»³⁷. Обмеження прав передпарламенту було пояснено, по-перше, «не зовсім установленими умовами нашого життя», по-друге, «не зовсім скінченими та закресленими теренами держави», і, по-третє, необхідністю «відчинити найскоріше і без одкладання діяльність Парламенту зараз же по перейденню на рідні терені, хоч би навіть на пространстві деяких повітів»³⁸.

За словами Микити Шаповала, Закон про тимчасовий державний устрій означав, що «перервано органічний зв'язок з усією попередньою добою» та «засновано» (на папері, під польським режимом) нову «державу» під колишньою назвою «УНР» з Петлюрою в ролі «президента» і *диктатурою* «кабінету» з соціал-демократів». Цей «переворот,— вів далі машиніст української революції,— був зроблений п'ятьма міністрами на вимогу поляків і в порозумінню з Петлюрою», щоби один член Директорії і п'ять міністрів». Це — «документ політичного шахрайства людей, що сиділи в польському полоні», він «є виразом явного переходу соціал-демократів в табір буржуазної контрреволюції»³⁹.

Не менш жорстку оцінку дав один з найавторитетніших українських правників того часу, сенатор С. Шелухін. Зазначивши «узурпаційний характер» походження влади Петлюри, відсутність у його діях «правового титулу», їх протизаконність щодо основного закону 28 січня 1919 р., С. Шелухін підкреслив: такими своїми діями С. Петлюра «розірвав свій легальний зв'язок з Українською Народною Республікою і перетворив уряд, який працював з ним, в уряд Петлюри, бо уряд УНР міг мати свою повновласність тільки з Конституції 28 січня 1919 року. Так державно-правовий зв'язок з УНР було знищено, а уряд УНР зліквідовано»⁴⁰. «Акту 12 листопада (1920 р.— Д.Я.),— доводив С. Шелухін в іншій розвідці,— не вимагали ні «льогіка» подій, ні державні інтереси. Його (акт 12 листопада.— Д.Я.) утворено з єдиною ціллю: утворити єдино-державіє

Петлюри й позбавити прав інших членів Директорії...». Загалом С. Шелухін кваліфікував цей документ як «неправий», узурпаційний», «надзвичайний», «екстрений» і «основний» акт⁴¹.

Натомість позбавлені політичних упереджень сучасні дослідники вважають, що обидва закони «підбивали підсумок усьому процесові українського державотворення в 1917–1920 рр., суть якого полягала в поступовому переході від парламентської до президентсько-парламентської моделі організації влади»⁴². «Цей закон,— читаємо в іншому дослідженні,— виявився конституційним актом, який базувався не на класичному, а на новітньому уявному (оманливому, дуалістичному, кульгаючому) конституціоналізмові, тобто квазіконституціоналізмі, що мав первісними джерелами бонапартистську конституцію 1799 р., монархічну Конституційну хартію 1814 р. та численні німецькі октройовані закони. Авторитарний за своїм характером цей закон,— веде далі О. Мироненко,— не міг дати ані суттєвого прирощення знань, ані збагатити практику демократичного державотворення. ... Чимало його положень застосовувалось у екзилі ще досить довго. Саме на підставі розглядуваного тимчасового закону після вбивства у 1926 р. головного отамана верховну владу в УНР прийняв на себе А. Лівіцький»⁴³.

М. Шаповал, який дав собі раду детально проаналізувати обидва законопроекти, вважав, що їх фактичним автором був А. Лівіцький, призначений Головою Ради Народних Міністрів 20 жовтня. Новий голова кабінету, за словами Шаповала, прагнув «усунути навіть (згадку?— Д.Я.) про Трудовий Конгрес, трудові і колегіальні принципи в організації влади», «ясно поставив собі в плані ... на випадок хворости, від'їзду чи інших причин» Петлюри присвоїти собі роль ... голови держави»⁴⁴. З притаманними йому щирою любов'ю та приязню до політичних спільників та опонентів М. Шаповал охарактеризував їх так: «всі партійні і безпартійні політики — oprіч соціал-революціонерів — пішли проти здійснення влади українського трудового народу». Всі видані ними «акти, направлені проти прав і законів Трудового конгресу,— справедливо зауважував творець Директорії, замовчуючи при цьому тему легитимності самого ТКНУ та всіх його рішень,— є незаконні, а тому творені на основі цих актів органи влади чи представництва також незаконні, а виконавці цих актів є державними зрадниками, узурпаторами і самозванцями». «Всі спроби своєвільно переіначити й цілком відкинути волю Трудового

Конгресу,— читаємо далі,— є не лише державною зрадою, але й політичним шахрайством, самозванством». З маніакальною упертістю М. Шаповал продовжував переконувати себе в тому, що «українська революція була соціальною», а «наш нарід — трудові селяни і пролетарські маси, тому й державність українська може бути лише їх державністю, а не буржуазії», Ані Центральна Рада, ані Трудовий Конгрес,— підкреслював він,— не були тим, що в Європі називається парламентами і ні своїм походженням, ні своїм складом, ні своєю діяльністю, ні її метою», але «Центральна Рада була верховною, сувереною радою українських селянських, робітничих і військових депутатів та соціалістичних партій, вибраних революційним виборчим правом», а тому з політичного погляду закон 12.11.20 був фактичною передачею прав Директорії одній групі — радикал-демократам, яка Петлюри дала компенсацію — титул «голови держави». Отже, підбивав він підсумок, «рік 1920 — це вже не УНР, а петлюрівщина — спеціальний рух контр-революції з метою захопити фактичну владу над Україною»⁴⁵.

Захоплювати було що. В квітучому до початку I Світової війни Краї панував цілковитий адміністративний, фінансовий, господарський хаос. Промислове виробництво сягало хіба що 15–20 відсотків від довоєнного, посівні площі скоротилися на третину, урожайність зернових — принаймні на 25–40 відсотків, поголів'я основної тяглової сили — коней — на 1 млн голів, реманент — на 60%. Натомість в 1920 р. вже існувало 960 колгоспів⁴⁶, організація яких стала «логічним наслідком» декрету уряду Чехівського про націоналізацію землі; до речі, запровадити самі колгоспи Директорія не встигла «лише за браком часу»⁴⁷.

Фантастичними виявилися людські втрати. За даними спеціального дослідження, за період 1914 — 1920 рр. лише українське село втратило вбитими та такими, що пропали безвісті, щонайменше 3,5 млн осіб⁴⁸; абсолютна їх більшість — чоловіки репродуктивного віку. Зруйнованою виявилася сама тканина буденного людського життя: населення було позбавлено продуктів харчування в необхідній кількості і необхідному асортименті, не працювали правоохоронні органи, комунальні служби, системи охорони здоров'я, бракувало пального, житла, медикаментів абощо.

Отож, «найкращі сини України, східної і західної... весь свій ідеалізм і життя віддавали в розпорядження тієї акції, впродовж якої були винищені найактивніші сили України. Цей повстанський збройний

рух і економічний опір українського села тривав так довго, аж московський уряд рішився фізичною силою знищити опір українського населення. Завершення цієї фази відбулося 1933 року...»⁴⁹.

Такими були безпосередні підсумки українських «визвольних змагань» 1917–1920 рр. під національно-соціалістичними гаслами.

¹ Мазепа І. Україна в огні і бурі революції.— Т. 2.— С. 182.

² Шаповал М. Велика революція і українська визвольна програма.— С. 174.

³ Мазепа І. Україна в огні і бурі революції. Т. 2. Кам'янецька доба — Зимовий похід.— С. 193.

⁴ Яблонський В. Місце консерватизму в конституційних дискусіях доби Директорії // Останній Гетьман. Ювілейний збірник пам'яті Павла Скоропадського. 1873–1945.— К., 1993.— С. 147.

⁵ Трімбицький В. Дванадцять українських Конституцій.— С. 56.

⁶ Там само. С. 57.

⁷ Див.: Устрій Української Держави.— Б/м, 1920.— С. 6 — 8.

⁸ Див.: Шаповал М. Велика революція...— С. 177–180.

⁹ ЦДАВО України.— Ф. 1065.— Оп. 2.— Спр. 88.— Арк. 1, 2.

¹⁰ Марголін А. Украина и политика Антанты.— С.265.

¹¹ Там само. С. 105.

¹² Цит. за: Шкільник М. Україна в боротьбі за державність ...— С. 123.

¹³ Трімбицький В. Дванадцять українських Конституцій.— С. 58.

¹⁴ Крюков В. Майбутнє, якого нас позбавили // Конституційні акти України.— С. 54.

¹⁵ ЦДАВО України.— Ф. 1065.— Оп. 2.— Спр. 294.— Арк. 1. Див. також: Мазепа І. Україна в огні і бурі революції.— Т. 2.— С. 180, 183, 194–195.

¹⁶ Протоколи засідань Комісії див.: ЦДАВО України.— Ф. 1065.— Оп. 2.— Спр. 295.

¹⁷ Там само. Ф. 1065.— Оп. 2.— Спр. 296.— Арк. 65–66.

¹⁸ Там само. Спр. 87.— Арк. 16; Спр. 119.— Арк. 1–1 (зв.). Спр. 295.— Арк. 1–17 та ін.

¹⁹ Варіант тексту «проекту тимчасового закону про форму державного устрою та про порядок законодавства» з 5 розділів за підписами Голови РНМ та міністра внутрішніх справ І. Мазепа, в.о. державного секретаря, міністра освіти (?) О. Безпалка, міністра М. Шадлуна, міністра юстиції та в.о. міністра закордонних справ А. Лівіцького, міністра ісповідань І. Огієнка подає М. Шаповал (Шаповал М. Занепад У.Н.Р.— С. 14–15). Повний варіант першого документу можна знайти й в одній з праць В. Солдатенка. Однак, друкуючи текст документу, автор посилається не на першоджерело і не на першу сучасну його публікацію, а на спомини М. Шаповала (Солдатенко В. Українська революція.— С. 691). В літературі можна натрапити на відомості

(з посиланням на газету «Слово») про те, що проекти зазначених законів українська преса оприлюднила ще наприкінці жовтня» (Копиленко О.Л., Копиленко М.Л. Держава і право України.— С.150).

²⁰ Мазепа І. Україна в огні і бурі революції.— Т. 2.— С. 82–83.

²¹ Там само. Т.— 2.— С. 195.

²² В листопаді 1919 р. вони, згідно постанови Директорії УНР, були направлені для роботи за кордон.

²³ Цит. за: Шаповал М. Велика революція...— С. 161–162.

²⁴ Там само. С. 169–170, 171.

²⁵ Там само. С. 194.

²⁶ ЦДАВО України.— Ф. 3809.— Оп. 2.— Спр. 9.— Арк. 14.

²⁷ А. Лівіцькому доручили заявити полякам рішучий протест проти арешту українського уряду в Кам'янці і «домагатися від польського уряду належної сатисфакції».

²⁸ Мазепа І. Творена держава.— С. 70, 72, 73; Мазепа І. Україна в огні і бурі революції. Т. 2.— С. 195; Т. 3. Польсько-український союз. Кінець збройних змагань УНР.— Прага, 1943.— С. 16.

²⁹ ЦДАВО України.— Ф.1065.— Оп. 2.— Спр. 296.— Арк. 18.

³⁰ Мазепа І. Україна в огні і бурі революції.— Т. 3.— С. 69.

³¹ Відповідно з 25 по 31 липня та 1, 2, 5 серпня, не рахуючи 4 засідань в підкомісії 26 та 28–30 липня. (ЦДАВО України.— Ф. 1065. — Оп.2. — Спр. 52.— Арк. 59 – 63).

³² ЦДАВО України.— Ф.1065.— Оп. 2.— Спр. 296.— Арк. 18.

³³ Проект обговорювався 7, 9–11 серпня, 4–6 та 24 вересня на пленарних засіданнях і 8, 18, 20, 21 серпня на засіданнях підкомісії (Там само.— Спр. 295.— Арк. 68–75).

³⁴ В цьому контексті твердження В. Трімбицького про те, що «Комісія Ніковського/Саліковського завершила роботу між 1 вересня та 19 жовтня 1920 р» слід вважати необґрунтованим. Це були дві різні комісії, які завершили роботу відповідно 16 серпня та 1 жовтня. Див.:Трімбицький В. Дванадцять українських Конституцій.— С. 56.

³⁵ Державна Народна Рада у тексті відповідного закону мала набути повноважень передпарламенту УНР.

³⁶ Тобто по розділах проекту «Про ДНР та її склад», «Про особисті справи членів ДНР», «Про порядок скликання, засідання та президію ДНР», «Про справи, які підлягають ДНР», «Про порядок ведення справ ДНР», «Про прилюдність засідань ДНР», «Про внутрішній устрій ДНР».

³⁷ ЦДАВО України.— Ф.1065.— Оп. 2.— Спр. 295.— Арк. 46.

³⁸ Там само. Спр. 296.— Арк. 45 — 47.

³⁹ Шаповал М. Занепад У.Н.Р.— С. 15, 16, 17.

⁴⁰ Шелухін С. Варшавський договір між Поляками й Петлюрою.— Прага, 1926.— С.15; див. також: С.18, 19, 20.

⁴¹ Шелухін С. Петлюрівці в світі права.— Львів; Відень, 1922.— С. 6, 10, 11.

⁴² Копиленко О., Копиленко М. Держава і право України.— С.150.

⁴³ Мироненко О. Витоки українського революційного конституціоналізму 1917–1920 рр.— С. 165–166.

⁴⁴ Шаповал М. Занепад У.Н.Р.— С. 21–22.

⁴⁵ Там само.— С. 28, 37, 39.

⁴⁶ Хмель И.В. Аграрные преобразования на Украине.— С. 146–180.

⁴⁷ Солуха П. Договір з Москвою проти Гетьмана Павла Скоропадського.— С. 51.

⁴⁸ Урланис Б. История военных потерь. Войны и население Европы. Людские потери европейских стран в войнах XVIII—XX вв. (историко-статистическое исследование).— СПб; М., 1999.— С. 400.

⁴⁹ Горникевич.Т. Події в Україні 1914–1922 років у світлі історичних документів.— С. 121.

ГЛАВА 6.
ТРИ ВИДАННЯ
УКРАЇНСЬКОЇ СОЦІАЛІСТИЧНОЇ РАДЯНСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ
(грудень 1917 р. — листопад 1920 р.)

**§ 1. Конструювання та розбудова УСРР: теорія
(1917–1920 рр.)**

За 73 роки існування Радянської влади вчені-суспільствознавці, що обслуговували її поточні та перспективні інтереси та потреби, сформулювали та обґрунтували чи не основний, але, як не дивно, в принципі правильний догмат радянської історичної науки: все, що відбувалося на 1/6 частині земної кулі після 26 жовтня 1917 р., відбувалося у повній відповідності та на підставі уявлень про те особисто В.І. Леніна. Не могла бути і не була тут винятком також й Україна.

Навіть побіжне знайомство з поглядами вождя світового пролетаріату, зведеними та викладеними архіваріусами радянської історичної науки у фундаментальній збірці «В.І. Ленін об Україні» доводить: *всі уявлення Леніна про Україну зводилися до трьох моментів. По-перше — ця територія лежить на шляху до розпалення світової революції в Європі і, отже, її треба завоювати; по-друге — на Україні «свиней годують пшеницею» і, отже, її треба завоювати для того, щоби нагодувати голодних російських робітників і відновити промисловість великоросійських губерній, доведених до клінічної смерті ленінським режимом; по-третє — на Україні розмовляють українською мовою.*

Існування окремої української держави у будь-якій формі і за будь-якого політичного режиму всіма без винятку діями ленінської партії якщо і вважалося можливим, то виключно як тимчасовий тактичний прийом у боротьбі за світову комуністичну державу¹.

Отож, В. Ленін про Україну.

1917 р. Влада — в руках Тимчасового уряду. Головне завдання ленінської партії — за будь-яку ціну дискредитувати його, розхитати, звузити політичну базу загальноросійської демократії.

29 квітня (12 травня) В. Ленін виступає із запальною промовою на VII (Квітневій) конференції РСДРП (б): «Ми до сепаратистського (тобто і українського. — Д.Я.) руху байдужі і нейтральні. Якщо Фінляндія, якщо Польща, Україна відокремляться від Росії, в цьому нічого поганого немає»². 2 (15) червня вождь особисто засуджує заборону О. Керенським Всеукраїнського селянського з'їзду³. 15 (28) червня друкує в «Правді» статтю «Україна», в якій беззастережно підтримує не тільки право України на автономію у складі Російської республіки, але й на повне відокремлення від Росії⁴. 17 (30) червня констатує — і, треба підкреслити, цілком справедливо, — повну поразку Тимчасового уряду в українському питанні⁵. Ба більше. 22 листопада (5 грудня) у промові на I Всеросійському з'їзді військового флоту В. Ленін, чи не єдиний політичний діяч постімперської Росії, заявляє: «ми безумовно стоїмо за повну і необмежену свободу українського народу», *але* (це дуже красномовне «але») «ми простягнемо братню руку українським робітникам і скажемо їм: разом з вами ми будемо боротися проти вашої і нашої буржуазії»⁶.

Братню руку простягнули дуже швидко — напередодні. Ще 4 грудня на світ Божий з'являється «Маніфест до українського народу з ультимативними вимогами до Центральної Ради», в якому було сформульовано гранично просту альтернативу: «або підтримати боротьбу російських большевиків проти Каледіна..., або ж опинитися у стані війни із своїм могутнім сусідом»⁷. 25 листопада (8 грудня) голова більшовицького уряду особисто просить ФЗК Тульського збройного заводу надати озброєння для 500 червоногвардійців Боківської горної округи Донської області⁸.

19 грудня (1 січня) РНК радісно констатує: військовий, політичний, дипломатичний тиск на УЦР дав перші результати. Рада погодилася розпочати переговори з ленінським урядом про об'єднання військових зусиль проти чи не основного на той час збройного супротивника ленінського режиму — донського уряду Каледіна — за умови, що Раднарком визнає незалежність УНР. В той же день РНК призначає С. Орджонікідзе тимчасовим надзвичайним комісаром *«Району України* (курсив наш.— Д.Я.) для об'єднання дій функціонуючих там

радянських організацій в усіх ділянках їх роботи (військовій, продовольчій, банківій тощо)⁹. *Необхідно особливо наголосити: цей документ був настільки таємним, що вперше його було оприлюднено лише 1945 р. І це при тому, що розпорядження про надання Орджонікідзе 5 млн крб. для організації військової боротьби проти Каледіна побачило світ 5 роками раніше!*¹⁰ Вже 12 січня РНК наказав Антонову-Овсеєнку діяти «в повному контакті» з маріонетковим харківським урядом та з «призначеним РНК надзвичайним комісаром»¹¹.

1918 р. — розпал першої більшовицько-української війни. 11 (24) січня в промові на так званому III Всеросійському з'їзді Рад робітничих, солдатських та селянських депутатів більшовицький лідер з відчуттям глибокого задоволення констатує: «В перемозі Радянської влади Української народної республіки над українською буржуазною Радою немає ніякої можливості сумніватися»¹². В заключній промові на цьому форумі Ленін висуває принципово нову для світової політичної думки тезу: Ради є ніщо інше як «одна із форм соціалістичної революції, що починається». А як же: завдяки незаконній, але сумлінній праці більшовицьких агітаторів та організаторів вже в березні 1918 р. в Україні поруч з легітимними органами влади існували самочинні Ради робітничих, солдатських та селянських депутатів, а також військово-революційні, земельні та інші комітети, які діяли у 80% волостей України¹³. *Саме тому Ленін мав практичну можливість відкрито трактувати Ради не як форму державного устрою, а як одну із форм громадянської війни.*

Приблизно в другій декаді січня в телеграмі Антонову-Овсеєнку натхненник світової революції пише: «наше втручання у внутрішні справи України, оскільки це не викликано військовою необхідністю, небажане. Зручніше проводити ті чи інші заходи через органи місцевої влади, і взагалі найкраще за все було б, якби всякі непорозуміння були полагождені на місці»¹⁴. Йшлося передовсім та виключно про взаємовідносини самого товариша Антонова з товаришами з харківського «уряду».

1(14) березня Ленін висуває перед своїм намісником в Україні С. Орджонікідзе нові завдання — створити в Криму і Донбасі «єдиний бойовий фронт проти навали з Заходу», негайно евакуювати хліб та метал на Схід, «рішуче та безумовно» перелицювати російські військові частини в Україні на «український лад», заборонити Антонову-Овсеєнку вживати першу частину його прізвища тощо¹⁵.

Підписання мирної угоди між Радянською Росією, з одного боку, УНР, з другого, країнами Четверного союзу, з третього, принципових змін у ленінську стратегію щодо України не внесло. Наприклад, 3 квітня в «Резолюції РНК з вітанням Народному Секретаріату та Центральному Виконавчому Комітету Рад України» відкрито заявлялося, що в зв'язку із щойно ухваленою мировою угодою з Центральними Державами ніяка допомога українським спільникам надаватися не буде, але той час, коли ця політика буде радикально змінена, вже не за горами¹⁶. До радикальної зміни вдалися за декілька тижнів. Вже в квітні Ленін та К^о розробляють заходи щодо «організації» збройного спротиву німецькій армії, яка вступала на територію України і, найголовніше, призначають Й. Сталіна «повноважним представником РРФСР» на переговорах з УНР¹⁷. При цьому мирову угоду між УНР і країнами Четверного союзу комуністи трактували не інакше, як прагнення «вітчизняної буржуазії» за «допомогою німецького багнета» «придушити вплив більшовиків»¹⁸.

6 травня Ленін вперше згадує про гетьманський переворот 29 квітня¹⁹, а вже 14 травня на об'єднаному засіданні ВЦВК та Московської Ради кваліфікує його як «жахливий»²⁰. Але нема де правди діти: вождь хоч і надзвичайно схематично, але в загальних рисах правильно трактував не тільки окремі поточні політичні проблеми, наприклад ті, які виникли для німців внаслідок цього перевороту²¹, але й цілком адекватно сприймав та оцінював центральну вісь світової політики свого часу — боротьбу між так званими «сухопутними» та «морськими» державами та їх союзниками (тобто між Хартлендом та Римлендом).

В. Ульянов-Ленін чітко визначив головного зовнішнього ворога свого режиму — «англо-французський» та «японо-американський» «імперіалізм»²².

Така глобальна політична візія сучасного йому світу — якщо переводити її в сферу практичної політики — означала ніщо інше, як резервування за собою можливості, ба більше — необхідності створення за сприятливих обставин місця і часу, по-перше, широкої внутрішньоросійської політичної коаліції між більшовицьким проводом в Москві і тими політичними силами, які з тактичних міркувань розігрували антиантантівську та/або антиамериканську та/або антияпонську карту. По-друге, така візія відкривала можливість створення нової геополітичної коаліції з Німеччиною та/або деякими частиними колишньої Австро-

Угорщини, які з тих чи інших причин опинилися (або могли опинитися) поза межами англо-французько-американського світу.

На початку серпня 1918 р. В. Ульянов-Ленін чітко визначив і головного внутрішнього ворога свого режиму. У статті «Товариші-робітники! Йдемо в останній та рішучий бій!» він чи не вперше відкрито сформулював необхідність безумовного, безпощадного знищення т.зв. «кулацтва», передовсім українського²³. Практично це означало курс на розпалювання громадянської війни на новому рівні, в небачених для всього світу масштабах. 9 жовтня в статті «Пролетарська революція та ренегат Каутський» Ленін розвинув цю тезу, обгрунтувавши та виправдавши будь-які (мовою оригіналу: «величайшие») національні жертви, в т.ч. українського народу, задля збереження «інтернаціонального революційного впливу», *задля всесвітньої соціалістичної революції*²⁴.

Таким чином, восени 1918 р. Ленін вперше в історії сучасної йому суспільної думки сформулював наріжні аксіоми так званого гіпермодерністського підходу до стратегії політичної боротьби, стратегії боротьби за владу. «Суть гіпермодерністського підходу до стратегії полягає в послідовному та навмисному порушенні неписаної заповіді: битви ведуться арміями проти армій. Гіпермодерністи ставили собі за мету революційну тотальну війну, «війну до межі», війну навіть не з самим мирним населенням країни супротивника, але з умовами його виживання. Саме гіпермодерністи надали громадянській війні в Росії ... такого звірячого характеру»²⁵. Ленінський улюбленець Микола Бухарін виклав суть гіпермодерністського піходу у такій формулі: «в революції перемагає той, хто іншому череп проломить»²⁶.

Отож, восени 1918 р. стратегічні принципи боротьби за світову революцію (читай — за владу над Хартлендом, за владу над світом.— Д.Я.) сформульовано. На порядку денному — визначення тактичних завдань. 22 жовтня в промові на об'єднаному засіданні ВЦВК, Московської Ради, фабзавкомів та професійних союзів Ленін формулює фантастичну на той час з політичної точки зору тезу про те, що Велика Британія, Франція та Німеччина досягли «мовчазної» угоди про те, що остання не виводитиме свої збройні сили з України до того часу, як там не з'являться військові частини країн Згоди. Тут же він визначає й головне завдання режиму на території УНР: «пропаганда в інтересах українського повстання»²⁷. У промові про міжнародне становище, виго-

лошеній на VI надзвичайному з'їзді Рад, Ленін абсолютно чітко заявляє: в зв'язку з перспективою розпалювання світової революції — «всі надії на Україну»²⁸. 8 листопада на нараді делегатів комітетів бідноти центральних губерній вождь більшовиків формулює два наріжних пункти подальшого роздмухування громадянської війни на теренах колишньої Російської імперії, передовсім на Україні та на території європейських держав. Це — перебудова сільського господарства на «соціалістичних» засадах та безпощадне винищення т.зв. кулацтва та «мироїдів»²⁹.

Але до певного часу все це перебувало, так би сказати, в теоретичній площині. Практична реалізація почалася негайно після того, як 9 листопада організатор світової революції дізнався про падіння режиму Гогенцоллернів. 13 листопада Ленін ставить перед своїми прихильниками нове тактичне завдання: «тепер вкрай важливо, щоби революційні солдати Німеччини прийняли негайно дієву участь у звільненні України». Більшого йому потрібно не було. Меншого теж. Роз'яснюючи цю тезу голові нікому невідомої організації РКП(б), розташованої в Богом забутому Унечі, В. Ленін стверджує: «не можна гаяти жодної години»; ставить першочергові завдання німецькій армії — заарештовувати «білогвардійців» та «владу українську»; вимагає якнайшвидше надіслати «делегатів від революційних військ Німеччини до усіх німецьких частин на Україні для швидкої і загальної їх дії за звільнення України»³⁰.

Слід особливо підкреслити анекдотичність ситуації: завдання ці покладалися на нового головнокомандуючого німецьким окупаційним корпусом в Україні, голову Унецької організації РКП (б) Іванова та «Орловський Губком Росс. Ком. партії більшовиків для українців»³¹!

29 листопада у листі до головнокомандувача військами Радянської Росії Вацетиса Ленін констатує принципову позицію свого режиму: «з просуванням наших військ на захід і на Україну створюються обласні тимчасові Радянські уряди, покликані укріпляти Ради на місцях. Ця обставина має ту гарну сторону, що позбавляє можливості шовіністів України, Литви, Латвії, Естляндії розглядати рух наших частин як окупацію, і створює сприятливу атмосферу для просування наших військ». Далі вождь ставить цілком конкретне завдання: дати вказівку командуванню військових частин про всебічну підтримку Червоною армією тимчасових

радянських урядів вищезазначених країн³². 19 грудня Ленін — діючи цілком послідовно в руслі гіпермодерністської теорії — категорично забороняє створення в Росії військових частин з етнічних українців та «відправку їх на Україну»³³, а напередодні нового, 1919 р. виступає з фундаментальною ідеєю створення ударного військово-політичного кулака по захопленню східно-, центрально- та західноєвропейських країн — III Інтернаціоналу³⁴.

1919 рік почався гарячковим обмірковуванням ситуації, яка склалася після перемоги антигетьманського повстання. Вже на початку січня з'являються перші ленінські директиви, поки що досить невпевнені, хаотичні і загальні. Між 3 і 17 січня він пише «Нотатки про допомогу Харкову», які, до речі, побачили світ лише 1933 р. «Нотатки» містили, власне, лише 4 першочергові пункти: «надіслати максимум грошей», «мануфактури й тощо», «створити центр в Харкові», «людей надіслати організаторів хоча б декілька,— знайомих з продовольчою справою»³⁵. В ті дні Ленін, правду кажучи, переймався лише перспективами виправлення коштом України того жахливого продовольчого стану, в якому опинилася Росія завдяки лише 15-місячному хозяйнуванню більшовиків³⁶.

2 лютого гуманний Іллч винаходить ще один засіб діяльності в Україні (громадян СРСР познайомили з цими матеріалами лише через 12 років), а саме: «цѣкування кооператорських вождів, викривання їх до кінця»³⁷. 17 лютого «самый человечный человек» пише постанову Ради оборони (надруковано її було лише 1942 р.), шість пунктів якої передбачали: запровадження воєнного стану на залізницях; боротьбу («во что бы то ни стало») за Донецький басейн або, бодай, «вугільну його частину»; посилення руху продовольчої армії; скасування Комісаріату шляхів сполучення РНК так званої незалежної УСРР; прохання «до тов. Сталіна через Бюро ЦК провести знищення Кривдонбаса»; організацію «маршрутних поїздів» за хлібом, вугіллям та бавовною³⁸. 19 лютого, розвиваючи безсмертні ленінські ідеї в галузі державного будівництва, ЦК РКП (б) оголошує про запровадження продовольчої розверстки на Україні — але цей документ побачив світ чомусь лише 1933 р³⁹. Менш ніж за місяць — 13 березня, виступаючи на мітингу в Народному домі в Петрограді, Ленін у властивій йому манері формулює ще одну вікопомну ідею: «перший соціалістичний обов'язок громадянина України» — «допомогти півночі»⁴⁰,

«голодній півночі»⁴¹, тобто його, ленінському, режимові. 19 березня завдання конкретизується: вивезти з України мінімум 50 млн пудів хліба, інакше — «мы околеем все»⁴². Загальні запаси хліба, який потрібно було рекувізувати та вивезти до Росії, за оцінкою голови РНК, становили 258 млн пудів, «з яких 100 млн вже пущені у розверстку»⁴³.

8 квітня Ленін пише текст чергової директиви ЦК РКП (б) для «суверенної» КП(б)У та її не менш суверенного Центрального Комітету, директиву настільки таємну, що надрукувати її наважилися лише 1965 р. Документ, підписаний Леніним, Сталіним та Крестинським передбачав фактичну ліквідацію маріонеткової УСРР шляхом «об'єднання» фронту, постачання, транспорту, військових та морських секретаріатів, «максимального» використання українського палива, металів, заводів та майстерень, «а також запасів продовольства», ліквідації фінансово-грошової системи формально суверенної на той час «соціалістичної» України та запровадження як її фінансування безпосередньо Москвою, так і тотального контролю за діяльністю всіх державних установ УСРР наркоматом держконтролю РРФСР, тобто безпосередньо Сталіним⁴⁴. За тиждень, 15 квітня, більшовицький лідер переймається ще однією життєво важливою справою — надсилає телеграму керівникові маріонеткового українського радянського уряду Х. Раковському з вимогою «вжити термінові заходи для охорони південних курортів, відвойованих Червоною Армією» в зв'язку з необхідністю допомогти «виснаженим робітникам півночі», «знуреним червоноармійцям», а також «з новою постановкою курортної справи в республіці»⁴⁵ — республіці, доля якої висіла, як то кажуть між небом і землею — в даному випадку між Денікіним та Колчаком.

Громадянська війна в залитій по горло кров'ю країні сягає апогею — приховувати карти вже не тільки непотрібно, але й небезпечно — можна програти все. Це добре розуміли учасники вікопомно-історичного VIII з'їзду ленінської партії. Ухвалена ними програма РКП (б) оголосила «буржуазну республіку» «диктатурою буржуазії» і, отже, тим самим, відкинула всі правові норми парламентської демократії, зокрема принцип розподілу влад на законодавчу, виконавчу та судову, відкрито проголосила запровадження сегрегації за соціальною ознакою, поставила за мету цілком божевільне завдання — «знищення державної влади» як такої⁴⁶. Розділ нової більшовицької програми, присвячений національним відносинам, формально містив принципово справедливі положення про необхідність

«зрівняння прав націй», визнання «за колоніями й нерівноправними націями права на державне відокремлення». Але з програми випливало, що ці заходи, так само як і наступний крок — «федеративне об'єднання» радянських держав, розглядалися лише як «переходові форми на шляху до цілковитої єдності»⁴⁷. Сприяти вирішенню цього завдання повинна була передовсім організаційна структура ленінської партії. У відповідному розділі її програми читаємо: «Нині Україна, Латвія, Литва й Білорусь існують як окремі радянські республіки. Так *тепер* вирішено питання про форми *державного* існування... VIII з'їзд РКП (б) ухвалює: конче потрібне існування *єдиної* централізованої комуністичної партії з єдиним ЦК, що керує всією роботою партії по всіх частинах РСФСР. Всі ухвали РКП та її командних установ безперечно обов'язкові для всіх частин партії, незалежно від їхнього національного складу. Центральні Комітети українських, латвійських, литовських комуністів користуються правами краєвих комітетів партій і *цілком* підлягають ЦК РКП (курсив наш.— Д.Я.)»⁴⁸.

VIII з'їзд ленінської партії сформулював наріжний принцип формування вищого «законотворчого» органу Країни Рад — ВЦВК. За поліцейською термінологією з'їзду, до складу останнього мали «*вербуватися*» переважно ті «діячі з місць, які ведуть постійну роботу серед селянства і робітництва». Делегати з'їзду ухвалили необхідність «зформування прав та обов'язків Президії ВЦВК» й розмежування його функцій з функціями власне РНК; ними було висловлено загальне побажання Радам працювати «не лише як апарат агітації та інформації», але й як «регульованому діловому організму». Визначено було і головний принцип взаємовідносин між власне партією та Радами. Оскільки папір все терпить, записали просто: «партія *старається* керувати діяльністю Рад, але не заступати їх (курсив наш.— Д.Я.)»⁴⁹.

Треба наголосити: на з'їзді точилася гостра політична боротьба. Лідер українських комуністів Г. Пятаков, виступаючи на форумі рідної партії, поставив запитання руба: «Чи можемо ми допустити, щоби форма існування пролетарсько-селянської України могла би визначитися виключно і незалежно трудящими масами України?» І, без тіні вагання, відповів: «Очевидно ні!» Після чого додав: «... все це горезвісне «самовизначення» не варте виїденого яйця»⁵⁰.

Маючи за спиною чітко висловлену та оформлену політичну підтримку, Ленін, виступаючи 16 квітня на конференції залізничників Московського

вузла, без будь-яких евфемізмів, неперевершеним майстром яких він був, робить наступну вельми лапідарну заяву: «із завоюванням України ... наша сила зміцнюється (курсив наш.— Д.Я.)». Разом з тим і тінь журби впала на чоло вождя: на Україні, мовляв, величезні запаси хліба, але «взяти» «відразу» бодай 100 млн пудів неможливо⁵¹. 25 квітня в черговій телеграмі Раковському носій «сократівського» чола формулює принципову партійно-державну позицію, оприлюднену лише 1950 р.: рішуче викоріння «вільної торгівлі хлібом» на Україні⁵².

Приділяючи пильну увагу справам добування хліба насущного, не забував кращий друг українського народу і про справи військові. 18 квітня у телеграмі Раковському голова Ради Народних Комісарів формулює головну мету війни в Україні — «прорив через Буковину»⁵³ до Південної Європи та Балканського півострова. 21 чи 22 квітня він надсилав надтаємну (відомою вона стала тільки в 1957/1958 рр.) директиву головнокомандувачу військами РРФСР Вацетісу та члену РВРР Аралову. Зміст документа — два найважливіших завдання Червоної армії на найближчу перспективу. Перше — «найважливіше» та «найневідкладніше» — «допомогти Донбасу»; друге — «встановити міцний зв'язок залізницями з Радянською Угорщиною»⁵⁴. 25 квітня Ленін рішуче кладе край деяким воєнним планам Антонова-Овсеєнка, висловлюючись принципово проти «гри в самостійність» України⁵⁵. Через три дні в рішучих висловах вимагає від Л. Каменєва направити відомого більшовицького дипломата А. Йоффе для роботи в уряді України «проти самостійності» останньої⁵⁶. Немає потреби додавати, що і цей ленінський документ був надтаємним — вперше оприлюднено його було через 46 (!) років після написання.

В другій половині квітня Ленін «спускає» підлеглим «петроградським організаціям» нову директиву — вперше надруковано її було 1932 р.: з метою «порятунку Росії та Пітера» рушити «поголовно» робітників непрацюючих підприємств Петрограду на Україну «на 3 місяці», адже, мовляв, марно «голодувати та гинути» в місті⁵⁷.

7 травня — 13 серпня. Головну увагу Ленін приділяє військовим діям, спрямованим на захоплення Донбасу, організації видобутку там вугілля, вивозу військового майна, збору продовольства за будь-яку ціну. Він також безперестанно втручається у хід воєнних операцій на Південному фронті. При цьому голова РНК абсолютно ігнорує формальну

самостійність як УСРР, так і КП(б)У. Характерно, що всі без винятку ленінські документи тієї доби побачили світ з інтервалом 6 — 46 років. Наприклад, ленінську заборону українському урядові ухвалювати «відповідальні фінансові рішення... без попереднього запиту Цєка РКП» з датою 22 травня було оприлюднено лише 1942 р.⁵⁸ Власне, це рішення означало початок кінця навіть паперової незалежності Радянської Соціалістичної України від московського режиму. Наступний — радикальний — крок в цьому напрямку було зроблено директивою ЦК РКП (б) «Про військову єдність», яка передбачала об'єднання під керівництвом Ради Оборони та «інших центральних установ» РРФСР всіх справ, пов'язаних із постачанням Червоної армії, залізничного транспорту. При цьому всі нормативні документи, ухвалені урядовими установами «суверенних» соціалістичних республік, які регулювали зазначені питання, було без зайвих церемоній скасовано. 1 червня ВЦВК поставив остаточну крапку в справі «суверенності» т.зв. національних соціалістичних республік, ухваливши революційний декрет «Про об'єднання Радянських республік Росії, України, Латвії, Литви, Білоруссії для боротьби із світовим імперіалізмом». Під документом, так само як і під попереднім, лише два підписи — Леніна і Сталіна⁵⁹.

2 грудня 1919 р. 45 делегатів VIII партійної конференції РКП (б) затверджують заздалегідь ухвалену резолюцію ЦК «Про Радянську владу на Україні», проект якої було написано Леніним. Цей документ визначив магістральні напрямки більшовицької політики щодо України в ХХ ст. Пункт 1 декларував визнання російськими комуністами незалежності УСРР. Пункт 2 відкидав цей принцип, встановлював необхідність укладання «якнайтіснішого» союзу всіх радянських республік у формі, яка повинна була бути встановлена у невизначеному майбутньому. Пункт 3 кваліфікував зв'язки між двома соціалістичними республіками — українською та російською — як «федеративні» «на ґрунті рішень ВЦВК від 1 червня 1919 р. та ВУЦВК від 18 травня 1919 р.». Спеціально підкреслимо, що останнє рішення було ухвалено на т.зв. спільному засіданні ВУЦВК⁶⁰ та Київської ради робітничих депутатів, профспілками, фабзавкомами та Київським повітовим з'їздом селянських депутатів⁶¹. Наступний, четвертий, пункт цитованого документу містив абстрактну декларацію про необхідність «всіма засобами сприяти усуненню всіх перешкод для вільного розвитку

української мови та культури», формулював мету перетворення української мови на засіб «комуністичної просвіти трудящих мас». Пункт п'ятий резолюції ставив перед більшовицькою партією та її філіалом на Україні завдання забезпечення вирішального впливу в Радах та ревкомах представників селянської бідноти; шостий стверджував головні напрямки економічної політики, а саме — збереження примусово встановлених «твердих» цін на хліб, примусової ж продовольчої розверстки, вилучення хліба «в суворо обмеженому розмірі». Цим же пунктом передбачалося і запровадження сегрегації громадян соціалістичної України за соціальною ознакою. Нарешті останній, сьомий, пункт цього історичного документа встановлював необхідність ліквідації поміщицького землеволодіння, створення радянських господарств на селі «у суворо необхідних розмірах», а селянських комун — на добровільній основі⁶².

Напередодні нового, 1920 року Ленін пише славнозвісного листа до робітників та селян України з приводу перемог над Денікіним, в якому, зокрема, розглядає питання про державний статус т.зв. УСРР. «Ми прагнемо до тісного об'єднання і повного злиття робітників та селян всіх націй світу в єдину всесвітню Радянську республіку», — прямо заявляє голова Раднаркому. Він одноособово визначає, що остаточно питання про державний статус України буде вирішено Всеукраїнським з'їздом Рад після завершення громадянської війни. Зауважимо собі, що в основі цієї тези лежало цілком прагматичне політичне міркування, а саме, бажання якнайефективніше використати вплив деяких тимчасових більшовицьких попутників, наприклад, національно-соціалістичних українських політичних партій — у військовій боротьбі проти Денікіна на Україні, встановленні тотального контролю Москви над нею⁶³.

1920 рік став визначальним для остаточного формування ленінського гіпермодерністського підходу до України. 2 лютого на першій сесії ВЦВК VII скликання Володимир Ілліч заявляє, що відносини Росії та України будуватимуться на базі Декрету ВЦВК від 1 червня 1919 р. «Про об'єднання радянських республік Росії, України, Латвії, Литви та Білорусі для боротьби із світовим імперіалізмом», який, мовляв, «означає тісну федерацію двох республік в боротьбі проти імперіалістичних країн» і на якому, за Леніним, «ми будемо будувати все більш і більш тісний союз»⁶⁴. Говорячи іншими словами, Ленін на початку 1920 р. сформулював

наріжний принцип ставлення його режиму до України: втягнення її в конфронтацію з усім світом, інтеграція — аж до повного злиття з Великоросією. На підтвердження цієї тези можна навести такий красномовний факт: 6 лютого Ленін «здав» своїх основних політичних союзників на Україні — «боротьбістів», визнавши їх «партією, яка порушує основні принципи комунізму» і «підтримує бандитизм». Момент фізичної «ліквідації» партії українських комуністів Ленін визначив через «короткий термін», остаточно встановлення якого доручалося Політбюро ЦК РКП (б) з наступним повідомленням Всеукрревкому. За декілька днів — 22 лютого — Ленін уточнив, що звинувачувати «боротьбістів» треба не в «націоналізмі», а в контрреволюційності та дрібнобуржуазності; рекомендував вождь не цуратися й інших абсурдних звинувачень — і це все при тому, що сам Ленін особисто вітав учасників всеукраїнської конференції партії «боротьбістів». Очевидно, всі ці ленінські настанови на «боротьбістів» впливали мало: 105 делегатів їх з'їзду відмовилися підписати політичний смертний вирок своїй партії і собі особисто. Відповідь не забарилася чекати — Ленін від імені Політбюро ЦК РКП (б) просто наказав призначити новий склад ЦК КП (б) У⁶⁵.

Всі ці та інші дії та вислови Леніна аж ніяк не були діями та висловами хворої людини або політичною імпровізацією. Як висловився польський історик Анжей Новак, з одного боку «Леніна та його партію характеризувала не прихильність до марксистської доктрини, а те, що можна було простіше за все назвати інстинктом влади, — прагнення до максимальної концентрації максимальної влади на максимально великій території». З іншого боку, «геополітичні інтереси Росії стали інтересами справи комунізму»⁶⁶, чого не змогли принципово зрозуміти провідники українського національно-соціалістичного руху. В 1920 р. — під час радянсько-польської війни — Ленін чи не єдиний в світі зрозумів неминучість глобального конфлікту колишніх союзників. У вересні 1920 р. більшовицький лідер виступив із промовою на Конгресі III Інтернаціоналу. Цю промову записав швейцарський більшовик Жюль Амбер-Дроз, в майбутньому один з лідерів Комінтерну. Запис зумів роздобути військовий аташе польської амбасад в Швейцарії майор Зигмунт Олдаковський, який передав документ керівникові польської держави Юзефу Пілсудському. В контексті даного дослідження процитуємо лише частину ленінського виступу: «...незалежна Польща не є для нас вели-

кою небезпекою. Польща — це не Росія,— констатував лідер більшовиків,— і яким би не був її уряд, він не буде небезпекою для нашої радянської організації. Але ми рішуче не можемо дозволити, щоби на Півдні Росії сформувався буружасний уряд, який, безперечно, стане полюсом тяжіння для України та Центральної Росії,— це означало би втрату таких цінних для нас джерел продовольства. Смертельну небезпеку для нас представляє Врангель, і його належить знищити за будь-яку ціну. Польща — прийде час, ми і так заволодіємо нею, втім плани створення «Великої Польщі» ллють воду на наш млин, оскільки до того часу, поки Польща буде їх плекати, Німеччина буде на нашому боці»⁶⁷.

Саме ця ленінська ідея є ключем до розуміння зовнішньої політики Радянської Росії на теренах Східної Європи, в тому числі й передусім стосовно України.

¹ Загальновідомий вислів одного з чільних діячів більшовицької партії, голови Раднаркому Донецько-Криворізької республіки. тов. Артема, що створення України, хоча б і радянської, є справою реакційною, відбивав лише усталені у більшовицькому середовищі погляди на проблему (Див.: Літопис Революції, 1929.— Т. 4.— с. 168).

² В.И. Ленин об Украине. Ч. 2. 1917–1922.— Киев, 1978.— С. 13.

³ Там само. С. 22.

⁴ Там само. С. 23.

⁵ Там само. С. 24.

⁶ Там само. С. 37.

⁷ Рубльов О., Ресет О. Українські визвольні змагання 1917–1921 рр.— С. 70.

⁸ В.И. Ленин об Украине. — С. 37, 38–39. Це був чи не перший, але далеко не останній випадок такого роду. Див. напр.: Там само. С. 67, 69.

⁹ Радянський «уряд» України, в свою чергу, призначив В. Затонського «повноважним представником від України» у складі ленінського уряду. Див.: Хмель І.В. Аграрные преобразования на Украине 1917–1920 гг.— С. 49.

¹⁰ В.И. Ленин об Украине. Часть 2.— С. 44–45.

¹¹ Там само.

¹² Там само. С. 51.

¹³ Хмель І.В. Аграрные преобразования на Украине 1917–1920 гг.— С. 51.

¹⁴ В.И. Ленин об Украине. Часть 2.— С. 70.

¹⁵ Там само. С. 85. Треба підкреслити, що вождь виділяв проблему Донбасу з-поміж усіх інших, які стояли перед ним та його режимом в той період. Наприклад, 5

травня (випадок небувалий) Ленін від імені ЦК оголосив «сувору догану» Антонову-Овсєєнку в зв'язку з тим, що, мовляв, «нічого серйозного для звільнення Донбасу не зроблено». (Там само. С. 216). Цей документ було оприлюднено лише 1959 р.! (Див: С. 219, 509 та ін.).

¹⁶ Там само. С. 94–95.

¹⁷ Там само. С. 96–97.

¹⁸ Таке трактування міститься в доповіді про чергові завдання Радянської влади, проголошеній на засіданні ВЦВК 29 квітня. Див.: Там само. С. 99.

¹⁹ Там само. С. 105.

²⁰ Там само. С. 115.

²¹ Там само. С. 115–116. Див. також його інтерв'ю кореспонденту газети «Folkets Dagblad Politiken» 1 липня (Там само. С. 136–137).

²² Див. напр.: Там само. С. 144.

²³ Там само. С. 144–147. Цікаво відзначити, що вперше цю статтю було надруковано лише 1925 року, в річницю смерті Леніна.

²⁴ Там само. С. 148–149.

²⁵ Переслегин С. Основные понятия аналитической стратегии.// Манштейн Е. Утерянные победы.— М; СПб., 1999.— С. 795–796.

²⁶ Коэн С. Бухарин. Политическая биография. 1888–1938.— М., 1992.— С. 131.

²⁷ В.И. Ленин об Украине.— С. 150, 151.

²⁸ Там само. С. 157.

²⁹ Там само. С. 158–163.

³⁰ Там само. С. 164–165.

³¹ Див.: Там само. С. 165.

³² Там само. С. 167.

³³ Там само.

³⁴ Там само. С. 169–171.

³⁵ Там само. С. 173.

³⁶ Про це він прямо заявив у статті «Всі на роботу по продовольству та транспорту», яка вийшла з-під його пера 26 січня. Див.: Там само. С. 173–176.

³⁷ Там само. С. 176.

³⁸ Там само. С. 177.

³⁹ Там само. С. 178.

⁴⁰ Там само. С. 181.

⁴¹ Цю формулу застосовано в роботі «Успіхи та труднощі Радянської влади». Див: Там само. С. 185.

⁴² Там само. С. 189.

⁴³ Там само. С. 190.

⁴⁴ Там само. С. 191, 506–507.

⁴⁵ Там само. С. 201.

⁴⁶ Тут і далі всі посилання на рішення та програмні документи РКП (б) наводяться за виданням: Всесоюзна комуністична партія (більшовиків) у резолюціях її з'їздів та конференцій. Випуск 4. Від VIII з'їзду РКП (б) до всеросійської конференції РКП (б) (грудень 1921 р.).— К., 1927.— С. 30–31.

⁴⁷ Там само. С. 33–34.

⁴⁸ Там само. С. 61.

⁴⁹ Там само. С. 63–65.

⁵⁰ VIII съезд РКП (б). Март 1919 г. Протоколы.— М., 1959.— С. 80–81.

⁵¹ В.И. Ленин об Украине.— С. 204. Слід підкреслити, що Ленін постійно і неодноразово тлумачив політику свого режиму щодо України як «завоювання». Див. напр.: Там само. С. 338.

⁵² Там само. С. 212.

⁵³ Там само. С. 208.

⁵⁴ Там само. С. 210.

⁵⁵ Там само. С. 212. Цей документ, звісно, побачив світ майже через чверть століття після написання — в 1942 р. Див. також: С. 219, 221, 222, 223 та ін.

⁵⁶ Там само. С. 213.

⁵⁷ Там само. С. 214.

⁵⁸ Там само. С. 221–269.

⁵⁹ Там само. С. 230–231, 510.

⁶⁰ І це при тому, що сам Ленін фактично визнавав відсутність існування ВУЦВК як такого! Див.: Там само. С. 287.

⁶¹ Там само. С. 272, 515.

⁶² Там само. С. 272–247. 22 лютого Ленін у телеграмі до Мануїльського розвинув тезу про запровадження соціальної сегрегації в українському суспільстві, визначивши, що активним та пасивним виборчим правом могли бути користуватися лише т.зв. «бідняки» та «середняки». Див: Там само. С. 333.

⁶³ Докл. див.: Там само. С. 310–317.

⁶⁴ Там само. С. 321.

⁶⁵ Там само. С. 330, 333, 335, 336. Немає потреби говорити про таємний характер ленінських документів — оприлюднено їх було відповідно лише через 25, 13 та 45 років.

⁶⁶ Новак А. Ленин как отчим геополитики // Новая Польша.— 2000.— № 1(5).— С. 29.

⁶⁷ Там само. С. 30.

§ 2. Конструювання та розбудова УСРР: практика (1917 — 1920 рр.)

Формально історія Української Радянської Соціалістичної Республіки розпочалася 7 грудня 1917 р. За офіційною легендою (довести її неможливо — документи, у тому випадку, якщо вони й існували, або знищені, або все ще зберігаються у невідомому місці) саме того, а також наступного дня невідомі нам і один одному 127 делегатів від 47 місцевих Рад робітничих та солдатських депутатів, які залишили засідання I Всеукраїнського з'їзду Рад, скликаного в Києві Центральною Радою, подалися до Харкова шукати кращої долі за закликом ленінської партії. 9 грудня не більш відомі сучасникам і нащадкам делегати III з'їзду Рад Донецького та Криворізького басейнів 43 голосами проти 11 ухвалили рішення про об'єднання з київськими делегатами і проголосили себе I з'їздом Рад робітничих та солдатських депутатів України «при участі частини селянських депутатів». Нема потреби наголошувати, що партійна приналежність переважної більшості делегатів — члени Російської соціал-демократичної робітничої партії (більшовиків)¹.

Впродовж двох днів — 11 та 12 грудня — делегати харківського зібрання за прямими вказівками Москви ухвалили низку документів, які законний I Всеукраїнський з'їзд Рад, скликаний УЦР, ніколи не обговорював. Саме ці документи вже незабаром стали визначати історичну долю громадян УНР. Йдеться, передусім, про резолюції щодо організації радянської влади та самовизначення України², а також про проголошення її республікою рад робітничих, солдатських та селянських депутатів та федеративною частиною Російської республіки (див. додатки 1.38–1.42).

На територію України було негайно поширено чинність всіх декретів, ухвалених на той час ленінським раднаркомом. Між петроградським та харківським урядами проголошувалася «цілковита погодженість у цілях і діях, необхідна в інтересах робітників і селян усіх народів Російської Федерації...»³. Отже, «про самостійну діяльність радянського уряду України, тим паче про національне, навіть в межах радянської системи, українське державотворення не доводиться говорити»⁴. Не слід забувати і тієї оставини, що перший період діяльності радянського режиму в Україні «пов'язаний з масовими проявами червоного терору», який був офіційно запроваджений в самій Росії майже через рік — восени 1918 р. Слід взяти до уваги і те, в Україні теорія і практика «червоного терору» лише «апробовувалися»⁵. До сказаного можна додати лише одне — практика і теорія масового знищення людей, тобто геноциду, в Україні не тільки апробовувалася, але й вдосконалювалася. Приклад, що підтверджує це, досить навести лише один — вперше від часів війни під проводом Богдана Хмельницького Україна зіткнулася з масовим цілеспрямованим винищенням мирного населення. Лише в Києві загоном Муравйова було закатовано від 2 до 5 тис. мирних міських обивателів.

Тоді ж, в грудні 1917 р., всю повноту влади на території України харківський «з'їзд» передав обраному Всеукраїнському центральному виконавчому комітету (ВУЦВК), до складу якого увійшло 41 чоловік, в т.ч. 35 більшовиків; 20 місць додатково призначалося «представникам» українського селянства, питома вага якого в загальній чисельності населення України сягала в залежності від губернії принаймні 80–90%. 17 грудня було оголошено про створення уряду Республіки Рад — Народного Секретаріату (див. додаток 2.48). Для залучення до складу Секретаріату «представників селянства» передбачалося скликати Всеукраїнський селянський з'їзд — знову ж таки у Харкові. Але зібрати кворум не вдалося. 78 (із 300 планованих) «делегатів», що прибули до міста, лише 20 січня (замість запланованого 15) проголосили себе Всеукраїнською селянською конференцією. 44 учасники цього форуму належали до більшовиків або тих, що співчували цій партії. До складу ВУЦВК було висунуто 32 «селянських» депутати, а включено — лише 20.

В умовах прогресуючого паралічу центральної державної влади УНР, вже в листопаді 1917 р. обласний виконком Рад Донецько-Криворізького басейну ухвалив рішення про вихід із складу України та вход-

ження до складу Росії. Навіть після створення Народного Секретаріату цей орган продовжував підтримувати безпосередні стосунки зі Всеросійським ВЦВК та РНК, ігноруючи створені ним же самим органи законодавчої та виконавчої влади! Більше того, 27–30 січня було проголошено навіть окрему Донецько-Криворізьку республіку та утворено її уряд, — і це незважаючи на рішучі заперечення ленінського ЦК⁶!

Після захоплення Києва в січні 1918 р., Народний Секретаріат прибуває до столиці, згодом — внаслідок воєнних дій — мусить переїхати до Полтави (див. додаток 2.49), потім до Катеринослава і врешті опиняється поза межами України — в Таганрозі. Саме в цей час було скликано II Всеукраїнський з'їзд Рад, що ухвалив, серед інших, рішення про розширення ВУЦВК до 102 осіб (зокрема, 47 більшовиків, 49 лівих російських та українських есерів та ін.). Склад Народного Секретаріату було розширено (див. додаток 2.50), але конкретних даних про компетенцію обох виконкомів та конкретну діяльність в царині державного будівництва досьгодні жодному дослідникові виявити не вдалося.

30 березня 1918 року ВУЦВК формально виділив зі свого складу Бюро (президію), якому було надано право вирішувати будь-які питання «державного життя» з наступним їх затвердженням Виконкомом. 19 квітня — напередодні німецької окупації Таганрога — права та обов'язки вищих органів державної влади було передано Повстанському бюро (див. додаток 2.51), т. зв. «революційній дев'ятці», яка проіснувала до липня 1918 р., називаючи себе при цьому у деяких випадках Народним Секретаріатом⁷.

Влітку 1918 року почався новий етап у створенні соціалістичної України. 5–12 липня в Москві на спеціально організованому для цього заході — «з'їзді» — було сформовано Комуністичну Партію (більшовиків) України — «складову та невід'ємну» частину РКП(б). Навіть побіжне знайомство з текстами виданих лише 1988 р. протоколів цього форуму дозволяє зробити висновок про запровадження більшовицькими лідерами низки принципових інновацій в сучасне їм партійне та державне будівництво в Україні. Так, із 74 делегатів з вирішальним голосом досьгодні не встановлено імена 19; про 11 осіб невідомо нічого, окрім прізвищ; лише троє брали участь у засіданнях під справжнім іменем. Неможливо встановити соціальний статус 68 осіб; національність — 32; стать — 23; вік — 37; взагалі нічого невідомо про

9 «делегатів»; 9 або 10 з них були позбавлені своїх повноважень під час роботи з'їзду; 1 залишив захід з «особистих мотивів». 7 делегатів з цих 74 «представляли» Білорусь та Область Войска Донського, які й досьгодні не входять до складу України. В оригінальний спосіб було обрано 15 членів керівного органу партії, а фактично — керівництво майбутньої більшовицької України. Голосування було таємним, тобто без оголошення списку кандидатів; підрахунок голосів провадила президія зборів, а не лічильна комісія; голосували списком — без обговорення, відводів та самовідводів кандидатів. Чи не головне рішення збіговиська фантомів — розпуск формально незалежного від КПУ вищого органу державної влади, створеного нібито з'їздом Рад, який відбувся за пів-року до офіційного народження української компартії! Натомість ухвалили створити інституцію цілком партійну — Всеукраїнський центральний військово-революційний комітет на чолі з А. Бубновим⁸. Отже, знову ж таки вперше в світовій історії, партійний орган формально став «правонаступником» органу державного — Народного Секретаріату.

Принципи створення «компартії України були визнані універсальними і поширені на всі інші Компартії радянських республік, які тоді виникали»⁹, а сама «Компартія України за своїм якісним і кількісним складом, кадровим потенціалом на деяких етапах громадянської війни була надто ослаблена і по суті неспроможна розв'язувати окремі складні питання»¹⁰. Останнє, говорячи нормальною мовою, означало, що в 1918–1920 рр. КП(б)У була неспроможна самостійно прийти до влади, утриматись у керма та зформувати життєздатні органи центральної та місцевої влади без прямої і великої матеріальної, військової, кадрової, фінансової та організаційної підтримки ленінського режиму. Вирішити цю проблему, зокрема, були покликані надзвичайні органи влади — ревкоми, які, за деякими даними, на кінець 1920 р. переважали за кількістю «представницькі» органи влади — виконкоми Рад. «Така організація влади,— підкреслює В. Верстюк,— дозволяла центру більш ефективно контролювати ситуацію і здійснювати свою лінію»¹¹.

За умов антигетьманського повстання під проводом Директорії, було вирішено терміново створити замість партійної структури державну — так званий український радянський уряд. Формально питання вирішилось у Курську (див. додаток 2.52). М. Стахів спеціально звертав увагу

на дивну хронологію більшовицького державного будівництва в Україні: воєнні операції проти неї почалися фактично 20 листопада; «український» радянський уряд було сформовано 28 листопада; офіційно оповіщено про його утворення — 1 грудня 1918 р., а переїзд на територію України (власне, об'явлення цього «уряду» у Харкові), та проголошення ним «Української соціалістичної Радянської Республіки» відбулося 6 січня 1919 р.¹² До складу її «Тимчасового робітничо-селянського уряду» увійшли тільки члени ЦК КП(б)У та ВУЦВК. Перше засідання новоствореної інституції відбулося нібито 28 листопада. Наступного дня оприлюднено текст маніфесту до робітників та селян України (див. додаток 1.43)¹³.

Практичну роботу уряду було паралізовано непримиренними суперечностями між різними фракціями українських більшовиків. З метою подолати кризу в українському радянському уряді В. Ленін та ЦК РКП(б) ухвалили рішення про призначення головою цього органу Х. Раковського. Позиція фактичного більшовицького диктатора України з українського ж питання простежується у тезах, поданих ним свого часу на ім'я Леніна. Полягала вона в «утвердженні пролетарської диктатури на Україні», що, в свою чергу, «можливе тільки за допомогою Радянської Росії і Російської комуністичної партії при тісному об'єднанні всіх установ, що обслуговують справу оборони, і при тісному об'єднанні господарсько-економічного апарату, тобто при централізації обліку та розподілу як живих сил, так і матеріальних багатств Росії та України. Це положення, — писав Х. Раковський, — є не тільки директивою кожному українському комуністові, але повинно стати основною директивою для кожного прихильника Радянської влади в Україні»¹⁴. Сказати правду, в той період реальна влада була зосереджена в руках голови Всеросійської надзвичайної комісії по боротьбі з контрреволюцією та саботажем Ф. Дзержинського — він обіймав ключову тоді посаду начальника тилу Південно-Західного фронту. Формальний голова українського уряду Х. Раковський був лише членом реввійськради цього фронту, тобто підлеглим «залізного Фелікса» з усіма наслідками, які з цього випливали. Головним і чи не єдиним завданням Дзержинського було придушення всіма доступними методами — передовсім через запровадження і нечуваного масового позасудового терору, і інституту заручників, і принципу колективної відповідальності громади за поведінку окремого її члена, організації концентраційних

таборів тощо, придушення селянських повстань. Другий напрямок партійної роботи Фелікса Едмундовича — налагодження ефективного механізму реквизицій продовольства, в першу чергу хліба¹⁵.

11 вересня 1919 р. політбюро ЦК РКП(б) за участю В. Леніна розглянуло і ухвалило «питання про український уряд». Слухали — постановили (п. 13): «Ліквідувати весь урядовий апарат, зберігаючи існування уряду номінально»¹⁶. 21 вересня це рішення було підтримане і на засіданні ЦК більшовицької партії. Цитуємо: «3 в. Весь урядовий апарат УСРР¹⁷ ліквідується. Від імені уряду виступає, коли потрібно, Раковський, який переїздить до Москви і зберігає лише невеликий секретаріат з українських справ»¹⁸.

«Формальною» підставою для прямого втручання партійних органів РСФРР в справи державних органів України було рішення липневого 1918 р. засідання досьгодні невідомих нам представників Донецького, Одеського та Південно-західного комітетів РКП(б) за участю Я. Свердлова. Більшістю голосів присутніх було прийнято «рішення про обов'язкове підпорядкування Української Комуністичної партії (більшовиків) рішенням ЦК РКП(б)»¹⁹. Саме на підставі цієї резолюції, ухваленої навіть не партійним з'їздом комуністів України, не їх центральним Комітетом, а *нарадою з невизначеним статусом та складом учасників в Москві* вироблялися всі принципи рішення щодо України: і про персональний склад уряду, і про програму його діяльності, і про практичні заходи соціалістичного будівництва. Наприклад, 28 травня 1919 р. ЦК РКП(б) розглянув питання «про військово-економічний союз з Україною». Ухвалили: «провести через ВЦВК постанову про об'єднання військового комісаріату та командування, Вищої Ради Народного Господарства, наркомшляху, наркомзему, наркомпраці та затвердити директиву для ЦК КПУ, що *Наркоми РРФСР стають союзними Наркомами, а Наркоми «країни їх обласними уповноваженими* (курсив наш. — Д.Я.)»²⁰.

1–6 березня у Харкові під безпосереднім керівництвом Я. Свердлова тривав III з'їзд КП(б)У. Лідер українських комуністів та голова уряду Х. Раковський в той час перебував у Москві на I конгресі Комінтерну, де «представляв» ... балканські країни. При обговоренні на з'їзді українських більшовиків проекту Конституції України було визнано за необхідне перейняти для УСРР в цілому конституцію РСФРР 1918 р. «з урахуванням відповідних змін і доповнень залежно від місцевих умов»²¹. Слід

підкреслити, що Я. Свердлов очолював спеціальну комісію, яка готувала проект першої більшовицької конституції 1918 р. Найбільш активними членами її були ліві есери — тогочасні політичні попутники більшовиків. Засаднича їх ідея полягала в тому, щоби замінити централізовану державу федерацією рад — за прикладом французьких комун 1871 р. Як це не дивно, але факт залишається фактом: професійний юрист В. Ленін не тільки дозволив лівим есерам безперешкодно провести цю ідею через комісію, але й взагалі не брав участі у її роботі — хіба що побіжно ознайомився з результатами. «Вже цього досить,— зробив висновок всесвітньо відомий радянолог Р. Пайпс,— щоби продемонструвати повну зневагу, яку відчував він до проекту конституції, яка чудово відповідала його цілям; створенню пухкої, напіванархічної державної структури, покликаної приховати той факт, що насправді Росією керує залізна рука централізованої більшовицької партії. На загал,— вів далі Р. Пайпс,— радянська конституція 1918 р. відповідала всім критеріям, які висував до такого роду документів імператор всіх французів Наполеон I. Нагадаємо, критеріїв було два: стислість та розпливчатість формулювань». Ще одним доказом того, що більшовики не ставилися серйозно до основного закону своєї держави, за Р. Пайпсом, полягало в тому, що вони так і не спромоглися визначити сферу повноважень Рад на територіальному рівні. Коротко кажучи, «цей документ сприяв посиленню відцентрових тенденцій, які отримали в ньому конституційне виправдання»²². Іншу засадничу норму більшовицького конституціоналізму Ленін виклав у такій формулі: «Ми повинні знати і пам'ятати, що вся юридична та фактична Конституція Радянської республіки будується на тому, що партія все виправляє, призначає та будує за одним принципом...»²³.

Отже, 8–10 березня *III Всеукраїнський з'їзд Рад ухвалив лише проект Конституції, запропонований більшовицькою фракцією. Остаточне ж редагування документу було здійснено вже після того, як з'їзд закінчив свої засідання*. 14 березня 1919 р. текст Основного закону соціалістичної України фактично без обговорення було затверджено на засіданні ВУЦВК (див. додаток 1.44)²⁴.

Аналізуючи результати діяльності III Всеукраїнського з'їзду Рад, М. Стахів, чи не єдиний немарксистський його дослідник, показав, що з'їзд «не ухвалив на 100% ідентичного тексту конституції УСРР, згідно з оригінальним текстом РСФСР, як це пропонував делегат Леніна, Яков

Свердлов» тому, що проти цього виступили опоненти більшовиків з числа членів українських націонал-соціалістичних та націонал-комуністичної партії, а також Бунду. «З огляду на голосну опозицію в справі формальної конституції, большевицький провід пішов позорно на уступку, — читаємо у М. Стахіва. — Але, кінець-кінцем, «це була паперова уступка...» Отже, зробив висновок дослідник, ця Конституція «не була в очах її авторів дійсною конституцією для дійсної держави, ...вона не була подумана як найвищий закон для утвердження правного ладу і порядку в новій державі»; її головне завдання — бути «пропагандивним листком» в боротьбі проти УНР²⁵.

О. Мироненко, в свою чергу, зробив вдालу, на наш погляд, спробу відтворити систему порушень цього, за його словами, не юридичного, а політичного акту, спрямованого, передовсім, на досягнення виключно політико-ідеологічних цілей. Отже, до них належали;

- обрання у березні 1919 р. Президії ВУЦВК, яка не передбачалась цією Конституцією,
- підміна нею з'їзду Рад, ВУЦВК та уряду;
- видання Президією з квітня 1919 р. непередбачених для неї конституцією декретів, які навіть не затверджувалися з'їздом Рад;
- неконституційні затвердження рішень уряду й окремих наркоматів та контроль за їх діяльністю,
- контроль за діяльністю Верховного революційного трибуналу,
- скасування актів ревкомів та органів місцевої влади,
- перебрання деяких інших функцій, наприклад, помилування,
- внесення Президією ВУЦВК змін та доповнень до конституції²⁶.

Ще один результат з'їзду — «обрання» нового складу ВУЦВК у складі 99 членів (в т.ч. 89 більшовиків) та 27 кандидатів. До його складу увійшли «практично всі» члени ЦК українських більшовицьких партії та уряду²⁷, що практично скасовувало вже усталені в тогочасному цивілізованому світі фундаментальні принципи народоправства та розподілу влад. При цьому права та обов'язки членів ВУЦВК не були визначені Конституцією УРСР, та й сам ЦВК не видав спеціального акта щодо правового статусу члена вищого державного органу». І це при тому, що формально ВУЦВК «був носієм всієї повноти влади», «суверенітету», «одночасно був вищим законотворчим та вищим виконавчо-розпорядчим та вищим контролюючим органом України!»

Насправді ж над ВУЦВК стояла його Президія на чолі з Г. Петровським (секретар — С. Косіор, члени К. Ворошилов, В. Затонський, О. Хмельницький), який не тільки не мав ніяких офіційних повноважень, але й постійно змінював свій склад. Але і цього виявилось замало. Вже 8 липня ВУЦВК утворив «вузький склад» з 25 осіб, якому було передано всі права пленуму Центрального Виконавчого Комітету²⁸.

Таким чином, можна констатувати: основою державного будівництва та «програми соціалістичних перетворень» в Україні в 1917–1920 рр. було не воєвизволення українського народу в будь-якій формі, а резолюції, підготовлені В. Леніним та ЦК РКП(б) — зокрема, «Про Радянську владу на Україні». З одного боку, цей документ зафіксував відхід большевицького керівництва від найбільш одіозних пунктів його аграрної та національної програм; з іншого — згаданий папірець, а також ухвали VIII Всеросійської конференції РКП(б) стали офіційною підставою відновлення терористичного радянського режиму в Україні у формі надзвичайних органів влади.

Тим часом по Україні просувалася Добровольча армія А. Денікіна. В зв'язку з цим 15 жовтня Президія ВУЦВК на своєму останньому засіданні визнала недоцільним подальше існування уряду і передала всі його повноваження т.зв. «трійці». Одночасно вона «тимчасово» розформувала сам ВУЦВК та направила його колишніх членів «у розпорядження партійних та військових установ»²⁹. Менш ніж за два місяці — 11 грудня — неіснуючі ВУЦВК та РНК УРСР ухвалили постанову «Про створення Всеукраїнського Революційного комітету», на чолі з Г. Петровським (члени — більшовики Д. Мануїльський, В. Затонський, В. Чубар, боротьбісти Г. Гринько, К. Тараненко (пізніше — В. Качинський). Саме Всеукрревком став вищим органом виконавчої та законотворчої влади більшовицької України³⁰. Немає потреби говорити, що за «рішенням» ВУЦВК та РНК від 11 грудня стояла Москва. 20 листопада питання про організацію нового видання Радянської влади на Україні розглянули учасники об'єднаного засідання Політбюро та Оргбюро ЦК РКП (б), наступного дня — члени Політбюро, 29 листопада — пленум ЦК ленінської партії, в грудні — VIII більшовицька партконференція. Сама вона затвердила вікопомну резолюцію «Про радянську владу в Україні», на підставі якої і було створено Всеукрревком. В цьому сенсі створення Всеукрревкому, тобто органу партійного, а не державного, було нічим

іншим, як «актом відкритої самоволі чужої політичної партії». Створений він був всупереч Конституції УСРР 1919 р., яка визначала органом виконавчої влади РНК, створений Всеукраїнським Центральним Виконавчим Комітетом, обраним Всеукраїнським з'їздом Рад.

Отож, лише впродовж трьох місяців, від 2 жовтня до 12 грудня 1919 р., «фактична найвища влада окупованої частини України» — ЦК КП(б)У, РНК УСРР «з наказу своєї верховної влади» — ЦК РКП(б) — «сама себе скасувала... Тому в тім стані справи перестала цілком формально існувати також друга советська республіка в Україні навіть як еміграційна організація»³¹.

Аналогічним чином діяли і в Західній Області УНР. Вступивши на її територію, більшовики з числа вірних людей, які зеленого поняття не мали про існування Галичини як такої, утворили так званий революційний комітет під проводом В. Затонського (див. додаток 2.53). Вже 15 липня 1920 р. Галревкомом було видано «Маніфест», автором якого «був правдоподібно сам Затонський»³². Документ проголошував створення Галицької Соціалістичної Радянської Республіки (див. додаток 1.45).

Обравши своїм осідком Тернопіль, Галревком, який так і не спромігся створити суцільної сітки ревкомів по Галичині, передовсім у селах, вдався до бурхливої законотворчої діяльності. Його першими декретами стали: про скасування державного статусу української мови, про права та обов'язки робітників, про заборону видачі алкогольних напоїв цивільному населенню, про вилучення вогнепальної зброї, про обов'язковий обмін всієї іноземної валюти на грошові знаки РРФСР, про нормування збору жнив з панських маєтків³³.

Як все геніальне, механізм більшовицького «державотворення» в Україні був простим, але напрочуд ефективним:

- організація сітки ревкомів, що означало створення не республіки Рад, а «республіки ревкомів»³⁴,
- розпуск на підставі рішення ЦК КП(б)У від 13 лютого 1920 р. Всеукраїнському та «відновлення» натомісць Президії ВУЦВК та РНК³⁵,
- «незаконне» — навіть всупереч конституції 1919 р. — призначення державним керівництвом³⁶ України групи Петровського — Раковського; єдиний уповноважений більшовицькою Конституцією орган, який мав формальне право це зробити — ВУЦВК — фактично і юридично не існував,

- підготовка та скликання з'їзду Рад України на підставі рішення VIII конференції РКП(б) 2-4 грудня 1919 р.,
- скликання IV Всеукраїнського з'їзду Рад, який мав формально допустити до участі в роботі органів влади «попутників» з числа укапістів, боротьбістів, децистів³⁷,
- розпуск ЦК КП(б)У, обраного IV конференцією партії, утворення Центральним комітетом РКП(б) нового складу українського ЦК (7 квітня 1920 р.),
- проведення через Комінтерн (29 лютого 1920 р.) рішення про «дрібнобуржуазний ухил боротьбістів, який немає нічого спільного з принципами Комуністичного Інтернаціоналу», що означало виведення цієї партії поза межі більшовицької політичної системи; організаційне поглинення «попутників» КП(б)У,
- створення уряду, окремих наркоматів, а також органу масового терору — Верховного Ревтрибуналу, та їх тотальна мілітаризація,
- формальне рішення про об'єднання двох комуністичних держав — Росії та України. 7 травня 1920 р. його ухвалив IV Всеукраїнський з'їзд Рад, почесним головою якого було «обрано» лідера іншої держави. Автор відповідної статті в енциклопедії «Великий Жовтень та громадянська війна» стверджує, що в роботі з'їзду взяло участь 811 делегатів, в т.ч. 710 комуністів. Сучасний же дослідник, спираючись на дані ВУЦК, інформує: делегатів було 881. «Обирали» їх за схемою: 1 — від 100 вояків російської Червоної Армії, 1 — від 10 тис. робітників, 1 — від 59 тис. селян. Таким чином, з 881 делегата 68 % були робітниками, 12,7% — селянами, 19,3% належали до так званої «інтелігенції», 15 осіб представляли Українську комуністичну партію, решта були або членами КП(б)У, або її прихильниками»³⁸.

Отже, немає нічого дивного в тому, що постанова з'їзду про «об'єднання» Росії та України, говорячи словами М. Стахіва, «просто з мосту дала нову і нічим несперту інтерпретацію цієї Конституції (1919 р.— Д.Я.) в тім сенсі, що «УСРР.. є членом Всеросійської Советської Федеративної Республіки», що було «явною неправдою», оскільки УСРР формально продовжувала залишатися самостійною республікою і ніколи до РРФСР не вступала... З'їзд,— продовжував розмірковувати дослідник,— повинен був сказати правду, що він змінює суверенний статус УСРР остільки, що ця республіка має вступити в члени РРФСР як підчинена

Росії республіка». Обрання 30 делегатів до складу ВЦВК означало «в свою чергу, що цим УСРР фактично визнала над собою законодавчу владу РРФСР, хоча конституція останньої «не передбачала такого «республіканського» членства і його щойно треба було оформити в новій конституції». Таким чином, Українська Радянська Соціалістична Республіка, яка існувала до 1 грудня 1991 р., ніколи не була і не могла бути «ні фактичним, ні конституційно-правним продовженням двох попередніх (радянських соціалістичних.— Д.Я.) республік, бо ж вони самі себе зліквідували»³⁹. Вважаємо цю думку цілковито обґрунтованою і справедливою.

В основі процесу більшовицького «державного будівництва» лежали неправові, позазаконні, терористичні засоби надзвичайного характеру, головним чином і передовсім — масового терору, в першу чергу в сфері знищення аграрних та трудових відносин. За століття до їх практичного застосування на території України, видатний німецький військовий вчений генерал К. Клаузевіц описав цю методичку так: «вожді революції висилали своїх солдатів на війну, гнали в бій своїх генералів, годували, підкріплювали, оживляли та збуджували всіх за допомогою реквизицій, грабунків, та розкрадання всього того, чого вони потребували»⁴⁰.

Одним з безпосередніх наслідків застосування таких методів стало руйнування біологічних основ існування не тільки суспільства в цілому, але й кожної родини. Більшовики завдали господарському життю країни смертельного удару. Як показав Ю. Терещенко, в 1919 р. в Україні було оголошено про введення державної монополії на цукор, вугілля, залізну та марганцеву руду, всю продукцію металургійної, металообробної промисловості та інших галузей⁴¹. Декретами РНК, РНГ УСРР та ВРНГ РРФСР (тобто господарського органу іншої держави) націоналізувалися підприємства кам'яновугільної, цукрової, марганцевої і залізнорудної, металургійної, машинобудівної, електротехнічної, сірникової, спиртової, виноробної промисловості, тобто тих галузей, які були провідними в масштабах всієї колишньої імперії, являли собою хребет економічного потенціалу самої України.

Було запроваджено нечувану й небачену до того часу систему регулювання економічного життя мільйонів людей. «В основу управління промисловістю УСРР було покладено аналогічну РРФСР структуру, яка базувалася на принципах централізму. Загальне керівництво промисло-

вістю, а також безпосереднє керівництво нею формально здійснював РНГ України. Спільним фінансово-економічним органом РРФСР та УСРР була ВРНГ РРФСР».

1 червня було зроблено наступний крок: ВЦВК «за участю» представників України, Латвії, Литви та Білорусі ухвалив декрет про військово-політичний союз радянських республік та об'єднання найважливіших галузей їх економік. Більшовицькі лідери поставили на порядок денний питання про об'єднання урядових та господарських органів Росії та України, створення спільних виробничих центрів, об'єднання керівництвом цілих галузей, в першу чергу залізниць. 21 липня РНГ незалежної радянської України постановою Президії ВРНГ РРФСР було взагалі ліквідовано, регулювання та керівництво «господарсько-економічним життям» обох соціалістичних республік було передано до ВРНГ⁴².

В аграрній сфері лідери української та російської комуністичних республік діяли ще більш радикально. 29 листопада 1918 р. в Україні чи не вперше було оголошено про наміри конфіскації всіх поміщицьких, монастирських та т.зв. «кулацьких» земель, тобто принаймні 30 млн десятин землі. 26 січня 1919 р. комуністичний уряд України проголосив запровадження хлібної монополії, а також т.зв. «твердих» цін на хліб, 11 березня 1919 р. згідно інструкції наркомату земельних справ УСРР запроваджувалися граничні розміри селянських господарств, 12 квітня — видано декрет «Про розверстку надлишків врожаю 1918 р. та попередніх років», що означало введення т.зв. «продовольчої диктатури», призвело до остаточної руйнації ринку продовольства на територіях, контрольованих більшовиками. Наслідок — урядові рішення про заборону спочатку вільної торгівлі хлібом, а потім і торгівлі взагалі, формування «загороджувальних реквизиційних продзагонів» на залізницях та водних шляхах, заборона перевезення борошна, муки, зерна, м'яса, масла, цукру, та торгівлі ними, що, в свою чергу, мало наслідком необхідність запровадження вже з 1 серпня «єдиної загальнодержавної карткової системи на всій території України». До липня 1919 р. більшовицьким органам влади вдалося примусово створити 1256 радгоспів, до яких належала п'ята частина всіх поміщицьких угідь. Наприкінці липня Ленін пише директиву членам Ради праці та оборони, в якій зазначає, що до кожного з 1900 українських повітів принаймні двічі мали «завітати» підрозділи Червоної армії з метою реквизиції харчових запасів, що слід запровадити інститут заручників, які

своїм життям повинні були відповідати за виконання більшовицьких планів реквізиції продовольства, тотального вилучення зброї у місцевого населення, охорону промислових об'єктів та продовольчих складів тощо⁴³.

15 жовтня на нараді голів волосних та повітових сільських виконавчих комітетів Московської губернії конаючий вождь більшовиків підкреслює: є тільки один вихід із скрутною ситуації, в якій опинився режим, «цей вихід — Сибір, Кубань, Україна». Головна проблема з останньою, за його словами, полягає в неможливості викачати з неї заплановані за більшовицькою разверсткою 600 млн пудів хліба⁴⁴. Деякі цифри, які побіжно характеризують масштаби тієї продовольчої катастрофи для України, стали відомі лише через 70 років. 18 січня 1918 р.: Полтавська губернія — конфісковано 86 вагонів хліба; Чернігівська губернія — 140 вагонів цукру; 20 січня, Катеринослав — конфісковано 33 вагони продовольства; 25 січня — 53 вагони; всього за січень тільки для потреб Петрограда було конфісковано 200 вагонів з харчами, більше 200 вагонів вугілля. Спеціальна більшовицька комісія по збору та вивозу хліба з Херсонської губернії ухвалила «негайно» вивезти з України в Росію 1 млн 518,5 тис. пудів хліба з 1 млн 923,5 тис. які були в розпорядженні губернського продовольчого комітету. На місці «в розпорядженні населення» залишили лише 405 тис. пудів. Особи, які порушували згадану постанову, підлягали негайній смертній карі, яка сором'язливо називалася «передаються народному революційному судові»; хліб жертв при цьому конфісковувався. Наслідок: тільки за період з 18 лютого по 9 березня з Херсонщини відправлено до Росії 797 вагонів продовольства, за станом на 15 березня «заготували» 1197 вагонів. Таврійська губернія — викачано 800 вагонів хліба, Полтавська — понад 1 млн пудів. Зусиллями Надзвичайного продовольчого комітету Півдня Росії тільки протягом березня 1918 р. у селян України було вилучено 6 млн пудів продовольства!⁴⁵

Восени 1919 р. в Україні вдалося зібрати лише 1/4 частину урожаю. Наступного, 1920 р. припинився імпорту посівного матеріалу, основна маса якого традиційно ввозилася з-за кордону. Внаслідок цього навесні 1920 р. вдалося засіяти лише третину площ. Надходження сільськогосподарського реманенту аж до середини 20-х років не могло компенсувати навіть його природних витрат. Налогодження імпорту після 1920 р. дозволило покрити ці втрати лише на 10–20%. Наслідок — неврожай 1920 р.⁴⁶

Найбільш продуктивній частині селянських господарств було завдано непоправної шкоди: «комбеди довели до кінця ліквідацію поміщицького землеволодіння, відібрали та перерозподілили серед бідняків та середнього селянства 50 млн десятин (з 80 млн) куркульської землі, надлишки реманенту, худоби тощо» — і це незважаючи на «фактори, що обумовили обмежене застосування заходів воєнного комунізму (курсив наш.— Д.Я.)!»! 1920 р. терористичні методи «воєнного комунізму», застосовані щодо українського села, сягнули апогею, але позитивних наслідків для організаторів практично не мали: з 600 млн пудів хліба, які були зосереджені в руках українського селянства, викачати вдалося менше 32 млн, тобто приблизно 5%.

Але найбільшою проблемою стало істотне скорочення посівних площ провідних сільськогосподарських культур і найголовніше — майже на 22% — озимої пшениці⁴⁷, отже — небувале скорочення виробництва продовольства. Ці процеси набирали обертів — попри небувалі врожаї. Наприклад, в 1919 р. могли б зібрати приблизно 80 пудів з десятини (всього в обігу більше 18 млн десятин), що могло дати приблизно 1,5 млрд. пуд. хліба. Але виробництво сільськогосподарської техніки на вітчизняних заводах зменшилося на 75–80%, імпорту її взагалі припинився. Тотальна «совітизація» — в 1919 р. організували 1350 радгоспів, які мали в своєму розпорядженні 1,2 млн десятин, а також 835 колгоспів, 479 комун, артілей та товариств⁴⁸ — мала своїм безпосереднім і фатальним наслідком зміну всієї структури споживання, що, в свою чергу, призвело до непоправних змін в демографічній структурі населення.

1920 рік став роком кардинальної зміни усталених форм власності, форм виробництва, методів розподілу в промисловому та аграрному секторах економіки України. Ба більше: форми господарювання, які склалися та еволюціонували на цих землях впродовж принаймні тисячі попередніх років, були зруйновані. Впродовж 1920 р. тут було цілком націоналізовано металургійну, велику металообробну, залізнорудну, цукрову, паперову, тютюнову, поліграфічну, соляну, скляну, спиртову, гумову (включно з кустарними майстернями), основну хімічну, коксобензолну, цементну та інші галузі! — всього 11 тис. заводів, фабрик та підприємств із 63 тис. формально зареєстрованих в Україні того року. Розвалилася фінансова система, в обігу перебували одночасно принаймні

дев'ять видів грошових знаків, товарно-грошові відносини витіснялися натуральним обміном тощо.

Оскільки налагодити економічне життя нормальними методами було неможливо, компартія вдалася до створення системи примусової праці, або т.зв. загальної трудової повинності — реалізація цього завдання була покладена на т. зв. Українську раду трудової армії (Укрсовтрудоарм), Всеукраїнський комітет зі здійснення трудової повинності та Головний комітет із загальної трудової повинності, завданням яких було «проведення на Україні трудових мобілізацій та повинностей, оголошених РТО, виконання завдань Головкомтудру РРФСР (курсив наш.— Д.Я.)» . Цим, власне, не обмежилися. З 20 лютого 1920 р. Укрсовтрудоарм оголосив про запровадження мілітаризації всієї вугільної промисловості та трудової повинності для всіх чоловіків від 18 до 65 років. В травні було мілітаризовано вже й металургійні підприємства та навіть і весь Криворізьський залізнорудний район⁴⁹.

І це був лише початок.

¹ Докл. див.: Верстюк В. Українська Центральна Рада: навчальний посібник.— С. 211–229.

² Докл. див.: Коммунистическая партия — вдохновитель и организатор объединительного движения украинского народа за образование СССР. Сб. документов и материалов.— К., 1962.— С. 26–28 та ін.

³ Цит. за: Історія Української РСР.— К., 1977.— Т. 5.— С. 214.

⁴ Верстюк В. Українська революція: доба Центральної Ради // Український історичний журнал.— 1995.— № 6.— С. 71 та ін.

⁵ Там само. С. 72.

⁶ Великий Жовтень та громадянська війна на Україні: Енциклопедичний довідник.— Київ, 1987.— С. 177–178.

⁷ Там само. С. 122.

⁸ Комуністична партія України в резолюціях і рішеннях, конференцій. 1918–1956. — К., 1958.— С. 7 — 8; Первый съезд Коммунистической партии (большевиков) Украины. 5–12 июля 1918 года. Протоколы.— К., 1988.— С. 196–198 та ін.

⁹ Див.: Політичні аспекти історії громадянської війни в Україні // Український історичний журнал // 1990.— № 12.— С. 38.

¹⁰ Там само. С.40.

¹¹ Там само. С.42.

¹² Див.: Стахів М. Україна в добі Директорії УНР. Т. 2. Ч.1. Завершення соборних державних змагань.— С. 88–152. В цьому розділі, зокрема, міститься ґрунтовний аналіз подій, зовнішньо- та внутрішньополітичних факторів, які впливали на позиції учасників та спостерігачів війни між Радянською Росією та Українською Республікою, а також «наукових» доробок з цього питання класиків української радянської історичної науки А.В. Лихолата, І.К. Рибалки, М. Яворського, споминів організаторів агресії В. Антонова-Овсєєнка, В. Затонського, українських діячів В. Винниченка, В. Оскілка, М. Рафеса, В. Удовиченка та ін.

¹³ Докл. див.: В.И. Ленин. Биографическая хроника.— М., 1975.— Т. 6.— С. 230. Див. також: Морозов В.И. Владимир Петрович Затонский.— К., 1967.— С. 102.

¹⁴ Цит. за: Мельниченко В.Е. Был ли Раковский конфедералистом? // Вопросы истории КПСС.— 1989.— № 7.— С. 113; Див. також: Там само.— 1988.— 1.— С.С. 78 — 79.

¹⁵ Див. напр.: Стахів М. Третя советська республіка в Україні. Нариси з історії третьої воєнної інвазії Советської Росії в Україну і розвитку окупаційної системи в часі. Листопад 1919 — листопад 1924.— Нью-Йорк, 1968.— С. 160–169.— (Наукове товариство ім. Шевченка.— Бібліотека українознавства. Т. 26.)

¹⁶ Известия ЦК КПСС.— 1990.— № 2.— С. 159.

¹⁷ Нова назва «Украинская Советская Социалистическая Республика» була присвоєна Тимчасовим робітничо-селянським урядом України на початку 1919 р. Див.: Собрание узаконений и распоряжений рабоче-крестьянского правительства Украины.— 1919.— № 2.— Ст. 150.

¹⁸ Известия ЦК КПСС.— 1990.— № 2.— С. 163.

¹⁹ Див. напр.: Известия ЦК КПСС.— 1989.— № 6.— С. 164, 173; № 7.— С. 156, 159, 160; № 12.— С. 136, 141, 152, 153, 154, 159, 160, 161, 164, 165 — 166 та ін.

²⁰ Известия ЦК КПСС.— 1989.— № 12.— С. 163.

²¹ Слуцький О. Третій з'їзд КП(б)У.— К., 1958.— С. 131. Текст «Конституції (Основного закону) Российской Социалистической Федеративной Советской Республики, принятой V Всероссийским Съездом Советов в заседании 10 июля 1918 г.» див.: Образование и развитие Союза Советских Социалистических Республик. Сб. док.— М., 1973.— С. 87 — 100.

²² Пайпс Р. Создание однопартийного государства в Советской России (1917–1918) // Минувшее. Исторический альманах.— Париж, 1987.— № 3.— С. 96–97.

²³ Ленин В.И. Речь на Всероссийском совещании политпросветов губернских и уездных отделов народного образования 3 ноября 1920 г. // Полн. собр. соч.— Т. 41.— С. 403.

²⁴ Нам не пощастило виявити українського тексту цієї конституції, рівно ж як і встановити назву та персональний склад органу, який розробляв проект цього документу, ані будь-яких матеріалів її обговорення тощо.

²⁵ Цит. за: Стахів М. Україна в добі Директорії УНР.— Т. 7.— С. 245–246, 248, 250–281. М. Стахів звернув увагу й на неможливість формального визначення дня ухвалення першого Основного закону комуністичної України. III з'їзд КП(б)У ухвалив текст Конституції між 1–6 березня; III з'їзд Рад — 10 березня; 14 березня «остаточно редакцію» документу прийняв ВУЦВК, а проголошений він був 18 березня. Цікаво, що Конституція УСРР, більшість параграфів якої прямо списана з конституції РРФСР, всупереч світовій конституційній традиції не визначала столицю держави.

²⁶ Мироненко О. Витоки українського революційного конституціоналізму 1917–1920 рр. — С. 216, 217.

²⁷ Шевченко Н. Всеукраинский Центральный Исполнительный Комитет и его деятельность в годы гражданской войны.— С. 14.

²⁸ Там само. С. 15, 16, 17, 21.

²⁹ Шевченко Н. Всеукраинский Центральный Исполнительный Комитет и его деятельность в годы гражданской войны.— С. 21.

³⁰ Докл. див.: Хмель И.В. Аграрные преобразования на Украине.— С.23–31; Великий Жовтень та громадянська війна на Україні. Енциклопедичний довідник.— С. 123 та ін.

³¹ Стахів М. Третя советська республіка в Україні.— С. 8, 15, 35, 36.

³² Там само. С. 144.

³³ Там само. С. 149–154.

³⁴ Там само. С. 44.

³⁵ Головою Президії було призначено Г. Петровського, членами — В. Єрмощенко, В. Синявіна «та інших» (Шевченко Н.А. Всеукраинский Центральный Исполнительный Комитет и его деятельность в годы гражданской войны.— С. 25).

³⁶ Під виглядом РНК у складі 6 наркоматів та Президії ВУЦВК

³⁷ До його складу, оновленого на 76%, увійшло 74 більшовики, 3 боротьбісти, 2 укапісти та 3 безпартійних; кандидатами стали 39 комуністів: 2 боротьбісти, 1 член УКП та 3 безпартійних (Шевченко Н. Всеукраинский Центральный Исполнительный Комитет и его деятельность в годы гражданской войны.— С. 27).

³⁸ Цит. за: Верига В. Визвольні змагання в Україні.— Т. 2.— С. 289.

³⁹ Стахів М. Третя советська республіка в Україні.— С. 9, 44–52, 55–56, 58, 59, 60, 61, 64, 66–67, 72, 73.

⁴⁰ Клаузевиц К. О войне.— С. 408.

⁴¹ Терещенко Ю. Великий Октябрь и становление социалистической экономики на Украине. Очерк истории экономической политики (1917–1920).— К., 1986.— С. 46–47.

⁴² Там само. С. 40–41, 49, 54, 55, 56.

⁴³ Надруковано цей документ було лише в 1942 р. Див.: Ленин об Украине.— С. 353–354.

⁴⁴ Там само. С. 371.

⁴⁵ Хмель И. Аграрные преобразования на Украине.— С. 64,65.

⁴⁶ Там само. С. 105, 107, 112.

⁴⁷ Терещенко Ю. Великий Октябрь и становление социалистической экономики на Украине.— С. 57, 62, 68, 69, 70, 79, 93, 101, 166–183, 186, 191–192, 214, 217.

⁴⁸ Хмель И. Аграрные преобразования на Украине.— С. 133, 134, 142, 144, 145, 189.

⁴⁹ Терещенко Ю. Великий Октябрь и становление социалистической экономики на Украине.— С. 125, 133, 134, 149, 150.

Висновки

В березні 1917 — листопаді 1920 рр. на території України (в кордонах 1991 р.) функціонувало або було проголошено принаймні півтора десятки державних та квазідержавних утворень, діяльність яких визначалася, регламентувалася та змінювалася на підставі близько 50 конституцій, конституційних актів, універсалів, законів, декларацій, постанов, ухвал, а також рішень та постанов більшовицьких партійних з'їздів та інших керівних органів РКП (б). До цього числа ми зараховуємо такі держави та державні утворення:

1. Березень 1917 — 31 серпня 1917 р. 9 губерній (Волинська, Катеринославська, Київська, Подільська, Полтавська, Таврійська, Харківська, Херсонська, Чернігівська) становлять складову та невід'ємну частину Росії («Свод законов Российской Империи»).

2.1 вересня — 6 листопада 1917 р. 9 губерній становлять складову та невід'ємну частину Російської Республіки («Свод законов Российской Империи», постанова Тимчасового уряду від 1 вересня 1917 р.).

3.7 (20) листопада 1917 р. — 8 (21) січня 1918 р. 9 губерній (Волинська, Катеринославська, Київська, Подільська, Полтавська, Таврійська (без Криму), Харківська, Херсонська, Чернігівська), «не відділяючись від республіки Російської і зберігаючи єдність її», утворюють Українську Народну Республіку (III Універсал Української Центральної ради).

4.9 (22) січня — 28 квітня 1918 р. УНР — «самостійна, ні від кого не залежна, вільна суверенна держава українського народу» (IV Універсал Української Центральної Ради).

5. 29 квітня — 15 листопада 1918 р. Українська Держава («Грамота до всього українського народу», «Закони про тимчасовий державний устрій України»).

6. 18 жовтня 1918 р. — 21 січня 1919 р. Західно-Українська Народна Республіка у складі «етнографічної української області в Австро-Угорщині, зокрема Східної Галичини з граничною лінією Сяну з влученням Лемківщини, північно-західної Буковина з містами Чернівці,

Сторожинець і Серет та української полоси північно-східної Угорщини» («Декларація Української Національної Ради від 18 жовтня 1918 р., «Декларація УН Ради від 5 листопада 1918 р.», «Тимчасовий Основний закон про державну самостійність українських земель бувшої Австро-Угорської монархії»).

7. 26 грудня 1918 р. — 21 січня 1919 р. «Трудова» Українська Народна Республіка; колективний голова держави — Директорія УНР («Декларація Директорії УНР» 15 грудня 1918 р., «Декларація Української Директорії, що зробила Директорія»).

8.22 січня — 15 липня 1919 р. УНР та ЗУНР — «одноцільна, суверенна Народна Республіка» («Передвступний договір, заключений дня 1 грудня 1918 року в м. Фастові між Українською Народною Республікою й Західно-Українською Народною Республікою про маючу наступити злуку обох українських держав в одну державну одиницю», «Акт Злуки, ухвалений (ратифікований) першою сесією доповненої УН Ради», «Універсал Директорії Української Народної Республіки», «Універсал Трудового Конгресу України»).

9. 3 16 липня 1919 р. Закордонний Центр Західно-Української Народної Республіки.

10. 16 липня 1919 р. — 13 лютого 1920 р. Українська Народна Республіка; «трудова», з 12 серпня — «парламентська»; одноосібний глава держави та головнокомандувач збройними силами — С. Петлюра («Універсал Трудового Конгресу України», «Декларація Правительства Української Народної Республіки 12 серпня 1919 р.», Закон УНР від 15 листопада 1919 р.»).

11. 14 лютого — 20 листопада 1920 р. УНР; голова Директорії з одноосібними повноваженнями голови держави — С. Петлюра (постанова Ради Народних Міністрів УНР від 14 лютого 1920 р.).

12. 3 21 листопада 1920 р. Державний Центр УНР в екзилі («Закон про тимчасове верховне управління та порядок законодавства в Українській Народній Республіці»).

13. 12 грудня 1917 р. — липень 1918 р. Українська Республіка Рад робітничих, солдатських та селянських депутатів, федеративна частина Російської Республіки. 27–30 грудня на її території було проголошено окрему Донецько-Криворозьку республіку та оголошено про її безпосереднє входження до складу Російської Республіки (Сообщение об

образовани ЦИК Советов Украины («Маніфест до всіх робітників, солдат і селян України. 12 грудня 1917 р.», «О самопределении Украины», «Об организации власти на Украине», «О Донецко-Криворожском бассейне»).

14. 6 січня 1919 р. — грудень 1919 р. «Друга» Українська Соціалістична Радянська Республіка, («Маніфест Временного рабоче-крестьянского правительства Украины», «Конституция Украинской Социалистической Советской Республики, утвержденная Всеукраинским съездом Советов в заседании 10-го марта 1919 года и принятая в окончательной редакции Всеукраинским Центральным Исполнительным Комитетом в заседании 14-го марта 1919 г.»).

15. Лютий — травень 1920 р. «Третя» Українська Соціалістична Радянська Республіка (VIII конференція РКП(б) 2 — 4 грудня 1919 р., постанова ЦК КП(б)У від 13 лютого 1920 р.).

16. 7 травня 1920 р. Об'єднання Радянської Росії та України в єдину державу (постанова IV Всеукраїнського з'їзду Рад).

17. 15 липня — вересень 1920 р. Галицька Соціалістична Радянська Республіка («Маніфест Галицького революційного комітету»).

За чотири календарних роки Наддніпрянська Україна пережила розвал 300-літньої російської монархії, чотири загальноросійських демократичних уряди (М. Голіцина, Г. Львова, два — О. Керенського), 13 (14) українських загальнореспубліканських урядів, в т.ч. 5 (6) складів Генерального Секретаріату (всі — на чолі з В. Винниченком), 3 склади Ради Народних Міністрів УНР (один — В. Винниченка, два — під проводом В. Голубовича), три склади Ради Міністрів Української Держави (два — Ф. Лизогуба, один — С. Гербея), п'ять урядів «другої» УНР (В. Чехівського, С. Остапенка, Б. Мартоса, І. Мазепи, В. Прокоповича).

Законодавчу (представницьку) владу на цих теренах більш-менш послідовно реалізовували: Державна Дума IV скликання; Всеросійські Установчі збори; Українська Центральна Рада, її Президія, Виконком та Мала Рада; Трудовий Конгрес Народів України та його комісії; Директорія УНР на чолі з В. Винниченком, згодом — С. Петлюрою.

Землі, які увійшли до складу Західно-Української Народної Республіки, відчули на собі обставини краху 600-річної монархії Габсбургів. Тут урядували чотири склади кабінету міністрів Австро-Угорщини, які очолювали (до 11 листопада 1918 р.) відповідно Г. Клам-Мартиниць, Е.

Зейдлер, М. Хуссарек, Г. Ламмаш, два склади Державного Секретаріату ЗУНР (К. Левицький, С. Голубович), коли законодавча (представницька) влада належала УН Раді та її Виділу. Президентом ЗУНР (згодом — Диктатором) та членом Директорії УНР був Є. Петрушевич.

Радянську (більшовицьку) «державотворчу традицію» представляли петроградська Рада Народних комісарів на чолі з В. Леніним, три склади Народного Секретаріату Української Соціалістичної Радянської Республіки (М. Скрипник), Всеукраїнське бюро для керівництва боротьбою проти німецьких окупантів (М. Скрипник), Тимчасовий робітничий та селянський уряд України (Х. Раковський). На території Галичини більшовицьку політику втілював в життя Галицький революційний комітет на чолі з В. Затонським. Законодавча (представницька) влада формально належала I—III Всеукраїнським з'їздам Рад робітничих, солдатських та селянських депутатів, її Президіям, а фактично — партійним організаціям РКП(б)/КП(б)У, різноманітним ревкомам та надзвичайній терористичній організації — ВЧК.

Впливовим владним чинником в 1917–1920 рр. були військові. Великий обсяг цивільної влади юридично та фактично реалізовували російське командування Південно-Західного й Румунського фронтів та їх армій, а також Київського та Одеського військових округів, німецьке та певною мірою австро-угорське військове керівництво Східного фронту; командування їх окупаційних сил на Україні, командування польських, румунських, угорських та чеських окупаційних військ на українських землях. Значний вплив на рішення цивільної влади мали керівники Дієвої армії УНР, Української Галицької армії та, зокрема, Січових Стрільців.

Паралельно з вищенаведеними, впродовж всього зазначеного періоду в той чи інший спосіб продовжували існувати органи місцевого самоврядування, як легитимні, так і «революційні» за походженням. Часами саме вони були верховною законодавчою та виконавчою владою в межах окремо взятих територій.

Якщо розглядати події в Україні 1917–1920 рр. з позицій класичної геополітики, то слід констатувати, що дві її частини на початку ХХ століття перебували у складі антагоністичних військово-політичних коаліцій. Російська імперія, до складу якої входила Наддніпрянська, «Велика» Україна, входила до засадничо невластивого для неї військово-політичного союзу Країн Згоди, тобто союзу т.зв. таласократичних

(«морських») держав. Австро-Угорська імперія, складовою частиною якої була Наддністрянська, Західна Україна — відповідно до протидіючої коаліції Центральних, тобто таласократичних («сухопутних») держав.

1914 р. українські землі стали східною ареною глобального збройного конфлікту між обома угрупованнями. Оскільки жодна з двох частин України не була суб'єктом європейської політики, кожна з них була наперед приречена відігравати роль виключно ресурсного джерела для воюючих сторін. Україна була заручником перебігу подій на фронтах Першої Світової війни. Долі її мешканців по обидва боки державного кордону вирішувалися в генеральних штабах головних учасників бойових дій.

Політичні лідери передвоєнного українського національного руху, передовсім найбільш впливові з них: ТУП та УСДРП на Сході України, Українська Парламентська Репрезентація та політичні партії на Заході України не знали та не розуміли головного конфлікту світової політики, сповідували традиційні консерватині, ліберальні, соціал-демократичні політичні теорії, які були принципово нездатні адекватно пояснити принципи сучасного їм світоустрою, виробити, теоретично обґрунтувати та роз'яснити на рівні масової свідомості відповідні об'єктивним обставинам місця і часу цілі національного руху, моделі суспільної поведінки, форми та методи їх кореляції тощо.

Зречення на початку березня 1917 р. імператора Миколи II, перехід влади в Росії до Тимчасового комітету Державної Думи та Петроградської Ради робітничих та солдатських депутатів, які утворили Тимчасовий уряд, об'єктивно відкрили нові можливості для всіх суб'єктів імперського суспільно-політичного життя, в тому числі і для українських політичних партій та громадських організацій.

Засадничий конфлікт світового розвитку, конфлікт між таласократичними та таласократичними державами був зведений вітчизняними активістами соціалістичного руху на політичному рівні до формул «Імперія проти України», «православна Україна проти католицько-протестантського Заходу» тощо, а на гносеологічному ж — навпаки, глобалізований до крайніх меж. Тут сили «світла», нібито уособлювані «українцями», «православними», «трудовим селянством», «свідомим українським робітництвом», «українськими соціалістичними партіями» (навіть не всіма «громадянами України», «українцями», «православними», «трудовим

селянством», «свідомим українським робітництвом», «українськими соціалістичними партіями», а лише деякими з них, ще точніше — лише окремими особами з числа проводу цих партій), протистояли силам «темряви». Вичерпний список останніх ніколи не був складений, а тим більше, хоч якось обґрунтований. В залежності від швидкоплинної політичної кон'юнктури до нього у будь-якій довільній комбінації вносилися, згодом виключалися з нього, а потім знову вносилися «москалі», «буржуазія», «більшовики», «несвідомі українці», «жиди», «поляки», «католики», «Ватикан», «Антанта» загалом або кожна її країна-учасниця окремо, а також австріяки, угорці, румуни, німці, чехи, китайці, латиші, балтійські матроси, білогвардійці тощо.

Виховані в схемах класичного соціально-біологічного детермінізму, політичні провідники українського національного соціалістичного руху (очевидно йдеться про тих, хто мав бодай якусь систематичну освіту — про інших годі й говорити), по-перше, принципово були не здатні зрозуміти того, що відмінності не обов'язково передбачають конфлікт, конфлікт не завжди передбачає насильство. По-друге, не могли вони зрозуміти й того, що всюди і завжди свобода особистості та незалежність держави була не абстрактним благом, а тяжкою відпівдальністю як перед прийдешніми поколіннями, так і перед тими, хто довірив тобі свою свободу, тобто з вільного вибору позбувся значної частини свого суверенітету. По-третє, і це, мабуть найсуттєвіше, вони так і не дали собі ради з дефініціями, так ніколи і не зрозуміли, що *соціалізм — це тільки і виключно метод політичної боротьби, а не наступна за капіталізмом соціально-економічна формація*. Цей метод, за М. Восленським, пов'язаний із існуванням держави — яка рано чи пізно перетворюється на деспотію. Протидіяти цьому можуть тільки послідовно і неухильно проведені в життя процедури парламентської демократії¹ та принципи «відкритого суспільства». Не можна оминати увагою і таке. Принципову річ, яку або не зрозуміли, або не хотіли зрозуміти російські та українські послідовники вульгаризованого марксизму (власне тому вони й були соціалістами), що головний конфлікт сучасного їм капіталізму — це не конфлікт між пролетаріатом і буржуазією (інтереси яких, з одного боку, часами радикально суперечили одні одним, а часами прямо збігалися), а економічні, гносеологічні, світоглядні абощо конфлікти між містом та селом.

Задля історичної справедливості треба відзначити, що імперська політична еліта, тим більше провідники національно-соціалістичного українського руху, принципово не могли вийти поза межі фізичної реальності, в якій вони були змушені існувати та діяти — реальності, породженій особливостями «перебудови», розпочатої реформами Олександра II. Пам'ятаємо: індустріальна модернізація Росії і, отже, Наддніпрянської України, відбувалася в «зворотньому», так би мовити, порядку в порівнянні із Західною Європою. Там, як показав Ф. Бродель, державу та її інститути контролювали та очолювали ті, хто контролював головні економічні центри, тобто міста. Історично склалося так, що Захід знав три основних типи міст: «міста відкриті, цебто такі, що не відрізнялися від своєї округи й навіть злилися з нею (А); міста, замкнені в собі, закриті в найточнішому значенні цього слова, мури яких куди більше відзначали межі сутності, ніж володіння (Б); нарешті, міста, що перебували під опікою, розуміючи під цим цілу гаму відомих форм, підпорядкування володареві й державі (В)». Загалом, підсумовує видатний французький вчений, «А» передувало «Б», за яким, в свою чергу, йшло «В», але «цей порядок не мав нічого спільного із суворою послідовністю. Ішлося радше про напрями, про масштаби, в яких розгорталася складна доля західних міст — міст, які зовсім не розвивалися всі водночас або однакою чином». Саме ці міста, за Ф. Броделем, повернули світову історію, оскільки створили-таки «той національний ринок, без якого сучасна держава була б чистою фікцією: то було велике завдання і велика робота»², — писав він.

В Росії ж міста (за винятком хіба що обох столиць, Одеси та деяких інших) — це не стільки центри економічного життя, скільки адміністративні центри та армійські гарнізони. Вони, як правило, належали до першої категорії міст, ніколи — до другої і завжди — до третьої. Саме в цьому, на нашу думку, коріння нерозвиненості міської буржуазії, її онтологічна залежність від правлячої центральної та місцевої бюрократії. За іманентним московським звичаєм, той, хто контролював державу, той контролював і місто, і село, і все в них суще. Політична слабкість імперської економічної еліти мала своїм безпосереднім наслідком аутсайдерське становище її політичних організацій, які напередодні 1917 р. формально обійняли «провідне» становище в представницьких органах влади, зокрема в Державних Думах I—IV скликань, завдяки

лише дискримінаційному виборчому законодавству. Це, в свою чергу, стало однією з важливих психологічних передумов майбутніх непорозуміння та відвертої ворожості між діячами соціалістичних партій, з одного боку, консервативних та ліберальних — з другого. Адже перші так ніколи не змогли (та й мабуть і не бажали) забути образи передреволюційної та передвоєнної доби — образи незаслужено недопущених до виконання розпорядницьких, представницьких та інших функцій в загальнодержавному масштабі. Образливу відмову у визнанні права на імперський статус забути не можна. За неї можна тільки помститися.

Принципове питання, на яке об'єктивно змушені відповідати (свідомо або підсвідомо — значення в даному контексті не має) і окрема людина, і той чи інший соціум в цілому — носієм якого культурного архетипу вона є? Відповідь на нього стає фактором структуроутворюючим і для окремої людини, і для тієї чи іншої групи, і для суспільства в цілому, визначає і засадничі конституційні принципи, і моделі суспільної поведінки, і форми соціального устрою, і засоби економічного буття. Події 1917–1920 рр. засвідчили очевидну річ: різні частини українського етносу, які впродовж століть належали до різних цивілізаційних типів, дотримувалися різних світоглядних доктрин, сповідували різні етичні цінності, належали до різних конфесій, по-різному ставилися до таких понять як «право» і «закон» абощо. На рівні практичної політики це знайшло своє відображення, скажімо, в тому, що керівництво ЗУНР — на відміну від київських лідерів — час від часу принаймні намагалося вирішувати проблеми еволюційним, легальним політико-правовим шляхом.

Однак сподівання і тих, і других на роль «нації-держави», яка, мовляв, вирішить якщо не всі, то, принаймні, більшість проблем, і яку так і не вдалося створити, не виправдалися. Ті, хто будував політику на життєвій необхідності розбудови національної держави як основного джерела ідентифікації, зазнав ніщівної політичної, світоглядної поразки. Численні польські, румунські, німецькі, російські та вітчизняні концтабори та повоєнні табори для переміщених осіб стали її наочним матеріальним втіленням, ставили останню крапку в житті кожного їх тимчасового мешканця або визначили життя його та його нащадків в межах іншого цивілізаційного контенту.

В 1917–1920 рр. жодна з діючих українських соціалістичних партій не спромоглася сформулювати та реалізувати адекватну обставинам місця і часу політичну стратегію й тактику. Основний (як несподівано виявилось для політичного проводу УНР) антагоніст демократичної України — керівництво російських комуністів — зробив якісно новий крок в обох згаданих сферах, перейшовши від стратегії традиційної до так званої гіперстратегії.

Як підкреслюють сучасні видавці класичного твору німецького воєнного теоретика, В. Ленін фальсифікував одну з найбільш відомих максим К. Клаузевіца «війна — продовження політики держави іншими засобами». Викинувши з цієї формули слово «держави», Ленін «до надзвичайності розширив поняття війни, підвів під її визначення боротьбу класів. Тим самим він дав обґрунтування громадянської війни і виправдав супутній їй терор»³. Власне, дійсна «революційність» лідера більшовиків в тому й полягала, що він перший дійшов висновку про *необхідність і доцільність відмови від будь-яких формально-юридичних або морально-етичних обмежень у боротьбі за владу*. Він перший практично обґрунтував та застосував принципи ведення «війни всіх проти всіх».

Перехід до гіперстратегії відразу дав видиму якісну перевагу над супротивником передовсім у воєнній сфері. Адже тут основні організовані опоненти більшовиків в Україні — Антон Денікін, Євген Коновалець та інші дотримувалися (хоча не всюди і не завжди вдало) усталених, класичних схем, запропонованих майже сто років перед тим для інших геополітичних умов та технологічних можливостей К. Клаузевіцем з усіма іманентними обмеженнями, які з них випливали. Натомість більшовики у військово-політичній сфері вийшли за межі вчення Клаузевіца — Енгельса, запровадивши принципову новацію — тотальний терор всередині країни та поза її межами. «Горе уряду, — писав К. Клаузевіц, — який зі своєю половинчастою політикою та скутим воєнним мистецтвом наразиться на супротивника, який не знає обмежень подібно до сувороті стихії, для якої немає законів, і яка підпорядковується тільки властивим їй силам!»⁴

Подолати цю суперечність, яка постає для тих, хто намагається все ж таки воювати за так звані «правилами», і тими, хто принципово відмовляється їх дотримуватися, українські національні соціалісти теоретично могли хіба що в один-єдиний спосіб. А саме — залишаючись

у складі коаліції переможців на фронтах Першої світової, яка мала у своєму розпорядженні — тим більше після вступу у війну США — практично необмежені фінансові, матеріальні, технологічні та людські ресурси. Тільки такий курс — особливо після повалення законного центрального уряду на чолі з О. Керенським — політично забезпечував можливість досягнення максимально можливого та необхідного рівня автономії для України, навіть більшого, ніж той, який мали Фінляндія або Польща — наприклад, із національними збройними силами.

Лідери українських політичних партій пішли іншим шляхом. Відмовивши у підтримці уряду О. Керенського, оголосивши спочатку про свій нейтралітет у війні, а згодом підписавши і мирову угоду з ворогом, у боротьбі проти якого країна зазнала нечуваних до того жертв, продекларувавши незрозумілу для більшості мешканців України державну незалежність (яку, до слова, не визнавали ані більшість співгромадян, ані російські політичні кола, ані країни-переможниці у війні), керівники УЦР та УНР поставили себе поза межами існуючого тоді правового поля як всередині країни, так і поза її межами, дали підстави трактувати себе як державних злочинців, пряму агентуру німецького генштабу тощо.

Намагаючись компенсувати це за рахунок масової народної підтримки, державно-політичне керівництво УНР проголосило курс на радикальну зміну відносин власності, передовсім у земельній сфері. Суть того, що відбувалося в цій царині впродовж 1917–1920 рр., — селянська революція, «чорний», насильницький, перерозподіл земельної власності в першу чергу і головним чином. Такий перерозподіл передбачав скасування всієї системи політико-правових відносин, які усталювалися після реформ доби Олександра II.

Спочатку процес розгортався під поміркованими гаслами культурно-національного відродження, але дуже швидко — оскільки реалізувати програму «чорного перерозподілу» в межах існуючої тоді моделі суспільного розвитку було неможливо — радикалізувався до крайньої межі. На політичну авансцену висунулися носії крайніх радикальних ідей та гасел необхідності, доцільності та можливості самостійного, позаблокового державного існування Наддніпрянської України у формі соціалістичної радянської республіки робітників та селян, за *неодмінної умови*

юридичного та/або фізичного виключення із системи суспільних відносин так званих «заможних» станів» і деяких інших соціальних груп.

Лідери УЦР та обидвох УНР свідомо та послідовно експлуатували реальні економічні, соціальні, культурні та інші проблеми, які випливали із факту багатівікового існування українських земель в рамках реальної імперської мультикультурності — як Австро-Угорської, так і Російської. Остання — ніде правди діти — значно просунулася на шляху культурної уніфікації народів, які входили до її складу, не тільки не створюючи умов для розвитку, а, навпаки, заперечуючи в латентних або відкритих формах їх конфесійну, мовну, культурну та інші форми самоідентифікації.

На рівні публічної політики гасла, тактику і стратегію українського національно-соціалістичного руху формулювали, висловлювали та провадили у життя радикальні частини УПСР та УСДРП. Провідні кола цього руху, інституціоналізовані в Центральній Раді, Генеральному Секретаріаті, Раді Народних Міністрів та Директорії, продемонстрували стійку здатність (вплинути на неї жодні чинники так і не змогли) — створювати одночасно на різних напрямках принаймні по декілька фундаментальних супротивників та системоутворюючих проблем.

В цьому контексті фінальний акорд доби «національно-визвольних змагань» — Ризька мирова угода, яка оголосила УНР та ЗУНР поза законом, встановила невиправданний з правового, етнічного та географічного поглядів польсько-український кордон та запровадила територіальне розмежування між країнами «без використання цивілізованих загальноприйнятих в міжнародній практиці способів врегулювання аналогічних проблем», лише підвела формальну риску під існуванням УНР як об'єкта і суб'єкта міжнародного права. І це незважаючи на те, що юридична форма договору вже в момент його підписання давала підстави заперечувати його правочинність, а зміст був необґрунтованим з правової точки зору. Попри ці та інші обставини, «визначені договором такі підстави існування України як міжнародно-правової одиниці, грубо порушували чинні на той час норми міжнародного права» і «в такий спосіб завершили період визвольних змагань українського народу 1917–1921 рр. за створення української незалежної держави»⁵.

Квантифікація, систематизація та аналіз відомих сьогодні емпіричних даних дозволяють сформулювати такі основні висновки.

Головні положення та висновки «материкової» та «діаспорної» історіографії подій 1917–1920 рр. в Україні потребують внесення суттєвих уточнень, відмови від значної кількості усталених положень в контексті досягнень світової історичної та політичної думки останньої чверті ХХ ст.

Події 1917–1920 рр. в Україні були детерміновані контекстом Першої Світової війни та її результатами, закріпленими в системі Паризької мирної конференції 1919 р.

Головні конфлікти «української революції 1917–1920 рр.» — міжцивілізаційний та внутрішньоцивілізаційний. Головним з них ми вважаємо все ж таки останній, тобто війну україномовного моноконфесійного села проти неукраїномовних та мультиконфесійних міст. Переможцем в цьому збройному конфлікті вийшла консервативна сільська цивілізація.

«Національно-визвольні змагання» доби 1917–1920 рр. були не стільки національним, скільки соціальним рухом, засадничка мета якого полягала в радикальному та незаконному перерозподілі власності та політичної влади на користь носіїв українського сільського монокультурного архетипу за рахунок міського мультикультурного архетипу.

Впродовж березня 1917 р. — листопада 1920 р. всіма політичними режимами в Україні було розроблено, оприлюднено, введено в дію майже 50 конституцій, конституційних актів та документів, які їх органічно доповнювали та/або з них впливали.

Так, в червні 1917 — травні 1918 рр. діячами УЦР та УНР було підготовлено проекти 5 універсалів, 4 з яких було оприлюднено від імені Української Центральної Ради. Жоден з цих документів ніколи Центральною радою не обговорювався і не ухвалювався.

Всупереч усталеним в українській історіографії поглядам, ми дотримуємося точки зору, згідно з якою державна незалежність України була спочатку визнана військово-політичним керівництвом II Рейху, оголошена 30 грудня 1917 р. в Брест-Литовському міністром закордонних справ Австро-Угорщини графом Чернінім і лише згодом — 24 січня 1918 р. — проголошена керівництвом УНР.

Єдино інтелектуально спроможну та політично перспективну модель розвитку тогочасного суспільства та держави, тобто подолання існуючих протиріч в еволюційний спосіб, запропонували П. Скоропадський та його політичні прибічники.

Достовірні джерела, які підтверджують факт обрання Директорії УНР на «таємному засіданні Українського Національного Союзу» 13 листопада 1918 р., відсутні. Нам вдалося виявити дані, за якими склад Директорії визначили персонально М. Шаповал та В. Винниченко.

3 листопада 1917 р. до 1 грудня 1991 р. в Україні не існувало жодного легітимного політичного режиму (за винятком режиму ЗУНР), ніякого державного правонаступництва в Україні між 1917 р. і 1991 р. не існувало. Наприклад, відомий політико-правовий акт 22 січня 1919 р. про об'єднання двох українських держав було проголошено в тому числі від імені формально неіснуючої УНР.

Ми вважаємо обґрунтованим погляд, згідно з яким в 1917–1920 рр. в Україні існувало три «видання» радянської соціалістичної республіки, правонаступництва між якими також не існувало.

1917 р. в Україні вперше в новітній європейській історії було сформульовано та реалізовано принципи національного соціалізму. З січня 1919 р. також вперше тут послідовно реалізовувався доктринальний курс на знищення інституту приватної власності та його носіїв — фізичних та юридичних осіб, було запроваджено модель державного устрою, в основу якого покладено середньовічні сегрегаційні принципи — за соціальною, економічною, національною, мовною, конфесійною та іншими ознаками. Першими ідеологами та провідниками цього курсу стали лідери українських соціал-демократів та соціал-революціонерів.

Всі політичні режими та їх лідери, які діяли в Україні в зазначений період (за винятком хіба що П. Скоропадського), несуть свою історичну відповідальність за крах демократичної альтернативи суспільно-політичного та економічного розвитку України.

Нереалізованість демократичної інтенції значною мірою обумовила виникнення нечуваного і небаченого людожерного комуністичного режиму. Вся повнота відповідальності за найбільшу в світовій історії демографічну катастрофу, яка спіткала 130 млн громадян колишньої Російської імперії та Російської Республіки, їх нащадків в 1917–1991 рр. (це — майже 60 млн загиблих внаслідок бойових дій, більшовицьких репресій та голодоморів за підрахунками Б.В. Соколова, понад 40 млн запроторених в 1917–1953 рр. до концтаборів за підрахунками О.М. Яковлева) лежить на їх ідеологах та організаторах — російських та українських комуністах.

Якщо взяти до уваги, що основні втрати припадають на долю населення європейської частини Імперії-Республіки (на території українських губерній мешкало приблизно 30 млн громадян + 3 млн на Галичині, Буковині та Закарпатті), то ціна інтернаціонально/національно-соціалістичного державного будівництва в Україні становить мінімум 15 млн життів. До цього слід додати принаймні 5 мільйонів емігрантів пореволюційної, повоєнної та порадянської хвиль.

Історія України 1917–1920 рр. є не тільки історією боротьби десятків тисяч людей під гаслами побудови нового суспільства на засадах соціальної справедливості, національної та політичної толерантності, але також історією безглуздості, кінець-кінцем — злочинності соціалізму в його національній українській інтерпретації як вищій фазі розкладу ортодоксальної візантійсько-золотоординської цивілізаційної моделі, усталеної на одній окремо взятій території в її сучасних межах.

¹ Восленский М. Номеклатура. Господствующий класс советского общества.— М., 1991.— С. 606, 607.

² Бродель Ф. Матеріальна цивілізація, економіка і капіталізм, XV—XVIII ст. — Т. 1. — Структури повсякденності: можливе і неможливе. — К., 1995.— С. 444, 456.

³ Клаузевиц К. О войне.— М., 1999.— С. 20–21.

⁴ Там само. С. 247.

⁵ Кобринська С. Ризький мир як завершальний етап боротьби (1917–1920 рр.) за утвердження Української державності.— Автореф. дис....канд. юр. наук.— Київ, 1996.— С. 20–21.

Додаток 1.1

**УНІВЕРСАЛ
УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ
до українського народу, на Україні й по-за Україною сущого**

Народе український! Народе селян, робітників, трудячого люду!

Волею своєю ти поставив нас, Українську Центральну Раду, на сторожі прав і вольностей Української Землі.

Найкращі сини твої, виборні люди від сел, від фабрик, від салдацьких казарм, од усіх громад і товариств українських вибрали нас, Українську Центральну Раду, і наказали нам стояти й боротися за ті права і вольности.

Твої, народе, виборні люде заявили свою волю так:

Хай буде Україна вільною. Не одділяючись від всієї Росії, не розриваючи з державою Російською, хай народ український на своїй землі має право сам порядкувати своїм життям. Хай порядок і лад на Україні дають вибрані вселюдним, рівним, прямим і тайним голосуванням Всенародні Українські Збори (Сойм). Всі закони, що повинні дати той лад тут у нас, на Україні, мають право видавати тільки наші Українські Збори.

Ті ж закони, що мають лад давати по всій російській державі, повинні видаватися у Всеросійським Парламенті.

Ніхто краще нас не може знати, чого нам треба і які закони для нас луччі.

Ніхто краще наших селян не може знати, як порядкувати своєю землею. І через те ми хочемо, щоб після того, як буде одібрано по всій Росії поміщицькі, казенні, царські, монастирські та інші землі у власність народів, як буде видано про це закона на Всеросійському Учредительному Зібранні, право порядкування нашими українськими землями, право користування ними належало тільки нам самим, нашим Українським Зборам (Соймові).

Так сказали виборні люде з усієї Землі Української.

Сказавши так, вони вибрали з-поміж себе нас, Українську Центральну Раду, і наказали нам бути на чолі нашого народу, стояти за його права і творити новий лад вільної автономної України.

І ми, Українська Центральна Рада, вволили волю свого народу, взяли на себе великий тягар будови нового життя і приступили до тієї великої роботи.

Ми гадали, що Центральне Російське Правительство простягне нам руку в сій роботі, що в згоді з ним ми, Українська Центральна Рада, зможемо дати лад нашій землі.

Але Тимчасове Російське Правительство одкинуло всі наші домагання, одпіхнуло простягнену руку українського народу.

Ми виспали до Петрограду своїх делегатів (послів), щоб вони представили Російському Тимчасовому Правительству наші домагання. А найголовніші домагання ті були такі:

Щоб Російське Правительство прилюдно окремим актом заявило, що воно не стоїть проти національної волі України, проти права нашого народу на автономію.

Щоб Центральне Російське Правительство по всіх справах, що торкаються України, мало при собі нашого комісара по українських справах.

Щоб місцева власть на Україні була об'єднана одним представником від Центрального Російського Правительства, се-б то, вибраним нами, комісаром на Україні.

Щоб певна частина грошей, які збираються в Центральну казну з нашого народу, була віддана нам, представникам цього народу, на національно-культурні потреби його.

Всі ці домагання Центральне Російське Правительство одкинуло.

Воно не схотіло сказати, чи признає за нашим народом право на автономію та право самому порядкувати своїм життям. Воно ухилилось од відповіді, одіславши нас до майбутнього Всеросійського Учредительного Зібрання.

Центральне Російське Правительство не схотіло мати при собі нашого комісара, не схотіло разом з нами творити новий лад.

Так само не схотіло признати комісара на Україну, щоб не могли разом з ним вести наш край до ладу й порядку.

І гроші, що збираються з нашої землі, одмовилось повернути на потреби нашої школи, освіти й організації.

І тепер, Народе Український, нас приневолено, щоб ми самі творили нашу долю. Ми не можемо допустити наш край на безладдя та занепад. Коли Тимчасове Російське Правительство не може дати лад у нас, коли не хоче стати разом з нами до великої роботи, то ми самі повинні взяти її на себе. Се наш обов'язок перед нашим краєм і перед тими народами, що живуть на нашій землі.

І через те ми, Українська Центральна Рада, видаємо сей Універсал до всього нашого народу і оповіщаємо: однині самі будемо творити наше життя.

Отже, хай кожен член нашої нації, кожен громадянин села чи города однині знає, що настав час великої роботи.

Од сього часу кожне село, кожна волость, кожна управа повітова чи земська, яка стоїть за інтереси Українського Народу, повинна мати найтісніші організаційні зносини з Центральною Радою.

Там, де через якісь причини адміністративна влада зосталась в руках людей, ворожих до українства, приписуємо нашим громадянам повести широку дужу організацію та освідмлення народу, і тоді перевибирати адміністрацію.

В городах і тих місцях, де українська людність живе всуміж з іншими національностями, приписуємо нашим громадянам негайно прийти до згоди й порозуміння з демократією тих національностей і разом з нами приступити до підготовки нового правильного життя.

Центральна Рада покладає надію, що народи неукраїнські, що живуть на нашій землі, також дбатимуть про лад і спокій в нашім краю, і в сей тяжкий час вседержавного безладдя дружно, одностайно з нами стануть до праці коло організації автономії України.

І коли ми зробимо сю підготовчу організаційну роботу, ми скличемо представників від усіх народів Землі Української і виробимо закони для неї. Ті закони, той увесь лад, який ми підготуємо, Всеросійське Учредительне Зібрання має затвердити своїм законом.

Народе Український! Перед твоїм вибраним органом — Українською Центральною Радою стоїть велика і висока стіна, яку їй треба повалити, щоб вивести народ свій на вільний шлях.

Треба сил для того. Треба дужих, сміливих рук. Треба великої народньої праці. А для успіху тої праці насамперед потрібні великі кошти (гроші). До сього часу український народ всі кошти свої отдавав у Всеросійську Центральну Казну, а сам не мав та не має тепер від неї того, що повинен би мати за се.

І через те ми, Українська Центральна Рада, приписуємо всім організованим громадянам сел і городів, всім українським громадським управам і установам з 1-го числа місяця липня (іюля) накласти на людність особливий податок на рідну справу і точно, негайно, регулярно пересилати його в скарбницю Української Центральної Ради.

Народе Український! В твоїх руках твоя доля. В сей трудний час всесвітнього безладдя й розпаду докажи своєю одностайністю і державним розумом, що ти, народ [робітників], народ хліборобів, можеш гордо і достойно стати поруч з кожним організованим, державним народом, як рівний з рівним.

Ухвалено:

Київ, року 1917, місяця червня (іюля) числа 10.

Джерело: Вісті з Української Центральної Ради.— 1917, травень (май).— № 9.

УНІВЕРСАЛ УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ

Громадяне землі Української.

Представники Временного Правительства повідомили нас про ті певні заходи, яке Временне Правительство має вжити в справі Управління на Україні до Учредительного Зібрання. Временне Правительство, стоючи на сторожі завойованої революційним народом волі, визнаючи за кожним народом право на самоозначіння і відносячи остаточне встановлення форми його до Учредительного Зібрання, — простягає руку представникам Української демократії — Центральної Раді, — і закликає, в згоді з ним, творити нове життя України на добро всієї революційної Росії.

Ми, Центральна Рада, яка завжди стояла за те, щоб не одділяти Україну од Росії, щоб вкупі з усіма народами її прямувати до розвитку та добробуту всієї Росії і до єдності демократичних сил її, з задоволенням приймаємо заклик Правительства до єднання і оповіщаємо всіх Громадян України:

Українська Центральна Рада, обрана Українським народом через його революційні організації, незабаром поповниться на справедливих основах представниками інших народів, що живуть на Україні, від їх революційних організацій, і тоді стане тим єдиним найвищим органом революційної демократії України, який буде представляти інтереси всієї людності нашого краю.

Поповнена Центральна Рада виділить наново з свого складу окремий відповідальний перед нею орган — Генеральний Секретаріат, — що буде представлений на затвердження Временного Правительства, яко носитель найвищої краєвої влади Временного Правительства на Україні.

В сім органі будуть об'єднані всі права і засоби, щоб він, яко представник демократії всієї України, і разом з тим як найвищий красвий орган управління, мав змогу виконувати складну роботу організації та упорядкування життя всього краю в згоді з усією революційною Росією.

В згоді з іншими національностями України і працюючи в справах державного управління, як орган Временного Правительства, Генеральний Секретаріат Центральної Ради твердо йтиме шляхом зміцнення нового ладу, утвореного революцією.

Прямуючи до автономного ладу на Україні, Центральна Рада в згоді з національними меншостями України підготує проект законів про автономний устрій України для внесення їх на затвердження Учредительного Зібрання.

Вважаючи, що утворення краевого органу Временного Правительства на Україні забезпечує бажане наближення управління краєм до потреби місцевої людності в можливих до Учредительного Зібрання межах, і визнаючи, що доля всіх народів Росії міцно зв'язана з загальними здобутками революції, ми рішуче ставимось проти замірів самовільного здійснення автономії України до Всеросійського Учредительного Зібрання.

Що торкається комплектування військових частей, то для сього Центральна Рада матиме своїх представників при кабінеті Військового Міністра, при Генеральнім Штабі і Верховному Головнокомандуючому, які будуть брати участь в справах комплектування окремих частин виключно українцями, поскільки таке комплектування, по определению Військового Міністра, буде являться з технічного боку можливим без порушення боєспособности армії.

Оповідіаючи про се громадян України, ми твердо віримо, що українська демократія, яка передала нам свою волю, разом з революційною демократією всієї Росії та її революційним Правительством прикладе всі свої сили, щоб довести всю державу і зокрема Україну до повного торжества революції.

У Києві, 1917 року, липня 3-го дня.

Джерело: Нова Рада.— 1917.— 14 липня.

ОСНОВИ ТИМЧАСОВОГО УПРАВЛІННЯ НА УКРАЇНІ

На підставі згоди з Временним Правительством від 3 липня 1917 року, — орган революційної демократії всіх народів України — Українська Центральна Рада, що має підготувати Україну до остаточного здійснення автономного ладу і довести її до Українських Установчих Всенародних Зборів і Російського Учредительного Зібрання, — утворює Генеральний Секретаріат, який являється вищим органом управління на Україні.

Діяльність Генерального Секретаріату зазначається тимчасово такими головними пунктами:

§ 1. Вищим Краєвим Органом Управління на Україні є Генеральний Секретаріат Української Центральної Ради, який формується Центральною Радою, відповідає перед нею і затверджується Временним Правительством.

§ 2. Формування Генерального Секретаріату Центральна Рада здійснює через свій Комітет.

§ 3. Центральна Рада затверджує Генеральний Секретаріат в цілому, висловлюючи йому довіря.

§ 4. В склад Генерального Секретаріату входить 14 Генеральних Секретарів, а саме Секретарі в справах: внутрішніх, фінансових, військових, продовольчих, земельних, юстиції, освіти, національних, торгу, промисловості, пошти та телеграфу, праці, доріг, Генеральний Контрольор та Генеральний Писар.

Примітка. При Секретареві в справах міжнаціональних визначаються три Товариші Секретаря — від Великоросів, Євреїв та Поляків. Товариші Секретаря по ділам своєї нації мають право докладу і рішального голосу по цих справах в Генеральному Секретаріатові. Товариші Секретаря в справах національних затверджуються Комітетом Ради.

§ 5. Свою власть Генеральний Секретаріат здійснює через всі урядові органи на Україні.

§ 6. Всі урядові органи на Україні підлягають влади Генерального Секретаріату.

Примітка. Генеральний Секретаріат установляє, які органи, в яких межах і в яких випадках мають зноситись безпосередньо з Временним Правительством.

§ 7. Всі урядові посади на Україні, коли вони не виборні, заміщаються Генеральним Секретаріатом або підвладними йому органами.

§ 8. При Временному Правительстві має бути Статс-Секретар по справах України, якого призначає Временне Правительство по згоді з Центральною Радою.

§ 9. Статс-Секретар має пильнувати інтересів України у всій роботі Временного

Правительства і в разі потреби пересилати законопроекти через Генеральний Секретаріат на розгляд Центральної Ради.

§ 10. Генеральний Секретаріат передає на санкцію Временного Правительства ті законопроекти, які розглянула і ухвалила Центральна Рада.

§ 11. Генеральний Секретаріат передає на затвердження Временного Правительства тимчасові фінансові обрахунки видатків на потреби України, які розглянула і ухвалила Центральна Рада.

§ 12. Тими коштами, які надходять на рахунок Центральної Ради, розпоряджується Генеральний Секретаріат, по бюджету, ухваленому Центральною Радою.

§ 13. Генеральний Секретаріат ті справи, які він вважає найбільш важливими, передає на розгляд Центральної Ради.

§ 14. Діяльність Генерального Секретаріата, відповідального перед Центральною Радою, контролюється нею шляхом запитань по всіх справах.

Примітка. Порядок запитань має бути зазначений окремим наказом.

§ 15. В перервах між сесіями Центральної Ради Генеральний Секретаріат відповідає перед Комітетом Центральної Ради, який виконує всі її функції.

§ 16. Коли Генеральний Секретаріат не згоджується з постановою Комітету в якій-небудь справі, остання переноситься на розгляд Центральної Ради, яка скликається негайно.

§ 17. Коли Центральна Рада висловлює недовіря Генеральному Секретареві, він подає в одставку.

§ 18. Всі акти Центральної Ради контрасігнуються Генеральним Секретаріатом.

§ 19. Всі закони Временного Правительства мають силу на Україні з дня проголошення їх в Красьому Урядовому Вістникові на українській мові.

Примітка. В екстрених випадках Генеральний Секретаріат проголошує їх иншим способом.

§ 20. Всі закони, адміністративні приписи і постанови, проголошені українською мовою, публікуються також і на мовах російській, єврейській і польській.

§ 21. В справах внутрішнього розпорядку роботи Генеральний Секретаріат сам виробляє свій наказ.

Джерело: Нова Рада.— 1917, 18 липня.— № 90.

ТИМЧАСОВА ІНСТРУКЦІЯ ГЕНЕРАЛЬНОМУ СЕКРЕТАРІАТОВІ ТИМЧАСОВОГО УРЯДУ НА УКРАЇНІ

1. На час до вирішення справи про місцеве врядування Установчими Зборами по справах місцевого врядування Україною вищим органом тимчасового уряду є Генеральний Секретаріат, которого признає тимчасовий уряд по пропозиціям Центральної Ради.

2. Уповноваження Генерального Секретаріату поширюються на губернії: Київську, Волинську, Подільську, Полтавську і Чернігівську, з виключенням мглинського, суражського, стародубського і новозибківського повітів. Вони можуть бути поширені і на інші губернії, чи частини їх, в тім разі як утворені в цих губерніях на основі постанови тимчасового уряду земські інституції висловляться за бажаність такого поширення.

3. Генеральний Секретаріат складається з генеральних секретарів по відомствам: а) внутрішніх справ, б) фінансів, в) хліборобства, г) освіти, д) торгу і промисловости, є) праці, а також секретаря по національних справах і генерального писаря. Крім цього, при Генеральному Секретаріаті є для контролю його справ генеральний контролёр, що бере участь у засіданнях Генерального Секретаріату з правом рішачого голосу. З числа секретарів не менше чотирьох повинні бути заміщені з осіб, які не належать до української національності. При Секретаріаті по національних справах встановлюються три посади товаришів секретаря з тим, щоб всі чотири найбільш численні національності України мали кожна свого представника в особі секретаря або одного з його товаришів.

4. Генеральний Секретаріат розглядає, розробляє і подає на затвердження тимчасового уряду проекти, що торкаються життя краю і його врядування. Проекти ці можуть бути перед поданням їх тимчасовому уряду внесені на обговорення Центральної Ради.

5. Уповноваження тимчасового уряду по справах місцевого управління, що входять у компетенцію поименованих у статті 3 відомств, здійснюються через генеральних секретарів. Докладніше визначення цих справ буде подане в особливому додаткові.

6. По всіх справах, зазначених в попередній статті, місцева влада краю звертається до Генерального Секретаріату, як після зносин з тимчасовим урядом, передає його розпорядження і накази місцевій владі.

7. Генеральний Секретаріат подає список кандидатів на урядові посади, обов'язки яких торкаються пунктів, зазначених у статті 5 справ.

8. Стосунки вищих державних установ і окремих громадських відомств з

секретаріатом і окремими секретарями по належности, а також останніх з вищими державними установами і відомствами робиться через особливого комисара України в Петрограді. Так само йдуть і законодавні пропозиції і проекти, які торкаються місцевих справ України, а також і заходи загальнодержавного значіння, які виникли в окремих відомствах або обговорені міжвідомственими і відомственими комісіями і вимагаючи через особливе відношення до України участі представника управління в зазначених комісіях.

9. В негайних і настирливих випадках вищі державні установи і відомства сповіщають про свої накази місцеву владу безпосередньо, сповіщаючи одночасно про ці накази секретаріат.

Міністр-предсідатель О. Керенський
Міністр юстиції Зарудний

Петроград, 4 (17) серпня 1917 р.

Джерело: Нова Рада.— 1917, 6 серпня.— № 107; Вестник Временного правительства.— 1917, 5 (8) августа.— № 123 (169).

УНІВЕРСАЛ УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ

Народе український і всі народи України!

Тяжка й трудна година впала на землю Російської Республіки. На півночі в столицях іде межиусобна і кривава боротьба. Центрального Правительства нема й по державі шириться безвластя, безлад і руїна.

Наш край так само в небезпеці. Без власти, дужої, єдиної, народної Україна також може впасти в безодню усобиці, різні занепаду.

Народе Український! Ти, разом з братніми народами України, поставив нас берегти права, здобуті боротьбою, творити лад і будувати все життя на нашій землі. І ми, Українська Центральна Рада, твоєю волею, в ім'я творення ладу в нашій країні, в ім'я рятювання всієї Росії, оповіщаємо:

Однині Україна стає Українською Народньою Республікою.

Не відділяючись від республіки Російської і зберігаючи єдність її, ми твердо станемо на нашій землі, щоб силами нашими помогли всій Росії, щоб уся Республіка Російська стала федерацією рівних і вільних народів.

До Установчих Зборів України вся власть творити лад на землях наших, давати закони й правити належить нам, Українській Центральній Раді, і нашому правительству — Генеральному Секретаріатові України.

Маючи силу і власть на рідній землі, ми тою силою і властю станемо на сторожі прав і революції не тільки нашої землі, але і всієї Росії.

Отож оповіщаємо:

До території Народньої Української Республіки належать землі, заселені у більшості Українцями: Київщина, Поділля, Волинь, Чернігівщина, Полтавщина, Харківщина, Катеринославщина, Херсонщина, Таврія (без Криму). Остаточне визначення границь Української Народньої Республіки, як що до прилучення частин Курщини, Холмщини, Вороніжчини, так і сумежних губернь і областей, де більшість населення українське, має бути встановлене по згоді зорганізованої волі народів.

Всіх же громадян сих земель оповіщаємо:

Однині на території Української Народньої Республіки існуюче право власности на землі поміщицькі та інші землі нетрудових хазяйств сільсько-господарського значіння, а також на удільні, кабінетські та церковні землі — касується.

Признаючи, що землі ті єсть власність усього трудового народу й мають перейти до нього без викупу, Українська Центральна Рада доручає Генеральному Секретареві

по земельних справах негайно виробити Закон про те, як порякувати земельним комітетам, обраним народом, тими землями до Українських Установчих Зборів.

Праця робітництва в Українській Народній Республіці має бути негайно упорядкована. А зараз оповіщаємо:

На території Народньої Республіки України від сього дня встановлюється по всіх підприємствах вісім годин праці.

Тяжкий і грізний час, який перебуває вся Росія, а з нею і наша Україна, вимагає доброго упорядкування виробництва, рівномірного розподілення продуктів споживання і кращої організації праці. І через те приписуємо Генеральному Секретарству праці від сього дня разом з представництвом від робітництва встановити державну контролю над продукцією України, пильнуючи інтересів як України, так і цілої Росії.

Четвертий рік на фронтах ллється кров і гинуть марно сили всіх народів світу. Волею і іменем Української республіки ми, Українська Центральна Рада, станемо твердо на тому, щоб мир було встановлено як найшвидше. Для того ми вживемо рішучих заходів, щоб через Центральне Правительство примусити й спільників і ворогів негайно розпочати мирні переговори.

Так само будемо дбати, щоб на мирному конгресі права народу українського в Росії і по за Росією не було в замиренню порушено. Але до миру кожен громадянин Республіки України, разом з громадянами усіх народів Російської Республіки, повинен стояти твердо на своїх позиціях, як на фронті, так і в тилу.

Останніми часами ясні здобутки революції було затемнено відновленою карою на смерть. Оповіщаємо:

Однині на землі Республіки Української смертна кара касується.

Всім ув'язненим і затриманим за політичні виступи, зроблені до сього дня, як уже засудженим, так і не засудженим, а також і тим, хто ще до відповідальності не потягнений, дається повна амністія. Про се негайно буде виданий закон.

Суд на Україні повинен бути справедливий, відповідний духові народу.

З тою метою приписуємо Генеральному Секретарству Судових Справ зробити всі заходи упорядкувати судівництво і привести його до згоди з правними поняттями народу.

Генеральному Секретарству Внутрішніх Справ приписуємо:

Вжити всіх заходів до закріплення й поширення прав місцевого самоврядування, що являються органами адміністративної влади на місцях, і до встановлення найтіснішого зв'язку й співробітництва його з органами революційної демократії, що має бути найкращою основою вільного демократичного життя.

Так само в Українській Народній Республіці має бути забезпечено всі свободи, здобуті всеросійською революцією: свободу слова, друку, віри, зібранів, союзів, страйків, недоторканости особи і мешкання, право і можливість уживання місцевих мов у зносинах з усіма установами.

Український народ, щс сам довгі літи боровшися за свою національну волю і нині

її здобувши, буде твердо охороняти волю національного розвитку всіх народностей, на Україні суших, тому оповіщаємо, що народам великоруському, єврейському, польському й иншим на Україні признаємо національно-персональну автономію для забезпечення їм права і свободи самоврядування в справах їх національного життя. Та доручаємо нашому Генеральному Секретарству Національних справ подати нам в найближчому часі законопроект про національно-персональну автономію.

Справа продовольча є корінь державної сили в сей тяжкий і відповідальний час. Українська Народня Республіка повинна напружити всі свої сили і рятувати як себе, так і фронт і ті частини Російської республіки, які потребують нашої допомоги.

Громадяне! Іменем Народньої Української Республіки, в федеративній Росії ми, Українська Центральна Рада, кличемо всіх до рішучої боротьби з усяким безладдям і руйництвом та до дружнього великого будівництва нових державних форм, які дадуть великій і знеможеній Республіці Росії здоров'я, силу і нову будучність. Вироблення тих форм має бути проведене на Українських і Всеросійських Установчих Зборах.

Днем виборів до Українських Установчих Зборів призначено 27 грудня (декабря) 1917 року, а днем скликання їх — 9 січня (января) 1918 року.

Про порядок скликання Українських Установчих Зборів — негайно видано буде закон.

Українська Центральна Рада

У Києві 7 (20) листопаду року 1917.

Джерело: Вісник Генерального Секретаріату Української Народної Республіки.— 1917, 23 листопада.— № 2.

УНІВЕРСАЛ УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ

Народе України.

Твоєю силою, волею, словом стала на Землі українській вільна Народня Республіка. Справдилась колишня давня мрія батьків твоїх, — борців за вольности і права трудящих.

Але в тяжку годину відродилась воля України. Чотири роки лютої війни знеслили наш край і людність. Фабрики товарі не виробляють. Заводи спиняються. Залізницї розхитані. Гроші в ціні падають. Хліба зменшується. Насуває голод. По краю розплодились юрми грабіжників і злодіїв, особливо, коли з фронту посунуло військо, счинивши криваву різню, заколот і руїну на нашій землі.

Через усе це не могли відбутися вибори в Українські Установчі Збори в приписаний нашим попереднім Універсалом час. Ці Збори, призначені на нинішній день, не змогли зібратись, щоб прийняти з наших рук нашу тимчасову найвищу революційну владу над Україною, уставити лад в Народній Республіці нашій, організувати нове Правительство.

А тим часом петроградське правительство народніх комісарів, щоб привернути під свою владу вільну Українську республіку, оповістило війну Україні і насилає на нашу землі своє військо, красногвардійців-большевиків, які грабують хліб у наших селян і без всякої плати вивозять його в Росію, не жаліючи навіть зерна, наготовленого на засів, вбивають неповинних людей і сіють скрізь безладдя, злодіяцтво, безчинство.

Ми, Українська Центральна Рада, зробили всі заходи, щоб не допустити цієї братовбивчої війни двох сусідніх народів, але петроградське правительство не пішло нам назустріч і веде далі криваву боротьбу з нашим народом і Республікою.

Крім того те саме петроградське правительство народніх комісарів починає затягати мир і кличе на нову війну, називаючи її до того ще «священною». Знов поллється кров, знов нещасний трудовий народ повинен класти своє життя.

Ми, Українська Центральна Рада, обрана з'їздами селян, робітників і салдатів України, на те пристати ніяк не можемо, ніяких війн піддержувати не будемо, бо український народ хоче миру і мир демократичний повинен бути як найшвидше.

Але для того, що ні руське правительство, ні яке інше не ставили Україні на перешкоді установити той бажаний мир, для того, щоб вести свій край до ладу, творчої роботи, до кріплення революції та волі нашої, ми Українська Центральна Рада, оповіщаємо всіх громадян України:

Одині Українська Народня Республіка стає самостійною, ні від нікого не залежною,

вільною суверенною державою українського народу.

Зо всіма сусідніми державами, як то: Росія, Польща, Австрія, Румунія, Туреччина та інші, ми хочемо жити в згоді й приязні, але ні одна з них не може втручатися в життя Самостійної Української Республіки.

Власть в ній буде належати тільки народові України, іменем якого, поки зберуться Українські Установчі Збори, будемо правити ми, Українська Центральна Рада, представництво робочого народу, селян, робітників і салдатів, та наш виконуючий орган, який одини матиме назву Ради Народніх Міністрів.

Отож, — насамперед приписуємо Правительству Республіки нашої, — Раді Народніх Міністрів, — від цього дня вести розпочаті вже нею переговори про мир з центральними державами цілком самостійно й довести їх до кінця, не зважаючи ні на які перешкоди з боку яких-небудь інших частей бувшої Російської Імперії, і установити мир, щоб наш край розпочав своє господарське життя в спокою й згагоді.

Що ж до так званих «большевиків» та інших напасників, що нищать та руйнують наш край, то приписуємо Правительству Української Народньої Республіки твердо й рішуче взятися до боротьби з ними, а всіх громадян нашої Республіки закликаємо: не жаліючи життя боронити добробут і свободу нашого народу. Народня Українська Держава повинна бути вичищена від насланих з Петрограду найманих насильників, які топчуть права Української Республіки.

Незмірно тяжка війна, розпочата буржуазними правительствами, тяжко мучила наш народ, знищила наш край, розбила господарство. Тепер тому мусить бути кінець!

З тим, як армія буде демобілізуватись, приписуємо відпускати вояків, після підтвердження мирних переговорів — розпустити армію зовсім, а потім замість постійної армії завести народню міліцію, щоб військо наше служило охороні робочого народу, а не бажанням пануючих верств.

Поруйновані війною і демобілізацією місцевості мають бути відновлені за поміччю державного нашого скарбу.

Коли вояки наші повернуться додому, народні ради — волосні і повітові та й міські думи мають бути переобрані в час, який буде приписано, щоб і вояки наші мали в них голос. А тим часом, щоб встановити на місцях таку владу, до якої мали-б довірря й яка б спіралась на всі революційно-демократичні верстви народу, правительство повинно закликати до співробітництва з місцевими самоврядуваннями ради селянських, робітничих і салдатських депутатів, вибраних із місцевої людности.

В справі земельній комісія, вибрана на останній сесії нашій, вже зробила закон про передачу землі трудовому народові без викупу, прийнявши за основу скасування власности й соціялізацію землі, згідно з нашою постановою на сьомій сесії. Закон сей буде розглянено за кілька день в повній Центральній Раді, й Рада Народніх Міністрів вживе всіх заходів, щоб передача землі в руки трудящих уже до початку весняних работ через земельні комітети неодмінно відбулась. Ліси ж, води й всі багатства підземні, яко

добро українського трудячого народу, переходять в порядкування Української Народньої Республіки.

Війна також відбрала на себе всі трудові заробницькі сили нашої країни. Більшість заводів, фабрик і майстерень виробляли тільки те, що було потрібно для війни, і народ зостався зовсім без товарів. Тепер війни кінець! Отож приписуємо Раді Народніх Міністрів негайно приступити до переведення всіх заводів і фабрик на мирний стан, до вироблення продуктів, потрібних насамперед трудящим масам.

Та сама війна наплодила сотні тисяч безробітних, а також інвалідів. У самостійній Народній Республіці України не повинен терпіти ні один трудящий чоловік. Правительство Республіки має підняти промисловість держави, має розпочати творчу роботу у всіх галузях, де всі безробітні могли-б знайти працю й прикласти свої сили, та вжити всіх заходів до забезпечення скалічених та потерпілих од війни.

За старого ладу торгівці та ріжні посередники наживали на бідних пригноблених клясах величезні капітали. Однині Народня Українська Республіка бере в свої руки найважливіші галузі торгівлі і всі доходи з неї повертатиме на користь народу.

Торг товарами, які будуть привозитись з за кордону і вивозитись за кордон, буде вести сама держава наша, щоб не було такої дорожнечі, яку терплять найбідніші кляси через спекулянтів.

Правительству Республіки на виконання сього приписуємо розробити і представити на затвердження Закон про це, а також про монополію заліза, угля, шкури, тютюну і інших продуктів і товарів, з яких найбільш бралось прибутків з робочих клясів, на користь нетрудящихся.

Так само приписуємо встановити державно-народній контроль над всіми банками, які кредитами (позиками) нетрудовим масам допомагали визискувати кляси трудові. Однині позичкова поміч банків має даватися головним чином на піддержку трудовому населенню та на розвиток народнього господарства Української Народньої Республіки, а не спекуляції та ріжну банкову експльоатацію (визиск).

На ґрунті безладдя, неспокою в життю та недостачі продуктів росте невдоволення серед де-якої частини людності. Тим невдоволенням користуються ріжні темні сили і підбивають несвідомих людей до старих порядків. Сі темні сили хочуть знов підвернути всі вільні народи під єдине ярмо Росії. Рада Народніх Міністрів повинна рішуче боротися зо всіма контр-революційними силами, а всякого, хто кликатиме до повстання проти самостійної Української Народньої Республіки — до повороту старого ладу, того карати як за державну зраду.

Всі ж демократичні свободи, проголошені 3-м Універсалом, Українська Центральна Рада підтверджує і зокрема проголошує: в самостійній Українській Народній Республіці нації користуватимуться правом національно-персональної автономії, признаним за ними законом 9-го січня.

Все, що, вчислене в сім Універсалі, не встигнемо зробити Ми, Центральна

Рада, в найближчих тижнях певно довершать, справлять і до останнього порядку приведуть Українські Установчі Збори.

Ми наказуємо всім громадянам нашим проводити вибори до них якнайпильніше, вжити всіх заходів, щоб підрахунок голосів закінчити як найскоріше, щоб за кілька тижнів зібрались наші Установчі Збори, найвищий господар і впорядник землі нашої, і закріпили свободу, лад і добробут Конституцією нашої незалежної Української Народньої Республіки на добробут всього трудячого народу її, тепер і на будуче. Сьому ж найвищому нашому органу належатиме рішити про федеративний зв'язок з народніми республіками бувшої Російської держави.

До того ж часу всіх громадян самостійної Української Народньої Республіки кличемо непохитно стояти на сторожі добутої волі та прав нашого народу і всіма силами боронити свою долю від усіх ворогів селянсько-робітничої самостійної Республіки.

Українська Центральна Рада

У Києві. 9 січня 1918 р.

Джерело: Вісник Ради Міністрів Української Народньої Республіки.— 1917, 13 січня.— № 1.

Додаток 1.7

**ПРОЕКТ КОНСТИТУЦІЇ
УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ**

10 грудня 1917 р.

I. Загальні постанови

1. Відновивши своє державне право для оборони свого краю, для забезпечення права та охорони вільностей і добробуту своїх громадян, Україна яко Народна Республіка входить разом у склад Федеративної Республіки Російської для легшого здійснення цих завдань як щодо сеї країни, так і інших країв Федерації.

2. Суверенне право в Українській Республіці належить українському народові разом з народностями, які живуть з ним на українській землі. Се суверенне право здійснюється через Всенародні Збори українські, оскільки певні права з нього не передані центральним органам Федеративної Республіки Російської.

3. Територія Української Республіки обіймає такі землі з переважно українською людністю, які зараз приналежать до російської держави: губернії Київську, Подільську, Волинську, Холмську, Чернігівську, Полтавську, Харківську, Катеринославську, Херсонську і Таврійську, за виключенням частей неукраїнських (як Крим) і з причиненням територій українських.

Докладне розмежування в пограничних територіях має бути зроблено мішаними комісіями, що за останню підставу приймуть бажання місцевої людності належати або не належати до Української Республіки.

4. Коли б до Російської держави прилучилися на основі вільного бажання західні українські землі, вони можуть також увійти в склад Української Республіки.

5. Територія Української Республіки неподільна. Ніяка частина її не може бути прилучена до котроїсь іншої республіки, ані не може бути вилучена в окрему республіку без волі Української Республіки.

6. Не порушуючи однієї своєї власті, Українська Республіка надає своїм землям, волостям і громадам права широкого самоврядування, додержуючи принципу децентралізації.

II. Права громадян України

7. Громадянином Української Республіки вважається кожна особа, яка родилася на території її, а також та, яка се право набула порядком, приписаним законами Російської Федерації, після того як зліквідує свої дотеперішні громадські права в іншій державі.

8. Громадянин Української Республіки може зложити з себе громадянські права заявою до уряду Української Республіки і увільняється від громадських обов'язків по скінченню одного повного календарного року після сієї заяви. Позбавлений громадянських прав громадянин може бути тільки засудом Генерального суду.

9. Актова, громадська і політична правомочність громадянина Української Республіки починається з 20 літ. Ніякі різниці між чоловіком і жінкою право Української Республіки не знає.

10. Громадяни в Українській Республіці рівні в своїх громадянських і політичних правах. Уродження, просвіта, ценз не дають ніяких привілеій в них. Ніякі титули в актах і діловодстві Української Республіки вживатися не можуть.

11. Громадянин Української Республіки і ніхто інший не може бути затриманий на території її без судового наказу інакше як на гарячій вчинку. Але і в таким разі він має бути випущений не пізніше як за 24 години, коли суд не встановить якогось способу його задержання.

12. Громадянин Української Республіки і ніхто інший на території її не може бути покараний смертю, ані підданий яким-небудь карам по тілу або іншим актам, які понижують людську гідність.

13. Громадянин Української Республіки не може бути обмежений в правах слова, сумління і організації, поскільки він не переступає постанов при тому карного права.

**III. Відносини Української Республіки до
федеративних органів**

14. Входячи в склад Федеративної Російської Республіки, український народ разом з іншими народами, які живуть з ним на українській землі, передає центральним органам Федеративної Російської Республіки — її парламентові і кабинетові такі справи:

а) заграничні зносини, укладання і приймання трактатів політичних і торговельних, організація дипломатичного представництва від цілої республіки.

Примітка. Сим не укорочується право Української Республіки мати за границею своїх фінансових і торговельних агентів для охорони інтересів своїх громадян;

б) рішення про війну і згоду, ведення війни, командування воєнними силами під час війни;

в) устанавлення одиниць мір, ваги і монети;

г) законодавство митове;

д) нормування поштових, телеграфних, залізничних, річних, ґрунтових і авіаційних зносин і оплат, оскільки вони устанавляються одностайно для всієї російської Федеративної Республіки;

Примітка. Введення будь-яких різниць в одностайних оплатах і тарифах може бути заведено тільки за згодою заінтересованих країв;

е) охорона торгівлі і мореплавства Федеративної російської Республіки за кордоном;

ж) нормування постанов про натуралізацію, набування і утрату громадянських прав в Федеративній російській Республіці, користування з громадянських прав поза межами свого краю і охорону чужоземців в межах Федеративної Російської Республіки;

з) постанови про переведення в колонії Федеративної Російської Республіки;

і) постанови про доходження цивільних претензій поза межами свого краю, виконання засудів, доведену силу документів;

к) нормування певних спільних принципів права цивільного, кримінального і процесу;

л) норування правил санітарних і карантинних;

м) охорона авторської власності і патентів;

н) нагляд за додержуванням прав національних меншостей.

15. Українській народ і народності, які живуть з ним на українській землі, приймають участь у законодавстві по сих справах через своїх депутатів, котрих вибирають до парламенту Федеративної Російської Республіки в пропорції людності Української Республіки до людності *Федеративної Російської Республіки*.

Примітка: поскільки що-небудь в сих справах не буде унормовано федеральним законодавством, Українська Республіка може нормувати їх своїми законами. Але вони втрачуть силу, коли по сих справах буде виданий федеральний закон.

16. Контроль в сих справах Українська Республіка переводить через свого представника в федеральнім Кабінеті міністрів російської Республіки, через своїх делегатів до федеральної камери Російської Республіки і через своїх суддів, котрих висилає до федерального адміністративного трибуналу Російської Республіки.

Примітка. Не передрішаючи, як сформулюються федеральні органи Російської Республіки, представляємо собі такі:

а) федеральний парламент, куди вибирають депутатів всі сфедеровані краї, по п'ятичленній формулі;

б) федеральний кабінет, де крім міністрів, вибраних парламентом, засідають представники сфедерованих країв, по одному від кожного;

в) федеральна камера, зложена з сфедерованих країв, по одному від кожного;

г) федеральний суд, зложений з суддів, у рівнім числі висланих від сфедерованих країв.

17. Всі справи, не вичислені в § 14, належать тільки до органів Української Республіки.

18. Опротестовані представником України або Генеральним Судом України рішення федерального Парламенту і федерального кабінету передаються ними до розгляду і остаточного рішення, відповідно до їх характеру, або федеральній камері, або федеральному трибуналові.

19. На покриття коштів загальних установ і чинностей Федеративної російської Республіки Українська Республіка передає до Федерального скарбу Федеративної російської Республіки певну частину своїх доходів по тій же основі, що в § 16.

IV. Органи власті Української Республіки

20. Всяка власть в Українській Республіці походить від народу, а здійснюється в порядку, установленім Конституцією.

21. Верховним органом власті Української Республіки являються Українські Всенародні Збори, які безпосередньо здійснюють вищу законодавчу власть в Українській Республіці і формують вищу виконавчу і судову власть Української Республіки.

22. Вища виконавча власть належить Кабінетові міністрів Української Республіки.

23. Всякого рода справи місцеві порядкують виборні ради і управи громад, волостей і земель, поскільки вони розвивають свою діяльність в межах, означених законом Української Республіки, вони в сій діяльності не можуть бути обмежені або стиснені ніякими виконавчими органами Республіки.

24. Вища судова власть належить Генеральному судові Української Республіки.

V. Всенародні збори Української Республіки

25. За виїмком вичисленого в § 14, свої верховні права українській народ з іншими народами української землі здійснює через Всенародні збори України, вибрані загальним, рівним, безпосереднім, тайним і пропорціональним голосуванням всіх, хто користується громадянським правом на Україні і в нім судово не обмежений.

26. Вибори мають переводитися так, щоб один депутат припадав, приблизно, на 100 тис. людності, і щоб при виборах ніхто не мав другого голосу в Українській Республіці чи поза нею. У всім іншим правила виборів Всенародні збори установлюють звичайним порядком.

27. Депутатом може бути обраний кожний не обмежений в своїх правах громадянин Української Республіки, який покінчив 24 роки. Він не може бути потягнутий до відповідальності за свою політичну діяльність. Під час виконання своїх депутатських обов'язків він дістає платню в висоті і в порядку, установлених Всенародними Зборами.

28. Повірка виборів переводиться Генеральним судом Української Республіки. По одержанні від його повідомлення про уневажнення виборів котрогось округу, Голова Зборів негайно наряжає в нім нові вибори.

29. Депутати до Всенародних зборів обираються на три роки. З упливом трьох років з дня виборів вони втрачуть свою силу, оскільки Всенародні збори не були розпущені і заступлені новими дочасно.

30. Дочасно Всенародні збори розпускаються їх же постановою, а також волею народовою, виявленою не менш як мільйоном виборців — писаними заявами, переданими через громадян Генеральному судові, що, по проверці правосильності, повідомляє про се домагання Голову Всенародних зборів.

31. Нові вибори розписує Голова Всенародних зборів. Між розпуском старих і вибором нових не може минути більш як три місяці.

32. Скликає Всенародні збори і проводить ними голова їх, вибраний Всенародними зборами. Уряд його триває весь час, поки не будуть скликані нові Збори і ними вибраний новий Голова. Заступає його заступник, вибраний на випадок смерті або тяжкої хвороби, до вибору нового Голови.

33. Голова Всенародних зборів являється Головою Української Республіки і сповняє всі чинності, зв'язані з представництвом республіки.

34. В поміч Голові, в справах, вичислених в §§ 32–3, Всенародними зборами вибирається йому товаришів, в числі, яке устанавлять Всенародні збори. Одного з їх вибирається заступником Голови.

35. Всенародні збори збираються не менш як два рази щороку. Перерва між сесіями не може бути більше 3 місяців. На пропозицію, внесену 1/5 депутатів, Всенародні збори мають бути скликані не пізніше місяця від її одержання Головою.

36. Для правосильності рішення Всенародних зборів треба присутності більш як половини депутатів. Всі справи рішаються звичайно більшістю присутніх. Тільки зміни конституції (§ 40) і віддання під слідство і суд міністрів (так у тексті документа. Вірогідно, норма передбачала 3/5 голосів присутніх депутатів. Див. § 40.— Д.Я.).

37. Законодатні проекти вносяться на розгляд Всенародних зборів:

- а) президією, в порозумінні з Радою старшин зборів;
- б) поодинокими фракціями, зареєстрованими Всенародними зборами;
- в) окремими депутатами, числом не менш як 30;
- г) Кабінетом міністрів Української Республіки;
- д) органами самоуправи, які об'єднують не менш як 100 тис. виборців;
- е) безпосередньо виборцями — громадянами республіки, в числі не менш як 100 тис. писаними заявами, підтвердженими через громади, Генеральному судові, що по проверці їх правосильності, передає сю пропозицію Голові всенародних зборів.

38. Законодатні проекти, внесені вказаним в § 37 порядком, мають бути не довше, як протягом тижня від їх внесення передані Всенародними зборами до комісії, і, після докладу комісії, приймаються остаточно в другім читанні.

39. Законодатні проекти, внесені, а не ухвалені в одній сесії, можуть прийти під увагу нової сесії, але не можуть переходити під ухвалу Всенародних зборів нового складу (після нових вборів).

40. Внесення про зміну Конституції вносяться і проходять тим же порядком, вказаним в §§ 37–9, але для ухвали їх потрібно 3/5 присутніх депутатів, а ухвала стає правосильною тільки тоді, коли ця ухвала буде поновлена звичайною більшістю Всенародними зборами (так в тексті.— Д.Я.) в новім складі, після найближчих виборів.

41. Закони і постанови Всенародних зборів розпубліковуються за підписом Голови (або його товариша) й одного з секретарів Всенародних зборів, обов'язують вони від дня одержання їх в місцевих установах.

42. Закони, видані у межах, указаних в § 14, федеральним парламентом і розпубліковані федеральним правительством, оскільки не були опротестовані представником Української Республіки (§ 16 б), входять в силу також по одержанні їх в місцевих установах.

43. Без ухвали Всенародних зборів Української Республіки ніякі податки не можуть побиратись на території Української Республіки.

Примітка. Висота оплат митових, поштових і комунікаційних в § 1 може означатись Федеральним парламентом, але поступають вони до скарбу Української Республіки.

44. Без постанови Всенародних зборів Української Республіки не можуть бути зроблені на рахунок Української Республіки ніякі позики.

45. Громадяни України не можуть бути покликані до обов'язкової військової або міліційної служби інакше, як постановою Всенародних зборів України.

VI. Про Кабінет міністрів Української Республіки

46. Яко вища виконавча власть Української Народної Республіки (§ 22), Кабінет міністрів її порядкує всі справи, які зостаються поза межами діяльності місцевої самоуправи (§ 23), або дотикають цілої Української Республіки, координує і контролює діяльність сих установ, не порушуючи законом устанавлених компетенцій їх, та приходить їм в поміч, коли вони до його звертаються.

47. Кабінет сей дістає свою повновласть від Всенародних зборів Української Республіки і тільки перед ним відповідає.

48. Формує Кабінет голова Всенародних зборів, за порозумінням з Радою старшин Всенародних зборів, і потім Кабінет подається на затвердження Всенародним зборам.

49. Тим самим способом робиться частинне доповнення Кабінету.

50. Число членів Кабінету і спеціалізацію їх портфельів устанавлюють Всенародні збори.

51. Кожен депутат Всенародних зборів Української Республіки має право ставити запитання Кабінетові в цілім чи поодиноким його членам жадання вясненів, порядком § 57, і запитані міністри не пізніш семи днів мають на сі жадання дати пояснення в Всенародних Зборах Української Республіки — самі чи через своїх представників.

53. Член Кабінету, котрому більшість Всенародних Зборів Української Республіки висловить недовір'я, складає свою повновласть і через 24 год. після сього Всенародні збори можуть приступити до заміщення його способом, вказаним в § 40. Те саме розуміється про цілий Кабінет, коли йому не буде висловлено недовір'я в цілості.

54. Постановою 2/3 Всенародних зборів члени Кабінету можуть бути піддані під слідство і суд за свою діяльність.

55. Члени Кабінету під час свого урядування мають право брати участь в дебатах Всенародних зборів з голосом дорадчим. Так само ті члени Кабінету, які були депутатами Всенародних зборів Української Республіки,— до свого призначення до Кабінету (так в тексті.— Д.Я.).

VII. Генеральний Суд Української Народної Республіки.

56. Найвищим сторожем Конституції й права Української Республіки являється Генеральний суд, зложений з суддів, вибраних в рівнім числі Всенародними зборами і судами земель Української Республіки.

57. Раз вибрані судді застаються генеральними суддями доживотно, оскільки не зложуть уряду самі, або не будуть позбавлені його по суду.

58. Генеральний суд являється найвищою апеляційною і касаційною інстанцією для всіх судів Республіки і першою й останньою інстанцією для суду над міністрами республіки, а також в справах позбавлення громадянських прав громадянина Української Республіки.

59. Генеральний суд пильнує також згідності законів Всенародних зборів Української Республіки з її Конституцією і обов'язковими для неї федеральними постановами центральних виконавчих органів республіки, а також згідності федеральних постанов з Конституцією Республіки України.

60. Генеральний суд провіряє правосильність виборів до Всенародних Зборів Української Республіки.

61. Сі справи розглядаються ним на основі приватних обжалувань і по ініціативі нижчих судових інституцій, а також органів самоуправи Республіки, Всенародних зборів і Кабінету Республіки.

62. Признавши незаконною, або не згідною з Конституцією, яку-небудь постанову, Генеральний суд публікує про се до загальної відомості, і така публікація позбавляє обов'язкової сили такі осуджені ним постанови органів самоуправи і розпорядження виконавчих органів Республіки.

63. Закони Всенародних зборів, осуджені Генеральним судом, можуть бути переглянуті Всенародними зборами в новім складі, і коли будуть ухвалені наново, мають уже остаточну силу і не підлягають переглядові Генерального суду.

64. Свої помічення над незгодністю федеральних постанов з конституцією Української Республіки Генеральний суд передає до ужитку представникам Української Республіки в федеральних органах (в Суді, Кабінеті і Камері).

VIII. Національні організації

65. Кожна нація України має незаймане право на національно-персональну автономію в межах Української Народної Республіки, себто право на самостійне порядкування свого національного життя. Народності великоруська, єврейська і

польська вже тепер користуються правом на національно-персональну автономію. Всі інші нації: білоруська, чеська, молдованська, німецька, голандська (меноніти), грецька й татарська — можуть скористатися з права на національно-персональну автономію, коли не менш як 10 тис. громадян України з котрої-небудь народності подадуть про се писані заяви через громади Генеральному судові і той, по перевірці, розпублікує про се.

66. Для здійснення означеного в § 65 права громадян Української Республіки приналежні до тої нації складають на території Української Республіки національний союз. Членам його ведуться реєстри, з яких складається національний кадастр і публікується для загальної відомості, і кожен громадянин може жадати, щоб його (було) вписано або виписано з того кадастру.

67. Органи такого національного союзу — се органи державні, вони мають право видавати постанови, обов'язкові для його членів, і порякувати в справах тої народності. Вони мають право оподатковувати своїх членів по приналежності. Крім того, з загальних приходів Української Республіки і місцевих самоврядувань в їх розпорядження відраховуються на справи, якими вони завідують, з сум, призначених на сі справи, певні частини, пропорціональні численості того союзу.

68. Справи, котрими порякує кожний національний союз та його органи, означуються постановою Установчих зборів тої народності, вибраними всіма означеними в § 66 громадянами, на основах, вказаних в § 25 сеї Конституції. Постанови сі затверджуються Всенародними зборами, а всякі різниці з сього приводу між постановами Установчих зборів народності і Всенародними зборами України виглажуються комісіями, зложеними в рівнім числі представників обох сих установ.

69. Вищим представницьким органом національного союзу являється вибрана ним національна рада, а вищим виконавчим органом — установлена ним національна управа тої народності.

70. В Кабінеті міністрів Української Народної Республіки мусять бути міністри по справах організованих в національні союзи народностей, при тім по справах народностей великоруської, єврейської й польської мають бути міністри окремі.

71. Всі суперечки щодо компетенції органів національного союзу і загальних органів самоврядування та місцевого самоврядування розв'язуються судовими установами по приналежності.

72. Після того, як закон про національно-персональну автономію буде прийнятий парламентом Федеративної Російської Республіки, національні союзи Української Республіки матимуть право входити в склад ширших організацій в межах Федеративної Російської Республіки, з захованням вище означених органів національного союзу в межах Української Народної Республіки.

Джерело: УЦР.— Т. 2.— С. 5—11.

Додаток 1.8

КОНСТИТУЦІЯ
УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ
(Статут про державний устрій, права і вільності УНР)

I. Загальні постанови

1. Відновивши своє державне право, яко Українська Народня Республіка, Україна, для кращої оборони свого краю, для певнішого забезпечення права і охорони вільностей, культури і добробуту своїх громадян, проголосила себе і нині єсть державою суверенною, самостійною і ні від кого незалежною.

2. Суверенне право в Українській Народній Республіці належить народові України, цєб-то громадянам УНР всім разом.

3. Цє своє суверенне право народ здійснює через Всенародні збори України.

4. Територія УНР неподільна, і без згоди Всенародніх Зборів в 2/3 голосів присутніх членів не може відбутись ніяка зміна в границях республіки або в правнодержавних відносинах якоїсь території до Республіки.

5. Не порушуючи єдиної своєї власти, УНР надає своїм землям, волостям і громадам права широкого самоврядування, додержуючи принципу децентралізації.

6. Націям України УНР дає право на впорядкування своїх культурних прав в національних межах.

II. Права громадян України

7. Громадянином УНР вважається кожна особа, яка цє право набула порядком, приписаним законами УНР.

8. Громадянин УНР не може бути разом з тим громадянином іншої держави.

9. Громадянин УНР може зложити з себе громадянські права заявою до Уряду УНР з захованням приписного законом порядку.

10. Позбавити громадських прав громадянина УНР може тільки постанова Суду Республіки.

11. Актова, громадянська і політична правомочність громадянина УНР починається з 20 літ. Ніякої ріжниці в правах і обов'язках між чоловіком і жінкою право УНР не знає.

12. Громадяне в УНР рівні в своїх громадянських і політичних правах. Уродження, віра, національність, освіта, майно, оподаткування не дають ніяких привілеїв в них. Ніякі титули в актах і діловодстві УНР вживатися не можуть.

13. Громадянин УНР і ніхто інший не може бути затриманий на території її без судового наказу инакше, як на гарячім вчинку. Але і в таким разі він має бути випущений не пізніше, як за 24 години, коли суд не встановить якогось способу його затримання.

14. Громадянин УНР і ніхто інший на території її не може бути покараний смертю, ані відданий яким-небудь карам по тілу, або іншим актам, які понижують людську гідність, ані підласти конфіскації майна, як карі.

15. Домашнє огнище признається недоторканим. Ніяка ревізія не може відбутися без судового наказу. В наглих випадках можуть органи правової охорони нарушити недоторканість і без судового наказу; одначе і в тим випадку має бути на жадання громадянина має бути доставлений судовий наказ не далі, як на протязі 48 годин по довершенню ревізії.

16. Установлюється листова тайна. Органам державної влади не вільно відкривати листів без судового наказу инакше, як у випадках, законом означених.

17. Громадянин УНР і ніхто інший на території не може бути обмежений в правах слова, друку, сумління, організації, страйку, скільки він не переступає при тим постанов карного права.

18. Кожний громадянин УНР і всі інші на її території мають повну свободу перемін місця пробування.

19. Постанови § 14, 16, 17, 18 і 19 не торкаються нормовання спеціальними законами виїмкового стану, який можна встановляти лише кожен раз окремим законом, згідно § 79–80.

20. Лише громадяни УНР користуються з усієї повноти громадянських і політичних прав, беруть активну участь в орудуванні державним і місцевим життям через активну і пасивну участь у виборах до законодатних установ і органів місцевого самоврядування.

21. Активне і пасивне право участі у виборах, як до законодатних органів УНР, так і до всіх виборчих органів місцевого і громадянського самоврядування, мають всі громадяни УНР, коли їм до дня виконання виборчого акту вийде двадцять літ. Виїмок творять признані законом за безумних або божевільних, котрі находяться під опікою. Які карні переступства тягнуть позбавлення виборчого права, про те рішають Всенародні Збори звичайним законодатнім порядком. Ніяких інших обмежень виборчого права не може бути. Окремі постанови про права громадянства нормує спеціальний закон.

III. Органи власти Української Народної Республіки

22. Вся власть в УНР походить від народу, а здійснюється в порядку, установленім цим статутом.

23. Верховним органом влади УНР являються Всенародні Збори, які безпосередньо здійснюють вищу законодавчу владу в УНР і формують органи виконавчої і судової влади УНР.

24. Вища влада виконавча в УНР належить Раді Народніх Міністрів.

25. Вищим органом судовим є Генеральний суд УНР.

26. Всякого рода справи місцеві впорядковують виборні Ради і Управи громад, волостей і земель. Їм належить єдина безпосередня місцева влада: міністри УНР тільки контролюють і координують їх діяльність (§ 50), безпосередньо і через визначених ними урядовців, не втручаючись до справ, тим Радам і Управам призначених, а всякі спори в цих справах рішає Суд Української Народньої Республіки (§ 60–68).

IV. Всенародні Збори Української Народньої Республіки

27. Всенародні Збори вибираються загальним, рівним, тайним і пропорційним голосуванням всіх, хто користується громадянськими і політичними правами на Україні і в них судово не обмежений.

28. Вибори мають бути впорядковані так, щоб один депутат припадав приблизно на сто тисяч людності і щоб при виборах ніхто не мав другого голосу. У всіх інших правила виборів у Всенародні Збори устанавляються законом.

29. Депутатом може бути вибраний кожний не обмежений в своїх правах громадянин УНР, котрому минуло 20 років. Він не може бути потягнений до відповідальности за свою політичну діяльність. Під час виконання своїх депутатських обов'язків він дістає платню в висоті і в порядку, устанавлених Всенародніми Зборами.

30. Повірка виборів належить Судові УНР. Свої рішення в цих справах він передає Всенароднім Зборам. Признання мандатів неправними і скасування виборів та призначення на їх місце нових виборів належить Всенароднім Зборам.

31. Депутати до Всенародніх Зборів вибираються на три роки. По трьох роках з дня виборів вони втрачають свою силу, коли Збори не були розпущені й заступлені новими дочасно.

32. Дочасно Всенародні Збори розпускаються їх же постановою, також волею народу, виявленою не менш, як трьома мільонами виборців, писаними заявами, переданими через громади Судові, котрий, по провірці правосильности, повідомляє про це домагання Всенародні Збори.

33. Нові вибори по постанові Всенародніх Зборів розписує виконавча влада. Всенародні Збори втрачають свою повновасть з днем передачі її новообраним Всенароднім Зборам. Між постановою про розписання виборів і скликання нових Всенародніх Зборів не може минути більш, як три місяці.

34. Скликає Всенародні Збори і провадить ними Голова їх, вибраний Всенародніми Зборами. Нові Всенародні Збори скликає і відкриває Голова, вибраний попередніми Всенародніми Зборами. Уряд Голови триває весь час, поки не будуть скликані нові Збори і буде вибраний ними Голова. Зміняє його заступник, вибраний Зборами на випадок смерті або тяжкої хвороби, до вибору нового Голови.

35. Голова Всенародніх Зборів, як їх представник, іменем Республіки сповняє всі чинності, зв'язані з представництвом Республіки.

36. В поміч Голові, в справах, вичислених в § 32–33, Всенародніми Зборами вибирається йому товаришів, в числі, які устанавляють Всенародні Збори. Один з них вибирається заступником Голови.

37. Всенародні Збори збираються на сесію не менш, як два рази що-року. Перерва між сесіями не може бути більш трьох місяців. На пропозицію, внесену 1/5 депутатів, Всенародні Збори повинні бути скликані не пізніше місяця від її одержання Головою.

38. Для правосильности рішень Всенародніх Зборів треба присутности більш як половини депутатів. Всі справи рішаються звичайною більшістю присутніх. Тільки відділення території, зміни конституції, проголошення війни і віддання під слідство і суд міністрів рішаються спеціальною більшістю.

39. Законодатні проєкти вносяться на розгляд Всенародніх Зборів:

а) президію в порозумінню з Радою Старшин Зборів;

б) поодинокими фракціями, зареєстрованими Всенародніми Зборами;

в) окремими депутатами, числом не менш 30-ти;

г) Радою Народніх Міністрів УНР;

д) органами самоврядування, які об'єднують не менш 100 тисяч виборців;

е) безпосередньо виборцями-громадянами республіки, в числі не менш 100 тисяч, писаними заявами, potwierдженими через громади і поданими Судові, що по провірці їх правильности передає цю пропозицію Голові Всенародніх Зборів.

40. Законодатні проєкти, внесені вказаним в § 39 порядком, передаються президію Всенародніх Зборів до комісії і після доповіді комісії приймаються остаточно Всенародніми Зборами. Законодатні проєкти, внесені не з ініціативи Ради Народніх Міністрів, разом з внесенням до президії Всенародніх Зборів подаються до відома Ради Народніх Міністрів.

41. Законодатні проєкти, внесені, а не ухвалені в одній сесії, можуть прийти під ухвалу нової сесії, але не можуть переходити під ухвалу Всенародніх Зборів нового складу (після нових виборів).

[42.] Внесення про зміну Конституції вносяться і проходять тим же порядком, вказаним в § 39–41, але для ухвали їх потрібно 3/5 присутніх депутатів, а ухвала стає правосильною тільки тоді, коли ця ухвала буде поновлена звичайною більшістю Всенародніми Зборами в новім складі, після найближчих нових виборів. У всіх

іншим, не вказаним Конституцією, лад і діяльність Всенародніх Зборів нормується наказом, який Всенародні Збори ухвалюють і змінюють в звичайнім порядку.

43. Закони і постанови Всенародніх Зборів розпубліковуються ними, як виїмки з протоколів їх засідань, за підписом Голови (або його товариша) і одного з Секретарів Всенародніх Зборів. Обов'язують вони від дня одержання їх в місцевих установах, оскільки не поставлено інакше в самих законах.

44. Без ухвали Всенародніх Зборів не можуть побиратись ніякі податки.

45. Без постанови Всенародніх Зборів не можуть бути зроблені на рахунок УНР ніякі позики, а ні взагалі якісь обложення державного майна.

46. Громадяне України не можуть бути покликані до обов'язкової військової або міліційної служби інакше, як за постановою Всенародніх Зборів України.

47. Війна не може бути проголошена, ні згода не може бути заключена від імені УНР без постанови Всенародніх Зборів. Для проголошення війни треба ухвали двох третин присутніх членів Всенародніх Зборів.

48. Всенародні Збори затверджують трактати політичні й економічні, що укладаються іменем УНР.

49. Всенародні Збори установлюють одиниці міри, ваги і монети УНР.

V. Про Раду Народніх Міністрів Української Народньої Республіки

50. Яко вища виконавча власть УНР (§ 22), Рада Народніх Міністрів її порядкує всіма справами, які зістаються по-за межами діяльності установ місцевої самоуправи (§ 24) або дотикаються цілої УНР; координує і контролює діяльність цих установ, не порушуючи законом установлених компетенцій їх, та приходять їм в поміч, коли вони до неї звертаються.

51. Рада Народніх Міністрів дістає свою повновасть від Всенародніх Зборів і тільки перед ними відповідає.

52. Формує Раду Народніх Міністрів Голова Всенародніх Зборів за порозуміння з Радою Старшин Зборів, і потім Рада Народніх міністрів подається на затвердження Всенароднім Зборам.

53. Тим самим способом робиться частинне доповнення Ради Народніх Міністрів.

54. Число членів Ради Народніх Міністрів і спеціалізацію їх портфелів установлюють Всенародні Збори.

55. Кожен депутат Всенародніх Зборів має право ставити запитання Раді Народніх Міністрів в цілому чи поодиноким її членам, оголошуючи запитання через президію Всенародніх Зборів.

56. Фракція Всенародніх Зборів і депутати, в числі не менше 15-ти, можуть ставити Раді Народніх Міністрів чи поодиноким її членам жадання виясненя, порядком

§ 55. Коли Всенародні Збори більшістю голосів підтримають таке жадання, міністри не пізніше семи день мають на ці жадання дати пояснення у Всенародніх Зборах УНР — самі чи через своїх представників.

57. Член Ради Народніх Міністрів, котрому більшість Всенародних Зборів УНР висловить недовірря, складає свою повновасть, і через 24 години після цього Всенародні Збори можуть приступити до заміщення його способом, вказаним в § 53. Те саме розуміється про цілу Раду Народніх Міністрів, коли їй буде висловлене недовірря в цілости.

58. Постановою 2/3 Всенародніх Зборів члени Ради Народніх Міністрів можуть бути віддані під слідство й суд за свою діяльність.

59. Члени Ради Народніх Міністрів мають право брати участь в дебатах Всенародніх Зборів з дорадчим голосом. Члени Всенародніх Зборів під час свого пробування в складі Ради Народніх Міністрів теж мають тільки дорадчий голос.

VI. Суд Української Народньої Республіки

60. Суд в УНР одбувається іменем її.

61. Поступовання в суді має бути прилюдне і устне.

62. Судова власть в рамках цивільного, карного і адміністративного законодавства здійснюється виключно судовими установами.

63. Судових вирішень не можуть змінити ні законодавчі, ні адміністраційні органи влади.

64. В яких випадках адміністраційні органи можуть накладати й екзекувати кари — про те рішає виключно закон.

65. Суд для всіх громадян Республіки один і цей самий, не виключаючи й членів Всенародніх Зборів та членів Ради Народніх Міністрів, з захованням при цьому постанов § 58 цього закона.

66. Найвищим Судом Республіки являється «Генеральний Суд УНР», зложений з колеції, вибраної Всенародніми Зборами на протяг п'яти літ.

67. Генеральний Суд являється найвищою касаційною інстанцією для всіх судів республіки і не може бути судом першої та другої інстанції та мати функції адміністративної влади.

68. В усім іншим організація і компетенція судів та особи і речевої приналежности судової установляється законом.

VII. Національні союзи

69. Кожна з населяючих Україну націй має право в межах УНР на національно-персональну автономію, цеб-то право на самостійне устроєння свого національного

життя, що здійснюється через органи Національного Союзу, влада якого шириться на всіх його членів, незалежно від місця і поселення в УНР. Це є невіднімаєме право націй, і ні одна з них не може бути позбавлена цього права або обмежена в ньому.

70. Населяючим територію УНР націям — великоруській, єврейській і польській — право на національно-персональну автономію дається силою цього закону. Нації ж білоруська, чеська, молдавська, німецька, татарська, грецька та болгарська можуть скористуватися правом національно-персональної автономії, як що до Генерального Суду про те поступить заява від кожної нації зокрема, підписана не менш як 10.000 громадян УНР без ріжниць полу і віри, не обмежених по суду у своїх політичних правах, що заявляють про належність свою до даної нації. Генеральний суд розглядає заяву в публичному засіданні в строк не пізніше, як через 6 місяців зо дня її подання, сповіщує про її постанову Раду Народніх Міністрів і оголошує її до загальної відомости. Зазначені заяви від націй, які не перелічені в цій статті, подаються на розгляд Всенародніх Зборів УНР.

71. Для здійснення зазначеного в § 69 права, громадяне УНР, належні до даної нації, утворюють на території УНР Національний Союз. Членам кожного Національного Союзу ведуться іменні списки, які в сукупності складають національний кадастр, який по складанню публікується до загальної відомости; кожен громадянин має право вимагати як свого включення в даний національний кадастр, так і виключення з цього, з огляду на заяву про належність його до даної нації.

72. Національний Союз користується законодавства і врядування в межах компетенції, котра точно встановлюється в порядкуві, зазначеному в § 75 цього закону. Національному Союзові виключно належить право представництва даної нації, яка живе на території УНР, перед державними і громадськими установами. Законодатні постанови, які видаються національними зборами в межах компетенції Національного Союзу (§ 75), належать до оголошення в загально-установленому порядку.

73. З загальних засобів УНР та органів місцевого самоврядування одчисляється в розпорядження Національного Союзу на справи, якими він завідує, із сум, взагалі призначених на ці справи, певні частини, пропорціональні кількості членів даного національного союзу.

74. Національний Союз устанавляє свій щорічний бюджет і має право а) оподаткування своїх членів на підставах, устанавлених для загально-державного оподаткування; б) за своєю відповідальністю робити позики й приймати інші фінансові заходи для забезпечення діяльності Національного Союзу.

75. Обсяг справ, належних до компетенції Національного Союзу й окремих його органів, як рівно і устрій установ, определяється постановою Установчих Зборів даної нації, котрі з цим определяють і порядок змінення своїх постанов. Прийняті постанови, які торкаються обсягу компетенції Національного Союзу, належать до

розгляду і ствердження Всенародніми Зборами УНР.

Примітка. Незгідності, які можуть виникати з цього приводу між національними Установчими Зборами і Всенародніми Зборами УНР, розв'язуються погоджуючою комісією, котра складається з однакового числа представників від цих установ. Постанови погоджуючої комісії переходять на остаточне ствердження Всенародніх Зборів УНР.

76. Національні Установчі Збори утворюються з членів, обраних належними до даної нації громадянами УНР, котрим вийшло 20 років, на основі загального, без ріжниць полу і віри, рівного виборчого права, через безпосередні вибори і таємне голосування, з приложенням принципу пропорціонального представництва.

77. Органи Національного Союзу є органи державні. Вищим представницьким органом Національного Союзу є Національні Збори, які обираються членами Союзу на основах, зазначених в § 76. Вищим виконавчим органом союзу є Національна Рада, котра обирається Національними Зборами і перед ними відповідає.

78. Всі суперечки по питанню компетенції, які виникатимуть між органами Національного Союзу з одного боку та органами державного урядування, місцевого самоврядування і інших Національних Союзів з другого боку, розв'язуються адміністраційним судом.

VII. Про тимчасове припинення громадянських свобод

79. У випадку державної konieczности (під час війни або внутрішніх заворушень) можуть громадянські свободи бути частю обмежені, частю припинені.

80. Котрі громадянські свободи і в якій мірі мають бути тоді припинені, має означити спеціальний закон, виданий звичайним порядком.

81. Заведення тимчасового припинення громадянських свобод чи їх обмеження, у випадках та межах, предвиджених в § 80 законами, ухвалюють Всенародні Збори.

82. Коли Всенародні Збори не зібрані, може припинити часово громадянські свободи Рада Народніх Міністрів на власну одвічальність, з обов'язком предложити цей свій розпорядок на перше засідання в найближчій сесії Всенародніх Зборів.

83. Припинення громадянських свобод не може тривати довше, як три місяці, і продовження тоді повинні ухвалити Всенародні Збори.

Українська Центральна Рада

Джерело: УЦР... — Т. 2. — С. 330–335. Див. також: Христюк П. Замітки і матеріали по історії української революції. — Ч. 2 — С. 174–180; Дорошенко Д. Доба Центральної Ради // Історія України. — 1917–1923. — Ужгород, 1932. — Т. 2. — С. 56–57.

Додаток 1.9

ГРАМОТА ДО ВСЬОГО УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ

Громадяне України!

Всім Вам, козаки та громадяне України, відомі події посліднього часу, коли джерелом лилася кров кращих синів України і знову віродившася Українська Держава стояла коло краю загибелі.

Спаслась Вона дякуючи могутньому підтриманню центральних держав, які, вірні своему слову, продовжують і по цей час боротись за цілісність і спокій України.

При такій піддержці у всіх зародилась надія, що пічнетесь відбудовання порядку в Державі й економічне життя України вийде, врешті, в нормальне русло.

Але ці надії не справдились.

Бувше Українське Правительство не здійснило державного будування України, позаяк було зовсім не здатне до цього.

Бешкети й анархія продовжуються на Україні, економічна розруха і безробіття збільшуються і розповсюджуються з кожним днем і врешті для багатющої колись-то України встає грізна мара голоду.

При такому становищі, яке загрожує новою катастрофою Україні, глибоко сколихнуло всі трудові маси населення, які виступили з категоричним домаганням негайно збудувати таку Державну Владу, яка здібна була-б забезпечити населенню спокій, закон і можливість творчої праці.

Як вірний син України, я рішив відкликнутись на цей поклик і взяти на себе тимчасово всю повноту влади.

* Цією грамотою я оголошує себе Гетьманом всієї України.

Управління Україною буде провадитися через посередництво призначеного мною Кабінету Міністрів і на остаточнім обгрунтованні нижче долучених до цього законів про тимчасовий державний устрій України.

Центральна і Мала Рада, а также всі земельні комітети з нинішнього дня розпускаються. Всі Міністри і товариші звільняються.

Всі інші урядовці, працюючі в державних Інституціях, зістаються на своїх посадах і повинні продовжувати виконання своїх обов'язків.

В найближчий час буде виданий закон, установляючий новий порядок виборів до Українського Союму.

До цього я буду стояти на сторожі порядку й законности в Українській Державі, буду домагатись негайного виконання всіх державних розпоряджень і буду підтримувати авторитет влади, не спиняючись ні перед якими самими крайніми мірами.

Права приватної власности — як фундаменту культури і цивілізації, відбудовуються в повній мірі, і всі розпорядження бувшого Українського Уряду, а рівно тимчасового уряду російського, відміняються і касуються. Відбувається повна свобода по зробленню купчих по куплі-продажі землі.

Поруч з цим будуть прийняті міри по відчуженню земель по дійсній їх вартости від великих власників, для наділення земельними участками малоземельних хліборобів.

Рівночасно будуть твердо забезпечені права робітничого класу. Особлива увага буде звернена на поліпшення правового становища і умов праці залізничників, котрі при виключно тяжких умовах ні на один час не кидали своєї відповідальної праці.

В області економічній і фінансовій відбувається повна свобода торгу й відчиняється широкий простір приватного підприємства й ініціятиви.

Передбачаю всю трудність стоючої переді мною праці і молю Бога дати мені силу, аби гідно виконати те, що я вважаю своїм обов'язком перед рідною Україною в сучасний виключний і критичний для неї час.

Мені далекі і чужі які-б-то не було власні побудження, і головною своєю метою я ставлю користь і благо народу і всім дорогої нам України.

В цій свідомости кличу всіх Вас, громадян і козаків України — без ріжниць національности й віросповідання — допомогти мені і моїм працівникам і співробітникам в нашому загальному велико відповідальному ділі.

Гетьман Всієї України Павло Скоропадський

Отаман Ради Міністрів

М.Устимович

29 квітня 1918 р., м. Київ.

Джерело: Державний Вісник.— 1918, 16 травня.— № 1.

Додаток 1.10

**ЗАКОНИ
ПРО ТИМЧАСОВИЙ ДЕРЖАВНИЙ УСТРІЙ УКРАЇНИ**

Тимчасово до обібрання Союму і відкриття його діяльності, Державний устрій України і порядок керування ґрунтується на слідуєчих законах:

Про Гетьманську владу

1. Влада управління належить виключно до Гетьмана України в межах всієї Української Держави.

2. Гетьман стверджує закони, і без його санкції ніякий закон не може мати сили.

3. Гетьман призначає Отамана Ради Міністрів. Отаман Міністрів складає Кабінет і представляє його у повному складі на затвердження Гетьмана. Гетьман затверджує і скасовує Кабінет у повному його складі. Гетьман приймає і звільняє інших урядових осіб в разі для останніх не обґрунтовано законом іншого порядку призначення і звільнення.

4. Гетьман є вищий керівничий всіх зносин Української Держави з закордонними державами.

5. Гетьман є Верховний Воєвода Української Армії і Фльоти.

6. Гетьман оголошує області на військовому, осадному або виключному положенні.

7. Гетьманові належить помилування засуджених, полегчення кари і загальне прощення зроблених злочинних подій з скасуванням проти них переслідування і висвободження їх від суду і кари, а також складання казенних взимок і даровання милости в особистих випадках, коли цим не порушаються нічий охоронені законом інтереси і громадянські права.

8. Накази і розпорядження Гетьмана закріплюються Отаман-Міністром або відповідним йому Міністром.

Про Віру

9. Первенствующа в Українській Державі є віра християнська, православна.

10. Всі не належні до православної віри Громадяне Української Держави, а також всі мешканці на території України користуються кожний повсемістно свобідним відправленням їх віри і богослуженням по обряди оної.

Права і обов'язки Українських Козаків і Громадян

11. Умови придбання прав Українського козацтва і громадянства, рівно як їх загублення, визначаються законом.

12. Захист Вітчизни — є святий обов'язок кожного козака і громадянина Української Держави.

13. Українські козаки і громадяне повинні платити установлені законом податки і пошлини, а також відбувати повинности згідно з постановленням закону.

14. Ніхто не може підлягати переслідуванню за злочинні вчинки тільки як в черзі, законом визначеній.

15. Ніхто не може бути затриманий під сторожою крім як у випадках, законом визначених.

16. Ніхто не може бути судимий і покаран крім як за злочинні вчинки, передбачені існуючими в час їх здійснення законами.

17. Оселя кожного неторкана. Робити обшукування й виїмку в будинку без згоди його господаря можливо не инакше, як у випадках і порядку, законом визначених.

18. Кожний український козак і громадянин має право вільно виберати місце мешкання і працю, придбати і відчужити майно і без заборони виїзжати за кордон Української Держави.

19. Власність є неторкана. Примусове відчуження нерухомого майна, коли це необхідно для якої-небудь державної чи громадської користи, можливо не инакше, як за відповідну платню.

20. Українські козаки і громадяне мають право робити зібрання в метях не шкідливих законам, мирно і без зброї.

21. Кожний може в межах, установлених законом, висловлювати і писати свої думки, а рівно розповсюджувати їх шляхом друку або іншими засобами.

22. Українські козаки і громадяне мають право гуртувати громади і спілки в метях не противних законам.

Про закони

23. Українська Держава керується на твердих основах законів, виданих в установленій черзі.

24. Сила закону без виключення обов'язкова для всіх українських підданих і чужинців, в Українській Державі перебуваючих.

25. Закони, особисто видані для якої-небудь області чи частини населення, новим загальним законом не відсуваються, коли в ньому такої відміни не постановлено.

26. Закони обнародуються для загального освідомлення в утвореному порядку і перш обнародування до діла не прикладаються.

27. Після обнародування законів надається обов'язкова сила з часу призначеного для того в самому законі. В самому виданому законі може бути показане на вживання його, до обнародування, до виконання по телеграфу або через навмисних посланців.

28. Закон не може бути скасований инакше як тільки силою закону. Через те, поки новим законом не відмінено старий існуючий, він заховує повну свою силу.

29. Ніхто не може відмовлятися незнанням закону, коли його було обнародовано існуючим порядком.

30. Закони розробляються в кожному Міністерстві по належності і передаються на загальне обміркування Ради Міністрів.

31. По ухвалі Радою міністрів внесених законопроектів вони передаються на ствердження Гетьманові.

32. Закони, які торкаються де-яких відомств, передаються в Раду Міністрів після обговорення їх заінтересованими Міністерствами.

33. Міністрам дається можливість видавати розпорядження в розвитку і поясненню законів, при чому всі такі розпорядження підлягають попередній ухвалі Радою Міністрів.

Про Раду Міністрів і про Міністрів

34. Напрямок і об'єднання праці окремих відомств по предметах як законодавства, так і вищого державного управління накладаються на Раду Міністрів.

35. Керування справами Ради Міністрів накладається на Генерального Секретаря і на підлягаючу йому Державну Генеральну Канцелярію.

36. Отаман-Міністр і Міністри відповідають перед Гетьманом за загальний хід державного управління. Кожний з них окремо відповідає за свою діяльність і розпорядження.

37. За проступні по посаді вчинки Отаман-Міністр і Міністри підлягають громадській і карній відповідальності на основах, в законі визначених.

Про Фінансову Раду

38. Фінансова Рада є вища народня інституція для справ державного кредиту і фінансової політики.

39. Фінансова Рада складається з представників і членів, яких призначає Гетьман. Крім того в склад Ради входять на правах членів: Отаман-Міністр, Міністр Фінансів і Державний Контрольор.

40. На Раду накладається: 1) обміркування часу і умов державних позичок; 2) обміркування справ, дотичних державного кредиту, а також питань грошового обороту і 3) попередній, з особистого кожного раз розпорядження Гетьмана, розгляд справ по фінансовій частині, належачих вирішенню в законодавчій порядку.

41. Обміркування Ради передаються на погляд Гетьмана.

Про Генеральний Суд

42. Генеральний Суд Української Держави уявляє собою вищого охоронителя і захисника закону та Вищий суд України в справах судових та адміністративних.

43. Генеральний Суд оголошує до загальної відомости всі закони і накази Уряду, слідкуючи за закономірністю їх видання.

44. Порядкуючий Генеральний Суддя та всі Генеральні Судді призначаються Гетьманом.

Гетьман всієї України

Павло Скоропадський

Отаман Ради Міністрів

М. Устинович

29 квітня 1918 р., м. Київ.

Джерело: Державний Вісник.— 1918, 16 травня.— № 1..

Додаток 1.11

**ПРОЕКТ
КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ**

1. Україна є державою суверенною і самостійною.

Суверенне право в У.Д. належить її горожанам.

Територія У.Д. є неподільна.

Повнота публічних прав належить всім горожанам У.Д і позбавити їх можна тільки постановою суду У.Д.

Горожанин У.Д. не може бути разом з тим горожанином іншої держави

Актова, громадянська і політична правосильність горожан У.Д. починається з 20 літ, так чоловіків, як жінок.

Громадяне У.Д. рівні у всіх правах. Уродження, освіта, майно, опадаткування не дають ніяких привілеїв. Державною мовою є українська. Державною церквою є церква православна.

Ніхто не може бути затриманий на території У.Д. без судового наказу, хіба на гарячим вчинку, але і в такому разі Суд має в 24 години установити причину і спосіб затримання, або випустити на волю.

Домашнє опнище признається недоторканим. Ніяка ревізія без судового наказу не може відбутись, крім наглих випадків, але і тоді, на жадання громадянина, має бути доставлений йому судовий наказ на протязі 48 годин.

Установлюється листовна тайна, за винятком судового наказу.

На території У.Д. ніхто не може бути обмежений в правах: слова, друку, сумління, організації, страйку і змов – по скільки не переступає постанов карного закону.

Кожний громадянин за порушення його публічних прав або прав його співгромадян має право винну урядову особу притягти до суду.

Громадяне У.Д. мають активне і пасивне виборче право до законодавчих органів і всіх органів місцевого і громадського самоврядування. Окремі постанови про права громадянства (горожанства) нормує спеціальний закон.

Верховним законодавчим органом У.Д. являється Парлямент.

Вища виконавча власть в У.Д. належить Раді Міністрів.

Вищим судовим органом У.Д. є Генеральний Суд.

Парлямент вибирається загальним, рівним, безпосереднім, тайним і пропорціональним голосуванням всіх правосильних горожан.

Один депутат припадає на 100 000 людности.

Депутатом може бути вибраний кожний необмежений в своїх правах громадянин У.Д.

Депутатам забезпечується імунітет.

Перевірка виборів належить Генеральному Судові У.Д. постановою якого передається на затвердження Парляменту.

Депутати до парламенту вибираються на 4 роки.

Дочасно Парлямент розпускається його ж постановою. Нові вибори, по постанові Парляменту, росписує виконавча власть. Між постановою про росписання виборів та виборами не може проминути менш як 4 місяці. Між постановою про росписання виборів та скликанням Парляменту не може пройти більш 6 місяців. Коли б Парлямент не був скликаний в призначений термін, то він збирається сам собою в перший понеділок по тім речинці.

Парлямент проводить Голова вибраний абсолютною більшістю депутатів. В поміч йому вибираються товариші в кількості установленій Парляментом.

Парлямент збирається не менше як на 2 сесії що року. Перерва між сесіями не може бути більше 3 місяців. На пропозицію, внесену 1/5 депутатів. Парлямент повинен бути скликаний не пізніше 1 місяця від одержання її Головою.

Для правосильності рішень Парляменту треба присутності більше половини депутатів. Всі справи рішаються звичайною більшістю присутніх депутатів. Зміна конституції, проголошення війни, заключення миру, віддання під суд міністрів — рішаються спеціальною більшістю.

Законодатні пректи вносяться на розгляд Парляменту: Президією Парляменту, окремими депутатами числом не менше 20, Радою Міністрів виборцями в числі не менше 100 000 — заявами на письмі, провіреними Генеральним Судом.

Для ухвали зміни конституції потрібно 2/3 присутніх депутатів і ухвала стає правосильною тоді, коли її поновить звичайна більшість Парляменту в новім складі.

Закони, ухвалені Парляментом, публікує Державний Секретарь. Протоколи Засідань Парляменту публікуються за підписом Голови Парляменту і одного з секретарів.

Без ухвали Парляменту не можна: побирати ніяких податків, обкладати і позбавити державне майно, не може бути дійсним бюджет, означена скількість війська, а ні виданий жоден загально-обовязковий закон.

Проголошення війни потребує ухвали — присутніх членів Парляменту.

Закон, ухвалений Парляментом, стає дійсним після одержання санкції Голови Держави. Закон двічі не санкціонований і ухвалений Парляментом втретє стає законом без огляду на санкцію.

Рада міністрів дістає свою повновладність від Парляменту і перед ним відповідає.

Формує Раду Міністрів Голова Держави. Кількість Міністрів і спеціалізацію їх портфельів установляє Парлямент. Член Ради Міністрів або весь кабінет, якому більшість Парляменту висловить недовіря, складає свою повновласть до 24 годин і на 5 день признається новий міністр або формується новий кабінет.

Члени Кабінету мають в Парляменті право дорадчого голосу.

Судових вирішень не можуть змінити ні законодавні, ні адміністративні влади.

Члени Генерального Суду призначаються Парляментом до віку встановленого законом. Генеральний Суд є єдина касаційна інстанція для всіх судів Держави. Організація і компетенція Судів Установлюється особливим законом.

Припинення громадянських свобод ухвалює Парлямент, а коли він не зібраний — Рада Міністрів з обов'язком запропонувати сей розпорядок на затвердження в перше засідання найближчої сесії Парляменту.

Припинення громадянських свобод не може тривати довше 6 місяців і не може припадати на час виборів до Парляменту.

ПРАВА НАДАНІ ГОЛОВІ УД.

- А) Репрезентація Держави.
- Б) Головенство військом.
- В) Всі поточні права.
- Г) Скликання і відчинення Парляменту.
- Д) Формування Кабінету Міністрів.
- Е) Санкція законів.
- Ж) Амністія і помилування.
- З) Спадкоємництво.
- И) Цивільна [нерозбрл.].

І) Недоторканість і невідповідальність, крім справ цивільних. Всі розпорядження Голови Держави робляться за скріпою Державного Секретаря і відповідного Міністра.

Джерело: Мироненко О. Витоки українського державного конституціоналізму в 1917–1920 рр.— С. 256–258.

Додаток 1.12

«Затверджую»

Павло Скоропадський
1 серпня 1918 року. Київ
Сергій Завадський

Посвідчив: Державний Секретарь

**Ухвалений Радою Міністрів
ТИМЧАСОВИЙ ЗАКОН
ПРО ВЕРХОВНЕ УПРАВЛІННЯ ДЕРЖАВОЮ
НА ВИПАДОК СМЕРТИ, ТЯЖКОЇ ХОРОБИ
І ПЕРЕБУВАННЯ ПО-ЗА МЕЖАМИ ДЕРЖАВИ
ЯСНОВЕЛЬМОЖНОГО
ПАНА ГЕТЬМАНА ВСІЄЇ УКРАЇНИ**

1. В разі тяжкої хвороби або смерті Ясновельможного Пана Гетьмана Верховне Управління Державою, тимчасово, аж до одужання або до вступлення нового Гетьмана, в порядку, який встановлено буде окремим законом, належить Колегії Верховних Правителів Держави.

2. Колегія Верховних Правителів Держави складається з трьох осіб: одного правителя заздалегідь визначає сам Пан Гетьман (див. ст. 3 і 4), одного вибирає Державний Сенат (див. ст. 7) і одного вибирає Рада Міністрів (ст. 7).

3. Про згадане в попередній (2) статті заздалегідне призначення Паном Гетьманом власноручно складається грамота в трьох примірниках, які Пан Гетьман особисто вкладає в окремі конверти за власною і перстневою його Ясновельможности печатями, причому перші два примірники для сховку урочисто доручаються Державному Сенатові і Голові Ради Міністрів, а третій примірник передається в Київський Катедральний Собор св. Софії.

4. В грамоті (ст. 3) Пан Гетьман визначає дві особи, а саме — першою — визначеного ним Верховного Правителя, а другою — особу, яка має стати Верховним Правителем, як що перша помре, тяжко занедужає, або складе свої повноваження.

5. Про передачу зазначених в ст. 3 примірників грамоти складається Державним секретарем акт, який підписується Паном Гетьманом і особою, що прийняла грамоту, і скріплюється Державним секретарем. Згадані тут акти переходять Державний Сенат, а копії з них Державний Секретарь.

6. Негайно, як тільки стане неможливо для Пана Гетьмана правити Державою через тяжку хворобу, або коли Пан Гетьман помре, Державний Сенат в складі на той час будучих сенаторів, під проводом Президента, а за його відсутністю — старшого з предсідателів Генеральних Суддів, або осіб, що їх заступають (ст. 29 закона 8 липня 1918 року про утворення Державного Сенату) одкриває конверт з грамотою Пана Гетьмана, той що переходиться Державним Сенатом, а також і конверти з двома другими примірниками грамоти, які негайно мають бути приставлені в

Державний Сенат, і оголошує наймення визначеного Паном Гетьманом Верховного правителя й його заступника (ст. 4), відсутність котроїсь з грамот не спиняє оголошення наймення визначеного Паном Гетьманом Правителя та його заступника.

Примітка: визначення моменту, коли сам Пан Гетьман через тяжку хворобу не матиме вже змоги правити Державою, належить самому Пану Гетьману, а як що воля Пана Гетьмана через хворобу не може бути ним виявлена, то Державному Сенатові в купі з Радою Міністрів.

7. Два інші члени Колегії Верховних Правителів після зазначеного в попередній (6) статті оголошення негайно вибираються Державним Сенатом і Радою Міністрів (ст. 2) закритим голосуванням, звичайною більшістю присутніх.

8. Про склад Колегії Верховних Правителів Державний Сенат того ж самого дня оповіщає до загального відома.

9. Колегія Верховних Правителів вступає в правління Державою негайно, не дожидаючись оповіщення Державного Сенату (ст. 8).

10. Колегія верховних Правителів вступає в усі законом встановлені права й обов'язки Пана Гетьмана, однак Колегії Верховних Правителів не належить право знімати питання про зміну законів, вилжених в грамоті Пана Гетьмана від 29 квітня 1918 року.

11. Головою Колегії верховних правителів є Правитель, визначений Паном Гетьманом.

12. Всі справи в Колегії Верховних правителів вирішуються більшістю голосів.

13. На випадок смерті або тяжкої хвороби Верховного Правителя, визначеного Паном Гетьманом, або зложення цим Правителем з себе уповноважень, в Колегію вступає його заступник (ст. 4). На випадок же смерті або тяжкої хвороби прочих Верховних правителів, або зложення ними своїх уповноважень, заступники їх вибираються в порядкуві, встановленому в ст. 7 цього закону.

14. На випадок смерті або тяжкої хвороби котрого з заступників Верховних Правителів, новий його заступник негайно вибирається в порядкуві ст. 7 цього закону, при чому вибори робляться або Державним Сенатом, як що вибув з Колегії обібраний ним заступник, або радою Міністрів в інших випадках.

15. Про вступлення кожного заступника до Колегії Державний Сенат незабаром оповіщає до загального відома, але заступники вступають до Колегії негайно, не дожидаючи цього оповіщення.

16. При виїзді по-за межі Держави Пан Гетьман, як що знайде потрібним, передає на час своєї відсутності управління Державою Колегії з трьох осіб, з яких одну визначає сам Пан Гетьман, а два інших вибираються в порядкуві, зазначеному в ст. 7 цього закону.

Голова Ради Міністрів

Ф.Лизогуб

Державний Секретарь

С.Завадський

Джерело: Державний Вісник.— 1918, 4 серпня.— № 30.

ПРОЕКТ ОСНОВНЫХ ЗАКОНОВ УКРАИНСКОЙ ДЕРЖАВЫ

Основные права граждан и казаков.

1. Все украинские граждане и казаки, не смотря на различие их национального происхождения и веры, в отношении их политических и гражданских прав равны перед законом.

2. Каждому гражданину и казаку обеспечивается свобода совести и вероисповедания. Никакие преследования за исповедуемые верования и убеждения, за перемену религии или отказ от вероучения не допускаются. Православная Церковь и вера являются главенствующей редигией в государстве.

3. Для лиц, не желающих заключать исповедных браков, или ими довольствоваться, устанавливаются законные браки гражданские, с правом развода в случаях, установленных законом.

Каждому гражданину обеспечивается свобода слова устного и печатного. Каждый волен высказывать изустно и письменно свои мысли, а равно обнародовать их и распространять путем печати, или иными способами. За преступления и проступки, совершенные путем устного и печатного слова, виновные отвечают только перед судом.

Частная переписка и иная всякого рода корреспонденция не подлежит задержанию, вскрытию и прочтению иначе, как по постановлению судебной власти в случаях и порядке, законом определенных.

Каждому гражданину обеспечивается свобода личности и жилища. Личность и жилище каждого должны быть неприкосновенны. Вход в частное жилище, обыск, выемка в нем и вскрытие частной переписки допускается только в случаях, установленных законом и не иначе, как по постановлению суда. Всякое задержанное лицо в городах и других местах пребывания судебной власти в течении 24 часов, а в прочих местностях империи не позднее, как в течении 3-х суток со времени задержания. Должно быть или освобождено, или представлено судебной власти. Всякое задержание, произведенное без достаточного основания, или продолженное сверх законного срока, дает право пострадавшему на возмещение государством понесенных им убытков.

Никто не может быть подвергнут преследованию и наказанию иначе, как на основании закона — судебной властью и установленным законом судом.

Никакие кары, взыскания или ограничения в пользовании правами не могут быть налагаемы на частных лиц какою либо иною властью, кроме судебной.

Никто не может быть судим иным судом, кроме тем, коему дело его по закону подсудно и подвергнуть другому наказанию кроме того, которое за его деяние было установлено законом, действовавшим во время его учинения; только в случаях, если по новому закону наказание за означенное деяние определяется в меньшем размере, наказание должно быть определено по новому закону.

Каждый волен, в общих пределах, установленных законом, свободно избирать и менять место жительства, занятие, и приобретать движимое имущество, недвижимое [нерзб] в случаях законом установленных. Законом может быть ограничено право свободного передвижения только в видах предупреждения уклонения от суда и следствия.

Никто не может быть лишен своей нормальной собственности иначе, как ради общественной пользы, в случаях и в порядке, в законах установленных, с законным за отчужденное вознаграждением.

Обучение на всех языках свободно, всякие предупредительные против него меры воспрещены; наказание проступков определяется только законом. Народное образование, даваемое на средства всего государства, регламентируется общим законом; даваемое на средства местных самоуправляющихся единиц — постановлениями последних.

Обучение детей, за исключениями, установленными законом по болезни, обязательно, но как принудительное ограничено лишь знанием читать и писать на украинском языке и из арифметики знанием четырех правил счисления. Оно может происходить в домах, в частных училищах и в училищах, содержимых на средства самоуправляющихся единиц или государства. В училищах последних двух типов оно бесплатное. От постановлений самоуправляющихся единиц зависит требовать включения в программу обязательного обучения еще первоначальных сведений из естественных наук, географии и истории.

Всем гражданам обеспечивается свобода собраний. Условия предуведомления местных властей о предстоящих собраниях, присутствия сих властей на собраниях и обязательного закрытия сих последних, а также ограничения мест для собраний под открытым небом, определяются не иначе как законом.

Все украинские граждане и казаки вольны составлять общества и союзы, в целях, непротивных законам и благосостояния страны испрашивая на то предварительного разрешения. Условия осведомления власти о составлении обществ и их обязательного, в случаях нарушения ими уголовного закона, закрытия определяются не иначе как законом.

Условия и порядок сообщения обществам и союзам прав юридического лица определяются законом.

Все украинские граждане и казаки имеют право обращаться к государственным властям с ходатайствами по предметам общественных и государственных нужд.

Ходатайства эти могут исходить от единичных лиц, или от тех или других групп населения.

Всем населяющим Украину народностям обеспечивается право свободного культурного самоопределения, как то: полная свобода употребления различных языков и наречия в частной и публичной жизни, свобода оснований и содержание учебных заведений и всякого рода собраний, союзов и учреждений, имеющих целью сохранение и развитие языка, литературы и культуры каждой народности и т.п.

Украинский язык признается общегосударственным языком. Он должен быть языком центральных учреждений, армии и флота. Употребления наряду с общегосударственным языком местных языков, регулируется в общегосударственных учреждениях и учебных заведениях, содержимых на средства всего государства общегосударственными законами, а в учреждениях местного самоуправления — постановлениями последних. При отпращивании всех правительственных функций местные языки должны пользоваться покровительством закона на основаниях, лучше всего обеспечивающих каждому пользование всеми публичными и гражданскими правами.

Иностранцы пользуются правами предоставленными украинским гражданам и казакам, с соблюдением ограничений, установленных в законах.

Законом могут быть установлены ограничения в пользовании основными правами граждан лишь для лиц, состоящих на действительной военной службе и для местностей, объявленных на военном положении. Вне района военных действий военное положение каждый раз может быть вводимым посредством издания о том особого закона на срок не более 6 месяцев.

Всякое нарушение каких либо обеспеченных законом гражданских прав учреждениями или должностными лицами государства дает право потерпевшему на возмещение государством понесенных им убытков.

Каждому предоставляется на вошедшие в законную силу приговоры и решения судебных мест, буде таковые признаются ими несогласными с справедливостью и не подлежат дальнейшему обжалованию в судебных инстанциях, обращаться в определенных законом срок к его Королевскому Величеству с всеподданнейшим прошением о восстановлении допущенного вследствие несправедливого приговора, или решения, нарушения его прав. Прощения сии подлежат рассмотрению в установленном законодательством порядке и могут иметь своим последствием: сложение или уменьшение наказания и уплату из государственных средств определенного денежного вознаграждения, причем права третьих лиц, признанные за ними окончательным судебным приговором или решением, остаются в силе.

II. Государственный строй и глава государства.

Украинская Держава есть наследственная конституционная монархия с Королем во главе. С Королевским Украинским престолом нераздельны престолы и титулы: Великого Князя Киевского и Гетмана Всея Украина и войск казацких.

Постановления о порядке наследия престола, о совершеннолетию Короля, о правительстве (регентстве) и опеке, содержащихся в статьях части I-й тома I-го Свобода законов [нерзб] издания 1892 года остаются временно в своей силе.

Король, при вступлении на престол, или по достижении совершеннолетия, в присутствии Совета Министров, сената и Государственного совета, если они находятся в сборе, приносит присягу в соблюдении и охранении основного государственного устава, о чем возвещает народу особам Универсалом. Такую же присягу приносит правитель (регент) при вступлении в управление государством.

В случае болезни Короля, лишившей его возможности совершать акты управления, совет министров созывает Государственный Совет и Сенат, которые, удостоверившись в необходимости учреждения Правительства (регенства) объявляют о вступлении в действие упомянутых выше узаконений о правительстве и опеке.

На содержание Королевского двора отпускается из государственных средств особая сумма, которая определяется Советом Министров и Государственным Советом.

Король есть верховный глава государства. Его Особа священна и неприкосновенна. Лица, содействующие Королю в осуществлении верховной власти и выполняющие его повеления, подлежат ответственности на основаниях в законах указанных.

Ни один акт Короля по управлению государством не может иметь силы, если он не скреплен подписью министра, который тем самым принимает на себя за этот акт ответственность.

Король утверждает и обнародует законы принятые Советом Министров, Государственным Советом и Сенатом.

Законы обнародуются во всеобщее сведение Сенатом, посредством напечатания в установленном порядке, и, по обнародовании, получают обязательную силу с назначенного для того в самом законе срока. При не установлении же такового — по истечении двух месяцев со дня напечатания закона.

Нарушающие законы распоряжения правительственного места или лица не имеют ни для кого либо обязательной силы. Ответственность должностных лиц за нарушение законов не умаляется в том случае, если такое нарушение последовало по приказанию высшего начальства.

Закон не может быть отменен или приостановлен иначе как только силою закона.

Государственный Совет созывается Королевской Грамотой, такими же Грамотами закрываются их сессии. Король может распустить досрочно Государственный Совет с тем, что бы выборы были произведены в течении трех месяцев и Государственный

Совет в новом составе был создан не позднее как через четыре месяца со дня распушения. Сроки выборов и созыва Государственного Совета должны быть обозначены в той же Грамоте в коей производится распушение.

Королю принадлежит власть верховного управления — он объявляет войну, заключает мир и иные договоры с иностранными державами. Договоры мирные и торговые, а равно все те, которые сопряжены с обязательствами для государственной казны, или исполнение которых требует изменения или дополнения действующих законов, получают силу не раньше, как по одобрении их Государственным Советом, Советом Министров и Сенатом.

Король назначает и увольняет министров и всех прочих должностных лиц, для назначения и увольнения коих не установлено законом иного порядка.

Король назначает пожизненных членов Государственного Совета.

Королю принадлежит верховное начальствование сухопутными и морскими вооруженными силами Российской державы. Он производит в чины лично и через лиц ему подчиненных и жалует графские и княжеские титулы.

Король имеет право во исполнении соответственного закона чеканить монету.

Королю принадлежит право полного помилования и смягчения наказаний, с тем ограничением, какое установлено в отношении министров.

III. Государственный Совет

Государственный Совет составляет верховную палату Украинского парламента.

Члены государственного Совета, как верхней палаты, в числе не более пятидесяти назначаются пожизненно Королем из числа лучших и умнейших людей Украины, представляемых Королем земскими собраниями, городскими думами столичных и областных городов, Сенатом, советами университетов и другими учреждениями, которым это право в будущем будет даровано в законодательном порядке.

Остальные члены Государственного Совета в числе ста избираются областными земскими собраниями на срок шести лет.

В случаях, если по каким либо причинам какое либо место выборного члена Государственного Совета делается вакантным, назначаются дополнительные выборы, если до срока окончания полномочий выбывшего осталось более года.

Звания выборного члена Государственного Совета присваивается избранным лицам с момента оглашения результатов выборов в месте их производства.

Члены Государственного Совета не могут быть жалуемы чинами, орденами, или придворными званиями, а также арендами, или какими либо иными имущественными выдачами.

Члены Государственного Совета утрачивают свое звание, если, не состоя на государственной службе вступают в оную на должность, сопряженную с чинопроиз-

водством или получением от казны какого либо оклада содержания, или, если, состоя уже на Государственной службе, назначаются на должность высшую по классу, либо сопряженную с получением от казны высшего оклада содержания.

Правило настоящей статьи не распространяется на случай назначения министром.

Лица, выбывшие из состава Государственного Совета на основании предыдущей статьи могут восстановить свое положение путем нового избрания их.

Члены Государственного Совета в своих суждениях и решениях не могут быть связаны наказами или указаниями своих избирателей.

Вне Государственного Совета члены его не подлежат никакому преследованию или ответственности за поданный при отправлении обязанностей члена Государственного Совета голос, или за выраженные при отправлении сих обязанностей суждения.

Во время собрания Государственного Совета члены их не могут быть без предварительного разрешения Сената ни привлекаемы к уголовному следствию и суду, ни подвергнуты домашнему аресту, или взятию под стражу по подозрению в совершении преступного деяния, или личному задержанию по несостоятельности, ни вызваны в какой либо суд или иное место в качестве свидетеля или сведущего лица. Из сего исключается лишь тот случай, когда член Государственного Совета будет застигнут при совершении преступного деяния, или тотчас после его совершения.

Члены Государственного Совета получают вознаграждение в размере определенном законом. Отказ от вознаграждения не приемлется.

Собрания Государственного Совета созываются Королевской Грамотой.

Если открытие и закрытие собрания не воспоследует в личном присутствии Короля, то собрание открывается и закрывается от имени Его Величества государственным канцлером.

Когда на рассмотрение собрания правительством внесены роспись государственных доходов и расходов, сметные предложения и отчеты по выполнению росписи или сметы, то до полного рассмотрения сих актов, палаты не могут представлять Королю о закрытии собрания.

Министры, хотя бы они не состояли членами Совета имеют, по их должности, право присутствовать во всех заседаниях его и участвовать в обсуждении всех рассматриваемых ею вопросов.

До приступа к голосованию, министру, желающему дать объяснение по содержанию обсуждаемого предмета, не может быть отказано в слове.

58. Высшее заведование охраною порядка внутри принадлежащих Совету зданий и прилегающей местности принадлежит председателю. В распоряжении председателя состоит для сего в потребном числе особая стража, им исключительно подчиненная.

59. Проекты законов раньше представления их на обсуждение Королю предлагаются на обсуждение Совету Министров и Сенату.

Одобренные проекты представляются Председателем Совета Королю на утверждение.

Проекты законов, отклоненные Советом или Сенатом, или Королем, не могут быть предлагаемы вновь в течение того же собрания (сессии).

Государственные договоры, мирные и торговые, а равно все те, которые сопряжены с установлением для государственной казны обязательств, с изменением границ государственной территории, или исполнение которых требует изменения или дополнения действующих законов, получают силу не раньше, как по одобрении их Министром и Сенатом в законодательном порядке.

Государственная роспись устанавливается не более, чем на один год, особым законом.

Проект государственной росписи предлагают сначала Совету Министров, где будучи одобрен, предлагается в Государственный Совет и по [неразб] представляется Королю.

Установление податей, налогов, пошлин и иных сборов, государственных займов, принятие государством гарантий, установление штатов, разрешение государственных сооружений, отчуждение государственных имуществ или доходов, сложение недоимок и казенных взысканий и вообще, установление всякого рода государственных доходов и расходов, если они не предусмотрены государственной росписью, может последовать не иначе как путем издания особого о том закона.

IV. О министрах

Для управления государством Король назначает Председателя Министров, иначе — Государственного Канцлера и Министров; последних — по представлению Государственного Канцлера. Государственный Канцлер и Министры составляют в своей совокупности Совет, иначе — Кабинет Министров под председательством Государственного Канцлера. Государственный Канцлер может принять на себя и управление одним из министерств.

Государственный Канцлер и каждый из министров в отдельности отвечают: а) за свои личные действия или распоряжения, б) за действия и распоряжения подчиненных ему властей, основанные на его указаниях, в) за скрепленные его подписью указы и иные акты Короля.

Государственный Канцлер и прочие министры в совокупности отвечают перед Сенатом и Государственным Советом за общий ход государственного управления.

За совершенные при отправлении должности нарушения законов или прав граждан министры подлежат гражданской и уголовной ответственности.

За умышленные нарушения постановлений сего основного закона и за нанесение тяжкого ущерба интересам государства превышением, бездействием

или злоупотреблением власти министры привлекаются Королем к ответственности, с преданием Суду Общего Собрания департаментов Сената.

Помилование осужденного министра может последовать не иначе, как по ходатайству перед Королем Сената.

V. Местное управление

Украина разделяется на Староства, поветы, волости и сельские общины (селения). Границы староств согласуются с границами районов Судебных Палат, границы поветов с границами районов Окружных Судов. Причем границы уездов подлежат изменению с таким расчетом, чтобы в уезде, за исключением городов, числилось не более 450 000 жителей. Границы уездов и староств, уездных и не уездных городов определяются областными земскими собраниями.

Местное управление состоит из органов центрального управления и органов самоуправления.

Органы местного центрального управления составляют: в Старостве —, в уездах — Уездные Правления и их Председателя. В столицах имеются отдельные Столичные Правления и их Председатели.

Органы местного самоуправления составляют: в Старостве — Областные Земские Собрания и Областные Земские Управления, в уездах — Уездные Земские Собрания и Уездные Земские Управления, в волостях — Волостные Собрания и Волостное Управление и в сельских общинах в более многолюдных с народонаселением не менее 1500 чел. — Сельские собрания и Сельские Управления, а в многолюдных с народонаселением менее 1500 чел. — одни Сельские Управления. Кроме того, областные, уездные и не уездные города с населением не менее 10 000 жителей имеют свои отдельные самоуправления, а именно: свои Городские Думы и Городские Управы.

Местное самоуправление в общинах, волостях и городах имеет быть основано на прямом и закрытом голосовании всех местных лиц, имеющих право участия в выборах, если они прожили в данной местности или городе не менее 10 лет, или если они или их наследователи в течении трех лет уплачивали земские и городские сборы. Гласные Уездных земских собраний избираются волостными собраниями и думами не уездных городов (имеющих не менее 8000 жителей). Гласные областных земских собраний избираются уездными собраниями и думами окружного и уездных городов.

Гласные всех органов местного самоуправления избираются исключительно из среды избирателей, причем для двух третей гласных могут быть устанавливаемы известные образовательные цензы, или взамен их известные цензы имущественные. Цензы эти устанавливаются Областными Земскими Собраниями.

Избранные члены земских управлений, а в том числе и волосных и сельских, а равно члены городских дум не подлежат утверждению. Но об избрании членов областных земских управлений и членов городских управ столиц и областных городов сообщается Старосте, об избрании членов уездных земских управлений и членов городских управ уездных и не уездных городов сообщается председателю уездного правления, а об избрании членов волосных и сельских правлений сообщается местному мировому судье. Все эти лица, получив сообщение об избрании, имеют право в течении семи дней заявить протест против избрания и предложить произвести новые выборы.

Земским Собраниям и городским думам предоставляется избирать в члены своих управлений и городских управ большее чем положено число кандидатов; и в таком случае от вышепоименованных лиц, которым должно быть сообщено о результате выборов, зависит выбор между кандидатами.

Если при вторичных выборах, произведенных вследствие протеста вышепоименованных лиц, в члены земских управлений и городских управ будут вторично избраны те же лица единогласно, то против их избрания протест не допускается.

Председатели земских управлений и городских управ (городские головы) избираются на общих с членами управлений и управ основаниях.

Круг ведомства органов местного самоуправления должен простирается на всю область местного управления, включая сюда и полицию безопасности и благочиния, за исключением лишь тех отраслей управления, которые по условиям современной жизни необходимо требуют централизации, как напр. Управления военного, таможенного, акцизного, монетного почтово-телеграфного и т.п.

Органам местного самоуправления должна принадлежать широкая власть издавать в пределах законов общеобязательные постановления и приводить таковые в исполнение; при этом возможно большая часть предметов, подлежащих ныне ведению законодательной власти, должна быть отнесена к кругу действия обязательных постановлений, как напр. Правила об охране лесов, о пользовании водами, подробное урегулирование поземельных отношений, правила об устройстве местных путей сообщения и о пользовании ими, правила об устройстве и пользовании телефонами и т.п.

Деятельность местных органов центрального управления в отношении круга ведомства органов местного самоуправления, за точно указанными в законе исключениями, должна сводиться к надзору за законностью деятельности органов местного самоуправления.

В случае если местные органы центрального управления усмотрят в деятельности органов местного самоуправления какое нибудь нарушение закона, разрешение возникшего по этому поводу спора, по протесту местных органов центрального управления, принадлежит судебной власти. Протесты подаются на незаконную деятельность органов сельских и волосных самоуправлений местному

мировому судье, а в остальных случаях в Окружные Суды. Споры сего рода решаются в двух инстанциях, причем на определение Судебной Палаты и Окружного Суда (как второй инстанции по делам подсудным мировым судам) могут быть подаваемы кассационные отзывы в Административный Департамент Сената.

В случаях если местные органы центрального управления усмотрят в деятельности органов местного управления меры, хотя и прямо не нарушающие законов, но по их усмотрению, явно нецелесообразные, они вправе заявить протест против приведения сих мер в исполнение; и в таком случае спор передается на разрешение высшего органа местного самоуправления, в порядке постепенности: меры сельского собрания передаются на разрешение волостного собрания, меры волостного собрания на разрешения уездного земского собрания, меры уездного земского собрания или городской думы уездного собрания или не уездного города – на разрешение Государственного Совета.

VI. О судебной власти

Судьи, за исключением членов мирового суда и членов Коммерческих судов, назначаются правительственной властью и несменяемы, лишь с следующим ограничением. Вводится институт т.н. отрицательных выборов, т.е. Общество в лице своих органов самоуправления получает право требовать устранения почему либо неподходящих для него членов судебных мест. Это право осуществляется тайным голосованием большинством не менее ... голосов относительно членов Окружных Судов окружными земскими собраниями, относительно Судебных Палат областными земскими собраниями, а относительно Сенаторов Государственной Думой. Забаллотированный в первый и второй раз изложенным порядком судья должен быть немедленно заменен другим, но может занять судебскую должность в другой местности, но забаллотированный в третий раз лишается права впредь занимать какую либо судебскую должность.

Институт Мировых Судей преобразовывается в Коллегиальное учреждение, состоящее из Мирового Судьи и двух Мировых Заседателей.

Волостные Суды упраздняются и все крестьянские дела передаются обыкновенным судам.

Упраздняются Съезды Мировых Судей и таковые заменяются Окружными Судами. Круг ведомства суда расширяется административной юстицией.

В сессиях с присяжными заседателями Коронный Суд участвует, по его усмотрению, или в составе 3-х членов, или одного.

Смертная казнь восстанавливается.

Устанавливается защита на предварительном следствии и в обряде предания суду вводится обязательное начало.

Реорганизуется Сенат в качестве верховного охранителя закона. Он состоит из трех Кассационных Департаментов: Административного, Уголовного и Гражданского. В Общем своем Собрании Сенат является высшим верховным судом, которому вверяется обнародование законов, определение ответственности министров и общий надзор над законностью действий судебных учреждений и чинов. Всякая зависимость Сената от министра юстиции отменяется.

VII. Переходные положения

132. Впредь до представления областными земскими собраниями, городскими думами столичных и областных городов, Сенатом и советами университетов кандидатов на пожизненных членов Государственного Совета и избрания выборных членов Государственного Совета, Его Императорским Величеством назначаются 200 временных членов Государственного Совета из состава членов нынешнего Государственного Совета и Сената и других лиц, достойных сего звания. Все эти временные члены Государственного Совета теряет свое звание после того, как вышеуказанные органы самоуправления представят Государю список своих кандидатов на пожизненных членов Государственного Совета в количестве не менее 300 и не изберут выборных членов Государственного Совета.

133. С переустройством Государственного Совета в верховную палату нынешние члены Государственного Совета, насколько они не будут назначены или избраны членами Государственного Совета, как и верхней палаты, переименовываются в почетных (не присутствующих) членов Государственного Совета без права принимать участие в заседаниях Государственного Совета и его функциях.

134. Выборы в Земские Собрания и Городские Думы на новых основаниях должны быть произведены повсеместно в империи немедленно, причем первое собрание Государственной Думы без ее согласия не может быть распущено впредь до окончания сих выборов.

135. Вследствие реорганизации Сената и оставления в нем только трех кассационных департаментов (административного, уголовного и гражданского), остающиеся без занятий сенаторы переименовываются в почетные (не присутствующие) сенаторы, без права присутствия в сенате.

136. Немедленно после созыва Государственной Думы ей представляются для пересмотра ей утверждения новое уголовное уложение, новое гражданское уложение, вотчинный устав и все новые проекты отдельных уставов.

137. Для рассмотрения сих уложений и уставов, а равно для пересоставления всего свода Законов, Государственной Думе предоставляется учредить самостоятельную Кодификационную Комиссию и снабдить ее наказом по скорейшему пересоставлению законов Российской Империи.

VIII. О присяге

Немедленно после утверждения Государем нового Основного Закона о Государственном устройстве Империи, составляющего Конституцию Российского Государства, все достигшие 17 летнего возраста российские подданные, не исключая чинов армии и флота, обязаны принести торжественно присягу на верность Конституции. Лица, желающие заменить присягу торжественным обещанием священного хранения Конституции, могут вместо присяги приносить означенное торжественное обещание в судебных установлениях.

Лица, уклонившиеся без уважительных причин от вышепоименованной присяги или торжественного обещания, вызываются в судебные установления для привода к присяге, или заменяющему ее торжественному обещанию и, в случае отказа от принесения присяги или дачи торжественного обещания, признаются по судебным приговорам утратившими российское подданство.

IX. О пересмотрах конституции

Изменение одной или некоторых статей конституционного устава производится в обыкновенном законодательном порядке с тем лишь, что для изменения правил, определяющих основные права граждан, требуется в обеих Палатах большинство не менее трех четвертей голосов всего состава Палаты, а для изменения остальных статей конституции большинство не менее двух третей голосов всего состава Палат.

Джерело: Мироненко О. Витоки українського державного конституціоналізму в 1917–1920 рр.— С. 224–255.

Додаток 1.14

**ГРАМОТА
ПАВЛА СКОРОПАДСЬКОГО
14 листопада 1918 р.**

Перемиря між Німеччиною і державами згоди-Антанти заключено. Найкривавіша війна скінчилась і перед народами всього світу стоїть складне завдання утворити основи нового життя.

Серед решти частин многотрадальної Росії на долю України випала, порівнюючи, більш щаслива доля. При дружній допомозі осередніх держав вона заховала спокій аж до нинішнього дня. Ставлючись з великим почуттям до всіх терпінь, які переживала рідна їй Великоросія, Україна всіма силами старалась допомогти своїм братам, оказуючи їм велику гостинність і підтримуючи їх всіма можливими засобами в боротьбі зі відновлення в Росії державного порядку.

Нині перед нами нове державне завдання. Держави Згоди здавна були приятелями колишньої єдиної Російської держави. Тепер, після пережитих Росією великих заворушень, умови її майбутнього існування повинні безумовно змінитися. На інших принципах, принципах федеративних, повинна бути відновлена давня могутність і сила Російської держави. В цій федерації Україні належить зайняти одно з перших місць, бо від неї пішов порядок і законність в краю і її межах перший раз свobodно віджили всі принижені і пригноблені большевицьким деспотизмом громадяне бувшої Росії. Від неї ж вийшла дружба і єднання з сильним Всевеликим Доном і славним Кубанським і Терським Козацтвами. На цих принципах, які — я вірю — поділяють і всі союзники Росії, Держави Згоди, а також яким не можуть не співчувати без винятку інші народи не тільки Європи, але і всього світу, повинна бути збудована майбутня політика нашої України. Їй першій належить виступити у справі утворення всеросійської федерації, якої кінцевою метою відновлення великої Росії.

В осягненні цієї мети лежить запорука добробуту, як всієї Росії, так і забезпечення економічного культурного розвитку цілого українського народу на міцних підставах національно-державної самобутності. Глибоко переконаний, що інші шляхи були б загибеллю для самої України, я кличу всіх, кому дорога її майбутність, тісно зв'язана з будучиною і щастям всієї Росії, з'єднатись біля мене і стати грудьми на захист України і Росії. Я вірю, що в цій святій патріотичній справі ви, громадяни і козаки України, а також і решта людности, даєте сердечну і могутню підтримку новосформованому нами кабінетові; я доручаю найближче виконання цього великого історичного завдання.

Павло Скоропадський

Джерело: Доленга С. Скоропадщина.— Варшава, 1934.— С. 94–96; Шкільник М. Україна в боротьбі за державність в 1917–1921 роках. Спомини та роздуми.— Торонто, 1971.— С. 308–309.

**Декларація Директорії УНР 15 грудня 1918 р.
(витяги)**

«Громадяни!

Останнім зрадницьким актом генерала — гетьмана П. Скоропадського про скасування самостійности Української Держави український нарід піддається остаточно на поталу поміщицько-бюрократичній реакції та на цілковите поневолення. Сформований новий уряд із представників реакційних клас, які мають творити неподільну Росію, виразно говорить про те, що чекає український нарід, коли він не встане рішуче й до останнього чоловіка в оборону свого життя.

«Український Національний Союз, як найвище представництво організованої української демократії, виявив до останнього всіх заходів, щоб мирно, без проливу крові і дезорганізації громадського життя захистити і одстояти права народу. Але всі мирні заходи української демократії весь час зустрічали лютий опір з боку поміщиків та буржуазії.

Отже настав час залишити мирні заходи.

Од імені організованої української демократії, від усього активного громадянства, яке обрало нас, ми, Директорія Української Народної Республіки, цим оповіщаємо:

Генерал Павло Скоропадський є насильник і узурпатор народної влади. Все Правительство його, як протинародне, протинаціональне, оповіщаємо недійсним.

Пропонуємо генералові П. Скоропадському і його міністрам залишити обманом і насильством захоплені урядові посади.

В ім'я спокою і порядку в Республіці, пропонуємо зробити це негайно, без пролиття крові.

...Всі останні, чесні громадяни як Українці так і не-Українці, повинні разом з нами стати збройною силою проти ворогів і злочинців народу й тоді всі соціальні й політичні здобутки будуть повернені, а Установчі Українські Збори твердо й непохитно закріплять їх на українській вільній землі.

До зброї, громадяни і до порядку!»

(Далі в документі містилися запевнення у поверненні державного устрою, знищеного режимом П. Скоропадського, а також в тому, що влада Директорії є тимчасовою, лише до усунення Гетьмана, але з огляду на це — диктаторська. — Примітка М. Стахів).

Джерело: Стахів М. Україна в добі Директорії УНР.— Т. 1. — С. 77 — 78.

**ДЕКЛАРАЦІЯ
УКРАЇНСЬКОЇ ДИРЕКТОРІЇ,
що зробила Директорія**

Героїчним поривом українського озброєного трудового народу зметено з лиця землі української руйнуюче поміщицько-монархічне панування — гетьманщину.

Україну вичищено від карних експедицій, старост, жандармів та інших злочинних інституцій пануючих класів. Відновлено національно-персональну автономію, що забезпечує право кожної нації на вільне життя.

Цензові думи та земство, наставлені гетьманським урядом, скасовано і відновлено демократичні, вибрані всенародним голосуванням органи місцевого самоврядування.

До повного вирішення земельної реформи Директорія Української Народної Республіки оголосила: всі дрібні селянські господарства і всі трудові господарства залишаються в користуванню попередніх їх власників непорушними, а решта земель переходить у користування безземельних і малоземельних селян, а в першу чергу тих, хто пішов у військо Республіки для боротьби з б[увшим] гетьманом. Верховне порядкування цією землею належить Директорії Української Народної Республіки. Ця постанова стосується також до монастирських, церковних і казенних земель. Для переведення реформи організовано Народні Земельні Управи.

По «наказу № 1 Директорії селянам» робляться описи контрибуцій, взятих поміщиками з селян для повернення їх покривдженням. Так само ведуться слідства по всій Україні з приводу тих зловживань і злочинств, які було учинено над селянством поміщиками та гетьманським урядом.

Постановою 9 грудня Директорія одмінила всі закони й постанови гетьманського уряду, направлені проти інтересів трудящих класів і шкідливих для всього громадянства.

Уповноважена силою і волею трудящих класів України — Верховна Влада Української Народної Республіки — Директорія цими заходами довершила перший акт соціального та національно-політичного визволення українського народу.

Кому належить влада?

Слідуючим етапом нашої революції є творення нових, справедливих, відповідних до реального відношення сил у державі, соціальних і політичних форм.

Директорія є тимчасова верховна влада революційного часу. Одержавши на час боротьби силу й право управління державою від першого джерела революційного права, трудящегоо народу, Директорія передасть свої повноваження тому ж самому народові.

Але Директорія вважає, що право управління й порядкування краєм повинно належати тільки тим класам, які суть основою громадського життя, які творять матеріальні та духовні цінності, які кров'ю і життям своїх членів вступили до боротьби з руйнуючими силами сучасного ладу.

Влада в українській Народній республіці повинна належати лише класам працюючим — робітництву й селянству, тим класам, що здобули цю владу своєю кров'ю.

Гріхи буржуазії

Так звані «пануючі класи», класи земельної, промислової буржуазії за сім місяців цілковитого, нічим необмеженого свого панування на Україні доказали свою цілковиту нездатність і надзвичайну шкідливість для всього народу і в управлінні державою. Маючи всі матеріальні, фізичні й духовні засоби, маючи повну волю для організації економічного і політичного життя, ці класи внесли тільки дезорганізацію й руйну в край. Переслідуючи тільки свої вузько-класові егоїстичні інтереси, ці класи вели воїстину грабіжницьку політику в краї.

Ними розграбовано, розкрадено в чужі імперіялістичні руки значну частину державно-народного майна.

Дбаючи тільки про накоплювання капіталів у приватних руках, ці люде довели промисловість до повного занепаду, а господарство краю до злиденного стану.

Розцвіт спекуляції за панування цих правителів дійшов до нечуваних розмірів.

Поводячись як у завойованій країні, великовласники правили методом безоглядного терору і насильства. Закопування живцем у землю, вирізування шматків живої шкіри, випікання очей так званими «поміщицькими карателями» були цілком нормальними способами управління народом.

Будучи чужинцями в краю, великовласники брутально топтали національні права й здобутки нашого народу, ганьбили гідність його державності, продавали й зраджували з такими жертвами й такою працею збудовані державні форми.

З боку революційного правительства, поставленого народом, що в гніві й муках постав проти цих гнобителів, було би злочином супроти всього краю після всього цього допустити ці класи до участі в правлінні країною.

Вся влада трудовому народові

От же Директорія заявляє.

Класи не трудові, експлуаторські, які живляться й розкошують з праці класів трудових, класи, які нищили край, руйнували господарство й одзначили своє правління жорстокостями й реакцією, не мають права голосу в порядкуванні державою.

Директорія передає свої права і уповноваження лиш трудовому народові самостійної Української Народньої Республіки.

Директорія пропонує:

1. Трудовому Селянству, що перше одгукнулось на поклик Директорії і встало зі зброєю в руках до бою з панством, по всій Україні з'їхатись в губернії і вибрати своїх делегатів на конгрес трудового народу України. Ті делегати будуть представляти там волю як того озброєного селянства, що тепер тимчасово є в військах, так і тих, що мирною працею допомагають творити народній державний лад та порядок.

2. Миському робітництву — вибрати від фабрик, майстерень, заводів, контор та інших установ людської праці своїх делегатів на конгрес трудового народу України.

Частина робітництва неукраїнської національності під час боротьби українського народу з б[увшим] гетьманом ставилась до цієї боротьби не з повною активністю, а частина нейтрально.

Директорія гадає, що в боротьбі за визволення всіх працюючих не-українське робітництво забуде свою національну нетерпимість і щиро та дружно прилучиться до всього трудового народу України.

3. Трудовій інтелігенції, що безпосередньо працює для трудового народу, цеб-то: робітникам на полі народньої освіти, лікарським поміщикам, народнім кооперативам, служачим в конторах та інших установах, так само вибрати своїх представників на конгрес трудового народу України.

Конгрес

Місце і час одкриття праці конгресу, а також норми вибрів на нього Директорія оповіщає окремою інструкцією.

Конгрес трудового народу України матиме всі верховні права і повновласність рішати всі питання соціального, економічного та політичного життя республіки.

Конгрес трудового народу, яко революційне представництво організованих працюючих мас, скликається не по удосконаленій формулі виборів, якої додержати зараз неможливо. Надалі, коли настане мирне життя, він має бути замінений представництвом працюючих мас, обраний по удосконаленій системі виборів, цеб-то Установчими Зборами.

Повернення контрибуцій

Конгрес трудового народу має вирішити форми влади, як на місцях, так і в центрі. Для цього вирішення Директорія вважатиме всякі спроби захвату влади якими-небудь групами насильством над волею трудового українського народу і тому буде рішуче припиняти всякі такі самовольні виступи.

До Конгресу Директорія верховною властю своєю насамперед поверне селянству ті контрибуції, які було зібрано з нього поміщиками.

Робітничий контроль

Рятуючи державу від дальшого господарського та промислового занепаду, розграбування та безоглядної експлоатації робітництва і всього населення, Директорія поставить на фабриках, заводах та інших промислових установах державний робітничий контроль і пильно дбатиме, щоб промисловість набрала здорового, корисного для народу життя.

Всі зусилля свої Директорія направить на таку організацію народнього господарства, яка б відповідала сучасному переходовому моменту, коли нищиться старий капіталістичний світ й на його руїнах сходять паростки нового всесвітнього ладу, який не знатиме ніякого гніту і визиску. Директорія вважає своїм обов'язком взяти під керування Української Народньої Республіки головні галузі української промисловості і направити господарство в них в інтересах працюючих класів і всього громадянства, а не малої групи класа великовласників.

Боротьба з спекуляцією

Всі форми спекуляції Директорія нищитиме безпощадно, не зупиняючись перед карами військового часу. Для цього по всій Україні будуть організовані «комісії боротьби з спекуляцією».

Так само Директорія пильно дбатиме, щоб негайно трудові маси були задоволені предметами першої необхідності (шкура, мануфактури, залізних виробів та іншого краму, а також продуктів споживи).

Соціальні реформи

Стаючи твердо і непохитно на шлях соціальних основних реформ, Директорія вважає необхідним підкреслити, що вживатиме всіх заходів, щоб уникнути анархічних, неорганізованих і несистематичних форм цієї перебудови. Директорія вважатиме своїм обов'язком погоджувати ці великі завдання з соціально-історичними й міжнародними умовами, в яких у даний момент перебуває Україна, а також з тими кращими формами соціальних реформ, яких досягатиме світова, особливо західно-європейська трудова демократія.

Міжнародні відносини

В сфері міжнародних відносин Директорія стоїть на ґрунті цілковитого нейтралітету і бажання мирного співжиття з народами всіх держав.

Ставлячи перед собою великі та складні завдання, Директорія хотіла би всі здорові трудові сили свого народу вжити не на криваву боротьбу з сусідами, а на утворення нового життя в краю та на зведення порядку і ладу, так бажаного всім працюючим.

Внутрішня політика

Так само у внутрішніх відносинах Республіки Директорія ставить собі метою національну злагоду і дружнє поєднання трудової демократії всіх націй, що заселяють українську землю.

Директорія щиро вірить, що спільними силами всіх працюючих трудовий народ України без жорстоких, кривавих і непотрібних форм боротьби досягне своєї мети.

Одже класам нетрудовим треба розумно і чесно признати всю шкідливість і несправедливість їхнього бувшого панування і раз на все примиритися з тим, що право рішати долю більшості народу повинно належати тій самій більшості, цеб-то класам трудовим.

Поклик до спільної праці

Трудову інтелігенцію Директорія закликає рішуче стати на бік працюючих класів і в інтересах творення нового справедливого життя для всього народу прикласти свої сили знаття і науки для найкращого направлення будівничого соціального процесу.

Соціалістичні партії та групи всіх соціалістичних напрямів і всіх національностей Директорія кличе поставитися з повним розумінням важности моменту і всі свої сили направити на правильну та достойну трудового народу організацію волі його, на організацію порядку й ладу по всій землі трудової Республіки.

Доручаючи негайне переведення в життя цих великих задач Правительству Української Народньої Республіки, — Раді народніх міністрів, — Директорія вірить, що весь трудовий народ України щиро допоможе своєму правительству в цій важній, відповідальній роботі.

Голова Директорії Української Народньої Республіки

В.Винниченко;

члени Директорії:

С.Петлюра,

Ф.Швець,

П.Андрієвський,

А.Макаренко.

Джерело: Відродження.— 1918, 26 (13) грудня.— № 219 (Додаток).

**Декларація Української Національної Ради
від 18 жовтня 1918 р.**

Стоячи на становищі самовизначення народів, Українська Національна Рада як конституанта постановляє:

1. Ціла Галичина — етнографічна українська область в Австро-Угорщині, зокрема Східна Галичина з граничною лінією Сяну з влученням Лемківщини, північно-західна Буковина з містами Чернівці, Сторожинець і Серет та українська полоса північно-східної Угорщини, творить одноцілну українську територію.

2. Ця українська національна територія уконституується отсим як українська держава. Постановляється поробити приготівні заходи, щоб се рішення перевести в життя.

3. Взивається всі національні меншости на цій українській області, при сім жидів визнається за окрему національність, щоби уконститууватися і негайно вислати своїх представників до Української Національної Ради в кількості, віддповідаючій їх числу населення.

4. Українська Національна Рада виробить конституцію для утвореної сим способом держави на основах загального, рівного, тайного і безпосереднього права голосування з пропорціональним заступництвом і правом національно-культурної автономії та з правом заступництва при правительстві для національних меншостей.

5. Українська Національна Рада жадає, щоби зорганізована отсе в державу українська територія мала безумовно своїх заступників на Мировій Конференції.

6. Теперішньому австро-угорському міністрові заграничних справ баронові Буріянові відовляється права переговорювати іменем сеї української території.

Джерело: Верига В. Визвольні змагання в Україні.— Т. 1.— С. 407–408.

**Декларація УН Ради
від 5 листопада 1918 р.**

«Український Народе!

Всенародним поривом створив Ти, Український Народе, на прадідній землі Осьмомисла, Данила і Льва свою власну Державу. Українська Національна Рада в нашій старій столиці взяла верховну державну власть в руки, а Український Нарід, усі його верстви, йдучи за її покликком, доконав цього з достойною подиву однодушністю в цілім нашім краю.

По 578 літах неволі, упокорення і наруги став Ти, Український Народе, знову сам собі господарем на своїй землі, сам собі сувереном.

Пірвані кількасотлітні кайдани, розвалена довговічна тюрма і перед тобою, Український Народе, відчиняється соняшний шлях до світлої народної будуччини.

Подвиг Твій це побіда правди над кривдою, волі над неволею, світла над тьмою, це побіда демократії, народоправства над олігархією, над поневоленням більшости упривілеєною меншістю.

Український Народе!

У створенію Тобою Державі не буде поневолення нації нацією і не сміє бути панування багатих та економічно сильніших над бідними і економічно слабшими. В Українській Державі всі горожани без ріжниці мови, віри, роду, стану чи пола будуть справді рівні перед правом, а наскрізь демократичний лад, опертий на загальнім, рівнім, безпосереднім, тайнім і пропорціональнім виборчим праві, від громади починаючи, а на Державі кінчаючи, забезпечить верховний голос у Державі демосові, масам робочого народу. Хлібороб і робітник будуть основою і керманичами Держави. Український парламент, що вибереться і збереться зараз, як край тільки успокоїться, переведе справедливу земельну реформу, силою котрої земля великих земельних дібр перейде у власність безземельних і малоземельних. Робітниче законодавство забезпечить робітників 8-годинний робочий день праці, дасть безпеку на старість і нездатність до праці і взагалі повну охорону праці.

Горожани!

Найважніша задача теперішньої хвилі є закріпити і втримати те, що сотворено всенародним зривом. Українська влада, цивільна і військова, має в цілім краю завести негайно лад, публічну безпечність і спокій. Проти тих, хто не схотів би підчинитися наказам Української Влади або робив би заколот, треба виступити з усією рішучістю.

Українці!

Утворення Української Народною Держави неможливе без Народного Війська,

Народної Армії. Цю армію мусимо зараз створити й тому взиваємо всіх Українців ставати в її лави.

Українській Народе!

Переживаємо велику рокову хвилю. Будуємо будучність нашої землі. Лиш єдністю, карністю і напруженням усіх сил Народу можемо цю будову довести до щасливого кінця. Ніхто, хто є Українцем, не сміє відтягтися від великого діла, від жертви для щасливої будуччини грядучих поколінь.

В ім'я цієї будуччини кличемо:

Одностайно, однодушно, карно і з усією рішучістю вперед!

Слава Українській Державі!

Слава Українському Війську!

Слава Українському Народові!

Львів, 5 листопада 1918.

Українська Національна Рада.

Джерело: Стахів М. Західня Україна: В 6 т. Т. 3. Нарис історії державного будівництва та збройної і дипломатичної оборони в 1918–1923.— Скрентон, 1960. — С.49–51.

**Тимчасовий Основний закон
про державну самостійність українських земель
бувшої Австро-Угорської монархії,
ухвалений Українською Національною Радою
на засіданню 13 падолиста 1918**

Артикул I. Назва

Держава, проголошена на підставі права самоозначення народів Українською Національною Радою у Львові дня 19 жовтня 1918 року, обнимаюча весь простір бувшої австро-угорської монархії, заселений переважно Українцями, має назву Західно-Українська Народня Республіка.

Артикул II. Границі

Простір Західно-Української Народньої Республіки покривається з українською суцільною етнографічною областю в межах бувшої австро-угорської монархії — то є з українською частиною бувших австрійських коронних країв Галичини з Володимирією і Буковини та з українськими частями бувших угорських столиць (комітатів): Спиш, Шариш, Земплин, Уг, Берег, Угоча і Мармориш, — як вона означена на етнографічній карті австрійської монархії Карла барона Черніга, Etnographische Karte der österreichischen Monarchie, entworfen von Karl Freiherrn Czernig, herausgegeben von der K.K.Direktion der administrativen Statistik. — Wien, 1855, MaBstab 1:86400.

Артикул III. Державна суверенність

Отся державна територія творить самостійну Західно-Українську Народню Республіку.

Артикул IV. Державне заступництво

Права влади іменем Західно-Української Народньої Республіки виконує весь її народ через своє заступництво, вибране на основі загального, рівного, безпосереднього тайного і пропорціонального права голосування без ріжниці пола. На сій основі мають бути вибрані установчі збори Західно-Української Народньої Республіки. До часу зібрання установчих зборів виконує всю власть Українська Національна Рада і Державний Секретаріат.

Артикул V. Герб і прапор

Гербом Західно-Української Народної Республіки є Золотий Лев на синім полі, обернений у свою праву сторону. Державна печатка має довкола гербу напис: «Західно-Українська Народня Республіка».

Джерело: Лозинський М. Галичина в рр. 1918–1920.— Прага, 1922.— С. 45–46.

**Устрій
Галицької Держави¹.
(проект тимчасових основних законів
С.С. Дністрянського)**

I. ОСНОВНІ ЗАКОНИ

Галицька Держава.

Арт. 1. Галицька Держава обіймає усі злучені землі, поселені споконвіку українським народом у межах дотеперішньої австро-угорської монархії.

Самоозначення народів.

Арт. 2. Український народ виконує народну владу на своїй землі. Другим народам, що замешкують Галицьку Державу, з осіб польському, жидовському та німецькому, прислугує народна самоуправа в згоді зі самоозначенням українського народа.

Свобода.

Арт. 3. Кожний горожанин має право плекати свою народність і мову. Запоручається повна свобода віри й науки. Не вільно порушувати свободи думки.

Запоручається повна свобода преси. Обмеження пресового закона з 17 грудня 1862 р. зносяться. Про надужиття свободи преси видасть Народня Рада осібні приписи. Не вільно порушувати ні поштових ні телеграфічних тайн.

Усі горожанини мають право творити товариства, оскільки вони не є небезпечні державі. З тим самим обмеженням запоручається свобода зборів.

Кожний горожанин може змінити довільно місце свого прибутку.

Право вносити прохання або жалоби не має обмеження.

Рівність.

Арт. 4. Усі горожанини є рівні супроти права. Нема ніяких привілеїв місця, походження, родини, стану, ні особи.

Народня влада.

Арт. 5. Український народ переймає правління Галицької Держави на основні права на самоозначення народів (§ 2). Порішений ним устрій обов'язуватиме аж до

постанови нового устрою через Народний Соїм, вибраний по загальному (рівному), безпосередньому та тайному виборчому праву.

II. НАРОДНІЙ УСТРІЙ

A. Народня Рада.

§ 1. На чолі Галицької Держави стоїть Народна Рада, вибрана на Народньому Зборі 19 жовтня 1918.

До Народньої Ради належать усі парламентарні й соїмові послы української народности з Галичини та Буковини з вибраними представниками українських народних сторонництв.

Число членів Народної Ради може на будуче поширитися представниками Угорської України та відпоручниками других народностей, замешкали в просторі Галицької Держави у числі відповідному дійсним про центовим відносинам їхнього населення.

§ 2. Народня Рада вибирає свого провідника, двох заступників у проводі, та секретаря. Секретар має назву державного секретаря. Число заступників і секретарів можна побільшити.

Провідник або його заступник скликає засідання Народної Ради та проводить нарадам². У неприсутності їх переходить провід нарад на найстаршого віком члена Народної Ради.

До рішення треба абсолютної більшості голосів. Народня Рада може постановити, в яких випадках треба кваліфікованої більшості. Зміна основних законів або сього Народнього Устрою вимагає більшості 2/3 присутних членів.

§ 3. Провідник Народної Ради єсть рівночасно провідником Галицької Держави. Він заступає Народню Раду на зверх, як супроти горожан так і супроти заступників других держав і народів. В разі перешкоди провідника виступає за нього в тім характері один із його заступників.

Письма Народної Ради носять підпис провідника або його заступника та державного секретаря.

§ 4. Народня Рада виконує законотворчу власть у цілій державі на всіх полях публічного чи приватного життя.

Закони мусять при оповіщенні мати підпис усіх членів Старшини Народної ради.

Народня Рада виготовить негайно законопроект нового виборчого права до Народного Соїму на основах: загального, рівного, тайного й безпосереднього права

голосування з пропорціональним заступництвом для національних меншостей та підготує нові закони для добра найширших народних мас, з осібна основний проект земельної реформи.

Народня Рада вишле представників українського народу Галицької Держави на мирову конференцію.

Б. Старшина Народньої Ради.

§ 5. Народня Рада вибирає з поміж своїх членів Старшину.

Число членів Старшини єсть 9, між ними мусять бути провідник і заступники Народньої Ради.

Відповідно до поширення Народної Ради (§ 1. уст. 3) поширюється число членів Старшини.

Народня Рада може й з інших причин побільшити число членів Старшини.

Провідник Народної Ради єсть провідником Старшини.

Старшина вибирає директора Народної канцелярії.

§ 6. Старшина збирається і радить постійно.

§ 7. Старшина Народної Ради єсть органом верховних постанов та верховного нагляду.

З осібна вона видаватиме постанови про все, що вважає потрібним до постійного та відповідного функціонування державної адміністрації, до удержання порядку внутрі держави та для за безпеки супокою на зверх. До неї належить верховний нагляд над Народньою Управою (§§)³ та над військом Галицької Держави. Вона підготує річний бюджет держави до затвердження Народньої Ради. Вона порішає спори про приналежність поодиноких справ до дотичних галузей Народньої Управи. Вона виконує право амністії й право ласки.

Старшина Народної Ради не веде адміністрації, тільки переказує її Народній Управі.

(В.) Народня Управа

§ 8. Народня Управа ділиться на:

- Внутрішню управу;
- Заграничну управу;
- Військову управу;
- Культурну управу;
- Оборотову управу;

Судову управу;

Провідники сих управ називають ся начальниками. Начальник управи внутрішніх справ називається також Начальником Краю. Він єсть рівночасно Провідником усієї Народньої Управи. Начальників Народньої Управи покликє Народня Рада.

§ 9. Внутрішня управа обіймає справи держави, до яких належать також скарбові, рільничі, живні й санітарні справи. Вона відповідатиме кругові діланню міністерства внутрішніх справ, публічних робіт, скарбу, рільництва, виживлення й здоровля австрійської держави.

Загранична управа обіймає заграничні справи з кругом діланню, що відповідатиме австрійському міністерству заграничних справ.

Військова управа обіймає справи державної оборони з кругом діланню, що відповідатиме австрійському міністерству Красвої оборони.

Культурна управа обіймає справи віроісповідань і просвіти з кругом діланню, який відповідати ме австрійському міністерству віроісповідань і просвіти.

Оборотова управа обіймає справи торгівлі, промислу, шляхів, пошт і телеграфів та відповідатиме кругові діланню австрійського міністерства торгівлі і шляхів.

Судова управа обіймає судові справи та її круг діланню відповідає австрійському міністерству судівництва.

В загальних справах Народньої Управи сходиться вона на спільні засідання, в яких беруть участь усі начальники управ. Скликує її Начальник Краю.

Народня Рада може змінити круг діланню сих справ осібним законом.

§ 10. Народня Управа єсть начальним виконуючим органом держави. Усім управам переказується окремий уряд з відповідним числом урядників.

Їм підчиняються усі красві і повітові власти. Народні Управи виконують також нагляд над громадянами.

Краєвий виділ, повітові ради й повітові виділи зносяться.

§ 11. Старшина Народньої Ради покличе на повітах намісць повітових рад і виділів нові повітові управи, що матимуть громадянський нагляд над діловодом староств та керму справ живних і податкових. Повітові управи підчинятимуться Народній Управі та Старшині Народньої Ради.

§ 12. Громади одержують повну місцеву автономію. Різниця між самостійним та відпорученим кругом діланню громади зноситься.

Зноситься окреме правове становище двірських обсягів, та вони включаються до громади.

Народня Управа подбає о переведення нових виборів Громадських рад на основи загального, рівного, безпосереднього й тайного права голосування.

Зноситься право патронату. Народня Рада видасть до сього перевідний закон. Обмеження права польовання й рибуловлі на своїх чи публічних пунктах зносяться.

Народня Рада видасть про се негайно новий закон.

§ 13. Урядники мають повні горожанські права, м.и. право творити товариства, право відбувати збори, та право до свободного заробітку поза обов'язками урядничої служби. Народня Управа може одначе завести виїмково обмеження свободи заробітку.

Урядники мають обов'язок по всім своїм силам служити населенню без огляду на народність. Урядники є для народу, не народ для урядників. Невідповідна поведінка урядника зі сторонами підлягає карі.

Про відповідь урядників за шкоду, заподіяну сторонам, Народня Рада видасть негайно окремий закон⁴.

§ 15. Внутрішня урядова мова урядів єсть українська. У відношенні до сторін обов'язуватиме за все народня мова сторони, як у слові, так і на письмі. Народня Рада видасть по сій думці негайно особий закон на перехідний час. Усі урядники мусять знати три державні мови українську, польську та німецьку на слові та на письмі. Урядники не української народності мусять виказатися в найкоротшому часі знанням української мови.

§ 16. Старшина Народньої Ради та Народня Управа мають при виборі урядників оглядатися вправді на теперішній етап, але повинні згодом зрівняти всі народності Галицької Держави, щоби всі вони мали в урядях заступництво, відповідане процентовим відносинам їх населення. Се відноситься в першому ряді до зрівняння українського народу в усіх урядах.

§ 17. Оскільки в сьому законі не постановлено зміни, задержують закони австрійської держави провізорично свою правну силу.

§ 18. Виконати постанови Народнього Устрою припорується Старшини Народньої Ради.

Джерело: Правова держава. Щорічник наукових праць.— Київ, 1996.— С. 237–238, 242–248.— Вул. 7.

¹ Над заголовком рукописна помітка невідомого автора: Перший проект тимчасових основних законів, виготовлений у віденському парламенті професором Дністрянським 1918 р. для покликання в життя «Галицької Держави» (тут і надалі примітки публікатора).

² Так в тексті.

³ В тексті пропуск.

⁴ § 14 у тексті відсутній.

**Закон про Виділ УН Ради
4 січня 1919 р.**

§ 1. Українська Національна Рада вибирає з-поміж себе Виділ з 9 членів, якими проводить як десятий член, Президент Української національної Ради, а на случай його перешкоди найстарший за віком його заступник.

§ 2. До компетенції Виділу Української Національної Ради належить:

- а) іменувати членів Правительства,
- б) приймати або уділяти їм димісію,
- в) виконувати право амністії і аболіції, а на то внесення Державного Секретаріату Судівництва; в справах військового судівництва може Виділ Української Національної Ради перенести право амністії на Раду Державних Секретарів;
- г) іменувати начальників державних урядів цивільних і військових;
- д) удостоверяти і оповіщувати закони.

§ 3. Виділ Української Національної Ради скликає в міру потреби Президент Української національної Ради, а в случаю його перешкоди найстарший віком його заступник. Він репрезентує Виділ і підписує його письма.

§ 4. Виділ Української Національної Ради вибирається на час її каденції, а влада його гасне з хвилию вибору нового Виділу новою Радою.

§ 5. Рішення Виділу западають більшістю голосів, а в случаю рівності голосів стає рішенням те внесення, за котрим голосував Президент.

До важности рішень треба присутности щонайменше шости членів Виділу.

§ 6. Оцей закон входить в силу хвилию його ухвалення.

Джерела: Стахів М. Західня Україна. — Т. 4. Нарис історії державного будівництва та збройної і дипломатичної оборони в 1918–1923. — С. 68–69; Лозинський М. Галичина в р.р. 1918–1920. — С. 62–63.

Примітка. Варіанти Закону, наведені М. Стахівим та М. Лозинським, мають між собою незначні стилістичні відмінності. — Д.Я.

**ПЕРЕДВСТУПНИЙ ДОГОВІР,
заключений дня 1 грудня 1918 року в м. Фастові
між Українською Народньою Республікою й
Західно-Українською Народньою Республікою
про маючу наступити злуку обох українських держав
в одну державну одиницю**

1. Західно-Українська Народня Республіка заявляє цим непохитний намір злитись у найкоротшім часі в одну велику державу з Українською Народньою Республікою — значить заявляє свій намір перестати існувати як окрема держава, а натомість увійти з усією територією й населенням, як складова частина державної цілоти, в Українську Народню Республіку.

2. Українська Народня Республіка заявляє цим рівнож свій непохитний намір злитись у найкоротшім часі в одну державу з Західно-Українською Народньою Республікою — значить заявляє свій намір прийняти всю територію й населення Західно-Української Народньої Республіки, як складову частину державної цілоти, в Українську Народню Республіку.

3. Правительства обох республік уважають зв'язаними повищими заявами, то значить: уважають себе посполу зобов'язаними цю державну злуку можливо в найкоротшім часі перевести в діло так, щоби в можливо найкоротшім часі обі держави утворили справді одну неподільну державну одиницю.

4. Західно-Українська Народня Республіка з огляду на витворені історичними обставинами, окремими правовими інституціями та культурними і соціальними ріжницями окремішності життя на своїй території й її населення, як будучій частині неподільної Української Народньої Республіки, дістає територіяльну автономію, котрої межі означить у хвиля реалізації злуки обох Республік в одну державну цілість окрема спільна комісія за ратифікацію її рішень компетентними законодавчими й правительственними державними органами обох Республік. Тоді також установлені будуть детальні умовини злуки обох держав.

5. Договір цей, списаний у двох примірниках, як двох окремих оригіналах, призначених по одному для правительств кожної з обох держав, може бути опублікований за згодою обох правительств, т. є. Директорії Української Народньої Республіки й Ради Державних Секретарів Західно-Української Народньої Республіки.

Директорія Української Народньої Республіки:
В. Винниченко

П. Андрієвський
 Ф. Швець
 С. Петлюра
 Отаман Укр[аїнських] Респ[убліканських] військ

Повновласники Ради Державних Секретарів
 Західно-Української Народної Республіки:

д-р Льонгін Цегельський
 д-р Дмитро Левицький

Джерело: Винниченко В. Відродження нації.— Т. 3.— С. 254–256.

Додаток 1.23

**АКТ ЗЛУКИ,
 ухвалений (ратифікований) першою сесією доповненої УН Ради**

Українська Національна Рада, виконуючи право самоозначення Українського Народу, проголошує урочисто (*торжественно*) зєдинення з нинішнім днем Західно-Української Народної Республіки з Українською Народньою Республікою в одну, одноцільну суверенну Республіку.

Зміряючи до якнайскоршого переведення сеї злуки, Українська Національна Рада затверджує передвступний договір про злуку, заключений між Західно-Українською (*Народною*) Республікою і Українською Народною Республікою дня 1 грудня 1918 р. у Хвастові та поручає Державному Секретаріатові негайно розпочати переговори з київським правительством для окончного виконання (*щодо сфіналізування*) договору про злуку.

До часу, коли зберуться установчі збори з'єдиненої Республіки, законодагчу (*законодавчу*) владу на території бувшої Західно-Української Народної Республіки виконує Українська Національна Рада.

До тогож самого часу цивільну і військову адміністрацію на згаданій території веде Державний Секретаріат, установлений Українською Національною Радою, як її виконуючий орган».

Примітка. Курсивом позначені слова, які відсутні в тексті, наведеному М. Чубатим, але є в тексті, наведеному М. Стахівим. Підкреслені слова наведені у варіанті М. Чубатого, але відсутні у варіанті М. Стахіва.

Джерела: Чубатий М. Державний лад на Західній Области Української Народної Республіки.— С. 4–5; Стахів М. Україна в добі Директорії УНР.— Т. 2. Ч. 1. Завершення соборних державних змагань.— С. 44.

Додаток 1.24

**До Світлої Директорії
Української Народної Республіки у Києві**

Президія Національної Ради і Рада Державних секретарів Західно-Української Народної Республіки мають честь подати отсим до відома Світлої Директорії і Правительства Української Народної Республіки, що Українська Національна Рада, яко найвищий законодатний орган Західно-Української Народної Республіки, на торжественнім засіданню в Станіславові, дня 3 січня 1919 року, одноголосно вирішила, що слідує:

Українська Національна Рада, виконуючи право самовизначення Українського Народу, проголошує торжественно з'єднання з нинішнім днем Західно-Української Народної Республіки з Українською Народною Республікою, в одну одноцільну, суверенну Народню Республіку.

Зміряючи до найскоршого переведення цієї злуки, Українська Національна Рада затверджує передвступний договір між Західно-Українською Народною Республікою і Українською Народною Республікою дня 1 грудня 1918 року у Хвастові та поручає Державному Секретаріатові негайно розпочати переговори з Київським правительством для офіназлізованя договора про злуку.

До часу, коли зберуться Установчі Збори об'єднаної Республіки, законодатну владу на території бувшої Західно-Української Народної Республіки виконує Українська Національна Рада.

До того самого часу цивільну і військову адміністрацію на згаданій території веде Державний Секретаріат, установлений Українською Національною Радою як її виконавчий орган. Підписані Президія Української Національної Ради та Рада Державних Секретарів подають се до відома Верховної Української Народної Республіки через окрему торжественну депутацію, зложену з представників усіх державних чинників і усіх кругів населення Західно-Української Народної Республіки, а заразом висилають окрему комісію, що має з правительством Української Народної Республіки увійти в близчі переговори що до способу зреалізованя вище наведеної ухвали.

Станіслав, дня 16 січня 1919 року.

За президію Української Національної Ради:
Доктор Лев Бачинський,

Доктор Стефан Левицький

За Раду Державних Секретарів:
Доктор Ізидор Голубович, Президент

Доктор Льонгін Цегельський,
Державний Секретар і управитель закордонних справ

Джерело: Нова Рада.— 1919. — 11 (24) січня.— № 16.

**Ухвала
Всенародних зборів угорських українців
21 січня 1919 року**

1. Всенародні Збори угорських українців з дня 21 січня 1919 ухвалюють з'єдиненне комітетів: Мараморощ, Угоча, Берег, Унг, Земплин, Шаріш, Спіж і Абауйторпа з Соборною Україною, просячи, щоби нова держава при виконанню сеї злуки узглядила окреміше положенне угорських українців.

Всенародні Збори заявляють, що український нарід Угорщини не признає «десятого закона» про «Руську Країну», даного в Будапешті в 1918 р., бо ухвалено його без волі народа і без його заступництва.

2. Відповідно до сього рішення Збори постановляють, що український нарід не вишле своїх послів до угорського парламенту.

3. Всенародні Збори просять, щоби українське військо обсадило комітати, заселені Українцями, і щоби заосмотрило населенне, яке живе в важких обставинах поживою.

4. Всенародні Збори вітають всі визволені народи Австро-Угорщини: Чехо-Словаків, Юго-Славян, Румунів, Поляків і Німців.

5. Збори вітають мадярське народне правительство, яке, стоячи на демократичних основах, признало право самовизначення народів і не уживало ніяких насильств проти політичного організування українського народу і проти висловлення його правдивої волі.

6. Збори висловлюють подяку всім державам антанті і їх союзникам, що боронили демократичний дух і вибороли пригнобленим народам свободу, та просять, щоби вони помогли здійснити постанову Всенародних Зборів.

7. Всенародні Збори вибирають для ведення справ українського народу Центральну Народну Раду зі 100 членів і дають їй повновласть заступати угорських Українців усе і всюди, де сього буде потрібно перед усіма народами, і зробити все, що кожного часу в інтересі українського народу вважає за потрібне.

Джерело: Лозинський М. Галичина в рр. 1918–1920.— С. 59–60.

**Універсал
Директорії Української Народної Республіки**

Іменем Української Народної Республіки Директорія оповіщає народ Український про велику подію в історії землі нашої української.

3-го січня 1919 року в м. Станиславові Українська Національна Рада Західної Української Народної Республіки, як виразник волі всіх українців бувшої Австро-Угорської імперії і як найвищий їх законодавчий чинник, торжественно проголосила злуку Західної Української Народної Республіки з Наддніпрянської Народньою Республікою — в одноцілну, суверенну Народню Республіку.

Вітаючи з великою радістю цей історичний крок західних братів наших, Директорія Української Народної Республіки ухвалила тую злуку прийняти і здійснити на умовах, які зазначені в постанові Західної Української Народної Республіки від 3-го січня 1919 року.

Од нині во-єдино зливаються століттям одірвані одна від одної частини єдиної України — Західно-Українська Народня Республіка (Галичина, Буковина; Угорська Русь) і Наддніпрянська Велика Україна.

Здійснились віковічні мрії, якими жили і за які умирали кращі сини України.

Од нині є єдина незалежна Українська Народня Республіка.

Од нині народ Український, визволений могутнім поривом своїх власних сил, має змогу об'єднаними дружніми зусиллями всіх своїх синів будувати нероздільну, самостійну Державу українську на благо і щастя всього її трудового люду.

22 січня 1919 року, у м. Києві.

Голова Директорії:

Володимир Винниченко

Члени:

Симон Петлюра

Панас Андрієвський

Андрій Макаренко

Федір Швець

Джерело: Нова Рада.— 1919.— 11 (24) січня.— № 16.

Додаток 1.27

**Універсал
Трудового Конгресу України**

До українського народу.

Ми — представники трудового народу України, її робітництво і селянство, зібравшись у столичнім городі — Києві і обговоривши найважливі потреби українського трудячого люду, постановили в цей тяжкий час коли на Україну з усіх боків нападають вороги нашої волі, доручити їй надалі до слідуючої сесії Конгресу Трудового Народу України вести державну роботу Директорії, яка підняла повстання проти гетьмансько-панської самовласти і заслужила своєю щирою революційною діяльністю повне довірря селянства і робітництва.

Конгрес Трудового Народу Української Народньої Республіки оповіщає робітничий і селянський люд, що він через військові події по Україні припиняє на де-який час свої засідання, аби роз'їхавшись по городах, повітах і волостях, ми, члени Трудового Конгресу, могли допомогти найважливішій тепер роботі — обороні нашого рідного краю.

Вся вища влада на Україні, на час перерви засідань Трудового Конгресу, має належати Директорії, котра доповнюється представником од Наддністрянської України (Галичини, Буковини і Угорської України), акт з'єднання з якою затверджено на першій засіданні Конгресу 24 сього січня.

Для підготовки законопроектів для слідуючої сесії Трудового Конгресу Української Народньої Республіки Конгрес Трудового Народу України визнає необхідним залишити після себе такі комісії: 1) по обороні Республіки, 2) земельну, 3) освітню, 4) бюджетову, 5) заграничних справ, й 6) комісію харчових справ.

Владу виконавчу — Директорія має доручити Раді Народніх Міністрів, яка відповідає за свою роботу перед Трудовим Конгресом, а на час перериву його засідань, перед Директорією Української Народньої Республіки.

Владу на місцях здійснюють представники правительства Республіки, які мають працювати в тісному контактї і під контролём повітових і губерніяльних Трудових Рад, які складаються пропорціонально з представників селянства і робітництва.

Інструкції про вибори в Трудові Ради має негайно виробить правительство Республіки разом з комісіями Трудового Конгресу.

В цілях закріплення демократичного ладу правительство Української Народньої Республіки, разом з комісіями, має підготувати закон для виборів Всенароднього Парляменту Незалежної Соборної Української Республіки.

Конгрес Трудового Народу України висловлює своє нерушиме побажання, щоб

Директорія і Рада Народніх Міністрів провадили й надалі свою працю по проведенню земельної реформи, в основі якої лежить передача землі без викупу трудящому народові.

Одночасно правительство повинно негайно подбати про знищення безробіття шляхом відновлення промисловости, про поліпшення долї робітництва і про закріплення всіх революційних здобутків українського пролетаріяту.

Переживши тяжкі муки й катування за час семимісячної гетьманської неволі, український народ ще й тепер, скинувши ненависне панське ярмо, повинен знати, що його кровію здобута свобода знаходиться в небезпеці.

З усіх боків цілости і незалежности Української Народньої Республіки загрожують сильні держави.

Для того, щоб не повторилося наше давнє лихо — неволя під властю чужих народів, Конгрес Трудового Народу України кличе всіх синів трудового селянства і робітництва на боротьбу за землю і волю.

Нехай знають всі сили, які нас нападають, що український народ уміє не тільки скидати катів та тиранів, але й уміє будувати свою Республіку і може всією силою непохитно й неухильно обороняти своє право порядкувати самим собою.

Народе український! Будь на сторожі свого права. Проти тебе воюють не тільки імперіялістичні контрреволюційні вороги, але ти бачиш, як Совітська Росія, яка не по правді називає себе соціалістичною, теж посилає своїх наймитів — китайців та латишів проти твоєї незалежности.

Конгрес Трудового Народу України визнає, що захват Московським більшовицьким військом нашої землі може привести до приходу нових чужоземців, які тільки й ждуть того часу, коли на Україні запанує більшовицьке безладдя, щоб напасти на розбиту, зруйновану і пограбовану Україну.

Конгрес Трудового Народу України запевняє перед усім світом, що український народ бажає миру з усіма народами і немає думки забрати під свою владу чужі землі, але він не допустить ніяких замахів від якої б не було держави на свою цілість, самостійність і незалежність.

Не тільки протестами, але й оружною силою трудове селянство й робітництво покаже, що український народ не потерпить над собою насильства і кривди.

Конгрес Трудового Народу України, стоячи за самостійну Українську Народню Республіку, для рятування землі і волі закликає щирих синів землі Української стати кріпко до зброї під стяг славного війська Директорії Народньої Республіки.

Ухвалено Конгресом Трудового Народу України в м. Києві
28 січня 1919 року.

*Джерело: Вісник Української Народньої Республіки.— 1919.— 7 лют., Ч. 4;
Мазепа І. Україна в огні і бурї революції.— Т. 3.— С. 168–169.*

Додаток 1.28

**Двопартійна угода,
ухвалена 5 квітня 1919 року нарадою УСДРП та УПСР
в Рівному**

I. Директорія.

1. Директорія складається з слідуєчих членів: Голови Отамана С. Петлюри і по одному представникові — від галичан, УПСР, УСДРП.

(2). Директорія затверджує закони тільки після ухвалення їх Радою Народних Міністрів.

3. Директорія репрезентує суверенність УНР назовні, при чому всі відповідні акти контрастигуються Міністром Закордонних Справ.

4. Для Директорії встановлюється цивільний лист, який проходить по згоді з Радою Міністрів.

5. В сфері управління члени Директорії видають свої розпорядження тільки через відповідні міністерства.

6. Всі члени Директорії рівноправні.

7. Повноправний кворум складається з трьох членів.

II. Рада Міністрів.

1. Прем'єр-міністр призначається по згоді з партіями українських соціалістів-революціонерів і українських соціал-демократів і формує кабінет в порозумінні і за згодою цих партій.

2. Політична Рада Міністрів складається з таких міністрів: міністра внутрішніх справ, закордонних, військових, земельних, народного господарства, фінансів і освіти.

3. Рада Міністрів сама визначає місце своєї резиденції.

4. Права і обов'язки військового міністра определяються «положенням про польове управління війська у військовий час».

5. Всі кредити на військову справу проводяться тільки через Раду Народних Міністрів.

III. Програма внутрішньої і зовнішньої політики.

1. Кабінет кладе своїм завданням:

а) припинення внутрішньої горожанської війни;

б) можливо скорше замирення з Советською Росією;

в) неприйняття наступальних союзів проти Советської Росії.

2. Забезпечення легального існування всіх політичних партій, коли вони не йдуть проти суверенности УНРеспубліки.

3. Негайна організація Місцевих Конгресів і Рад Трудового Народу.

4. Перегляд закону про Трудові Ради.

5. Переговори з державами антанті кабінет вестиме на умовах:

а) визнання самостійности Української Народної Республіки;

б) невтручання у внутрішні справи республіки;

в) виведення війська з території УНРеспубліки;

г) коли умови з французьким командуванням в Одесі вже підписані уповноваженими УНР, то вони манкціонуються Директорією після затвердження новою Радою Міністрів.

Джерело: Стахів М. Україна в добі Директорії УНР. Т. 6. Криза на всіх фронтах.— С. 205–207.

Додаток 1.29

**Начерк проекту державного законодаду
для «Української Трудової Республіки»**

A. Державний лад.

I. Державне право.

Право природи і основане на ньому міжнародне право на самоозначення і рівноправність всіх народів — дають Українському Народові нічим не обмежену волю. Силою своєї необмеженої волі Український Нарід визнає себе самостійним, незалежним, суверенним і з усіма народами рівноправним і творить на своїх землях свою окрему державу під іменем «Українська Трудова Республіка».

II. Державне знамя.

«Українська Трудова Республіка» задержує своє історичне знамя тризуба на знак:

1. Що державна влада в Українській Трудовій Республіці виконує тільки три функції:
 - а) охорони української держави і українських громадян;
 - б) ширення просвіти серед українських громадян;
 - в) несення помочі для українських громадян.
2. Що життя українських громадян розділюється на три доби:
 - а) добу росту і пристосовлення до праці у віці до 20 літ;
 - б) добу творчої праці у віці від 20 до 60 літ;
 - в) добу старості і спочинку у віці понад 60 рокам життя.
3. Що трудовий день для українських громадян ділиться на три осьмигодинні пори:
 - а) на одну пору труду;
 - б) на другу віддиху і гуляння;
 - в) на третю пору сну.
4. Що Українська Трудова Суспільність розпадається на три верстви:
 - а) хліборобсько-творчу;
 - б) промислово-творчу;
 - в) державно-службову.
5. Що заробіток українських громадян розходитьсь у трьох напрямках:
 - а) на власний прожиток,
 - б) на поношення державних видатків,
 - в) на помноження народного багатства через ощадність.
6. Що Український Народ має споконвічну незаперечну владу над Чорним

Морем.

III. Державна барва.

«У.Т.Р.» остає також під своїм історично-національними барвами блакитно-золотою на знак бажання:

1. Щоб над українськими землями всміхалося вічно погідне, блакитне небо народного щастя і мира, а під цим блакитним небом:
2. Щоб, як сонце, сяли золоті степи, вкриті буйними ланами пшениці для вжитку і здоровля Українського Трудового Народу.

IV. Державна територія.

Український Нарід визнає своїми землями і обнімає в склад своєї держави та просторів, на котрих посіляються Українці суцільною масою і в порівнянні з другими, живучими всуміш з Українцями народами, творять беззаглядну або зглядну більшість. Осередком українських земель і столицею «У.Т.Р.» є старинна українська столиця — Київ. Дотеперешні державні кордони, котри розрубували живе тіло Українського Народу і розмежовували його землі — касуються і не мають на будуче ніякого значення. Кордон «У.Т.Р.» творить етнографічна лінія, котра відокремлює Український Нарід від сусідніх народів.

V. Міжнародне становище.

Через своє відокремлення в осібну державу Український Нарід не хоче і не може нікому заподіяти ніякої кривди. Противно, осбстоючи своє незаперечне право на самостійність, незалежність, суверенність і рівноправність, Український Нарід бажає виключно і одиноко забезпечити себе на віки від дотеперішнього гнету, а свої землі від дотеперішньої експлуатації зі сторони других народів. Всі дійсні і оправдані дотеперішні користи, котрі походили зі спільного пожиття в одній державі так для Українського Народу з одного боку — не сміють для нікого пропасти, а забезпечення цих користей для всіх інтересованих полагодиться через заключення добровільних міжнародних союзів, умов і договорів.

VI. Державна влада.

«Українською Трудовою Республікою» править весь Український Нарід, котрий є самий для себе і сувереном і повелителем і володарем. Державна влада ділиться на репрезентаційну, законодадну, виконавчу і судейську.

а) Репрезентаційна влада.

Репрезентаційна влада доручена Посадникові і Верховній Раді «Української Трудової Республіки».

§ 1.

Посадника «Української Трудової Республіки» вибирають українські громадяни

на основі загального, рівного тайного і безпосереднього права голосування, що прислуговує всім громадянам «Української Трудової Республіки» без виїмка, котрі покінчили 20-тій рік життя, без огляду на їх пол, стан, народність і віросповідання.

§ 2.

Посадник є головою «Української Трудової Республіки» і репрезентантом суверена держави на зовні супроти других держав поодиноких українських громадян.

§ 3.

Посадникові належать почесні всі права і обов'язки суверена держави. Посадник стоїть понад законами, його особа недоторкана. За своєю діяльністю одвічає по укінченню свого уряду перед Українською Республіканською Радою.

§ 4.

Зокрема Посадник санкціонує ухвалені законодавчими органами закони, назначує і відправляє державних і краєвих народніх довірників, санкціонує міждержавні трактати і договори та дбає про нерушимість державного законодавства і перестерігання обов'язуючих в державі законів.

§ 5.

Посадника «Української Трудової Республіки» вибирає Український Нарід на протяз 6 літ. Скорочення шестилітнього речинця для урядування Посадника може наступити через смерть посадника, через добровільне зречення Посадника зі свого уряду і через вибір нового Посадника внаслідок візвання до Українського Народу, ухваленого 2/3 всіх голосів Української Республіканської Ради. поновний вибір посадником і більшою частиною — допускаємі.

§ 6.

Верховна Рада «Української Трудової Республіки» складається з народніх представників, вибираєміх через загальні виборці, по одному з кожного краю, на основі загального, рівного, тайного і безпосереднього права голосування на протяз шести літ.

§ 7.

Верховна Рада є дорадуючим органом для Посадника «Української Трудової Республіки». Всі діла посадника, які може підприняти він в державних справах на підставі зачеркненого для репрезентаційного права (так в тексті.— Д.Я.), потребують для своєї важности і правосильности попередньої згоди і ухваленної абсолютною більшістю голосів постанови Верховної Ради.

§ 8.

Верховна Рада одвічає за діла Посадника перед Українською Республіканською Радою.

б) Законодатня влада.

Законодатня влада доручена народньому представництву і Українській Республіканській Раді.

§ 1.

Українську Республіканську Раду вибирають українські громадяне на правилах, обов'язуючих для виборів посадника «Української Трудової Республіки» з тією одміною, що кожних 100 000 населення, проживаючого в одному виборчому окрузі, вибирає від себе одного народнього представника в склад Української Республіканської Ради.

§ 2.

Українська Республіканська Рада вибирається з правила на протяз 6 літ, одначе правильний 6-річний речинець існування Української Республіканської Ради може бути скорочений, а Українська Республіканська Рада розв'язана тоді, коли так рішить сама, або коли зажадає цього абсолютна більшість всіх виборців будь-то з власного почину, будь-то внаслідок візвання, виданого через посадника «Української Трудової Республіки».

§ 3.

Поодинокі народні депутати виконують рівно ж свої мандати на цілому протязі радянського речинця. Але вони можуть бути відкликані з Української Ради перед кінцем радянського речинця тоді, коли цього зажадає абсолютна більшість виборців їхнього виборчого округу з власного почину або внаслідок візвання, виданого через посадника «Української Трудової Республіки».

§ 4.

Українська Республіканська Рада є найвищим законодавчим органом в державі. Закони, ухвалені Українською Республіканською Радою, обов'язують на цілій території «Української Трудової Республіки» і усіх українських громадян, право екстериторіальности для представників посторонніх держав заборочене.

§ 5.

Докладне означення способу ухвалювання і видавання законів постановить перша Українська Республіканська Рада через ухвалення відповідного регуляміна. Засадою для українського державно-радянського поведення будуть слідуєчі основні постанови:

а) законопроекти походять з правила від Українського Державного Правительства, однакож одна п'ята часть загалу радянських депутатів або 100 000 виборців мають право подати кожної хвилі свої власні законопроекти, котрі мають першинство перед правительственными законопроектами;

б) Закони, ухвалені Українською Республіканською Радою переходять через санкцію посадника «Української Трудової Республіки», котрий може довільно ці закони затвердити і з цією хвилею вони стають правосильні, або відказати їм свої санкції, через що ухвалені закони не набудуть правосильности.

Коли ж Українська Республіканська Рада ухвалить несанкціонований закон без ніякої зміни вдруге — тоді цей закон стає правосильний з хвилею повторення ухвали нарівні з санкціонованими законами, а санкція посадника для нього ыльш непотрібна.

Речинець для ухвалення санкції виносить 3 місяці, числячи від дня ухвали закона через Українську Республіканську Раду. В цьому речинці Посадник обов'язковий предложений закон або санкціонувати, або відказати йому свої санкції. Непологодження санкції визначеному речинці рівняється відмовленню санкції через посадника, а несанкціонований закон приходить в першу чергу під поновну обряду Української Республіканської Ради.

§ 6.

Українська Республіканська Рада ухвалює такі закони, які відносяться до справ загально-державних, незастережених ані для Красвих, ані повітових, ані Волосних, ані Громадських Рад. Зокрема Українська Республіканська Рада ухвалює щорічно державний бюджет і контингент новобранців для народної армії і набір громадян для народної суспільної служби. Українська Республіканська Рада контролює діяльність Українського Державного Правительства і в случаю провини потягає його до одвічальности; рішає про війну і мир, та затверджує міжнародні заключені Українським Державним Правительством трактати і договори.

в) Виконуюча влада.

Виконуюча влада доручена: Українському Державному Правительству.

§ 1.

Українське Державне Правительство складається з начального державного довірника і з такого числа державних довірників, скільки вимагають цього головні галузі державних справ, як державні фінанси, народна армія, просвіта та проче.

§ 2.

Українське Державне Правительство назначує і відправляє Посадник «Української Трудової Республіки». Одначе означені державні довірники залежуть від одобрення Української Республіканської ради і обнимають свої уряди тільки тоді, коли Українська Республіканська рада вискаже їм своє довір'я, а відправлені звільняються з уряду тільки внаслідок недовір'я, висказаного їм Українською Республіканською Радою.

§ 3.

Українське Державне Правительство дбає про охорону цілости держави, інтересів на зовні супроти посторонніх держав, про ненарушимість держави і державного законодаду внутрі держави, про охорону ладу і порядку, про охорону життя, майна, здоровля, свободи і чести мешканців держави, про правильне і справедливе виконування судівництва в державі, про доцільне ширення науки і просвіти, про правильність державних і народних фінансів, про забезпечення помочі для неспосібних до праці, про виховання сиріт і покидьків, про забезпечення праці для безробітних і про правильне фінансування народного хозяйства.

§ 5.

Українське Державне Правительство одвічає перед Українською Республіканською радою не тільки за свої діла, але також за успішність всіх державних і суспільних справ.

г). Судейська влада.

Судейська влада доручена громадським судам «Української Трудової Республіки».

§ 1.

Всі громадські суди виміряють справедливість колегіально. Ніяка справа не рішається одним суддею.

§ 2.

Кожний суд складається з суддів правознатоків і суддів громадян. Суддів правознатоків назначує посадник «Української Трудової Республіки», судді громадяни походять з вибору і через припадок жереба.

§ 3.

Провід в розправах приноврелення приписів закона і видання вирока належить до суддів правознатоків. Ствердження дійсного стану справи належить до суддів громадян.

§ 4.

Ніхто не може бути покараний без громадянського суду. Кожному праву українського громадянина прислуговує охорона громадянського суду.

§ 5.

Українські громадянські суди є незалежні і не підлягають ніякій владі. Вони судять і вирокують на основі законів іменем «Української Трудової Республіки».

§ 6.

Державний довірник правосуддя дбає про правильне уладження суддів і про правильний вимір справедливости. На сторожі ненарушимости законів стоїть Державний Трибунал Правосуддя.

§ 7.

Вимір справедливости одбувається для всіх громадян безплатно. Кара смерти і ганьби виключена.

§ 8.

Посадникові «Української Трудової Республіки» прислуговує право ласки і звільнення од присудженої кари, в случаях предвидження законами.

VII. Автономічні правління.

Великі Простори «Української Трудової Республіки» різноманітні своїм природнім характером і неоднаковою історичною минувністю, вимагають, для успішного розвою

народного життя, поділу державної території на окремі самоуправні краї, повіти, волости і громади.

а) Краєві правління.

Кожна українська земля, котра передне становила окрему губернію і в цілості увійшла в склад території «Української Трудової Республіки» становить зараз окремих край, пограничні землі, що входили в склад таких губерній, котрі тільки частично увійшли в склад української території, з'єднуються з суміжними українськими краями, або творять окремі для себе краї. Галичина, Буковина, Закарпатська Україна і Кубанщина стають і надалше особними краями. Впрочім постанова щодо утворення з одної губернії більше країв, або злучення більше губерній в один край, залежить від воли і потреб самого населення, котре може перепровадити в життя своє бажання через загальне голосування. Ця постанова, обов'язує подібно, що до творення повітів, волостей і громад.

§ 1.

Кожен край має своє окреме краєве представництво зложене:

1) з Краєвої Народної Ради вибираємої на правилах, обов'язуючих для вибору Української Республіканської Ради, по одному краєвому депутатові від кождих 25 000 краєвого населення,

2) з краєвого довірника, назначеного Посадником «Української Трудової Республіки» на подобу назначування державних довірників, залежного від довірря і недовірря краєвої Народної Ради,

3) з Краєвого Народного Правління вибираємого Краєвою Народною Радою зі складу власних членів в числі, яке окажется потрібним для ведення краєвих справ.

§ 2.

Краєва Народна Рада є краєвим законодавчим органом для краєвих справ. Закони, ухвалені краєвою Народною Радою, є рівнозначні з державними законами і одначе не можуть цим законам суперечити. Вони переходять через санацію садника «Української Трудової Республіки» аналогічно, як державні закони, а зміна краєвих законів може послідувати тільки через ухвалу краєвої Народної Ради.

§ 3.

Правила обов'язуючі для розв'язання Української республіканської ради, для відкликання поодиноких депутатів перед закінченням радянського речинця і для вношення законопроектів — обов'язують подібно також щодо Краєвої Народної Ради. Для законопроектів, походячих від виборців, треба 25 000 підписів.

§ 4.

Докладне розмежування краєвих справ, входячих в обсяг краєвого законодавства, від державних справ, послідує в особних статутах, виданих через першу Українську Республіканську Раду для кожного краю зокрема.

§ 5.

Краєвий народній довірник, котрий являється відпоручником Українського Державного Правительства і є головою краєвого Народного Правління, відповідає і перед Українським Державним Правительством, і перед Краєвою Народною Радою.

б) Повітові правління.

Повітові довірники і Ради походять з вибору населення повіта. Повітові довірники є виконуючими органами для державних і краєвих справ у повіті. Повітові Ради є для цих справ контролюючим органом. Для місцевих повітових справ є Повітові Ради ухвалюючим органом. Для виконання місцевих справ вибирають Повітові Ради з поміж себе окреме повітове Правління, спомагаючи повітового довірника, котрий є головою цього Правління.

Докладне означення круга для діяльності Повітових Рад і правління наступить в особному законі, котрий ухвалить перша Українська Республіканська Рада.

Вибори Повітових Рад відбуваються на правилах, обов'язуючих для виборів до Української Республіканської Ради з тією одміною, що одного повітового радного вибирається від кождих 5 000 населення повіта, повітових довірників вибирають всі виборці повіта.

в) Волосні правління.

Волосні довірники і Ради походять з вибору населення волости. Волосні довірники є виконуючими органами для державних краєвих і повітових справ в своїй волости, волосні Ради є для цих справ контролюючим органом.

Для місцевих, волосних справ є Волосні Ради з ухвалюючим органом — волосні довірники є виконуючим органом.

Для виконання місцевих волосних справ вибирають Волосні Ради з поміж себе окреме Волосне Правління, спомагаюче волосного довірника, котрий є головою цього правління.

Докладне означення круга для діяльності Волосних Рад і правлінь наступить в особному законі, котрий ухвалить перша Українська Республіканська Рада.

Вибори волосних Рад відбуваються на правилах, обов'язуючих для виборів до української Республіканської Ради з тією одміною, що одного волосного радного вибирається від кождих 1 000 населення волости, волосних довірників обирають всі виборці волости.

г) Громадські правління.

Громадські довірники і Ради походять з вибору населення громади. громадські довірники є виконуючими органами для державних краєвих, повітових і волосних справ в своїй громаді. Громадські Ради є для цих справ контролюючим органом.

Для місцевих, громадських справ є громадські Ради ухвалюючим органом — громадські довірники є виконуючим органом. Для виконання місцевих громадських справ вибирають громадські Ради з поміж себе Громадське Правління, спомагаюче громадського довірника, котрий є головою цього правління.

Докладне означення круга для діяльності Громадських Рад і правлінь наступить в особному законі, котрий ухвалить перша Українська Республіканська Рада.

Вибори Громадських Рад відбуваються на правилах, обов'язуючих для виборів до Української Республіканської Ради з тією одміною, що одного громадського радного вибирається від кожної сотки населення села, Громадських довірників вибирають всі виборці громади.

д) Містечкові Правління.

Місцевості, котрі вказують більше, як 5 000 населення, але найбільше 50 000 населення належать до категорії містечок, становлять самі для себе волость, а вибір довірника, Містечкових Рад і Містечкових Правлінь одбувається на правилах, обов'язуючих для волости.

Коли ж такі місцевості захочуть належати до категорії сіл — тоді вони розпадаються на дві або більше громад з окремими громадськими довірником, Радами і правліннями.

е) Громадські Правління.

Місцевості, що вказують більше як 50 000 населення, належать до категорії городів, становлять для себе окремі повіти, а вибори городських довірників, Городських Рад і Правлінь одбуваються на правилах, обов'язуючих для повітів.

є) Столичні Правління.

Державна столиця, краєві столичні городи і городи, що мають особливіше значіння для держави, будуть управляти собою на основі окремих статутів, виданих через Українську Республіканську Раду, при чому загально обов'язуючі виборчі правила не будуть нарушені.

Б. Суспільний лад.

Дотеперішній капіталістичний лад, опертий на визискові трудящих мас через те, що капіталісти-власники захопили на власність землю, фабрики, мешкальні дома, а капіталісти-спекулянти забрали в свою руку торгівлю продуктами і оборот грошми, скасується і наступає:

- а) регуляція земельної власности,
- б) соціалізація фабрик,
- в) оппідация мешкальних домів,
- г) централізація торгівлі,

д) новоорганізація суспільности і продукцій, фінансів, ощадности, податків і закордонної торгівлі.

а) Регуляція земельної власности.

§ 1.

Через регуляцію земельної власности всі правні і фізичні особи, що посідали досі на власність більше як 50 десятин землі, коло котрої не працювали вони власними руками, тратять навсідги і безповоротно своє дотеперішнє право власности на землю без всякого відшкодування.

§ 2.

Селяни — хлібороби, що посідали досі більше як 50 десятин землі, коло котрої вони працювали власними руками, тратять своє право власности на землю без відшкодування тільки щодо звижки понад 50 десятин.

§ 3.

Селяни-хлібороби, що їх останеться по конфіскації звижки ще 50 десятин землі, і такі селяни-хлібороби, що посідали досі на власність менше як 50 десятин, але більше як 15 десятин землі, коло котрої працювали вони власними руками — задержують на будуче на власність тільки по 15 десятин; остаток землі звиж 15 десятин обов'язані вони позбути в протягу двох років, числячи від дня ухвалення державного законоладу, в руки малоземельних або безземельних селян хліборобів, — інакше і ця земля підпаде конфіскації.

§ 4.

Особи, що дотепер посідали менше як 50 десятин землі, але не працювали коло неї власними руками, обов'язані позбути всю свою землю протягом двох років, числячи від дня прийняття державного законоладу, в руки малоземельних або безземельних селян-хліборобів — інакше ця земля підпаде конфіскації.

§ 5.

Селянсько-хліборобські посілости, що своїм розміром не перевищують 15 десятин землі — остають як дотепер, приватною непорушимою власністю своїх власників.

§ 6.

Вся державна і конфіскована земля переходить в руки селян-хліборобів на їх приватну власність. В першій мірі припадає ця земля малоземельним селянам-хліборобам таким, що посідають зараз на власність менше як на 5 десятин землі. Вони мають право на безплатне доповнення своєї посілости до розміру 5 десятин. Остаток народньої землі припадає безземельним селянам-хліборобам в розмірі по 5 десятин для одного господарства.

§ 7.

В посіданню держави замещується така кількість землі, яка окажется потрібна для заснування і удержання хліборобських шкіл і візрцевих господарств, для заснування

і удержання санаторій і лічиць, державних приютів для безпомічних дітей і для безробітних.

§ 8.

Ліси і такі простори, котрі треба залісити; копальняні простори, на котрих знаходяться ужиточні мінерали; стоячі і текучі води остають власністю держави.

§ 9.

Осібні закони: земельний і громадянський, ухвалені Українською Республіканською Радою, определять докладно посідання землі і оборот землею.

Загально обов'язують до цього слідуєчі постанови:

а) хліборобська земля не може наново громадитися в більшій посілості — не може також роздроблюватися в безконечність: вона розподіляється на поодинокі селянські хліборобські господарства в розмірі від 5 до 15 десятин землі. Ніхто не може посідати менше як 5 ані більше як 15 десятин землі, чи то на власність чи під іншим виглядом;

б) оборот землею дозволений: можна землю набувати і позбувати даром і відплатно; можна землю наймати і віднаймати; можна передавати також в спадок — проте не може бути власником хліборобської землі той, хто не обробляє землі сам власними руками і не може бути порушений розмір селянсько-хліборобських господарств;

в) встановлені тільки загально — і принципово-докладні норми встановить кожний край окремо для себе; відповідно до кількості свого населення і відповідно до розміру просторів землі, які припадають до розділу.

б) Соціалізація фабрик.

§ 1.

Всі продукційні підприємства в державі визначаються або робітнями або фабриками.

§ 2.

До категорії робітень належать такі підприємства, в котрих займається найбільше 20 робітників, а дотеперішні власники цих підприємств трудяться самі або з членами своєї сім'ї з робітниками.

§ 3.

Робітні залишаються власністю своїх дотеперішніх власників. Зайняті в робітнях робітники працюють на загальних, робітничих умовах за зарплату, а коли вони забажають приймати участь в зисках підприємств, тоді обов'язані також поносити страти підприємства.

§ 4.

До категорії фабрик належать більші підприємства. Фабрики підпадають соціалізації і право власності дотеперішніх власників касується, а фабрики стають власністю працюючих в цих фабриках робітників

§ 5.

Вартість фабрики розпадається на таку кількість акцій, скільки є зайнятих у фабриці робітників, а кожний фабричний робітник є заразом власником одної акції.

Фабричні акції можна набувати і позбувати даром і відплатно, можна передавати їх у спадок; однаково ж ніхто не може посідати більше як одну фабричну акцію, ані не може бути власником фабричної акції той, хто не працює особисто на цій фабриці.

§ 6.

Фабричні робітники побирають з заходів фабрики плату відповідно до своїх здібностей, праці і заслуг — зиском діляться як акціонери фабрики на рівні. Витрати підприємства обнижують вартість акцій і зменшують заробіток робітника.

§ 7.

Підприємства копальняні, лісові, риболовні і всі комунікаційні підприємства; залізнодорожні, поштові, телефонні і телеграфні, належать до категорії фабричних підприємств і підпадають соціалізації, хоча й ця земля, на котрій ці підприємства опираються є державно-народною.

§ 8.

Умови праці і забезпечення робітників управильнює загально-політичне державне право. Подрібно унормує цю справу закон, ухвалений Українською Республіканською Радою.

Осьмигодинний час праці запоручений.

в) Опідація мешкальних домів.

§ 1.

Кожному вільно посідати на власність будівельну землю і мешкальний дім, в селі, містечку або городі.

Нікому не вільно побирати комірною за відступлення мешкання для вжитку других осіб.

§ 2.

Всі мешкальні дома по селах, містечках і городах остають власністю своїх дотеперішніх власників і для їх власного ужитку — з тим застереженням, що власники живуть в цих домах самі з членами своєї сім'ї, рідні або з близькими свояками; не побирають від них комірною, а для вжитку одної дорослої 20-літньої або двох недорослих осіб не припадає більше як одна мешкальна кімната.

§ 3.

Лишні кімнати в домах зайнятих власниками, а також дома замешкані виключно комірниками, підпадають опідації, то значить, що ціле комірне іде не на користь власника дому, а на користь села, містечка або города, у якому дім знаходиться.

§ 4.

Оскільки власники оплдованих кімнат або цілих домів завідуватимуть самі цими кімнатами чи домами і понеситимуть кошти направи — тоді село, містечко або город виплачуватиме їм з побраного комірного розміру нагороду і зворот понесених коштів.

г) Централізація торгівлі.

§ 1.

Спекулятивна торгівля, себто купівля і перепродування для осягнення зиску, виконувана заробково, як осібне джерело доходу, що було причиною дотеперішньої дорожнечі, визиску, спекуляції — касується.

Пряма продана з рук продукція до рук консумента — дозволена.

§ 2.

Місце спекулятивної торгівлі займає всенародна кооперативна торгівля. Всі спекулятивні крамниці, склади і магазини закриваються без відшкодування їх власників. Припаси товарів і торгових уладжень приходять в руки нової торговельної організації в дорозі відкупу, причому відкупна ціна не може переступити суми 50 000 трудових карбів.

Недвижна підпадає конфіскації в користь держави.

е) 1. Новоорганізація суспільності і народнього хозяйства.

Хто живе на території «Української Трудової Республіки» задовольняє свої життєві потреби своїм власним трудом і через це безпосередньо або посередньо причинюється до задоволення життєвих потреб Українського Народу та до піддержання українського загально-народного хозяйства — цей є членом Української Трудової Суспільності — українським трудовиком, без огляду на своє громадянство, стать, стан, вік, народність або віроісповідання.

§ 1.

Українські трудовики як приватні власники селянсько-хліборобських хозяйств, рімісничих робітень і других одиничних підприємств, а також як співвласники фабричних чи інших спілкових підприємств користуються свобідно своїм правом приватної власності в межах обов'язуючих заходів і провадять свої продукційні господарства так, як вказує їм їх власний, приватний інтерес.

§ 2.

Але подібно як загал українських громадян організується у своєму нутрі і утворює відповідні органи державної влади для осягнення певности, доцільности, успішности в задоволюванні політичних, культурних і просвітних потреб Українського Народу — так загал українських трудовиків для осягнення певности, доцільности і успішности в задоволенні матеріальних потреб Українського Народу

організується в своєму нутрі і утворює відповідні загальносуспільні, економічні органи в державі.

§ 3.

Найвищим суспільно-економічним органом в «Українській Трудовій Республіці» є Український Трудовий Конгрес.

§ 4.

Український Трудовий Конгрес складається з відпоручників Українських професійних Союзів в числі 3 відпоручників від одної Секції кожного Союзу.

§ 5.

Українській Трудовій Конгрес є найвищим ухвалюючим і регулюючим органом у всіх справах суспільно-економічних, а заразом виконуючим органом для своїх власних постанов і для доручень держави в справах податкових і справах постачання державних установ.

§ 6.

Рішення Українського Трудового Конгресу мають з правила силу закона; одначе на случай спротиву, поставленого відпоручниками будь-котрої Секції одного з Професійних Союзів з огляду на порушення інтересів дотичної галузи продукції або державно-службового званця — рішення Конгресу остає в завішенню, а справа переходить під розгляд Української Республіканської Ради, котра будьто затвердить оспорене рішення — будь то знесе це рішення.

Українське Державне Правительство має право і обов'язок господарювати рішення Конгресу і спроваджувати їх під розгляд Української Республіканської Ради в цьому разі, коли б рішення Конгресу нарушувало державний законодад, обов'язуючі закони або інтереси держави.

§ 7.

Як регулюючий і виконуючий орган (в) суспільно-економічних справах утворює Український Трудовий Конгрес зі складу власних членів три департаменти,

а) Фінансовий Департамент з приналежним до його інститутом «Українським Центральним Банком»;

б) Торговельний Департамент з приналежним до його інститутом «Українським Трудовим Кооперативом»;

в) Департамент Праці Департамент з приналежним до його інститутом «Українською Трудовою Біржею».

§ 8.

Фінансовий Департамент зреалізовує ухвалений Українською Республіканською Радою бюджет, відає суспільними фінансами і управильнює весь суспільний кредит.

Свої задачі переводить він в життя через приналежний до його «Український Центральний Банк», котрий,

1) Емітує трудові карби для потреб «Українського Трудоторговельного Кооперативу» і для потреб держави;

2) Збирає приватні ощадності і запасні фонди професійних Союзів та емітує на їх основі щадничі банкноти;

3) Росприділяє на поодинокі Професійні Союзи державні податки і збирає всі вплати вношені суспільністю на рахунок держави;

Управильює через свої установи весь суспільний кредит як одиноке джерело цього кредиту.

§ 9.

Торговельний Департамент становить найвище порахункове місце для вирівнювання взаємних рахунків між поодинокими Професійними Союзами; посередничить в установлюванню цін на сирівці і товари через поодинокі Професійні Союзи; посередничить в постачанню і набуванню через професійні Союзи сирівців і прочого та розпродує між суспільність всі попадаючи в торговельний оборот товари. Свої задачі переводить він в життя через приналежний до його «Український Трудоторговельний Кооператив», котрий:

1) Нотує і погашує взаємні вимоги між поодинокими Професійними Союзами;

2) Виєдує згоду у всіх професійних Союзів на установлення ціни для поодиноких відмін сирівця чи товару;

3) Набуває і збуває сирівці для потреб поодиноких Професійних Союзів;

4) Закупує всі товари, що не попадуть в прямій дорозі з рук продуцента до рук консумента і при помочі своїх установ розпродує їх між громадянством, виключуючи при цьому всяких інших посередників.

§ 10.

Департамент Праці через свій інститут «Українську Трудову Біржу» і її установи нотує робітничі акції і реєструє всі вільні від праці сили та дає їм заняття будьто в існуючих підприємствах — будьто при їх допомозі буде для їх нові підприємства коштом запасних фондів професійних Союзів.

§ 11.

Побіч Українського Трудового Конгресу утворюються загально-суспільні професійні Союзи по одному для кожної категорії продукції зокрема і один професійний Союз для державно-служачих.

§ 12.

В Професійних Союзах з'єднуються трудовики з тією метою, щоби оберігати свої професійні інтереси і через взаємну допомогу підносити розвиток і видатність продукції своїх підприємств.

§ 13.

Передбачаються слідуючі Професійні Союзи:

«Український Хліборобний Союз»;

«Український Фабрично-промисловий Союз»;

«Український Дрібно-промисловий Союз»;

«Український Копалений Союз»;

«Український Лісний Союз»;

«Український Ловчий Союз»;

«Український Будівельний Союз»;

«Український Комунікаційний Союз»;

«Український Державно-службовий Союз»;

§ 14.

Професійні Союзи складаються з представників Професійних Секцій, що утворюються з трудовиків, працюючих будьто в одній галузі продукції — будьто в одній галузі державно-службового звання.

§ 15.

Вибори представників в Професійні Союзи відбуваються в кожній Професійній Секції зокрема, при чому кожних 50 000 членів Секції вибирає одного представника.

Секції, що через малу кількість своїх членів не можуть вибрати з представників, з'єднуються з такими Секціями, що виказують найбільше спільних інтересів з ними.

§ 16.

Постанови Професійних Союзів мають аналогічну силу закона, як постанови Українського Трудового Конгресу.

§ 17.

Приналежність до Професійного Союзу походить з самого факту заняття в певній категорії продукції, чи перебування на державній службі.

§ 18.

Речинці для існування Українського Трудового Конгресу і для Професійних Союзів неозначені — відпоручники виконують свої мандати аж до відкликання, котре може бути поставлене тільки їх власними виборцями.

§ 19.

Права голосування при виборах і відкликуванню: загальне, рівне, тайне і безпосередне — рішає більшість відданих голосів; віддання незаповнених виборчих карток або повздержання від голосування — не мають ніякого значення при обчислюванню висліду голосування.

е) 2. Народні фінанси.

Паперові гроші, що зараз знаходяться в обороті, не мають ніякого покриття, а через це і ніякої вартости. Вони тратять примусовий курс і виходять з обороту. Замість грошей впрваджується для внутрішнього обороту трудові карби — один трудовий карб рівній вартості одному пудові пшениці.

§ 1.

Трудові карби емітує Український Центральний Банк — в оборот пускають ці карби Український Трудоторговельний Кооператив і держава.

§ 2.

Вартість емітованих і переданих до обороту трудових карбів рівняється завжди вартості труду, котрий понесла державно-службова верства суспільности для загального добра вартости витворених, а не вжитих продуктів, походячи з труду хліборобсько-творчої і промислово творчої верстви суспільности.

§ 3.

Мірилом служить вартість товарів, що знаходяться повсякчасно в посіданню Українського Трудоторговельного Кооперативу з додатком до цієї вартости ще суми річного державного бюджету.

§ 4.

Трудові карби підпадають частій девалюації — не можуть бути ані предметом ошадности, ані предметом капіталізації.

е) 3. Народна ошадність.

Місце дотеперішньої приватної ошадности займає народня ошадність у формі обов'язкового творення запасних фондів всіма професійними Союзами.

§ 1.

Предметом ошадности і капіталізації може бути тільки золото або срібло.

§ 2.

Всі ошадности збирає Український Центральний Банк, котрий емітує на основі тільки до висоти вартости призбраного через ошадність золота і срібла ошадні банкноти.

§ 3.

Тільки ошадничі банкноти можуть бути предметом позичок і капіталізації. Однак вони не мають ані примусового курсу, ані не можуть бути средством обміну в народній торгівлі.

§ 4.

Приватна ошадність допускаєма.

е) 4. Державні податки.

§ 1.

Податок є троякий:

а) заробковий, обчислюваний процентово і прогресивно;

б) консумційний, вимірюваний у відворотній пропорції до степеня необхідности продуктів до життя;

в) Від капіталів, обчислюваний процентово і прогресивно.

§ 2.

Податки стягають професійні Союзи і вносять до Українського Центрального Банку на рахунок держави.

е) 5. Закордонна торгівля.

Закордонна торгівля одбувається головно в дорозі натурального обміну товарами. Понадто щадничі банкноти, золото, срібло і міжнародні векселі будуть служити як средство обміну для закордонної політики і обороту.

В. Політичний лад.

§ 1.

Хто родився на землях Української держави або хто набуде громадянське право іншим законним способом — цей є громадянином «Української Трудової Республіки».

§ 2.

Всі громадяне «У.Т.Р.» без всякої різниці, рівні так супроти законів, як і одні супроти других.

§ 3.

Дотеперішні родові і службові ранги, титули і привілеї — касується.

Степені ученості, як не менше титули і відзначеня задля особливих заслуг супроти держави і Народу не дають ніяких прав.

§ 4.

Кожний громадянин має рівне право користати безмежно з волі і свободи, заporученої законами, в особенности кождому заporучена ненарушимість його мешкання, цілковита свобода печати і слова, тайна переписи, вибору звання, визнання своєї народности і віросповідання.

§ 5.

Ніхто не підпадає карі без судового рішення. Задержання осіб органами народної охорони не може ув'язнити підозрілих о злочин тільки в случаях, предвиження карним законом і на власну одвічальність.

§ 6.

Кожний громадянин «У.Т.Р.» без огляду на пол, стан, народність або віросповідання, котрий укінчив 20 рік життя, є повнолітний і користується всіма політичними правами, заporученими законами держави. В особенности має право виберати і бути вибраним до обох законодатних і прочих рад та на всі уряди. Ніхто з громадян «У.Т.Р.» не може бути позбавлений ані права вибираємости, ані права вибору.

§ 7.

Початкова наука і формування в народних школах є обов'язкові для всіх дітей у віці від 6-ти до 16-ти літ.

Середнє, професійне і університетське формування є довільне і для всіх охочих і пристосованих доступне.

Всяка наука відбувається даром для користуючих з нею.

§ 8.

Удержання церкви спадає виключно на громаду вірних.

§ 10.

Наука богочестія в школах відбувається тільки на жадання батьків учеників. — Свобода розв'язування шлюбів — заборонена.

§ 11.

Статистичні книги для перегляду новонароджених, умерших і закінчення шлюбів, ведуться згідно з приписами громадянських законів — а справа доручення ведення цих книг залежить від рішення місцевої громади.

Кожний парох може — але не мусить бути державним урядником для ведення статистичних книг.

§ 12.

Кожний громадянин має право суспільне цілковите забезпечення на старість. Кожний громадянин має право в случаю хвороби, каліцтва або безробіття на цілковите удержання в державних притуках і на безплатне лічення в державних лікарнях.

Безпомічні діти удержуються і виховуються на кошти держави.

§ 13.

В заміну за права, які забезпечує «У.Т.Р.» своїм громадянам — обов'язані всі громадяне трудитися тільки для власного добра і для добра загалу. Очевидне, доказане лінство є каригідне.

§ 14.

Зокрема зобов'язані всі громадяне мужеского пола нести в міру потреби і в міру своєї здатності військову службу для охорони цілоти «У.Т.Р.». Українські громадянки несуть також обов'язково громадянську службу для добра Українського Народу в державних лікарнях і притуках.

§ 15.

Чужоземці, продаючи в межах «У.Т.Р.», користуються тільки такими правами, які признає їх власна держава українським громадянам в себе. Політичні права їх не прислужують. Вони не мають обов'язку несення громадянської служби.

В случаях предвѣдження канонами, чужоземці можуть бути видалені з території «У.Т.Р.». Українські громадяне не можуть ні в якому разі бути приневолені до опущення української території.

Примітка: Державний законодавство становить тільки рамці для всіх державних законів. Подрібне унормування життя належить до спеціальних законів: громадянського, карного, торговельного і друг. проте не можна глядати в державному законодаді відповіді на ус(і) питання, які домагаються зараз свози (так в тексті.— Д.Я.) розв'язки. Ці питання розв'яже законодавча влада, вибрана цілим Народом, а державний законодавство для «У.Т.Р.» має тільки заборонити, що законодавча влада не постановить нічого такого, що противилося б волі і потребам Народу.

Право вношення законопроектів, право відкликування депутатів і право жадання розв'язання законодавчих рад, дають народові цілковиту заборону, що воля Народу і його потреби будуть задоволені аж до найменших подробиць.

Г. Народозверхність.

Найвище державне право установлювання і змінювання державного законодавства для «У.Т.Р.» виконує її дійсний і одинокий суверен, повелитель і володар — весь Український Нарід.

§ 1.

Зверхнє право Українського Народу як суверена, повелителя і володаря в «У.Т.Р.» заключається:

- а) в його наближеній можливості укладати довільно проекти державного законодавства для «У.Т.Р.» і проекти на зміну цього законодавства;
- б) в його одинокій і виключній силі установлювати державний законодавство для «У.Т.Р.» і установлювати зміни в йому.

§ 2.

Зверхнє право укладання проектів державного законодавства для «У.Т.Р.» і проектів зміни в йому здійснює Український Нарід тим способом, що проекти походять від довільного, найменше з 25 громадян зложеного, Проектодатного Комітету і підписання 100 000 українських громадян уважає своїми проектами і бере їх під свій розгляд та піддає своїй постанові в першу чергу перед проектами, походженими від «Української Республіканської Ради».

§ 3.

Зверхнє право установлення державного законодавства для «У.Т.Р.» і установлювання змін в йому здійснює Український Нарід дорогою всенародного рішення розпадається на два акти:

- а) всенародний розгляд;
- б) всенародна постанова;

§ 4.

Кожний проект державного законоладу для «У.Т.Р.» або проект наміреної зміни в йому підпадає в першу чергу всенародному розглядові і для цього бере предложений на час, щонайменше 3-місячного речинця кожній громаді, кожному містечкові і кожному городові України в дословному віписові враз з всесторонніми поясненнями до перегляду і обговорення.

§ 5.

В речинці всенародного розгляду має право кожна громада, кожне містечко і кожний город взяти взяти предложений проект державного законоладу або наміреної зміни в йому під свою раду та ухвалити загально-обов'язуючим способом голосуванням і списати в особному протоколі свою заяву до його. Зміст протокола заяви мають становити ті зміни, які хотіла би дотична місцевість бачити в проекті.

Протоколи народних заяв відсилають громади, містечка чи городи тому чиновникові, що від його вийшов проект державного законоладу або зміни в йому, себ-то Українській Республіканській Раді або проектодатному Комітетові.

§ 6.

Народні заяви не мають рішаючого значення — їх мета виявити дійсне становище громадянства супроти проєктованих постанов, а через це дати змогу Українській Республіканській Раді згідно Проектодатному Комітетові переробити предложений проект в такому дусі, як цього бажає Народ.

§ 7.

Для перегляду народніх заяв, для перерібки проекту і внесення туди бажаних Народом змін прислуговує Українській Республіканській Раді згідно Проектодатному Комітетові недовший і некоротший як 3-місячний речинець, що починається з першим днем по впливі 3-місячного речинця, визначеного для всенародного перегляду.

§ 8.

З впливом останнього дня другого речинця починається третій 3-місячний речинець приготування до всенародної постанови.

Протягом першого місяця цього речинця Українська Республіканська Рада згідно Проектодатний комітет предложить кожній громаді, містечкові чи городові України по 3 примірники проекта державного законоладу або намірених змін в йому в остаточній і незмінній редакції.

Слідуючого два місяці цього речинця призначені для вглядання в проект і введення свободної агітації за і проти затвердження проекту. Останній день третього речинця є днем всенародної постанови.

§ 9.

Всенародна постанова западає рішення кожної громади, кожного містечка і кожного города, зокрема на основі загального, рівного і безпосереднього права

голосування, що прислуговує всім громадянам «У.Т.Р.» без виїмка, котрі приступили 20-тій рік життя без огляду на їх пол, стан, народність або віроісповідання.

§ 10.

Заява волі голосуючих наступає через вписання на карточці голосування слова «так» або «ні». Чисті карточки голосування, віддані без вираження волі голосуючого числяться як голоси невіддані.

§ 11.

Точний вислід голосування у себе запише кожна громада, кожне містечко і кожний город в особному протоколі голосування — а заразом вплише цей вислід обов'язуючим способом у всіх трьох примірниках законоладу або змін до його.

§ 12.

Кожна громада, кожне містечко і кожний город задержить один примірник проекта у себе — другий примірник вишле негайно Українській Республіканській Раді згідно Проектодатного Комітетові — третій примірник вишле негайно Українському Державному Правительству.

Протягом слідуючого місяця після дня всенародного голосування Українська Республіканська Рада згідно Проектодатний Комітет з одного боку — а Українське Державне Правительство з другого боку перевірить загальний вислід голосування і подасть це до прилюдного відома через кількократні часописні оповістину, в котрих буде зазначений вислід голосування при кожній місцевості зокрема.

§ 14.

Дальші два місяці призначені як речинець для вношення рекламаций з боку громад, містечок і городів що-до невірності оголошеного вислуду голосування.

Рекламації входять до Української Республіканської Ради згідно Проектодатного Комітету і до Українського Державного Правительства.

Кожну рекламу оголошує Українська Республіканська рада згідно Проектодатний Комітет і Українське державне Правительство негайно в часописах.

§ 15.

По впливі останнього речинця оголошує Українська Республіканська Рада згідно Проектодатний Комітет з одного боку — а Українське Державне Правительство з другого боку остаточний вислід голосування прилюдним способом через оповістки в часописах і стверджують, що проект став законом і з цією хвилею зачинає обов'язувати — або, що проект перепав.

§ 16.

В один час може бути розгляданий і установлюваний Народом тільки один проект державного законоладу або наміреної зміни в йому.

§ 17.

Значіння всенародної постанови набирає таке рішення, за котрим впаде більшість відданих голосів без огляду на число голосуючих.

§ 18.

Українська Республіканська Рада згідно проектодатний Комітет не має права подавати новий проект на всенародне рішення, коли первий проект перепав. Один чи другий чинник обов'язаний негайно розв'язатися і уступити місце новому проектодатному чинникові.

§ 19.

Перший проект державного законодаду для «У.Т.Р.» — через брак існування Української Трудової Ради — може походити тільки від Проектодатного Комітету.

§ 20.

Суверенне право Українського Народу установлювати і змінювати державний законодад для «У.Т.Р.» є святе і ненарушиме.

Воно не може бути ні скасоване — ані перенесене на якийсь інший чинник в Державі.

Кожний, хто нарушував би це право будь-яким способом підпадає найстрогішій карі, що буде установлена карним законом за найтящі злочини.

Коли б злочину супроти суверенного права Українського Народу допустилися будьто самі державні чинники — будьто цілі організації чи партії то ipsi-facto постановили б себе вні закона.

Уложив:

Остап Галичанський, доктор права.

Джерело: Яблонський В. Невідомий проект Конституції України // Нова Політика.— 1996.— № 1.— С. 55–64; Там само.— № 2.— 57–60.

Додаток 1.30

**Договір,
складений між трьома партіями
УС — ДРП, УПС-Р і УС — ДРП (незалежних)**

Зазначені три партії, стоячи на ґрунті оборони інтересів працюючих мас України, борячись за незалежну самостійну Українську Республіку і виходячи з необхідности якнайрішучої і найяктивнішої боротьби з окупаційною російсько-комуністичною владою, ухвалили для успішности переведення зазначених завдань, особливо для найкращої організації повстання працюючих мас України проти окупантів, об'єднатися на слідуєчих умовах:

1. Замість існуючої зараз Директорії утворюється єдина для всієї України верховна влада під назвою Рада Республіки, або, коли по міжнародним обставинам міняти назву неможливо, то лишається назва Директорії.

2. Складається ця верховна влада — Рада Республіки або Директорії, з 9 осіб по 3 відповідальних представники від кожної з трьох партій, які укладають цей договір.

3. Раді Республіки (Директорії) тимчасово до утвердження законодавчого верховного органа належить верховна і законодавча влада в незалежній національній Українській Республіці.

4. Виконавча влада належить Раді Народних Уповноважених (або Народних Міністрів), яка складається Радою Республіки (Директорією) і перед нею є відповідальна до утворення нормального верховного законодавчого органа.

5. Для керування всіми військовими силами Української Републіки, Радою Республіки (Д) утворюється Головна Військова Рада з правами Верховного головнокомандування.

6. Завданням Ради Республіки (Д) є очищення всієї України від окупаційних російсько-комуністичних військ, повалення існуючої зараз на Україні російсько-комуністичної влади, оборона суверенности і незалежности національної Української Республіки, боротьба з контрреволюцією на слідуєчих основах:

а) Рада Республіки (Д) повинна перевести поділ всієї України на нові адміністраційні округи (землі) по економічним і національно-побутовим принципам, скасувавши поділ на губернії і повіті і залишивши поділ на волости.

б) В селі влада здійснюється селянством через свій селянський сход, виконавцем постанов якого і розпоряджень вищої влади є сільська влада в складі трьох чоловік: голови, секретаря і скарбника.

Влада волости належить волости і її виконавчому комітетові, вибраному прямими виборами від сел, містечок і заводів селянами і робітниками фізичної і інтелектуальної праці.

в) В вищих інстанціях існуючого адміністративного поділу (повіт чи губернія) влада належить Раді (Раді сель-роб. депутат.), її виконавчому комітетові, обраному на з'їзді представників селян і робітників від сел, містечок і міст. Пасивним і активним виборчим правом користуються громадяни, які не живуть з чужої праці (не експлуатують).

7. Переведенню вищезгаданих завдань Рада Республіки (Д) повинна скликати Конгрес Рад. сел.-роб. депутат. всієї України, депутати на який вибираються на губерніяльних або повітових з'їздах з додержанням пропорційності виборів. Цьому Конгресові Рада Республіки (Д) передає владу, а сама перестає існувати.

8. Конгресом Рад має бути ухвалено Конституцію Української Республіки, встановлено нормальний лад її, організовано центральну владу Республіки.

9. Для успішного проведення повстання на території України, окупованої російсько-комуністичною владою, утворюються повстанчі органи — центральний ревком, губерніяльні і повітові ревкоми із представників партій, підписавших цей договір, по 2 від кожної, при чому губерніяльні і повітові ревкоми мають бути тимчасовими революційними органами влади на місцях до організації ними влади Рад і бути провідниками розпоряджень і законів Центральної Влади Ради Республіки і кабінету міністрів в (Наркомі).

10. Політика підписавших цей договір партій, як в Раді Республіки, так і в інших органах Державної Влади повинна будуватись на слідуючих принципах:

а) укріплення і оборона незалежної і самостійної національної Української республіки,

б) встановлення влади трудового народу з виключеннями елементів, які експлуатують чужу працю,

в) організація народного господарства в інтересах працюючих і планомірний перехід від капіталістичного строю до соціалістичного з негайною експропріацією нетрудової земельної власності.

11. В волостях і селах конструкція влади повинна залишитись та сама, що існує і при совітській (комуністичній) владі за винятком деяких персональних змін (усунення призначених комісарів-комуністів і т., що лежить в компетенції повітових ревкомів).

12. Ці умови розповсюджуються також і на територію Галичини, для якої Рада являється верховним органом. Від галицьких с-д і с-р має бути введено по одному депутату.

13. Вибрані т. до Ради Республіки повинні відіхати негайно до Директорії, організувавши на місці Раду Республіки, реалізувати договір і видати відповідну декларацію.

Вибраний Ревком негайно повинен розпочати свою працю, повідомити про місце і початок праці центральні комітети партії, на нього покладається обов'язок зв'язати і підпорядкувати всі повстанчі війська Раді Республіки».

Джерело: Стахів М. Україна в добу Директорії УНР. Т. 6. Криза на всіх фронтах.— С. 158 — 161. Договір був укладений в першій половині березня і присланий до Проскурова на затвердження ЦК УСДРП. «До останньої ратифікації цього договору — не прийшло» (Примітка М. Стахіва).

Додаток 1.31

**Декларація
Ради Народних Міністрів УНР
12 серпня 1919 р.**

Від Правительства Української Народньої Республіки.

Після довгої і впертої боротьби українського народу з російськими окупантами-комуністами, наше славне козацтво рішучим наступом звільнило від більшовицького гніту велику територію України. Уряд Український має певність в тому, що в скорому часі при спільній допомозі повставшого робітництва і селянства буде очищена вся територія України.

Правительство висловлює свою подяку славним козакам, які часто не забезпечені ні харчами, ні оджею і не обути, йдуть вперед визволяти рідний край від гнобителів. Честь і слава вам, козаки Наддніпрянці і Наддністанці. Правительство і весь народ не забуде ваших великих заслуг перед Україною.

В цей відповідальний час Народнє правительство оповіщає селян, робітників і весь народ, що воно, як і раніш, твердо стоїть на сторожі прав трудового народу: продовжує підготовляти і провадити ті соціально-економічні реформи, які проголошені в деклярації уряду, виданій в Рівному.

Земельна реформа твердо переводиться по оголошеному закону і надалі самим швидким темпом буде доводитися до кінця.

Заводи, фабрики і залізниці, що зупинилися і зруйновані большевиками, заходами Уряду відновляються і розпочинають працю. Уряд робить все для можливо широкої організації товарообороту і товарообміну з закордонними державами для знищення спекуляції і удешевлення продуктів. Уряд цілком підтримує організацію селянства і робітництва в професіональні союзи і допомагатиме їх розвою.

До цього часу мала територія не давала змоги все те переводити в життя. Тепер же, з поширенням областей, зайнятих українським військом, легше переводити реформу, як земельну на користь трудового селянства, так і робітничу, а також реформи фінансово-економічні, адміністративні та інші. Державні установи нашої Республіки покладають всі сили, щоб ці реформи були проведені як мога скоріше.

Для відбудування Української Республіки, для забезпечення ладу і спокою, якого так жадають всі громадяне нашої землі, Правительство повинно опертися на весь народ, притягнути до державної праці всі верстви суспільства, яким дорогої здобуття української революції і незалежність нашої Республіки. Тому, основуючися на прикладах демократичних і соціалістичних правительств, в згоді з Директорією Української

Народньої Республіки сим оповіщає про свій твердий і неухильний намір довести діло закріплення народнього демократичного ладу на Україні до успішного кінця.

Правительство виробляє проєкти законів про вибори в Парлямент з правами Установчих Зборів і про утворення реформованих органів управління (самоврядування) на місцях на основі всенароднього, безпосереднього, таємного і пропорціонального виборчого права.

Стоючи на ґрунті об'єднання всіх демократичних сил на Україні, Наодне правительство кличе демократію України всіх національностей піддержати заходи Правительства для здійснення демократичного ладу на Україні і поруч з українською демократією будувати незалежну і самостійну Українську Народню Республіку, як необхідну основу соціально-економічного, політичного і національно-культурного розвитку всіх народів, що живуть на українській землі.

Голова Ради Народних Міністрів Б. Мартос

Державний Секретар Л. Шрамченко.

Кам'янець на Поділлю, 12 серпня 1919 р.

Джерело: Мазепа І. Творена держава.— С. 47–48.

Додаток 1.32

**До населення
всієї Соборної України**

Селяни, робітники і весь народ України!

З подиву гідним завзяттям ось уже два роки українське військо одбиває напади то червоних, то чорних ворогів, що насуваються з Москви, аби підбити під своє панування український народ.

Голад і нужда, що часом доводиться терпіти, не зневірили оборонців свободи нашої республіки й міцною стіною стоять вони все так само віддано й щиро перед напором, спершу большевицьких, а тепер добровольчих банд, кривава робота котрих ще не забута...

Тисячі пограбованих господарств, спалені села, люди, що живими закопувалися в землю, з'валтовані дівчата, убиті батьки, брати й сини — всі ці злочинні вчинки, як живі, стоять перед очима нашого багатостраждального народу. Безсоромно, облудливо, підходять ці нові кати, й підкравшись, силкуються здавити нас, силкуються скористати з тих успіхів, що ними покрито свій славний шлях наше військо. То зважаючи нас большевиками, з котрими билося до повної побіди наше воцтво, то простягаючи свою криваву руку до порозуміння, ці нові хижакі всякими способами стараються захистити чужу національно нашому народові московську зграю чорносотенців і забезпечити її панування над долею українського народу.

Важкий шлях, народ України до твого щастя... Тернями встеляють його твої вороги і, як дикі звіри, вичикують хвилі, коли б кинутися на тебе й своїми забрудненими пазурями впитися в твоє молоде тіло... й ссати з нього твою святу кров. А ти, зневірений і втомлений, блукаєш серед цього бруду, чуток, провокацій, підлесливих обіцянок, котрі тільки розпоршують твої сили й розбивають дух твій. Зневір'ю, розчаруванню не може бути місця в час, коли на довгі літа вирішується твоя доля, твоє щастя і твій добробут. Тільки міць, єдність та тверде непохитне стремління до повної незалежності й свободи може бути нашим побратимом.

Твердо пам'ятай і віруй, що Верховний Уряд твій — та міністри, ним призначені, розпочавши боротьбу за інтереси народу України проти клятої гетьманщини й подолавши непридатний і ворожий нам большевизм, не припинили й не припинять боротьби проти всіх насильників, були б то большевицькі, чи добровольчі банди грабіжників, доки не забезпечить повної свободи, незалежності та добробуту народові України.

Верховний Уряд Республіки, Директорія, — під моїм головуванням, — складається з членів проф. Ф. Швеця та А. Макаренка. Між Директорією та Радою Народних міністрів панує повна згода й порозуміння щодо правування державою нашою.

Вороги народу ширять всякі брехливі чутки про наш уряд, його завдання та й цілі, а тому оголошую, що теперішнє Народнє Міністерство Республіки Української є в такому складі: Голова Ради Народніх Міністрів і Народній Міністер Внутрішніх Справ Ісаак Мазепа, Народній Міністер Земельних Справ Микола Ковалевський, Народній Міністер Фінансів Борис Мартос, Народній Міністер Праці Безпалко, Військовий Міністер полк. Петрів, міністер Юстиції і Керуючий Міністерством Закордонних Справ Андрій Лівіцький, Народній Міністер Шляхів України Сергій Тимошенко, інженер, Народній Міністер Господарства Микола Шадлун, Народній Міністер Здоров'я і Опікування Дмитро Одрина, Народній Міністер Пошт і Телеграфів Іван Паливода, Народній Міністер Преси і Інформацій Теофіль Черкаський, Міністер Культів Іван Огієнко, Міністер Єврейських Справ Красний і Державний Секретар Левко Шрамченко.

Найтяжча хвиля боротьби не зупинила праці Українського Правительства на користь та добробут Батьківщини. Уряд Української Народньої Республіки знає, що все, що здобуто українським народом в революційній боротьбі, повинно належати народові й тому, щоб збудувати міцну та вільну Українську Республіку, в програму своєї діяльності покладає такі підвалини:

Перша підвалина: самостійність і незалежність Української Народньої Республіки, — щоб ніхто з близьких та далеких сусідів не замахувався на наше самостійне, державне життя та добробут українського народу.

Друга підвалина: передача земель казенних і всіх великих власників без викупу до рук селянства.

Третя підвалина: цілковите забезпечення робітничої кляси, як того вимагають інтереси самих робітників та інтереси республіки — 8-ми годинний робочий день і страхування робітників.

Четверта підвалина: загальне, рівне, таємне, безпосереднє, пропорціональне право обирати своїх представників до всіх установ народньої влади.

П'ята підвалина: мир, добре співжиття зі всіма народами світу і зав'язання з ними торговельних зносин, щоб забезпечити українське населення всім необхідним: крамом, сіллю, нафтою, шкірою, залізом, матерією, і т.і.

Щоб остаточно збудувати і завершити будівлю Української Держави, Уряд Республіки при першій змозі скличе Велику Державну Раду, — яка прозветься українським Парляментом з установчими функціями, до складу якого увійдуть представники найширших кіл українського громадянства. Цей парламент, а не хтось інший, розв'яже справу нашого державного устрою і дасть нарешті спокій, лад і силу Державі.

Військо українське, обороняючи інтереси народу, мусить провадити і далі визвольну боротьбу. Разом з ним боряться і наші брати, галицькі українці (а не австріяки, — як кличуть дурні люди); боряться, щоб спільними силами здобути кращу долю для всіх нас, синів Соборної Єдиної України.

СЕЛЯНИ, РОБІТНИКИ Й ВЕСЬ НАРОДЕ УКРАЇНИ!

Не вірте новим окупантам України — денікінським добровольцям. Це ті «гетьманці», які торік катували вас і накладали на вас контрибуцію, тільки в іншій шкурі. Вони разом з російськими поміщиками та жандармами хотять знову запрягти вас в панське ярмо, відібрати від вас землю, вони хотять знову завести царизм, який душив нас сотні літ. Ці чорносотенці розпускають чутки, нібито ми, українці, йдемо разом з ними. Це брехня...

Будьте свідомими, не йміть віри нікому, хто дуритиме вас, що ніби Петлюри й його війська вже нема; українська справа вже заснула. Петлюра, Українське Республіканське військо, Українське Соціалістичне Правительство є. Вони житимуть і працюватимуть доти, доки житиме лицарський свободолюбний Нарід Соборної України і ще добре дадуться взнаки всім його ворогам. Не трайте ж духу, шукайте правди в своїй громаді і знайте, що за вашою допомогою всі наші вороги будуть розтрочені впень, а ми, запанувавши у своїй сторонці, збудуємо таку Державу,— де ми,— Нарід сам, буде правити своїм життям.

Розум і совість, зброя і праця — запорука цьому.

Головний Отаман всіх військ Української Народньої Республіки.
Петлюра.

В С'тавці, року 1919, дня 17, м-ця вересня».

Джерело: Петлюра С. Статті.— Т. 1.— С. 233–235. Див.: Доценко О. Літопис української революції.— С. 243–245.

Додаток 1.33

Повновласть

На підставі постанови Директорії Української Народньої Республіки з 15-го листопада біжучого року, від імені верховної влади Української Народньої Республіки і її уряду членам Директорії Української народньої Республіки Андрієві Гавриловичу МАКАРЕНКОВІ і Федіру Петровичу ШВЕЦЕВІ, які відбувають за кордон, надається повновласть:

1. Брати участь в Міровій Конференції в Парижі і інших міжнародних конференціях з правами заступництва інтересів Української Народньої Республіки.
2. Стверджувати ті фінансово-економічні договори, які підготовлені, або прелімінарно заключені міністром фінансів Б.М. МАРТОСОМ, або іншими особами на підставі уповноважень, наданих їм урядом Української Народньої Республіки.
3. Мати вищий контроль над діяльністю всіх урядових інституцій Української Народньої Республіки за кордоном і окремих урядових осіб з правами скорочення установлених законом штатів цих інституцій і зміни розмірів утримання персонального складу їх, а також правом примусового відкомандирування до місця осідку уряду Української Народньої Республіки всіх тих осіб і урядових інституцій за кордоном, відносно яких ухвалені відповідні постанови урядом Республіки.
4. Заклювати прелімінарно умови і політично — мілітарні договори від імені Української Народньої Республіки з іншими державами.
5. У випадку припинення фізичного існування верховного уряду на території України, вживати всіх заходів для збереження державного майна і коштів Української Народньої Республіки за кордоном, для чого заклаати і підписувати відповідні акти від імені Української Народньої Республіки.

Голова Директорії У.Н.Р. Петлюра
Голова Ради Народніх Міністрів І. Мазепа
Державний Секретар Л. Шрамченко

Джерело: Петлюра С. Статті — Т. 2.— 363–364. Доценко О. Літопис української революції.— Т. 2.— Кн.— 4.— С. 319–320.

Примітка. За даними укладачів збірника статей С. Петлюри, оригінал зберігається в Музеї-архіві УВАН в США, архіві д-ра Л. Шрамченка. Документ надруковано на бланку «У.Н.Р. Директорія» з датою 15 листопада 1919 р.

Додаток 1.34

**Проект Конституції
(основних державних законів)
Української Народної Республіки**

Передмова

Народ Український, що з побожністю заховав свої національні традиції, гідний своїх предків, неухильно і твердо обстоює своє право на політичну самостійність. Не на життя, а на смерть бореться він за свою національну державність, вільну од будь-якого чужоземного втручання. Український народ переконаний, що з ласки Божої переможе накинута тепер зовні на нього примусовий гніт. Він знає, що українська національна держава переможцем вийде з боротьби над ворогом, що безжалісно руйнує Україну.

Він гаряче бажає утворити, на самих широких засадах народоправства і соціальної справедливості, такий державний устрій на Україні, що цілком відповідатиме потребам всіх народніх мас і вищій духовній та економічній культурі в країні.

Маси народні на Україні, котрі скинуть сучасне часове панування ворога, що ні з чийого боку тут не має піддержки, тепер цілком свідомо вимагають для всенього народу на Україні права утворити новий порядок на своїй рідній землі по власній волі та й на майбутні часи заховати за собою верховну установчу владу.

Виходячи з такого реального становища речей, я з свого боку мав бажання, по мірі своїх сил, прийти на допомогу, так би мовити, з технічного боку здійснення цієї мети народу на Україні. Ще в початку 1918 року я сплився на певній програмі для розв'язання питань про майбутню конституцію для України. Потім з бігом часу я з'ясував собі детальну її обробку. Переводячи послідовно, але у всіх деталях принцип народнього суверенітету в формах, що надаються до практичного здійснення на Україні, конституція для України, що мною проєктується і нині друкується:

1) кладе в основу внутрішньої політичної організації України ФЕДЕРАЛЬНУ ФОРМУ державного устрою, щоби, так мовити, усю державність по можливості найтісніше зв'язати з народом і

2) послідовно застосовує ПРАВО РЕФЕРЕНДУМА народу, себто право безпосереднього народного голосування для вирішення не тільки питань, що стосуються до змін у змісті конституції — Основного Державного Закону, — але факультативно і для вирішення питань звичайного законодавства, а також деяких питань з обсягу державного управління.

Під зверхністю народного суверенітету, на обмеженому правному стані, самостійно функціонують такі влади:

- 1) Парламент,
- 2) Управління, так звана виконавча влада,
- 3) Суд і
- 4) Фінансовий Контроль.

ПАРЛАМЕНТОВІ визначені певні межі діяльності докладними постановами конституції. Через те Основний Державний Закон — конституція — значно докладніша і поширена в порівнянні з європейськими та американськими конституційними хартиями, що видавалися до сього часу.

В УПРАВЛІННЮ детально проводиться принцип строгої правомірності його діяльності і засада судової відповідальності за цю діяльність поруч з забезпеченням для органів управління самостійності і незалежності од примх партійних та начальства. Такою постановкою справи забезпечується необхідний авторитет всіх органів виконавчої влади. Суворо та без всяких послаблень проводиться і судова відповідальність вищих органів виконавчої влади, але в формах, що забезпечують охорону державного розуму, політичного такту та усунення од справи всякої безпідставної причепливості та партійної пристрасті. Політична відповідальність міністрів поставлена на серйозному і об'єктивному ґрунті.

СУДОВІ та ФІНАНСОВОМУ КОНТРОЛЕВІ забезпечується повна незалежність од виконавчої влади та Парламенту.

ОХОРОНА КОНСТИТУЦІЙНОСТІ В ДІЯХ ПАРЛАМЕНТУ довіряється судовій владі.

Всі ці засоби в подробицях вже не є цілковитою новиною в сучасній політичній практиці, але до цього часу вони найбільше зустрічаються в розрізненому вигляді. В багатьох деталях і в деяких основних моментах вони в мойому проєкті Основного Державного Закону для У.Н.Р. також більш широко розвинуті.

Знайомий з настроями широких мас народу на Україні і з реальною обстановкою його життя в теперішній час, я зформулював свій проєкт конституції для У.Н.Р. не як ідеал далекого майбутнього на Україні, — не як теоретичну вигадку, але як реально доцільний, тепер цілком здійснимий і єдино можливий державний устрій на сучасній Україні, котрий здатен забезпечити трітке мирне і культурне життя країні, що стільки втерпіла за останні роки.

Цього порядку так бажає і где не діждеться все населення на Україні.

При запроєктованому мною устріві народ буде знати, що весь його державний, господарський та культурний добробут залежить од нього самого і ніхто не має права заважати йому в його власній державній роботі і у всіх її деталях (подробицях) і в самій її основі. Широкий масі селянства одкривається необмежений простір для політичної і громадської самодіяльності, за його власною моральною і політичною відповідальністю.

Накресливши зо всіма подробицями свій проєкт конституції України, я, само собою зрозуміло, не претендував, щоби деталі, на котрі volens polens прийшлося дати певну і конкретну відповідь, не могли б бути вирішені також в другій доцільній формі.

Вважаю своїм обов'язком висловити свою глибоку подяку М.О.Литвицькому, що живо зацікавився складеним мною проєктом і взяв на себе нелегку працю перекладу й видання його в українській мові. Так само з великим признанням складаю свою подяку сенатору Г.С.Шиянову та В.В.Садовському, що зробили велику послугу, перевіривши проєкт з боку юридичної термінології, та іншим співробітникам, що працювали над перекладом.

Дозволю собі висловити окрему надію, що проєкт, який я пропоную, буде лептою, яку, по мірі своїх сил, я несу в скарбницю майбутнього нормального будівництва УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНЬОЇ ДЕРЖАВНОСТІ. Відповідний проєкт для конституції Земель в Українській Народній Республіці, як завершення всієї системи державного будівництва в У.Н.Р., що я його тепер складаю, вийде з друку в найближчому майбутньому знову ж таки дякуючи неоцінимим старанням високоповажного М.О.Литвицького.

Хай живе Самостійна, Незалежна Народня Україна!

Проф. О.Е.

Вступ до проєкту конституції У.Н.Р.

I

Держава існує і функціонує для людей, що в ній живуть. Над ними має держава примусову і обов'язуючу їх владу з метою всебічного задоволення інтересів населення. Цей єдино справедливий і розумний погляд для виправдання права панування в державі давно вже вказувала наука (доктрина). При здійсненні влади в державах протягом багатьох віків не користувались таким етичним розумінням мети держави з цілковитою щирістю, і найчастіше заховували раніше витворені уявлення про державну владу, як про упривіліюване володіння одної, або декількох осіб в державі.

Тепер же голосно, на весь культурний світ проголошено політичною практикою найважніший принцип для осягнення цілком справедливого, розумного і морального державного панування. Це — принцип, щоби всім націям, які мають непохитне бажання і здібність сотворити самостійну і незалежну державу, та домагаються здійснення його — надати це право. Щоби це право за ними було визнано другими державами і щоби їм (в разі потреби) була надана поміч утворити свою власну незалежну державу.

Таким чином державна справа, — ця вища громадська справа людскости, — набирає цілком етичний характер і здобуває прикмети цілком вільного співжиття.

Попередня неправда, що так часто панувала в державах — примус для цілої нації жити в чужій для неї по національності державі, — де вона не одержує повного задоволення своїх національних потреб та ідеалів, а, навпаки, часто терпить гніт і навіть пониження, — ця неправда, яка містить в собі таку масу образ для національного почуття і свідомости і яка вимагає, до всього цього, ще обов'язкової

лояльності й патріотизму відносно гнобителів, пануючих в державі правом дужого, — ця неправда повинна зараз щезнути на землі.

Принципи, висунуті в цім розумінні в 1918 році чотирикратними виступами президента Північних Американських Сполучених Держав В.Вільсон і безпосередньо стверджені виразною згодою всіх цивілізованих націй та їхніх державних Правительств, зараз вже не являються простим, несміливим, теоретичним вигадом і побажанням мужів в гуманітарній, раціоналістичній, політичній і філософській науці. Вони стали принципами дійсної реальної політичної практики. Вони стали принципами, що їх обов'язкового застосування мають повне право сміло і твердо домагатися ті національні групи, котрі мають достаточні і відповідні територіяльні, етнографічні та громадсько-політичні й культурні умовини, щоби творити свою власну національну самостійну державу.

Таке головне виправдання національної, самостійної української держави — Української Народньої Республіки — на півміліоні квадратних кілометрів суцільної території, на якій мешкає до 40.000.000 населення, з яких до 80% складають українці.

I

Таким правом, утвореним справедливістю і розумом, треба, розуміється, також справедливо і розумно користуватись, правильно розвиваючи і строго послідовно пристосовуючи індивідуальні, громадські і політичні свободи в будівництві національної держави, упорядковуючи розумно і доцільно всю її охорону і творчу діяльність.

Основною засадою будівництва національної самостійної держави, після усталення відповідних національних кордонів, — є певне і послідовне проведення демократично-республіканського принципу. А саме — весь народ, в міру здібности кожної одиниці, що входить в його склад повинен бути допущений до громадсько-державної роботи і повинен брати участь у вирішенні і виконанні громадських і політичних справ та праці в державі, на різноманітних ступінях її ступнево зростаючої конструкції, почавши від найменшої територіяльної клітини, від місцевої громади, і кінчаючи політично-федеративним об'єднанням загальної цілоти. Не охльократична нерозсудливість та сваволя натовпу повинні бути допущені до панування в державі. Це було би перекрученням політичного розуміння національно-самостійної держави. Панування в державі мусить належати організованому демократичному розумові, — серйозній політичній дисцатности, бо тільки вони суть міцною державною підвалиною для здійснення соціальної справедливости в людському суспільстві і в кожній окремій нації.

■

Виходячи з такого погляду на будівництво демократично-республіканської, національно-самостійної держави, ми кажемо, що це будівництво мусить

розпочатися від самого фундаменту. Держава для народу. Народ — початок фундаменту; Держава — завершення для нього.

Цим фундаментом є громада сільська і мійська. А саме, все те, що для громадського ладу та його цілковитого задоволення може виконати сама громада, або вільний союз, розуміється переважно сусідніх громад, — все це і повинно передати первісній одиниці до її цілком самостійного порякування. Контроль за цією діяльністю з боку вищих одиниць: відповідної земської одиниці та об'єднуючої державної влади, повинен обмежуватись лише тим, що справді є необхідним для заспокоєння інтересів цих більших розмірами територіяльних політичних одиниць, котрі доповнюють в більше загальному масштабі непосильну для менших одиниць і їх союзів загально державну роботу.

В такому самому розумінню і напрямкові повинна провадитись і дальша будова в організації інших земських одиниць. Тут виникає питання про ступені земських одиниць, про число цих ступенів (напр. про повітове і губерніяльне земство, про дрібну і волосну земські одиниці, про характер їх взаємовідносин і т. и.). Виникає також питання про те, чи а) надати цим ступневим земським одиницям також політичний характер місцевих дрібних державних одиниць, вроді піддержав, — «Земель» в так званій «союзній державі» чи «державній реальній унії», чи б) залишити їх просто в звичайнім до цього часу положенню звичайних адміністративних поділень.

В першій випадку — вищій земській ступіні надаються в принципі державна влада зо всіма її функціями, але за винятком тих державних справ, котрі по конституції країни належать вищому, так званому союзному, — «Федеративно-Державному» сполученню.

В другій випадку — звичайного адміністративного поділу — так званій вищій земській одиниці (раніше губернія, область, провінція) надається тільки певна, як говориться, по пунктах визначена (державною владою) компетенція.

Правда, при переведенні в життя однієї або другої з названих систем сфера діяльності таких державних Земель, як зазначено під літ. «А», могла бути вужче, ніж в звичайному адміністративному поділові, як це зазначено під літ. «Б». Але в першій випадку політичний принцип ширший і внутрішня самостійність частини, себто державної Землі, в своїх засадах суверенна, чого немає в другій випадку.

Але в другій випадку і практично і принципіально можливі і допустимі значні диференціації в більшій ріжноманітності. Наприклад: заборук неподільності і взагалі незмінності території земської одиниці без згоди її громадських установ, або навіть і плебісциту;

Осібне представництво земських громадських одиниць в складі Верховної Влади загально-державної організації;

Незмінність декотрих законів в державі без згоди даної земської адміністративної одиниці, коли справа торкається певних інтересів цієї ж земської одиниці;

Протести проти антиконституційності законодавчих актів, які торкаються земської одиниці, і т. и.

Дальше, при федеративно-державній організації вищого ступня державного устрою, завше твориться, — і це є принципіальне домагання, — дві законодавчі палати: земсько-державна палата і федерально-державна рада. При адміністративно-федеративнім устроєві земських одиниць двопалатна система може бути визнана доцільною лише при даних конкретних умовах і принципіально вона не вимагається. — Тільки в першій випадку функції так званої верхньої палати треба з принципіальних причин відповідно поширити. — В другій же випадку ті функції можуть бути значно вужчі: це — питання так мовити доцільності, але безпомилково можна сказати, що досить широкий простір ї, в даній випадку цілком доцільний, для вдоволення вимог з боку психології громадянина.

IV

Не можна на рахуватись з тим безсумнівним і безперечним явищем, що при розвитковій сучасної громадської і політичної свідомості, як окремих людей, так і цілого громадянства, їм особливо імпонує свідомість того, що громадську справу тіснішого або ширшого кола по змозі самостійно і незалежно творять вони ж самі, або хоч би й під контролем, але контролем цілком об'єктивним, безстороннім відносно осіб, що працюють, і умовин, в яких приходиться працювати. Цілком зрозуміло, що ця свідомість дає громадянину та даному громадському осередкові більше почуття задоволення, любові, довіря та прив'язаності до даної громадської справи, чим в тім випадку, коли остання вирішується далеко від нього та без його рішачої участі. Тільки при таких відповіднім, справедливим, раціональним і конкретно-доцільним розподілі цілої маси (системи) потрібних і можливих до сповнення в даних культурних обставинах державних функцій (в загальній цілості держави), між громадою, повітом, землею і державою, твориться міцне прив'язання і до місця, і до держави, і до федеративно-державного ладу, бо всі потреби, що їх заспокоює державний лад, вповні і на всіх ступенях його функцій будуть правильно, справедливо, розумно і доцільно заспокоюватись згідно з дійсними живими вимогами.

Така федеративна, — будь вона політично-федеративна або адміністративно-федеративна, — система в організації держави (в даній випадку У.Н.Р.), як в однім, так і в другій випадкові, в своїй цілості буде цілком викінченим політичним устроєм і політично міцно-об'єднаною цілістю.

Але зрозуміло, що цей політично-об'єднаний устрій різко і принципіально відрізняється від феодалної розривченості, також принципіально і різко протиставляється тій системі централізованих держав, з їх бюрократичними привичками, котра становила, так мовити, ідеал нашої недавньої минувшини і в більшості випадків ще й досі придушує повний розвиток державного життя. В цьому, здається, полягає і головна причина зла політичної кризи, зо всіма її важкими наслідками, що ми їх переживаємо зараз.

Національний принцип примушує льогічно та послідовно по можливості ширше здійснювати демократично-республіканські основи в організації держави. А ці основи в свою чергу приводять до поширення досить вже розвиненого в 19 ст. принцип місцевого самоврядування, в основу федеративну з її, залежними від місця і часу, переходовими стадіями, від більш вузького адміністративно-федеративного до найширшого політично-федеративного устрою.

Це цілком правильна органічна еволюція, і її не слід припиняти, як це намагалися зробити майже всі авторитетні догматики в науці державного права.

Досвід, почасти і останнього часу, досить яскраво, і як всім відомо, дуже болюче показав культурній людскости, як небезпечно припиняти нормальний і своєчасний зріст громадського розвитку на всіх його ступенях. Проти стихійних сил і в природі гатки в решті решт бувають безсильні, а інколи то й недоцільними. Знищення, вчинене потоком, що його намагалися штучно задержати, буває в сто раз більше, як також і вибух перенасиченого парю парового котла. Приблизно такі і відповідні аналогії постерігаємо ми в громадській і політичній революціях кількох останніх літ.

V

Правда, що не можна занадто прискорювати процесу громадської і політичної еволюції з користю для справи і тут є свого роду органічна залежність в швидкості зросту. Скороспілі реформи, які ще не досягли до здійснення їх в житті, в його реальних обставинах даного часу, засуджені на невдачу, що може дуже легко здіскредитувати саму реформу, задуману з найкращими намірами. Тому, розуміється, у вище згаданому, кардинальному питанні про вибір принцип об'єднання частин в державну цілість треба також поступити з найбільшою обережністю.

Але ця вимога обережності цілком не дає права з філософичним спокоєм баритись і віддаватись безвідповідальному скептицизмові. Бо треба пам'ятати розумом і душею, що маємо справу разом з тим і з дуже відповідальним моментом, та що за правильну оцінку його відповідні сучасні діячі несуть велику відповідальність перед народом і історією.

В такі важливі історичні моменти треба розвинути до найбільшої степені громадську відвагу, мужність, політичну мудрість і то не для приємности чи слави покликаних до праці людей, — бо це серйозний і конечний обов'язок політично-освічених людей, — які повинні глибоко вникнути і вдуматися в чергове питання першорядної ваги і не злякатися дати відповідь на нього по совісті і згідно з своїм найкращим розумінням.

Я особисто схилився до того, щоби конструкції політичної організації Української Народної Республіки надати федеративно-державну форму, а саме: поділити край на «Землі», в нових раціональних територіальних межах, відкинувши сучасні губернські межі. Нові території, котрі назвемо «Землями», повинні бути розмежовані з великою увагою для властивостей населення, до економічних умов і топографічної

конфігурації.

Мінімум для політично-федеративного об'єднання «Земель» творить: 1) спільна організація військових справ, 2) завідування зовнішніми зносинами з чужими державами і 3) необхідні для вдоволення цих функцій грошеві засоби.

Але практика показала не тільки корисність, але й категоричну необхідність поширити цей найближчий і мінімальний обсяг діяльності і сфери влади федеративно-державної організації (так званої союзної держави) цілою низкою числених інших основних державних справ і галузів урядової діяльності: в обсягу юстиції, в обсягу охорони безпечности і ріжноманітних пеклувань про добро населення всієї території. Певний досвід вже існуючих федеративних політичних організацій тут дуже користний як зразковий приклад. Але, розуміється, що кожна нова держава, сконструйована на цих принципах, повинна абсолютно самостійно керуватися умовами місця і часу, в яких знаходиться її політичне федеративне будівництво.

Так робили у всіх попередніх існуючих досі прикладах. Єсть в цих прикладах багацько згідности, але єсть також особливости і принципіальні різниці. І ми, в У.Н.Р., повинні заготовити детально обміркований список справ для державної роботи Федеративно-Державної Організації У.Н.Р. і для окремих земель у відношенні до повітових і громадських одиниць.

Відповідно до вище виложених загально-керуючих принципів зложений цей попередній проєкт «Основних Державних Законів У.Н.Р.» котрий виходить з погляду державного будівництва У.Н.Р., як Федеративно-Державної Організації, яка об'єднує частини У.Н.Р., що являють собою Землі з самоврядуванням на державних засадах.

Весь проєкт уложений в цій засадничій формі державної організації, на строгому і послідовному переведенні принципу народнього суверенітету з відповідно широким вживанням референдуму (всенароднього голосовання) по найважливішим державним справам.

Загальні основи

§ 1. У.Н.Р. єсть демократично-республіканський державний устрій. В ньому об'єднані лише землі з українською людністю в територіальних межах, які фактично встановлюються.

§ 2. Державні справи в У.Н.Р., що належать до загально-державної організації цілої Республіки, складають її Федерально-Державний устрій. Інші державні справи в У.Н.Р. творять Земсько-Державні організації окремих Земель, що складають У.Н.Р.

§ 3. Федерально-Державна Організація У.Н.Р. охороняє зовнішню безпечність цілої Республіки і виконує державні функції, що вимагають спільного співробітництва всіх Земель і спільних для всіх Земель порядків.

Окремі Землі, що складають У.Н.Р., у всьому іншому порядкують державними справами кожна на своїй території самостійно.

4. Для охорони зовнішньої безпеки і для участі в «союзі народів» (лізі націй) У.Н.Р. має військову організацію, котра підлягає об'єднанню державним установам У.Н.Р. Представництво всієї держави У.Н.Р. в зносинах з чужоземними державами належить до об'єднаних державних установ У.Н.Р. Державні функції, що вимагають співробітництва всіх державних Земель, визначені нижче в § 10. В міру потреби обсяг цих справ може змінитись з додержанням умов, зазначених нижче в §§ 17–24.

§ 5. Окремішність поодиноких Земель і кордони їх території можуть змінитися лише по згоді між собою заінтересованих Земель. Кожна Земля сама для себе ухвалює власну конституцію, котра повинна цілком відповідати тим зв'язкам, що лучать її, як нероздільного члена об'єднаної держави У.Н.Р. на підставі цього Основного Державного Закону (О.Д.З.).

§ 6. Повне здійснення принципів демократично-республіканського державного устрою в Федерально-Державній і Земсько-Державній Організаціях У.Н.Р. забезпечуються самим широким здійсненням таких принципів.

1) Принципу народнього суверенітету через встановлення, ЯК БЕЗПЕРЕРИВНО АКТИВНОЇ ЗВЕРХНЬОЇ ВЛАДИ, УСТАНОВЧОЇ ВЛАДИ, котра в повному обсягові зберігається безпосередньо за самими громадянами.

2) Безпосереднього ВЕРХОВНОГО догляду з боку державної влади за законодавчою діяльністю Парламентської інституції через референдум.

3) Безпосередньої участі цієї влади в певних справах порядкування і судівництва, що для Федерально-Державної Організації визначені цим Основним Законом. Ці ж самі принципи мусять, по можливості, здійснюватись і в Земсько-Державній організації окремих Земель.

§ 7. Основні права вольності громадян У.Н.Р. забезпечуються оцим Основним Державним Законом.

§ 8. Законодавство і державний бюджет в Федерально-Державній і Земсько-Державній Організаціях У.Н.Р. покладаються на Парламентські установи, котрі складаються з громадян через загальні вибори. Мастковий цenz, як умова для активного і пасивного виборчого права, виключається.

§ 9. Забезпечується державна автономія повітів, в окремих Землях і муніципальна автономія громад.

Справи, котрі підлягають Федерально-Державній Організації У.Н.Р.

§ 10. До компетенції Федерально-Державної Організації належать слідуєчі справи:

1) Представництво У.Н.Р. в її зносинах з чужоземними державами. Обмін дипломатичними місіями і консульствами з чужоземними Правительствами. Заключення міжнародних договорів в справах політичних, в справах мирного

міжнародного співжиття та про міжнародний третейський суд.

Примітка: *Право окремих земель на безпосередні, в деяких певних випадках, зносини з чужоземними Правительствами визначається особливою постановою в цій конституції і окремими Федерально-Державними законами У.Н.Р.*

2) Організація і утримання військових сил У.Н.Р. і розпорядження ними для охорони У.Н.Р. від зовнішньої і внутрішньої небезпеки. Призначення командного складу для цих сил. Оголошення війни, заключення миру.

3) Основні права громадян. Право руху, друку, спілок і зборів.

4) Підданство. Натуралізація чужоземців. Еміграційна справа. Становище чужоземців.

5) Стосунки цивільної влади до релігійних об'єднань.

6) Унормування ваги і міри. Грошовий оборот. Законодавство про банки. Емісійні банки.

7) Почта, телеграф і телефон.

8) залізничне законодавство.

9) Сухопутні і водяні шляхи, що проходять через декілька Земель. Мореплавання, маяки та інші засоби застережності.

10) Митна та карантійна справа. Товарні склади.

11) Охорона та насаджування лісів.

12) Піклування про торгівлю і всі галузі промисловости.

13) Охорона праці і робітниче забезпечення (страхування).

14) Вексельове, торговельне, морське і конкурсне право.

15) Законодавство про патенти на право винаходу, про фабричні і торговельні марки та авторське право.

16) Закони про право— і дієздатність осіб, про опіку над малолітніми і психічно-хворими, про право зобов'язань і шлюбне право та про акти цивільного стану.

17) Визначення умов обов'язуючої сили на всій території У.Н.Р. актів і документів, виданих в окремих Землях.

18) Визначення умов для виконання рішень по цивільним справам судів одних Земель на території других.

19) Видача карних злочинців між окремими Землями.

20) Заходи що до санітарії і гігієни. Засоби боротьби проти пошестей.

21) Порядкування ріжного рода майном, що належить Федерально-Державній Організації.

22) Встановлення ріжних податків і оплат (пошлін) на покриття видатків Федерально-Державної Організації.

23) Складання щорічного бюджету прибутків і видатків по фінансовому господарству Федерально-Державної Організації.

24) Контроль над фінансовим господарством Федерально-Державної Організації.

25) Встановлення відповідних адміністративних, фінансових, контрольних, військових та судових установ.

Установи Федерально-Державної Організації У.Н.Р.

§ 11. Федерально-Державну Організацію У.Н.Р. творять такі установи:

1. Федерально-Державна Установча влада народу У.Н.Р.
2. Надзвичайне Національне Зібрання У.Н.Р.
3. Федерально-Державний Парламент.
4. Федерально-Державний Голова¹.
5. Федерально-Державне Міністерство.
6. Федерально-Державний Суд.
7. Місцеві органи Федерально-Державного Управління.
8. Федерально-Державний Контроль для перевірки прибутків і видатків Федерально-Державної Організації.

I

§ Федерально-Державна Установча влада народу є найвища (зверхня) державна влада в У.Н.Р. Вона не суперечить своєю діяльністю гарантованим цим Основним Законом державним правам окремих Земель, що творять У.Н.Р.

Примітка: *Землі, що творять У.Н.Р., такі:*

§ 13. Федерально-Державна Установча влада в У.Н.Р. належить народові порядком, що його встановлює цей «Основний Державний Закон».

§ 14. Кожний громадянин У.Н.Р. незаплямований судом, що має повну дієздатність, що має 25 років віку, певну роботу і живе на власні засоби, користується в Установчій владі, у всіх належних випадках, правом голосу, порядком, що встановлює цей «Основний Державний Закон».

При здійсненні громадянами Федерально-Державної Установчої влади голосування відбувається таємно і безпосередньо.

При визначенні числа плюральних голосів по розрядам цілком виключається маєтковий ценз, як підстава для збільшення числа голосів громадянів, що бере участь у референдумі. Плюральні голоси надаються громадянам в залежності від віку особи, його семейного стану, освітнього цензу, громадського і державного стажу. Умови користування плюральними голосами зазначаються в окремому Федерально-Державному Законі.

§ 15. Федерально-Державній Установчій владі належить виключне право касувати, доповнювати і змінювати цей «Основний Державний Закон». Окрім того в випадках, зазначених Основними Державними Законами, Установча влада вирішує питання, що виникають в порядку іншого законодавства, а також і в порядку Управління, Суду і Фінансового контролю в Федерально-Державній Організації.

§ 16. Діяльність Федерально-Державної Установчої влади виконується таким чином: пропозиція, поставлена на вирішення Установчої влади, відповідною установою викладається в формі точно визначеного запитання, на котре од громадянина жадають відповіді. Громадянин відповідає або позитивно, тобто, що він погоджується на пропозицію, — і в цьому разі на бюлетені, що видано йому для заповнення, ставить слово «так» (тобто згоден), — або негативно, себто, що не погоджується на пропозицію, і тоді в бюлетені ставить слово «ні» (тобто не згоден).

В першому випадкові в сводному спискові референдума з підрахунків поданих голосів реєструється, що бюлетень, поданий для підрахунку, стоїть «за» пропозицію, а в другому — що він «проти» пропозиції.

§ 17*. Право ініціативи для зміни в Основних Державних Законах належить окремо кожній з слідуєчих установ.

- 1) Одній третині повного складу членів кожної з двох законодавчих палат,
- 2*) Федерально-Державному Голові,
- 3) Федерально-Державній Раді Міністрів по її односторонній постанові,
- 4) Федерально-Державному Судові по його постанові, ухваленій більшістю чотирьох п'ятих всіх членів Суду,
- 5) Одній четвертій частині Парламентів Земель У.Н.Р. по їх постановам, ухваленим також Земськими Управами цих Земель,
- 6) Двом мільонам голосів громадян, котрі беруть участь в Федерально-Державній Установчій владі У.Н.Р.

§ Свої заяви уповноважені ініціаторів, перелічених в § 17, подають Голові Федерально-Державної Ради, котрий разом з Головою Федерально-Державної Ради Міністрів робить відповідні розпорядження для переведення запропонованого референдуму. Вони ж стежать за переведенням референдуму до повного його закінчення і належного оголошення його наслідків.

§ 19. Для розгляду внесеного питання про зміни, доповнення чи одміни в «Основних Державних Законах» (О.Д.З.) У.Н.Р. обидві Палати Парламенту (Земсько-Державна Палата і Федерально-Державна Рада) складають одно Об'єднане Зібрання, котре, при кваліфікованім складі кворума двох третин загальної кількості членів обох Палат і при кваліфікованій більшості трьох четвертин голосів присутніх на Зібранню членів, вирішує, чи слід обговорювати поставлене на чергу питання, чи ні.

Коли відповідь буде позитивною, Об'єднане Зібрання обох Палат в тому ж засіданні, що зібралося для розв'язки даного питання, складає з поміж своїх членів, на основі пропорційних виборів, комісію з 24 осіб, в склад якої обов'язково входить не менше 6 осіб членів Земсько-Державної Палати.

Свою працю комісія має закінчити не далі як в двохмісячний термін. Складений комісією доклад по даному питанню Об'єднане Зібрання розглядає по суті.

Внесене ініціаторами (§ 17) питання вважається прийнятим Об'єднаним Зібранням.

коли постанова ухвалена при кворумі і більшості голосів згідно умов, зазначених в уступі 1-му цього §.

§ 20. Як що постанова Об'єднаного Зібрання (§ 19) в справі порушеного ініціаторами питання буде позитивною, то це питання з відповідними поясненнями Об'єднаного Зібрання обох Палат передається на референдум громадян У.Н.Р. Коли ж постанова Об'єднаного Зібрання буде негативною, тоді не пізніше 3-х місячного терміну скликається особливе Надзвичайне Національне Зібрання, котре розглядає внесені уповноваженими ініціаторів (§ 17) питання.

«Надзвичайне Національне Зібрання» складається з подвійної кількості членів Федерально-Державної Ради та з подвійної кількості членів Земсько-Державної Палати, котрі на це Надзвичайне Зібрання вибираються окремо в тому ж порядку, як і формуються названі Палата і Рада для чергового Парламенту.

Надзвичайне Національне Зібрання складає Об'єднане Зібрання названих представників-громадян і Земель У.Н.Р. Воно вибирає з поміж себе голову, його товаришів і Секретаріат і само порядкує справами свого діловодства. Постанова Зібрання, ухвалена абсолютною більшістю голосів всього числа членів Зібрання, передається на референдум громадян.

Примітка: *Надзвичайному Національному Зібранню може бути одночасно передано на розгляд де кілька окремих ініціативних пропозицій про зміну, доповнення та одміну в О.Д.З.*

§ 21. Як що наслідок голосування по даному питанню на референдумі буде негативний, то відкинута питання уже не може бути поставленим на відповідне обговорення на протязі п'яти літ з часу референдума, виключаючи той випадок, коли половина всіх голосів громадян, що беруть участь в Установчій владі Федерально-Державної Організації У.Н.Р., вимагатиме поставити це питання на народне голосування (референдум).

§ 22. Як що питання про зміни в О.Д.З. було визначене лише зазначеними в § 1, уступи 1–5, установами і Об'єднане Зібрання Палат Парламенту або Надзвичайне Національне Зібрання поставиться до цього негативно, то установа, котра внесла питання, має право зняти його з черги до того часу, доки ще не будуть призначені вибори в Надзвичайне Національне Зібрання (§ 20, уступ 2), або, в відповіднім випадку (§ 20, уступ 1), не буде ще призначений термін для референдума.

§ 23. Наслідки референдума підраховуються на місцях по округах. Підрахунок може бути закінчений на третю добу після народнього голосування. Зроблені підрахунки зо всіма документами (протоколами і поданими бюлетенями) не пізніш, як на другий день після підрахунку, надсилаються в Центральне Управління Земель, де переводиться загальний підрахунок поданих голосів, котрий закінчується не пізніше, як на третю добу після одержання зазначених матеріалів, і відповідь про загальний результат референдума на територіях Земель негайно по телеграфу передається Голові Ф.-Д. Ради, після того наслідки референдума, по кожному поставленому на

вирішення питанню, негайно публікуються для загального відома в офіційному вістнику У.Н.Р. Із центральної Установи окремих Земель всі матеріали на третю добу пересилаються Голові Ф.-Д. Ради. Ці матеріали зберігаються в Ф.-Д. Раді в окремому відділі архіву Ради, з котрого можуть бути видані лише по вимозі Ф.-Д. Суду.

§ 24. Неправильности в переведенню референдуму можуть бути оскаржені в Ф.-Д. Суд, котрий вирішує пред'явлені йому скарги в Загальному Зібранню Суду безапеляційно.

I

Федерально-Державний Парламент

§ 25. Федерально-Державний Парламент складається із Земсько-Державної Палати (З.-Д. Палати) і Федерально-Державної Ради (Ф.-Д. Ради).

§ 26. Земсько-Державна Палата складається із представників від Парламентів окремих Земель (Земських Парламентів). Кожний Земський Парламент Посилає до Палати не менше 3-х представників. Як що кількість населення самої Землі перевищує півтора міліона мешканців, то Парламент має право призначити четвертого представника; а як що населення буде перевищувати два з половиною міліона, то Парламент має право призначити ще й п'ятого представника. Кожний з цих представників входить, як повноправний член, до складу З.-Д. Палати У.Н.Р. Земські Парламенти мають право вибрати своїх представників до З.-Д. Палати У.Н.Р. як з своїх членів, так і взагалі з числа осіб, що користуються виборчим правом до Парламенту даної Землі.

§ 27. Вибрані Земськими Парламентами представники до З.-Д. Палати У.Н.Р. повинні мати не менше тридцяти п'яти років віку. Половина з обраних кожним Парламентом представників повинна мати освітний ценз — про скінчення вищої школи. При трьох представниках половину складає одна особа, а при п'яти представниках половина складається з трьох осіб.

§ 28. Кожний Земський Парламент вибирає своїх представників до З.-Д. Палати терміном не менш як на два роки, рахуючи термін з дня обрання в Земському Парламенті. Земський Парламент має право призначати в кожному окремому випадкові і довший — але не довший шести років — термін. Такий довший термін Парламент повинен встановити раніш, чим буде приступлено до виборів того представника, для котрого призначається такий змінений термін мандату.

До кожного обраного представника на той же термін може бути призначений кандидат, котрий заміняє представника, як в тому випадкові, коли представник вийде з складу З.-Д. Палати, так і в випадках відпусток представника, що можуть бути представлені йому за згодою Парламенту, що його призначив.

§ 29. Федерально-Державна Рада складається на підставі таємних, безпосередніх та пропорціональних виборів, з додержанням принципів, зазначених в § 14.

§ 30. Всі члени Ф.-Д. Ради вибираються, кожний раз одночасно, терміном на чотири роки; цей термін рахується з дня першого засідання нового складу Ради. Наприкінці сього терміну мусить бути сформована новими виборами слідуюча Федерально-Державна Рада.

§ 31. Членів Ф.-Д. Ради вибирають особи, що відповідають умовам, зазначеним вище (відділ перший § 14).

Плюральні голоси на виборах до Ради можуть бути надані виборцєві на тих же підставах, які наведені в уступі третім § 14. Максимум голосів для одного виборця, при плюральності голосів, не повинен перевищувати 8 голосів.

§ 32. Ніхто не може бути одночасно членом обох Палат Ф.-Д. Парламенту.

§ 33. Виборчі бюро для переведення виборів членів в Ф.-Д. Раду повинні бути складені з таким розрахунком, щоби виборцєві не приходилось їхати до місця виборчого бюро, в середньому не більше 15-ти верств.

§ 34. На визначених в §§ 29–33 підставах мусить бути заздальєгдь складений окремий закон, що нормував би всі правила про вибори до Ф.-Д. Ради, в тому числі правила про виборчу процедуру. Цей закон, до переведення його в дійсність, повинен бути ухвалений, як цілковито відповідаючий букві та смислові наведених вище точок цього закону, Ф.-Д. Судом.

§ 35. Обі Палати Парламенту скликаються на кожну сєсію одночасно; вони функціонують кожна окремо. Випадки Об'єднаних Зібрань обох Палат вказані в цьому Основному Державному Законі для визначених справ.

§ 36. Ф.-Д. Парламент збирається в тому місці, яке буде призначене столицею У.Н.Р. Від об'єданого Зібрання обох Палат залежить часово відкрити засідання Парламенту і в другому місці. Кожний склад Ф.-Д. Ради вважається за окремий законодавчий період (так звану легіслатуру) і зазначається послідовним порядковим числом; відповідно цьому численно іменуються також законодавчі періоди З.-Д. Палати.

§ 37. Окремі періоди засідань Парламенту в межах кожної легіслатури іменуються сєсіями.

§ 38. Щорічно збирається одна чергова сєсія Ф.-Д. Парламенту, а саме: 1 грудня кожного року в 12 год. дня в визначеному для його засідань місці. Крім того можуть збиратись надзвичайні сєсії.

§ 39*. Чергові сєсії Палат одкриваються кожна зокрема, Ф.-Д. Головою; надзвичайні сєсії — Головою відповідної Палати.

§ 40. Кожна Палата вибирає з поміж своїх членів на кожну окрему сєсію Голову Палати та його товаришів, й склад секретаріяту, котрі разом складають президію Палати.

Президія кожної Палати зберігає свої функції і під час перерви між окремими сєсіями та продовжує функціонувати в початку послідуєчої сєсії до того часу, доки не буде сформовано нову президію.

§ 41. Часові перерви чергової сєсії можуть продовжуватись не більш як три тижні і призначаються кожною Палатою зокрема для себе. Вони не можуть повторюватись більше двох разів в одну і ту ж сєсію. Для надзвичайних сєсій ці умови можуть бути змінєні регулямінами Палати. Часові перерви засідань сєсії для кожної Палати можуть бути окремі, але як що вони призначаються на термін довший 7 днів, то така перерва може статися лише за згодою обох Палат.

§ 42. Надзвичайні сєсії Парламенту скликаються на вимогу:

1*) Ф.-Д. Голови і Ф.-Д. Ради Міністрів за їх спільною згодою.

2) Ф.-Д. Суду, що ухвалєна більшістю чотирьох п'ятих всіх членів Суду.

3) Ф.-Д. Контроля, що ухвалєна більшістю чотирьох п'ятих всіх членів колегії Контроля.

4) Одної третини Земських Парламентів по згоді з Управою Землі.

5) Одної третини членів Ф.-Д. Палати, або одної третини членів Ф.-Д. Ради.

6) Одної п'ятої частини суми голосів виборців, що приймали участь в виборах членів функціонуючої Ф.-Д. Ради.

§ 43*. Вимогу про скликання надзвичайних зборів Парламенту подають Ф.-Д. Голови, котрий пропонує Ф.-Д. Раді Міністрів роспорядитись скликати потрібну надзвичайну сєсію Парламенту на строк не пізніше одного місяця.

§ 44*. Чергові сєсії Ф.-Д. Ради повинні що року тривати не менш як впродовж 2 місяців за винятком коротких перерв. Час закінчення чергових та надзвичайних сєсій Парламентів вирішується з ініціативи тієї або иншої Палати в присутності не менш трьох п'ятих числа всіх членів обох Палат і числа голосів не менше одної половини загального числа членів обох Палат. Про закінчення сєсії Парламенту повідомляють Ф.-Д. Голову і Голову Ф.-Д. Ради Міністрів та оголошують для загального відома за підписом Голови обох Палат.

§ 45*. Кожна Палата Парламенту роспочинає свою сєсію, коли на місці засідання сєсії про свою присутність особисто заявить не менше трьох п'ятих числа всіх членів Палати. Коли до дня призначення на відкриття сєсії не прибуде на місце засідання зазначеного кворуму членів котрої небудь з Палат Парламенту, то відкриття сєсії для тієї Палати відкладають на сім днів, про що розсилають телеграфно офіційльні оповіщення, попереджаючи всіх членів Палати, котрі не прибули, що всі, хто не з'явився в призначений строк, будуть засуджені до кари, що визначас для таких випадків регуляміні Палати. Коли ж до визначеного вище строку покажется, що з прибулих на місце сєсії членів Палати не можливо скласти кворум для законних зборів і сєсія не може відбутися, то сєсія Парламенту не відбувається, про що Голови обох Палат публікують до загального відома з зазначенням причини.

Всі видатки Державного Скарбу, що витрачені Урядом на скликання сєсії Парламенту, приїзду членів Палат та утримання їх, а також і инші видатки, покриваються за рахунок не прибувших на цю сєсію Парламенту без законних причин

членів Палати. Переведення розрахунків по цим видаткам скарбу покладається на Ф.-Д. Контроль, постанови котрого затверджуються Ф.-Д. Судом.

На пропозицію одної з Палат, Об'єднане Зібрання Парламенту більшістю голосів прибувших на сесію членів вирішує питання про скликання вдруге невідбувшої сесії Парламенту. Коли питання вирішується позитивно, то для нового скликання невідбувшої сесії призначається термін не раніше одного місяця з дня ухвали Об'єданого Зібрання.

*Таку ж постанову має право зробити спільне вирішення Ф.-Д. Голови і Ф.-Д. Ради Міністрів.

В таких випадках сесія скликається в звичайнім порядку.

Коли на сесію, що скликається вдруге, не прибуде встановленого кворуму членів Палат, сесія розпочинає роботу і вирішує всі поставлені на чергу справи, за винятком дисциплінарних та про зміни в О.Д.З., при кожному складі прибувших членів Парламенту.

У всіх зазначених випадках (уступи 3-6 § 45) число членів Парламенту, прибувших на скликану вдруге сесію, при вирішенню справ прирівнюються до числа всього складу членів палати Парламенту. При вирішенню в таку сесію справ, які по загальному положенню вирішуються більшістю голосів на підставі числа всіх членів Палати Парламенту, більшість визначається відповідно числу прибувших на сесію членів кожної Палати.

Прізвища членів Палати, що не прибули на сесію Парламенту в перший раз (уступ 1, § 45), а також і тих, що не прибули при скликанню сесії вдруге, офіційно оголошують урядовим оповіщенням для загального відома, а депутати підлягають карі згідно уст. 2 § 45 О.Д.З. Од цієї карі можна звільнити лише в випадку доведення на Суді причин неяви, законних для свідка в карному процесі.

§ 46. Коли для вирішення питань в Палаті Парламенту потрібно кваліфікований кворум присутніх в засіданню членів Палати і його немає в місці засідань сесії Парламенту, то відсутнім членам по телеграфу розсилається вимогу прибути на засідання на протязі двох тижнів. Одночасно по телеграфу розсилається про це офіційальне оповіщення до загального відома.

Відсутній член Палати, що не явився на засідання сесії Парламенту без законних причин, постановою Ф.-Д. Суду виключається з числа членів Палати і позбавляється виборчих прав на термін од трьох до п'яти років.

§ 47. Відпустки членам Палат, на час до восьми днів, дозволяє Голова відповідної Палати Парламенту; звище 8 діб, до одного місяця — Колегія Голів Комісій Палати Парламенту, а звище одного місяця — сама Палата Парламенту.

Члени обох Палат Парламенту, за час перебування у відпустці, не одержують добових грошей. Як що відпустка продовжується більше двох тижнів, то відведені для них помешкання звільнюються.

§ 48. Кожна Палата Парламенту сама перевіряє правильність мандатів своїх членів. Як що мандат на засіданні відповідної Палати більшістю трьох п'ятих голосів буде визнано неважним, то депутат, який подав такий уневажений Палатою мандат, вибуває зі складу Палати, а замість його вибирають нового депутата. Але особа, що в такий спосіб не вийшла в склад членів відповідної Палати, має право оскаржити рішення Палати про уневаження його мандату. Таку скаргу подає він до Ф.-Д. Суду. Таку ж скаргу можуть подати: 1) Земський Парламент, що делегував свого представника до З.-Д. Палати, мандат котрого уневажено; і 2) виборці округи, в якій було вибрано особу, мандат котрої уневажено Палатою. В цім випадку скаргу повинні підписати кількість виборців, яка складатиме половину голосів, поданих за дану особу при виборах його на члена Палати.

Рішення кожної Палати про уневаження мандату члена Палати не підлягають оскарженню в тому разі, як що це рішення Палата ухвалить більшістю трьох четвертин числа всіх членів Палати.

§ 49. Кожна Палата, а також Об'єднане Зібрання Палат, мають право призначать зі свого складу дорадчо-підготовчі комісії для розробки питань, які підлягають розглядові Палати або Зібрання, а також особливі анкетні комісії, для обслідування певних справ в обсягові, що підлягає відому Палати чи Зібрання.

Всі установи й офіційні особи повинні допомагать анкетним комісіям, віддаючи, на їх вимогу, до розпорядимости їх усі матеріали й відомости, які вони мають по своєму офіційному становищу, а також і службовими чинностями, що на них покладені.

З окремої постанови кожної Палати Парламенту, або в відповіднім випадку Об'єданого їх Зібрання, анкетна комісія має право про всі обставини, що стосуються до завдань анкетних комісій, допитувати приватних, а також і урядових осіб за присягою, або з відібранням відповідної обітниці, що по силі закона прирівнюється до присяги.

Члени комісії і всі запрошені в її засідання експерти й інші особи, що будуть присутніми в засіданню комісії при допитові, а також і всі ті особи, в чиїх руках будуть переховуватись в службовому порядку протоколи Зібрань, повинні заховувати в повній таємниці зміст всіх зложених за присягою перед анкетною комісією зізнань. В докладах комісії Палаті Парламенту або Об'єданому Зібранню не повинні оголошуватись таємниці ділових стосунків окремих зацікавлених підприємств, коли вони не мають карного характеру.

§ 50. На час перерви між сесіями Парламенту Об'єднане Зібрання Палат з пропозиції одної з них має право призначити Депутатське Зібрання Парламенту для безперервного зв'язку між Парламентом і Правительством. Така постанова повинна бути ухвалена більшістю 3/4 загального числа членів обох Палат. Крім того члени З.-Д. Палати від 2/3 Земських Парламентів, при одноголосній заяві, також мають право вимагати призначення такого Депутатського Зібрання Парламенту.

Об'єднане Зібрання Палат Парламенту в своєму засіданню на підставі пропорційних виборів вибирає по п'ять членів від кожної Палати до Депутатського

Парламенту. Голови Палат Парламенту, а при їх відсутности один з їх товаришів з черги старшинства, входить в склад Депутатського Зібрання по посаді поверх 10 обраних Об'єднаним Зібранням членів.

§ 51. Засідання обох Палат Парламенту, як загальне правило, відбуваються прилюдно. Ті випадки, коли для охорони державних інтересів або з міркувань етичного характеру засідання Палати повинно відбуватися без присутности сторонньої публіки, — визначається регуляміном, що нормує порядок роботи кожної Палати.

Зазначене в першому уступі § 51 стосується також до Об'єданого Зібрання Палат Парламенту.

§ 52. Як що до закінчення сесії не будуть викінчені справи, розпочаті в Палаті Парламенту, — вони, як загальне правило, визнаються припиненими і можуть бути знов порушені в наступній сесії. Але від Об'єданого Зібрання Палат Парламенту залежить кваліфікованою більшістю [голосів], яку встановлено § 44, перенести ці справи, всі або частину їх, з зазначенням, які саме, для продовження їх обговорення та вирішення в наступну чергову сесію, або призначити для цього надзвичайну сесію й визначити час скликання її. Скликання такої сесії відбувається в загальному порядку.

Зазначене в першому уступі § 52 стосується також до Об'єданого Зібрання Палат Парламенту.

З постанови Об'єданого Зібрання Палат Парламенту, може бути визначено, щоби Парламентські Комісії Палат та Об'єданого Зібрання їх, всі або частина їх, в останньому випадкові з зазначенням, які саме з них, продовжували свою працю без перерви між Парламентськими сесіями. Про порядок та час такої комісійної праці, взагалі для всіх комісій або для окремих з них, Об'єдане Зібрання може скласти окремі інструкції.

§ 53. Кожна Палата Парламенту має право кооптувати в свій склад на весь час законодавчого періоду членів, а саме: з числа кваліфікованих фахівців з закінченою вищою освітою 3.-Д. Палата не більш 10 душ, а Ф.-Д. Рада не більш 20 душ.

Кожна Палата розв'язує це питання для самої себе самостійно і в кожний мент протягом цілого законодавчого періоду.

Палата Парламенту розв'язує питання про кооптацію, спочатку, принципово. Позитивним буде рішення, ухвалене більшістю трьох п'ятих всіх членів Палати. Далі, Палата розв'язує питання про кількість осіб, яких кооптуватимуть, та розподілення їх по фаху, такою ж кваліфікованою більшістю.

Потім, переводять самі вибори кандидатів на кооптовані місця, з кожного фаху окремо і з застосуванням пропорційних виборів, оскільки це буде здійснимим.

Кооптовані члени Палати виконують усі обов'язки й користуються всіма правами, нарівні з іншими членами Палати, що їх кооптувала.

§ 54. Всі без винятку члени обох Палат, при першому вступі до Палати в даному законодавчому періоді на відкритому засіданні своєї Палати складають формальну,

рівну по своїй силі присязі, обітницю, що совісно виконуватимуть свої обов'язки в Парламенті, як щирі оборонці й заступники всіх інтересів та прав У.Н.Р.

Цей акт виконується депутатами усно і підтвержується на письмі. Депутати, які того забажають, можуть виконати цей акт в релігійній формі згідно своєї релігії; з тою умовою, щоби в релігійній присязі було зазначене все те, що є змістом формальної обітниці. Цей релігійний акт також підтвержується на письмі за підписом того, хто склав присягу.

§ 55. Члени обох Палат Парламенту, які повинні старанно і совісно, відповідно до свого найліпшого розуміння, допомагають добру Батьківщини, у своїй Парламентській діяльності не можуть бути зв'язані жодними обов'язковими інструкціями від своїх виборців.

§ 56. Обидві Палати Парламентів мають окрім випадків, вказаних в О.Д.З., рівні права що до ініціативи та вирішення, як у справах законодавчих, так і у всіх інших функціях, які засвоєно Парламентові.

§ 57. Керування державними та муніципальними справами в У.Н.Р., як у її Ф.-Д. Організації, так і в окремих Землях У.Н.Р., виконується визначеними для цього установами та особами у всіх його частинах (у внутрішньому, цивільному, фінансовому, військовому та керуванню закордонними стосунками) на твердих основах в належний спосіб виданих норм права, що іменуються законами й походять од належної установчої та законодавчої влади, як виявлення її волі, з обов'язуючою всіх мешканців країни силою.

Розпорядження, накази, обов'язкові постанови, що міститимуть в собі загальні норми права, що їх видає уповноважена на це державна й муніципальна влада, в рамках зазначеної компетенції, мусять строго погоджуватись з законом, який є для них підставою.

§ 58*. В. Ф.-Д. Організації У.Н.Р. право видавати закони, точно додержуючись компетенції Ф.-Д. Організації з підлеглістю Ф.-Д. Установчій владі, належить Ф.-Д. Парламентові У.Н.Р.

Крім справ законодавчих, Ф.-Д. Парламентові У.Н.Р. належать ще такі функції:

1) Парламент щорічно затверджує бюджет, роспись прибутків і видатків Федеральної держави, який укладається на наступний бюджетовий період.

2) Наглядає за доцільністю загальної політики виконавчої влади і правильним та закономірним провадженням Управління.

3*) Затверджує Міністрів та рівних з ними урядових осіб, які запрошуються на службу з кандидатів, що їх виставляє на відповідні посади Ф.-Д. Голова. При цьому додержується відповідних кваліфікацій, встановлених законом для даних урядових осіб.

4) Вибирає половину загальної кількості судців вищого Ф.-Д. Суду з числа кандидатів, яких подають на ці судові посади Земські Парламенти, та одну третину суддів того ж Суду з числа кандидатів, яких запропонують Палати Парламенту. Половина суддів кожної з цих двох категорій має бути з осіб, що мають вищу юридичну освіту.

5*) Притягає до відповідальности:

а) за переступи по службі: Ф.-Д. Голову, по скінченні терміну його служби; суддів вищого Ф.-Д. Суду; членів парламенту; Міністрів, Віце-Міністрів та інших відповідальних урядових осіб, зазначених законом;

б) Міністрів, а в відповідних випадках Віце-Міністрів за шкідливе для країни керування Державою;

в) стверджує висліди ревізій державного господарства, які подає Ф.-Д. Контроль.

Для вирішення питань, зазначених в пактах третьому та четвертому, Палати Парламенту утворюють Об'єднане Зібрання; інші справи обговорюються й вирішуються кожною Палатою окремо. Крім того в Об'єднаному Зібранні Палат Парламенту розглядаються та вирішуються й інші справи, що докладно перелічені в різних артикулах О.Д.З.

§ 59. Кожна Палата автономно складає регулямін про порядок ведення справ у Палаті. Об'єднане Зібрання Палат складає свій окремий регулямін про порядок ведення справ в засіданнях Об'єднаного Зібрання.

*Всі ці Регулямини офіційно публікуються до загального відома. Офіційні примірники цих регулямінів надсилаються до Ф.-Д. Голови, Ф.-Д. Ради Міністрів та Ф.-Д. Суду.

Якщо Ф.-Д. Суд на протязі 2 тижнів з дня офіційної надсилки йому регуляміну не подасть мотивованої заяви про суперечність змісту регуляміну з законами, то регулямін набирає чинности. Те ж стосується й до випадків часткових змін у зазначених регулямінах.

*Про суперечність з законами артикулів регулямінів Палат та Об'єднаного Зібрання Палат можуть складати скаргу Ф.-Д. Голова й Рада Міністрів. Таку скаргу подають до Ф.-Д. Суду не пізніше, як на п'яту добу з дня, як одержано офіційний примірник регуляміну від Палати Парламенту чи Об'єднаного Зібрання, по належности. Подаючи зазначену скаргу, одночасово належить повідомити про це відповідну Палату Парламенту або Об'єднане зібрання. Скарга до розв'язання її Судом припиняє переведення в життя регуляміну.

Ф.-Д. Суд негайно й позачергово розглядає скарги в одкрытому засіданні з змаганням сторін, викликаючи представників Палати або Об'єднаного Зібрання. Суд ухвалює своє мотивоване рішення в справі не пізніш 20 днів од часу вступу скарги. Рішення Суду базується виключно на мотивах юридичних і є остаточним.

§ 60. Рада Міністрів має право, в особі своїх членів, а також інших особливо уповноважених Радою вищих урядовців, бути присутньою на засіданнях Палат Парламенту та їх Об'єднаного Зібрання й брати участь у всіх дебатах, що відбуватимуться під час засідань Палати й Зібрання, не маючи, однак, голоса при вирішенні питань. Під час обміркування питання вони мають право вносити відповідні пропозиції та давати в імені Правительства пояснення. Вони користуються правом голосу по за чергою.

Окремим Міністрам та Канцелярії Ради Міністрів розсилаються одночасово, як і членам Палат, повістки про наступне засідання Палат та їх Об'єднаного Зібрання. З зазначенням справ, що поставлено в даному засіданні на чергу.

§ 61. Представники Правительства, присутні на засіданні Палат або Об'єднаного Зібрання згідно § 60, повинні в своїй поведінці під час засідання додержуватись порядку, встановленого для членів цих установ. За порушення цієї вимоги Голова Палати на загальних підставах робить завинившому зауваження, закликає його до порядку та загрожує позбавити слова. Якщо ці попередження Голови не матимуть успіху, Голова робить перерву засідання. Після цього оповіщається тимчасове припинення публічного засідання, й Голова пропонує Палаті зробити постанову про повідомлення Ради Міністрів про вчинки порушуючого порядок на засіданні Палати. Палата має право постановити під час біжучої сесії винного в порушенні порядку недопускати на засідання Палати, як представника Правительства.

Члени Палати, які виступають як представники Правительства в установах Парламенту, підлягають загальним приписам, не користаючи з приписів згідно §§ 60 і 61.

§ 62. Кожна Палата, а також Об'єднане Зібрання Палат, має право вимагати представника від Ради Міністрів на певну годину, щоби дати перед Палатою пояснення в певному, зазначеному в вимозі питанню.

Таку вимогу мусить бути виконано, при чому Рада Міністрів для виконання заявленої вимоги може вислати де-кілько осіб.

Більшістю трьох четвертин кількості всіх членів Палати кожна Палата може винести постанову, яка вимагає прибуття в Палату, з зазначеною метою, певної особи або певних осіб зі складу Ради Міністрів, а також зі складу урядовців Міністерства, або з установ Управління Ф.-Д. Організації.

§ 63. На листовну вимогу, яку подасть будь яка з Палат до Ради Міністрів, дати пояснення по обвинуваченню службовців Ф.-Д. Управління в будь яких незаконних вчинках або зловживання по службі, це пояснення повинно виконати не пізніш, як на протязі одного місяця в листовній формі. Виконання цієї вимоги Рада Міністрів може доручити одному чи кільком Міністрам, які подають пояснення, що його вимагають, за своїми підписами, згідно одержаному дорученню.

§ 64. Кожна Палата має право доручити Раді Міністрів виробити по певному вказаному питанню законопроект або дати свій висновок.

§ 65*. Обидві Палати Парламенту мають однакове право законодавчої ініціативи. Законодавча ініціатива також належить Ф.-Д. Голові, Ф.-Д. Судові, Ф.-Д. Контролю, Ф.-Д. Раді Міністрів. Громадяне У.Н.Р., що мають у Ф.-Д. Установчій владі два мільйона голосів, також мають право порушувати перед Палатами Парламенту законодавчі питання.

§ 66. Од ініціаторів (§ 65) залежить подати свої законопроекти чи законодавчі

міркування в ту чи іншу Палату Парламенту. Лише проєкти та міркування в фінансових питаннях належить подавати до Ф.-Д. Ради.

Законопроєкти, вироблені з доручення якої небудь з Палат Парламенту (§ 64), подаються до тої ж Палати.

§ 67*. Установи, зазначені в статті 65, подають до Палати свої законодавчі міркування у формі готового, виложеного в статтях, законопроєкту з пояснюючою запискою.

Ф.-Д. Голова та згадані в кінці § 65 громадяне можуть обмежитись коротким змістом запропонованого ними законодавчого міркування, не викладаючи його в статтях.

§ 68. Всі законодавчі міркування, що торкаються фінансових питань і підлягають розгляду в Парламенті, незалежно від того, чи ініціативи вони не вступили до Парламенту, ідуть у першу чергу до Ф.-Д. Ради і, по розгляді й вирішенні їх у Раді, передаються, в належних випадках, до З.-Д. Палати.

§ 69. Як що законопроєкт буде відхилений у тій Палаті, в яку він вступив, то питання зовсім знімається з черги в тому ж законодавчому періоді і може бути поставлено на чергу в обох Палатах не раніш, як через повний рік.

Як що законопроєкт буде прийнято, то він передається до другої Палати.

Як що ця Палата відкине проєкт, то він також знімається з черги з наслідками, зазначеними в першому уступі статті 69.

§ 70. Як що Палата, яка розглядала законопроєкт, поданий до неї з другої Палати, не відкидаючи проєкту, запропонує поправки до нього, то залежить од погодження між обома Палатами чи зовсім зняти питання з черги, чи передати його до спільної комісії, складеної з рівного числа представників од Палат, для подання до кожної Палати виробленого комісією компромісу на поновний розгляд в них, або утворити, чи зараз же, чи після розгляду у спільній комісії, об'єднане зібрання обох Палат для остаточного вирішення питання.

§ 71. Постановами Парламенту, по питаннях, що ним розглянуті, вважаються такі ухвали, які, або в текстуально тотожній формі прийняті обома Палатами Парламенту, або в випадках, зазначених О.Д.З., ухвалені Об'єднаним Зібранням Палат Парламенту з додержанням всіх тих умов, при яких постанови Палат Парламенту вважаються ухваленими законно. Всі винятки з цього загального правила точно визначаються для відповідних випадків в О.Д.З.

§ 72*. Всі законопроєкти, які вносяться в Палату Парламенту в постатейному викладі, роздаються в друкованих примірниках всім членам Палати, всім Міністрам і Ф.-Д. Голові за тиждень до того терміну, в який призначено перше читання даного законопроєкту в Палаті; законопроєкти, що передаються з одної Палати в другу, роздаються на тих же підставах в друкованих примірниках всім членам Палати, всім Міністрам і Ф.-Д. Голові.

§ 73. Всі законопроєкти в постатейному викладі, а також всі фінансові

асігування відчитуються в кожній Палаті Парламенту три рази. Між першим і другим читанням повинна бути перерва в протязі трьох повних діб. Між другим і третім читанням повинна бути перерва в протязі не менше двох діб, рахуючи добу від 12 год. ночі до 12 год. ночі. Призначення другого і третього читання в один і той же день допускається лише в тій випадку, коли проти цього не буде заперечення 1/5 частини присутніх на засіданні членів Палати.

§ 74. По Загальному праву постанови кожної Палати Парламенту ухвалюються, при кворумі 2/5 загальної кількості членів Палати, абсолютною більшістю голосів присутніх членів Палати. На Об'єднаних Засіданнях Палат засідання вважаються правомочними при кворумі половини загального числа всіх членів обох Палат, і постанови їх ухвалюються більшістю 3/5 голосів присутніх на зборах членів. Регулярами Палат і Об'єданого Зібрання може бути встановлений і більш кваліфікований кворум для законного складу засідання і більш кваліфікована більшість голосів, якими вирішується справа при голосуванні по певним визначеним предметам, незалежно від тих випадків, для яких такі кваліфіковані голосування зазначені в О.Д.З.

§ 75. Кожна Палата парламенту має дисциплінарну владу над своїми членами. Порядок наложення і засоби дисциплінарних покарань визначаються регулярами Палати. Питання про повне виключення членів зі складу Палати за дисциплінарні провини в засіданнях Палати та її комісіях вирішується на пропозицію відповідної Палати Об'єднаним Зібранням обох Палат.

§ 76*. Постанови, ухвалені обома Палатами Парламенту, про зміни в законах, в бюджеті і фінансових видачах, надсилаються Ф.-Д. Голові, котрий не пізніше як на десяту добу з дня одержання постанови має право вимагати, щоб надіслана постанова Парламенту була вдруге переглянута Парламентом. Коли Парламент в обох Палатах підтвердить свою постанову в незмінному вигляді при кворумі 3/5 всіх членів Палати, абсолютною більшістю всіх членів Палати, то Ф.-Д. Голова, одержавши повідомлення про такий наслідок, може звернутися до референдуму. Таке вирішення повинно відбутися не пізніше, як на четверту добу, коли ж воно не відбулося, закон, вдруге прийнятий Парламентом, при зазначеному кворумі і більшості голосів, набірає чинності і підлягає обов'язковому оголошенню.

§ 77*. На випадок, коли законопроєкт, ухвалений одною палатою, буде відкинута другою палатою і потім в той же самий законодавчий період (легіслатуру) перша з них підтвердить той же законопроєкт, в незмінному вигляді, а друга Палата відкине його, то Ф.-Д. Голова має право поставити такий законопроєкт на референдум. Коли ж Ф.-Д. Голова не вживе цього способу, а Палата, законопроєкт якої був другою Палатою відкинута, підтвердить його в третій раз, в той же законодавчий період, прийнявши його в незмінному вигляді, більшістю 2/3 голосів всіх членів Палати, а друга Палата відкине цей законопроєкт, то по представленню першої з цих палат Парламенту Ф.-

Д. Голова має право ствердити такий законопроект і надати йому силу закону.

§ 78*. Постанова Парламенту, що набрала сили закону, згідно вищезазначеним умовам, підписується на першотворі:

1) Головами обох Палат, коли постанова ухвалена за спільною згодою Палат, або Об'єднаним Зібранням обох Палат.

2) Ф.-Д. Головою і Головою відповідної Палати Парламенту, коли постанова відбулася в порядку, визначеному § 77. Постанова Парламенту, або в належному випадку однієї Палати його, що набере сили закону, в умовах, зазначених в § 77, оголошується в офіційному Державному Вістнику в повному тексті його з заголовком та з поясненням його походження в загальному чи винятковому порядку (по постанові чи обох Палат, чи способами, визначеними, в вище зазначених §§ 76,77) і з зазначенням підписів, які стоять на першотворному примірникові закону. Оголошення повинно відбутись не пізніше як в тижневий термін після набуття даною постановою сили закону. Автентичність оголошеного закону з його першотвором в офіційній публікації стверджується підписом Голови Ради Міністрів.

§ 79*. Роспуск Ф.-Д. Ради, до скінчення терміну уповноважень, а також роспуск З.-Д. Палати і скликання їх після нових виборів, які повинні відбутись на вище зазначених в О.Д.З. загальних підставах, може статися в таких випадках:

1) Ф.-Д. Рада має право постановити, при кворумі засідання 3/5 загальної кількості членів Палати, абсолютною більшістю голосів всіх членів Палати про досрочний роспуск Ради, з зазначенням коли цей роспуск повинен статись.

Така постанова Ф.-Д. Ради передається на негайне обмірковування Об'єданого Засідання обох Палат. Коли Зібрання більшістю 3/5 членів обох Палат погодиться з постановою Ф.-Д. Ради, то воно сповіщає про своє рішення Ф.-Д. Голову. Коли Ф.-Д. Голова, заслухавши в цій справі думку Ради Міністрів, погодиться з поданою ухвалою, то постанова про роспуск Ф.-Д. Ради переводиться в життя. В противнім випадкові постанова про роспуск не виконується. Ф.-Д. Голова повинен дати свою відповідь в протязі чотирьох діб по одержанні постанови Об'єданого Зібрання. Пропущення цього терміну вважається за згоду Ф.-Д. Голови на роспуск.

2) Земські Парламенти двох третин Земель, кожний більшістю 3/5 голосів всіх членів Парламенту, мають право постановити про роспуск Ф.-Д. Ради. Про такі постанови Земські Парламенти повідомляють Ф.-Д. Голову, який передає справу на Об'єдане Зібрання обох Палат для обмірковування на умовах і з наслідками, що визначені в п. 1 цього §.

3) Громадяне, які мають право участі в Ф.-Д. Установчій владі У.Н.Р., коли назбирають половину тої кількості голосів, яка на останніх виборах членів Ф.-Д. Ради фактично була подана, мають право запропонувати роспуск Ф.-Д. Ради і призначення виборів для утворення нового складу Ф.-Д. Ради Парламенту. Пропозиція підлягає виконанню за згодою Ф.-Д. Голови.

4) З.-Д. Палата, як і Ф.-Д. Рада, в такому ж порядку, при таких же умовах кворуму і більшості голосів і з такими ж наслідками, як це зазначено в п. 1 цього §, має право постановити про свій роспуск і про призначення виборів нових членів Палати в Земських Парламентах окремих Земель.

5) Ф.-Д. Голова має право призначити референдум по питанню про роспуск однієї якої небудь, або одночасно обох Палат, і призначення нових виборів. Перед призначенням референдуму Ф.-Д. Голова повинен ознайомитись з міркуваннями, в цій справі, Ради Міністрів і Президій обох Палат Парламенту, однак же ці міркування не можуть в'язати Ф.-Д. Голову в його вирішенню призначити референдум. Наслідки референдуму є рішачі і в випадкові негативної відповіді референдуму питання про роспуск однієї якої небудь з Палат Парламенту або обох Палат разом ніким не може бути знову порушеним на протязі одного року, рахуючи його з дня переведеного референдуму.

§ 80. Члени обох Палат Парламенту користуються цілком рівними правами в виконанні своїх функцій як члени Палат Парламенту, що до права ініціативи у всіх законодавчих справах і т. и., особистих прав так званого Парламентського імунітету, а також в справі одержання винагороди як членів Палати і т. и.

§ 81. Всі члени обох Палат мають право одержувати від Ф.-Д. Скарбу У.Н.Р.:

1) Повернення видатків по переїздам з місця мешкання до місця засідання Парламенту з поворотом, в початку і в кінці кожної сесії, також в початку і в кінці кожного перериву сесії, коли перерва визначається на термін більше як на десять днів.

2) Відведення квартири з двох кімнат з прислугою на весь час сесії Парламенту, як також на весь час виконання роботи в комісіях Палати, Об'єданого Зібрання Палат Парламенту та в Депутатському зібранню Парламенту в часі між сесіями.

3) Добові гроші в потрібному розмірові прожиточного мінімуму.

4) Гроші для екіпіровки, рахуючи повну одіж і два комплекти взуття на двохрічний термін.

Суми грошей, які належать до видачі кожному членові Палати по п.п. 1, 2, 3, 4, і порядок їх виплати, визначається в початку кожної чергової сесії Парламенту особливою комісією, яка призначається в рівній кількості членів, але не менше п'яти: 1) від Об'єданого Зібрання Парламенту і 2) від Колегії Ф.-Д. Контроля; від останнього повинні вийти в комісію обов'язково не менше двох Генеральних Контрольорів.

§ 82. Особи, які прийняли на себе обов'язки члена Ф.-Д. Ради, але займають до часу виборів уряди на приватній службі, або виконують службові доручення в Ф.-Д. Організації, можуть приступити до виконання своїх службових обов'язків в Раді, коли при виборах виборцям було відомо про їх службу і коли, при цій умові, абсолютна більшість всіх членів Палати одвертим голосуванням виявить свою згоду на допущення даної особи в склад членів Палати.

§ 83. Члени обох Палат, які будуть, в час свого депутатства в Парламенті, іменовані на уряди, або приймуть платні доручення Ф.-Д. Організації, можуть зберігати

свій депутатський мандат, коли на це згодиться Об'єднане Зібрання Палат більшістю 2/3 всього числа членів обох Палат при умові, щоби перед цим на протязі одного місяця з часу іменування, або прийняття, доручення, про що своєчасно повинно бути офіційно оголошено, від належної виборчої округи, в якій даний депутат вибраний членом Палати, від 1/3 тої кількості виборців, яка брала участь у виборах даного депутата, не буде подана заява, що виборці не погоджуються на те, щоби депутат, разом з депутатським мандатом приймав ще й іншу посаду, або платне доручення від Ф.-Д. Організації.

§ 84. Члени обох Палат, за час депутатства в Палаті, не мають права бути управителями, членами правління, дозорчих комітетів і займати взагалі постійні посади чи для виконання окремих доручень в підприємствах, які користуються яким небудь упривілейованим опікуванням Ф.-Д. Правительства. Так само вони не мають право брати участь в господарчих зобов'язаннях з Ф.-Д. Скарбом, робить йому підряди, поставки і т. и. Коли вибраний в Палату член знаходиться у вищезазначених відносинах, він повинен в місячний термін ліквідувати їх і тільки тоді допускається до участі в засіданнях Палат.

§ 85. Члени Парламенту у прилюдних і закритих засіданнях Палат Парламенту і Парламентських комісіях користуються правом цілком вільно висловлювати думки, робити пропозиції і давати запитання, повідомляти про одержані ними відомості і т. и.

Ніякому карному переслідуванню ні особами, ні владами, які стоять поза Парламентом, вони за такі виступи не підлягають, ні в порядку приватного, ні публічного обвинувачення.

Тільки Палата Парламенту, до якої належить депутат, може добачити в зазначених його виступах непристойність поведінки, вжитих слів, зроблених жестів і накласти на винного дисциплінарну кару включно до 3-х місячного арешту і повного виключення з числа членів Палати, з позбавленням винного також політичних виборчих прав на час до 5 років.

Наложенням цих кар всяке інше карне переслідування за згадані вчинки виключається на весь майбутній час.

§ 86. Борговий арешт і карне переслідування шляхом чи то приватного, чи то публічного обвинувачення проти члена Палати Парламенту за вчинки, які зроблені ним поза межами тих дій, за які Палата має право покарати згідно § 85, може одбутись тільки за дозволом тої Палати, до якої переслідуваний належить.

Арешт члена Парламенту в мент довершення злочинства допускається, але про такий арешт відповідна влада мусить негайно повідомити Президію відповідної Палати і, в випадкові вимоги останньої про звільнення арештованого, арештований негайно повинен бути звільнений. Переслідування винного члена Палати Парламенту за карний вчинок може відбутись по закінченню його уповноважень як члена Парламенту, з тим, що з часу задоволення, для карного переслідування даної особи виключається той період часу, який упливе з дня, коли карне переслідування даного депутата було

припинено з причин депутатського стану до закінчення його уповноважень, або до уневажнення його депутатського мандату.

§ 87. За злочинства на посаді члена Парламенту, винні депутати підлягають Суду на рівні з Міністром. Але звільнення членів Палати Парламенту для притягнення відповідальності за такі злочинства під час сесії Парламенту та між сесіями залежить від дозволу відповідної Палати Парламенту. Коли такого дозволу від Парламенту не буде, то час задоволення для переслідування винного вираховується на таких-же підставах, які зазначені в § 86, уст. 2.

III

Федерально-Державний Голова

§ 88*. Федерально-Державний Голова є зверхній орган Виконавчої Влади у всьому цивільному і військовому Управлінню Федерально-Державної Організації Республіки. Його вибирають на шість років з додержанням умов і порядку, що зазначені в §§ 90, 91 і 93 (§ 88a)*.

§ 89*. Ф.-Д. Головою може бути обрана особа, що задовольняє таким умовам. Він повинен:

- 1) бути громадянином У.Н.Р.;
- 2) бути природженим українцем, або до обрання Ф.-Д. Головою проживати на території України в загальному рахунку не менше 20 років;
- 3) перед самим обранням проживати на території України не менше п'яти років. В цей термін зараховується і перебування по за межами У.Н.Р., коли такого перебування вимагали службові обов'язки перед Українською Державою з доручення чи то Ф.-Д. Організації, чи то окремих Земель;
- 4) користуватися в Ф.-Д. Установчій владі правом плюрального голосу (§ 14);
- 5) мати од роду не менше 40 років;
- 6) мати освітній ценз не нижче того, що буде визначений перед виборами Об'єднаним Зібранням обох Палат Парламенту;
- 7) мати не нижче 10 річного службового стажу на відповідальнім державнім чи муніципальнім уряді в Ф.-Д. Організації, або в Землях У.Н.Р., або не менше 10 літнього стажу активної участі в українській політичній, муніципальній або кооперативній діяльності. При обранню Ф.-Д. Голови в 1-й і 2-й рази ці терміни можуть бути зменшені на 2/3;
- 8) належати до одної з вір християнської релігії.

§ 90**. Вибори Ф.-Д. Голови переводяться в Об'єднаному Зібранню обох Палат Парламенту і членів Ф.-Д. Суду при кворумі трьох п'ятих числа членів Зібрання, більшістю 3/4 голосів всіх членів Зібрання.

§ 91*. Коли на виборах в першому призначеному для виборів Ф.-Д. Голови і відбувшомуся засіданню Об'єднаного Зібрання Палат і Суду вибори не дадуть ні одного вибраного, то після цього на п'яту добу переводяться нові вибори при тих же умовах кворума і більшості, як і перші. Коли і в цей раз ніхто не буде обраний, то на третю добу призначаються вибори в третє і на тих же умовах кворуму і більшості.

§ 92**. Коли і на цей раз ніхто не буде обраний, то на третю добу, в новому засіданню того ж Об'єднаного Зібрання, балотують тих трьох кандидатів, що одержать на третій виборах найбільше число голосів.

Після цієї балотівки вибраним на уряд Ф.-Д. Голови вважається той, хто одержить найбільше число виборчих голосів (§ 92а).

§ 93*. Коли громадяне У.Н.Р. на протязі трьох місяців з дня обрання Ф.-Д. Голови вимагатимуть, щоби він був поставлений на референдум, то негайно вживають заходів до переведення референдуму, який повинен бути закінчений не пізніше одного місяця. Така вимога має чинність в тім разі, коли її заявлять громадяне У.Н.Р. в числі, що рівняється половині поданих і визнаних дійсними на останніх виборах членів Ф.-Д. Ради. Обнявши уряд новообраний Ф.-Д. Голова виконує свої функції до выяснення наслідків референдуму про нього. Коли референдум відносно виборів Ф.-Д. Голови дасть негативні наслідки, то він негайно складає з себе звання Ф.-Д. Голови.

§ 94*. В окремих від зазначених в § 91 засіданнях кожної Палати Парламенту і Ф.-Д. Суду по постанові кожної з названих трьох установ і з додержанням умов § 91, що до складу присутніх членів і числа голосів, може бути вирішено питання про обрання одного чи двох кандидатів-заступників до вибраного Ф.-Д. Голови.

Кандидати, що вибираються в заступники до Ф.-Д. Голови, повинні задовольняти тим же умовам, які визначені в § 90. Порядок обрання їх такий же, як і Ф.-Д. Голови. Коли Об'єднане Зібрання вирішить вибрати більше одного кандидата-заступника, то вибори кожного з них повинні переводитись в окремих одне від другого засіданнях.

Коли ініціатива, зазначена вище в цьому §, не буде виявлена, а також в тім випадку, коли кандидат в порядку § 91 (уст. 1) не буде вибраний, обов'язки кандидатів-заступників Ф.-Д. Голови покладаються на Голів Обох Палат парламенту і Ф.-Д. Суду в черзі, що визначається жеребком. В випадку особливої на те постанови, зазначеної § 91, Об'єднаного Зібрання, при звичайному кворумі і абсолютній більшості голосів присутніх в засіданню членів Зібрання, складається з Голів Обох Палат або, відповідним чином, чергових заступників часова Правительственна Рада У.Н.Р., що в визначених випадках заступає Ф.-Д. Голову.

В такому випадкові зазначені Голови чи їх чергові заступники на весь час виконання ними одноособово, чи в складі часової Правительственної Ради, складають з себе обов'язки Голів чи заступників Голів відповідних колегій.

§ 95*. Кандидат-заступник Ф.-Д. Голови, а в відповідних випадках Правительственна Рада, заступають уряд Ф.-Д. Голови лише часово, а саме:

1) на випадок хвороби, чи відбуття з місця резиденції Голови;

2) в випадку смерті, або одмовлення од уряду і в інших передбачених О.Д.З. випадках. В першій випадку виконання обов'язків Ф.-Д. Голови провадиться до повернення останнього для виконання своїх обов'язків; в другій — до обрання нового Ф.-Д. Голови (§ 95а).

§ 96**. Ф.-Д. Голова виконує такі державні функції.

1) Йому належить зверхній догляд за закономірним виконанням всіх галузів цивільного і військового Управління в Країні.

2) Він вживає всіх необхідних, несуперечних законам заходів до відповідного, закономірного і найдоцільнішого виконання справ у всіх галузях Управління.

3) В межах, визначених йому законом, Ф.-Д. Голова дбає про забезпечення Країни од зовнішньої і внутрішньої безпеки і запобігає різним погрозам в цім напрямку.

4) Він має право з свого розсуду вимагати од всіх державних і муніципальних установ в сфері Ф.-Д. Управління відомостей і висновків по їх службовій офіції.

5) Він має право призначати ревізії всіх цивільних і військових адміністративних установ Ф.-Д. Управління з наданням ревізуючим всіх прав слідчої влади.

6) Він затверджує на уряд як цивільних, так і військових урядовців з числа тих, що подаються відповідними установами, кандидатів на визначених в законі підставах. Ф.-Д. Голові належить право не затвердити поданого кандидата. В такому випадкові відповідна установа (чи особа, що має владу) подає трьох нових кандидатів, з числа яких Ф.-Д. Голова вибирає одного, котрого і призначає на посаду.

7) Він пропонує, з внесення Ради Міністрів, на затвердження Ф.-Д. Палати Парламенту кандидатів на дипломатичні уряди з званням послів. В час між сесіями, на випадок негайности, Ф.-Д. Голова призначає цих осіб часово, згідно внесенню Ради Міністрів, з свого власного розпорядження. Коли Ф.-Д. Палата Парламенту в майбутньому не затвердить цих кандидатів, то їх одкликають з урядів, що вони займають.

8) Він має право або часово усовувати, або й зовсім звільняти з уряду всіх урядовців як цивільного, так і військового відомств окрім Суддів та урядовців Державного Контроля. Про часове звільнення, або й цілковите усунення урядовців Державного Контроля і Суддів він має право порушувати справу через Об'єднане зібрання Касаційного Суду і Ф.-Д. Суду, яке й розв'язує порушене Ф.-Д. Головою дисциплінарне чи карне доходження проти зазначених урядовців.

9) Провадить стосунки з Правительствами чужоземних Держав як уповноважений Ф.-Д. Організацією Генеральний представник Держави; приймає дипломатичних представників чужоземних Держав, що акредитуються при Уряді У.Н.Р.

10) Підписує від імені У.Н.Р. всілякі міжнародні умови з чужоземними Державами, додержуючись у всіх відповідних випадках тих умов, що встановлені законом по відповідним питанням.

11) Оголошує від імені У.Н.Р. війну та укладає умови з ворогом про перемир'я й загальний мир, виконуючи при цьому всі встановлені Основними Державними і іншими Законами Держави умови.

12) Затверджує постанови Ради Міністрів про надання чинності часовим законам, які видано під час перерви між сесіями Парламенту.

13) Затверджує надзвичайні видатки, що не внесені до бюджету, як що під час перерви між Парламентськими сесіями з'ясується необхідність переведення таких видатків.

Увага: В передбачених уступ. 12 і 13 випадках постанови, ухвалені без згоди Парламенту, подаються на відповідний розгляд і затвердження Парламенту, з самого початку одкриття найближчої сесії.

14) Голова Ф.-Д. Управи є разом з тим і Головою всіх збройних сухопутних і морських сил У.Н.Р. і в такому званні іменується Головним Отаманом. Втім випадку, коли Ф.-Д. Голова одмовиться од цього звання, то обов'язки зверхнього догляду за всіма збройними силами Республіки покладаються по згоді між Ф.-Д. Головою і Об'єднаним Зібранням Палат Парламенту і Ф.-Д. Суду на особу, що задовольняє умовам, зазначеним в § 90. Вибори цієї особи переводяться Об'єднаним Зібранням порядком, зазначеним в §§ 91 і 92, на термін, в протязі якого Ф.-Д. Голова, що одмовився бути Головою всіх Збройних сил У.Н.Р., виконує свою службу. Коли такої згоди не буде досягнуто, то Об'єднане Зібрання Палат і Ф.-Д. Суду вибирає 3 кандидатів з додержанням умов, зазначених в §§ 91 і 92, і Ф.-Д. Голова або затверджує одного з них Головою всіх збройних сил Республіки, або сам залишається Головним Отаманом.

На випадок війни призначається Головнокомандуючий з числа видатних військових фаховців. Права і обов'язки його і порядок відповідальності визначаються законом. На уряд Головнокомандуючого Вища Військова Рада, на внесення Ради Міністрів, подає список всіх підходящих кандидатів з докладною атестацією про кожного. Цей список кандидатів з своїми висновками Рада Міністрів подає Ф.-Д. Голові. Ф.-Д. Голова одного з кандидатів, що зазначені в поданому спискові, затверджує Головнокомандуючим. До обняття Головнокомандуючим свого уряду його обов'язки виконує Начальник Головного Штабу.

15) Має право частково або й зовсім звільняти карних злочинців від накладеної на них Судом кари, але без увільнення помилованих осіб од виплати тих цивільноправних відшкодовань, до сплати яких їх присудив Суд в зв'язку з заподіяним злочинством, од кари за яке засуджений частково або зовсім звільнений.

16) Визначає нагороди грошима, титулами і встановленими відзнаками за громадські і державні заслуги.

17) Затверджує постанови Ради Міністрів про оголошення певних місцевостей в стані надзвичайної охорони, військового стану та стану облоги.

Увага: Під час сесій Парламенту ці постанови затверджуються законодавчим порядком. Коли функціонує Депутатське Зібрання (§ 50), то його повідомляють про затверджену постанову.

18) В справах, що стосуються законодавства та законодавчих установ, участь Ф.-Д. Голови визначається постановами, викладеними вище в § 17, уст. 2, § 42, уст. 1, §§ 43, 44, 59, уст. 4, §§ 65, 67, 76, 77, 79 О.Д.Законів.

Роспорядження Ф.-Д. Голови в справах, що перераховані в устапах 2, 6, 8, 10–14 і 17 цього § 96, видаються за підписом Ф.-Д. Голови і контрастгуються Головою Ради Міністрів і Міністром відповідного відомства за їх відповідальністю.

Увага 1: Порядок видачі наказів по військовому відомству Головного Отамана, а в відповідних випадках Головою збройних сил Держави, визначається окремими законами.

Увага 2: Постанови, що їх ухвалюють обидві Палати Парламенту, котрі визначають справи, що стосуються до організації військових сил Держави, до управління ними і до порядку видання наказів по військовому відомству, в випадку незатвердження їх Ф.-Д. Головою, можуть бути вдруге ухвалені Парламентом в порядку § 76 О.Д.З. не раніше, як в слідуочу чергову сесію Парламенту.

§ 97*. Ф.-Д. Голова має право викликати кожного громадянина і взагалі кожну особу, що замешкує на території У.Н.Р., для складання зізнань, дачі пояснень, висновків та порад. Про всі такі допити складаються журнали в присутності одного з старших урядовців при Керуючим Особливою Канцелярією в справах Ф.-Д. Голови.

§ 98*. Коли особа, що її викликають повинна зробити грошові видатки на поїздку, або позбавитись заробітної плати, то всі ці видатки повертаються їй з кредитів Ф.-Д. Голови.

Коли б складений Особливою Канцелярією розрахунок видатків не відповідав витратам, зробленим особою, що її викликають, то ця особа може звернутися до Ф.-Д. Контролю, котрий остаточно розв'язує справу.

§ 99. Коли особа, що її викликають, виконає в якому небудь відношенні роботу експерта, то винагорода за цю працю виплачується їй по розрахунку, як в судових установах, а коли приходится давати складний висновок, то — по особливій згоді.

§ 100*. Коли особа, що її викликають згідно § 98, одмовиться прибути без законних на то причин, то Ф.-Д. Голова може притягнути її до відповідальності за невиконання законної вимоги влади.

§ 101*. Виновність в такому випадку визначається Вищим Судом. Коли Суд признає наявність вини, то винувний роспорядженням Ф.-Д. Голови штрафується на користь скарбу в розмірі не більше 100.000 гривень.

§ 102*. Ф.-Д. Голова має Канцелярію для виконання діловодства в справах, що стосуються згідно О.Д.Законів до його функцій.

Канцелярія має назву «Особлива Канцелярія в справах Ф.-Д. Голови У.Н.Р.». Штати її визначаються законодавчим шляхом на внесення, що складено за порозумінням Ф.-Д. Голови і Ради Міністрів.

Вищий догляд за управлінням Канцелярією належить Ф.-Д. Голові.

Справами Канцелярії безпосередньо керує «Керуючий справами Особливої Канцелярії при Ф.-Д. Голові». В поміч йому призначається один або й більше число Помішників Керуючого.

§ 103. Керуючий Справами Особливої Канцелярії і його Помішник призначаються на уряди в такому ж порядку, як Міністри і Віце-Міністри. Керуючий Справами Особливої Канцелярії користується всіма правами Міністрів, а його Помішники всіма правами Віце-Міністрів. Керуючий входить в склад Ради Міністрів і, як повноправний член її, несе відповідальність нарівні з іншими Міністрами.

§ 104*. Призначення на уряди по Особливій Канцелярії переводиться на внесення Керуючого Справами Особливої Канцелярії з додержанням загальних умов про призначення осіб на відповідальні уряди Державної служби.

§ 105*. Роспорядження Ф.-Д. Голови в справах, зазначених в уступах 2, 3, 6, 9, 10 § 96, мають обов'язуючу силу, коли їх підписують: Ф.-Д. Голова, один з Міністрів і Керуючий Особливою Канцелярією. Роспорядження в інших справах, зазначених в § 96 О.Д.З., мають обов'язуючу силу, коли їх підписують Ф.-Д. Голова і Керуючий Справами Особливої Канцелярії.

Ф.-Д. Голова з свого розсуду може доповнити зазначені в попередньому уступі цього § підписи на своїх роспорядженнях підписами інших Міністрів. Так само Рада Міністрів може ухвалити, щоби в окремих випадках роспорядження Ф.-Д. Голови були підписані або всіма членами Ради Міністрів, або лише одним Головою Ради Міністрів.

§ 106*. Рада Міністрів, Міністри, Судові Установи і Ф.-Д. Державний Контрольор повинні, на вимогу Ф.-Д. Голови, всіма залежними од них закономірними засобами допомагати йому в здійсненні покладених на нього О.Д. Законами функцій.

§ 107*. Міністри переводять в життя всі законні роспорядження Ф.-Д. Голови. Коли Міністр зауважить в роспорядженні Ф.-Д. Голови суперечність законам, то робить доповідь про це Раді Міністрів. Коли Рада Міністрів погодиться з доповіддю Міністра, то про свою постанову робить доповідь Ф.-Д. Голові. В випадку, коли Ф.-Д. Голова підтвердить своє роспорядження, Рада Міністрів може передати розв'язання непогодження, що виникло, на розгляд Ф.-Д. Суду в тижневий строк. В таким випадкові виконання роспорядження Ф.-Д. Голови припиняється аж до відповідного вирішення Ф.-Д. Суду. Вирішення Суду є остаточним і належить до виконання. Коли ж Рада Міністрів не передасть справи на вирішення Ф.-Д. Суду, то тим самим обов'язана виконати роспорядження Ф.-Д. Голови.

§ 108*. Коли в переданому до виконання в Міністерство роспорядженню Ф.-Д. Голови Рада Міністрів безпосередньо або з доповіді відповідного Міністра зауважить вчинки, що не відповідають інтересам Держави, суперечать їм або навіть шкідливі для них, то вона може ухвалити постанову про тимчасове припинення такого роспорядження Ф.-Д. Голови, про що повинна повідомити його в тижневий строк. Коли Ф.-Д. Голова підтвердить своє роспорядження, а Рада Міністрів вдруге не

погодиться з роспорядженням Ф.-Д. Голови, то Рада Міністрів може продовжити чинність своєї постанови про невиконання даного роспорядження Ф.-Д. Голови і передати всю справу на розв'язання Спільному Зібранню Палат Парламенту. Коли в даний мент сесія Парламенту не відбувається, то Рада Міністрів робить свою доповідь в цій справі в першому засіданні найближчої сесії Парламенту.

§ 109*. Ф.-Д. Голова на весь час перебування на цьому уряді не має права займати іншого державного чи муніципального уряду, а також будь-який уряд в громадських приватних установах, бути опікуном, або бути членом федеральних і земських Парламентів. Коли Ф.-Д. Голова погодиться взяти один з назначених вище урядів або обов'язків, або не одмовиться од них, як його буде обрано Ф.-Д. Головою, то це значить, що він добровільно зрікся обняти уряд Ф.-Д. Голови.

§ 110*. Ф.-Д. Голова, який в час обрання його на цей уряд мав глатний державний або муніципальний уряд, має право по скінченню повного строку служби одержати на державній службі призначення, відповідне його попередньому службовому становищу і розмірові платні по попередньому урядові. В випадкові неможливості дати йому такий уряд він має право одержувати від скарбу відповідний оклад платні, як що йому за службу Ф.-Д. Головою не належатиме пенсія або як що він не буде обраний на муніципальний уряд, що рівнятиметься по службовому становищу і окладові платні тому державному чи муніципальному урядові, який він займав в час обрання його Ф.-Д. Головою.

§ 111*. В відпустки і службові командировки Ф.-Д. Голова від'їзжає після згоди з відповідним черговим кандидатом-заступником Ф.-Д. Голови.

§ 112*. Ф.-Д. Голова перед вступом на уряд обов'язково складає встановлену присягу на вірність служби У.Н.Р. в присутності Голов Ф.-Д. Суду, обох Палат Парламенту, Ф.-Д. Контроля і Касаційного Суду У.Н.Р. Присяга переводиться в формі релігійного обряду. Ф.-Д. Голова, що складає присягу, обіцяє вірою, правдою і по совісті служити батьківщині, не ощажаючи своїх сил, цілком підлягати постановам О.Д.З. і всьому правному устроєві в У.Н.Р. у всіх галузях. Текст присяжної формули затверджується за спільною згодою Палат Парламенту, Ф.-Д. Суду, Ф.-Д. Контроля і Касаційного Суду У.Н.Р.

§ 113*. Ф.-Д. Голові, а також в відповіднім випадкові окремому Голові збройних сил, для мешкання дається службова квартира і призначається грошова винагорода. Розмір останньої визначається до проведення виборів даної особи.

§ 114. На термін служби кожної з названих в § 113 осіб розмір грошової винагороди не може бути зміненим.

§ 115. Зазначеним в § 113 особам видаються необхідні на представництво кошти, прислуга, засоби пересування і т. ін.; відповідні видатки в розмірах, визначених Парламентом вистачаючими, що року вносяться в державний бюджет. Визначені по бюджету на ці видатки суми витрачаються з веденням відвітності.

§ 116. Грошова плятня зазначеним в § 113 особам може бути змінена в протязі терміна служби кожної особи лише одногосносною ухвалою Об'єднаного

Зібрання Палат Парламенту при кворумі не менше 3/5 всіх членів обох Палат, або референдумом.

§ 117. Ф.-Д. Голова повинен виявляти особливу повагу до всього устрою законного правопорядку в Україні своєю особистою підлеглистю йому у всіх його частинах. Тому він не може бути безвідповідальним в випадках порушення законного порядку, що його охороняє карний закон. Але карне доходження проти Ф.-Д. Голови на випадок довершення ним переступів, які б вони не були, повинно бути обставлено з особливою обережністю і делікатністю, щоби уникнути можливої випадковості, злісних, мстивих та безпідставних проти нього переслідувань. Такої надзвичайної збільшеної охорони Ф.-Д. Голови од безпідставних обвинувачень вимагає особливе становище його в державному устрієві. З цих міркувань для того, щоб розпочати карне доходження проти Ф.-Д. Голови, а також і Голови всіх збройних сил У.Н.Р., не виключаючи обвинувачення приватним шляхом, а також для позвів проти цих осіб за втрати, що сталися в наслідок виконання ними службових обов'язків, встановлюється особливий, визначений наступними §§, порядок.

§ 118. Всякі обвинувачення в довершенню переступів, за які на підставі карних законів притягають до відповідальності, може порушити лише одна з слідуєчих установ: або одна з двох Палат Парламенту, або Ф.-Д. Суд, або Ф.-Д. Контроль, або Касаційний Суд У.Н.Р.

§ 119*. Коли в одній з зазначених в § 118 установ 1/3 частина всіх членів її запропонує даній колегії порушити обвинувачення проти Ф.-Д. Голови, або Голови всіх збройних сил У.Н.Р., в переступі, за який карається на підставі одного з артикулів карних Законів, то колегія обговорює цю справу в закритому засіданні при кворумі не менше 3/5 всіх її членів, і коли вона знайде досить підстав, що стверджують вину, то може ухвалити явним голосованням більшістю 2/3 голосів всього числа членів даної колегії про порушення проти тої особи запропонованого обвинувачення.

§ 120. Після зазначеної в § 119 постанови, з ініціативи колегії, що ухвалить таку постанову, утворюється тимчасовий комітет з Голів зазначених в § 118 п'яти установ. Комітет вибирає з поміж своїх членів Голову. Комітет пропонує кожній з зазначених п'яти установ вибрати з свого складу, або й з сторонніх осіб, по три особи. Вибрані в такий спосіб 15 осіб утворюють нараду, що має право кооптувати в свій склад до 3 осіб з числа найвидатніших правників і крім того ще одну особу з складу прокуратури Касаційного Суду У.Н.Р.

§ 121*. Утворена згідно з § 120 нарада переводить попереднє дізнання з приводу порушеного проти Ф.-Д. Голови або Голови всіх збройних сил У.Н.Р. обвинувачення. Нарада користується всіма правами влади судових слідчих що до допиту свідків і використанню експертів і може переводити труси і виємки, не поширюючи, одначе, права трусу і виємки на зазначених в цім § осіб.

§ 122. Доповідь наради про наслідки переведеного дізнання в справі про обвинувачення зазначених в § 117 осіб робиться Об'єднаному зібранню зазначених в § 118 установ.

Зібрання в закритому засіданні, коли є безсумнівні дані, що дають право порушити справу про обвинувачення, про які, до того, повинні ствердити на письмі 3/4 присутніх в зібранні правників, має право, при кворумі 2/3 загального числа членів п'яти установ, що беруть участь в Зібранні, і більшістю 3/4 числа присутніх ухвалити постанову про Судове доходження і передачу справи в Окремий Трибунал.

§ 123*. Після такої постанови (§ 122) Ф.-Д. Голова уступає з уряду, а його заступає кандидат-заступник до того часу, поки справа не буде розв'язана окремим Трибуналом. Коли Трибунал виправдає обвинуваченого, то він має право повернутися до виконання своїх обов'язків.

Коли ж обвинуваченому буде винесено засуджуючий присуд, то поворот його до виконання своїх обов'язків залежить од постанови того ж Об'єданого Зібрання в складі п'яти зазначених в § 120 установ. Свою постанову Об'єдане Зібрання ухвалює абсолютною більшістю голосів присутніх в засіданні членів.

§ 124*. Вищезазначеним порядком порушується питання про карне доходження проти Ф.-Д. Голови та Голови всіх збройних сил У.Н.Р. лише за ті переступи, які зазначені особи вчинили під час перебування їх на зазначених урядах, або до обняття ними цих урядів, як що по цій справі не було розпочате карне доходження. Коли ж воно було вже розпочато, то в загальному порядку справа припиняється і може бути порушена порядком, зазначеним в § 118.

§ 125. Зазначеним в §§ 118–122 порядком порушуються і розв'язуються позовні вимоги про відшкодування за збитки, що їх заподіяли своїми вчинками в зв'язку з виконанням своїх службових функцій зазначені в § 124 особи.

§ 126. За переступи, за які карне доходження може бути розпочато лише в приватному порядку на випадок обвинувачення в довершенню їх зазначеними в § 124 особами, особи ці підлягають карному доходженню лише за згодою тих осіб, що мають право розпочати таке карне доходження приватним порядком.

§ 127*. Ф.-Д. Голова може одмовитись од виконання своїх обов'язків і раніше того терміну, на який його обрано, але при умові, що Об'єдане Зібрання обох Палат Парламенту і Ф.-Д. Суду, яке розглядає прохання про звільнення, не добачить в задоволенню прохання утруднень для державних інтересів. Об'єдане Зібрання має право визначити термін, з упливом якого Ф.-Д. Голова, що подав заяву про звільнення, може уступити з свого уряду.

§ 128*. Коли з причини фізичної або психічної недуги Ф.-Д. Голова не буде в силі виконувати своїх службових обов'язків, але сам не заявить про уступлення з уряду, то кожна Палата Парламенту, або Ф.-Д. Суд після заяви про це одної третини числа членів відповідної установи, обміркує питання про звільнення Ф.-Д. Голови од виконання ним службових обов'язків з причин недуги.

Коли по порушеному питанню в даній установі западає позитивне вирішення, ухвалене більшістю 3/5 числа всіх членів даної установи, то така постанова

передається в Об'єднане Зібрання обох Палат і Ф.-Д. Суду. Об'єднане Зібрання остаточно вирішає питання про звільнення Ф.-Д. Голови од виконання ним службових обов'язків з причини недуги більшістю 3/4 голосів присутніх в Зібранні членів.

§ 129*. Коли виявиться байдужість Ф.-Д. Голови до служби, що не підпадає ні під один з артикулів карних законів, або ослаблення його здібностей для нормального виконання ним його службових обов'язків, або невідповідний основним інтересам держави напрямок його службової діяльності — то питання про зняття з нього обов'язків Ф.-Д. Голови порушується і розв'язується порядком, визначеним в § 128.

§ 130*. Коли в випадкові, зазначеному в §§ 123 і 129, постанова Об'єданого Зібрання Палат Парламенту і Ф.-Д. Суду буде ухвалена більшістю голосів, але меншою, ніж 4/5 загального числа членів Зібрання, то усунений з уряду тою постановою Ф.-Д. Голова може апелювати до народу (референдум).

Коли референдум ствердить постанову Об'єданого Зібрання, то останнє має право, з свого розсуду, покласти видатки, що зробив Ф.-Д. Скарб на переведення референдуму, на Ф.-Д. Голову.

§ 131*. У всіх випадках переведення справи по карному доходженню проти Ф.-Д. Голови, а також в випадках, зазначених в § 125, він своєчасно повідомляється про місце і час такого переведення у всіх його стадіях; йому надається право, цілком вільно, без всякого до того примусу, або особисто, або через своїх довірених осіб, бути присутнім на всіх стадіях переведення справи, знайомитися з документами і протоколами, давати свої пояснення, ставити свої законні вимоги і взагалі захищати свої інтереси.

Вимагати його особистої присутності при розгляді справи і слідчого процесу має право лише Окремий Державний Трибунал, коли справа буде передана в цей Суд.

§ 132*. Окремий Державний Трибунал для Суду над Ф.-Д. Головою утворюється таким чином:

а) з списків всіх членів обох Палат, Ф.-Д. Суду і Касаційного Суду У.Н.Р. витягається з загальної урни жеребком в об'єданому засіданню голов всіх цих 4 установ 36 прізвищ;

б) з списків членів кожного з Земських Парламентів витягається в тому ж Зібранню жеребком по три прізвища;

в) обвинувачений має право вилучити з числа жеребкових кандидатів по групі «а» не більше 6 осіб, а по групі «б» не більше 1/6 частини загального числа зазначених в ній прізвищ;

г) після зазначеного в п. «в» вилучення Окремий Державний Трибунал з залишившихся осіб формується так:

д) кожна з 4 курій вибирає з першої групи «а» прізвищ по 1 члену Трибуналу;

е) Об'єднане Зібрання Палат Парламенту вибирає з другої групи «б» двох членів Трибуналу;

ж) 4 членів Трибуналу визначають жеребком з решти не вибраних по п.п. «д» і «е» кандидатів;

з) і двох членів Трибуналу вибирає Рада Міністрів з того ж списку кандидатів.

§ 133. Формування складу Окремого Державного Трибуналу переводить обов'язково в зазначеній § 132 послідовности.

§ 134. Порядкуючого в Окремому Державному Трибуналі вибирають його члени з свого складу, причім обвинуваченому надається право попереднього вилучення не більше 3 членів Трибуналу од вибору їх на порядкуючого.

Функції прокурора в Трибуналі виконує старший з Голів в Касаційному Суді У.Н.Р.

§ 135. Коли зазначеним вище порядком (§§ 132, 133) буде вибрано 12 членів Окремого Державного Трибуналу, то тим же порядком починають вибори або призначення жеребком кандидатів-заступників до них. Кандидатів вибирають по одному або, з власного розсуду установ, по 2 до кожного з членів Трибуналу, на випадок коли б дійсні члени Трибуналу не мали б змоги з законних причин виконувати покладені на них обов'язки.

§ 136. Коли серед вибраних членів трибуналу не буде трьох правників з загальним науковим і практичним стажом, то підсудний має право вимагати од Трибуналу відповідного поповнення його невисзначаючим числом компетентних правників. Коли би між Трибуналом і підсудним не прийшло до згоди, то питання про поповнення складу Трибуналу компетентними правниками остаточно розв'язується постановою загального зібрання Касаційного Суду У.Н.Р.

§ 137. Коли остаточно вирішиться питання про доповнення Трибуналу зазначеними § 136 особами, то Трибунал складає список з 6 осіб, що відповідають вимогам, зазначеним в § 136. Список з таким же числом прізвищ має право подати і підсудний. Крім того кожна рада присяжних адвокатів в У.Н.Р. подає по 2 прізвища осіб, що відповідають зазначеним в § 136 умовам.

З цих трьох списків Трибунал і підсудний можуть вилучити кожний не більше трьох осіб, а прокурор одну особу. З решти осіб зазначених у всіх трьох списках, відповідне доповнення Трибуналу (§ 136) правниками переводиться жеребком.

Коли визначений жеребком кандидат з поважних причин одмовиться вступити до Трибуналу, то жеребком визначається і черга, в якій зазначені в списках кандидати закликаються до належного доповнення Трибуналу правниками.

Жеребкування переводиться в Об'єданому Зібранню, що збирається згідно § 132.

§ 138. Виконання обов'язків членів Окремого Державного Трибуналу і кандидатів до них є обов'язковим. За ухилення од виконання цих обов'язків накладається кара або пеня з розсуду Трибуналу.

§ 139. Порядок Судового процесу в Окремим Державним Трибуналі визначається тими правилами, котрі встановлені в артикулах статуту карного судового поступовання в бувшій Російській Імперії для справ, що розглядалися в окремих засіданнях Судової Палати з участю представників станів. По згоді між Трибуналом і підсудним може бути складений наказ про правила, котрими в даному процесі будуть доповнені або змінені приписи (норми) зазначеного вище статуту.

§ 140. Обвинувачуючі присуди Окремого Державного Трибуналу ухвалюються більшістю 2/3 голосів. Визначення зменчуючих вину підсудного обставин ухвалюється Трибуналом абсолютною більшістю голосів.

§ 141. Про обвинувачуючий присуд Окремого Державного Трибуналу, до виконання його повідомляють Об'єднане Зібрання Палат Парламенту. Об'єднане Зібрання при кворумі 3/5 загального числа членів Зібрання має право абсолютною більшістю голосів або затвердити визначену Трибуналом кару, або зменшити її, або й зовсім звільнити засудженого од кари, а також дозволити йому повернутися до виконання своїх обов'язків. Постанова Об'єданого Зібрання вважається за остаточну.

Проти зміни Об'єднаним Зібранням Палат Парламенту можуть заявляти до Трибуналу протест лише громадяне, що мають право участі в Ф.-Д. Установчій владі і то в кількості не менше 1/2 числа голосів, поданих на загальних виборах до Ф.-Д. Ради. Таким протестом відмінюється постанова Об'єданого Зібрання, а виконується обвинувачуючий присуд Окремого Державного Трибуналу.

§ 142. Присуд Трибуналу, ухвалений в порядку § 125 О.Д.З., набірає законної сили без зазначеної в § 141 участі Об'єданого Зібрання, коли вироком Трибуналу задоволені головні вимоги приватних осіб, всіх муніципальних, а також і приватних громадських установ.

IV

Ф.-Д. Міністерство і Ф.-Д. Міністри

§ Ф.-Д. Міністерство завідує центральним державним управлінням Ф.-Д. Організації У.Н.Р. на підставах, зазначених в § 57 О.Д.Законів.

Розподіл справ в центральному Управлінню між окремими Міністерствами переводиться по реальному, річовому принципіві.

§ 144*. Число Міністрів і засоби, потрібні для удержання їх, визначаються законом. Розподіл справ між Міністерствами належить Раді Міністрів і затверджується Ф.-Д. Головою.

§ 145. В складі кожного Міністерства організуються Департаменти. Справи, що належать до компетенції Міністерства, розподіляються між департаментами по реальному принципіві і, з доповіді відповідного Міністра, затверджується Радою Міністрів.

Увага: В випадкові зауваженої необхідности од Парламенту залежить з свого боку ухвалити законодавчу постанову то тим чи иншим питанням організації Міністерства.

§ 146. В кожному Департаменті Міністерства по реальному принципіві організуються окремі діловодства. Робота між ними розподіляється розпорядженням Міністра.

Увага: Окремі Міністерства, департаменти в них та діловодства в Департаментах по принципіві провінціальному (красвому) утворюються як виняток для необхідних випадків.

Окремі Департаменти в справах окремих місцевостей (країв) утворюються законодавчим порядком.

§ 147. Кожне Міністерство виконує покладені на нього функції на точній підставі законів про їх компетенцію, про степень влади та про порядок переведення їх діяльности. В зазначених межах вони працюють самостійно, всяко дбаючи про найкраще задоволення державних та громадських інтересів Батьківщини.

§ 148. На чолі кожного Міністерства стоїть, як вищий одноособовий начальник його, Міністр. При ньому може бути один або декілька Віце-Міністрів, що являються його найближчими співробітниками (§ 159).

§ 149. На чолі кожного Департаменту стоїть його Директор, а при ньому один або декілька Віце-Директорів, як його помішники.

§ 150. На чолі окремих діловодств в Департаменті стоять різних рангів діловоди, як безпосередні відповідальні виконавці всієї різнородної біжучої праці в Департаменті. При кожному діловоді є столоначальники, як його помішники, що стежать за точним виконанням усієї канцелярської роботи.

§ 151*. Міністр призначається Ф.-Д. Головою після внесення кандидата, ухваленого Об'єднаним Зібранням Палат Парламенту (§ 58, п. 3).

В межах наданої Міністрові законами компетенції і степені влади, він в своєму відомстві, строго керуючись приписами закону, обов'язково лєктується про корисний і доцільний для добробуту і безпечности держави напрямок роботи в дорученому йому Міністерстві.

Міністр своєчасно повинен порушувати законодавчі питання для корисних реформ в його відомстві.

§ 152. Міністр має загальний догляд за правильним виконанням роботи в його відомстві і відповідає за нього.

Він має право з свого розсуду безпосередньо дати розпорядження в кожній справі, яка переводиться його відомством, вказати напрямок її, давати в цьому зміслі спеціальні доручення уповноваженим на це тим особам і призначати ревізії в своєму відомстві.

§ 153. В межах наданої Міністрові окремими законами компетенції і степені влади, він має право видавати обов'язкові для громадян постанови з характером загальних норм права. Для точного виконання законів він видає пояснюючі розпорядження.

В випадках зауваженої Міністром необхідности для підлеглих йому осіб і установ він видає належні інструкції.

§ 154. Міністр призначає на уряди, усовує і звільняє з уряду власною владою співробітників свого відомства включно до Віце-Директорів Департаменту.

§ 155. В разі потреби Міністр скликає наради, для обговорення визначених ним питань, зі складу співробітників Міністерства по своєму вибору, а також закликає до участі в таких нарадах досвічених осіб.

Досвічені особи одержують нагороду за виконану працю й повернення дорожніх витрат. Запрошені досвічені особи у разі відмовлення від виконання визначених вимог Міністра без доведення поважних причин підлягають карі на основах, зазначених в §§ 100 і 101 О.Д.З.

§ 156*. З дозволу Ради Міністрів, затвердженого Ф.-Д. Головою, керування всіма біжучими справами в Міністерстві, або певними частинами їх, Міністр має право покласти на одного з Віце-Міністрів, з затвердженням його Радою Міністрів. В такому випадкові Віце-Міністр підписує всі належні розпорядження, приписи, роз'яснення і другі відповідні папери, що виходять з Міністерства, «за Міністра».

Про кожний випадок такої передачі функцій Міністра Віце-Міністрові оголошується для загального відома.

За Міністром одначе зберігається право завше, з його розсуду, попередивши при цьому свого Віце-Міністра, приймати тимчасово або на завше ту або другу справу у власне керування.

§ 157*. В своїх заходах для можливо ліпшого, доцільного й корисного для добра Країни керування справами Управління в Міністерстві (§ 151) Міністр керується тим загальним напрямком (політикою уряду), який вказується Радою Міністрів і ухвалюється Ф.-Д. Головою.

§ 159. Віце-Міністри займаються справами з доручення Міністра і заступають його у всіх належних випадках з його призначення (§ 148).

Для участі в засіданнях Ради Міністрів, заступати Міністра, запрошується той з його товаришів (коли їх декілька), котрого для цього призначає Рада Міністрів.

§ 160. Директори Департаментів вирішують самостійно, а в відповідних випадках по інструкції Міністра, всі більш дрібні біжучі справи, що належать до компетенції Департаменту, і самі підписують всі відповідні папери, що виходять з Міністерства.

З дозволу Ради Міністрів, на внесення Міністра, Директор Департаменту має право покласти частину таких справ на Віце-Директорів, про що публікується для загального відома.

§ 161. Всі виконані папери по справах підписуються відповідними діловодами.

§ 162. У випадках доручень функцій Міністра Віце-Міністрові (§ 156), а функцій даного Директора Департаменту Віце-Директорові (§ 160), у всіх розпорядженнях і паперах, підписаних замість Міністра Віце-Міністром і замість Директора Віце-Директором, зазначається, на підставі якого саме і де оголошеного наказу Віце-Міністр і Віце-Директор Департаменту виконує функції Міністра чи Директора Департаменту.

§ 163. За відповідність в деталях окремих розпоряджень, наказів і роз'яснень, що виходять за підписом Міністра, з існуючими законами відповідальність несе Директор Департаменту.

За точність вилонених в докладі даних і справок з посилкою на закони, які служать підставою наказів та пояснень, що виходять з Міністерства по відповідним справам та питанням, відповідає діловод. За точність переписаного паперу з первотвору, який пропускає Директор Департаменту і діловод, відповідає Столоначальник.

Всі відповідні папери, які виходять за підписом Міністра, підписуються також Директором Департаменту, Діловодом і Столоначальником.

Цим встановлюється відповідна службова відповідальність цих осіб.

§ 164. Коли співробітники в яких небудь приписах Міністра або Директора Департаменту, а у відповідних випадках Віце-Міністра або Віце-Директора, що надсилаються підлеглими владами, зауважать суперечність з законами, вони обов'язані мотивованим докладом повідомити про свій сумнів того начальника, який підписав відповідний папір.

Коли у відповідь на цю доповідь, подану Міністрові, а в належному випадкові Директору Департаменту, одержується підтверждаюче перший наказ розпорядження, то співробітник або установа, яка заявить про свій сумнів, приступає до виконання розпорядження, виключаючи випадки зовсім явної незаконності ствердженого розпорядження.

Міністр, або Директор Департаменту, що стверджують на зазначене вище внесення підлеглому співробітнику своє первісне розпорядження, одночасно доносять про це Ф.-Д. Суду, котрий може постановити негайно припинити виконання розпорядження. Співробітник, який відмовиться по ствердженому розпорядженню Міністра або Директора Департаменту виконати наказ з причин явної незаконності його, негайно робить доповідь про це по начальству і одночасно повідомляє про це Ф.-Д. Суд.

§ 165*. Міністри, Віце-Міністри, Директори Департаментів і Віце-Директори не мають права займати посади в муніципальних установах, займатися вільними професіями, служити в акційних компаніях і товариствах, брати участь в підрядах і постачаннях зі скарбом і з муніципальними установами. Займати одночасно інші посади в державних установах і у вищих наукових закладах дозволяється їм не инакше, як на внесення належних Міністрів з дозволу Ради Міністрів, затвердженого Ф.-Д. Головою.

§ 166*. Всі Міністри складають Раду Міністрів. Голова Ради Міністрів і його заступник призначаються, на внесення Ради Міністрів, Ф.-Д. Головою, з складу Міністрів.

У випадку коли виясниться неможливість замінити ці посади зі складу Міністрів окремих відомств, а також на вимогу Ф.-Д. Голови, Голова Ради Міністрів і його заступник призначаються зі складу осіб, що не є не урядом Міністрів.

В такому випадкові Рада Міністрів вносить своїх кандидатів на цей уряд на ухвалу Ф.-Д. Голови. Коли останній ухвалить запропонованих кандидатів, то вони вносяться на затвердження Об'єднаного Зібрання Палат Парламенту. Коли Парламент не засідає, то ухвалений Ф.-Д. Головою кандидат приступає до виконання своїх

обов'язків і виконує їх до найближчої сесії Парламенту, від якого залежить його затвердження.

Коли Ф.-Д. Голова відкине представленого Радою Міністрів кандидата, то Рада Міністрів пропонує Голові нового кандидата; по ухвалі останнього Головою він вноситься на затвердження Об'єднаному Зібранню Палат Парламенту.

Коли Ф.-Д. Голова відкине його, то Об'єднаному Зібранню представляється кандидат, запропонований Радою Міністрів, і кандидат Ф.-Д. Голови. Об'єднане Зібрання затверджує одного з них, або відкидає обох кандидатів. Коли Об'єднане Зібрання відкине обох кандидатів в котрому небудь з наведених випадків, тоді Ф.-Д. Рада вибирає кандидатів на посади Голови Ради Міністрів і його заступника і подає їх на референдум.

§ 167*. Розглядові на вирішенню Ради Міністрів підлягають такі справи:

- 1) Справи, доручені Раді на підставі окремих законів;
- 2) Справи, доручені Раді Палатами Парламенту, Ф.-Д. Судом, Ф.-Д. Головою;
- 3) Справи, які вносять в Раду її Голові;
- 4) Справи, які вносять в Раду Міністрів окремий Міністр по своєму відомству;
- 5) Всі представлення, які вносять від імені Правительства в Палати Парламенту;
- 6) Відповіді Правительства на запити (інтерпеляції) Палат Парламенту. Давати відповіді перед Палатами Парламенту може бути доручено як Міністрам, так і іншим особам.

§ 168. При Раді Міністрів існує Державна Канцелярія. Начальник її іменується Державним Секретарем, який призначається тим же порядком, як і Міністри; відповідальність його визначається тими ж правилами, як і для Міністрів (§§ 171 і 188).

§ 169*. При Раді міністрів існує Особлива Нарада, що має своїм завданням допомагати Земським Парламентам при складанні законодавчих проєктів. В склад Особливої Наради призначаються 12 осіб по вибору Парламенту, а саме: по 4 від кожної Палати; 2 особи від Ради Міністрів і 2 особи від Ф.-Д. Голови. Особи ці вибираються з числа фаховців, що можуть бути корисні в законодавчо-кодифікаційній роботі.

Особлива Нарада має право автономно доповнювати свій склад всього до 24 осіб з числа фаховців. Даний склад Особливої Наради вибирається на час законодавчого періоду (легіслатури).

Завдання Особливої Наради не обмежується лише виконанням запропонованих їй Земськими Парламентами ріжного роду законопідготовчих праць; її завданням є також підготовляти таку роботу і по власній ініціативі.

§ 170. Підсудність Міністрів, Директорів Департаментів, а також Віце-Міністрів і Віце-Директорів (в випадках, передбачених в §§ 156 і 162), за службові переступи визначається наступними правилами (§§ 171–188):

§ 171*. Справи про службові переступи, доконані особами, зазначеними в § 170, судові доходження має бути запропоновано:

- 1) кожною Палатою Парламенту;

2) Ф.-Д. Головою;

3) Ф.-Д. Судом, Ф.-Д. Контролем і Касаційним Судом, коли в час переведення справ в цих установах будуть виявлені карні вчинки по службі вищезазначених осіб;

4) окремими Земськими Парламентами;

5) приватні особи і Установи, що їх права порушені вчинками зазначених осіб, мають право просити Ф.-Д. Суд розпочати проти цих осіб карне доходження. Обвинувачення заявляються Голові Ф.-Д. Суду. Коли обвинувачення пред'являє Ф.-Д. Суд, то подає його Голові Касаційного Суду.

§ 172. Особлива Рада для розгляду справи про зазначені в § 170 переступи складається періодично на один рік на 1 січня кожного року так:

- 1) 6 членів цієї Ради визначається жеребком з списку осіб, до якого внесено по п'ять прізвищ, запропонованих кожним окремим Земським Парламентом;
- 2) жеребком же визначається по одному членові зі складу кожної з вищезазначених установ, а саме: Ф.-Д. Палати, Ф.-Д. Ради і Ф.-Д. Ради Міністрів;
- 3) по одному члену Ради вибирають з свого складу Ф.-Д. Суд, Ф.-Д. Контроль і вищий Касаційний Суд.

Увага: Коли одна з зазначених в уступах 2 і 3 установ пред'явила обвинувачення, то ніхто з її складу не може бути членом Ради, відсутнього з такої причини 12-го члена Рада сама автономно кооптує.

§ 173. Для заступлення членів Особливої Ради в кожній зазначеній в § 172 курії визначаються кандидати до членів.

По уст. 1 § 172 кандидатами вважаються всі зазначені в спискові особи. Черга окремих кандидатів для заступлення, в разі потреби, членів Ради визначається жеребком.

По уст. 2 жеребком визначається по 2 кандидати до кожного члена. Вони називаються 1-й і 2-й кандидат, і в такій же черзі закликаються до заступлення членів Ради.

По уст. 3 вибирають по одному кандидату до члена од кожної курії.

До кооптованого члена Особливої Ради (увага до § 172) також вибирають кандидата.

§ 174. Підсудний має право зі всего складу вилучити до 3 осіб. Вилучених членів Ради заступають відповідні кандидати. З загального числа кандидатів до членів Ради підсудний має право вилучити 1/4 частину.

§ 175. Для доповнення Особливої Ради компетентними юристами користуються §§ 136, 137 О.Д.З.

§ 176. Голова Особливої Ради вибирається самою Радою з складу своїх членів. Функції прокурора виконує Прокурор Ф.-Д. Суду.

§ 177. Порядок судівництва в Особливій Раді визначається правилами, вилуженими в §§ 139, 140.

§ 178. Обвинувачуючий присуд Особлива Рада надсилає Об'єднаному Зібранню

Палат Парламенту і до розгляду його цим Зібранням присуд не виконується. Об'єднане Зібрання Палат Парламенту не має права збільшити кару, призначену обвинуваченому Особливою Радою, але має право зменшити, або й зовсім звільнити підсудного од кари. Додержання вимог § 142 в цім випадкові обов'язкове.

§ 179. Карне доходження проти Міністрів і інших осіб, зазначених в § 170 за інші, крім зазначених в § 171, переступи, як в порядку публічного, так і приватного обвинувачення, належить до компетенції Касаційного Суду У.Н.Р., як 1-ої інстанції для таких справ. Апеляція на вироки Касаційного Суду в таких справах подається до З'єданого Зібрання Касаційного Суду і Ф.-Д. Суду. В це Зібрання жеребком од кожної з обох установ вибирають по 6 членів і по 3 кандидати до них. В цьому випадкові за тих членів Касаційного Суду, що в цій справі склали колегію Суду для розгляду справи в 1-й інстанції, жеребок не береться. Обов'язки прокурора виконує в 1-й інстанції Прокурор Касаційного Суду, а Прокурор Ф.-Д. Суду — в Апеляційній інстанції.

Підсудному надається право вилучати з складу Суду членів і кандидатів до них на підставах, зазначених в § 174.

У З'єданому Зібранню Касаційного Суду і Ф.-Д. Суду обов'язки Голови виконує один з членів Зібрання, вибраний останнім з свого складу. Підсудному надається право попереднього вилучення од звання Голови Зібрання трьох членів з складу Особливого Зібрання.

§ 180. Цивільні позови, що подають на осіб, зазначених в § 170, про відшкодування за збитки, які заподіяли вони при виконанні своїх службових обов'язків, належать до компетенції цивільного відділу Касаційного Суду, як 1-ї інстанції.

Зібрання для розгляду таких справ складається з п'яти членів Суду. Апеляційну інстанцію для скарг на вирішення Касаційного Суду по таких справах творить об'єднане зібрання цивільного та карного відділу Касаційного Суду, 5 членів од кожного, що визначаються жеребком.

§ 181. Крім зазначених в §§ 171 і 179 карних справ, Міністри відповідають також і за dokonані ними по службі вчинки, котрі хоч і не мають на собі визначених законом ознак переступу чи злочинства, але з причинили собою велику шкоду для державних інтересів і виявляють необережність Міністра.

Пред'явити в таких випадках зазначеним особам обвинувачення залежить од кожної зокрема Палати Парламенту. Палата Парламенту ухвалює постанову про обвинувачення при кворумі 2/3 числа членів більшістю 1/2 голосів загального числа членів Палати. Голосовання відбувається одкрито.

Ухвалена постанова одної Палати передається в другу Палату, коли і друга Палата ухвалить постанову про обвинувачення при тих же умовах що до кворума і більшості голосів, справа про притягнення Міністра до політичної відповідальності передається окремо складений Трибунал для розгляду справ про політичну відповідальність Міністрів.

§ 182*. Зазначений в § 181 Трибунал складається так: в канцелярії Ради Міністрів ведеться постійний список всіх живих осіб, що раніше займали уряди Голови та

заступників Голови Ради Міністрів, Ф.-Д. Голови, Голов Палат Ф.-Д. Парламенту, Ф.-Д. Суду і Колегії Ф.-Д. Контроля та Касаційного Суду, за винятком тих з зазначених осіб, що в даний мент займають одну з зазначених посад.

З цих осіб жеребком визначається 6 членів Трибуналу, а других 6 членів цього Трибуналу призначаються на 1 січня кожного року на один рік також жеребком з загального списку кандидатів, що вибираються для цього Земськими Парламентами по 3 особи од кожного.

§ 183. Кандидатами до призначених таким способом членів Трибуналу вважаються всі інші особи з зазначеного § 182 загального списку. Черга кожного з кандидатів по кожній курії визначається жеребком.

§ 184. З визначених 12 членів Трибуналу підсудний може вилучити не більше двох. В таким випадку їх заступають чергові кандидати.

§ 185*. Організація зазначеного вище Трибуналу покладається на Особливу Колегію, що утворюється на кожний календарний рік з Ф.-Д. Голови, членів Ф.-Д. Суду, обох Палат Парламенту і Державного Контролю, по одному делегатові од кожної з цих установ. Обов'язки Голови в цій Колегії покладаються на Ф.-Д. Голову. Обов'язки секретаря виконує одна або дві особи з числа секретарів Ф.-Д. Суду з його призначення.

§ 186. Порядок ведення справ в Трибуналі ґрунтується на найбільш культурних принципах, що забезпечують повне з'ясування як обвинувачення, так і оборони.

§ 187. Трибунал ухвалює обвинувачувальні присуди що до політичної відповідальності Міністра більшістю 3/4 голосів членів Трибуналу. Міністр, визнаний винним, позбавляється на майбутнє, — на певний термін, або й назавше, — права бути призначеним на уряд Міністра. Свою постанову з приводу цього Трибунал ухвалює абсолютною більшістю голосів.

§ 188. Присуд Трибунала подається до Палат Парламенту. Коли присуд буде засуджуючий, то з ініціативи одної з Палат Парламенту Об'єднане Зібрання Палат має право постановити цілковите чи частинне звільнення засудженого Міністра від обмеження прав, що визначив Трибунал.

V

Федерально-Державний Суд

§ 189. Ф.-Д. Суд складається з членів, що призначаються доживотно через вибори в Об'єданому Зібранню Палат Парламенту. Призначення переводяться так (§§ 190–194):

§ 190*. Половину членів Суду вибирає Об'єднане Зібрання з числа кандидатів, котрих для цієї мети подають Парламенти Земель. Дві шостих числа членів Ф.-Д. Суду Об'єднане Зібрання Палат Парламенту вибирає з числа кандидатів, котрих подають кожна з обох Палат Парламенту. Одну шосту частину членів Ф.-Д. Суду призначає Ф.-Д. Голова.

§ 191. Половина членів Суду повинна складатися з осіб, що мають вищу юридичну освіту та мінімум шостирічний судовий стаж. Такими особами вважаються також особи, які мають вищу ступінь доктора юридичних дисциплін або мають звання професора юридичних наук у вищих наукових закладах.

§ 192. Число членів Суду визначається законодавчим порядком в залежності від збільшення роботи в Суді.

§ 193. Нагорода членів Суду платною визначається в розмірі не менш двох третин платні Міністра.

§ 194*. Вибрані вищезазначеним порядком члени Ф.-Д. Суду не підлягають ніякому затвердженню на урядах. Але Ф.-Д. Голова може заявити вилучення вибраному Парламентом членові Ф.-Д. Суду. Вилучення цілком недопустимо, коли вибори відбулися при більшості трьох четвертин голосів всього складу Об'єднаного Зібрання Палат Парламенту. Стверджене другою постановою Парламенту вибрання члена Ф.-Д. Суду на випадок заявлення Ф.-Д. Головою вилучення вступає в законну силу, коли постанова Об'єднаного Зібрання ухвалена більшістю не менш трьох четвертин голосів. При меншій більшості рішення представляється вдруге Ф.-Д. Голові. Коли останній залишається при своєму першому вирішенню про вилучення, то Об'єднане Зібрання, на третій раз, має право поставити на балотіровку ту ж саму особу. Коли обрання його відбулося більшістю не менш 2/3 голосів обох Палат, то Ф.-Д. Голова має право перенести своє заперечення на референдум. Рішення Ф.-Д. Голови повинно бути заявлено не пізніше як на четверту добу з дня одержання Головою офіційного повідомлення про вибори.

§ 195*. Порядок ведення справ в Ф.-Д. Суді встановлює сам Суд, як також і всякі зміни в ньому.

Коли Ф.-Д. Голова, Палати Парламенту або Рада Міністрів зауважать у встановленому Ф.-Д. Судом порядку ведення справ в Суді (§ 195) порушення О.Д.З., то по ініціативі котрої небудь з зазначених трьох установ складається окреме З'єднане Зібрання, що порушує питання про передачу справи про порушення Ф.-Д. Судом О.Д.З. на референдум.

Таке вирішення Окремого З'єднаного Зібрання повинно бути ухвалено так: «після рішення Ф.-Д. Голови, постанови Ради Міністрів, ухваленої двома третинами її членів, і постанови кожної з обох Палат, ухваленої більшістю двох третин голосів всього складу Палати».

Члени і Секретар Ф.-Д. Суду не можуть бути одночасно на службі в якій небудь іншій державній, громадській або приватній установі.

§ 196. Ф.-Д. Суд вибирає Голову і заступників Голови зі свого складу терміном на три роки.

§ 197*. Ф.-Д. Судові підсудні такі справи:

1) всі суперечки що до правильного пристосування законів, що входять в склад О.Д.З. (Конституцію), не зважаючи на те, чи то особа, чи то установа зацікавлені в цій справі;

2) роз'яснюючі відповіді що до правдивого застосування Конституції, з внесення, зробленого Палатами Парламенту, Ф.-Д. Головою, Радою Міністрів, Ф.-Д. Контрольом, а також законодавчими і вищими адміністративними і судовими установами в окремих Землях;

3) дисциплінарні і карні справи про вчинки Голови, його заступників і членів Ф.-Д. Суду і Секретарів Суду за службові переступи;

4) переступи, здійснені супроти зазначених в п. 4 цього § осіб під час виконання ними або з приводу виконання ними службових вчинків;

5) справи адміністративної юстиції, що виникають в адміністративних установах, безпосередньо підлеглих Ф.-Д. Установчій владі, включно до справ дисциплінарних і карних за службові переступи, доконані співробітниками цих установ;

6) справи, котрі законодавчою владою У.Н.Р., по згоді з Ф.-Д. Судом, покладаються на Ф.-Д. Суд;

7) непорозуміння між Землями У.Н.Р., що не будуть розв'язані за згодою сторін.

§ 198*. Для справ, зазначених в уступах 3, 4 і 5, в складі Ф.-Д. Суду організуються для кожної з цих трьох категорій справ окремі секції; члени секції призначаються на 5 років виборами Загального Зібрання Суду. Кожний рік зі складу членів секції по черзі вибуває одна п'ята частина членів. На місце вибувших вибираються нові члени. Коли при діленню загального числа членів секцій на 5 буде лишок, то він, для відповідного вирівнюючого учоту, прираховується до останнього виходу. Перевибори не виключаються. Для справ, зазначених в уступі 5, можуть бути, за згодою Ф.-Д. Голови і Ради Міністрів, загальним зібранням членів Ф.-Д. Суду запрошені особи, що не входять в число членів Суду, але мають вищу освіту та вищий адміністративний або судовий стаж. Запрошення переводяться через вибори.

§ 199. Всі рішення Ф.-Д. Суду і його секцій друкуються офіційно повним текстом в найближчому по часу, після рішення справи, числі місячника, що видає Ф.-Д. Суд під назвою: «Літопись Ф.-Д. Суду».

§ 200. Питання про притягнення до відповідальності за службові переступи осіб, зазначених в уст. 3 § 197, вирішується більшістю трьох п'ятих всіх членів Суду. Передбачений для уст. 3 § 198 відділ Суду складається з 7 членів. Присуд про обвинувачення підсудного ухвалюється більшістю не менш як 5 членів. Засуджений має право на протязі місячного терміну апелювати до референдуму, котрий має відбутись в найближчий після засудження час. Коли присуд засуджуючий тягне за собою усунення засудженого з уряду, то його виконують негайно. Референдум може поновити засудженому його службові права.

VI

Місцеві Органи Ф.-Д. Організації У.Н.Р.

§ 201. Статути про місцеві органи, що утворюються для завідування справами управління Ф.-Д. Організації, встановлюються по мірі потреби в них, в межах визначеної Ф.-Д. законами компетенції, Ф.-Д. законодавчою владою, а також законодавчими актами окремих Земель і закономірними адміністративними розпорядженнями як Ф.-Д. установ, так і виконавчої влади в окремих Землях У.Н.Р.

§ 202. В У.Н.Р. утворюється Вищий Касаційний Суд по цивільних і карних справах для тих Земель, котрі висловлять згоду підпорядкувати цивільні і карні справи, що виникають в установах даної Землі, цьому Вищому Касаційному Судові.

Інші Землі, що не вступили в цю організацію Вищого Касаційного Суду У.Н.Р., обов'язані мати такий же власний Вищий Касаційний Суд. Вони можуть його утворити або кожна Земля окремо для себе, або по згоді з іншими Землями спільно. Такі окремі Вищі Касаційні Суди повинні бути зорганізовані мінімально на засадах, що були підставою судових установ бувшої Російської Імперії від 20 листопада 1864 року, в їх початковому вигляді.

§ 203. Окремі Землі вступають до Ф.-Д. Організації Вищого Касаційного Суду не менш як на 20 років; але можуть вступати і на довший термін, а також і на завше без обмеження терміну.

§ 204. Вищий Касаційний Суд У.Н.Р. утримується на загальні кошти Республіки. Організація і штати його встановлюються законами У.Н.Р. Розмір утримання членів Касаційного Суду прирівнюється до розмірів утримання членів Ф.-Д. Суду (§ 193 О.Д.З.).

§ 295. Кожна Земля має безумовне право на одне місце члена Суду у Вищому Касаційному Судові У.Н.Р. Для здійснення цього права Парламент кожної Землі без винятку вибирає 4 кандидатів, з котрих Народня Рада вибирає з них одного. Одну четверту частину членів Вищого Касаційного Суду вибирає Об'єднане Зібрання Палат з числа кандидатів, що будуть внесені членами Палат Парламенту. Одну шесту частину членів Суду вибирає зовсім самостійно, без всякого затвердження ким небудь, сам Вищий Касаційний Суд в своєму Загальному Зібранню з числа кандидатів, що будуть запропоновані членами Загального Зібрання Суду. Одну дванадцятку частину членів Суду призначає Ф.-Д. Управа. Члени вищого Касаційного Суду називаються сенаторами.

§ 206. Займати уряд сенатора можуть тільки особи, котрі скінчили вищу юридичну освіту і мають не менш 8 років судового стажу. Їх вибирають на 12 років. Перевибори не виключаються. Початок служби рахується з дня вступу на уряд. Сенатори на протязі зазначеного терміну служби не можуть бути змінені. Карному і дисциплінарному Судові за службові переступи, а також за заподіяні при виконанні службових обов'язків цивільні збитки, сенатори підлягають Загальному Зібранню Суду.

Засудження обвинуваченого сенатора може статися лише з ухвали більшості чотирьох п'ятих всієї кількості сенаторів.

Коли обвинувачуючий присуд западе над сенатором, що його обрано з числа кандидатів од Парламентів окремих Земель, то ці Землі мають право апелювати за засудженого сенатора до референдуму.

Відповідне право належить Об'єднаному Зібранню Палат Парламенту.

Постанова Об'єданого Зібрання Палат Парламенту з цього приводу повинна бути ухвалена більшістю 3/4 всього числа членів Зібрання, а в відповідних випадках більшістю трьох четвертин Земських Парламентів. Постанова в кожному з цих Парламентів повинна бути ухвалена більшістю 3/4 загального числа членів.

§ 207. Для військово-дисциплінарних і військово-карних справ і получених з ними позвів утворюються спеціальні Суди в порядку загального законодавства Ф.-Д. Організації.

Загальні карні вчинки осіб військового відомства (офіції) підлягають загальним Судам.

§ 208. Осіб військового відомства в мирний час і в місцевостях, що не оголошені на військовому стані, за дисциплінарні і карні вчинки не може бути покарано на смерть, а також і будь якою карою на тіло.

§ 209*. Рішення вищого Касаційного Суду У.Н.Р. по карним та цивільним справам остаточні. Лише в випадках порушення цим Судом Конституції (О.Д.З.) рішення його можна оскаржувати в Ф.-Д. Суд. Оскаржувати мають право: Ф.-Д. Голова, Рада Міністрів, кожна Палата Парламенту, а також і всі заінтересовані своїми правами в даному рішенню Вищого Касаційного Суду У.Н.Р. особи та установи.

VII

Федерально-Державний Контроль

§ 210*. Ф.-Д. Контроль має своїм завданням ревізію правильного поступлення доходів і правильного переведення видатків по бюджету Ф.-Д. господарства.

На чолі Ф.-Д. Контролю стоїть Колегія. Вона складається:

1) з неодмінних членів, що називаються Головними Контрольорами; вони призначаються доживотно Об'єднаним Зібранням Палат Парламенту за порозумінням з Ф.-Д. Головою і Колегією Ф.-Д. Контролю. Головні Контрольори не змінюються;

2*) з членів Колегії, що їх вибирає кожна Палата Парламенту і Ф.-Д. Голова в рівнім числі на 6 років. Вони вибираються в рівному числі від всіх трьох установ, а загалом в числі, рівному числу Головних Контрольорів;

3) з членів Колегії, що їх на три роки вибирають окремі Земські Парламенти в числі, рівному числу Головних Контрольорів. Парламенти окремих Земель

переводять вибори цих членів по черзі, в алфавітному порядку (українських) назв Земель. В цій черзі од кожної окремої Землі в Колегію входить по одному членові.

§ 211. Поза визначеними членами в Колегію Ф.-Д. Контролю призначають: Ф.-Д. Суд і Вищий Касаційний Суд по одному членові на термін шести років.

§ 212. Для виконання контрольної роботи Ф.-Д. Контроль сам розподіляє справи на секції. В секціях головує Головні Контрольори.

§ 213. Контроль переводиться по документах, а також фактичний контроль по тих справах, які того вимагатимуть по розсуду секцій або зібрання повної Колегії.

§ 214. Відповідні установи повинні вчасно повідомляти Контроль про всі будівельні роботи та про всі визначні замовлення на матеріали раніш, ніж вони будуть переводитись в життя з поясненням про розмір і характер робіт, та про затверджені обрахунки на ці видатки.

Од Ф.-Д. Контролю залежить призначити фактичний Контроль над виконанням цих робіт, підрядів та поставок. Про свої зауваження він повідомляє керівників відповідних установ, а на випадок викриття яких небудь зловживань чи недбайливости реагує на це згідно уст. 2 § 90.

§ 215. Всі вимоги Контролю про надсилку необхідних для здійснення своїх завдань відомостей та переведення експертизи, з якими він звертається до державних, громадських і приватних установ і осіб, обов'язкові для виконання цими установами і особами.

В кожній такій вимозі повинна бути точно зазначена справа, над котрою переводиться ревізія.

За невиконання вимог Контроля винні караються згідно з § 101 О.Д.З.

§ 216. В випадках необхідности Контроль звертається до Суду або інших відповідних установ Ф.-Д. Організації та окремих Земель з пропозицією зробити терміново трус або виємку. Ці вимоги виконуються без заперечення. В випадку викриття зловживань чи переступів Контроль відповідним порядком направляє справи для порушення відповідного карного чи дисциплінарного доходування проти обвинувачених осіб.

§ 217*. Акт про наслідки контрольної ревізії за бюджетний рік зі своїми висновками Колегія Ф.-Д. Контроля надсилає через Ф.-Д. Голову в Парламент окремо кожній Палаті, котра і ухвалює свої постанови з приводу висновків Колегії Ф.-Д. Контроля. Постанови Палат Парламенту передаються в Об'єднане Зібрання Палат Парламенту на його вирішення. Коли Об'єднане Зібрання Палат Парламенту в чому небудь не погодиться з висновками Колегії Контроля, то остання, одержавши повідомлення про таке рішення Об'єданого Зібрання не пізніше як через тиждень, має право, при ухвалі більшістю 3/4 голосів загального числа членів Колегії, в місячний термін, перенести свій протест проти вирішення Об'єданого Зібрання Палат Парламенту на референдум. Цей референдум повинен відбутися не пізніше 3 місяців з часу оголошення протесту Колегії Контроля проти постанови Об'єданого Зібрання Палат Парламенту.

§ 218. Переведення порушених з ініціативи Контроля карних та дисциплінарних справ, по яких думки Контроля та Парламенту розходяться (§ 217), продовжується до закінчення референдуму в розпочатому порядку і припиняється тоді, коли референдум не визнає слухним протесту Колегії Контроля.

§ 219. Грошові справоздання всіх установ Ф.-Д. Організації про прибутки та переведені видатки надсилають до Ф.-Д. Контроля, в його відповідні установи, не пізніше 4 місяців після закінчення відвітного року. Обревізування Контролем всього бюджетного року повинно бути скінчено не пізніш одного року з числа зазначених 4 місяців.

§ 220*. Правила про порядок рахівництва та відвітности в Ф.-Д. грошовому господарстві затверджує Ф.-Д. Голова, на внесення Ради Міністрів, котрій Міністр Фінансів і Ф.-Д. Контрольор, по взаємному порозумінню подають відповідний проект. Коли між цими владами не дійде в цьому питанню до згоди, то справа передається на остаточне вирішення Об'єданого Зібрання Палат Парламенту.

Коли одна з Палат зауважить в правилах, встановлених згідно попередньому уступові цього §, незручності або дефекти, то вона може запропонувати розглянути це питання законодавчим порядком на загальних підставах.

§ 221*. Колегія Ф.-Д. Контроля сама складає наказ про порядок діловодства по всьому відомству Ф.-Д. Контроля і офіційно оголошує його в Державному Вістникові. Наказ набирає чинности без чийого небудь вищого затвердження. Але в протязі трьох місяців з часу офіційного оголошення наказу, а також всіх змін чи доповнень до нього, кожна окрема Палата Парламенту, Ф.-Д. Голова та Рада Міністрів, зауваживши суперечности в постановах наказу О.Д. Законам, має право передати своє розходження з Ф.-Д. Контролем на вирішення Ф.-Д. Судові. Однаково і Ф.-Д. Суд сам, зауваживши такі суперечности наказу О.Д.З., піддає справу на свій розгляд і ухвалює відповідну постанову. Скасування Загальним Зібранням Ф.-Д. Суду постанов наказу Ф.-Д. Контроля є остаточним і не підлягає жодним оскарженням або протестам.

§ 222. Особи та установи, яких буде скривджено службовою діяльністю Голови, Головних Контрольорів і членів Колегії Ф.-Д. Контролю, можуть подавати свої на них скарги до Голови Ф.-Д. Суду. Такі скарги розглядаються по тим же правилам, як і справи про карне та дисциплінарне доходування проти членів Ф.-Д. Суду за доконані ними переступи по службі та за збитки, що вони заподіяли при виконанні службових обов'язків (§§ 197, уст. 3; 198, 200).

VIII

Грошові засоби Ф.-Д. Організації У.Н.Р.

§ 223. Форми і розміри податків і оплат (пошлін), що беруться з населення, а також тарифи ріжних внесків за користування приладдями та установами, що

удержуються скарбом Ф.-Д. Організації, та натуральні повинності для державних потреб встановлюються законодавчим порядком.

§ 224. Закон може надати право визначити зазначені в попередньому § розміри всіх внесків та повинностей в стало визначених межах мінімуму і максимуму органам виконавчої влади. Такі визначення відповідні влади повинні встановлювати загальними правилами, що набірають обов'язкової сили.

§ 225. Всі вимоги до населення про оплату податків та оплат про ріжні внески по тарифах і всі визначення та розподіл натуральних повинностей повинні ґрунтуватися на точних вказівках закону (§ 223) і відповідних законних розпоряджень підлеглих влад (§ 224).

§ 226. На всі фінансові видатки Ф.-Д. Організації У.Н.Р. і на всі прибутки, що їх сподіваються мати од ріжного роду внесків (§ 223), а також од державного господарювання, складається на один рік вперед обрахунок видатків і прибутків (бюджет). Всі видатки Державного Управління не повинні суперечити з обрахунковими визначеннями. Витрачення сум, асігнованих на видатки по одній статті, на другий предмет дозволяється відповідними постановами, ухваленими законодавчим порядком.

§ 227*. В випадках конечної необхідности зробити витрату, непередбачену бюджетом, чи відносно самої справи, що вимагає цього видатку, чи відносно розміру видатка по обрахункові, необхідні суми визначаються законодавчим порядком.

Увага: В цілком виняткових умовах Ф.-Д. Голові на внесення Ради Міністрів за порозумінням з Ф.-Д. Контролем дозволяється в відповідних випадках (§ 96 уст. 13) робити позаобрахункові видатки з державного скарбу позазаконодавчим порядком, але з додержанням правил, визначених в § 96 увагою до уступу 13 О.Д. Законів.

§ 228. Термін для початку і кінця бюджетового року (§ 226) визначається законодавчим порядком.

§ 229*. Коли до початку бюджетового року новий обрахунок видатків і прибутків не буде затверджений Парламентом, то прибутки збирають, а видатки переводять в межах обрахунку попереднього року за винятком видатків, визначених на будівельні роботи та надзвичайні закупки. Коли в випадках останньої категорії відчується термінова потреба, то відпуск цих сум, як і взагалі по необхідних надзвичайних видатках до затвердження нового обрахунку, дозволяється Ф.-Д. Головою на внесення Ради Міністрів, відповідно з висновками Ф.-Д. Контроля, а в відповідних випадках Депутатського Зібрання Парламенту (§ 50).

§ 230. Для введення нових і збільшення розміру існуючих податків відповідні постанови Ф.-Д. Ради повинні бути ухвалені абсолютною більшістю голосів при кворумі в 3/5 загального числа членів Палати.

§ 231. Коли законопроект про податки, ухвалений Ф.-Д. Радою в двох чергових сесіях підряд, обидва рази не був ухвалений З.-Д. Палатою, то це питання, з постанови Ф.-Д. Ради, може бути поставлено на референдум.

§ 232*. Заведення яких небудь монополій в Ф.-Д. господарстві переводиться з додержанням умов, зазначених § 230, та з додатковим затвердженням відповідної постанови Ф.-Д. Парламенту 3/4 окремих Земських Парламентів.

Коли в такім випадкові Ф.-Д. Голова, піддержаний Колегією Ф.-Д. Контроля, заперечить заведенню запропонованої монополії, то Ф.-Д. Голова і Колегія Контроля за спільною згодою мають право поставити це питання на референдум. Надання законної в таких випадках чинности залежить од наслідків референдуму.

Всякі зміни в законах про монополії переводяться таким же порядком, оскільки в самім законі про монополії не будуть зроблені винятки для детальних змін.

§ 233*. Для заключення державних позичок крім законодавчої постанови, ухвалені Палатами Парламенту, вимагається не тільки згода Ф.-Д. Голови, а також і згода Ради Міністрів і Ф.-Д. Контроля. Коли Ф.-Д. Голова, Рада Міністрів і Ф.-Д. Контроль всі разом не погодяться з постановою Парламенту про позичку, то така постанова може здобути силу закону на підставі референдуму, котрого може зажадати Парламент.

IX

Федерально-Державне становище окремих Земель У.Н.Р.

§ 234. Окремі Землі У.Н.Р. утворюють, в відношенню до Ф.-Д. Організації, самостійні політичні одиниці, що назавше об'єднані в одну Українську Народню Республіку з Ф.-Д. Організацією на чолі, для здійснення спільними силами і засобами державних і культурних завдань на всіх ділянках життя, яких кожна окрема Земля сама здійснити або забезпечити або зовсім не в силі, або не в силі зробити це в такій мірі і степені, як це можливо Федерально-Державній організації У.Н.Р.

§ 235. Землі У.Н.Р. підлягають її Ф.-Д. Організації в тих межах і на тих підставах, які точно визначаються Конституцією Ф.-Д. устрою — оцим О.Д. Законом.

У всіх інших державних і громадських справах Землі управляються самостійно і мають свою власну установчу, законодавчу, судову, виконавчу та контрольну владу.

Закони, розпорядження і вчинки влад в Землях не повинні порушувати законів Ф.-Д. устрою і законних розпоряджень Ф.-Д. влади.

Кожна з Земель має право на своїй території суверенно розпоряджатись в державному порядку у всіх відношеннях і по всіх справах, які виразно не оддані до компетенції Ф.-Д. Організації.

§ 236. Ніякі вчинки влади окремих Земель не повинні загрожувати чи то безпосередньо, чи то посередньо зовнішній безпеці Ф.-Д. Організації та порушувати права других Земель У.Н.Р.

§ 237. В випадку покладення на окремі Землі обов'язків по управлінню справами, що стосуються до Ф.-Д. Організації, ці обов'язки повинні бути рівними для всіх окремих 39*

Земель. Службові особи і установи Земель, що до виконання зазначених обов'язків, підлягають відповідним Ф.-Д. Центральним і місцевим установам.

§ 238. Ф.-Д. Організація має право частину необхідних їй для ведення державного управління грошових засобів розкласти законодавчим порядком між окремими Землями пропорційно числу їх населення.

Спосіб покриття цих сум з боку окремих Земель визначається відповідною владою кожної Землі цілком вільно, без всяких обмежуючих правил.

Ухилення од основного принципу в розподілі розкладки між окремими Землями допускається лише при умові, коли ті Землі, на які мають випасти більші частини в цьому розподілі, більшістю 3/4 погодяться на такий розподіл.

§ 239. Для окремих Земель, що суверенно встановлюють свої внутрішні розпорядки, обов'язкові такі принципи: а) встановлення державного устрою на засадах демократичної республіки, б) відповідне застосування встановлених оцим О.Д. Законом принципів розподілу влади: установчої, законодавчої, виконавчої, судової та контрольної, в) про відповідальність вищих установ і г) додержання приписів О.Д. Законів Ф.-Д. Організації У.Н.Р.

§ 240*. Конституції (Основні Державні Закони) і зміни в них в окремих Землях не підлягають затвердженню Ф.-Д. влади, але офіційні копії конституційних законів окремих Земель, в тижневий термін з часу, коли вони наберуть силу, обов'язково надсилаються Палатам Парламенту У.Н.Р., Ф.-Д. Голові, Ф.-Д. Раді Міністрів і Ф.-Д. Судові. Ті уступи цих Законів, які суперечать О.Д. Законам Ф.-Д. Організації У.Н.Р., Ф.-Д. Суд касує.

§ 241*. Коли Об'єднане Зібрання Палат Парламенту або Ф.-Д. Голова зауважать недоцільність в нових статтях конституції даної Землі і внесуть відповідні рішення, то вони мають право передати свої зауваження на референдум даної Землі, відповідно мотивуючи свої сумніви і міркування. Коли і цей референдум підтвердить постанову попереднього референдуму в цій справі більшістю 3/5 голосів загального числа осіб, що брали участь в референдумі, то постанова набирає безпосередньої сили.

§ 242. Судовий устрій та судове поступовання в окремих Землях повинні ґрунтуватися на підставах, що не суперечать принципам статутів 20 листопада (ноября) 1864 р. б. Росії в їх початковій редакції.

§ 243. Точно розмежовуючи сферу своєї діяльності од тої, що належить до компетенції Ф.-Д. Організації У.Н.Р., і строго додержуючись законів Ф.-Д. Організації, що обмежують Землі, а також і загальних принципів, що виложено в О.Д. Законах Ф.-Д. Організації для конституції Земель і їх діяльності, — Землі, через органи своєї влади, вільні виконувати всі функції державної влади на своїх територіях.

§ 244. Всі суперечки про закономірність актів влади в окремих Землях що до Законів в Ф.-Д. Організації У.Н.Р. підсудні Ф.-Д. Судові на загальних підставах.

§ 245*. Землі мають право укладати між собою умови для спільного задоволення своїх потреб в справі охорони своєї внутрішньої безпеки, взагалі в справах внутрішнього управління і юстиції.

Про такі умови сторони, що їх уложили, повідомляють Ф.-Д. Голову і Ф.-Д. Суд, які відносно цих актів мають ті ж права, що зазначені в §§ 240 і 241.

§ 246. З сусідніми чужоземними державами Правительством окремих Земель мають право міжнародні умови в справах внутрішнього управління, юстиції, але не інакше як за попередньою згодою Ф.-Д. Міністерства на ведення переговорів і з затвердженням текста уложеної умови Палатами Ф.-Д. Парламенту в законодавчому порядку. Ф.-Д. Голові в таких випадках належить право абсолютного «вето».

§ 247. Кожна Земля визначає в своїй конституції ті державні справи, котрі належать до компетенції влади загально-державної організації даної Землі. Всі інші державні справи на території Землі передаються до компетенції повітового самоврядування. Повітове самоврядування визначає ті справи, що належать виключно до його компетенції, а решту справ передає до компетенції громад.

§ 248. Державна влада Землі має право покласти на повітову владу виконання певних обов'язкових предметів в справах юстиції, охорони громадської безпеки і інших, що стосуються внутрішнього управління і належать, згідно О.Д.З. Ф.-Д. Організації, до компетенції влади Земель.

Повітова влада в свою чергу і зі свого розсуду може покласти виконання окремих частин цих обов'язків на громаду.

§ 249. Повіти і громади організуються на засадах автономного громадського самоврядування. В кожній з них повинна функціонувати Рада, як орган влади розпорядчої, і Управа, як орган влади виконавчої. В них повинен переводитись в відповідних випадках референдум, організовано контроль над витратою грошових засобів і повинна бути забезпечена відповідальність службових осіб на самих широких засадах, стосовно до змісту тої відповідної організації, що встановлена для Ф.-Д. Організації У.Н.Р. та для державного устрою окремих Земель У.Н.Р.

§ 250. В організації виборів до Рад і Управ і на уряди в повітах і громадах дозволяється, по розсуду розпорядчої влади в цих місцевих одиницях, застосовуючи також господарський ценз виборців при складанню плюральних голосів (§ 14). Встановити такі правила в кожному окремому випадкові має право сам повіт або громада без затвердження такої постанови якою небудь вищою владою.

§ 251. В повітах і громадах органи виконавчої влади можуть бути як колегіальні (Управи), так і одноособові (старости). Члени Управи чи старости можуть бути обрані не тільки зі складу членів Ради, але і з сторонніх осіб.

§ 252. Од кожної громади залежить, за порозумінням з окремими населеними пунктами, в межах громади встановити організацію громадських управлінь для окремих місцевостей.

§ 253. Міста, в залежності од числа мешканців, від характеру їх торговельно-промислового життя і від складності їхнього місцевого господарства, що до ведення державних і громадських справ на їх території, мають компетенції, або «Землі», або

«Повіту», або «Громади». На початку ці питання вирішуються по згоді між Землею, а потім — по згоді між тою одиницею, в склад котрої входить місто, з одного боку, і відповідним містом, з другого.

Коли б в майбутньому при бажанні міста виділитися в окрему, повітову чи земську, одиницю, територіяльна одиниця, в склад котрої місто входить, відмовила в цьому бажанні, то місто має право вимагати в цій справі референдуму в відповідній територіяльній одиниці.

Коли і референдум по питанню виділення випаде негативно, то місто має право оскаржити таку негативну постанову в Земсько-Державну Палату Ф.-Д. Парламенту. Її вирішення вважається за остаточне. Відповідне право належить також повітам і громадам.

§ 254. В тих випадках, коли Ф.-Д. Організація У.Н.Р. не охопила всіх належних до її компетенції прав (§ 10) відповідними позитивними заходами, Землі мають право підпорядкувати ці справи своєму відому до того часу, поки Ф.-Д. Організація не порядкуватиме ними в дійсності.

Такий же порядок має силу в відношенні повітів до Землі і громад до повітів.

§ 255. Ф.-Д. Організація, Землі, а також і Повіти, кожна в сфері питань, зазначених § 254, мають право ухвалити постанову, обов'язкову для кожної послідуєчої ступені в Організації Державної Влади в У.Н.Р. про те, що точно визначене в компетенції даної територіяльної одиниці питання виключається з завідування цієї одиниці на термін не довше трьох років.

Така постанова обов'язкова при умові, коли відповідна вища ступень державної влади в дійсності вже вживає заходів для переведення справ, виключених з завідування нижчої ступені згідно з першим уступом § 255.

§ 256. Визначення натуральних повинностей і грошових податків, як засобів, необхідних для провадження управління в даній територіяльній ступені державної організації в У.Н.Р., створює виключно автономне право кожної відповідної одиниці для її господарства без всякої залежності од чийх би то не було затверджень.

§ 257. Встановлення податкової системи в повітах і громадах і всі зміни в ній підлягають референдуму відповідної територіяльної одиниці.

Увага: Заведення яких небудь монополій на предмети споживання належить виключно до компетенції Ф.-Д. Організації. Між окремими Землями не можуть бути встановлені митні кордони. Але окремі громади мають право заводити в себе октруа (octoies) на споживчі предмети, що продукуються на території громади або ввозяться сюди з інших місцевостей. Октруа не повинні робити ріжниць в оподаткуванню виробництва місцевого і привозного.

X

Військо і міліція

§ 258. Збройні сили для охорони зовнішньої безпеки У.Н.Р., а в відповідних виняткових випадках для охорони внутрішньої безпеки організуються Ф.-Д. владою У.Н.Р. (О.Д.З. § 10, уст. 2).

Збройні сили, що охороняють У.Н.Р. од зовнішніх ворогів, поділяються на дієву армію, запас і ополченіє.

Дієва армія комплектується щорічно в числі, що окремо на кожний рік встановлюється законодавчим порядком. Визначений на кожний рік комплект поповнюється в першу чергу добровольцями не молодшими 18 років. Коли ж в такий спосіб комплект заповнений не буде, то він поповнюється жеребівкою між всіма громадянами У.Н.Р. мужеського полу, котрим на 1 січня даного року скінчилося 20 років од роду і котрі задовольняють всім умовам фізичного стану, необхідного для виконання служби в дієвій армії. Інші особи, що по жеребку не попали до дієвої армії, зараховуються або в запас, або в ополченіє згідно правилам, зазначеним в законі.

Ополченіє складається: 1) з осіб, що певний термін пробули в запасі і 2) з осіб, що зачисляються в ополченіє з других, зазначених в законі, причин.

§ 259. Закон визначає ті дефекти фізичного стану громадянина, присутність яких звільняє його од служби в дієвій армії, зараховання в запас або в ополченіє. Жодних інших причин для звільнення од військової служби не допускається.

§ 260. Закон визначає ті умови, при котрих військо дієвої армії, запаса чи ополченія призначають для охорони або відновлення безпеки на території У.Н.Р., з розпорядження або влади Ф.-Д. Організації, або окремих Земель в У.Н.Р.

§ 261. Для охорони внутрішньої безпеки в межах території окремих Земель в У.Н.Р. законодавча влада Землі організує варту з осіб по вільному найму.

Для надзвичайних випадків охорони безпеки і відновлення порушеного на території Землі порядку утворюють в кожній Землі горожанську міліцію, до котрої зараховують всіх мешканців даної території мужеського полу як громадян У.Н.Р., так і чужоземців. Цій повинності підлягають всі, що мають 25 років од роду, і виконують її кожний особисто.

Для вишколу осіб, що підлягають цій повинності, визначають обов'язкові учебні збори не вище трьох тижнів і не частіше, як через три роки. Громадян, що підлягають цій повинності, закликають кожного разу, не залежно од зміни місця осідку даної особи, в протязі цього трьохлітнього періоду. Фізичні недуги, на підставі яких звільняють од служби в горожанській міліції, визначаються законодавчим порядком.

Установча влада Землі може всю організацію міліції покласти на повіти.

Окремі повіти мають право, після постанови повітового референдуму, вимагати

передачі всієї організації міліції в своє виключне завідування і в такому разі обов'язані виконувати всі правила, встановлені належним порядком для діяльності горожанської міліції владою Землі.

ХІ

Про Закони

§ 262*. Постанови Ф.-Д. Парламенту та Ф.-Д. референдуму, що набрали законної сили, оголошуються до загального відому не пізніше тижня з менту, як ці акти набрали законної сили. Оголошення це переводиться через офіційний орган, що видається при Ф.-Д. Голові від імені останнього за відповідальністю Керуючого Особливою Канцелярією в справах Ф.-Д. Голови.

§ 263. До 1 лютого кожного року видається усистематизований «Збірник» усіх чинних до 1 січня біжучого року в У.Н.Р. законів, що затверджені установчою та законодавчою владами Ф.-Д. Організації. Цей «Збірник» продається всім бажаючим по собівартості і повинен бути в продажу в можливо більшому числі місцевостей Країни.

Зазначений розпорядок є обов'язковим і для відповідних актів в окремих Землях, а також і для «обов'язкових постанов», що видають повітові та міські ради і громади.

В такий же спосіб належить робити з обов'язковими для мешканців загальними розпорядженнями, що видаються в Ф.-Д. Організації та в Землях владою, яка має на це право.

§ 264. Друковані примірники «Вістників» та «Збірників», зазначених в §§ 262 і 263, повинні завжди бути в кількості, задовольняючій потребу мешканців в цих виданнях.

Догляд за точним виконанням зазначених в першому уступі цього § вимог покладається на відповідних урядових осіб.

§ 265. Оголошений до загального відому зазначеним порядком закон або розпорядження є обов'язковим для всіх мешканців відповідного терену У.Н.Р. і в належних випадках, коли цей закон або розпорядження по своїй суті до них стосується, також до громадян Республіки, що перебувають за межами її території.

На випадок вчинків, що не відповідають вимогам закону, винний в цьому не має права виправдовуватися незнанням закону.

§ 266. В цьому законі зазначається число місяця, коли саме закон набирає чинності, себто коли він став обов'язковим для виконання. Чинність закону повстає з 8 годин ранку зазначеної в законі дати.

§ 267. Як загальне правило новий закон не має зворотньої сили на відносини і справи, що виникли до видання його. Коли ж він, як виняток, чи то в інтересах справедливості, чи надзвичайної державної необхідності, повинен мати зворотню силу, то про це належним чином має бути зазначено в самому законі.

§ 268. Коли не зазначено терміну початку чинності нового закону, то чинність його починається на двадцятую добу після дня здачі офіційних друкованих примірників нового закону для одночасної розноски та розсилки належним установам.

Про день розсилки та розноски нового закону оголошується того ж дня у всіх офіційних столичних виданнях і визначається особливою поміткою на друкованих примірниках закону.

§ 269. Наведене в § 268 правило стосується також до законів, що видаються в окремих Землях, та до загальнообов'язкових для населення та установ розпоряджень, виданих в Землях, повітах, громадах та містах відповідною законною владою.

Разом з тим двадцятидобовий термін (§ 268) може бути зменшений для тих чи інших актів в Землях — до 15 днів, в Повітах — до 10, а в Громадах — до 5 днів. Постанови про таке скорочення термінів ухвалюють належні чинники влади на місцях (землі, повіту, громади).

§ 270. Коли новий закон, що видруковано в офіційному вістнику, одержано на місці зі спізненням в час, од якого до дня, коли закон набере чинності, залишилось менш ніж чотири доби, то про це, офіційно засвідченою копією акту, складеного про пізніше одержання закону, повідомляють ту установу, від якої одержано закон, і в такому випадкові початок чинності нового закону в цій місцевості відсовується на відповідний термін. Таким же порядком користуються і що до розпоряджень, про котрі говориться в § 263.

§ 271. Установа, що одержала новий закон, повинна оголосити про це не пізніше як на другий день о 12 годині особливою оповісткою, котру вивішує на наперед визначеному місці з надвору, коло вхідних дверей будинку цієї установи. Бажаючим ознайомитися з новим законом в самому помешканню дається ця можливість.

§ 272. Виданими Ф.-Д. Організацією законами користуються згідно висловленого в тексті закону точного його зміслу. У випадках неясности, неповноти закону та суперечности його іншим законам, що мають чинність для даної справи — льогичне товмачення не може відбутись в напрямку поширеного товмачення закону.

На випадок недостачі законодавчих постанов для розв'язання відповідної цивільно-правової справи, товмачення законів по аналогії є обов'язковим.

Ф.-Д. Судові належить право самого широкого, в необхідних випадках, товмачення всіх підпадаючих його компетенції законів в У.Н.Р.

§ 273. Всі рішення адміністративних і судових установ, що спираються на поширеному товмаченню законів та товмаченню по аналогії, є обов'язковим для вирішеної справи після того, як наберуть законної сили. Другого обов'язкового значення вони не мають. Але всі такі рішення вищих адміністративних і судових установ по питаннях принципового характеру обов'язково офіційно оголошуються до загального відому в періодичному виданню з метою докладного освідомлення про застосування законів.

Вибір рішень по принципових питаннях для цієї мети залежить від відповідної установи, що постановила це рішення.

§ 274. Для оголошення зазначених в § 273 рішень копії їх надсилаються до вказаних для цього центральних місць Ф.-Д. Організації та відповідної Землі. Утворення цих центральних місць буде встановлюватися законом або уповноваженою законом вищою виконавчою владою.

XII

Закономірність в управлінню

§ 275. Всі установи публічно-правового значення в Ф.-Д. Організації, в Землях У.Н.Р. та в менших територіальних одиницях в Землях, функціонують на підставі точних законів про їх склад, компетенцію та обсяг влади. В межах визначених законом повноважень ці питання можуть бути визначені також розпорядженнями, обов'язковими постановами та наказами відповідної влади, уповноваженої на те законом. До всіх таких розпоряджень, обов'язкових постанов та наказів стосуються вимоги, виложені в § 269.

§ 276. Всі порушення законності у вчинках влад заінтересованими особами і установами можуть бути оскаржені перед відповідними установами встановленим судовим порядком.

§ 277. При розв'язанні справ, за допомогою логічного тлумачення законів та тлумачення по аналогії, в самім вирішенні обов'язково повинні бути наведені мотиви, що стали підставою для даного тлумачення.

XIII

Загальні постанови і переходові статті

§ 278. Цей Основний Державний Закон набирає чинності для Ф.-Д. Організації У.Н.Р. поки що тимчасово.

Од відповідних установ і влад, що встановляє цей закон, залежить зробити в них ті зміни, доповнення та скорочення, що будуть цими владами та установами визнані необхідними. Ці зміни, доповнення та скорочення остаточно затверджусь референдумом.

З такими змінами цей «Основний Державний Закон» перетворюється через рік, рахуючи з дня, в постійну конституцію У.Н.Р.

§ 279. В майбутньому народів Української Народньої Республіки ставиться на референдум питання про те, чи не вимагають громадяне повного перегляду конституції Ф.-Д. устрою в У.Н.Р. В випадку позитивної відповіді, ухвалені більшістю 3/5 голосів, і при умові, що в половині Земель буде подана принаймні абсолютна більшість голосів «за», розпочинають підготовку нового проекту конституції через Особливу Установчу Палату, що твориться так:

1) Кожний з Земських Парламентів вибирає в Особливу Установчу Палату Ф.-Д. Організації У.Н.Р. подвійне число депутатів, що вибирають до 3.-Д. Палати. 2) Населення вибирає в Установчу Палату подвійне число депутатів порівняно з числом, що вибирають в Ф.-Д. Раду.

Вибори депутатів в Установчу Палату переводяться з додержанням тих же правил, що чинні і при виборі депутатів до обох Палат Ф.-Д. Парламенту.

§ 280. В проєкт нової конституції, що її складає Установча Палата, додають ті постанови, котрі ухвалені, при кворумі 3/5 загального числа членів Палати, більшістю 2/3 голосів з умовою, що з кожної курії депутатів (§ 79, п. 1, п. 2) брали участь в засіданню під час голосування не менше 1/2 депутатів і подало свій голос за нову постанову не менше 2/5 присутнього числа членів цієї курії.

§ 281. Для початку організованої діяльності окремих Земель в зв'язку з одкриттям діяльності Ф.-Д. Організації, окремим Землям, аж до часу ухвали ними самими своєї власної конституції, пропонується одночасно взятись до самостійної державної роботи в межах своєї території на підставі попереднього тимчасового положення, що його виробило Правительство У.Н.Р.

§ 282. Додержання правил, зазначених в §§ 278–280 для Ф.-Д. Організації У.Н.Р., обов'язкове і для: 1) переведення цього (§ 281) тимчасового конституційного статуту в сталу конституцію для кожної Землі, 2) внесення ріжних змін до нього, 3) витворення цілком нової конституції, а також і для 4) пропозицій що до повного перегляду чинної для даної Землі конституції.

XIV

Громадяне У.Н.Р.

§ 283. За громадян У.Н.Р. вважають всіх осіб обох полів, що не залежно од віку, як піддані російської держави, до 24 листопаду 1917 року, довше як рік, постійно замешкували на території України.

Це в однаковій мірі поширюється і на тих чужоземців, що їх батьки і діти мали постійний осідок на території бувшої російської імперії.

§ 284. Ті з осіб, зазначених в § 283, що до 1 липня 1921 року матимуть 7 років віку і не побажають бути громадянами У.Н.Р., повинні про це заявити встановленим законом порядком не пізніше 1 січня 1923 р. До подачі такої заяви їх вважають громадянами У.Н.Р.

Ті з зазначених в попередньому уступові осіб мужеського полу, що мають од 17 до 24 років віку, повинні після такої заяви в протязі 6 місяців виїхати за межі України і мають право повернутися для замешкання на Україні не раніше того часу, коли їм скінчиться 42 років од роду. Винятки з цього правила для окремих осіб дозволяються Міністром Внутрішніх Справ за порозумінням з Міністром Війни при наявності цілком поважних причин.

Особи, що перестають бути громадянами У.Н.Р., на підставі § 284 повинні в протязі одного року з часу вибуття з складу громадян У.Н.Р. ліквідувати все своє нерухоме майно і свої торговельно-промислові підприємства в У.Н.Р. Ця постанова поширюється відповідним чином на дружин і дітей цих осіб (§ 277 уст 1).

§ 285. В склад громадян У.Н.Р. мають право явочним порядком, після зложення присяги на вірнопідданство, приєднатися особи обох полів, що досягли 17-ти літнього віку, котрі до 24 листопада 1917 року, перебуваючи громадянами бувшої Росії і в останній час постійно замешкуючи по за межами У.Н.Р. до зазначеного терміну або:

- 1) раніше постійно замешкували на Україні в протязі не менше 10 років;
- 2) мали на Україні нерухоме майно або торговельно-промислове підприємство в протязі не менше 10 років, а безпосередньо перед тим 24 листопада 1917 року посідали таке майно або підприємство не менше 6 років;
- 3) вчилися в шкільних закладах на території У.Н.Р. в протязі не менше 8 років;
- 4) народилися на території У.Н.Р. і прожили тут не менше 10 років;
- 5) належать до української нації.

Детальну регламентацію по пунктові 5 визначає закон.

§ 286. Зазначені в § 285 особи повинні використати своє право не пізніше 1 червня 1923 року.

Ті особи, на котрих поширюються права згідно § 285, але котрі до 1 липня 1921 року не дійшли 17 років життя, мають право використати надані їм § 285 права в протязі одного року по викінченню 17 років віку.

За громадян У.Н.Р. зазначені в § 285 особи вважаються з того часу, коли складуть присягу, що вимагається уступом 1 § 285.

§ 287. Дружини і діти до 17-ти літнього віку зазначених в §§ 283, 284 і 285 осіб, відносно українського громадянства, треба дорівнювати: дружину — до становища чоловіка, дітей — батька, а коли батька нема — до становища матері. Коли чоловік заявить про свій вихід з складу громадян У.Н.Р. на підставі § 284, то дружина його має право заявити про своє вирішення залишитися українською громадянкою.

§ 288. На майбутнє діти батьків, що народяться на території України в законнім шлюбі, набірають громадянства по матері. Діти, що знайдуться на території У.Н.Р., а не відомо буде хто їх батьки, вважаються громадянами У.Н.Р. Діти, що народяться по за межами У.Н.Р. в законнім шлюбі од батька-українського громадянина, а по за шлюбом од матері-української громадянки, вважаються українськими громадянами.

Коли чужоземна громадянка одружиться з українським громадянином, то тим самим вона стає громадянкою У.Н.Р.

Діти громадянки У.Н.Р., що одружилася з чужоземним громадянином, на випадок розводу з чоловіком або його смерті, так само як і вона сама, набувають прав українського громадянства на підставі уст. 3 § 286.

§ 289*. Одмовити зазначеним в § 285 особам в набуттю прав українського громадянства можна лише на підставі доповіді Міністра Внутрішніх Справ, ухваленої Радою Міністрів і затвердженої Ф.-Д. Головою. Така постанова є остаточною.

Закон може визначити ті загальні умови, при яких заява про надання прохачеві прав українського громадянства не повинна бути задоволена, хоч би особа, що подала заяву, і задовольняла умовам, зазначеним в §§ 285 і 286.

§ 290*. Порядок реєстрації українських громадян, зазначених в § 283, і порядок надання прав громадянства У.Н.Р. особам, зазначеним в § 285 і в 2 уступові § 286, визначається або законом, або, після надання законом відповідного уповноваження, Радою Міністрів, що ухвалює свою постанову на підставі доповіді Міністра Внутрішніх Справ, зробленої ним за порозумінням з Міністром Юстиції. Така постанова затверджується Ф.-Д. Головою.

§ 291. Громадяне У.Н.Р. можуть робити заяви про позбавлення їх прав громадянства У.Н.Р., коли задовольнятимуть всім тим умовам, що для таких випадків будуть встановлені законодавчим порядком.

Справи про осіб, що виходять з складу громадян У.Н.Р., полагджуються судовим порядком.

§ 292. Чужоземні громадяне можуть бути прийняті в склад громадян У.Н.Р. при умові, коли вони задовольняють зазначеним в пунктах 1—4 § 285 вимогам. Винятки з цих вимог для окремої особи може зробити Рада Міністрів на підставі доповіді або одного з Міністрів, або одного з Земських Парламентів.

XV

Права і обов'язки громадян

§ 293. Особисту свободу, а рівно ж всі права громадянина У.Н.Р., що витікають з цього принципу, забезпечують О.Д. Закони.

Обмеження можуть бути зроблені законами Ф.-Д. Організації і окремих Земель лише з метою охорони безпечности держави, безпечности громадської і безпечности самої особи, а також як кара за вчинений громадянином злочин чи переступ. Обмеження свободи особи на підставі законів визначаються, в кожному окремому випадкові, не иначе, як з постанови судової влади і лише в виняткових, точно визначених законом, випадках. Обмеження свободи особи на короткий термін може статися і з роспорядження адміністративної влади. Закономірна необхідність такого адміністративного заходу має біти перевірена Судом, коли того вимагатиме обмежена в правах особа або її законний представник.

При виконанню актів судової чи адміністративної влади, що мають метою обмежити особисту свободу громадянина, обов'язково повинно строго додержуватися встановлених законом форм і умов.

Всяке незаконне обмеження свободи особи чи то судовою, чи то адміністративною владою наражає винного на кару, не меншу як ув'язнення на півроку.

§ 294. Кара на тіло і видалення українського громадянина по за кордони У.Н.Р. не дозволяється. Ніхто не може бути визнаний винним за зраду та державні переступи иначе, як з присуду Суду. Позбавлення цивільних та політичних прав, як кара, може бути тільки тимчасовим.

Арешт за борги не дозволяється. Виняткові суди допускаються тільки у випадках, зазначених в законі, з метою запобігти серйозно загрожуючій державі небезпеці.

§ 295. Родина (подружжя), як підстава законного життя, існування і розвитку народу, стоїть під охороною закону.

Діти при батьках чи опікунах до 17-ти літнього віку підлягають законам про батьківську владу.

§ 296. Воля сумління і віри забезпечується кожному.

Не можна нікого примушувати належати до якої небудь віри. Кожний громадянин має незаперечне право по своєму вільному вибору пристати до одної з незаборонених в У.Н.Р. вір і підлягати духовній владі даної віри.

Після 17 років кожний громадянин заявляє в установу, що буде визначена з цією метою в кожній Землі, до якої віри він пристає. Про всяку зміну віри він також повинен зробити заяву в ту ж установу.

Такі ж заяви обов'язково подаються і тими людьми, що вважають себе в стані по за вірою. Утворення нової віри не забороняється. Але творці повинні зареєструвати їх порядком, що буде визначений Ф.-Д. законом.

§ 297. Жодні релігійні догмати, в якій небудь з вір, не можуть в чім би то не було, змінити на території У.Н.Р. загальної чинності законів, що видає держава, законних вчинків влади та судових вироків.

§ 298. При додержанню зазначених § 297 умов кожній вірі надається право встановити свої догмати та організувати своє церковне життя, а також управління справами та майном своєї релігійної громади. Про всі постанови релігійної громади Правительство може вимагати завіреної копії. В випадках, коли б відповідний Ф.-Д. Міністр, що видає справами релігії, зауважив в цих постановах суперечність з діючими законами, то, в порозумінню з Ф.-Д. Міністром Юстиції, він має право скасувати таку постанову релігійної громади. Росторядження Міністра про скасування постанови може бути оскаржене перед Ф.-Д. Судом. Вирішення Ф.-Д. Суду в цій справі є остаточним.

§ 299. Всяка релігійна пропаганда якої небудь з вір забороняється під загрозою кари не меншої як ув'язнення на півроку.

Одночасно і з такими ж наслідками забороняється священникам чи проповідникам ганьбити в церквах, чи в зібраннях для молитви, або при відправі релігійних обрядів яку небудь иншу віру.

§ 300. Дітей до 17-ти літнього віку виховують в вірі їх батьків. Коли батьки різної віри, то віра, що в ній виховують дітей, визначається батьками по взаємній згоді. Коли такої згоди не досягнуто, то з 5 років синів виховують в вірі батька, а дочок в вірі матері. В останнім випадку діти, коли їм скінчиться 12 років, мають право самі вибрати для себе віру за винятком лише переходу з християнської віри в нехристиянську, а також з нехристиянської віри в поганство.

Коли один з батьків визнає себе в стані по за вірою, то дітей виховують в вірі батька, що належить до одної з вір. Коли батьки обоє визнають себе в стані по за вірою, то діти повинні виховуватися в вірі, що до неї належали дід чи бабка, а в відповідних випадках прадід чи прабабка і т. д. в горішній лінії з відповідним застосуванням правил, вилжених в попередньому уступі цього §. Для догляду за релігійним вихованням малолітніх призначається відповідний надійний опікун.

§ 301. Кожна віра має право мати для своїх релігійних відправ церкви чи доми для молитви, що задовольняють загальним вимогам будівництва для таких будинків.

В цих помешканнях дозволяється дзвонити в дзвони та виконувати церковну музику. Говорити проповіді в цих помешканнях дозволяється з додержанням загальних умов про прилюдне виголошення промов на зборах.

§ 302. Кожна віра повинна мати свій статут, заявлений в Міністерстві, що видає справами віри. Про утворення окремої релігійної громади кожної віри на місцях повідомляють відповідну повітову владу.

§ 303. Релігійні організації мають право піддержувати стосунки з перебуваючими по за кордоном духовними проповідниками даної віри за посередництвом відповідного Міністерства Ф.-Д. Організації У.Н.Р. Порушення цієї вимоги карається ув'язненням винного на термін не менше одного року. Скарги релігійних організацій на вчинки Міністра подають до Ради Міністрів, котра розглядає ці скарги після того, як заслухає висновок з приводу неї Міністрів Юстиції і Внутрішніх Справ. Вирішення Ради Міністрів в цих справах вважаються остаточними.

§ 304. Православна церква в межах У.Н.Р. є автокефальною з своїм Патріархом (у Києві) на чолі. Окремий державний закон, визначаючи загальні основи організації Православної Церкви в межах У.Н.Р., повинен застерігти її повну внутрішню автономію та ніяким чином не порушувати її дійсних каноничних постанов. Він має точно визначити правне відношення православної церкви до держави.

§ 305. Регістрація народившихся та померших, що належать до Православної, Греко-Уніатської, Римо-Католицької, Евангелічно-Лютеранської або Евангелічно-Реформистської віри, після відбуття відповідних релігійних обрядів хрестин чи похорону, переводиться відповідними духовними особами в визначених законом метричних книжках і українською мовою. Що ж до осіб інших вір та вважаючих себе в стані по за вірою, то така регістрація переводиться урядовцем, котрому доручено вести акти цивільного стану. До цих же урядовців, не пізніше як на треті

сутки після записі в церковних книгах, надсилають відомости про народившихся та померших і духовні особи зазначених вище вір.

§ 306. Шлюб для осіб Православної, Греко-Уніатської, Римо-Католицької, Євангелічно-Лютеранської або Євангелічно-Реформистської віри, як що особи, що беруть шлюб, належать до одної віри, відбувається з їхньої заяви чи бажання згідно релігійному обрядові відповідної віри. Церковна форма шлюбу не виключається і між особами, що належать до зазначених вище п'яти вір, коли вони того побажають. У всіх інших випадках шлюб відбувається у формі цивільній у урядовця, що веде акти цивільного стану. Про всі шлюби, що одбулися згідно релігійним обрядам, відповідна духовна особа повідомляє зазначеного вище урядовця не пізніше як на треті сутки після записі цього акту в церковних метричальних книжках.

§ 307. Розвід між подружжям відбувається судовим порядком на загальних підставах цивільного судового поступовання. Але коли особи, що належать до зазначених в § 305 вір, погодяться передати справу розводу духовному суду, то справа розводу вирішується духовним судом тої віри, на котру погодяться особи, що беруть розвід. Провадження справи в духовному суді виключає пристосовання до тої справи норм цивільного судового поступовання.

Про акти шлюбного розводу, що сталися з постанови духовного суду, цей суд в тиждневий термін повідомляє відповідного урядовця, що веде акти цивільного стану.

§ 308. В відповідних випадках, зазначених в §§ 305–307, духовні особи мають право, по бажанню зацікавлених осіб, видавати виписки з метричальних книжок, в котрих реєструються ті, що народилися, ті, що померли, та ті, що беруть шлюб. Порядок ведення метричальних книжок і форма виписок з них визначається законом.

§ 309. Кожному громадянину забезпечується право вільно і одкрито перед іншими висловлювати свої думки на словах, в друкованій формі всіх родів та в рукописних примірниках, коли зміст цих думок не суперечить тим заборонам, що визначаються в законах.

§ 310. Попередня цензура для друків та концесійна система на видання періодичних друків не може бути встановлена. Попередня цензура може бути встановлена для картин, для театральних вистав та для різних друків, що привозяться з закордону. Моделі, технічні чертежі, а також промислові малюнки та малюнки з історії природи вільні од попередньої цензури.

§ 311. Друкам, що вийшли в межах У.Н.Р., не можна відняти почтового дібету.

§ 312. Наука, оголошення наукових дослідів і навчання їх провадиться цілком вільно. Наукові твори, що привозяться з закордону, не підлягають жодній цензурі.

§ 313. Початкова освіта в межах, визначених програмою Ф.-Д. Правительства, обов'язкова для всіх дітей не пізніше як з 8 років од роду. За невиконання цієї вимоги відповідаються батьки, а в відповідних випадках — опікуни.

Можливість одержати початкову освіту для всіх дітей шкільного віку забезпечується громадами, повітами та Правительством відповідної Землі.

Початкова та середні школи повинні виховувати дітей на засадах моралі та правдивого розуміння громадських обов'язків.

Докладні вимоги що до виконання зазначених обов'язків визначаються законами Парламентів окремих Земель та обов'язковими постановами Повітових та Громадських Рад.

§ 314. Всі громадські і приватні школи та заклади для виховання перебувають під доглядом Правительства. Навчання в початкових народніх школах безплатне. Для дорослих громадян організуються загальноосвітні та професійні курси позашкільної освіти.

§ 315. Всі громадяне в У.Н.Р. обох полів вповні користуються рівними правами перед законом цілком незалежно од того, до якої національності чи віри вони належать. Необхідні обмеження для неповнолітніх, душевнохворих та інших осіб, що мають над собою опікунів, а також для підсудних та засуджених, точно визначаються Ф.-Д. законами.

§ 316. Державною мовою в У.Н.Р. є мова українська. Всі письмєнні заяви, що подаються до установи У.Н.Р., викладаються українською мовою. Коли хто з громадян звертається до установи з словесною заявою і не може викласти її українською мовою, то повинен мати свого перекладача.

Судові установи в судовім процесі дають підсудному, свідкам та (компетентним) знаючим особам (експертам), що не уміють говорити по українські, державного перекладача, що складає відповідну присягу. Видатки, що зроблені для винагороди перекладача, зараховуються до судових видатків і покладаються на сторони встановленим порядком.

§ 317. На території У.Н.Р. не дозволяється робити жодних перешкод для заховання і розвитку культури національних меншостей у всіх напрямках, що не загрожують державній цілості У.Н.Р. В школах, що удержуються коштами національних меншостей, обов'язково повинно провадитись навчання українській мові, як шкільній дисципліні, а також навчання українознавству (історії, географії, статистики та природознавства України) в обсягові, що буде визначений для відповідних шкіл Ф.-Д. законом.

§ 318. Коли служба Божа правиться не українською мовою, то про це повинно попередити державну міліцію за три доби. Роспис таких відправ церковних може бути заявлений на певний період часу на період аж до 1 січня наступного року.

§ 319. Коли на зборах всіх зазначених нижче в §§ 334–336 товариств та Союзів мають бути виголошені промови або публічні дискусії не українською мовою, то відповідальні розпорядчики повинні повідомити про це державну міліцію за п'ять діб наперед. Коли з чинників міліції ніхто не знає тої мови, на якій виголошуватимуться промови чи провадяться дискусії на зборах, то міліція має право не дозволити таких зборів, пояснивши причини.

§ 320. Вхід до помешкання, в котрому оселився громадянин, відповідним органам державної влади без згоди господаря дозволяється лише в точно визначених законом

випадках з обов'язковим додержанням встановлених умов і форм. За всяке порушення цього правила винний підлягає карній відповідальності. Кара не може бути меншою як ув'язнення винного на півроку.

Трус або одібрання речей відбувається не иначе, як на підставі судового наказу на письмі і в надзвичайних випадках, що їх точно визначає закон.

§ 321. Кожний громадянин, що вийшов з під влади батьків чи опікунів, має право цілком вільно визначати рід своїх занять в галузі економічної або якої іншої діяльності, що не заборонена законами, і вільно розпоряджатися прибутками од своїх заробітків і майна.

§ 322. Людська праця стоїть під особливою охороною закону. Держава охороняє і інтелектуальну працю. Під її доглядом охороняється правний стан державних урядовців, що визначається окремим законом про службу. Державі належить контроль над організацією праці. Окремий закон забезпечить матеріально робітників на випадок недуги, каліцтва і старости. Робітничий день не може бути довший 8 годин. Суперечки між робітниками і працедавцями розв'язують шляхом добровільного роз'ємного суду або, коли це не можливо, то за допомогою Ф.-Д. роз'ємчих судів.

Окремий Ф.-Д. закон про роз'ємчі суди визначить їх організацію і компетенцію.

§ 323. На кожного громадянина, не порушуючи його особистої волі, покладається моральний обов'язок використовувати свої духовні та фізичні сили так, як того вимагає благо загалу.

§ 324. Людське здоров'я та життя стоїть під охороною закону. Держава пеклується про нормальний фізичний розвиток дітей. Організація шкільництва повинна особливо рахуватися з цим обов'язком держави.

§ 325. Праця малолітніх, жіноцтва та материнство перебувають під особливою охороною закону.

§ 326. Приватна власність стоїть під охороною закону. Право спадщини забезпечується в межах діючих законів, вони ж визначають участь держави в спадщині.

Власність зобов'язує: користування власністю мусить служити для добра загалу.

§ 327. Більшу земельну власність зноситься, з неї утворюється земельний фонд, з якого задовольняється малоземельне і безземельне населення; форму, а також умови і розмір цього задоволення визначить окремий земельний закон.

§ 328. Вивласнення або обмеження приватної власності може відбутися з огляду на державну, публічну чи суспільну потребу, або з економічних причин, а також в інтересах соціальної справедливості. Спосіб вивласнення або обмеження приватної власності, як і форму та розмір справедливої винагороди, визначає окремий закон. Продуктивні затрати на економічні поліпшення, меліорацію та сільськогосподарський інвентар в маєтках при вивласненню повертається сповна, але з вирахуванням амортизаційних сум.

§ 329. Ф.-Д. Організація та відповідні Землі повинні відшкодувати громадян за шкоди та збитки, що їм вчинили цивільні чи військові урядові особи при виконанню

своїх службових обов'язків. Позов проти держави за відшкодування з цієї причини не залежить від дозволу влади. Влада має право стягнути з урядових осіб суму, необхідну для повернення скривдженому ними громадянину відшкодування.

§ 330. Громадяне на всій території У.Н.Р. користуються правом вільного пересовування, вибору місця часового чи постійного осідку та волею переміщення своєї власності. Свідоцтва, що посвідчують тотожність особи громадянина, видаються йому після відповідної заяви. Виїзд громадян за кордон може бути обмеженим певними умовами, визначеними Ф.-Д. законодавством.

Вихід особи з складу громадян У.Н.Р. обмежується певними законними умовами, що забезпечують законні вимоги до таких осіб з боку Ф.-Д. Земельних та Громадських установ, а також вимоги приватних осіб.

Суперечки, що виникають при задоволенні вимог, заявлених до особи, котра виходить з складу громадян У.Н.Р., вирішуються в порядку адміністративної юстиції. Вищою інстанцією для таких справ є Ф.-Д. Суд У.Н.Р.

§ 331. Переслани через пошту листи можуть бути розпечатані без згоди особи, що послала лист, або без згоди адресата лише з постанови судової влади з додержанням відповідних, законом визначених, умов. Таким же чином забезпечується таємність телеграм та розмов по телефону.

Особи, що порушують ці вимоги, караються ув'язненням на термін не менше півроку.

§ 332. Для осягнення незабороненої законом мети громадяне мають право закладати ріжні товариства. Окремі товариства на таких же підставах організуються в Союзи. Кожне товариство чи Союз товариств повинні мати писаний статут, що обов'язково реєструється встановленим законом порядком.

Відмовлення в реєстрації товариства чи Союзу товариств може бути оскаржено в порядку, що його встановлює Земський Парламент. Вищою інстанцією таких оскаржень є Ф.-Д. Суд.

Реєстрація статутів товариств чи їх Союзів, що не мають своєю метою збільшення прибутків, переводиться безплатно.

Обмеження для організації акційних товариств визначаються Ф.-Д. законами.

§ 333. Робітники мають право творити робітничі організації та союзи і складати колективні умови в цілі охорони та розвою праці. Порозуміння і заходи що до обмеження сього права визнаються противозаконними.

§ 334. Товариства та союзи мають право призначати загальні збори своїх членів в закритих помешканнях. Заяви про збори подаються до місцевої влади за двоє суток. Збори членів товариств чи їх союзів з присутністю сторонніх осіб підлягають окремим законам про збори (§ 335).

§ 335. Всі громадяне, а не лише члени товариств чи їх союзів мають право для обміркування незаборонених законом питань організувати збори в закритих помешканнях з попередженням про це місцевої влади за 72 години до початку зборів.

§ 336. Заборона місцевою владою зборів в закритому помешканні повинна бути відповідно мотивована і може бути оскаржена порядком, визначеним § 332.

Заборона місцевою владою зборів не в закритих помешканнях, а також урочистих обходів на вулицях, дорогах та площах, не виключаючи і церковних процесій, може бути зроблена і без мотивів, але обов'язково на письмі. Оскаржувати такі заборони можна лише по начальству і обмежувати адміністративним порядком.

§ 337. Порядок, що є обов'язковим для загальних зборів товариств та їх союзів, а також для зборів, що відбуваються на підставі §§ 334 і 335; відповідальність розпорядчиків на цих зборах, причини та умови заборони окремих зборів, право адміністративної влади втручатися в порядок ведення або закривати їх — визначаються Ф.-Д. законами або, коли це буде зазначено в законі, розпорядженнями Ради Міністрів, Міністра Внутрішніх Справ, або законами окремих Парламентів Земель та постановами Повітових Рад.

§ 338. Громадяне У.Н.Р. обов'язані бути вірними Республіці, шанувати весь її законний устрій та виконувати законні розкази та вимоги всіх встановлених в Республіці органів законної влади.

§ 339. Громадяне У.Н.Р. мужчини повинні охороняти Республіку од зовнішніх ворогів і з цією метою підлягають загальній військовій повинності. Порядок і умови призову громадян до виконання цього патріотичного обов'язку визначають Ф.-Д. закони.

Жінки, що не виховують своїх дітей віком до 17 років, можуть бути призвані до нестройової служби в військах на підставі правил, що визначить для кожної Землі її Парламент.

Закони, що регулюють зазначені в уступі першому цього § питання, ухвалює кожна Палата Ф.-Д. Парламенту більшістю 3/5 голосів загального числа членів Палати і крім того вони повинні бути стверджені більшістю 3/5 загального числа Земських Парламентів.

§ 340. Громадяне, коли їх приймуть в дієву армію в мирний час, мають право відбувати військову службу на території тої Землі, де їх призвали. Так само і громадяне, що перебувають в запасі чи ополченні і обов'язані являтися на різні військово-учебні збори, мають право відбувати їх в тому повіті, де вони постійно мешкають, а при організації зборів по громадам — в тій громаді, де вони мешкають.

Не менше половини командного складу в війську, що в мирний час розташоване на території Землі, повинно призначатися з осіб, що постійно мешкають на цій території.

§ 341. Чужинці, що перебувають на території української держави, підлягають її законам на загальних для всіх підставах. Вони не користуються з політичних прав, що належать українським громадянам; з усіх інших прав вони користуються, оскільки закон не визначає для них певних обмежень.

В разі відсутності відповідної взаємності в користуванні таких же прав

українських громадян у чужій державі підданці її можуть бути відповідно обмежені. Стосовно до виложеного в першому уступі цього § принципу треба поводитись і при уложенні відповідних умов з чужоземними державами.

§ 342. Зазначені в §§ 293, 309, 310, 317, 320, 330, 331, 334–336 права громадян можуть бути часово обмежені на підставі законів про а) збільшену охорону громадської та державної безпечности; б) військовий стан та в) стан облоги.

§ 343*. Виняткові стани, зазначені в § 342, має право оголошувати Рада Міністрів з затвердженням Ф.-Д. Голови на термін не довший 2 місяців.

Для збільшення цього терміну необхідна постанова Ф.-Д. Парламенту, а в відповідних випадках постанова Депутатського Зібрання Парламенту, коли воно функціонує.

§ 344. Незаконні вчинки вищої влади, котрій доручено порядкувати при оголошенні зазначених § 342 виняткових станів, можуть бути оскаржені до Ф.-Д. Суду лише по скінченню терміну, на який цей винятковий стан було оголошено.

Апеляцію на вирішення Ф.-Д. Суду в цих справах зацікавлені сторони подають в Особливе Об'єднане Зібрання, що складається з 5 осіб Вищого Касаційного Суду У.Н.Р., п'яти осіб по вибору Об'єданого Зібрання обох Палат Ф.-Д. Парламенту і п'яти членів, що визначають жеребком з списку осіб, бувших Головами чи заступниками Голів обох Палат Парламенту і Ради Міністрів.

§ 345. Степень влади установ, що діють під час оголошення визначених в § 342 виняткових станів, порядок функціонування цих установ визначають Ф.-Д. закони або, коли це зазначено в законі, розпорядження Ради Міністрів або Міністрів Військового, Юстиції та Внутрішніх Справ, що, на підставі закону, діють по взаємній згоді чи кожний окрема.

Варіант для сконструювання найвищого органу виконавчої влади
Федерально-Державної Організації
Української Народньої Республіки
по системі директоріяльній (див. виноску до § 88)

Сконструювання найвищого органу Виконавчої Влади Федерально-Державної Організації У.Н.Р. по директоріяльній системі змінює основні положення вищевикладеного проєкта Основних Державних Законів дуже не значно. В багатьох артикулах, що визначені в основному проєкті зірками, прийдеться лишень замінити слова «Ф.-Д. Голова» на слова «Ф.-Д. Управа» з відповідними редакційними змінами в контексті. Тільки в розділі третьому, в першій його половині, відповідні зміни досить значні і виглядають так:

§ 88а. Ф.-Д. Управа складається з трьох членів. Одного з них вибирає Ф.-З. Палата, одного — Ф.-Д. Рада і одного Ф.-Д. Суд.

§ 90. Вибори членів Ф.-Д. Управи переводять в Палатах Парламенту при кворумі трьох п'ятих числа членів Палати, абсолютною більшістю всіх членів Палати; в Ф.-Д. Суді — при кворумі трьох четвертих числа членів Суду, більшістю двох третин всіх членів Суду. Коли на виборах в першому призначеному для цього засіданню Палат або Суду ніхто не буде обраним, то після цього на п'яту добу переводять нові вибори при тих же умовах, як і перші. Коли і в цей раз ніхто не буде обраним, то на третю добу призначають вибори в третє і на тих же умовах.

§ 92. Коли і на цей раз ніхто не буде обраним, тоді двох кандидатів, що одержали на третій виборах найбільше число голосів, представляють в Об'єднане Зібрання Палат Парламенту і Ф.-Д. Суду для обрання одного з них в цьому Об'єднаному Зібранню на відповідне вільне місце члена Ф.-Д. Управи.

В цьому засіданню Об'єднаних Зборів повинні бути присутніми не менше трьох п'ятих загального числа всіх членів обох Палат Парламенту і Ф.-Д. Суду, але од кожної з цих трьох установ не може бути менше як 2/5 загального числа її членів.

Обраним в цьому засіданню в члени Ф.-Д. Управи вважається той, хто одержить абсолютну більшість голосів. Коли ніхто не буде обраним, тоді на третю добу на тих же умовах вибори переводяться вдруге і обраним вважається той, хто одержить найбільше число виборчих голосів.

§ 92а. Членів Ф.-Д. Управи вибирають на шість років. Через кожних два роки один з них виходить по черзі обрання. В початку ж вихід члена Ф.-Д. Управи з її складу визначається жеребком. Жеребовка переводиться в присутності членів Ф.-Д. Управи, Президій обох Палат Парламенту і Голови Ф.-Д. Суду.

§ 93. Остання точка його має таку редакцію: «Коли референдум дасть негативні наслідки, то відповідний член Ф.-Д. Управи негайно уступає з уряду. До обрання нового члена його тимчасово заступає відповідний кандидат» (§ 94).

§ 94. Починаючи з другого уступу має таку редакцію: «Коли одна з Палат або Суд вирішить вибрати більше одного кандидата од своєї колегії, то вибори кожного з них повинні переводитись в окремих засіданнях відповідної Палати чи Суду, а також в відповідним випадкові і в Об'єднаному Зібранню.

Окрема Палата Парламенту, як і Ф.-Д. Суд, кожна з установ для себе, окремою постановою, що ухвалюється порядком, визначеним в уступі 1 § 94, — має право відмовитися од обрання окремих кандидатів-заступників до вибраного по їх курії члена Ф.-Д. Управи, а обов'язки кандидата-заступника покласти на своїх Голів, а в відповідних випадках на заступників цих Голів в черзі старшинства. В такому випадкові на весь час виконання обов'язків члена Ф.-Д. Управи вони складають з себе обов'язки Голови чи заступника Голови відповідної установи».

§ 95. Треба викинути слова: «а в відповідних випадках Правительственна Рада».

§ 95а. Кандидати-заступники часово заступають тільки тих відсутніх чи вивбувших зі складу Ф.-Д. Управи членів, до котрих вони були обрані чи призначені.

§ 96. На Ф.-Д. Управу покладаються такі функції:

А. В справах управління

1) Ф.-Д. Управа має верховний догляд за закономірним виконанням всіх галузів цивільного і військового Управління в Країні;

2) Вона вживає всіх необхідних, несуперечних законом засобів до відповідного, закономірного і найдоцільнішого виконання у всіх галузях Управління;

3) В межах, визначених їй законом, Ф.-Д. Управа дбає про забезпечення Країни од зовнішньої небезпеки і запобігає ріжним погрозам в цім напрямку;

4) Вона має право з свого розсуду вимагати од всіх державних і муніципальних установ в галузі Ф.-Д. Управління відомостей і висновків по їх службовому відомству;

5) Призначати ревізії всіх цивільних і військових адміністративних установ в галузі Ф.-Д. Управління з наданням ревізуючим всіх прав слідчої влади;

6) Затверджує на уряди як цивільних, так і військових урядовців з числа тих кандидатів, що представляють відповідні установи на встановлених законом підставах. Ф.-Д. Управі належить право не затвердити представленого кандидата. В такому випадку замість незатвердженого кандидата відповідна установа (чи особа, що має владу) представляє трьох нових кандидатів, з числа яких Ф.-Д. Управа вибирає одного, котрого і призначає на уряд;

7) Має право часово усувати, або й зовсім увільняти з урядів всіх урядовців як цивільного, так і військового урядів опріч Суддів і урядовців Державного Контроля. Про часове усунення, або й цілковите звільнення урядовців Державного Контролю і Суддів має право порушувати справу через Об'єднане Зібрання Касаційного Суду і Ф.-Д. Суду, яке й розв'язує порушене Ф.-Д. Управою дисциплінарне чи карне переслідування проти зазначених урядовців;

8) Ф.-Д. Управа затверджує постанови Ради Міністрів про надання чинности часовим законам, виданим під час перерви між сесіями Парламенту Радою Міністрів без згоди Парламенту;

9) Затверджує надзвичайні видатки, не внесені до бюджету, як що, під час перерви між Парламентськими сесіями, з'ясується необхідність переведення таких видатків.

Увага: В передбачених п.п. 8, 9 випадках постанови, ухвалені без згоди Парламенту, негайно представляються на відповідний розгляд і затвердження Парламенту на загальних підставах, з самого початку одкриття найближчої сесії; .

10) Затверджує постанови Ради Міністрів про заведення надзвичайної охорони, військового та осадного стану.

Увага: Під час сесії Парламенту про ці постанови негайно повідомляють Палати Парламенту, котрий піддає їх під дискусію. Одмінити ці постанови може лишень тотожне рішення обох Палат.

Б. В справах законодавства

Додаток 1.35

§ 96а. В справах, що стосуються до законодавства, участь Ф.-Д. Управи визначається постановами, викладеними вище в § 17 п. 2, § 42 п. 1, §§ 43, 44, 59, 65, 67, 76, 77, 79 О.Д.З.

§ 96б. Голову Ф.-Д. Управи вибирають з складу її членів по односторонній згоді між Ф.-Д. Управою і президіями обох Палат Парламенту на два роки, але не далі як до скінчення терміну, на котрий його вибрали членом Ф.-Д. Управи.

Всі три установи подають на цих виборах, кожна од себе, один об'єднаний голос, що утворюється в кожній з них абсолютною більшістю голосів.

Коли вибори Голови Ф.-Д. Управи в такий спосіб не можуть статися в протязі 7 діб з дня, коли розпочалися спільні переговори всіх трьох установ в справі виборів Голови Ф.-Д. Управи, Головою вважається старший по часу служби в цьому званні член Ф.-Д. Управи на термін, визначений вище.

Джерело: Ейхельман О. Проект Конституції (основних державних законів) Української Народньої Республіки. — Київ; Тарнів: Видавництво С.У.Д., 1921. — С 7–90.

**Проект Правительствениї Комісії
по виробленню Конституції Української Держави**

**Основний Державний Закон
Української Народньої Республіки**

I. Українська Держава

Артикул 1.

Українська Держава є самостійною та незалежною державою з демократично-республіканським, на основах парламентаризму устроєм і має назву: Українська Народня Республіка.

Артикул 2.

Повнота влади в Українській Державі належить загалу її громадян, що здійснює сю владу в справах законодавчої влади через Державну Раду, в справах виконавчої влади — через Голову Держави і Раду Міністрів, в справах справедливости — через незалежні суди.

Артикул 3.

Державна Рада є однопалатним тілом, що вибирається на підставі загального, як для чоловіків, так і для жінок, рівного, безпосереднього, таємного права голосування, з додержанням принципу пропорціональности.

Артикул 4.

Територію Української Держави складають: Київщина, Волинь, Поділля, Херсонщина, Таврія, Катеринославщина, Полтавщина, Чернігівщина, Харьківщина та Слобожанщина, а рівно всі інші землі, що їх в більшости заселяє український нарід.

Кордони Української Держави може усталювати та змінити тільки Основний Державний Закон.

Артикул 5.

Частини Української Держави, що виявляють окремі культурно-господарські інтереси, одержать місцеву автономію з власною Краєвою Радою, що видаватиме закони місцевого значіння.

Державна Рада Української Держави вирішить зміст сеї автономії і визначить обсяг ділання Краєвих Рад.

Артикул 6.

Території українських земель, що підчас нинішньої великої революції утворили у себе окремі державні організми, мають право злучитися на засадах федерації з Українською Народньою Республікою в один спільний державний організм, коли сього зажадає їхнє законодавче тіло.

Окремий Основний Державний Закон визначить на сей випадок обсяг ділання спільної влади законодавчої, виконавчої та судової. На сей випадок буде для всіх спільне право громадянства.

Артикул 7.

Всі державні установи та державні урядовці Української Держави носять назву республікансько-українських.

Артикул 8.

Державною мовою Української Держави є мова українська.

Артикул 9.

Державним гербом Української Держави є тризуб золотої барви на синьому тлі. Право вживання державного гербу мають виключно державні установи.

Артикул 10.

Державними барвами Української Держави є барви синя та жовта.

Артикул 11.

Прапор військової фльоти є синій-жовтий з державним гербом золотої барви в лівому розі синьої частини прапора.

Прапор торговельної фльоти є синій-жовтий.

II. Православна церква

Артикул 12.

Православна Церква в межах Української Держави є автокефальною, з Патріярхом у Києві на чолі.

Окремий державний закон визначить загальні основи організації Православної Церкви в межах Української Держави, застерігаючи її внутрішню автономію та не порушуючи канонічних постанов, а також визначить її правне відношення до держави.

III. Права та обов'язки громадян

Артикул 13.

Українське громадянство в хвилі проголошення незалежної Української Народньої Республіки мають:

1) всі особи української народности, що мешкають у межах Української Держави,

2) всі особи інших народностей, що до 1 липня 1914 р. не менше як один рік стало мешкали в межах Української Держави, і їх діти; при тому сталість замешкання не визнається за урядовими та військовими особами колишньої Російської Імперії, що не народилися в межах Української Держави, — як що вони до 1 липня 1914 року проживали на Україні менше як п'ять років.

В розвиток постанов сього артикулу має бути видано окремих закон.

Артикул 14.

Українське громадянство набувається:

1) через народження від батьків громадян Української Держави;

2) через подружжя з громадянином Української Держави, і

3) через надання громадянства відповідною владою.

Особі української народности, що оселиться в межах Української Держави, не можна відмовити в наданню українського громадянства.

Окремий закон точно визначить постанови що до набуття та втрати українського громадянства.

Артикул 15.

Всі громадяне Української Держави, як чоловіки, так і жінки, без різниці віри, народности та походження, рівні перед законом.

Зноситься всі родові, станові привілеї та всі родові й особисті шляхоцькі титули.

Всі публічні уряди є рівно доступні для всіх громадян на умовах, означених в законі.

Жінка в Українській Державі має всі права цивільні та політичні нарівні з чоловіком.

Артикул 16.

Українському громадянину не вільно прийняти чужоземного шляхоцького титулу.

Артикул 17.

На прийняття українським громадянином чужоземного ордеру потрібно дозволу Голови Держави.

Артикул 18.

Особиста вільність громадян забезпечується.

Не можна нікого арештувати, ані піддати особистому трусу без наказу суду, за винятком схоплення на гарячому вчинку й у випадках, що їх передбачає закон, та в спосіб, що його закон встановлює.

Протягом наступних 48 годин належить арештованого доставити до відповідної судової влади, яка негайно рішає про його дальше задержання в арешті з зазначенням причин, або звільняє зпід арешту.

Артикул 19.

Карне переслідування і вимір кари переводиться тільки на підставі існуючого закону. Ганебна кара і видалення українського громадянина за кордони Української Держави не дозволяється.

Позбавлення цивільних та політичних прав, як міра кари, може бути тільки часовим. Арешт за борги не дозволяється.

Артикул 20.

Нікого не можна позбавити належного суду. Виняткові суди допускається тільки у випадках, зазначених в законі.

Артикул 21.

Подружжя, як підстава законного життя, існування і розвою народу, стоїть під охороною закону.

Артикул 22.

Нарівні з церковним шлюбом визнається і шлюб цивільний.

Окремий закон встановить форму цивільного шлюбу.

Тільки державний суд розв'язує справи про розводи, законність та дійсність шлюбів.

Артикул 23.

Мешкання громадянина є недоторканне. Вхід до мешкання органів влади, домовий трус, одібрання листів, кореспонденції, документів, друків або інших рухомих речей відбувається тільки на підставі судового наказу на письмі та у випадках, що їх передбачає закон.

Про вислід трусу належить видати заінтересованому копію протоколу.

Артикул 24.

Вільність сумління і віри забезпечується кожному.

Забезпечується день одпочинку в неділю та в свята, що їх визначено в законі.

Не можна нікого змушувати до участі в релігійних чинностях чи обрядах, або належати до якого-небудь віросповідання.

Забезпечується кожному вільність зміни віросповідання.

Ніхто з громадян не може ухилитися од виконання публичних обов'язків з причин своїх релігійних переконань.

Артикул 25.

Всі визнані державою віросповідання перед державою рівнорядні і рівноправні, мають право уряджувати публичні набоженства, виконувати релігійні обряди і засновувати релігійні товариства; в межах законів вони мають внутрішню автономію.

Члени віросповідання, що його досі не визнала держава, не мають права до публичних набоженств; у місцях зачинених вони можуть виконувати свої набоженства і релігійні обряди, що не суперечать закону та публичній моралі.

Артикул 26.

Порядок визнання віросповідання, що його досі держава не визнала, встановить окремий закон.

Артикул 27.

Кожний громадянин має повну волю зміни місця побуту і перенесення своєї власности в межах держави.

Артикул 28.

Кожний громадянин має право емігрувати за межі держави, за винятком випадків, що їх зазначено в законі.

Артикул 29.

Кожний громадянин має право вільного вибору професії та заробітку; обмеження в тім напрямі можна допустити тільки шляхом закону.

Артикул 30.

Забезпечується вільність торгу та промисловости, ремесства, а також вільність складання умов у межах діючих законів.

Артикул 31.

Забезпечується кожному вільність науки, навчання і наукових вислідів та дослідів. Кожний громадянин має право заснувати школу, або виховавчий заклад і ними керувати на умовах, означених в законі.

Всі громадські та приватні школи і виховавчі заклади стоять під доглядом держави.

Навчання в школах од нищої до вищої, що їх удержує держава, є безплатне.

Окремий закон визначить порядок шкільного навчання.

Характер публичних шкіл не може бути конфесійний.

Артикул 32.

Навчання в народніх початкових школах є загальне, для всіх обов'язкове та безплатне. Держава, самоврядування та громади мають подбати, щоб усі діти в шкільнім віці могли користуватися з сеї науки.

Для громадян дорослого віку уряджається курси позашкільної освіти.

Школи повинні виховувати на основах моралі та розуміння громадянських обов'язків.

Артикул 33.

Вільність думки в слові, письмі, друку та в образівій формі належить кожному.

Окремий закон забезпечить здійснення сих прав.

Артикул 34.

Забезпечується вільність преси.

Преса підпадає тільки тим обмеженням, що їх точно визначає закон. Не можна встановлювати попередньої цензури та концесійної системи на видання періодичних друкув. Не можна відняти поштового дебіту друкам, що вийшли в межах держави.

Артикул 35.

Тайну листування і тайну кореспонденції забезпечується всім громадянам. Можна її порушити тільки на підставі судового наказу.

Артикул 36.

Людська праця, здоровля та життя стоять під охороною закону. Зокрема закон охороняє робітників-малолітків, жіночу працю та жінок під час материнства.

Державі належить контроль над організацією праці, умовами найманої праці і винагородою за неї.

Окремий закон забезпечить матеріально робітників, або їх родини, за відповідною участю заінтересованих сторін, на випадок недуги, каліцтва, старости і смерти.

Артикул 37.

Робітники мають право творити робітничі організації та союзи і складати колективні умови в цілі охорони та розвою праці. Порозуміння і заходи що до обмеження сього права визнається за протизаконні.

Артикул 38.

Суперечки між робітниками і працьодавцями розв'язується шляхом добровільного роз'ємчого суду або, коли се неможливо, за допомогою державних роз'ємчих судів.

Окремий закон про роз'ємчі суди визначить їх компетенцію.

Артикул 39.

Правний стан державних урядовців визначається в окремому законі про службу.

Артикул 40.

Держава охороняє інтелектуальну працю та її витвори.

Артикул 41.

На кожного громадянина покладається, не порушуючи його особистої вільности, моральний обов'язок використати свої духовні та фізичні сили в спосіб, як того вимагає добро загалу.

Артикул 42.

Вільність національного і культурного розвою для громадян національних меншостей забезпечується у всіх відношеннях, що не суперечать єдности держави.

Окремий закон визначить їх права в школі та публичному житті.

Артикул 43.

Приватна власність стоїть під охороною закону.

Власність зобов'язує. Користування власністю мусить служити для добра загалу.

Вивласнення, або обмеження приватної власности, може відбутися з огляду на державну, публичну чи суспільну потребу, або з економічних причин, а також в інтересах соціальної справедливости.

Спосіб вивласнення або обмеження приватної власности, як і розмір та форму справедливої винагороди визначається в окремому законі.

Артикул 44.

Дрібна і середня земельна власність стоїть під охороною закону.

Зноситься більшу земельну власність. З неї утворюється земельний фонд, з якого задовольняється малоземельне і безземельне хліборобське населення. Форму, а також умови сього задоволення визначить окремий земельний закон.

Артикул 45.

Забезпечується спадкове право в межах діючих законів. Вони ж визначають участь держави в спадщині.

Артикул 46.

Держава зобов'язана відшкодувати громадянина за збитки, що йому заподіяно урядуванням цивільних чи військових осіб, що не було згідно з законом чи обов'язками служби.

Внесення позову проти держави за відшкодування з сеї причини не залежить від дозволу держави.

Держава має право стягнути з урядових осіб, які заподіяли шкоду, повернення відшкодування, що вона заплатила скривдженому.

Ті ж самі постанови прикладається і до відповідальності самоврядувань та громад за шкоду та збитки, що їх заподіяло протизаконне урядування їх органів.

Артикул 47.

Всі громадяне мають право засновувати спілки та товариства, як і скликати збори, що не перечать карним законам і публичному безпеченству.

Окремий закон визначить порядок користування з сих прав.

Артикул 48.

Громадяни мають право вносити петиції до всіх законодавчих і репрезентаційних тіл, до державної влади та самоврядувань.

Артикул 49.

Всі громадяни зобов'язані бути вірними державі, підлягати законам, шанувати законну владу, улекшувати її завдання та виконувати її накази, що видано згідно з законом, виконувати всі публичні уряди, як державні, так і в самоврядуванню та громаді, до яких їх покликано, платити податки і нести всі тягарі та особисті і річеві повинности.

Артикул 50.

Всі громадяни є обов'язані до військової служби; порядок покликання жінок до служби в цілі оборони держави визначається в законі.

Окремі закони ухвалють рід та спосіб, порядок і час тривання військової служби, звільнення від сього обов'язку, а також особисті і річеві повинности на військовій цілі.

Артикул 51.

Всі постанови про права громадян стосуються і до військових осіб всіх ступнів, поскільки тому не суперечать військові закони і постанови про військову карність.

Артикул 52.

Громадянські права особистої вільности (арт. 18), недоторканности мешкання (арт. 23), тайни листування і кореспонденції (арт. 35), вільности друку та преси (артикули

33 і 34), вільности переселення і виселення (артикули 27 і 28) і вільности зборів та товариств (арт. 47) можна часово припинити на час виняткового стану.

Розпорядження про се може зробити тільки Рада міністрів за згодою Голови Держави під час війни, або коли загрожує вибух війни, або на випадок внутрішніх розрухів чи масових протидержавних змов, що загрожують цілості держави, Основному Державному Закону або публичному безпеченству.

Се розпорядження мусить бути оголошено у Вістнику Державних Законів за підписом Голови Держави і Ради Міністрів, з покликом на сей артикул.

Воно повинно бути подано першому засіданню Державного Союму на його затвердження.

Окремий закон про винятковий стан точно визначить переведення вище згаданих засад що до збільшення компетенції цивільної влади, або встановлення військової влади на місце цивільної.

Артикул 53.

Чужинці, що перебувають на території Української Держави, підлягають її законам на загальних для всіх підставах. Вони не користуються з політичних прав, що належать українським громадянам; з усіх інших прав вони користуються, оскільки закон не визначає для них певних обмежень.

В разі відсутности відповідної взаємности в користуванні з таких же прав українських громадян у чужій державі, підданці її можуть підпасти рівнозначним обмеженням.

IV. Державна Рада і Державний Союм

Артикул 54.

Законодавча влада в Українській Державі належить до Державної Ради, що її вибирається на підставі засад, зазначених в артикулі 3.

Артикул 55.

До часу скликання першої Державної Ради, законодавча влада належить Державному Союму.

Окремий закон визначить склад та спосіб вибору до Державного Союму.

Артикул 56.

Державний Союм не може змінювати постанов сього закону, що до державно-правової самостійности та міжнародно-правової незалежности і демократично-республіканського устрою Української Держави.

Артикул 57.

Державний Соїм скликається, коли обрано кількість членів, що її визначить окремих закон про склад та спосіб вибору до Державного Соїму.

Артикул 58.

Державний Соїм скликає на першу сесію, як і на сесії наступні, Голова Держави окремим наказом за своїм та Голови Ради міністрів підписом. Сей наказ оголошується у Вістнику Державних Законів. В той же самий спосіб відбувається замкнення сесій та розв'язання Державного Соїму.

Перша сесія Державного Соїму скликається не пізніше як за 14 день, відколи вибрано належну кількість його членів.

Дальші сесії Державного Соїму поділяється на чергові та позачергові.

Чергові сесії скликається два рази на рік: весною та в осені.

Позачергові сесії скликає Голова Держави з власної ініціативи, або коли сього зажадає Правительство, або Президія Державного Соїму, для розв'язання справ, що їх зазначено в оголошенню чи в заяві про необхідність скликання сих сесій.

Державний Соїм збирається на перше засідання 15-го дня після появи наказу про се у Вістнику Державних Законів.

Тимчасові перерви на час, не довший як 10 день і не більше як двічі на кожну сесію, можуть призначити Голова Держави або Державний Соїм.

Перерви на більший час призначаються за спільною згодою Голови Держави та Державного Соїму.

Артикул 59.

Державний Соїм можна розв'язати тільки тоді, коли буде обрано першу Державну Раду Української Народньої Республіки.

Тим самим наказом, який видано в спосіб, зазначений в артикулі 58, що ним розв'язується Державний Соїм, скликається рівночасно перша Державна Рада на першу її сесію.

Артикул 60.

Перше засідання Державного Соїму відмикає Голова Держави, або з його доручення Голова Ради міністрів, відчитуючи наказ про скликання Державного Соїму і покликуючи до тимчасового проводу найстаршого віком члена Державного Соїму.

Після сього члени Державного Соїму складають присягу, або урочисту обітницю в руки свого Голови.

Текст присяги: «Обіщаю і клянуся Великим Господом перед Святою Його Євангелією, що буду у всьому совісно виконувати обов'язки члена Державного Соїму, найкраще, як я їх розумію і могу виконати, що буду заховувати вірність Українській

Державі як моїй Батьківщині та Основному її Державному Закону і буду дбати про добро та користь держави. В тому власноручно підписуюся».

В разі бажання той, що заприсягається, цілує Святий Хрест та Євангелію, або виконує інший відповідний релігійний чин.

Особи, що не визнають присяги, дають урочисту обітницю такої же сили та змісту, але без слів: «клянуся Великим Господом перед Святою Його Євангелією».

Член Державного Соїму, який зречеться присяги або урочистої обітниці, тратить мандат члена Державного Соїму.

Артикул 61.

Державний Соїм обирає з поміж себе Голову та заступників Голови і секретарів та творить відповідні комісії. Сі комісії можуть з постанови Державного Соїму продовжувати робити, що на них покладено, і під час перерви між сесіями.

Справи, що розгляд їх не закінчено в біжучу сесію, з постанови переноситься на розгляд наступної сесії.

Артикул 62.

Рада міністрів на внесення міністра внутрішніх справ виробить і оголосить у Вістнику Державних Законів, ще перед першим засіданням Державного Соїму, тимчасовий правильник нарад Державного Соїму.

Сим правильником керується Державний Соїм так довго, поки сам не виробить для себе нового правильника і не оголосить його у Вістнику Державних Законів. Вироблений Державним Соїмом правильник обов'язує негайно після його оголошення у Вістнику Державних Законів і для своєї важности не потребує твердження через Голову Держави.

Артикул 63.

Державний Соїм сам рішає про важність запроп'яжестованих виборів на підставі окремого внесення своєї мандатної комісії.

Член Державного Соїму, що його мандат опротестовано, здійснює свої права та обов'язки до хвили, коли Державний Соїм ухвалить неважність його виборів.

Міністр внутрішніх справ в день відкриття Державного Соїму передає йому всі виборчі акти разом з внесеними протестами.

Артикул 64.

Мандат члена Державного Соїму погасає тільки в наслідок його смерти, уневажнення мандату через Державний Соїм, добровільного зложення мандату або втрати виборчого права, або в наслідок випадку, що його зазначено в артикулі 60.

Про погаснення мандату Голова Державного Соїму негайно повідомляє

листовно міністра внутрішніх справ, а сей на протязі 14 день після одержання оголошує повідомлення в урядовім часописі про додаткове обрання.

Окремий закон про склад та спосіб вибору до Державного Союму постановляє, коли не відбувається додаткового обрання.

Артикул 65.

Членам Державного Союму міністр внутрішніх справ вручає посвідчення на вступ до Державного Союму.

Опротестування мандату не впливає на видання сього посвідчення.

Артикул 66.

Внутрішньою і зовнішньою урядовою мовою і мовою нарад Державного Союму є виключно українська мова.

Артикул 67.

Член Державного Союму здійснює всі свої права та обов'язки тільки особисто.

Артикул 68.

Члени Державного Союму одержують постійне утримання та зворот подорожніх коштів від місця свого замешкання до місця осідку Державного Союму і назад.

Користуються вони безплатно з державних залізниць та державних пароплавів.

Окремий закон визначить розмір утримання члена Державного Союму та його Президії, а також їх подорожніх коштів.

Артикул 69.

Члени Державного Союму є представниками загалу громадян Української Держави. Раз обрано члена Державного Союму не можна відкликати. Його діяльність в Державному Союму не можна в'язати якими-небудь інструкціями.

За державну зраду, злочин та провини по становищу члена Державного Союму члени Державного Союму підлягають Найвищому Державному Суду на підставі ухвали Державного Союму, згідно з порядком, що його встановлює артикул 103.

За свою діяльність в Державному Союмі член Державного Союму відповідає тільки перед Державним Союмом.

Артикул 70.

Член Державного Союму користується з недоторканности від хвили, коли у Віснику Державних Законів буде оголошено наказ Голови Держави про скликання Державного Союму до хвили його розв'язання.

Членів Державного Союму не вільно переслідувати ані карно-судово-, ані карно-адміністраційно, ані арештувати без згоди Державного Союму за винятком схоплення на гарячому вчинку.

В тім останнім разі належить про це донести негайно Голові Державного Союму і просити про дозвіл на дальший арешт або дальше карно-судове слідство.

На жадання Державного Союму арешт мусить бути негайно знесений і карно-судове слідство припинено на час важности мандату.

У випадку перерви між сесіями се право належить Голові Державного Союму.

Пізніше обраний член Державного Союму користується з недоторканности від хвили свого обрання.

Сі постанови не прикладається до карної відповідальности члена Державного Союму, коли він є редактором періодичного або неперіодичного видання.

Артикул 71.

Член Державного Союму, що в прилюдному засіданню, в своїй промові, або в заяві в Державному Союмі, порушив права приватної особи, може покривджений притягнути до карно-судової відповідальности.

На той випадок судова влада має одержати дозвіл Державного Союму.

Артикул 72.

Член Державного Союму не може купувати ані брати в аренду державні добра або приймати державні роботи або доставки; не може він рівно ж одержувати державних концесій.

Артикул 73.

Засідання Державного Союму є прилюдні.

Вони можуть бути таємні тільки на жадання Голови Державного Союму, представника Правительства, або не менш як 10 членів Державного Союму, на підставі окремої ухвали, що приймається після того, як публіка опустила салю нарад.

Артикул 74.

Не можна нікого притягати до відповідальности за справоздання з публичного засідання Державного Союму, що згідні з правдою.

Артикул 75.

Право законодавчого почину має Голова Держави, Рада міністрів і кожний член Державного Союму, коли його внесення підписане не менш як 10 членами Державного Союму.

Артикул 76.

Засідання Державного Союму є дійсні в разі присутності половини обраних членів.

Артикул 77.

Ухвали Державного Союму приймається звичайною більшістю голосів присутніх членів.

На зміну Основного Державного Закону треба не менше половини голосів загального числа членів Державного Союму.

На той випадок, коли Голова Держави відкине постанову Державного Союму, постанова ся набирає сили закону після нової ухвали її двома третинами присутніх в засіданню членів Державного Союму.

Артикул 78.

Постанову, що її ухвалив Державний Соїм, Голова Державного Союму надсилає Голові Ради міністрів, а сей до 7 днів — Голові Держави для ствердження її на протязі 14 день.

Стверджена Головою Держави постанова Державного Союму вертається знову до Голови Ради міністрів, який негайно її оголошує у Вістнику Державних Законів за підписом Голови Держави і відповідного міністра чи відповідних міністрів, або Ради міністрів.

Перед текстом закону належить зазначити, що його ухвалив Державний Соїм згідно з постановами артикулів 55, 57, 77 і 78.

Артикул 79.

На випадок нествердження Головою Держави постанови Державного Союму, Голова Держави на протязі 14 днів повертає її Голові Ради міністрів з письмением наведением причин нествердження.

Голова Ради міністрів протягом дальших трьох день надсилає незатверджену постанову Голові Державного Союму, що ставить її на денний порядок найблищого засідання Державного Союму.

Державний Соїм без дискусії або приймає уваги Голови Держави що до змін постанови, і тоді надсилає її до відповідної комісії для дальшого належного проходження, або приймає вдруге без змін в цілости числом голосів, що їх зазначено в артикулі 77.

Ухвалену в сей спосіб постанову Голова Державного Союму надсилає Голові Ради міністрів для негайного оголошення її в Вістнику Державних Законів за підписом Ради міністрів, з наведением перед текстом закону, що його ухвалив Державний Соїм згідно з постановами артикулів 55, 57, 77 і 79.

Артикул 80.

Всі закони оголошуються у Вістнику Державних Законів.

Накази Голови Держави і розпорядження Ради міністрів, що нормують правні відносини, оголошуються також у Вістнику Державних Законів, з наведением на їх початку постанови закону, що уповноважує їх на видання сього наказу, або розпорядження.

Артикул 81.

Закон переводиться в життя на 15-тий день після появи його у Вістнику Державних Законів, як що в самім законі не визначено иншого терміну, з якого закон має обов'язувати.

Ся постанова стосується також і до наказів та розпоряджень, що їх зазначено в артикулі 80.

День появи Вістника Державних Законів мусить бути зазначений на його першій сторінці.

Артикул 82.

Ніхто не може виправдовуватися незнанням закону, наказу або розпорядження, що їх належно оголошено.

Артикул 83.

Податки і публичні оплати можна побирати тільки на підставі закону, що його ухвалив Державний Соїм, і в спосіб, в законі визначений.

Артикул 84.

Державний Соїм ухвалює щорічно окремим законом державний бюджет на один рік. Бюджет обіймає всі прибутки та видатки.

В надзвичайних випадках тимчасовий бюджетовий закон може обіймати час, коротший від одного року.

Кожне перевищення бюджету вимагає попередньої ухвали Державного Союму.

Визначені в бюджетовім законі, або в тимчасовім бюджетовім законі, грошеві кошти можна уживати тільки на цілі, що їх там же зазначено.

Артикул 85.

Коли Державний Соїм перед впливом бюджетового періоду не ухвалить нового бюджетового закону, тоді, на підставі ухвали Ради міністрів, за підписом Голови Держави і Ради міністрів, залишається в силі останній бюджетовий закон.

Сю ухвалу оголошується у Вістнику Державних Законів, покликуючися на сей артикул.

Артикул 86.

Державні позички, продаж, заміна, або обтяження державного нерухомого майна та прийняття за другого державної запоруки можуть бути тільки на підставі закону, що його ухвалив Державний Сойм.

Артикул 87.

Державний Сойм встановлює валюту, дозволяє емісію кредитових білетів та державних облігацій.

Окремий закон визначить докладно зазначені справи.

Артикул 88.

Переведення справ, зазначених в артикулі 87, належить до Державного Банку. Статут його ухвалює Державний Сойм.

Міністр фінансів доглядає за Державним Банком і відповідає перед Державним Соймом за його діяльність.

Артикул 89.

Контроль над цілим державно-фінансовим господарством виконує Державний Контроль на чолі з державним контролером.

Голова Держави на внесення Голови Державного Сойму призначає державного контролера. Державний контролер не входить в склад Ради міністрів і тільки в наслідок окремого вотума недовіря з боку Державного Сойму уступає з свого уряду.

Державний контролер має права міністра і за службові злочини та провини відповідає згідно з артикулами 101, 102 і 103.

Державний контролер щорічно подає Державному Сойму звіт про всі державні прибутки та видатки, про державні фонди і загальний стан фінансів держави.

Окремий закон про Державний Контроль в Українській Державі визначить права та обов'язки і організацію контролю в державному господарстві.

Артикул 90.

Державний Сойм окремим законом ухвалює щорічно військовий контингент під час мира, а зокрема кількість нового військового набору.

Артикул 91.

Коли Державний Сойм за 2 місяці перед звичайним терміном покликання військових новобранців, що його визначає окремий закон про військову повинність, не визначить кількості нового військового набору, тоді на підставі ухвали Ради міністрів, за підписом Голови Держави і Ради міністрів, залишається в силі останній закон про кількість військового набору.

Сю ухвалу оголошується у Вістнику Державних Законів, покликуючись на сей артикул.

Артикул 92.

Всі міжнародні торговельні і митні умови, міжнародні умови, що накладають маєткові тягарі на державу, або на громадян держави, або містять для правні постанови, міжнародні умови, що до кордонів держави, міжнародні мирові умови, а також міжнародній арбітраж, набирають сили тільки за згодою Державного Сойму.

Артикул 93.

Державний Сойм приймає петиції від окремих громадян, товариств та установ.

Державний Сойм за ухвалою може передати їх відповідним міністрам і жадати від них пояснень що до справ, до яких відносяться петиції; міністри мусять дати жадані пояснення або в них відмовити з поданням причин.

Артикул 94.

Члени Державного Сойму мають право вносити інтерпеляції на письмі до Ради міністрів або до поодиноких міністрів в спосіб, що його визначає правильник нарад Державного Сойму.

Артикул 95.

На внесену інтерпеляцію може міністр відповісти негайно, або заповісти відповідь на визначений термін, або відмовити в відповіді з наведенням мотивів.

Державний Сойм на окреме внесення може ухвалити розпочати дискусію над відповіддю міністра на внесену інтерпеляцію. Може він на окреме внесення ухвалити, що переходить до дальших чергових справ з наведенням мотивів або без їх наведення.

Артикул 96.

Державний Сойм може окремою ухвалою висловити недовіря Раді міністрів, або поодиноким міністрам.

На той випадок вони мусять, не зволікаючи, уступити з свого уряду.

Артикул 97.

Державний Сойм може утворювати окремі комісії з своїх членів, щоб з'ясувати та усталити факти певної справи.

Може надати сим комісіям право викликати свідків та знавців, щоб вони зложили устно або на письмі свої свідчення та пояснення під присягою або без присяги, додержуючися відповідних постанов судового поступування.

Артикул 98.

Державний Соїм ухвалою, прийнятою в присутності не менш половини дійсної кількості його членів, двома третинами голосів присутніх членів, може поставити Голову Держави в стан обвинувачення за державну зраду і порушення Основного Державного Закону.

На той випадок Голова Держави мусить негайно усунутися від дальшого виконання своїх обов'язків аж до часу, коли Найвищий Державний Суд вирішить сю справу.

В разі увільнення від вини та кари Голова Держави повертається негайно до своїх обов'язків.

Голова Держави не відповідає перед звичайними карними судами.

Артикул 99.

На випадок усунення від уряду Голови Держави з причин, що їх наведено в артикулі 98, його права та обов'язки виконує тимчасово Голова Державного Соїму, який зобов'язаний на весь час свого заступництва Голови Держави усунутися від участі в проводі і нарадах Державного Соїму.

На його місце в проводі Державного Соїму вступає з усіма його правами та обов'язками перший заступник Голови Державного Соїму.

Артикул 100.

Постанови артикулу 99 прикладається також і в тім випадку, коли в наслідок довшого перебування Голови Держави за кордоном або в наслідок його довшої тяжкої недуги Голова Державного Соїму обіймає часово місце Голови Держави.

Державний Соїм окремою ухвалою визначає факт довшої відсутності або довшої тяжкої недуги Голови Держави.

Артикул 101.

Державний Соїм ухвалою, що приймається в спосіб, визначений в артикулі 98, може поставити Раду міністрів, або поодиноких міністрів в стан обвинувачення за державну зраду, порушення Основного Державного Закону та службові злочини.

За звичайні злочини та провини карного закону відповідають міністри перед звичайним карним судом.

Артикул 102.

Коли Державний Соїм поставить міністра в стан обвинувачення, мусить він, не зволікаючи, уступити з свого уряду.

Артикул 103.

Особи, яких поставлено в стан обвинувачення згідно з постановами артикулів 69, 98 і 101, судить Найвищий Державний Суд.

Найвищий Державний Суд складається з усіх членів Найвищих Касаційного та Адміністраційного Судів і їх президентів.

Обов'язки голови Найвищого Державного Суду виконує той голова з сих судів, що довше обіймає уряд голови суду, другий же є його заступником.

Голова Найвищого Державного Суду призначає секретаріат з загального складу секретарів Найвищих Касаційного та Адміністраційного Судів.

Для переведення досудового слідства Найвищий Державний Суд обирає з поміж своїх членів слідчого суддю, який в наслідок цього обрання виходить тимчасово із складу Найвищого Державного Суду. В допомогу йому голова суду, по згоді з слідчим суддею, призначає одну, або кілька осіб, що відповідають вимогам, які встановлені для судових слідчих.

Слідчий суддя та помішники користуються з усіх прав судового слідчого, а також мають право без окремого дозволу суду розглядати та вилучати телеграфну кореспонденцію.

Скарги на дії, що відбувалися під час досудового слідства, подається на розв'язання Найвищого Державного Суду.

Прокуратора Найвищого Державного Суду та його товаришів обирає Державний Соїм для кожної окремої справи.

Обвинувачений, його уповноважений, прокуратор та його товариші мають право бути присутніми під час всіх актів досудового слідства; неприбуття сих осіб не спиняє бігу слідства.

У всьому останньому досудове слідство переводиться на загальних підставах.

Після скінчення досудового слідства, справа поступає на висновок прокуратора, який разом з висновком та точною кваліфікацією інкримінованого вчинку передає справу в Державний Соїм.

Державний Соїм, розглянувши справу, може віддати обвинуваченого на суд Найвищого Державного Суду, або зовсім прикортити справу.

Коли обвинуваченого буде віддано під суд, справа з нього розглядається в судовому засіданню, згідно з Статутом Карного Судівництва.

Вирок суду про признання підсудного винним твориться більшістю двох третин голосів суддів, що беруть участь в постанові вироку. Після признання винності підсудного, а також встановлення злагідняючих його вину обставин, суд визначає міру та ступінь кари, пристосовуючися до карного закону.

Засуджений за провину політичної природи, якої карний закон не передбачає, присуджується до позбавлення, або обмеження права обіймати державний уряд на час не більший як 10 років.

Найвищий Державний Суд має право, визнавши звичайною більшістю голосів злагідняючі вину засудженого обставини, зменшити кару з свого розсуду або зовсім звільнити засудженого від кари.

Вирок Найвищого Державного Суду повинен бути докладно мотивований у всіх випадках.

Виправдовуючий вирок Найвищого Державного Суду є остаточний і зараз же після його проголошення набирає законної сили.

Засуджуючий вирок, як в разі, коли кара накладається, так і в разі, коли засуджений звільняється від неї, до виконання вироку надсилається до Державного Союму, що має право зменшити кару або зовсім звільнити засудженого від неї.

Тільки Державний Союм має право амністії у сьому випадку; він постановляє про се в спосіб, що його зазначають статті 98 і 101.

Стаття 104.

На випадок смерті Голови Держави, його добровільного передчасного уступлення, засуду на підставі постанови статтів 98 і 103, психічної або тяжкої фізичної недуги, що її не можна вилічити, Державний Союм в присутності двох третин обраних членів Державного Союму і в спосіб, визначений в статті 119, приступає, незволікаючи, до вибору нового Голови Держави.

Державний Союм встановлює факт психічної або тяжкої фізичної недуги Голови Держави, що її неможна вилічити.

Обраний буде той, хто одержить абсолютну більшість голосів; при тому голосування відбувається таємно.

Коли ні один з кандидатів не одержує абсолютної більшості, припускається негайно до тіснішого вибору між тими двома кандидатами, що при першій голосуванні одержали найбільше голосів. Голосувати можна тільки за тих двох кандидатів. Голос, відданий за иншого кандидата, вважається за недійсний. Так само за недійсний вважається картка з тим кандидатом, що його імені, або прізвища не можна відчитати. Білі та недокладно виповнені картки також вважаються за недійсні.

Обраний буде той з поміж двох кандидатів, хто одержить абсолютну більшість голосів.

В разі рівності голосів рішає жереб, що його витягне Голова Державного Союму.

Стаття 105.

В будинку та помешканнях Державного Союму труси, вилучення і арешти можуть відбутися тільки з дозволу Голови Державного Союму.

V. Голова Держави

Стаття 106.

Верховна виконавча влада знаходиться в руках Голови Держави і Ради Міністрів, відповідальної перед Державним Союмом.

Сю владу виконують вони самі і через підлегли їм уряди.
Голова Держави має вищий догляд за законністю урядування.

Стаття 107.

Головою Української Держави може бути кожний громадянин українського походження, православної віри, не молодший 35 років, що має всі права цивільні та політичні.

Стаття 108.

Постанови, що їх ухвалив Державний Союм, потребують ствердження Голови Держави (ст. 78) за винятком випадку, що його зазначає стаття 79.

Голова Держави має право видавати накази згідно з постановою статті 80.

Всі накази, що виходять від Голови Держави, мусять мати підписи його та відповідного міністра, який своїм підписом бере на себе відповідальність перед Державним Союмом за законність наказу.

Стаття 109.

При Голові Держави є Окрема Канцелярія з управителем на чолі.

Управителя та инших урядовців Окремої Канцелярії іменує Голова Держави на внесення Голови Ради міністрів.

Стаття 110.

Голова Держави скликає, відмикає і замикає сесії Державного Союму і розв'язує Державний Союм згідно з постановами статтів 58, 59 і 60.

Се право належить йому й у відношенні до Державної Ради за винятком моменту розв'язання Державної Ради, яке може наступити тільки на підставі постанови самої Державної Ради.

Стаття 111.

Голова Держави на внесення Голови Державного Союму іменує та звільняє Голову Ради міністрів, а на внесення останнього всіх инших міністрів, або керуючих міністерствами.

Стаття 112.

Голова Держави іменує та звільняє вищих державних урядовців, старшин та професорів вищих шкіл згідно з діючими законами.

Стаття 113.

Голова Держави на внесення міністра віросповідань, за попередньою ухвалою Ради міністрів, іменує єпископів і вищих церковних достойників.

Артикул 114.

Голова Держави нагороджує почесними відзнаками згідно з постановами відповідних законів.

Артикул 115.

Голова Держави є Головним Отаманом всіх озброєних сил Української Держави на суші, морі та в повітрі.

Начальне командування над дієвою армією під час війни обіймає тільки фаховий генерал, призначений Головою Держави на внесення Голови Ради міністрів.

Артикул 116.

Голова Держави приймає та акредитує дипломатичних представників чужих держав. Він іменем Української Держави складає умови з чужими державами. Міжнародні умови, зазначені в артикулі 92, мусять бути затверджені Державним Союзом.

Голова Держави виповідає війну за ухвалою Державного Союзу.

Артикул 117.

Голова Держави має право помилювання та амністії. Це право здійснює він на внесення міністра юстиції після згоди Ради міністрів, за винятком випадків, що їх зазначено в артикулах 69, 98, 101 і 103.

Артикул 118.

Голова Держави одержує утримання з державних фондів. Розмір та вид утримання визначить окремий закон.

Голова Держави не може мати інших побічних урядів, ані побічних заробітків.

Не може він бути членом Державного Союзу.

Голова Держави відповідає за свої вчинки перед Державним Союзом тільки у випадках, що їх зазначає артикул 98, та в спосіб, що його визначено в артикулі 103.

Артикул 119.

Перша Державна Рада 7-го дня після свого першого засідання, на окремому, тільки для неї справі призначені засідання, обирає першого Голову Держави в спосіб, що його визначено в артикулі 104.

Дальніший порядок обрання Голови Держави визначить окремий закон, що його ухвалить перша Державна Рада.

Обраний Голова Держави обіймає урядування на 15-тий день з часу свого обрання, після того, як складе присягу в руки Голови Державної Ради на чесне та сумлінне виконання обов'язків, береження Основного Державного Закону та всіх інших законів і цілоти та безпеченства Української Держави.

Текст присяги: «Заприсягаюся та клянуся Великим Господом перед Святою Його Євангелією та моєю дорогою Батьківщиною, що буду зберігати і підтримувати непорушність та незалежність Української Держави, совісно, як я найкраще розумію, виконувати обов'язки Голови Української Держави, що волею народу їх на мене покладено, охороняючи і виконуючи Основний та інші Державні Закони, маючи до всіх справедливість і покладаючи всі мої сили і життя на добро Батьківщини. В тому власноручно підписуюся».

VI. Правительство

Артикул 120.

Рада міністрів здійснює владу згідно з постановою артикулів 106 і 111.

Міністри і керуючі міністерствами є відповідальні перед Державним Союзом (арт. 96) кожний в своїм обсязі діланья, за згідність всіх урядових актів Голови Держави та власних урядових актів з законами, а також за законний біг справ в підлеглих їм галузях адміністрації.

Крім того Рада міністрів відповідає солідарно перед Державним Союзом за загальний напрям політики.

Артикул 121.

Рада міністрів, що її іменовано в спосіб, як його визначено в артикулі 111, складається з Голови Ради міністрів і відповідних міністрів.

Тільки Державний Союз має право збільшити, або зменшити кількість міністрів шляхом окремого закону; тим же способом визначає він і обсяг діланья поодиноких міністерств.

Артикул 122.

Голова Ради міністрів не обіймає міністерського уряду.

Він надає напрям політиці Правительства, головує в Раді міністрів і пильнує, щоби було погодження в діяльності між поодинокими міністерствами.

Він дбає і відповідає за своєчасне оголошення законів, наказів і розпоряджень у Вістнику Державних Законів (арт. 80 і 81).

Артикул 123.

При Президії Ради міністрів буде створено окрему Кодифікаційну Секцію. Окремий закон встановить її склад та обсяг діланья.

Артикул 124.

Рада міністрів за згодою Державного Союзу може встановити в поодиноких міністерствах по одній або кілька посад товаришів міністра.

Товариш міністра має голос в Раді міністрів тільки тоді, коли йому доручено, з ухвали Ради Міністрів, заступати відповідного міністра.

Артикул 125.

Міністри, а з їх доручень товариші міністрів та інші вищі урядовці, мають право брати участь в засіданнях Державного Союму та його комісії і промовляти поза чергою. Голосувати в Державному Союмі вони можуть тільки тоді, коли є його членами.

На жадання Державного Союму або одної з його комісії міністр мусить особисто прибути на засідання, щоб подати пояснення або вислухати бажання та заяви.

Артикул 126.

Поодинокі міністри і підлеглі їм уряди мають право в цілі виконання законів в своїм обсязі ділання видавати розпорядження і накази та жадати їх виконання під загрозою примусу і грошевих кар, згідно з діючими законами.

Артикул 127.

Міністри, керуючі міністерствами, товариші міністрів та директори департаментів міністерств не можуть обіймати інших урядів, за винятком вищих наукових та почесних, ані мати побічної зарібкової праці.

Не можуть вони бути членами сем'ї Голови Держави.

Перед обняттям уряду складають вони присягу в руки Голови Держави на вірність Українській Державі і на береження її Основного та інших законів.

Артикул 128.

Міністри і керуючі міністерствами мусять уступити з свого уряду у випадках, що їх зазначають артикули 96 і 102.

Артикул 129.

Всі державні урядовці перед обняттям своєї служби складають присягу в руки свого начальника на вірність Українській Державі — береження її Основного та всіх інших законів і розпоряджень влади та заховання урядової тайни.

Закон для державних урядовців (службова прагматика) визначить їх права та обов'язки, умови прийняття на державну службу, службові ранги, дисциплінарне поступування і спосіб їх матеріального забезпечення, включаючи і пенсію.

Артикул 130.

Адміністрація відділюється від суду.

Окремий закон визначить порядок поступування в адміністраційних справах.

Важність рішень адміністраційних урядів можна оспорювати перед Найвищим

Адміністраційним Судом, коли перед тим справа перейшла всі означені в законі адміністраційні інстанції.

Артикул 131.

Для цілої території Української Держави утворюється на судових засадах один Найвищий Адміністраційний Суд.

Сей суд розглядає та розв'язує, додержуючися судового поступування, питання про правну важність розпоряджень державних і адміністраційних урядів (арт. 130) та органів самоврядування, спори про компетенцію між поодинокими державними і адміністраційними урядами і самоврядуваннями, або між самими самоврядуваннями і всі випадки порушення Основного Державного Закону, оскільки всі зазначені справи не належать до компетенції судів.

Вироків Найвищого Адміністраційного Суду не можна оскаржити.

Окремий закон визначить склад та компетенцію Найвищого Адміністраційного Суду.

Артикул 132.

Компетенційні спори між судовими та адміністраційними владами рішає Об'єднана Рада, що складається на паритетних засадах із членів Найвищого Касаційного Суду та Найвищого Адміністраційного Суду.

VII. Самоврядування

Артикул 133.

Громади, волости, містечка, повіти та вищі одиниці самоврядування користуються з автономії що до вирішення питань про місцеві добра та потреби в межах своєї території, оскільки державна адміністрація або відповідна більша одиниця самоврядування не прилучила певної справи до свого обсягу ділання.

Окремий закон установить докладно, як прикладається сей принцип у відповідних подробицях, а також визначить засадничі основи що до організації установ в різних ступнях одиниць самоврядувань та встановить обов'язковий обсяг ділання.

Кожна одиниця самоврядування має автономне право призначати податки та повинности, що є необхідні для її урядування.

Артикул 134.

Громади, волости, містечка, міста, повіти і вищі одиниці самоврядування мають свої виборні установи.

Вибори для загальних установ громад, волостей, містечок і міст будуть відбуватися на тих самих підставах, що й вибори до Державної Ради, однак тут виборче право може бути зв'язане довшим замешканням в громаді, містечку або місті.

Що до виборних установ повітових самоврядувань та вищих, вибори до них переводяться посередньо виборними установами громад, волостей, містечок і міст на підставі пропорційності.

Артикул 135.

Самоврядування мусять виконувати в межах діючих законів доручені ним завдання державної адміністрації.

Міста Київ, Одеса та Харків матимуть окремих статут.

VIII. Суд

Артикул 136.

Судові вирoki і постанови проголошується іменем Української Народньої Республіки.

Артикул 137.

Організацію і обсяг ділання судів, не виключаючи і військових, визначають окремі закони.

Артикул 138.

Суддів іменує Голова Держави на внесення міністра юстиції.

Уряд судді може обняти особа, яка відповідає вимогам, що їх визначає закон.

Складають вони окрему присягу судді в руки голови суду; форму присяги визначить закон.

Артикул 139.

У виконанню правосудности судді є незалежні і підлягають виключно законам.

Вища судова влада може хвилево усунути суддю від урядування тільки тоді, коли рівночасно передасть його справу належному суду.

Не можна перенести суддю проти його волі на інше місце або усунути з посади, хіба тільки на підставі судового вирoku та в випадках і в спосіб, що їх передбачає закон.

Постанова останнього уступу не стосується до тих випадків, коли перенесення судді на інше місце або усунення з посади є потрібне з причини зміни в організації суду або зміни судових округ.

Артикул 140.

Окремий службовий закон для суддів (службова прагматика для суддів) визначить їх права та обов'язки.

Артикул 141.

Суди не мають права оспорювати важности законів, що їх в належний спосіб видано і оголошено, натомість мають право рішати, чи розпорядження державної влади і самоврядування видано згідно з постановами діючих законів і чи ся влада не переступила своєї компетенції.

Артикул 142.

Судові розправи, як в справах цивільних, так і карних, мають бути усні та прилюдні. Винятки з сеї останньої засади визначає закон.

Артикул 143.

Для цілої території Української Держави утворюється один Найвищий Касаційний Суд.

Окремий закон визначить склад та компетенцію Найвищого Касаційного Суду.

IX. Оборона Держави

Артикул 144.

Всі громадяне обов'язані до служби для оборони держави на суші, морю і в повітрі, на основах окремого закону, що постановляє також про звільнення від сього обов'язку (арт. 50).

Артикул 145.

Озброєні сили держави складаються з регулярного війська, фльоти та загального ополчення.

Закон визначає чисельний склад війська і фльоти, морської і повітряної, під час мира, а також час тривання дійсної і запасової служби та служби в загальному ополченню.

Артикул 146.

Регулярне військо можна вживати тільки для оборони самостійности і незалежности Української Держави та непорушности її кордонів.

На жадання державної цивільної влади можна вживати військової сили у випадках внутрішньої розрухи, з додержанням законів, що їх видано в сій справі.

Артикул 147.

Військові в дні свят повинні мати вільний час для виконання релігійних потреб. Військовим в час служби і поза нею не вільно відбувати нарад та зборів без дозволу свого начальства.

Вони підлягають військовій дисципліні.

Артикул 148.

Військові особи на час своєї служби за злочини та провини відповідають перед військовими судами на підставі постанов окремого Військового Карного Статуту.

Артикул 149.

Тільки з окремої постанови Державного Союму або Державної Ради військо чужої держави може перебувати в межах Української Держави або переходити через її територію.

Артикул 150.

Службу безпеченства в межах Української Держави виконує державна жандармерія та місцева поліція.

Окремий закон визначить організацію державної жандармерії та місцевої поліції.

X. Переходові і кінцеві постанови

Артикул 151.

До хвилі вибору Голови Держави Державною Радою — Головою Держави є СИМОН ПЕТЛЮРА.

Він у першому засіданні Державного Союму складає, згідно з артикулом 119, в руки Голови Державного Союму присягу на вірність Українській Державі та її Конституції.

Артикул 152.

Державний Соїм ухвалить закон про склад та спосіб вибору і складання Державної Ради.

Державний Соїм можна розв'язати тільки тоді, коли вже обрано Державну Раду (арт. 59).

Виконавча влада має подбати, щоб якнайскорше перевести вибори до Державного Союму.

Артикул 153.

Нинішній Основний Державний Закон обов'язує до хвилі оголошення Державним Соїмом з обмеженнями, зазначеними в артикулах 5, 6 і 56, або Державною Радою нового Основного Державного Закону Української Держави.

Артикул 154.

Всі артикули цього Основного Державного Закону (Конституції), що стосуються Державного Союму, прикладаються також і до Державної Ради до часу зміни останнього Основного Державного Закону.

Артикул 155.

До часу зібрання Державного Союму законодавчу владу виконує Рада міністрів в межах цього Основного Державного Закону.

Артикул 156.

На час переходовий, що його визначають артикули 151 і 155, Голова Держави іменує та звільняє Голову Ради міністрів, а на внесення останнього інших міністрів.

Рада міністрів і поодинокі міністри відповідають за своє урядування перед Головою Держави.

Кожний ухвалений через Раду міністрів законопроект мусить бути стверджений Головою Держави і обов'язує тоді, коли його в належний спосіб оголошено.

Постанови артикулу 155 і цього артикулу втрачають законну силу в день першого засідання Державного Союму.

Артикул 157.

Сей Основний Державний Закон обов'язує з часу його оголошення у Вістнику Державних Законів.

Артикул 158.

Виконання цього Основного Державного Закону покладається на Раду міністрів.

Заступник Голови Комісії:
Михайло Білінський

Члени:
О.Ейхельман
Іван Липа
Пилип Пилипчук
В.Завадський
Ф.Хижняк
Александр Ковалевський
Ст.Мішко

Додаток 1.36

Ч[исло] 211.

ІМЕНЕМ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ
12 листопада 1920 року

«Затверджую» Голова Директорії
 Посвідчую Т.в.о. Державного Секретаря

С.Петлюра (підпис)
 В.Оніхімовський (підпис)

Ухвалений Радою Народніх Міністрів
Закон
Про тимчасове верховне управління
та порядок законодавства
в Українській Народній Республіці

До часу, коли матиме чинність в Українській Народній Республіці ухвалена Народнім Представництвом повна Конституція, що визначить державний устрій у всіх частинах Державної діяльності та спиратиметься на послідовне і всебічне зужитковання засад народнього суверенітету, себ-то, що вся Верховна Влада безпосередньо належить Народові і виявляється через Парлямент, скликаний на підставі загального, рівного, таємного, безпосереднього і пропорціонального виборчого права, без різниці пола, національності і віри, видається цей закон, що визначає тимчасово Верховне Управління та порядок законодавства в Українській Народній Республіці.

I. Верховна влада

[1.] Верховна Влада Української Народньої Республіки тимчасово організується шляхом нижчезазначеного розмежування та координування вищих Державних функцій поміж Директорією, Державною Народньою Радою і Радою Народніх Міністрів.

Склад, порядок скликання та обсяг прав Державної Народньої Ради визначає окремий закон.

II. Директорія Української Народньої Республіки

2. Директорія Української Народньої Республіки в особі Голови Директорії іменем Української Народньої Республіки:

а) затверджує ухвалені Державною Народньою Радою закони;

б) затверджує ухвалені Радою Народніх Міністрів призначення та звільнення;
 в) затверджує ухвалені Державною Народньою Радою умови з іншими Державами;
 г) видає на пропозицію Ради Народніх Міністрів акти амнестії та помилування;
 д) репрезентує Українську Народню Республіку перед іншими державами, за відповідальністю Голови Ради Народніх Міністрів;
 е) покликає Голову Народніх Міністрів та затверджує членів Ради Народніх Міністрів.

3. Директорія має окремий цивільний лист, що ухвалюється законодавчим шляхом.

4. Коли Голова Директорії не зможе виконувати своїх обов'язків через хворість, виїзд та з інших причин, то його часово з ухвали Державної Народньої Ради заступає Голова Державної Народньої Ради, який виконання своїх обов'язків на той час покладає на Заступника Голови Державної Народньої Ради.

До скликання державної Народньої Ради, зазначене в § 4 заступництво Голови Директорії надається Колегії, яка складається з трьох членів: Голови Ради Народніх Міністрів, Порядкуючого в Надвищому суді У.Н.Р. і Представника всіх політичних партій України. Цього останнього обирається в спільному засіданні представників Центральних Комітетів цих партій, по одному від кожного. Участь в обранні Члена Колегії може брати лише така партія, яка зареєстрована в законному порядкуві та існує не менш як один рік. До скликання Колегії ГОЛОВУ ДИРЕКТОРІЇ заступає Голова Ради Народніх Міністрів.

III. Законодавство в Українській Народній Республіці

5. Українська Народня Республіка управляється на точній основі законів, у відповідний спосіб виданих.

6. Законопроекти відповідних Міністерств, по ухвалі їх Радою Народніх Міністрів подаються на розгляд Державної Народньої Ради через її Президію.

7. Внесені у Державну Народню Раду Законопроекти або ухвалюються нею самою, або передаються нею на остаточне розв'язання Ради Народніх Міністрів.

8. Проекти законів, ухвалені Державною Народньою Радою або Радою Народніх Міністрів (згідно § 7) за належними підписами подаються Головою Державної Народньої Ради, разом з Головою Ради Народніх Міністрів на затвердження Голови Директорії Української Народньої Республіки.

9. Подані на затвердження Голови Директорії Української Народньої Республіки постанови Державної Народньої Ради або Ради Народніх Міністрів, на протязі чотирнадцяти діб або затверджуються Головою Директорії, або повертаються до Державної Канцелярії незатвердженими.

Незатверджені постанови Державної Народньої Ради подаються Головою Ради Народніх Міністрів до Державної Народньої Ради на новий розгляд. Постанова, ухвалена нею в тій же самій редакції набирає остаточну силу закона.

10. Законопроекти, ухвалені Державною Народньою Радою або Радою Народніх Міністрів (§ 7) і затверджені Головою Директорії Української Народньої Республіки, оголошуються у Вістнику Державних Законів, за підписом Голови Ради Народніх Міністрів, відповідного Міністра та Державного Секретаря.

11. Після оголошення закону в Вістнику Державних Законів, закон набирає обов'язуючої для всіх сили в терміні, що зазначено в самому законі, а як що такий термін в законі не зазначено, то з дня одержання на місцях примірника Вістника Державних Законів, де закон надруковано. В самому законі може бути зазначено, що він до оголошення переводиться в життя або по телеграфу, або через посланців.

12. Ухвалені закони оголошуються Державним Секретарем і ним же зберігаються.

13. Коли Державна Народня Рада не функціонує, Рада Народніх Міністрів в необхідних випадках може ухвалювати постанови, що вимагають для свого видання законодавчого шляху; ці постанови, після затвердження Головою Директорії та оголошення звичайним порядком, набирають сили закона (11, 12 §§). Такі постанови поступають по за чергою на перше чергове засідання Державної ради для затвердження.

У випадку незатвердження таких постанов Державною Народньою Радою вони втрачають обов'язуючу силу після оголошення про це на загальних підставах (§ 11).

14. До скликання Державної Народньої Ради всі права і обов'язки покладаються на Раду Народніх Міністрів.

IV. Рада Народніх Міністрів

15. Голова Ради Народніх Міністрів формує Раду Народніх Міністрів, в склад якої входять всі Міністри або Керуючі Міністерствами та Державний Секретар, останній з правом дорадчого голосу.

16. Справи, що відносяться до Міністерств, представники яких неprisутні на засіданні Ради Народніх Міністрів, не можуть вирішуватися в тому засіданні Ради Народніх Міністрів.

17. Державний Контрольор, призначення якого провадиться порядком, відповідним розгляду і затвердження законів, не входять в склад Ради Народніх Міністрів, в яких розглядається питання, зв'язане з інтересами скарбу, з правом дорадчого голосу і протесту.

18. В обсягу діяльності окремого Міністерства і належних до нього відомств тільки відповідний Міністр або Керуючий Міністерством має право в порядку управління видавати розпорядження, вказівки та інструкції, укладати часово умови і вирішати всі справи Міністерства, за своєю особистою відповідальністю перед Радою Народніх Міністрів.

19. Рада Народніх Міністрів за діяльність уряду відповідає перед Державною Народньою Радою.

Голова Ради Народніх Міністрів
Андрій Лівіцький

Міністр Внутрішніх Справ
Ол.Саліковський

Джерело: ЦДАВО України.— Ф. 1065.— Оп. 2.— Спр. 263.— Арк. 1–2 (зв.); Спр. 51.— Арк. 194–196 (зв.); Спр. 51.— Арк. 61–63, 129–132, 168–170 (зв.), 208–210 (зв.), 243–266; Вісник державних законів для всіх земель Української Народньої Республіки.— 1920.— 19 лист.— вип. 2.

Додаток 1.37

Ч[исло] 211.

ІМЕНЕМ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ
12 листопада 1920 року

Затверджую Голова Директорії
 Посвідчую Т.в.о. Державного Секретаря

С.Петлюра
 В.Оніхимовський

Ухвалений Радою Народніх Міністрів
Закон
про Державну Народню Раду
Української Народньої Республіки

I. Про Державну Народню Раду та її склад

1. До скликання Парляменту Української Народньої Республіки Законодавча влада в Українській Народній Республіці належить Державній Народній Раді.

2. Державна Народня Рада є тимчасовий орган Народнього Представництва з компетенцією, зазначеною в IV розділі цього закону. Члени Державної Народньої Ради заховують свої уповноваження до скликання Парляменту, але не довше одного року. Як що через рік по скликанню Державної Народньої Ради не буде можливим скликати Парляменту, то для продовження законодавчої роботи призначаються нові вибори членів Державної Народньої Ради на таких же умовах, що до терміну їх уповноважень.

3. Державна Народня Рада складається з представників населення, політичних, громадських, наукових, професійних і кооперативних організацій і установ. Порядок виборів представників і розподіл їх числа зазначається особливим законом.

4. Список членів Державної Народньої Ради оголошується до загального відома в урядовому часописі.

5. Члени Державної Народньої Ради є представниками громадян Української Держави. Раз обраного Члена Державної Ради не можна відкликати і в його діяльності в Державній Раді в'язати якими-небудь інструкціями.

6. Мандат Члена Державної Ради тратить силу тільки в наслідок його смерти, уневажання мандату через Державну Раду, добровільного зложення мандату, або утрати виборчого права.

Про страту сили мандату Голова Державної Ради негайно повідомляє листовно Голову Ради Народніх Міністрів, а цей, через Міністра Внутрішніх Справ, до

чотирнадцяти днів по одержанню повідомлення оголошує в урядовім часописі наказ про доповняючий вибір.

7. Міністр Внутрішніх Справ в день створення Державної Ради передає їй всі виборчі акти разом з внесеними протестами.

II. Особисті права Членів Державної Народньої Ради

8. Членам Державної Народньої Ради вручає Міністр Внутрішніх Справ окремі посвідчення, що уповноважують їх до вступу до Державної Ради.

9. Члени Державної Народньої Ради користуються всіма правами і виконують свої обов'язки тільки особисто. За свою діяльність в Державній Народній Раді відповідають вони тільки перед самою Державною Радою.

10. Члени Державної Народньої Ради від хвилі обрання їх до складу Державної Народньої Ради до часу, коли скінчаться уповноваження, не виключаючи і перерви між сесіями, не підлягають переслідуванню, ані арештові без згоди Державної Народньої Ради, за винятком схоплення на гарячому вчинкові.

В тім останнім разі належить про це донести негайно Голові Державної Народньої Ради і просити дозволу на дальший арешт та дальше карно-судове слідство. На жадання Державної Народньої Ради арешт мусить бути негайно знесений і карно-судове слідство що до Члена Державної Народньої Ради негайно припинено.

В випадку перерви між сесіями повище право належить Голові Державної Ради.

11. Члени Державної Народньої Ради звільняються від заклику в армію і фльоту Української Народньої Республіки і не потребують відпусток від своїх установ для участі в праці Державної Народньої Ради. За Членами Державної Народньої Ради за весь час перебування їх в цім стані заховуються попередні їх посади на державній і муніципальній службі.

12. Члени Державної Народньої Ради за погляди і міркування, висловлені при виконанні своїх обов'язків в засіданнях Державної Народньої Ради, відповідають лише перед Державною Народною Радою.

13. Члени Державної Народньої Ради на прилюдних і неприлюдних засіданнях Державної Народньої Ради і в її комісіях користуються правом цілком свободно висловлювати свої думки, робити внески, вносити запити, розповідати про одержані відомости і т. п.

Як що Голова або його заступник під час засідання добачить непристойність в поведінці Члена Державної Народної Ради в допущених словах, вчинках чи жестах, що зачіпають честь або самої Державної Народньої Ради, або установ, або громадянина, то віддає винного дисциплінарній карі, згідно з регуляміном Державної Народньої Ради. Покараний в такий спосіб Член Державної Народньої Ради не може бути покараний за ці ж вчинки по скінченні його повноважень.

Члена Державної Народної Ради, що в своїй промові, або в заяві, в Державній Народній Раді, порушив права приватної особи, може укривджений притягнути до карно-судової відповідальності. На той випадок судова влада має одержати дозвіл Державної Народної Ради.

14. Член Державної Народної Ради не може купувати, ані арендувати державні добра, або приймати державні роботи, або доставки, не може також одержувати ніякої державної концесії.

15. Члени Державної Народної Ради одержують платню і інше задоволення в розмірах, що їх визначить сама Державна Народня Рада.

16. За згодою Голови Державної Народної Ради може кожен Член Ради звертатись з устним запитом до присутнього в салі Члена Уряду.

III. Порядок скликання сесії та вибору Президії Д.Н.Р.

17. Перша сесія Державної Народної Ради скликається Головою Директорії Української Народної Республіки не пізніше одного місяця з мента, коли увійде в чинність закон про склад Державної Народної Ради і порядок виборів до неї.

18. Сесії Державної Народної Ради поділяються на чергові і надзвичайні.

Чергові сесії збираються три рази в рік, перша в терміні зазначеному в статті 17, друга 7 травня 1921 року і третя 1 жовтня того-ж року. Про місце засідання сесії оголошується в офіційальному органі за два тижні до початку сесії. Чергові сесії продовжуються два місяці. Цей термін може бути продовжений або з постанови Державної Народної Ради, або з вимоги Голови Директорії, або вимоги Ради Народніх Міністрів.

Надзвичайні сесії скликаються Головою Директорії або з власної ініціативи, або по вимозі Ради Народніх Міністрів, або Президії Державної Народної Ради. Надзвичайна сесія Державної Народної Ради розглядає ті питання, що зазначені в офіційальному оголошенні про скликання надзвичайної сесії. Після розгляду сих справ сесія закривається.

19. Перше засідання Державної Народної Ради одкриває Голова Директорії, або з його доручення Голова Ради Народніх Міністрів, відчитуючи наказ про скликання Державної Народної Ради і покликуючи до тимчасового проводу найстаршого віком Члена Державної Народної Ради.

20. Державна Народня Рада вибирає зпоміж себе Голову та відповідне число його заступників та секретарів. Всі вони творять Президію Державної Народної Ради і виконують свої обов'язки аж до вибору нової Президії.

21. Державну Народню Раду можна розв'язати тільки тоді, коли буде обрано Парлямент Української Народної Республіки.

Тим самим наказом, що розв'язується Державна Народня Рада, скликається рівночасно Парлямент на першу його сесію.

Перерва між розв'язанням Державної Народної Ради і початком першої сесії Парляменту Української Народної Республіки не може тривати більш одного місяця.

IV. Про компетенцію Державної Народної Ради

22. До компетенції Державної Народної Ради належить:

а) обговорення законопроектів, що вступають до Державної Народної Ради від Голови Ради Народніх Міністрів;

б) розроблення законопроектів, які виникають з власної ініціативи Державної Народної Ради;

в) обговорення бюджету Республіки та всіх асигнувань з Державної Скарбниці. Обрахунок державних прибутків і видатків повинен бути внесений не пізніше початку другої сесії;

г) розгляд справ про позички та інші державні зобов'язання;

д) контроль діяльності Уряду шляхом: 1) інтерпеляції, 2) запитань, 3) призначення окремих парламентарних анкетних або слідчих комісій;

е) розгляд вітчиту Державного Контролю по виконанню бюджету попередніх років, а також по всіх прибутках і видатках з Державної Скарбниці;

ж) розгляд і ствердження міжнародних умов;

з) оголошення війни і заключення миру.

23. Тільки Державна Рада має право означувати валюту, ухвалювати емісію Державних Кредитових білетів та державних облігацій порядком, визначеним в окремим законі.

24. На жадання Державної Народної Ради Голова Ради Міністрів та інші члени Уряду, або їх представники мусять явитися в визначений час на засідання Державної Народної Ради або її комісії, де і повинні бути вислухані негайно.

Міністри, або визначені ними представники Уряду мають право брати участь в засіданнях Державної Народної Ради, або її комісії і промовляти поза чергою.

25. Державна Народня Рада має право приймати петиції від громадян Української Народної Республіки, приватних і державно-зареєстрованих товариств, кооперативів та корпорацій і установ з публично-правовим характером. Державна Народня Рада окремою ухвалою може передавати петиції окремим міністрам і жадати від них пояснень що до справ, до яких відносяться петиції. Міністри мусять дати жадані пояснення, або їх відмовити з поданням причин.

26. Державна Народня Рада для найліпшого проведення своєї роботи утворює зі своїх членів ріжні комісії, може також установити окрему комісію зі своїх членів, щоб вияснити і усталити спірні форми певної справи.

Може надати право цій комісії зивати свідків і знавців, щоб зложити свої зізнання перед комісією, а також право переслухувати під присягою, послуговуючись відповідними постановами судового поступовання.

27. Державна Народня Рада сама рішає про важність опротестованих обрань членів на підставі окремого внесення своєї мандатної комісії.

Член Державної Народньої Ради, що його обрання опротестовано, користується своїми правами і виконує свої обов'язки до хвили, коли Державна Рада ухвалить неважність його вибору.

28. Рада Народніх Міністрів, або окремі Міністри, що їм Державна Народня Рада висловить недовір'я, уступаючи з Уряду.

29. Якщо Голова або Члени Ради Народніх Міністрів навмисне або з важкої недбалости порушують в обсягу своєї службової діяльності основні або інші закони, то вони відповідають перед карним судом.

30. Право обжалування належить Державній Народній Раді. Така постанова ухвалюється Державною Народньою Радою в присутності найменше половини всіх її членів та двома третями голосів присутніх членів.

Карне поступовання веде Вищий Суд республіки.

На випадок обжалування Державною Народньою Радою, Голова або Члени Ради Народніх Міністрів мусять негайно задержатися від дальшого виконання своїх службових справ і обов'язків аж до часу, коли Вищий Суд Республіки порушить цю справу.

31. В разі виправдання Судом обжалованої особи, вона вертає негайно до виконання своїх урядових справ і обов'язків.

V. Про порядок ведення справ Державної Народньої Ради

32. Ухвали Державної Ради приймаються звичайною більшістю голосів присутніх членів.

33. Ухвалений Державною Народньою Радою законопроект Голова Державної Ради разом з Головою Ради Міністрів подає на затвердження на протязі 7 днів Голові Директорії.

Затверджений Головою Директорії законопроект вертає знов до Голови Ради Народніх Міністрів для оголошення через Державну Канцелярію в вістнику Державних Законів з підписом Голови Директорії, Голови Ради Народніх міністрів і відповідного Міністра або відповідних Міністрів чи цілої Ради Міністрів і посвідченням Державного Секретаря.

Перед початком тексту закону належить зазначити, що ухвалила його Державна Народня Рада згідно постановами відповідних артикулів.

34. На випадок відмови затвердження законопроекту Головою Директорії, має він протягом 14 днів звернути законопроект Голові Ради Народніх міністрів з письмением наведенням причин, чому його не затверджено.

Голова Ради Народніх Міністрів протягом дальших 7 днів відсилає незатверджений законопроект Голові Державної Народньої Ради, який ставить його на денний порядок найближшого засідання Державної Народньої Ради.

Державна Народня Рада або приймає до уваги Голови Директорії, що до потреби змін в законопроекті, тоді відсилає його до відповідної комісії для дальшого правильного трактування, або приймає заново в цілості без змін.

Прийнятий в цей спосіб законопроект Голова Державної Народньої Ради відсилає Голові Ради Народніх Міністрів з метою негайного оголошення його в Вістнику Державних Законів.

35. Законодавчі питання, що виникають з власної ініціативи Членів Державної Народньої Ради, подаються Президії в листовній формі за підписом не менше десяти членів Ради.

36. Всі законопроекти, що поступають в Державну Народню Раду, по обговоренню їх ухвалюються або відкидаються нею, або направляються до розроблення комісії.

37. Інтерпеляції до Уряду або його Членів подаються в листовній формі, за підписом Державної Народньої Ради і передаються до її Президії, для доповіді в засіданню Державної Народньої Ради та в випадках їх ухвали, передаються Раді Народніх Міністрів.

38. На внесену інтерпеляцію Уряд може відповісти негайно, або заповісти відповідь на означений термін, або врешті відмовити в відповідній мотивованій заяві.

Державна Народня Рада на окреме внесення може ухвалити відчинення дискусії над відповіддю Міністра на внесену інтерпеляцію.

Може вона на окреме внесення ухвалити, чи вважає відповідь Міністра задовольняючою і приймає її до відома, чи ні, або ухвалити, що переходить до подальших чергових справ з зазначенням мотивів або без їх зазначення.

39. Засідання Державної Народньої Ради відбуваються, коли на них присутні не менш як половина Членів Ради, закликаних на дану сесію.

VI. Про прилюдність засідань Державної Народньої Ради

40. Засідання Державної Народньої Ради є прилюдні.

Засідання Державної Народньої Ради можуть бути неприлюдні на жадання Голови Державної Ради, Членів Уряду або найменше 10 Членів Державної Ради на підставі окремої ухвали, що приймається по упущенні публікою салі нарад.

41. Не можна нікого потягати до відповідальности за справоздання з прилюдного засідання Державної Народньої Ради, коли вони згідно з правдою.

42. В засіданнях комісій Державної Народньої Ради сторонні особи не допускаються; згідно з постановою більшости комісії можуть бути закликані на засідання комісії Народньої Ради з правом дорадчого голосу фаховці.

VII. Про внутрішній устрій Державної Народньої Ради

43. Внутрішній устрій та розпорядок праці Державної Народньої Ради зазначаються регуляміном, який складається Державною Народньою Радою відповідно цьому закону.

Державною Народною Радою регулямін стає обов'язуючим після оголошення його в Вістнику Державних Законів і для своєї важности не потребує затвердження Голови Директорії.

До ухвали Державною Народною Радою свого регуляміну має силу тимчасовий регулямін, який ухвалено Радою Народніх Міністрів.

44. В випадку порушення порядку Членом Державної Народньої Ради він може бути згідно з регуляміном усунений з цього засідання, або позбавлений на якийсь час права брати участь в заняттях Державної Народньої Ради лише постановою Державної Народньої Ради.

45. Закон цей вводиться в чинність з менту його опублікування.

Голова Ради Народніх Міністрів
Андрій Ливицький

Міністр Внутрішніх Справ
Олександр Саліковський

Джерело: ЦДАВО України.— Ф. 1065.— Оп. 2.— Спр. 246.— Арк. 1–6 (зв.); Спр. 52.— Арк. 104–111 (зв.), 137–148, 153–164, 216–239 (зв.); Спр. 49.— Арк. 55–10 (зв.); Вісник державних законів для всіх земель Української Народньої Республіки.— 1920.— 19 лист.— вип. 2.

Додаток
до закону «Про Державну Народню Раду Української Народньої Республіки»
Спис організацій, які мають нести своїх представників
до Державної Народньої Ради та кількість останніх від кожної

Назва партій	Повний склад	1 черга	2 черга	3 черга	
А. Політичні групи					
УСДРП	30%	19	10	5	4
УПСР		20	11	5	4
ЄСДПР (Бунд)		3	2	1	
ЄСРП (Поалей-Ціон)		3	2	1	
ОЕСП		3		2	1
УСПФ	18%	9	6	2	1
Селянська соціалістична партія		6	4	1	1
Народна Трудова Партія		5	2	2	1
Трудова Партія		3	2		1
Єврейська "Фолкс-Партай" (Цейре-Ціон)		3	2	1	
Єврейська демократична сіоністська фракція (Цейре-Ціон)	3	2	1		
Народня Республіканська Партія	13%	6	5	1	
УПСС		5	4	1	
Союз хліборобів-демократів		4	3	1	
Сіоністські організації на Україні		4	3	1	
Єврейські партії "Ахдус"		2	1	1	
Б. Нездекларовані					
Більшовики України	5.5%	2		1	1
Українська партія "боротьбистів"		5		3	2
Українська партія "незалежників"		2		1	1
РСДРП	3.7%	2		1	1
ПСР		2	1	1	
КД		2	1	1	
ППС	2%	1		1	
"Людова" польська партія		1	1		
Польська партія "Кресовців"	1	1			
В. Неполітичні організації					
наукові	16.5%	3	1	1	1
кооперативні		5	2	2	1
самоврядування		6	2	2	2
професійні спілки		9	3	3	3
науково-проф. культурні		2	1	1	
конфесійні установи	1	1			
селоспілка	11.7%	19	9	5	5
Загалом		161	81	49	30

Джерело: ЦДАВО України.— Ф. 1065.— Оп. 2.— Спр. 295.— Арк. 28; Спр. 52.— Арк. 184–185, 241–241 (зв.).

**Сообщение
об образовании ЦИК Советов Украины**

Харьков. 12 XII . Образовалась новая Украинская Рада в противовес буржуазной Центральной раде в Киеве. Она составилась из представителей украинских полков и рабочих-шахтеров. Киевскую Раду называют панской, и с каждым днем Киевская Рада теряет всякий авторитет в глазах массы.

Дни ее сочтены, все украинские полки, стоявшие в Харькове, Полтаве, Кулянке, Шелковке и во всех городах, окружающих Киев, выразили готовность следовать по первому указанию тем распоряжениям, которые будут исходить от той Рады, которая признает власть Совета и действует с ним заодно, каковой и является новообразовавшаяся харьковская Украинская Рада.

Джерело: Победа Великой Октябрьской социалистической революции и установление Советской власти на Украине. В 3 т. Т. 2. Октябрь-декабрь 1917 г.— С. 582.

**Маніфест
до всіх робітників, солдат і селян України
12 грудня 1917 р.**

Дружним натиском робітників, солдатів і селян всієї Росії був скинутий уряд народного обману, уряд Керенського. Всеросійські з'їзди робітничих, солдатських та селянських депутатів, в яких брали участь і Ради України, створили нову владу – уряд народних низів, в особі Ради Народних Комісарів, яка є робітничо-селянським урядом Російської Федеративної Республіки.

Тільки після цього могли бути здійснені всі вимоги робітників і найбідніших селян. негайно був виданий декрет про передачу селянам всієї землі без викупу і з усім інвентарем, не чекаючи скликання Установчих зборів, про робітничий контроль над виробництвом і 8-ми годинний робочий день і декрет про мир. Тільки народна влада виявилася здатною повести країну до миру, гідного революційного народу, тільки вона встановила в армії виборні засади і зробила її чисто народною.

Ці дії радянського уряду зустріли палке співчуття серед трудящих по всій країні, серед усіх народів, що входять до складу Російської Федеративної Республіки. Ради робітничих, солдатських та селянських депутатів всюди подають підтримку Раді Народних Комісарів.

Зате капіталісти, поміщики та інші дармоїди піднялися на одчайдушну боротьбу з робітничою і селянською революцією, обравши для себе опорою спочатку деякі частини фронту, потім Дон і нашу Україну. Від імені фронту заговорила Ставка, від імені Дона – Каледін, від імені України – Генеральний секретаріат Центральної ради.

Центральна рада задумала перетворити Україну в буржуазну республіку і під виглядом національного самовизначення відстояти інтереси капіталістів та чиновників – як українських, так і російських, для яких робітничо-селянська революція несе остаточну загибель і знищення.

Центральна рада відмовилася поширити на територію Української республіки декрет про землю, який був виданий Всеросійським з'їздом Рад робітничих, солдатських і селянських депутатів з участю представників від Рад українських. Центральна рада замість робітничого контролю над виробництвом, прагнула встановити державний контроль, вона вела боротьбу з Радами і намагалася в протизаконний спосіб всю владу на місцях передати міським думами і земствам.

Генеральний секретаріат, протидіючи розпорядженням верховного командування Всеросійської армії розладнував фронт і потім заважав успішному веденню мирних переговорів, бажаючи, як тепер з'ясувалося, зловмисне затягнути війну до весни в

інтересах франко-англійських хижаків. Але буржуазні керівники Ради не тільки прагнули оберігати українську та неукраїнську буржуазію від натиску трудящих класів, вони вчинили прямий злочин проти робітників і селян, вступивши в союз з прислужниками буржуазії, з другом кадетів, з генералом Каледінім, який разганяє робітничі організації Харківської та Катеринославської губерній, війська якого складаються з ударників, юнкерів та обдурених казаків, б'ють робітників та гвалтують їх жінок та дочок. Для підтримки Каледіна вони заборонили пропускати через Україну революційні радянські війська, по-зрадницькому роззброїли їх у Києві і збиралися втягти українську демократію у братовбивчу війну з рештою Росії, нацьковуючи брехливими запевненнями, що Рада Народних Комісарів загрожувє свободі України.

За таких обставин 3 грудня у Києві мав відкритися I-ий Всеукраїнський з'їзд робітничих, солдатських і селянських депутатів, що його скликав Південно-західний обласний комітет Рад. Керівники буржуазної Центральної ради за допомоги прямого насильства і обманів перешкодили роботам цього з'їзду. Тоді більшість делегатів від Рад робітничих і солдатських депутатів, а також частина селянських делегатів переїхала до Харкова, де з'єдналися з делегатами від Рад Донецького і Криворізького басейну і довели свої роботи до кінця.

Щоб в корені припинити злочинну політику Української Центральної ради, яка мала сміливість діяти від імені трудящих мас України, з'їзд рад вважав за потрібне взяти на себе всю повноту державної влади в Українській Народній Республіці. Обраному на з'їзді Центральному Виконавчому Комітетові Рад робітничих, солдатських і селянських депутатів доручено утворити нову владу – владу робітничо-селянську. Постановою з'їзду Центральної рада позбавлена тих прав, які вона собі захопила; одночасно Генеральний секретаріат Української Центральної ради втрачає свої повноваження. Віднині урядом України є Народний Секретаріат, що його призначає Центральный Виконавчий Комітет Всеукраїнської Ради робітничих, солдатських і селянських депутатів.

Із створенням робітничо-селянського уряду України зникла примара тієї кривавої боротьби, яку хотів викликати колишній Генеральний секретаріат між демократією українською і демократією решти Росії. Бо перше, що вважав за свій обов'язок зробити Центральный Виконавчий Комітет, — це звернутися до Ради Народних Комісарів з заявою, що війни між Україною і Росією бути не може, що цієї війни бажала тільки Центральної рада, а не українські трудящі маси.

Товариші робітники, солдати і селяни українські! Пам'ятайте завжди, що нова влада, яку утворили ваші Ради, буде сильна тільки вашою підтримкою.

Товариші робітники і солдати! Зміцнюйте владу своїх радянських організацій у містах і правдьте найрішучішу боротьбу проти всіх, хто буде перешкоджати цій владі.

Товариші селяни! Якщо ви хочете, щоб земля на Україні, як і в решті Росії, з усім інвентарем належала тільки вам, і земельними справами відали тільки вами обрані комітети, якщо ви прагнете до того, щоб земля вам була передана негайно, а не тоді,

коли на це погодяться поміщики, яких так широко захищала Центральна рада від самочинних захоплень, якщо вам набридло одержувати від влади тільки обіцянки, і вам потрібний чесний і прямий захист ваших інтересів, входьте в найтісніший зв'язок з Радами робітничих, солдатських і селянських депутатів і разом з ними допомагайте новій Радянській владі виконувати [її] завдання. Пам'ятайте, що тільки у дружньому союзі робітників, солдатів і селян перемога над імущими класами. Центральної рада постаралася на з'їзді Рад розбити цей союз і завдяки їй представництво селянства було недостатнім. Центральный Виконавчий Комітет найближчим часом скличе 2-ий з'їзд і вживе всіх заходів, щоб селянські Ради були представлені на цьому з'їзді якнайповніше.

Товариші робітники, солдати і селяни! Ваші представники закликали нас до влади. При вашій підтримці у тісному єднанні з братами робітниками, солдатами і селянами всієї решти Росії ми не боїмося ніякого тягара, ми не залишимо свого поста, ми не підемо з нього, поки не виконаємо покладені на нас з'їздом завдання або поки новий з'їзд не замінить нас іншими.

Хай живе Українська Робітничо-Селянська Республіка!

Хай живе влада Рад робітничих, солдатських і селянських депутатів!

Хай живе соціалізм!

Центральный Виконавчий комітет Рад робітничих і селянських депутатів.

Джерело: Перемога Радянської влади на Україні (жовтень 1917 р. — січень 1918 р.). — 36. документів. — Київ, 1947. — С. 89–92.

Додаток 1.40

О самоопределении Украины

Принцип права нации на самоопределение, провозглашенный Февральской революцией, мог быть проведен в жизнь только благодаря Октябрьской революции, приведшей к созданию Рабоче-Крестьянского Правительства – Совета Народных Комиссаров.

В условиях современного буржуазно-капиталистического общества, основанного на существовании классов с противоположными интересами и обостренной борьбе между буржуазией и пролетариатом, принцип права наций на самоопределение приобретает противоречивый характер, смотря по тому, кто определяет этот принцип: буржуазия или пролетариат.

Победа рабоче-крестьянской революции и декрет Совета Народных Комиссаров уничтожает всякие формы национального угнетения и социального неравенства в России.

На Украине же проведение в жизнь этого принципа попало в руки украинской буржуазии и мелкобуржуазных социалистов, которые, провозгласив Украинскую Республику, проводят мелкобуржуазную политику в интересах буржуазии не только украинской, но и неукраинской.

Эта политика ведет к обострению национальной розни, разжиганию национальной вражды, которая неизбежно ведет к новым формам национального угнетения и неравенства.

Такая губительная для рабочих и крестьянских масс политика уже дала свои результаты в разоружении неукраинских (но не казачьих) частей, в походе против Советов рабочих и солдатских депутатов, как якобы неукраинских, в соглашении с Донским Войсковым правительством Каледина, угнетающим у себя рабочих и крестьян, в том числе и украинских.

Так фатально мелкобуржуазные украинские социалисты, стоящие во главе Центральной рады, пошли по пути российских правых социалистов-революционеров и меньшевиков, по пути соглашения с буржуазно-помещичьими классами и измены рабочим и крестьянским массам.

Поэтому Первый Всеукраинский съезд Советов рабочих и солдатских депутатов, признавая Украинскую Республику как федеративную часть Российской Республики, объявляет решительную борьбу губительной для рабоче-крестьянских масс политике Центральной рады, раскрывая ее буржуазный, контрреволюционный характер.

Съезд будет бороться за самоопределение Украины в интересах рабочих и крестьян, за их господство, за устранение всяких национальных ограничений, всякой

национальной вражды и ненависти, за Украинскую рабоче-крестьянскую республику, основанную на тесной солидарности трудящихся масс Украины, независимо от их национальной принадлежности, с трудящимися массами всей России.

Джерело: Победа Великой Октябрьской социалистической революции и установление Советской власти на Украине. В 3 т. Т. 2. Октябрь-декабрь 1917 г. — К., 1957. — С. 575–576.

Додаток 1.41

Об организации власти на Украине

Центральная рада теперешнего состава не может быть признана правительством рабочих и беднейших крестьян Украины. Политика Центральной рады в земельном вопросе, в вопросах о рабочем контроле, о демократизации армии, об отношении к Рабоче-Крестьянскому Правительству Российской Федерации, созданному и утвержденному организованными рабочими, солдатами и беднейшими крестьянами всей России, в том числе и Украины; позиция, занятая Радой в борьбе рабочих и крестьян с буржуазной реакцией на Дону, раздувание Радой националистического угара среди народных масс Украины, наконец, провокационный срыв Всеукраинского съезда Советов в Киеве политиками, руководящими деятельностью Рады, — все это ставило революционную демократию Украины перед необходимостью решительной борьбы с Радой и создания Рабочей и Селянской власти на Украине.

Всеукраинский съезд Советов постановляет:¹

Власть на территории Украинской республики отныне принадлежит исключительно Советам рабочих, солдатских и селянских депутатов; на местах — уездным, городским, губернским и областным Советам, а в центре — Всеукраинскому съезду Советов рабочих и солдатских депутатов, его Центральному Исполнительному Комитету и тем органам, которые он создаст.

Украина объявляется Республикой Советов рабочих, солдатских и селянских депутатов.

Временному Центральному Исполнительному Комитету Украины поручается немедленно распространить на территории Украинской Республики все декреты и распоряжения Рабоче-Крестьянского Правительства Федерации, имеющие общее для всей Федерации значение — о земле, рабочем контроле над производством и о полной демократизации армии, объявить недействительными все распоряжения Рады, которые она издала и издаст, а также отменить все ранее состоявшиеся распоряжения Рады и Генерального секретариата, которые направлены против интересов рабочих и беднейших селян Украины.

Установить между Рабоче-Крестьянским Правительством Российской Федерации, а также правительствами остальных частей России и Рабоче-Крестьянским Правительством Украины полную согласованность в целях и действиях, необходимую в интересах всех народов Российской Федерации, исходя из принципа, что правильными и нормальными эти взаимоотношения могут быть только в том случае, если правительства всех частей России будут являться органами власти Советов рабочих, солдатских и крестьянских депутатов.

В ближайшем времени созвать II Всеукраинский съезд Советов рабочих, солдатских и селянских депутатов для дальнейшего расширения и углубления Рабоче-Селянской власти на Украине.

Джерело: Победа Великой Октябрьской социалистической революции и установление Советской власти на Украине. В 3 т. Т. 2. Октябрь-декабрь 1917 г. — К., 1957. — С. 574–575.

¹ В газете «Известия юга» № 224, 14 декабря 1917 г. это место сформулировано так: «Всеукраинский съезд Советов рабочих, солдатских, с участием селянских депутатов постановляет» (Прим. укладачів).

О Донецко-Криворожском бассейне

Принимая во внимание:

что Донецкий и Криворожский бассейны представляют собой область однородную в хозяйственном отношении,

что всякое разделение Донецкого бассейна вредно отразится на развитии его производительных сил, и ослабит единство и мощь пролетарской борьбы,

Всеукраинский съезд Советов рабочих и солдатских депутатов протестует против преступной империалистической политики руководителей казачьей и украинской буржуазных республик, пытающихся поделить между собой Донецкий бассейн, и будет добиваться единства Донецкого бассейна в пределах Советской республики.

Джерело: Победа Великой Октябрьской социалистической революции и установление Советской власти на Украине. В 3 т. Т. 2. Октябрь-декабрь 1917 г. — К., 1957.— С. 576.

Манифест

Временного рабоче-крестьянского правительства Украины

Пролетарии всех стран, соединяйтесь!

Именем восставших рабочих и крестьян, именем революционной армии Украины объявляем власть гетмана низложенной, власть рабочих и крестьян, власть советов на Украине восстановлена.

Рабочие и крестьяне Украины!

Солдаты Красной Украинской Армии!

Настал долгожданный час низвержения на Украине временно восторжествовавшей власти буржуазии и помещиков, власти Скоропадского. Семь неслыханно тяжких месяцев, полных кошмара и ужаса, гнета и унижения, нищеты и разорения, перенесены трудящимися массами Украины. Рабочие и крестьяне едва успели сбросить с себя вековые цепи рабства, как штыками послушных германскому капиталу солдат разбита была молодая, не успевшая еще окрепнуть и организоваться советская армия Украины, снова надеты цепи; снова вас заковали в кандалы и отдали в полное распоряжение как украинских, так и иностранных капиталистов. Фабрики и банки были возвращены капиталистам, земля и сельскохозяйственный инвентарь – тунеядцам-помещикам. Запылали деревни, загремели пушки, застучали пулеметы, направленные в освободившихся рабочих и крестьян Украины. Сотнями и тысячами расстреливались бедняки, многими тысячами загонялись они в тюрьмы только за то, что осмелились быть свободными, только за то, что не пожелали работать на помещиков и капиталистов.

Кровавый праздник справляли буржуа и помещики.

Кровавый праздник справляла Рада и гетман.

Кровавый, страшный праздник торжества и классово-мести справляли тогдашние хозяева Украины – германские капиталисты и генералы.

Но рабочие и крестьяне Украины не покорились, не сложили оружия. Они сгруппировались вокруг своей, единственно революционной Коммунистической Партии (большевиков) Украины, которая продолжала борьбу и на местах, упорно и систематически собирала свои силы, дезорганизовывала силы врага, разъясняла солдатам австро-германской армии, какую подлую роль наймитов капитала и палачей трудящихся играют они во вред самим себе и нам.

Избранное Съездом Советов Рабочих и Крестьянских Депутатов в Екатеринославе правительство Украины, зовя на борьбу, было уверено в грядущей победе трудящихся

и знало, что настанет час, когда мощным ударом он уничтожит палачей социалистической рабочей Украины.

Этот час наступил.

Рабочие и солдаты Германии и Австро-Венгрии сбросили правительство кайзера и быстро шагают к установлению и в Германии и в Австро-Венгрии власти трудящихся. Солдаты австро-германской армии не будут больше охранять буржуазно-помещичью власть на Украине, не будут мешать установлению власти рабочих и крестьян. Пробыл час смерти господства буржуазии на Украине. Пробыл час восстановления власти трудящихся. От вас, рабочие и крестьяне, зависит окончательное торжество советской власти на Украине.

И мы, члены Центрального Исполнительного Комитета Советов Украины, идя навстречу воле восставших рабочих, крестьян и солдат, стали, по постановлению Центрального комитета коммунистической партии (большевиков) Украины во главе восставших масс, образовав Временное Рабоче-Крестьянское Правительство Украины.

Именем этих восставших масс мы объявляем:

Гетман и его совет министров считаются низложенными и объявляются вне закона.

Все ставленники гетмана и германского командования, все представители нынешней местной власти подлежат немедленному аресту, с заменой их представителями рабочих и крестьян, верными сторонниками Советской власти.

Все законы, приказы, договоры, постановления и распоряжения как гетмана и его агентов, так и центральной рады и ее агентов считаются незаконными и не подлежащими исполнению.

Всякий принуждающий или уговаривающий исполнять распоряжения гетмана или центральной рады, или их агентов на местах, подлежит расстрелу на месте.

Все фабрики, заводы, банки и торговые предприятия, рудники и каменоломни являются собственностью украинских трудящихся масс и должны быть сданы органам Советской власти их нынешними владельцами и собственниками в полном порядке, согласно определенным указаниям революционной рабоче-крестьянской власти.

Все земли помещиков со всем живым и мертвым инвентарем должны быть немедленно отобраны у помещиков и безвозмездно переданы крестьянам.

Заработная плата повышается до норм, установленных Советской властью в России.

Все права крестьян и рабочих, установленных Советским Правительством, приобретают полную силу, все долговые обязательства крестьян и рабочих по отношению к капиталистам и помещикам считаются недействительными.

Принимаются срочные и решительные меры по восстановлению хозяйственной жизни страны (налаживаются железнодорожный транспорт, работы на шахтах, заводах и фабриках).

Принимаются решительные беспощадные меры по искоренению спекуляции.

Принимаются срочные меры по установлению правильного обмена с советской Россией предметов продовольствия и мануфактуры.

Временное Правительство заявляет, что стоя во главе восставших и рабоче-крестьянской армии Украины, оно будет решительно бороться за осуществление всех этих мероприятий.

Временное правительство заявляет, что справившись с контрреволюцией и восстановив Советскую власть на местах, оно созывает ВСЕУКРАИНСКИЙ СЪЕЗД СОВЕТОВ РАБОЧИХ, КРЕСТЬЯНСКИХ И КРАСНОАРМЕЙСКИХ ДЕПУТАТОВ, которому передаст всю власть в стране.

Товарищи рабочие, крестьяне и красные солдаты Украины!

В час возрождения власти трудящихся на Украине вы обязаны помнить, что только вы, только сами трудящиеся массы могут в решительной и беспощадной борьбе отстоять свою свободу и свою власть. Борьба далеко не закончена.

Остервенелая, бешеная от злобы буржуазия, шаг за шагом отступающая под натиском надвигающейся, штыками оцетинившейся рабоче-крестьянской массы, будет биться до конца и будет измышлять и осуществлять сотни и тысячи чудовещнейших комбинаций для того, чтобы задушить революционную коммунистическую власть трудящихся. Германский империализм рухнул, и с этой стороны в данный момент нам уже не грозит опасность. Но спешно организуются белогвардейцы, сынки помещиков, банкиров, фабрикантов и кулаков, и, объединяясь с богатым казачеством под командой Красновых, Деникиных и прочих царских генералов, пытаются остановить наш натиск. Сами по себе они бессильны. Сами по себе они не страшны, ибо не раз били мы их и без всякого труда расправились бы и на этот раз.

Но за ними стоит англо-американский капитал, уже трещащий по всем швам, но еще держащийся на ногах, упоенный своей победой над Германской Империей и жаждущий крови восставших рабочих.

Вот главный враг наш!

Союзнический капитал хорошо понимает, что теперь очередь за ним. Он хорошо знает, что рабочая революция должна перекинуться на Италию, Францию, Англию и Соединенные Штаты Америки. Он лихорадочно мобилизует все свои силы для того, чтобы до этого раздавить рабочую революцию в России, Германии и на Украине.

Он подбирался к Советской России с востока и потерпел поражение. Он бросил тогда свои войска с севера и тоже потерпел поражение. Он хочет теперь схватить ее за горло с юга, подчинив себе Украину и направив отсюда свои послушные пока еще полки на рабочих и крестьян России. Он хорошо понимает, что революционный союз России с Украиной так укрепит и Россию и Украину, что с ними справиться будет невозможно. И он торопится заменить вышедшие из повиновения буржуазные войска Германии еще готовыми исполнять подлую роль душителей рабочих и крестьян солдатами

союзного империализма. Мы должны учиться на чужом опыте, а опыт Архангельска, Сибири и Урала, опыт Самары, Сызрани и Казани не говорит, а кричит о том, что союзная оккупация ничем решительно не отличается от оккупации германской. То же восстановление власти капиталистов и помещиков, то же преследование рабочих и беднейших крестьян, те же расстрелы и издевательства и мучения.

Мы не сомневаемся, что вы не допустите, чтобы истерзанная, окровавленная, измученная, разорванная Украина была отдана на разграбление англо-американскому хищнику, идущему к нам под видом освободителя. Не освобождение, а порабощение несет он нам. Не освобождение, а порабощение и смерть принес он тысячам и тысячам рабочих и крестьян Поволжья, Сибири и Северной России. Вы не должны верить их лживым и льстивым словам. Они уже заключили союз со Скоропадскими, Красновыми, Деникинскими, русскими черносотенцами и украинскими помещиками и капиталистами, для того, чтобы, сменив германских жандармов, держать нас в подчинении и грабить без меры и удержу.

В полном единении с Революционной Россией, рабочими Германии и Советскими частями бывшего Австро-Венгерского государства должны вы организовать отпор, встав все, как один в ряды социалистической Украины.

Настает последний и решительный бой мирового капитала с мировым пролетариатом.

Железным, несокрушимым и грозным маршем идет мировая революция. Одна за одной летят короны. Рухнул трон кровавого царя, рухнул трон Фердинанда Болгарского. Свергнут Карл Австрийский, изгнан император германский.

Трещат и рушатся твердыни мирового капитала. Близок час гибели английского и американского капитализма. Близок час гибели Георга Австрийского, Ллойд-Джорджа и Вильсона. Союзный империализм будет разбит кулаком рабочего так же, как разбит империализм германский.

Мировая революция идет. Восставший пролетариат не может не победить – и он победит.

Встаньте все, как один, встаньте мощной и несокрушимой стеной, и вы победите!
 Все в бой! Все к оружию! Все в ряды рабоче-крестьянской армии!
 Вперед, к победе!

Именем восставших рабочих и крестьян Украины
 Временное рабоче-крестьянское правительство Украины:

Председатель
 Г. Пятаков (Киев)

Члены правительства:

К. Ворошилов (Луганск)
 А. Сергеев (Артем) (Харьков)
 Э. Квиринг (Екатеринослав)
 В. Затонский (Киев)
 Ю. Коцюбинский (Чернигов)

*Джерело: Собрание узаконений и распоряжений Рабоче-Крестьянского
 Правительства Украины.— 1919.— 1–14 янв.— № 1.— Ст. 1. 3-е изд.*

**Конституция
Украинской Социалистической Советской Республики,
утвержденная Всеукраинским съездом Советов
в заседании 10-го марта 1919 года
и принятая в окончательной редакции
Всеукраинским Центральным
Исполнительным Комитетом
в заседании 14-го марта 1919 года**

I. ОСНОВНЫЕ ПОЛОЖЕНИЯ

1. Украинская Социалистическая Советская Республика есть организация диктатуры трудящихся и эксплуатируемых масс пролетариата и беднейшего крестьянства над их вековыми угнетателями и эксплуататорами — капиталистами и помещиками.

2. Задачей этой диктатуры является осуществление перехода от буржуазного строя к социализму, путем проведения социалистических преобразований и систематического подавления всех контрреволюционных поползновений со стороны имущих классов; вслед за выполнением этих задач диктатура исчезнет, а вслед за нею, после окончательного оформления будущего коммунистического строя, исчезнет и государство, уступив место свободным формам общежития, построенного на началах организации всеобщего труда на всеобщую пользу и братской солидарности людей.

3. В видах осуществления своей основной задачи Украинская Социалистическая Советская Республика:

а) проводит в жизнь мероприятия, непосредственно направленные в сторону уничтожения существующего экономического строя, выражающиеся в отмене частной собственности на землю и все другие средства производства;

б) в области строительства государственной жизни закрепляет власть за рабочим классом, устанавливает право участия в осуществлении государственной власти исключительно для трудовых масс и совершенно устраняя господствующие классы от такого участия;

в) создает для трудовых масс исключительную возможность пользоваться политическими правами (свободой устного и печатного слова, собраний и союзов), устраняя от пользования этими правами господствующие классы и примыкающие к ним по своей политической позиции общественные группы;

г) организует вооруженную защиту завоеваний социалистической революции привлечением к этой защите всех трудовых элементов страны.

4. Решительно разрывая с прошлым, стремясь уничтожить, вместе с делением общества на классы, также и национальный гнет и национальную рознь, Украинская Социалистическая Советская Республика заявляет о своей твердой решимости войти в состав Единой Международной Социалистической Советской Республики, как только создадутся условия для ее возникновения; вместе с тем Украинская Социалистическая Советская Республика заявляет о своей полной солидарности с ныне существующими уже Советскими Республиками и о своем решении вступить с ними в теснейшее политическое объединение для совместной борьбы за торжество мировой коммунистической революции и в теснейшее сотрудничество в области коммунистического строительства, мыслимого только в международном масштабе.

5. Власть трудящихся масс на территории Украинской Социалистической Советской Республики осуществляется Советами Рабочих, Крестьянских (Селянских) и Красноармейских Депутатов и другими органами власти по выбору Советов.

II. КОНСТРУКЦИЯ СОВЕТСКОЙ ВЛАСТИ

A. Организация Советской Власти

6. Ведению Центральной Советской Власти на Украине подлежат:

1) все вопросы общегосударственного значения, в частности:

а) утверждение, изменение и дополнение Конституции;

б) установление и изменение границ Республики;

в) сношения с иностранными государствами, в частности, объявление войны и заключение мира;

г) установлении основ организации вооруженных сил;

д) общее руководство внутренней политикой;

е) гражданское, уголовное и процессуальное законодательство;

ж) установление основ социалистического строительства в области народного хозяйства;

з) заведывание денежной системой и организация финансового хозяйства Республики;

и) государственный контроль над деятельностью Советской Власти, в частности, над правильностью, закономерностью и целесообразностью денежных расходов.

2) Все не имеющие общегосударственного значения вопросы, которые будут приняты к рассмотрению органами Центральной Советской Власти.

7. Органами Центральной Советской Власти являются:

1) Всеукраинский Съезд Рабочих, Крестьянских (Селянских) и Красноармейских депутатов.

- 2) Всеукраинский Центральный Исполнительный Комитет Советов.
 3) Совет Народных Комиссаров.
8. Съезд Советов созывается Всеукраинским Центральным Исполнительным Комитетом Советов не реже двух раз в год, а по усмотрению Всеукраинского Центрального Исполнительного Комитета может быть созываем и чаще.
9. Порядок избрания на съезд устанавливается Всеукраинским Центральным Исполнительным Комитетом Советов.
10. Съезд Советов является высшей властью Украинской Социалистической Советской Республики; в период между двумя съездами таковой властью является Всеукраинский Центральный Исполнительный Комитет Советов. Из числа вопросов, означенных в ст. 6, исключительному ведению Съезда подлежат: вопрос, означенный в п. «а», а также, с изъятием, указанным в примечании к ст. 13, вопросы об объявлении войны и заключении мира.
11. Всеукраинский Центральный Исполнительный Комитет Советов и Съезд дают общее направление деятельности Рабоче-Крестьянского Правительства и всех органов Советской власти в стране; в частности, исключительному ведению Всеукраинского Центрального Исполнительного Комитета подлежат: избрание и смещение Народных Комиссаров и Председателя Совета Народных Комиссаров, распределение государственных доходов и сборов между центральной и местной властью, а также разрешение вопросов, означенных в ст. 19 Конституции; вопросы, означенные в п.п. «б», «в», «г» и «ж», а также утверждение годового бюджета, решаются властью как Съезда, так и Всеукраинского Центрального Исполнительного Комитета Советов.
12. Всеукраинский Центральный Исполнительный Комитет Советов ответственен перед Всеукраинским Съездом Советов и избирается последним в количестве, определяемом Съездом на срок до следующего Съезда; Совет Народных Комиссаров ответственен перед Всеукраинским Съездом Советов и Всеукраинским Центральным Исполнительным Комитетом Советов.
- Примечание. Вопросы об объявлении войны и заключении мира решаются Всеукраинским Центральным Исполнительным Комитетом Советов в случае срочности, при невозможности своевременного созыва Съезда Советов.
14. Заведывание отдельными отраслями управления страной возлагается на особые отделы Всеукраинского Центрального Исполнительного Комитета Советов — Народные Комиссариаты во главе с Заведывающими, избираемыми Всеукраинским Центральным Исполнительным Комитетом Советов. Число, предметы ведомства отделов и их внутренняя организация устанавливаются Всеукраинским Центральным Исполнительным Комитетом Советов.
15. Совет Народных Комиссаров состоит из Председателя и Народных Комиссаров, в число которых входят:

- а) все Заведывающие особыми отделами Всеукраинского Центрального Исполнительного Комитета Советов (ст. 14),
 б) другие лица, особо избираемые Всеукраинским Центральным Исполнительным Комитетом Советов по его усмотрению. Члены Совета Народных Комиссаров во всякое время могут быть смещаемы властью Всеукраинского Центрального Исполнительного Комитета Советов.
16. Совет Народных Комиссаров в праве принимать к своему рассмотрению все вопросы и дела, относящиеся к области законодательства и общего управления страной, но в праве разрешать собственной властью те или иные вопросы и дела лишь по общему или специальному полномочию Всеукраинского Центрального Исполнительного Комитета Советов; при отсутствии такого уполномочия, решения Совета Народных Комиссаров представляются на утверждение Всеукраинского Центрального Исполнительного Комитета Советов.
- Примечание. Вопросы, означенные в ст. 10 и 11, не могут быть передаваемы на окончательное решение Совета Народных Комиссаров.
17. Звание Народного Комиссара принадлежит исключительно членам Совета Народных Комиссаров У.С.С.Р. и никакими иными представителями Советской Власти, как в центре, так и на местах, присвоено быть не может.
- Б. Организация Советской Власти на местах
18. Органами Советской Власти на местах являются:
 а) Советы Рабочих, Крестьянских (Селянских) и Красноармейских Депутатов (городские и сельские) и выбираемые ими Исполнительные Комитеты (Исполкомы);
 б) Съезды Советов (губернские, уездные и волостные), а также избираемые ими Исполнительные Комитеты (Исполкомы).
19. Срок и порядок избрания местных органов Советской Власти, норма представительства и общее положение относительно внутренней организации этих органов, разграничение предметов ведомства и власти между ними, равно, как разграничение таковых между ними и органами Центральной Советской Власти, устанавливаются Всеукраинским Центральным Исполнительным Комитетом Советов.
20. Правом избирать и быть избранными в Советы пользуются независимо от вероисповедания, национальности, оседлости и т. п. следующие, обою пола, граждане У.С.С.Р., коим ко дню выборов исполнилось 18 лет:
 а) все, добывающие средства к жизни производительным и общественно полезным трудом, а также лица, занятые домашним хозяйством, обеспечивающим для первых возможность производительного труда, как-то: рабочие и служащие всех видов и категорий, занятые в промышленности, торговле, сельском хозяйстве и проч., крестьяне и казаки-земледельцы;

б) солдаты Красной Армии и матросы Красного Флота;

в) граждане, не входящие в категории, перечисленные в п.п. «а» и «б», вследствие утраты трудоспособности, надлежащим образом удостоверенной.

Примечание 1. Местные Советы могут, с утверждения Центральной власти, понижать установленную в настоящей ст. возрастную норму.

Примечание 2. Иностранцы, принадлежащие к рабочему классу и трудовому крестьянству, также пользуются избирательным правом.

21. Не избирают и не могут быть избранными следующие лица, хотя бы они и входили в одну из вышеизложенных категорий:

а) лица, прибегающие к наемному труду с целью извлечения прибыли;

б) лица, живущие на нетрудовой доход, как-то: %% с капитала, доходы с предприятий, поступления с имущества и т. п.;

в) частные торговцы, торговые и коммерческие посредники;

г) монахи и духовные служители церквей и религиозных культов;

д) служащие и агенты бывшей полиции, особого корпуса жандармов и охранных отделений, а также члены царствовавшего в России дома;

е) лица, признанные в установленном порядке душевно-больными или умалишенными, а равно лица, состоящие под опекой;

ж) лица, осужденные за корыстные или порочные преступления, на срок, установленный законом или судебным приговором.

III. ДЕКЛАРАЦИЯ ПРАВ И ОБЯЗАННОСТЕЙ ТРУДЯЩЕГОСЯ И ЭКСПЛУАТИРУЕМОГО НАРОДА УКРАИНЫ

22. В видах всестороннего проведения начала диктатуры пролетариата и беднейшего крестьянства Украинская Социалистическая Советская Республика предоставляет трудящимся массам всю полноту прав и возможностей в области общественной и политической жизни.

23. В соответствии с этим общим положением, в видах обеспечения за трудящимися действительной свободы совести, а также пресечения возможности использовать религию и церковь в интересах сохранения классового строя, церковь отделяется от государства, и за всеми гражданами признается право пропаганды религиозных учений, не преследующих никаких социальных и политических целей, а также антирелигиозных учений, по духу своему не противоречащих коммунистическому мировоззрению.

24. В целях обеспечения за трудящимися действительной свободы выражения своих мнений, У.С.С.Р. уничтожает зависимость печати от капитала и предоставляет в руки рабочего класса и крестьянской бедноты все технические и материальные средства

к изданию газет, брошюр, книг и всяких других произведений печати и обеспечивает их свободное распространение по всей стране.

25. В целях обеспечения за трудящимися действительной свободы собраний, У.С.С.Р., признавая право трудящихся Советской Республики свободно устраивать собрания, митинги, шествия и т. п., предоставляет в распоряжение рабочего класса и крестьянской бедноты все пригодные для устройства народных собраний помещения с обстановкой, освещением и отоплением.

26. В целях обеспечения за трудящимися действительной свободы союзов, У.С.С.Р., сломив экономическую и политическую власть имущих классов и этим устранив все препятствия, которые до сих пор мешали в буржуазном обществе рабочим и крестьянам пользоваться свободой организации и действия, оказывает рабочим и беднейшим крестьянам всяческое содействие, материальное и иное, для их объединения и организации.

27. В целях обеспечения за трудящимися действительного доступа к знанию, У.С.С.Р. ставит своей задачей предоставить рабочим и беднейшим крестьянам полное всестороннее и бесплатное образование.

28. У.С.С.Р. признает труд обязанностью всех трудящихся Республики и провозглашает лозунг: «Не трудящийся да не ест».

29. В целях всемерной охраны завоеваний Великой Рабоче-Крестьянской Революции, У.С.С.Р. признает обязанностью всех трудящихся Республики защиту социалистического отечества и устанавливает всеобщую воинскую повинность. Почетное право защищать революцию с оружием в руках предоставляется только трудящимся; на нетрудовые же элементы возлагается отправление иных воинских обязанностей.

30. Исходя из солидарности трудящихся всех наций, У.С.С.Р. предоставляет все политические права украинским трудящимся граждан иностранцам, проживающим на территории Украинской Республики для трудовых занятий и принадлежащих к рабочему классу или к не пользующемуся чужим трудом крестьянству.

31. У.С.С.Р. предоставляет право убежища всем иностранцам, подвергающимся преследованию за религиозные преступления, а также за преступления, направленные против правительств, защищающих интересы буржуазных классов.

32. У.С.С.Р., признавая равные права за трудящимися, независимо от их расовой и национальной принадлежности, объявляет противоречащими основным законам Республики установление или допущение каких-либо привилегий или преимуществ на этом основании, а равно какое бы то ни было угнетение национальных меньшинств или ограничение их равноправия.

33. Руководствуясь интересами рабочего класса в целом, У.С.С.Р. лишает политических прав отдельных лиц и отдельные группы, которые пользуются этими правами в ущерб интересам коммунистической революции.

IV. О ГЕРБЕ И ФЛАГЕ У.С.С.Р.

Додаток 1.45

34. Герб У.С.С.Р. состоит из изображения на красном фоне в лучах солнца золотых серпа и молота, окруженных венцом из колосьев и надписью на русском и украинском языках:

1) У.С.С.Р.

2) Пролетарии всех стран, соединяйтесь.

35. Торговый, морской и военный флаг У.С.С.Р. состоит из полотнища красного (алого) цвета, в левом углу которого — у древка, наверху, помещены золотые буквы «У.С.С.Р.» или надпись «Украинская Социалистическая Советская Республика».

г. Харьков, 10/14 марта 1919 года.

Президиум III-го Всеукраинского Съезда Советов:

Х.Раковский

Г.Пятаков

А.Бубнов

Э.Квицинг

Президиум Всеукраинского Центрального

Исполнительного Комитета Советов:

В.Затонский

А.Хмельницкий

Джерело: Собрание Узаконений и Распоряжений Рабоче-Крестьянского Правительства Украины. 2-е изд.— 1919. — 1–30 июня.— С. 274–280.

Маніфест
Галицького революційного комітету
від 15 липня 1920 р.

До всіх працюючих всього світу, до урядів соціалістичних радянських республік і до урядів усіх капіталістичних держав.

Довголітні змагання робітників і незаможників Східньої Галичини до визволення з кайданів визиску і гніту капіталу розбивалися досі о непереможні перешкоди. На шляху цим змаганням стояв буржуазний уряд австро-угорської імперії, польські магнати і поміщики, конкерський уряд Германії і буржуазія Антанти. Всі вони ласі на невичерпані природні багатства Східньої Галичини, намагалися всіма засобами прибрати її в свої руки і визискувати працю галицького робітництва і незаможного селянства. Врешті на перешкоді визвольним змаганням галицького пролетаріату стояла сама галицька дрібна буржуазія, котра вислугувалася то австро-польським урядом, то запродувала інтереси галицьких робітників і селян хижакським урядом антанти.

В міру того, як розвиток капіталізму головним чином під час великої імперіалістичної війни втягнув у свій вир все нові верстви галицької суспільности і коли над дрібною буржуазією зависла угроза руйні, вона, рятуючи своє положення, за миску сочевиці всецільно продала можновладцям інтереси працюючого люду. Один її представник, оперетковий диктатор Петрушевич, запродав робочий люд Східної Галичини чорносотенній російській буржуазії, другий представник придніпрянської дрібнобуржуазної ганебної слави атаман Петлюра, запродав її самому лютому ворогові працюючого галицького люду — шляхетсько-буржуазній Польщі. Як скрізь в інших країнах, так теж і в Східній Галичині ганебну ролью торговців пролетарською шкурою одіграли галицькі соціал-патріоти — лідери робітничо-селянських партій, котрі перейшли на бік буржуазних урядів і намагаються цілковито затемнити в очах пролетаріату Східньої Галичини клясові суперечности капіталістичного ладу.

В результаті таких умовах Східня Галичина опинилася в руках самої чорної реакції шляхетської Польщі, котрій антантські банкери заарендували країну на 25 років в подяку за ганебну роль європейського жандарма, який мав захищати європейську буржуазію перед переможним походом соціалістичної революції. Малочисельний галицький пролетаріат виявився безсильним супроти ворогів з усіх боків і придавлений опинився під стопою польської білогвардійщини. Однак він не утратив надії на своє визволення; знаючи, що разом з ним йде міжнародна армія праці, міжнародний пролетаріат всього світу. Галицька армія, зложена в більшості своїй з робітників і незалежних селян, перейшла в Червону Армію і мимо всяких провокацій і підкупів польській шляхті і її наймитові

Петлюрі удалося перетягнути на свій бік лише частину її командного складу з дрібнобуржуазних націонал-шовіністичних кар'єристів. Всі кращі елементи галицької армії залишилися вірними інтересам працюючого люду і разом з русько-українською армією, ведуть боротьбу проти польсько-петлюрівських наємників всесвітнього капіталу.

І от зараз завдяки перемогам славної Червоної Армії, котра розбивши внутрішніх ворогів Робітничо-Селянських Радянських Республік, станула на кордонах Галичини і йде вперед, Галицьке робітництво і селянство, визискуване і гноблене чужою і своєю буржуазією має змогу підняти червоний прапор Соціалістичної Революції. З рядів класово свідомого пролетаріату Галичини, загартованою боротьбою і сильною вірою в близьку перемогу — з рядів її червоних частин вийшов і склався Галицький Революційний комітет.

Завданням його довести почату клясову боротьбу до встановлення Радянської Влади у Східній Галичині.

Урочисто проголошуючи право робітників і селян розпоряджатися своєю судьбою, Галицький Революційний комітет призиває всіх робітників і селян незалежно від їх національності згуртуватись спільною лавою довкола його і допомогти йому, в трудному завданню організації влади до скликання першого З'їзду Рад Робітничих і Селянських Депутатів.

Видвигнутий робітниками і селянами Східньої Галичини без різниці національності Галицький Революційний Комітет являється з цього менту одним представником вищої виконавчої влади і тимчасовим урядом Східньої Галичини до З'їзду Рад Робітничих і Селянських Депутатів.

Усі інші уряди Східньої Галичини, де б вони не знаходились, а зокрема уряд бувшого диктатора Петрушевича і уряд Директорії УНР, являються неправомочними і об'являються поза революційним законом.

Русько-українська Червона Армія, вступаючи в землі Галичини, іде на допомогу галицьким робітникам і селянам вирвати владу з рук буржуазії, установити пролетарську владу черед Ради Робітничо-Селянських Депутатів і зорганізувати для її оборони Галицьку Червону Армію.

Галицький Революційний Комітет оголошує повну ДЕРЖАВЛЯН (так в тексті. — Д.Я.) допомогти всіми засобами Червоній Армії у її важкій боротьбі з шляхтою і буржуазією.

Вся влада на місцях належить до місцевих Містечкових, Фабрично-Заводських, Окружних і Обласних Революційних комітетів, затверджених Центральним Революційним комітетом, при чому адміністративний поділ краю до пізнішого вирішення про розділ і розмежування залишається дотеперішній.

Права приватної власності поміщиків, купців, фабрикантів, банкерів і всіх експлуататорів чужої праці на всі землі, ліса, пасовиська, води, надземні і підземні багатства, бувші в їх розпорядженню, касується, а їх маєтки з усіма будинками, інвентарем живим і мертвим — передаються в розпорядження працюючих через

відповідні місцеві Революційні Комітети. Всі ці маєтки і багатства передаються у власність держави, найвищий законодавчо-виконавчий орган якої — З'їзд Робітничих і Селянських Депутатів вирішить про їх націоналізацію і соціалізацію.

Галицький Революційний Комітет оголошує повну самостійність Східньої Галичини і запрошує уряди соціалістичних Радянських Республік і уряди всіх капіталістичних держав нав'язати з ним дипломатичні зносини. Про майбутнє організаційне відношення Східньої Галичини до соціалістичних Радянських Республік вирішить перший З'їзд Рад Робітничих і Селянських Депутатів, котрий в найближчому часі буде скликаний.

Галицький Революційний комітет заявляє свою повну солідарність з урядами російської Соціалістичної Федералістичної Радянської Республіки та Української соціалістичної Радянської Республіки і лічить їх повну допомогу у руйнуванні старого капіталістичного ладу і будівництву нового соціалістично-комуністичного ладу через Галицьку Соціалістичну Республіку.

Підписано:

Галицький Революційний Комітет
Голова: Володимир Затонський
Заступник голови: Михайло Баран
Члени:
Хведір Конар,
Іван Немоловський

Джерело: Стахів М. Третя совєтська республіка в Україні. Нариси з історії третьої воєнної інвазії Совєтської Росії в Україну і розвитку окупаційної системи в часі. Листопад 1919 — листопад 1924. — Нью-Йорк; 1968 — С. 141–144. — (наукове товариство ім. Шевченка. — Бібліотека українознавства. — Т. 26).

**Склад Президії УЦР
за станом на 19 березня 1917 р.**

М. Грушевський, голова
В. Науменко, заступник голови
Д. Антонович, товариш голови, голова маніфестаційної комісії
С. Веселовський, писар
В. Коваль, скарбник, голова фінансової комісії
Ткаченко, голова правничої комісії
І. Стешенко, голова шкільної та редакційної комісії
С. Веселовський, голова агітаційної комісії
Скрипник, голова комісії друкарських справ
Шульгин, голова інформаційного бюро
Вус, голова прес-бюро

Джерело: УЦР...— С. 44–45.

**Склад Виконавчого Комітету
Української Центральної Ради,
обраного Всеукраїнським Національним Конгресом 8 квітня 1917 р.**

1. М. Грушевський (голова)
2. Х. Барановський
3. О. Вілінська
4. В. Запорожець
5. С. Колос
6. З. Мірна
7. А. Ніковський
8. Д. Одинець
9. В. Прокопович
10. В. Садовський
11. М. Стасюк
12. Л. Старицька-Черняхівська
13. Л. Чикаленко
14. П. Христюк
15. В. Бойко (секретар)
16. С. Веселовський (секретар)
17. В. Коваль (скарбник)
18. Ф. Крижанівський (товариш голови)
19. Д. Антонович (товариш голови, завідувач організаційною комісією УЦР).
20. О. Шульгин (кандидат)

*Джерело: Вісті з Української Центральної Ради.— 1917.— № 4.— Квітень;
Нова Рада.— 1917.— № 4.— Квітень.*

*Примітка. Упорядники «УЦР...» чомусь наводять список лише 17 членів
Комітету.— Див.: УЦР... — С. 65.*

Додаток 2.3

**Список членів
Української Центральної Ради,
зареєстрованих на засіданні
9 травня 1917 р.**

1. М. Грушевський
2. В. Винниченко
3. Ф. Крижанівський
4. Євг. Онацький
5. Михайло Іванів
6. А. Вербецький
7. Ів. (М. ?) Луценко
8. Аполлон Певний
9. Олександр Пількевич
10. Іван Горемика-Купчинський
11. С.В. Петлюра
12. О.К. Рубас
13. М.Л. Федоров
14. С. Письменний
15. М. Грушевська
16. М. Полозов
17. Ів. Мірний
18. Дмитро Ровинський
19. Олекса Писарь
20. В. (?) Павський
21. Володимир Шемет
22. Николай Кон (?)
23. Яків Сімвол (?)
24. Василь Павелко
25. Павло Тушкан
26. В. Біднов (?) (з Катеринославу)
27. Панас Паливода
28. Микола Ковалевський
29. і. Маєвський
30. В. Нечаївська
31. Арс. Чернявський

32. Леонід Ган
33. Юліян Охримович
34. Динис Мацько
35. Петро (?)
36. Володимир Залізняк
37. Федір Тимофієнко
38. Василь Потішко
39. Микола Любинський
40. З. Мірна
41. Михайло Ів. Огородний
42. Миналойченко (?)
43. Свящ. Павло Погорілко
44. Іван Ушкал
45. Микола Ковальський
46. Никодим Наконечний
47. Кузьма Цибульський
48. Павло Христюк
49. В. Садовський
50. М. Ткаченко
51. Корж
52. Сел. Романю.

*Джерело: ЦДА ВО України.— Ф. 1115.— Оп. 1.— Спр. 13.— Арк. 75, 75 (зв.), 76.
Автограф.*

Додаток 2.4

**Члени Тимчасового Центрального Комітету
Всеукраїнської Селянської Спілки,
які увійшли до складу Всеукраїнської ради селянських депутатів
та Центральної Ради (обрані 2 червня 1917 р.)**

1. В. Винниченко
2. М. Ковалевський
3. Б. Мартос
4. І. Пугач
5. М. Стасюк
6. П. Христюк
7. А. Степаненко
8. Т. Осадчий
9. А. Левицький
10. Б. Бабич
11. З. Висоцький
12. М. Гаркуша
13. Діденко
14. Заливний
15. Мачушенко

Джерело: Нова Рада.— 1917.— 4 червня.

Додаток 2.5

**Члени
Української Центральної Ради,
зареєстровані на засіданні 2 червня 1917 р.**

1. М. Грушевський
2. Ф. Крижанівський
3. О. Рубас
4. І. Шраг
5. Ф. Коломийченко
6. Підгірський
7. Любинський
8. Любинська
9. Маєвський
10. Мик. Шраг
11. С. Тимошенко
12. Мик. Рубас
13. Микола Ковальський
14. Сергій Єфремов
15. В. Винниченко
16. Євг. Онацький
17. В. Бойко
18. Мик. Чечель
19. Ів. Власенко
20. Григор'єв
21. Плюц
22. Є. Томашевський
23. П. Ковальченко
24. Микола Левитський
25. прізвище закреслено
26. С. Романюк
27. М. Грушевська
28. В. Матяшевич
29. С. Русов
30. З. Мірна
31. О. Севрюк
32. Шульгин Оп. Як.

33. Біляшівський
34. П. Тушкан
35. А. Авраменко
36. П. Касяненко
37. Олександр Севрюк
38. Олександр (?)
39. Кузьма Цибульський
40. Антон Вовченко
41. Нечаївська В.
42. Стешенко

Джерело: ЦДАВО України.— Ф. 1115.— Оп. 1.— Спр. 13.— Арк. 99, 99 (зв.). Автограф.

Додаток 2.6

**Комісія по Статуту автономії України,
обрана сесією Української Центральної Ради 20 червня 1917 р.**

С. Бабич
В. Бойко
С. Єфремов
Є. Кас'яненко
М. Левитський
М. Стасюк
І. Чайківський
М. Шраг

Джерело: УЦР... — Т. 1.— С. 107.

Додаток 2.7

Додаток 2.8

Склад

Комісії з розробки проєкту Статуту автономії України,
доповненої 28 червня 1917 р.

С. Бабич
М. Біляшівський
В. Бойко
Викул
К. Вротновський-Сивошапка
Й. Гермайзе
М. Грушевський
С. Єфремов
А. Збаражський
К. Калиненко
Є. Кас'яненко
М. Кияниця
В. Коваль
М. Ковальський
М. Левитський
М. Любинський
А. Ніковський
М. Огородній
В. Павелко
Ю. Павловський
П. Пожарський
В. Прокопович
І. Сніжний
М. Стасюк
Химерик
М. Чечель
Л. Чикаленко
О. Чайківський
І. Шраг
М. Шраг
О. Шульгин

Джерело: УЦР...— Т. 1.— С. 143.

Склад

Генерального Секретаріату
Української Центральної Ради,
затверджений Комітетом УЦР 15 червня

В. Винниченко, голова, генеральний секретар внутрішніх справ
П. Христюк, генеральний писар
Х. Барановський, генеральний секретар фінансових справ
С. Єфремов, генеральний секретар міжнародних справ
М. Стасюк, генеральний секретар продовольчих справ
С. Петлюра, генеральний секретар військових справ
Б. Мартос, генеральний секретар земельних справ
В. Садовський, генеральний секретар судових справ.

Джерело: УЦР...— С. 105–106 (з посиланням на Народню волю.— 1917.— 17 червня). Див. також: Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє-минуле.— С. 95–96; Винниченко В. Відродження нації.— Т. 1.— С. 253.

Примітка. Варіанти, подані шановними авторами, відрізняються між собою.

Додаток 2.9

Додаток 2.10

**Члени Президії
Української Центральної Ради,
обрані 27 червня 1917 р.**

С. Веселовський, товариш голови, (УСДРП)
 А. Ніковський, товариш голови, (УПСФ)
 Ф. Крижанівський, товариш голови, (трудолик)
 М. Шраг, товариш голови, (УПСР)
 Чечель, секретар президії, (УПСР)
 А. Постоловський, секретар президії, (УПСР)
 Чикаленко, секретар президії, (УСДРП)
 Левченко, секретар президії, (УСДРП)

Джерело: Нова Рада.— 1917.— 29 червня; УЦР... — С. 137.

**Постанова
комісії Української Центральної Ради
по реорганізації національного складу УЦР**

I.	1. Всеукраїнська рада селянських депутатів	212
	2. Всеукраїнська рада військових депутатів	132
	3. Всеукраїнська рада робітничих депутатів (майбутня)	100
	Всеукраїнський Військовий Генеральний комітет	27
	Всього	471
II.	5. Територіальне представництво:	
	а) від губерній	52
	б) від великих міст	23
	в) від колоній	6
	Всього	81
III.	6. Представництво партійних та політичних організацій:	
	а) соціалісти-демократи	5
	б) соціалісти-революціонери	5
	в) соціалісти-федералісти	5
	г) трудова партія	5
	Всього	20
IV.	7. Представництво професійних, просвітних та економічних організацій:	
	а) учительська спілка	5
	б) кооперативи	5
	в) студентство	5
	г) духовенство	1
	Всього	16
	Разом депутатів:	588

Джерело: УЦР... — Т 1.— С. 138–139.

Додаток 2.11

**Постанова Комісії
в справі проєкту поповнення національного складу УЦР
представниками народів, що живуть на Україні в меншості**

1. Повітовим радам робітничих та солдатських депутатів по 1 мандату	
Разом	100 — 108
2. Радам губернських городів (крім Києва, Одеси, Харкова, Катеринослава) по 3 мандати	
Разом	18
3. Київ	8
4. Одеса	8
5. Харків	5
6. Катеринослав	5
Разом	26
Разом з іншими радами губернських городів	44
Політичним партіям	
7. РСДРП (м)	2
8. РСДРП (б)	2
9. БУНД	2
10. ПСР	2
11. народно-соціалістична партія	2
12. об'єднані соціалісти — сіоністи	2

Додатки

13. Поалей-Ціон	2
14. Польська соціалістична партія	2
15. Білоруська соціалістична партія	2
16. національним організаціям, які не виділили із себе соціалістичних партій,	
	коло 7
	по 1
	Всього
	177

Джерело: УЦР... — Т.1— С. 139–140.

Додаток 2.12

Члени Малої Ради
станом на 12 липня 1917 р.

Балабанов М.	РСДРП(об)
Бойко В.	УПСФ
Веселовський С.	УСДРП
Винниченко В.	УСДРП
Гермайзе О.	УСДРП
Гіначенко	УСДРП
Голубович В.	УПСР
Гольдельман С.	Поалей-Ціон
Григоріїв Н.	УПСР
Гутман М.	ОЄСРП
Грушевський М.	УПСР
Довженко В.	УСДРП
Зарубін О.	ПСР
Зільберфарб М.	ОЄСРП
Золотарьов А.	БУНД
Ковальський М.	УПСР
Коненко	РСДРП(б)
Корсер	ППС (лівиця)
Крупнов С.	КДП
Крижановський Ф.	трудолик
Кушнір М.	УПСФ
Левинський	ППС (лівиця)
Левченко Є.	УСДРП
Литваков	ОЄСРП
Лібер (Гольдельман) М.	Бунд
Любинський М.	УПСР
Маєвський І.	УПСР
Мартос Б.	УСДРП
Мацієвич К.А.	УПСФ
Менчковський П.	Поалей-Ціон
Неронович Є.	УСДРП
Ніковський А.	УПСФ
Одинець Г.	УПСР

Пісоцький А.	УСДРП
Порш М.	УСДРП
Постоловський А.А.	УПСР
Почентовський	Польський
соціал-демократичний централ	
Рафес М.	БУНД
Рудницький В.	Польський
соціал-демократичний централ	
Садовський В.	УСДРП
Севрюк О.О.	УПСР
Саражієв	ПСР
Скловський І.	ПСР
Солтан А.	УПСР
Сорокін	сіоніст
Стасюк М.	Селянська Спілка
Сухових	ПСР
Сиркін М.	сіоніст
Темкин А.	БУНД
Ткаченко М.	УСДРП
Христюк П.	УПСР
Хургин	ОЄСРП
Чечель М.	УПСР
Чикаленко Л.	УСДРП
Чоповський-Фещенко І.	УПСФ
Чижевський Д.	РСДРП(об)
Шаповал М.	УПСР
Шац-Анін М.	ОЄСРП
Шелтман	сіоніст
Шраг М.	УПСР
Юдин	

Джерело: Дорошенко Д. Історія України.— Т. 1.— С. 120–121.

За Д. Дорошенком, представники «національних меншостей» подеколи заступали один одного на засіданнях Малої Ради (наприклад, М. Лібер — М. Рафеса). Представник К-ДП С. Крупнов вийшов із складу Ради на ознаку протесту проти проголошення III Універсалу. 8 листопада із складу Ради вийшли представники РСДРП(б) — на той момент ними були В. Затонський та Ю. П'ятаков.

Додаток 2.13

Додаток 2.14

**Склад
Генерального Секретаріату
Української Центральної Ради,
затвердженого на засіданні Малої Ради 15 липня 1917 р.**

1. В. Винниченко, голова, генеральний секретар внутрішніх справ
2. Б. Мартос, генеральний секретар земельних справ,
3. Хр. Барановський, генеральний секретар фінансів,
4. В. Садовський, генеральний секретар юстиції,
5. І. Стешенко, генеральний секретар освіти,
6. М. Стасюк, генеральний секретар продовольчих справ,
7. С. Петлюра, генеральний секретар військових справ,
8. В. Голубович, генеральний секретар шляхів,
9. О. Зарубін, генеральний секретар пошт і телеграфів,
10. М. Рафес, генеральний контролер,
11. О. Шульгін, генеральний секретар охорони справ національних меншостей
12. П. Стебницький, представник Генерального секретаріату при Тимчасовому уряді
13. вакансія, генеральний секретар праці
14. вакансія, генеральний секретар торгу і промисловості.

Джерело: Вісті з Української Центральної Ради.— 1917.— листопад.— № 18; Нова Рада.— 1917.— 18 липня; УЦР.— С. 179. Див. також: Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє-минуле.— С. 122.

Примітка. Останні дві посади повинні були обійняти «представники російської національності». Зазначалося, що П. Стебницький є членом петроградського уряду, а не Генерального Секретаріату. : Винниченко В. Відродження нації.— Т. 1.— С. 303. Слід зауважити, що варіанти, подані шановними авторами, відрізняються між собою.— Д.Я.

**Персональний склад
Української Центральної Ради
станом на 30 липня**

Персонально обрано Всеукраїнським Національним Конгресом 8 квітня 1917 р.:

1. Від просвітянських та інших організацій м. Києва:
 1. Стешенко, Л. Старицька-Черняхівська, З. Мірна, І. Мірний, С. Русова, М. Грушевська, П. Холодний, І. Чопівський, О. Плохий, К. Цибульський, М. Ковалевський, А. Яковлів.
 2. Від київського наукового товариства — О. Вілінський.
 3. Від союзу українських автономістів-федералістів: Д. Дорошенко, В. Леонтович, В. О'Конор-Вілінська, В. Прокопович, Є. Чикаленко.
 4. Від УРДП: Ф. Матушевський, А. Ніковський (заступник його — О. Шульгін).
 5. Від УПСС: Отамановський.
 6. Від кооперативних організацій: Х. Барановський, Ф. Крижанівський, М. Хотовицький, П. Пожарський, О. Степаненко.
 7. Від Селянської спілки: В. Коваль, Т. Осадчий, О. Сніжний, М. Стасюк, О. Сербиненко.
 8. Від Українського жіночого союзу: В. Негаївська.
 9. Від робітників: Лопушенко (залізничник), Драгомирецький (робітничий клуб), Мисичук (снарядний завод), Дорошко, Бульба (обидва — «Арсенал»).
 10. Від УСДРП: Л. Чикаленко, В. Садовський, С. Веселовський, М. Ткаченко.
 11. Від студентів: Полонський, Самойлович, Журавель, Єремійв, Бойко.
 12. Від учителів: Пашенко, Романюк, Бесараб, Власенко, Сімашкевич.
 13. Від УПСР: Маєвський, П. Христюк, Кс. Корж.
 14. Від Петрограда: Г. Голоскевич, С. Вікул.
 15. Від Москви: М. Шраг, Сікора.
 16. Від Харкова: С. Тимошенко, С. Прокопович, Ол. Синявський.
 17. Від:
 - Одеси — І. Луценко, Романченко,
 - Катеринослава — Хв. Дубовий, В. Біднов, П. Курявий,
 - Київської губернії: Дорошенко, Мартиненко, Мацько, Біляшевський,
 - Харківської: П. Зайцев, Калиненко, Ушкал, Рубас,
 - Чернігівської: Ілля Шраг, Д. Одинець, М. Рубісов,
 - Полтавської: М. Ковалевський, Чижевський, Топаревський, В. Шемет,

Подільської: Н. Григоріїв, В. Приходько, П. Ведибіда, М. Любинський,
 Катеринославської: Ф. Стародубель, Герасимів, Тушкан, Кузьменко,
 Херсонської, Мазуренко, Микитенко, С. Шелухін,
 Кубані: М. Левитський, Єрастів,
 Волинської: П. Колесник, П. Касяненко, О. Головка, Б. Козубський,
 Ростова-над-Доном: В. Павелко,
 Бесарабії: Ткаченко,
 Саратов: Любинська,
 від київського організаційного військового комітету: прапорщик Ган,
 від військових депутатів київського гарнізону: підполковник Матяшевич, солдат
 Овраменко,
 від військового товариства Клубу ім. Павла Полуботка — підпоручик Міхновський,
 поручик Запорожець, полковник Піщанський, солдат Колосів, полковник Глинський,
 від військової громади м. Кременця — солдат Березняк,
 від військової ради м. Виборга — солдат Васюк,
 від Одеського військового Коша флота — матрос Пелішенко,
 від Одеського військового Коша — прапорщик Куш,
 від Кронштадтського флота товариства «Просвіта» — доктор Крупський.

Після 8 квітня до складу УЦР увійшли А. Вовченко (від солдатів 8 залізничного батальйону), Ю. Дежур-Журов (Таврія), священник Погорілко (від духовенства), Чернота і В. Чеховський (обидва від м. Одеса). В цей же час було замінено представників від студентства Ю. Охримович, О. Севрюк, М. Салтан, М. Чечель, Саливон, Полонський (два останніх — кандидати); від УПСР — М. Шаповал.

Джерело: Вісті з Української Центральної Ради. — 1917. — № 4. Квітень; УЦР. — С. 63–67.

Примітка. В травні до складу УЦР було обрано:

- Герасимовича (від Союзу Української Державності) — замість М. Шаповала;
- Василенка (Холмщина, представник Бердянського гуртка);
- М. Кухаренка, С. Дмиша, С. Подгірського, Драчука замість О. Головка, П. Колесника, П. Кас'яненка, Б. Козубського (Волинська губ.);
- Є. Онацького замість М. Рубісова (Чернігівська губ.);
- Мшанецького, Пиляя, Матяша, Бочковського замість М. Ковалевського, П. Чижевського, Токаревського і В. Шемяги (Полтавська губ.);
- А. Данченка (від Архангельської української колонії, яка нараховувала 1100 осіб).

Джерело: Вісті з УЦР. — 1917. — листопад. Див. також: УЦР. — С. 99.

В лютому 1918 р. до складу УЦР входили також Іван Хоненко та прапорщик Андреевич.

Джерело: КОДА.— Ф. Р-3058.— Оп. 1.— Д. 12.— Л. 14.

Чисельний склад:

28 та 29 липня Мала Рада ухвалила, що всі неукраїнські партії та організації обирають до складу Ради «202 членів дійсних і 52 до них кандидатів», в т.ч.:

- єврейські-	50
- совет рабочих депутатов	30
- совет военных депутатов	20
- поляки	20
- соціал-демократи	20
- російські есери	20
- совет общественных організацій	10
- кадети	10
- народні соціалісти	4
- молдавани	4
- німці	3
- татари	3
- греки	1
- чехи	1
- білоруси	1
- болгары	1
- меноніти	1
запасні місця	3

Кандидатські місця розподілялися таким чином:

- євреї	13
- поляки	6
- совет военных депутатів	6
- совет рабочих депутатів	8
- російські есери	6
- РСДРП	6
- совет общественных організацій	3
- конституційні демократи	1
- народні соціалісти	1

Кандидатам надавалося право дорадчого голосу на пленумах «великої» Ради. Статус «дійсних» членів вони могли набувати «по мірі поповнення Центральної Ради»

українцями від тих місцевостей та організацій», де вибори внаслідок тих чи інших причин не відбулися. Право встановлювати конкретний порядок вступу кандидатів до членів УЦР надавалося самій неукраїнській частині Ради.

Пленум Малої Ради встановив також що 60% складу УЦР мали складати представники провінціальних організацій».

Джерело: Нова Рада.— 1917.— 30 липня.

- За Н. Григоріївим, він подав у передмові до книги А. Живтока «Як Сівітська Москва зовувала Україну?» (Львів, б/р.— 46 С.) до складу УЦР входило 814 осіб, в т.ч.:

Всеукраїнська Рада селянських депутатів -	212
Всеукраїнська Рада військових депутатів -	158
Всеукраїнська Рада робітничих депутатів -	100
представники неукраїнських Рад	
робітничих та солдатських депутатів-	50
українські політичні організації -	20
російські соціалістичні партії -	40
єврейські соціалістичні партії -	35
польські соціалістичні партії -	15
від міст і губерній -	84
професійні, просвітні, економічні та	
громадські організації і партії -	100

**Кількісний склад Української Центральної Ради
станом на 30 липня 1917 р.**

Члени Центральної ради від Національного з'їзду 6–8 квітня	Повинно бути всіх членів	Обрано	Присутніх
	3	3	2
від Всеукраїнської ради селянських депутатів	212	149	92
від Всеукраїнської ради військових депутатів	132	132	100
від Всеукраїнської ради робітничих депутатів	100	100	80
від Українського генерального військового комітету	26	26	15
від губерній, великих міст та колоній	81	67	8
від політичних партій	20	10	8
від професійних, просвітніх та економічних організацій	16	16	9
від національних меншостей на Україні:			
а) від російських соціал-демократів	20	17	17
б) від російських соціалістів- революціонерів	20	18	18

в) від конституційно-демократичної партії	10	9	2
г) від партії народних соціалістів	4	4	4
д) від «Совета рабочих и солдатских депутатов»	50	31	31
Польські партії:			
е) від Демократичного централу	5	3	3
ж) від соціал-демократів польських	4	1	1
з) від Польської соціалістичної партії (лівіця)	7	7	7
і) від польських соціал-демократів (PPS)	4		
Єврейські партії:			
к) від БУНДУ	13	13	13
л) від «Поалей-Ціон»	9	9	9
м) від сіоністів	13	13	13
н) від ОСЕРП	13	13	13
о) від Єврейського демократичного об'єднання	2	2	2
п) від громадських організацій	10		

р) від молдаванів	4		
с) від німців	3		
т) від татар	3		
у) від білорусів, чехів, греків, болгар, менонітів по 15			
ф) запасних місць	9		
Усіх	798	643	447

Примітка мандатної комісії: через неможливість повернення 32 членів ВРВД, які виїхали на фронт, «число 643 через зазначену увагу буде відповідати дійсності 643 — 32 = 611».

Джерело: УЦР.— Т. 1.— С. 233.

Примітка. Повний персональний список членів УЦР див.: УЦР... — С. 235–241.

Додаток 2.16

Додаток 2.17

Члени Малої Ради
присутні на засіданні 22 липня 1917 р.

Авдієнко М.	УСДРП
Бабич Б.	УСДРП
Балабанов М.	РСДРП (об)
Бойко В.	УПСФ
Василенко	
Вротновський-Сивошакпа	УСДРП
Грушевський М.	УПСР
Демерлій П.	УПСР
Довженко В.	УСДРП
Єремійв М.	УСДРП
Золотарьов А.	БУНД
Ковалевський М.	УПСР
Ковальський М.	УСДРП
Корж К.	ППС
Крупнов С.	КДП
Крижанівський Ф.	трудовик
Кушнір М. (заступник Холодного)	УПСФ
Левченко Є.	УСДРП
Литваков М.	ОСЄРП
Маєвський І.	УПСР
Огородній М.	УСДРП
Ніковський А.	УПСФ
Порш М.	УСДРП
Постоловський А.	УПСР
Рудницький В.	ПНДЦР
Пугач І.	УПСР
Скловський І.	ПОР
Степаненко	
Чечель М.	УПСР
Чикаленко Л.	УСДРП
Шраг М.	УПСР
Яковлів А. (заступник І. Мирного)	УПСФ

Члени Малої Ради,
присутні на засіданні 27 липня 1917 р.

Авдієнко М.	УСДРП
Бабич Б.	УСДРП
Балабанов М.	РСДРП(об)
Березняк С.	УПСР
Бойко В.	УПСФ
Веселовський С.	УСДРП
Висоцький З.	УСДРП
Вротновський-Сивошакпа	УСДРП
Гермайзе О.	УСДРП
Голубович В.	УПСР
Грушевський М.	УПСР
Ісаєвич Д. (заступник Ковалівського)	УПСР
Кизима Л.	УСДРП
Ковальський М.	УСДРП
Корж К.	УПСР
Крижанівський Ф.	трудовик
Крупнов С.	К-ДП
Кушнір М. (заступник Холодного)	УПСФ
Левченко Є.	УСДРП
Литваков М.	ОСЄРП
Любинський М.	УПСР
Маєвський І.	УПСР
Марцинюк Т.	УПСР
Огородній М.	УСДРП
Панченко	
Плевако П. (заступник Чалого)	
Порш М.	УСДРП
Постоловський А.	УПСР
Розенштейн М.	сіоніст
Салтан М. (заступник Букші)	УПСР
Севрюк О. (заступник Бігуна)	УПСР
Сухових К.	ПОР
Терещук М.	
Ткаченко М.	
Чечель М.	УПСР
Чикаленко Л.	УСДРП

Джерело: УЦР... — Т. 1— С. 184.

¹ Тут і далі — Польський націонал-демократичний централ.

Джерело: УЦР... — Т. 1.— С. 198.

Додаток 2.1.18

**Члени Малої Ради,
присутні на засіданні 1 серпня 1917 р.**

Балабанов М.	РСДРП(об)
Березняк С.	УПСР
Верле Г.	ПСР
Веселовський С.	УСДРП
Гермайзе О.	УСДРП
Гольдельман С.	
Поалей-Ціон	
Грушевський М.	УПСР
Діденко	
Довженко В.	УСДРП
Єремїїв М.	УСДРП
Іоселевич (заступник Крупнова)	К-ДП
Кизима Л.	УСДРП
Ковалевський М.	УПСР
Ковальський М.	УСДРП
Крупнов С.	К-ДП
Крижанівський Ф.	трудолик
Кушнір М. (заступник Холодного)	УПСФ
Левченко Є.	УСДРП
Лисенчук М.	
Любинський М.	УПСР
Маєвський І.	УПСР
Марцинюк Т.	УПСР
Матушевський М.	ПНДЦ
Ніковський А.	УПСФ
Огородній М.	УСДРП
Панченко	
Пожарський П.	УСДРП
Постоловський А.	УПСР
Розенштейн М.	сіоніст
Рудницький В.	ПНДЦ

Салтан М. (заступник Букші)	УПСР
Севрюк О. (заступник Чалого, Бігуна, Коржа)	УПСР
Смирнов В.	РСДРП (об)
Ткаченко М.	УСДРП
Чайківський	
Чечель М.	УПСР
Чикаленко Л.	УСДРП
Шац-Анін М.	ОСЕРП
Шраг М.	УПСР

Джерело: УЦР... — Т. 1.— С. 208.

Додаток 2.19

**Члени Малої Ради,
присутні на засіданні 10 серпня**

Бабич Б.	УСДРП
Березняк С.	УПСР
Бойко В.	УПСФ
Гермайзе О.	УСДРП
Гольдельман С.	Поалей-Ціон
Грушевський М.	УПСР
Гутман М.	ОЄСРП
Діденко	
Димерський (заступник Плевако)	
Довгий І.	
Єреміїв М.	УСДРП
Драгомирецький А.	УСДРП
Ісаєвич Д. (заступник Пугача)	УПСР
Кіяниця М.	УПСР
Кизима Л.	УСДРП
Ковалевський М.	УПСР
Ковальський М.	УСДРП
Корж К.	УПСР
Крижанівський Ф.І	трудовик
Кушнір М.	УПСФ
Куцяк П.	УПСР
Левченко Я.	УСДРП
Любинський М.	УПСР
Маєвський І.	УПСР
Мирний	
Огородній М.	УСДРП
Панченко	
Порш М.	УСДРП
Постоловський А.	УПСР
Рудницький В.	ПНДЦ
Севрюк О. (заступник Чалого, Бігуна, Коржа)	УПСР
Сиркін М.	сіоніст
Ткаченко М.	УСДРП

Хвиленко З.	УПСР
Чечель М.	УПСР
Чопівський І.	УПСФ
Шраг М.	УПСР

Джерело: УЦР... — Т. 1.— С. 255.

Додаток 2.20

**Зведений список
членів Малої Ради та їх заступників**

Авдієнко М.	УСДРП
Бабич Б.	УСДРП
Балабанов М.	РСДРП(об)
Березняк С.	УПСР
Бойко В.	УПСФ
Василенко	
Верле Г.	ПСР
Веселовський С.	УСДРП
Винниченко В.	УСДРП
Висоцький З.	УСДРП
Вротновський-Сивошапка	УСДРП
Гермайзе О.	УСДРП
Гіначенко	УСДРП
Голубович В.	УПСР
Гольдельман С.	Поалей-Ціон
Григоріїв Н.	УПСР
Грушевський М.	УПСР
Гутман М.	ОЄСРП
Демерлій П.	УПСР
Діденко	
Димерський (заступник Плевако)	
Довженко В.	УСДРП
Довгий І.	
Доротов О.	РСДРП(об)
Драгомирецький А.	УСДРП
Єремійв М.	УСДРП
Зарубін О.	ПСР
Зільберфарб М.	ОЄСРП
Золотарьов А.	БУНД
Юселевич М. (заступник Крупнова)	КДП
Ісаєвич Д. (заступник Ковалівського, Діденка, Пугача)	УПСР
Кизима Л.	УСДРП
Кіяниця М.	УПСР

Ковалевський М.	УПСР
Ковальський М.	УСДРП
Кононенко	РСДРП(б)
Корж К.	УПСР
Корсак	ППС
Крупнов С.	КДП
Крижанівський Ф.	трудолик
Кушнір М. (заступник Холодного)	УПСФ
Куцяк П.	УПСР
Левинський	ППС (лівиця)
Левченко Є.	
Левченко Я.	УСДРП
Лисенчук М.	
Литваков М.	ОЄСРП
Лібер (Гольдельман) М.	Бунд
Логочев (Логачев) М.	РСДРП(об)
Любинський М.	УПСР
Маєвський І.	УПСР
Мартос Б.	УСДРП
Марцинюк Т.	УПСР
Масюк М.(заступник Демерлія)	
Матушевський М.	ПНДЦ
Мацієвич К.	УПСФ
Менчковський П.	Поалей-Ціон
Мирний	
Неронович Є.	УСДРП
Ніковський А.	УПСФ
Огородній М.	УСДРП
Одинець Г.	УПСР
Панченко	
Пісоцький А.	УСДРП
Плевако П. (заступник Букші, Чалого)	
Пожарський П.	УСДРП
Порш М.	УСДРП
Постоловський А.	УПСР
Почентовський	ПНДЦ
Пугач І.	УПСР
Рафес М.	БУНД
Розенштейн М.	сіоніст

Рудницький В.	ПНДЦ
Рябцов	
Садовський В.	УСДРП
Салтан М. (заступник Букші)	УПСР
Саражієв (Сараджев) С.	ПСР
Севрюк О. (заступник Чалого, Бігуна, Коржа)	УПСР
Сиркін М.	сіоніст
Скловський І.	ПСР
Смирнов В.	РСДРП (об)
Солтан А.	УПСР
Сорокін	сіоніст
Стасюк М.	Селянська Спілка
Степаненко	
Сухових К.	ПСР
Таск О.	РСДРП (об)
Темкин А.	БУНД
Терещук М.	
Ткаченко М.	
ХвиленкоЗ.	УПСР
Христюк П.	УПСР
Хургин	ОСЕРП
Чайківський	
Чечель М.	УПСР
Чикаленко Л.	УСДРП
Чопківський	
Чопівський-Фещенко І.	УПСФ
Чижевський Д.	РСДРП(об)
Шаповал М.	ПСР
Шац-Анін М.	ОСЕРП
Шелтман	сіоніст
Шраг М.	УПСР
Юдин М.	ЄНП
Яковлів А.	УПСФ

Джерело: УЦР.— Т. 1.— С. 184, 193, 198, 208, 217, 255, 356, 366, 395, 396, 397, 407, 408, 411, 435, 440, 466, 482, 486; Див. також: Дорошенко Д. Історія України.— Т. 1.— С. 120–121.

Примітка. Слід відзначити, що відомі сьогодні джерела не дозволяють в повній мірі висвітлити питання про участь у засіданнях Малої Ради її членів, особливо після 20 жовтня. Наприклад, в протоколі засідання 24 жовтня констатувалося: «членів Малої Ради не дуже багато»; 28 жовтня: «присутні мало не всі члени Малої Ради» тощо. Протоколи засідань за 6–7 листопада, на яких обговорювався та ухвалювався текст III Універсалу, взагалі обминають питання про склад присутніх, згадуючи лише, що «присутніми під час голосування були 47 членів Малої Ради, не було чоловік 5–6».

Принципово важливі документи — про формулу судочинства в Україні, організацію центральної влади в Росії, про виборчий закон до Українських Установчих Зборів, про «статут Вільного Козацтва» та ін. Мала Рада розглядала та ухвалювала, не зазначаючи кількості присутніх її членів. Засідання 14 листопада відбулося «при малім числі членів Малої Ради». Ключове політичне питання — «про перемир'я і мир», розглядали 21 листопада, але «членів Малої Ради» було не дуже багато». Засідання 28 листопада відбулося, згідно з протоколом, «мало не при повному числі членів», а участь у голосуванні з питання ставлення до Всеросійських Установчих зборів взяли лише 26 осіб.

**Склад
Генерального Секретаріату
Української Центральної Ради,
затверджений Малою Радою 14 серпня і
«поданий на затвердження Тимчасового уряду»**

Д. Дорошенко, голова, генеральний секретар внутрішніх справ,
Дрелінг («або хтось інший»), генеральний секретар фінансів
І. Стешенко, генеральний секретар освіти,
М. Савченко-Більський, генеральний секретар земельних справ,
Б. Мартос, товариш генерального секретаря земельних справ,
О. Зарубін, секретар міжнаціональних справ,
М. Міцкевич, товариш секретаря міжнаціональних справ,
М. Зільберфарб, товариш секретаря міжнаціональних справ,
С. Веселовський, генеральний секретар торгу і промисловості,
В. Винниченко, генеральний секретар праці,
Л. Михайлов, товариш генерального секретаря праці,
М. Рафес, генеральний контролер,
О. Лотоцький, генеральний писар.

Джерело: УЦР...— Т. 1.— С. 260.

Примітка. У списку, наведеному самим Д. Дорошенком і датованим 14 серпня, вказано, що на посаду генерального секретаря міжнаціональних справ ним було запропоновано О. Шульгіна; фінансів — М. Туган-Барановського; генерального контролера — О. Зарубіна; торгу й промисловості — Ф. Штейнгеля; праці — С. Веселовського; статс-секретаря в справах України при Тимчасовому уряді — П. Стебницького. М. Савченко-Більський повинен був обійняти посаду генерального секретаря земельних справ, О. Лотоцький — генерального писаря, І. Стешенко — освіти, сам голова ГС і автор цитованих спомині — також посаду генерального секретаря внутрішніх справ. Див.: Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє-минуле.— С. 135.

**Склад
Генерального Секретаріату
Української Центральної Ради,
затверджений Малою Радою 18 серпня**

В. Винниченко, голова, генеральний секретар внутрішніх справ
М. Туган-Барановський, генеральний секретар фінансових справ
І. Стешенко, генеральний секретар освіти
М. Савченко-Більський, генеральний секретар земельних справ
Б. Мартос, товариш генерального секретаря земельних справ
Черниц, генеральний секретар торгу і промисловості
О. Шульгін, генеральний секретар національних справ
М. Зільберфарб, товариш генерального секретаря національних справ
М. Міцкевич, товариш генерального секретаря національних справ
О. Зарубін, генеральний контролер
С. Веселовський, генеральний секретар праці
М. Рафес, товариш генерального секретаря праці
Л. Михайлов, товариш генерального секретаря праці
О. Мицюк, генеральний писар
П. Стебницький, комісар при Тимчасовому уряді.

Джерело: УЦР... — Т. 1.— С. 264.

Додаток 2.23

**Склад
Генерального Секретаріату
затверджений Малою Радою 21 серпня,
Тимчасовим урядом 1 вересня**

В. Винниченко, голова, генеральний секретар внутрішніх справ,
М. Туган-Барановський, генеральний секретар фінансів,
І. Стешенко, генеральний секретар освіти,
М. Савченко-Більський, генеральний секретар земельних справ,
Б. Мартос, товариш генерального секретаря земельних справ,
О. Шульгін, генеральний секретар міжнародних справ,
М. Зільберфарб, товариш генерального секретаря міжнародних справ,
М. Міцкевич, товариш генерального секретаря міжнародних справ,
О. Зарубін, генеральний контролер,
О. Лотоцький, генеральний писар,
П. Стебницький, комісар при Тимчасовому уряді.

Джерело: УЦР... — Т. 1.— С. 265.

Примітка. Необхідно відзначити, що цей склад українського крайового уряду впродовж наступних двох місяців зазнав великих змін. 8 вересня Генеральний Секретаріат самочинно розширив межі своєї компетенції, «приймавши до уваги таких кандидатів в товариші секретарів»: національних справ — М. Міцкевича та М. Зільберфарба, внутрішніх справ — І. Красковського, земельних справ — К. Маці-свича і Б. Мартоса, генерального писаря — Багрія. Генеральний Секретаріат також «приймав до уваги» заяву М. Туган-Барановського про його намір запропонувати посади своїх товаришів Хранічеву і Пекарському. З 11 вересня деякі з них почали брати участь у засіданнях крайового уряду та підписувати протоколи його засідань. 25 вересня Генеральний Секретаріат надав голові УГВК С. Петлюрі право дорадчого голосу на цих засіданнях, тобто надав йому права товариша генерального секретаря.

29 вересня збори Малої Ради «прийняли до уваги», що до складу Генерального Секретаріату входить член РСДРП (м) К. Василенко, «котрий буде секретарем праці».

2 жовтня Генсекретаріат ухвалив кандидатуру К. Мазуренка на посаду товариша секретаря торгу і промисловості.

9 жовтня І. Мирний був затверджений на посаді товариша генерального писаря, А. Михайлов — товаришем секретаря праці.

17 жовтня член НСП Д. Одинець був затверджений на посаді товариша секретаря національних справ.

1 листопада УП сесія УЦР ухвалила рішення про чергове «доповнення» складу Генсекретаріату: М. Ковалевський став керівником відомства продовольчих справ, М. Порш — праці, М. Ткаченко — судівництва, С. Петлюра — військових справ, В. Голубович — торгу і промисловості, Д. Єщенко — шляхів, О. Зарубін — виконувачем обов'язки генерального секретаря пошт і телеграфів, М. Міцкевичу, М. Зільберфарбу та Д. Одинцеві надавалося право «рішального голосу» на засіданнях Генсекретаріату, віднині вони вважалися «комісарами по справах польської, єврейської та російської національностей на правах генеральних секретарів».

Таким чином, кількість осіб, незаконно призначених на посади складала 18 осіб, тобто перевищила затверджений Тимчасовим урядом рівень на 163 відсотки (прізвища Хранічева і Пекарського ніколи в протоколах засідань Генерального Секретаріату не згадувались). Д.Я.

Джерело: *Історичні зошити. К.: Інститут історії України АН України.— 1992.— № 6.— С. 25–68. Див. також: УЦР.— Т. 1.— С. 279, 317, 330, 339, 381;*

8 листопада Генсекретаріат ухвалив призначення підполковника Жуковського товаришем генерального комісара з військових справ. В цей же день уряд України було розділено на три секції «для перегляду ж менш важливих справ».

Джерело: УЦР... — Т. 1.— С. 401.

15 листопада товаришем генсекретаря внутрішніх справ було призначено Абрамовича.

Джерело: УЦР... — Т. 1.— С. 448.

20 листопада О. Лотоцького було увільнено від обов'язків генерального писаря. Його обов'язки було передано І. Мирному.

Джерело: УЦР... — Т. 1.— С. 464.

29–30 листопада генеральним секретарем пошт та телеграфу було призначено М. Шаповала (затверджений Малою Радою 2 грудня), Соковича та Сидоренка — товаришамми генерального секретаря шляхів.

Джерело: УЦР... — Т.— 1.— С. 486, 496.

2 грудня товаришем генерального секретаря по єврейських справах було затверджено І. Хургіна.

Джерело: УЦР... — Т.1.— С. 494.

7 грудня І. Шиманович та Д. Штефан були затверджені на посадах товаришів генерального секретаря пошти та телеграфу.

Джерело: УЦР... — Т.1.— С. 520.

Додаток 2.24

Комісія
по скликанню Українських Установчих зборів,
затверджена на засіданні Малої Ради 30 серпня 1917 р.

1. Севрюк О.	УПСР
2. Ковальський М.	УСДРП
3. Хотовицький М.	УТП
4. Паночіні С.	український націонал-революціонер
5. Золотарьов О.	БУНД
6. Гутман М.	ЄСРП
7. Корчинський М.	УПСФ

Джерело: УЦР... — Т.1.— С. 272.

**Аналіз протоколу засідання Генерального
Секретаріату у вересні 1917 р.**

Додаток 2.25

Прізвище	Партійність	3	4	8	8	9	11	12	13	15	18	19	21	22	23	25	28	29
Василенко К.		+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
Винниченко В.	УСДРП																	
Зарубін О.	ПСР																	
Зільберфарб М.	ОЄСРП																	
Красковський І.																		
Лотоцький О.																		
Мицкевич М.	ПДЦ																	
Рафес М.	БУНД																	
Савченко-Більський О.	УСДРП																	
Стещенко І.																		
Туган-Барановський М.	УПСФ																	
Шульгин О.	УПСФ																	

Джерело: Історичні зошити. — К., 1992. №6. — С.72.

Додаток 2.26

**Аналіз протоколів засідань Генерального
Секретаріату у жовтні 1917 р.**

Прізвище	Партійність	2	3	9	10	11	12	13	13	14	16	17	18	20
Винниченко В.	УСДРП	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
Зарубін О.	ПСР													+
Зільберфарб М.	ОЄСРП	+	+	+			+	+	+	+			+	+
Мазуренко В.	УСДРП													+
Красковський І.			+			+	+	+	+					
Лотоцький О.		+	+	+			+	+	+					
Міцкевич М.	ПДЦ		+	+	+	+		+	+	+	+	+	+	+
Мірний І.			+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
Савченко-Більський О.	УСДРП	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
Стешенко І.		+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
Туган-Барановський М.	УПСФ	+	+				+	+	+	+	+	+	+	+
Шульгин О.	УПСФ	+	+	+	+		+	+	+	+	+	+	+	+

Джерело: *Історичні зошити*. — К., 1992.— № 6. — С. 69.

47*

Додаток 2.27

**Аналіз протоколів засідань Генерального
Секретаріату у листопаді 1917 р.**

Прізвище	Партійність	2	2	3	4	6	8	9	10	10	11	13	14	15	17	18	20	21	22	23	23	24	27	28	29	30
Абрамович Л.		+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
Винниченко В.	УСДРП																									
Ганницький І.																										
Голубович В.	УПСР	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
Щенко В.																										
Зарубін О.	ПСР																									
Зільберфарб М.	ОЄСРП	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
Золотарьов О.	БУНД	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
Ковалевський М.	УПСР	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
Коліух Д.																										
Красковський І.		+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
Лотоцький О.																										
Мазуренко В.	УСДРП	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
Мацвяк К.																										
Мірний І.																										
Міцкевич М.	ПДЦ	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
Одинець Д.	НСР	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
Петлюра С.	УСДРП	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
Порш М.	УСДРП	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
Рафес М.	БУНД																									
Савченко-Більський М.	УСДРП	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
Стешенко І.		+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
Ткаченко М.	УСДРП	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
Туган-Барановський М.	УПСФ	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
Холодний П.																										
Шульгин О.	УПСФ	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+

Джерело: *Історичні зошити*. — К., 1992.— № 6. — С. 72.

Додаток 2.28

Додаток 2.29

Аналіз протоколів засідань Генерального
Секретаріату у грудні 1917 р.

Прізвище	Партійність	11	20	22	26	29
Абрамович Л.		+	+		+	
Антонович Д.	УСДРП			+	+	+
Винниченко В.	УСДРП	+	+	+	+	+
Галаган М.	УСДРП		+			
Ганицький І.					+	
Голубович В.	УПСР	+	+			
Єщенко В.			+	+	+	
Жуковський О.	УПСР			+	+	
Зарудний О.	УПСР			+	+	+
Зільберфарб М.	ОЄСРП	+	+	+		
Золотарьов О.	БУНД	+	+	+	+	+
Ковалевський М.	УПСР	+	+	+	+	
Коліух Д.					+	
Мазуренко В.	УСДРП	+	+		+	
Мартос Б.	УСДРП		+			
Михайлов Л.					+	
Міцкевич М.	ПДЦ	+		+		
Одинець Д.	НСП	+	+	+	+	
Петлюра С.	УСДРП	+				
Порш М.	УСДРП	+	+	+	+	+
Пилькевич			+	+	+	+
Поплавко					+	
Рудницький			+		+	
Сидоренко Г.			+	+	+	
Стасюк М.						
Стешенко І.			+		+	+
Сокович Є.		+				
Ткаченко М.	УСДРП	+	+	+	+	+
Хургин І.	ОЄСРП					+
Шаповал М.	УПСР	+	+		+	+
Шимонович І.			+	+		
Штейнгель Ф.	УПСФ					
Шульгин О.	УПСФ	+	+		+	+

Склад
Генерального Секретаріату,
затверджений Центральною Радою 1 листопада

В. Винниченко, голова, генеральний секретар внутрішніх справ,
М. Туган-Барановський, генеральний секретар фінансів,
І. Стешенко, генеральний секретар освіти,
М. Ковалевський, генеральний секретар продовольчих справ,
М. Ткаченко, генеральний секретар судівництва,
С. Петлюра, генеральний секретар військових справ,
В. Голубович, генеральний секретар торгу і промисловості,
В. Єщенко, генеральний секретар шляхів,
О. Зарубін, в.о. генерального секретаря пошт і телеграфів,
М. Савченко-Більський, генеральний секретар земельних справ,
Б. Мартос, товариш генерального секретаря земельних справ,
О. Шульгин, генеральний секретар міжнародних справ,
М. Зільберфарб, товариш генерального секретаря міжнародних справ, комісар в справах єврейської національності (на правах генерального секретаря),
М. Міцкевич, товариш генерального секретаря міжнародних справ, комісар в справах польської національності (на правах генерального секретаря),
Д. Одинець, товариш генерального секретаря міжнародних справ, комісар в справах російської національності (на правах генерального секретаря),
О. Лотоцький, генеральний писар,
П. Стебницький, комісар при Тимчасовому уряді,
вакансія — член Генерального Секретаріату без портфеля, в.о. генерального контролера

Джерело: УЦР... — Т. 1.— С. 381.

Додаток 2.30

Додаток 2.31

**Склад
Ради Народних Міністрів УНР
станом на 11 січня 1918 р.**

В. Винниченко, голова, міністр внутрішніх справ,
 І. Красковський, заступник міністра внутрішніх справ,
 О. Карпинський, заступник міністра внутрішніх справ,
 Л. Абрамович, заступник міністра внутрішніх справ,
 О. Шульгін, генеральний секретар міжнародних справ,
 М. Порш, міністр військових справ, генеральний секретар праці,
 О. Жуковський, товариш міністра військових справ,
 М. Ткаченко, міністр судових справ,
 М. Ковалевський, міністр продовольчих справ,
 В. Єщенко, міністр шляхів,
 М. Шаповал, міністр пошт і телеграфів,
 Д. Антонович, міністр морських справ,
 І. Стешенко, міністр освіти,
 П. Холодний, товариш міністра освіти,
 В. Голубович, міністр торгу і промисловості,
 М. Зільберфарб, міністр єврейських справ,
 М. Міцкевич, міністр польських справ,
 Д. Одинець, міністр великоруських справ,
 В. Мазуренко, заступник міністра фінансів,
 І. Мирний, державний писар,
 О. Золотарьов, державний контролер.

Джерело: Енциклопедія українознавства.— Львів, 1998.— Том 7.— С. 2438.

**Склад Ради Народних Міністрів УНР
затверджений УЦР 18 січня 1918 р.**

В. Голубович, голова, міністр торгу й промисловості,
 А. Німолівський, міністр військових справ,
 П. Христюк, міністр внутрішніх справ,
 М. Ткаченко, міністр судових справ,
 Н. Григорієв, міністр освіти,
 С. Перепелиця, міністр фінансів,
 П. Христюк, міністр внутрішніх справ,
 М. Ковалевський, міністр продовольчих справ,
 Є. Сакович, міністр шляхів сполучення,
 А. Терниченко, міністр хліборобства,
 Д. Антонович, міністр морських справ.

Джерело: Рубльов О., Ревент О. Українські визвольні змагання 1917–1920 рр — С. 51–52; УЦР... — Т. 2. — С. 114.

Примітка. Із звіту про засідання УЦР 18 січня можна дізнатися, що принаймні «деякі» з кандидатів на міністерські крісла «як Немоловський та Перепелиця, більшості Центральної ради невідомі». — Там само.— С. 115.

Додаток 2.32

Додаток 2.33

**Склад Ради Народних Міністрів УНР
в лютому 1918 р.**

В. Голубович, голова РНМ, міністр торгу й промисловості,
 О. Любинський, міністр закордонних справ,
 О. Жуковський, міністр військових справ,
 М. Ткаченко, міністр внутрішніх справ,
 М. Ковалевський, міністр земельних справ,
 С. Шелухин, міністр юстиції,
 П. Климович, міністр фінансів,
 Г. Сидоренко, міністр пошт та телеграфів,
 В. Прокопович, міністр освіти,
 Є. Сакович, міністр шляхів сполучення,
 Л. Михайлів, міністр праці,
 І. Фещенко-Чопівський, міністр торгівлі та промисловості,
 С. Коліух, міністр харчових справ,
 О. Лотоцький, державний контролер,
 П. Христюк, державний секретар.

Джерело: Енциклопедія українознавства.— Львів, 1998.— Том 7.— С. 2438.

**Склад
Ради Міністрів Української Держави,
затверджений 10 травня 1918 р.**

Федір Лизогуб, голова Ради міністрів, міністр внутрішніх справ,
 Михайло Чубинський, міністр юстиції (з серпня – І. Романов),
 Микола Василенко, міністр народної освіти
 Борис Бутенко, міністр шляхів,
 генерал А. Рогоза, військовий міністр,
 Сергій Гутник, міністр торгівлі,
 Василь Колокольцев, міністр хліборобства,
 Юрій Соколовський, міністр постачання,
 Василь Зінківський, міністр культів,
 Всеволод Любинський, міністр здоров'я,
 Юрій Вагнер, міністр праці,
 Ігор Кістяківський, державний секретар .

Джерела: Скоропадський П. Спогади.— С. 161–175; Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє-минуле.— С. 318–332.

Примітка. Список цього складу уряду, поданий В. Винниченком (див.: Винниченко В. Відродження нації.— Т. 3.— С. 38–39) слід вважати недостовірним.

Додаток 2.34

Додаток 2.35

**Склад
Ради Міністрів Української Держави,
затверджений 19 жовтня 1918 р.**

Ф. Лизогуб, голова Ради міністрів,
В. Рейнбот, т.в.о. міністра внутрішніх справ,
Д. Дорошенко, міністр закордонних справ,
О. Лотоцький, міністр культів,
П. Стебницький, міністр освіти,
А. Вязлов, міністр юстиції,
А. Рогоза, військовий міністр,
А. Ржепецький, міністр фінансів,
В. Леонтович, міністр земельних справ,
С. Мерінг, міністр торгівлі й промисловості,
Б. Бутенко, міністр шляхів,
М. Славинський, міністр праці,
С. Гербель, міністр постачання,
Ю. Любинський, міністр здоров'я.

Джерела: Скоропадський П. Спогади.— С. 296.; Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє-минуле.— С. 349–356, 366. Див. також: Винниченко В. Відродження нації.— Т. 3.— С. 83.

**Склад
Ради Міністрів Української Держави,
затверджений 14 листопада 1918 р.**

С. Гербель,	голова Ради міністрів, міністр землеробства,
А. Ржепецький	міністр фінансів,
В. Рейнбот	міністр юстиції,
Д. Шуцький	військовий міністр,
С. Мерінг	міністр торгівлі й промисловості,
І. Кістяківський,	міністр внутрішніх справ,
Ю. Любинський,	міністр здоров'я,
В. Лаңдсберг,	міністр шляхів сполучення,
Г Афанасьєв,	міністр закордонних справ,
В. Науменко,	міністр освіти.

Джерела: Скоропадський П. Спогади.— С.315–317; див. також: Винниченко В. Відродження нації.— Т. 3.— С. 102.

Додаток 2.36

Додаток 2.37

**Склад Ради Народних Міністрів,
призначений Директорією УНР 26 грудня 1918 р.**

В. Чехівський, голова Ради Народних Міністрів, міністр закордонних справ,
 О. Мицюк, міністр внутрішніх справ,
 М. Шаповал, міністр земельних справ,
 М. Білінський, міністр морських справ,
 М. Штефан, міністр пошти й телеграфу,
 Б. Мартос, міністр продовольчих справ,
 Б. Матюшенко, міністр народного здоров'я,
 С. Остапенко, міністр торгу й промисловості
 С. Осецький, міністр військових справ (за В. Винниченком — в.о. міністра),
 П. Холодний, міністр освіти (за В. Винниченком — в.о. міністра),
 С. Шелухін, міністр юстиції (за В. Винниченком — в.о. міністра),
 В. Мазуренко, міністр фінансів (за В. Винниченком — в.о. міністра),
 Л. Михайлів, міністр праці (за В. Винниченком — в.о. міністра),
 П. Пилипчук, міністр шляхів,
 І. Липа, керуючий управлінням культів при Міністерстві народньої освіти,
 Д. Антонович, міністр мистецтв,
 А. Ревуцький, міністр єврейських справ,
 А. Сніжко, в.о. державного секретаря,
 Л. Симонів, державний контролер,
 О. Назарук, в.о. міністра преси і пропаганди.

*Джерело: Енциклопедія українознавства.— Львів, 1998.—Том 7.— С. 2438–2439;
 Винниченко В. Відродження нації.— Т. 3.— С. 193–194. Укладачі Енциклопедії та цитований
 автор відзначають, що військове міністерство згодом посів О. Греков, освіти — І. Огієнко
 (за В. Винниченком — в.о. міністра), держсекретаря — М. Корчинський (за
 В. Винниченком — в.о. міністра), А. Ревуцький обійняв посаду міністра єврейських справ.*

**Автори Конституції ЗУНР
(за В. Трімбицьким)**

Барвинський О.
 Бачинський В.
 Біберович І.
 Бубела П.
 Бурачинський П.
 Василько М.
 Витвицький С.
 Ганкевич М.
 Голубович С.
 Дністрянський С.
 Залозецький Р.
 Колесса О.
 Курманович В.
 Левицький Є.
 Левицький К.
 Лозинський М.
 Микитей Г.
 Назарук О.
 Окуневський Т.
 Панейко В.
 Петрушевич Є.
 Попович О.
 Смаль-Стоцький С.
 Цегельський Л.

*Джерело: Трімбицький В. Дванадцять українських Конституцій // Альманах
 Українського Народного Союзу.— Джерзі Сіті; Нью Йорк,— 1997.— С. 58–59.*

**Склад
Державного Секретаріату ЗУНР,
затвердженого 9 листопада 1918 р.**

К. Левицький, голова, державний секретар фінансів,
Л. Цегельський, державний секретар внутрішніх справ,
Я. Литвинович, державний секретар торгу й промисловості,
О. Барвинський, державний секретар освіти та віросповідовань,
І. Мирон, державний секретар шляхів,
В. Панейко, державний секретар закордонних справ,
І. Голубович, державний секретар судових справ,
О. Пісецький, державний секретар пошт і телеграфів,
І. Курівець, державний секретар народнього здоров'я,
Д. Вітовський, державний секретар військових справ,
І. Чернецький, державний секретар суспільної опіки,
І. Макух, державний секретар суспільних робіт,
С. Федак, начальник харчового уряду,
І. Чернецький, державний секретар праці та суспільної опіки,
С. Баран, державний секретар земельних справ.

Джерело: Литвин М., Науменко К. Історія ЗУНР.— С. 78 — 79; Винниченко В. Відродження нації.— Т. 3.— С. 388; Енциклопедія Українознавства.— С. 502.

Примітка. За даними М. Литвина та К. Науменка, а також укладачів ЕУ, цей склад уряду було сформовано 9 листопада, а приведено до присяги 10 листопада; В. Винниченко називав датою затвердження 2 листопада.

**Склад
Державного Секретаріату ЗУНР,
затвердженого 4 січня 1919 р.**

С. Голубович, голова, державний секретар фінансів, торгу й промисловості,
В. Панейко, державний секретар закордонних справ,
Л. Цегельський, керуючий справами державного секретарства закордонних справ,
І. Макух, державний секретар внутрішніх справ,
Д. Вітовський, державний секретар військових справ,
О. Бурачинський, державний секретар судових справ,
А. Артимович, державний секретар освіти та віросповідовань,
М. Мартинець, державний секретар земельних справ,
І. Мирон, державний секретар шляхів, пошт і телеграфів,
І. Чернецький, державний секретар праці та суспільної опіки,
М. Козаневич, державний секретар публічних робіт.

Джерело: Литвин М., Науменко К. Історія ЗУНР.— С. 8–81; Енциклопедія Українознавства.— С. 502; Стахів М. Західня Україна. Т. 4. Нарис історії державного будівництва та збройної і дипломатичної оборони в 1918–1923.— С. 70–71.

Примітка. 3 лютого (за М. Стахівим), «в лютому» (за укладачами ЕУ) 10 березня (за М. Литвиним та К. Науменком) Дмитра Вітовського замінив полковник Віктор Курманович, який одночасно був шефом булави (начальником штабу) УГА. За М. Стахівим, в Раді Державних Секретарів його заступав майор Петро Бубела з титулом «товариш державного секретаря».

За М. Стахівим, з 10 березня роботою секретаріату закордонних справ керував товариш держсекретаря Михайло Лозинський, оскільки Л. Цегельський подав у відставку, а В. Панейко перебував у Парижі у складі Мірової Делегації УНР. Д.Я.

Керуючим справами державного секретарства закордонних справ в квітні став С. Вітвицький (ЕУ).

В цьому складі Державний Секретаріат працював до червня, коли його функції було передано інституту уповноважених Диктатора ЗОУНР Є. Петрушевича.

Додаток 2.40

Станіславів—Стрий—Чортків	7
Коломия—Буковина	4
Самбір—Сяник—Перемишль	5

Представницький склад
сойму ЗОУНР

Виборчі округи	Кількість делегатів, що обираються
I. Українські в т.ч.:	140
Перемишль	12
Львів	22
Золочів	13
Тернопіль	9
Бережани	12
Чортків	12
Коломия	14
Станіславів	20
Стрий	12
Самбір	13
Сяник	9
Буковина	12
II. Польські в т.ч.:	33
Тернопіль—Золочів—Бережани	10
Львів	7
Станіславів—Стрий—Чортків	6
Коломия—Буковина	1
Самбір—Сяник—Перемишль	9
III. Єврейські в т.ч.:	27
Тернопіль—Золочів—Бережани	6
Львів	5

IV. Німецька

Західна Область УНР	6
---------------------	---

Джерело: Лозинський М. Галичина в р.р. 1918–1920.— С. 89–91.

Додаток 2.41

Додаток 2.42

**Склад комісій
Трудового Конгресу Народів України,
обраних 28 січня 1919 р.**

Комісія оборони: Блохин, Мацюк, Василь Строменко
Земельна комісія: І. Паливода, Н. Петренко, Сухенко
Бюджетна комісія: Бабій, Чайківський, Шимонович
Комісія закордонних справ: Сергій Бачинський, Куцяк, Р. Ярославич
Харчова комісія: Грузинців, Мельник, Скидан
Культурно-освітня комісія: Є. Вировий, І. Калинович, І. Коваленко, А. Лещенко
Конституційно-адміністративна комісія: Любинський «та інші», а також, очевидно, Воропай.

Джерело: Мазепа І. Україна в огні й бурі революції. 1917–1921.— Частина І.— С. 97, 143, 161.

Примітка. За даними І. Мазепа, до комісій ТКНУ було обрано 27 осіб, з них до нової тимчасової столиці — Вінниці — прибуло близько 20 (Там само). В іншій розвідці І. Мазепа навів відомості про те, що під час формування уряду Мартоса в Рівному, з 27 членів комісій ТКНУ залишилося 8. 11 липня «рештки цих комісій на спільній нараді під головуванням С. Вітика постановили припинити свою працю на неозначений час. Було доручено Вітикові, як голові Трудового Конгресу, в разі потреби, покликати комісії знову до виконання своїх обов'язків». — Мазепа І. Творена держава.— С. 42.

**Склад Ради Народних Міністрів УНР,
призначений Директорією
13 лютого 1919 р.**

С. Остапенко, голова Ради Народних Міністрів,
К. Мацієвич, міністр закордонних справ,
О. Шаповал, міністр військових справ,
М. Білінський, міністр морських справ (за В. Винниченком — керуючий міністерством),
І. Феценко-Чопівський, міністр народного господарства,
М. Кривецький, міністр фінансів (за В. Винниченком, міністром фінансів було призначено С. Федака, який був захоплений у полон поляками у Львові),
Є. Архипенко, міністр земельних справ,
І. Огієнко, міністр освіти (за В. Винниченком — керуючий міністерством),
І. Липа, міністр віровизнань (за В. Винниченком — керуючий міністерством),
Д. Маркович, міністр юстиції (за В. Винниченком — керуючий міністерством),
О. Корчак-Чепурківський, міністр народного здоров'я (за В. Винниченком — керуючий міністерством),
П. Пилипчук, міністр шляхів (за В. Винниченком — керуючий міністерством),
О. Назарук, міністр преси та інформації, (за В. Винниченком — керуючий міністерством),
М. Корчинський, державний секретар,
Л. Симонів, державний контролер,
Г. Чижевський, міністр внутрішніх справ,
А. Ревуцький, керуючий міністерством єврейських справ.

*Джерело: Енциклопедія українознавства.— Львів, 1998.— Том 7.— С. 2439;
Винниченко В. Відродження нації.— Т. 3.— С. 276–277.*

Додаток 2.43

Додаток 2.44

**Склад Ради Народних Міністрів УНР,
призначений Директорією
9 квітня 1919 р.**

Б. Мартос, голова Ради Народних Міністрів, міністр фінансів,
 А. Лівіцький, заступник Голови РНМ, міністр юстиції,
 В. Темницький, міністр закордонних справ,
 І. Мазепа, міністр внутрішніх справ,
 Г. Сиротенко, міністр військових справ (за В. Винниченком — виконувач обов'язків),
 М. Шадлун, міністр шляхів,
 О. Безпалко, міністр праці,
 М. Білоус; міністр народнього здоров'я (за В. Винниченком — керуючий міністерством),
 М. Ковалевський, міністр земельних справ,
 І. Паливода, міністр пошти й телеграфу (за В. Винниченком — керуючий міністерством),
 А. Крушельницький, міністр освіти,
 М. Миревич, міністр віровизнань (за В. Винниченком — керуючий міністерством)
 П. Красний, міністр єврейських справ, (за В. Винниченком — керуючий міністерством),
 І. Лизанівський, державний секретар (за В. Винниченком — виконувач обов'язків державного секретаря, керуючий Управлінням преси та інформації)
 А. Шрамченко, міністр народного господарства (за В. Винниченком),
 В. Кабачків, керуючий державним контролем (за В. Винниченком)

Джерело: Енциклопедія українознавства.— Львів, 1998.— Том 7. — С. 2439.

Примітка. Укладачі ЕУ відзначають, що згодом Г. Сиротенка замінив В. Петрів, М. Білоуса — Д. Одрин, А. Крушельницького — Н. Григоріїв, міністром народного господарства став Т. Черкаський.

За М. Стахівим, абсолютна більшість урядових крісел деякий час залишалися вакантними, позаяк партії не змогли домовитися між собою (Стахів М. Україна в добі Директорії УНР.— Вихід із кризи.— С. 33, 50–51).

За В. Винниченком, «з прибуттям пізніше до Отаманщини з того боку фронту Одрини й Черкаського, переведені були в складі кабінету невеликі зміни: Д. Одрин (укр.с.-р.) заняв посаду Міністра Народного Здоров'я, а Т. Черкаський (укр.с.-р.) Міністра Народного Господарства. З виходом з кабінету А. Крушельницького призначений був до виконання обов'язків Міністра Освіти М. Григоріїв (укр.с.-р.)» (Винниченко В. Відродження нації.— Т. 3.— С. 289–290).

**Склад Ради Народних Міністрів УНР,
з 17 вересня 1919 р.**

І. Мазепа, голова РНМ і міністр внутрішніх справ,
 М. Ковалевський, міністр земельних справ,
 Б. Мартос, міністр фінансів,
 Й. Безпалко, міністр праці,
 В. Петрів, військовий міністр,
 А. Лівіцький, міністр юстиції, керуючий міністерством закордонних справ,
 С. Тимошенко, міністр шляхів,
 М. Шадлун, міністр господарства,
 Д. Одрин, міністр здоров'я і опікування,
 І. Паливода, міністр пошт і телеграфів,
 Т. Черкаський, міністр преси і інформації,
 І. Огієнко, міністр культів,
 П. Красний, міністр єврейських справ,
 Л. Шрамченко, державний секретар.

Джерело: С. Петлюра. Статті.— Т. 1.— С. 234.

Примітка. За деякими даними, з серпня військовим міністром став О. Сальський (Енциклопедія українознавства.— Том 7.— Львів, 1998.— С. 2439).

**Склад Ради Народних Міністрів,
призначений Директорією УНР
26 травня 1920 р.**

В. Прокопович, голова Ради Народних Міністрів,
А. Лівіцький, заступник голови РНМ, міністр юстиції,
А. Ніковський, міністр закордонних справ,
О. Саліковський, міністр внутрішніх справ,
І. Мазепа, міністр земельних справ,
В. Сальський, військовий міністр,
Є. Архипенко, міністр народного господарства,
Х. Барановський, міністр фінансів,
С. Тимошенко, міністр шляхів,
П. Холодний, міністр освіти,
І. Огієнко, міністр виробиизнань,
І. Косенко, міністр пошт та телеграфу,
С. Стемповський, міністр народного здоров'я,
В. Оніхимовський, державний секретар.

Джерело: Енциклопедія українознавства.— Львів, 1998.— Том 7.— С. 2439.

**Склад Комісії
по виробленню Конституції Української Народньої Республіки,
створений ухвалою Голови Директорії
2 липня 1920 р.**

О. Саліковський, голова Комісії, міністр внутрішніх справ,
М. Литвицький, заступник голови Комісії, товариш міністра внутрішніх справ, керуючий (справами) МВС, член ВНР,
С. Баран, заступник голови ВНР,
Є. Галаневич, представник Державної Канцелярії,
О.Ейхельман, представник МЗС,
І. Кобза, член президії ВНР,
М. Корчинський, голова ВНР,
П. Красний, міністр єврейських справ,
Д. Кузьмич, директор загального департаменту МВС,
С. Мішко, магістр права, представник міністерства праці,
І. Огієнко, професор, міністр віросповідань,
В. Сальський, полковник, військовий міністр,
Є. Чикаленко, член Ради МВС,
Г. Шлянів, сенатор, представник міністерства юстиції,
Пирхавко¹, секретар комісії.

Джерело: ЦДАВО України.— Ф.1065.— Оп. 2.— Спр. 87.— Арк. 16 та ін.

¹ Ім'я встановити не вдалося. — Д.Я.

Додаток 2.47

Додаток 2.48

**Склад Комісії
по виробленню Конституції Української Народньої Республіки,
ухвалений Радою Народних Міністрів
30 серпня 1920 р.**

Андрій Ніковський, голова Комісії, міністр закордонних справ,
 Степан Баран, заступник голови ВНР,
 Йосип Безпалко, колишній міністр праці,
 Михайло Білінський, заступник голови Комісії, член ВНР,
 Юрій Білиць, адвокат, секретар Комісії,
 Віктор Завадський, член ВНР,
 Ілля Золотницький, член ВНР, товариш міністра юстиції,
 Отон Ейхельман, товариш міністра закордонних справ,
 Іван Кобза, член президії ВНР, Кам'янецький міський голова,
 Олександр Ковалевський, член ВНР, міністр земельних справ,
 Михайло Корчинський, голова ВНР,
 Пінхас Красний, міністр єврейських справ,
 Іван Липа, член президії ВНР,
 Михайло Литвицький, член ВНР, товариш міністра внутрішніх справ,
 Степан Мішко, магістр Кам'янецького університету,
 Федір Хижняк, директор департаменту міністерства земельних справ,
 Пилип Пилипчук, член ВНР, товариш міністра шляхів (був кооптований до складу
 комісії пізніше; дату кооптації встановити не вдалося.— Д.Я).

*Джерело: ЦДАВО України.— Ф. 1065.— Оп. 2.— Спр. 294— Арк. 1. Див. також:
 Мазепа І. Україна в огні і бурі революції.— Т.2.— С. 180, 183, 194—195.*

**Склад Народного Секретарату,
утвореного ЦВК України
14 (27) грудня 1917 р.**

Ф. Артем-Сергеев, народний секретар з торгівлі і промисловості,
 В. Ауссем, народний секретар фінансів,
 С. Бакинський (Л. Бернгейм), народний секретар з міжнаціональних справ (за
 сумісництвом — народний секретар шляхів),
 Є. Бош, народний секретар внутрішніх справ,
 В. Затонський, народний секретар з освіти,
 Е. Лугановський (Португейс), народний секретар з продовольчих справ,
 В. Люксембург, народний секретар з судових справ,
 М. Скрипник, народний секретар праці,
 Є. Терлецький, народний секретар земельних справ,
 В. Шахрай, народний секретар у військових справах,
 Я. Март'янов, народний секретар пошт та телеграфів,
 Г. Лапчинський, керуючий справами Народного секретаріату.

*Джерело: Варгатюк П. Перший Радянський уряд України // Наука та
 суспільство.— 1987.— №1 112.— СС. 8–12.*

Примітка. За П. Варгатюком, «спочатку в Народному Секретаріаті не було посади
 постійного голови уряду. 4 березня 1918 р. головою Народного Секретаріату було
 призначено (але невідомо ким.— Д.Я.) М. Скрипника. Відсутність в складі уряду
 зовнішньополітичного відомства пояснювалося тим, що «оскільки Радянська Україна
 вступила у федеративні зв'язки з Радянською Росією, то зовнішні відносини
 покладалися на Центральний уряд», тобто ленинський РНК. Під час мирних переговорів
 в Бресті обов'язки В. Шахрая виконував його заступник Ю. Коцюбинський; обов'язки
 С. Бакинського у секретаріаті міжнаціональних справ — Іван (Ізраїль) Кулик. Після
 створення маріонеткової Донецько-Криворізької республіки і призначення головою її
 уряду Ф. Артема, його посаду заступив М. Скрипник (за сумісництвом). В такому
 складі Народний Секретаріат працював 80 днів — до II Всеукраїнського з'їзду Рад. З
 невідомих причин, П. Варгатюк у списку членів Народного Секретаріату не навів
 прізвища Март'янова.

За В. Калитою, 17 (30) грудня ВЦВК доручив В. Шахраєві Секретарство військових
 справ, В. Затонському — освіти, С. Бакинському — міжнаціональне; одночасно він

виконував обов'язки секретаря шляхів сполучення. Функції голови Народного Секретаріату фактично виконувала Є. Бош.

6 січня 1918 р. в складі українського більшовицького уряду було запроваджено Народне Секретарство при Раді Народних комісарів на чолі з В. Затонським, який став членом російського більшовицького уряду з дорадчим голосом та з «вирішальним у справах України» (Джерело: Калита В. Деятельность Народного Секретариата — первого Советского правительства Украины (декабрь 1917 — апрель 1918). — С. 6 — 7, 9–10).

**Склад Народного Секретаріату,
утвореного в Полтаві 4 березня 1918 р.**

М. Скрипник, голова Народного Секретаріату, секретар іноземних справ,
 А. Іванов, секретар внутрішніх справ,
 Ю. Коцюбинський, народний секретар у військових справах,
 Є. Неронович, секретар військових справ,
 І. Клименко, секретар праці,
 В. Липшиць, секретар торгівлі і промисловості,
 В. Март'янов, секретар пошт і телеграфу,
 Е. Лугановський, секретар продовольства,
 В. Люксембург, народний секретар юстиції,
 Є. Терлецький, народний секретар земельних справ,
 Г. Лапчинський, народний секретар соціального забезпечення та керуючий справами Народного Секретаріату.

Джерело: Калита В. Деятельность Народного Секретариата — первого Советского правительства Украины (декабрь 1917 — апрель 1918).— С. 19.

Примітка. За В. Калитою, саме в цьому складі уряду вперше було офіційно запроваджено посаду голови Народного Секретаріату; утворено секретарство іноземних справ; об'єднані секретарства освіти та міжнаціональних справ. 8 березня народним секретарем і Верховним Головнокомандувачем було призначено В. Антонова-Овсєєнка.

Додаток 2.50

Додаток 2.51

**Склад Народного Секретаріату,
утвореного II Всеукраїнським з'їздом Рад
17–19 березня 1918 р.**

М. Скрипник, голова Народного Секретаріату, секретар іноземних справ,
А. Бубнов, народний секретар народного господарства,
М. Врублевський, народний секретар освіти,
Р. Гальперін, народний секретар державного контролю
Ю. Коцюбинський, народний секретар внутрішніх справ,
Я. Март'янов, народний секретар пошт та телеграфу,
Г. Лапчинський, народний секретар судових справ,
В. Шахрай, народний секретар земельних справ,
С. Косіор, народний секретар фінансів,
Є. Неронович, народний секретар військових справ.

Джерело: Калита В. Деятельность Народного Секретариата — первого Советского правительства Украины (декабрь 1917 — апрель 1918).— С 19–20.

Примітка. Відомості про цей склад Народного Секретаріату, які наводяться іншим дослідником є фрагментарними та неточними. Див.: Варгатюк П. Перший Радянський уряд України // Наука та суспільство.— 1987.— № 12.— С. 11. Уточнення потребують і дані, наведені в кн. : Шевченко Н.А. Всеукраинский Центральный Исполнительный Комитет и его деятельность в годы гражданской войны.— С. 17.

В такому складі Народний Секретаріат працював 30 днів — до 18 квітня, коли в Таганрозі ЦВК України реорганізував його у «Всеукраїнське бюро для керівництва повстанською боротьбою проти німецьких окупантів». Д.Я.

**Склад
«Всеукраїнського бюро»
для керівництва боротьбою проти німецьких окупантів**

М.Скрипник,
В. Затонський,
А. Бубнов,
Ю. П'ятаков,
Є. Терлецький,
О. Одоєвський,
С. Мстиславський,
М. Врублевський,
Семушкін.

Джерело: Калита В. Деятельность Народного Секретариата — первого Советского правительства Украины (декабрь 1917 — апрель 1918).— С 20.

Примітка. За В. Калитою, «вся робота в дев'ятці проводилася комуністичною фракцією».

Додаток 2.52

Додаток 2.53

Склад

Тимчасового робітничого і селянського уряду України,
створеного 28 листопада 1918 р. у Курську

Х. Раковський, голова,
Г. П'ятаков, М. Рухимович, Е. Квірінг, Рада народного господарства України,
М. Подвойський, В. Межлаук, народний комісаріат військових справ,
Ф. Артьом (Сергеев), народний комісар советської пропаганди,
М (?) Авдієнко, К. Ворошилов, народний комісаріат внутрішніх справ,
В. Затонський, народний комісар народної освіти,
А. Колегаєв, народний комісар земельних справ,
О. Хмельницький, народний комісар юстиції,
А. Бубнов, Г. Шліхтер народний комісаріат харчових (продовольчих) справ,
Ф. Земет (Земіт), народний комісар фінансів,
П. Жарко, народний комісар шляхів,
П. Тутишкін, народний комісар охорони здоров'я,
М. Скрипник, голова верховної соціалістичної інспекції,
В. Антонов-Овсієнко, командуючий військом Української Соціалістичної Советської Республіки, голова «Революційного Воєнного Совету»,
Ю. Коцюбинський, член Уряду,
Ю. Щаденко, член Уряду.

Джерела: Великий Жовтень і громадянська війна на Україні: Енциклопедичний довідник.— С. 546–547; Малий словник історії України.— Київ, 1997.— С. 387; Стахів М. Україна в добі Директорії УНР.— Т. 7. Вихід із кризи.— С. 223

Примітка. М. Стахів подав склад Тимчасового робітничо-селянського уряду з посиланням на харківську декларацію від 26 січня 1919 р., яку, в свою чергу, він запозичив з с. 79–81 4-го тому мемуарів П. Христюка.

Склад

Галицького революційного комітету

В. Затонський, голова, завідувач відділами зовнішніх та земельних справ,
М. Баран, заступник голови, завідувач відділами військових та фінансових справ,
М. Левицький, завідувач відділом внутрішніх справ,
К. Літвінович, завідувач відділами праці, соціального забезпечення, пошт і телеграфів, шляхів,
В. Савка, завідувач відділом народного господарства.

Джерело: Стахів М. Третя советська республіка в Україні. Нариси з історії третьої воєнної інвазії Советської Росії в Україну і розвитку окупаційної системи в часі. Листопад 1919 — листопад 1924.— Нью-Йорк, 1968.— С. 149.— наукове товариство ім. Шевченка. Бібліотека українознавства.— Т. 26).

Зміст

Глава 1. ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ ТА СПРОБИ ЇЇ ВИРІШЕННЯ	
Історіографічний огляд	5
§ 1. Історики УРСР та діаспори про політичну систему України	5
§ 2. Проголошення державної незалежності України та сучасний стан розуміння проблеми	23
Глава 2. ВИНИКНЕННЯ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ: НАЦІОНАЛЬНО-СОЦІАЛІСТИЧНИЙ ВИБІР (3 березня 1917 р. — 28 квітня 1918 р.)	55
§ 1 Деякі особливості модернізації Імперії в 1861–1914 рр. та їх вплив на формування суспільно-політичних процесів в Наддніпрянській Україні в 1917 р.	55
§ 2. Від створення Української Центральної Ради до Всеукраїнського Національного Конгресу (3 березня — 8 квітня 1917 р.)	67
§ 3. Від Національного Конгресу до I Універсалу (22 квітня — 10 червня 1917 р.)	81
§ 4. Від I Універсалу до падіння Тимчасового уряду (10 червня — 20 жовтня 1917 р.)	102
§ 5. Від падіння Тимчасового уряду до визнання більшовицького режиму (26 жовтня — 6 грудня 1917 р.)	136
§ 6 Від визнання більшовицького режиму до поразки у першій україно-більшовицькій війні (7 грудня 1917 р. — 11 січня 1918 р.)	153
§ 7. Від проголошення державної незалежності до краху Центральної Ради (15 січня — 29 квітня 1918 р.)	174
Глава 3. УКРАЇНСЬКА ДЕРЖАВА: АЛЬТЕРНАТИВА СОЦІАЛІЗМОВІ ТА НАЦІОНАЛЬНО-СОЦІАЛІСТИЧНА БОРОТЬБА ЗА ЇЇ ПОВАЛЕННЯ (29 квітня — 15 листопада 1918 р.)	186
§ 1. Гетьманат: утворення та закладення підвалин його політичної системи (29 квітня — травень 1918 р.)	186
§ 2. Український Національно-Державний Союз — Український Національний Союз. (21 травня — 14 листопада 1918 р.)	211
§ 3. Створення Директорії та національно-соціалістичне повстання (кінець жовтня — початок листопада 1918 р.)	226
§ 4. Революційні зміни соціальних орієнтирів та політичних підвалин української державності	251
§ 5. Західно-Українська Народна Республіка: боротьба за національне визволення та парламентську демократію (1 листопада 1918 р. — 16 липня 1919 р.)	267
Глава 4. «СОБОРНА» УНР: КАТАСТРОФА НАЦІОНАЛЬНОГО СОЦІАЛІЗМУ (16 листопада 1918 р. — січень 1920 р.)	286
§ 1. Закладення підвалин катастрофи: політичні та збройні сили українського національного соціалізму (грудень 1918 р.)	286
§ 2. Грунт для катастрофи: Трудовий Конгрес Народів України (22–28 січня 1919 р.)	298
§ 3. Катастрофа: зовнішньополітичні чинники (11 листопада 1918 р. — березень 1919 р.)	312
§ 4. Катастрофа: внутрішньополітичні чинники (березень — квітень 1919 р.)	327
§ 5. Катастрофа: військові чинники та геополітика (березень — квітень 1919 р.)	337
§ 6. Катастрофа: геополітичні чинники (травень — грудень 1919 р.)	347
Глава 5. «ТРЕТЯ» УНР: ВІД НАЦІОНАЛЬНО-СОЦІАЛІСТИЧНОЇ ДЕМОКРАТІЇ ДО РЕЖИМУ ОДНОСОБОВОЇ ВЛАДИ (1920 р.)	366
§ 1. Агонія УНР (лютий — 21 листопада 1920 р.)	366
§ 2. Надія на майбутнє?	378
Глава 6. ТРИ ВИДАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ СОЦІАЛІСТИЧНОЇ РАДЯНСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ (грудень 1917 р. — листопад 1920 р.)	393
§ 1. Конструювання та розбудова УСРР: теорія (1917–1920 рр.)	409
§ 2. Конструювання та розбудова УСРР: практика (1917–1920 рр.)	428
Висновки	442
Додатки	442
Додаток 1.1 Універсал Української Центральної Ради до українського народу, на Україні й по-за Україною сущого	442
Додаток 1.2 Універсал Української Центральної Ради	445

Додаток 1.3 Основи Тимчасового Управління на Україні	447	Додаток 1.27 Універсал Трудового Конгресу України	522
Додаток 1.4 Тимчасова Інструкція Генеральному Секретаріатові Тимчасового уряду на Україні	449	Додаток 1.28 Двопартійна угода, ухвалена 5 квітня 1919 р. нарадою УСДРП та УПСР в Рівному	524
Додаток 1.5 Універсал Української Центральної Ради	451	Додаток 1.29 Начерк проекту державного законодаду для «Української Трудової Республіки»	526
Додаток 1.6 Універсал Української Центральної Ради	454	Додаток 1.30 Договір, складений між трьома партіями УС–РП, УПС–Р і УС–ДРП (незалежних)	549
Додаток 1.7 Проект Конституції Української Народної Республіки 10 грудня 1917 р.	458	Додаток 1.31 Декларація Правительства Української Народної Республіки 12 серпня 1919 р.	552
Додаток 1.8 Конституція Української Народної Республіки (Статут про державний устрій, права і вільності УНР)	466	Додаток 1.32 До населення всієї Соборної України (17 вересня 1919 р.)	554
Додаток 1.9 Грамота до всього українського народу	474	Додаток 1.33 Повноважність, надана членам Директорії Української Народної Республіки А. Макаренкові та Ф. Швецеві, які відбувають за кордон	557
Додаток 1.10 Закони про тимчасовий державний устрій України	476	Додаток 1.34 Проект Конституції (основних державних законів) Української Народної Республіки	558
Додаток 1.11 Проект Конституції Української Держави	480	Додаток 1.35 Основний державний закон Української Народної Республіки. Проект Правительственной Комісії по виробленню Конституції Української Держави	633
Додаток 1.12. Ухвалений Радою Міністрів Тимчасовий закон про верховне управління державою на випадок смерті, тяжкої хвороби і перебування по-за межами держави ясновельможного Пана Гетьмана всієї України	483	Додаток 1.36 Ухвалений Радою Народних Міністрів Закон про тимчасове верховне управління та порядок законодавства в Українській Народній Республіці	662
Додаток 1.13 Проект Основных законов Украинской Державы	485	Додаток 1.37 Ухвалений Радою Народних Міністрів Закон про Державну Народну Раду Української Народної Республіки	666
Додаток 1.14 Грамота Павла Скоропадського 14 листопада 1918 р.	497	Додаток 1.38 Сообщение об образовании ЦИК Советов Украины	674
Додаток 1.15 Декларація Директорії УНР 15 грудня 1918 р. (витяги)	498	Додаток 1.39 Маніфест до всіх робітників, солдат і селян України 12 грудня 1917 р.	675
Додаток 1.16 Декларація Української Директорії	499	Додаток 1.40 О самоопределении Украины	678
Додаток 1.17 Декларація Української Національної Ради від 18 жовтня 1918 р.	504	Додаток 1.41 Об организации власти на Украине	680
Додаток 1.18 Декларація УН Ради від 5 листопада 1918 р.	505	Додаток 1.42 О Донецко-Криворожском бассейне	682
Додаток 1.19 Тимчасовий Основний закон про державну самостійність українських земель бувшої Австро-Угорської монархії, ухвалений Українською Національною Радою на засіданню 13 листопада 1918 р.	507	Додаток 1.43 Маніфест Временного рабоче-крестьянского правительства Украины	683
Додаток 1.20 Устрій Галицької держави (проект тимчасових основних законів С. Дністрянського)	509	Додаток 1.44 Конституция Украинской Социалистической Советской Республики, утвержденная Всеукраинским съездом Советов в заседании 10-го марта 1919 года и принятая в окончательной редакции Всеукраинским Центральным Исполнительным Комитетом в заседании 14-го марта 1919 г.	688
Додаток 1.21 Закон про Виділ УН Ради 4 січня 1919 р.	514	Додаток 1.45 Маніфест Галицького революційного комітету від 15 липня 1920 р.	695
Додаток 1.22 Передвступний договір, заключений дня 1 грудня 1918 року в м. Фастові між Українською Народною Республікою й Західно-Українською Народною Республікою про маючу наступити злуку обох українських держав в одну державну одиницю	515	Додаток 2.1 Склад Президії УЦР за станом на 19 березня 1917 р.	698
Додаток 1.23 Акт Злуки, ухвалений (ратифікований) першою сесією доповненої УН Ради	517	Додаток 2.2 Склад Виконавчого Комітету Української	
Додаток 1.24 До Світлої Директорії Української Народної Республіки у Києві	518		
Додаток 1.25 Ухвала Всенародних зборів угорських українців	520		
Додаток 1.26 Універсал Директорії Української Народної Республіки	521		

Центральної Ради, обраного Всеукраїнським Національним Конгресом 8 квітня 1917 р.	699	«поданий на затвердження Тимчасового уряду»	732
Додаток 2.3 Список членів Української Центральної Ради, зарєєстрованих на засіданні 9 травня 1917 р.	700	Додаток 2.22 Склад Генерального Секретаріату Української Центральної Ради, затверджений Малою Радою 18 серпня	733
Додаток 2.4 Члени Тимчасового Центрального Комітету Всеукраїнської Селянської Спілки, які увійшли до складу Всеукраїнської ради селянських депутатів та Центральної Ради (обрані 2 червня 1917 р.)	702	Додаток 2.23 Склад Генерального Секретаріату, затверджений Малою Радою 21 серпня, Тимчасовим урядом 1 вересня	734
Додаток 2.5 Члени Української Центральної Ради, зарєєстровані на засіданні 2 червня 1917 р.	703	Додаток 2.24 Комісія по скликанню Українських Установчих зборів, затверджена на засіданні Малої Ради 30 серпня 1917 р.	736
Додаток 2.6 Комісія з розробки проекту Статуту автономії України, обрана сесією Української Центральної Ради 20 червня 1917 р.	705	Додатки 2.25–2.28 Аналіз протоколів засідань Генерального Секретаріату у вересні, жовтні, листопаді та грудні 1917 р.	737
Додаток 2.7 Комісія з розробки проекту Статуту автономії України, доповнена 28 червня 1917 р.	706	Додаток 2.29 Склад Генерального Секретаріату, затверджений Центральною Радою 1 листопада	741
Додаток 2.8 Склад Генерального Секретаріату Української Центральної Ради, затверджений Комітетом УЦР 15 червня	707	Додаток 2.30 Склад Ради Народних Міністрів УНР станом на 11 січня 1918 р.	742
Додаток 2.9 Члени Президії Української Центральної Ради, обрані 27 червня 1917 р.	708	Додаток 2.31 Склад Ради Народних Міністрів УНР, затверджений УЦР 18 січня 1918 р.	743
Додаток 2.10 Постанова Української Центральної Ради по реорганізації національного складу УЦР 28 червня 1917 р.	709	Додаток 2.32 Склад Ради Народних Міністрів УНР в лютому 1918 р.	744
Додаток 2.11 «Постанова Комісії в справі проекту поповнення національного складу УЦР представниками народів, що живуть на Україні в меншості» від 28 червня 1917 р.	710	Додаток 2.33 Склад Ради Міністрів Української Держави, затверджений 10 травня 1918 р.	745
Додаток 2.12 Члени Малої Ради станом на 12 липня 1917 р.	712	Додаток 2.34 Склад Ради Міністрів Української Держави, затверджений 19 жовтня 1918 р.	746
Додаток 2.13 Склад Генерального Секретаріату Української Центральної Ради, затвердженого на засіданні Малої Ради 15 липня 1917 р.	714	Додаток 2.35 Склад Ради Міністрів Української Держави, затверджений 14 листопада 1918 р.	747
Додаток 2.14 Персональний склад Української Центральної Ради за станом на 30 липня 1917 р.	715	Додаток 2.36 Склад Ради Народних Міністрів, призначений Директорією УНР 26 грудня 1918 р.	748
Додаток 2.15 Кількісний склад Української Центральної Ради за станом на 30 липня 1917 р.	719	Додаток 2.37 Автори Конституції ЗУНР (за В. Трімбицьким)	749
Додаток 2.16 Члени Малої Ради, присутні на засіданні 22 липня 1917 р.	722	Додаток 2.38 Склад Державного Секретаріату ЗУНР, затвердженого 9 листопада 1918 р.	750
Додаток 2.17 Члени Малої Ради, присутні на засіданні 27 липня 1917 р.	723	Додаток 2.39 Склад Державного Секретаріату ЗУНР, затвердженого 4 січня 1919 р.	751
Додаток 2.18 Члени Малої Ради, присутні на засіданні 1 серпня 1917 р.	724	Додаток 2.40 Представницький склад сойму ЗОУНР	752
Додаток 2.19 Члени Малої Ради, присутні на засіданні 10 серпня	726	Додаток 2.41 Склад комісії Трудового Конгресу Народів України, обраних 28 січня 1919 р.	754
Додаток 2.20 Зведений список членів Малої Ради та їх заступників	728	Додаток 2.42 Склад Ради Народних Міністрів УНР, призначений Директорією 13 лютого 1919 р.	755
Додаток 2.21 Склад Генерального Секретаріату Української Центральної Ради, затверджений Малою Радою 14 серпня і		Додаток 2.43 Склад Ради Народних Міністрів УНР, призначений Директорією 9 квітня 1919 р.	756
		Додаток 2.44 Склад Ради Народних Міністрів УНР з 17 вересня 1919 р.	757
		Додаток 2.45 Склад Ради Народних Міністрів УНР, призначений Директорією 26 травня 1920 р.	758
		Додаток 2.46 Склад Комісії по виробленню Конституції Української	

Народньої Республіки, створений ухвалою Голови Директорії 2 липня 1920 р.	759
Додаток 2.47 Склад Комісії по виробленню Конституції Української Народньої Республіки, ухвалений Радою Народних Міністрів 30 серпня 1920 р.	760
Додаток 2.48 Склад Народного Секретаріату, утвореного ЦВК України 14 (27) грудня 1917 р.	761
Додаток 2.49 Склад Народного Секретаріату, утвореного в Полтаві 4 березня 1918 р.	763
Додаток 2.50 Склад Народного Секретаріату, утвореного II Всеукраїнським з'їздом Рад 17–19 березня 1918 р.	764
Додаток 2.51 Склад «Всеукраїнського бюро для керівництва боротьбою проти німецьких окупантів»	765
Додаток 2.52 Склад Тимчасового робітничого і селянського уряду України, створеного 28 листопада 1918 р. у Курську	766
Додаток 2.53 Склад Галицького революційного комітету	767

Ханна Арендт

Джерела тоталітаризму

/Пер. з англ. – К.: Дух і літера, 2002. – 539 с.

Увазі читачів пропонується фундаментальна праця видатного американського вченого Ханни Арендт, яка доклала великих і плідних зусиль до глибокого вивчення тоталітаризму в історії людства. Розуміючи тоталітаризм як систему масового терору, що забезпечує в країні атмосферу загального страху, авторка досліджує умови його виникнення. Вона послідовно зіставляє дві форми тоталітаризму – націонал-соціалістську та інтернаціонал-більшовицьку, визначає роль, що її в тоталітарних системах відіграє ідеологія.

Поєднуючи теоретико-структурний підхід з історико-генетичним, Х. Арендт ґрунтовно розглядає головні джерела тоталітаризму – антисемітизм, що пройшов численні стадії розвитку, та імперіалізм, який витворив інший специфічний феномен ХХ ст. – натовп. У книзі досліджено особливості масового терору, питання про конкретно-історичну «частку історичної відповідальності» різних складників суспільства, метаморфози принципу класовості й партійності, специфічну роль бюрократії та партійної еліти.

Усе наведене надає праці Х. Арендт неабиякої злободенності як філософські аргументовані перестороги для сучасного суспільства. Книгу адресовано широким колам читачів – історикам, політологам, студентам і викладачам, науковим працівникам, а також усім, кому не байдужий напрямок громадянського розвитку сьогодення, і хто волів би брати в ньому справді свідому участь.

Ханна Арендт

Між минулим і майбутнім

/Пер. з англ. – К.: Дух і літера, 2002. – 319 с.

У світі західної політичної філософії ім'я видатного німецько-американського філософа Ханни Арендт (1906–1975) зажило великої слави. Для політичного мислення другої половини ХХ століття особливе значення мала її капітальна праця «Джерела тоталітаризму» (1951), завдяки якій, власне, й саме поняття тоталітаризму увійшло до активної частини сучасного політичного лексикону. Широко знані у світі і її праці «Становище людини» (1958), «Про насильство» (1970), «Життя Духу» (1971).

Нині до українського читача вперше йде збірка політичних есе Х. Арендт «Між минулим і майбутнім». Людина – лише настільки, наскільки вона мислить, – живе в розламі між минулим і майбутнім. Цей вузький міжчасовий прохід, у самому серці часу, на відміну від світу й культури, в середовищі яких ми народилися, не може бути успадкований. Кожна нова генерація, буквально кожна жива людина, якщо вона опинилася між нескінченим минулим та нескінченим майбутнім, повинна заново відкривати й невпинно торувати цей шлях. Подані тут есе – це спроба передати досвід того, яким чином людині мислити в тому часовому розламі – спроба без претензій на те, щоб зв'язати розірвану нитку традиції або винайти якісь новітні сурогати для заповнення цього неминучого розламу.

НБ ПНУС

653858

Діалоги на межі століть. Стенограми міждисциплінарних семінарів імені Івана Лисяка-Рудницького, Київ, 1996–2000 рр. – 471 с.

Увазі читачів пропонуються стенограми засідань міждисциплінарного гуманітарного та суспільно-політичного семінару імені Івана Лисяка-Рудницького, що відбувалися в Україні впродовж 1996–2000 років. Тематами семінарів були актуальні проблеми духовного та суспільного розвитку країни та світу, учасники діалогів – науковці, культурні та суспільні діячі України, Європи, Америки.

Часопис «ДУХ І ЛІТЕРА»

«Дух і літера» є першим українським міждисциплінарним періодичним виданням у сфері наук про людину. Принаймні половина авторів часопису – провідні іноземні науковці. «Дух і літера» є часописом суспільної та гуманітарної думки сучасних інтелектуалів, які працюють у контексті європейської традиції видання журналів філософського та історичного аналізу. «Дух і літера» є трибуною науковців, які політично не заангажовані, і своїми текстами виводять думку на ширші культурно-історичні обрії.

№ 1–2 – К.: Дух і літера, 1997. – 464 с.

№ 3–4 – К.: Дух і літера, 1998. – 464 с.

№ 5–6 – К.: Дух і літера, 1999. – 496 с.

№ 7–8 – К.: Дух і літера, 2001. – 526 с.

№ 9–10 – К.: Дух і літера, 2002. – 520 с.

№ 11–12 – К.: Дух і літера, 2003. – 472 с.

Готуються до друку у 2003–2004 рр.:

✓ Поль Рікер «Право і справедливість»	✓ Костянтин Сігов «Європейський палімпсест»
✓ Христос Яннарас «Свобода егосу»	✓ Віктор Малахов «Вослед душе»
✓ Джон Зізіулас «Буття як спілкування»	✓ нові числа часопису «Дух і літера»
✓ Калліст (Уер), єпископ Діюклійський
«Внутрішнє царство»	✓ «Щоденник Меіра Коханне»

З питань замовлення та придбання літератури звертатися:

Видавництво «Дух і літера»

Національний університет «Києво-Могилянська академія»

5 корпус, кім. 210

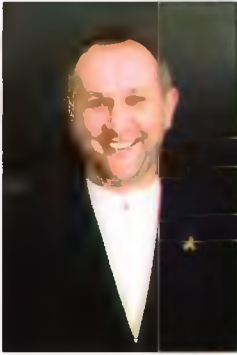
вул. Волоська, 8/5, Київ-70, 04070, Україна

Тел./факс: (044) 416-60-20

e-mail: duh-i-litera@ukr.net – відділ збуту

або franc@roller.ukma.kiev.ua – видавництво

Надаємо послуги «Книга-поштою»

ДАНИЛО ЯНЕВСЬКИЙ — науковець, журналіст, телеведучий. Після закінчення з відзнакою історичного факультету Чернівецького державного університету — аспірант, науковий співробітник Інституту історії України НАН України. В 1988 р. захистив кандидатську дисертацію «Пролетаріат і буржуазія України в період загальнонаціональної кризи (вересень — жовтень 1917 р.)». Автор декількох десятків наукових праць в царині історії України 1917–1920 рр.

В 1991–1994 рр. — член редакційної ради та парламентський кореспондент журналу «Філософська та соціологічна думка», в 1992–1994 рр. — кореспондент Російської служби Радіо «Свобода», в 1995–1996 рр. — Української служби «Голосу Америки». В 1996–1997 рр. — редактор програми «Післямова» (телекомпанія «Нова Мова», ТРК «Студія «1+1»), з 1997 р. — шеф-редактор, автор, ведучий програми «Сніданок з «1+1»; в 1999–2000 рр. — директор Телевізійної Служби Новин ТРК «Студія «1+1», автор та ведучий програми «Проти ночі», в 2000–2002 рр. — ведучий програми «Перший мільйон». З 2002 р. — директор громадської організації Інститут політичного моделювання.

«Історія України 1917–1920 рр. є не тільки історією боротьби десятків тисяч людей під гаслами побудови нового суспільства на засадах соціальної справедливості, національної та політичної толерантності, але також історією безглуздості, кінець-кінцем — злочинності соціалізму в його національній українській інтерпретації як вищій фазі розкладу ортодоксальної візантійсько-золотоординської цивілізаційної моделі, усталеної на одній окремо взятій території в її сучасних межах».

